ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

ВИБРАНІ П'ЄСИ

1880
1951

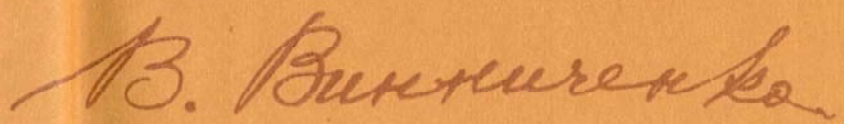

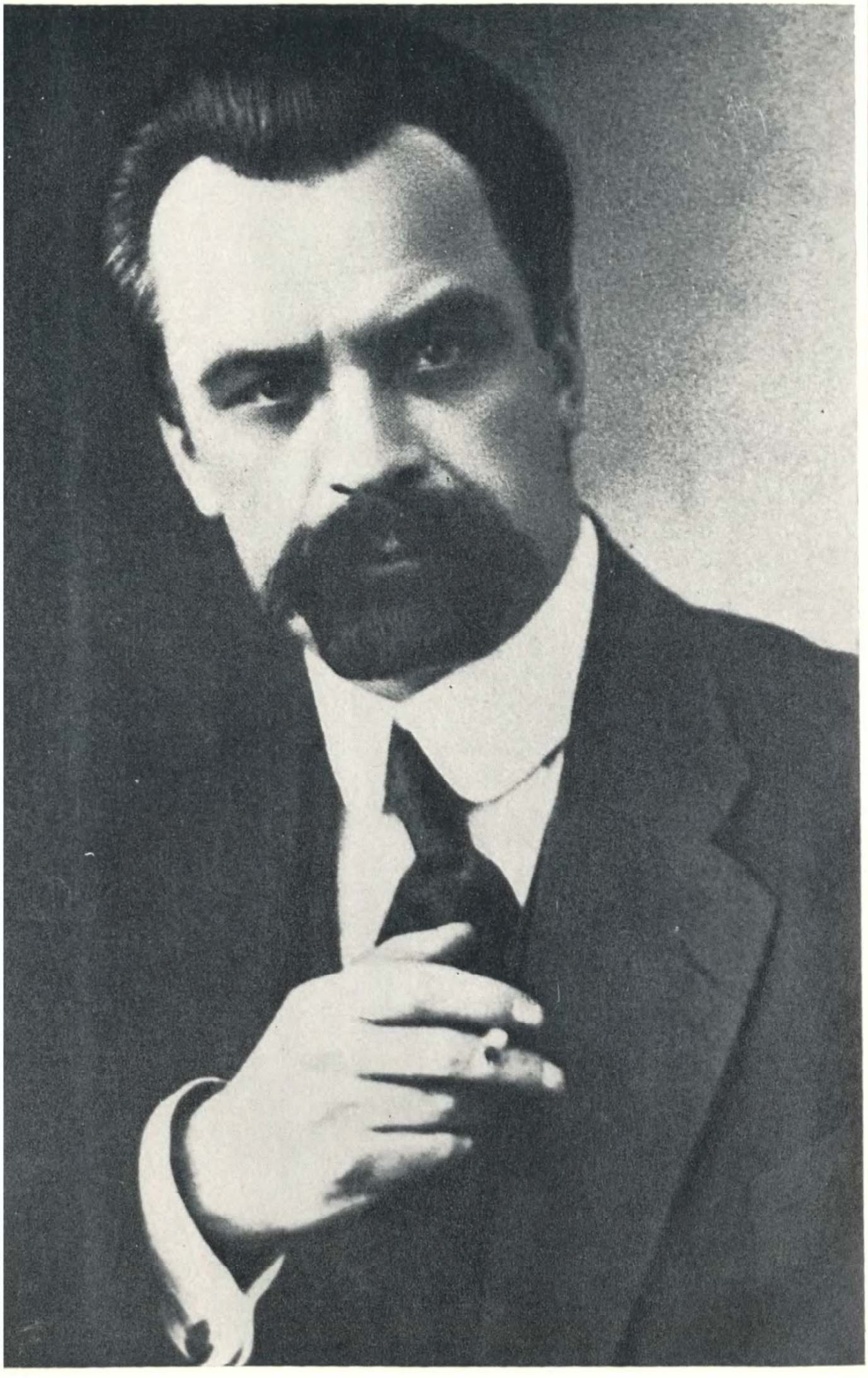

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

ВИБРАНІ П'ЄСИ

КИЇВ
«МИСТЕЦТВО»
1991

ББК 84УкІ—6
В48

В книгу вошли драмы и комедии писателя, чье имя почти неизвестно современному читателю. Когда-то популярные его произведения — рассказы, романы, пьесы, печатавшиеся в журналах, школьных хрестоматиях, выходившие отдельными и многотомными изданиями, переводившиеся на иностранные языки, в последние полстолетия оказались изъятыми из культурной жизни народа.

Рецензент д-р філол. наук П. М. ФЕДЧЕНКО
Упорядкування д-ра філол. наук
М. Г. ЖУЛИНСЬКОГО,
канд. філол. наук В. А. БУРБЕЛИ
Автор вступної статті М. Г. ЖУЛИНСЬКИЙ
Примітки В. А. БУРБЕЛИ

В $\frac{4702640100—058}{M207(04)—91}$ 63—90

ISBN 5—7715—0397—5

© ВИДАВНИЦТВО «МИСТЕЦТВО», 1991

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО: ПОВОРОТ НА УКРАЇНУ

«Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь йдуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка»,— так писав 31 грудня 1909 року Михайло Коцюбинський у листі до самого ж Володимира Винниченка, застерігаючи його від наміру перейти у своїй творчості на російську мову. «Ви маєте найкращого читача, якого можна мати,— молодь!» — переконує авторитетний майстер, спокійно роз'яснюючи ображеному байдужістю читача і гострою критичною «увагою» молодшому колезі тогочасну культурну ситуацію на Україні. Серйозної критики Михайло Коцюбинський на той час не помічав, бо її насправді ще не було, і тому зважати на емоційні критичні випади він не радив, але читача захищав, бо вважав, що Винниченко несправедливий до свого читача, навіть кривдить його. Не вина читача, що він не настільки культурний, щоб давати «реальний знак свого існування», але письменник не має морального права зраджувати його, переходити в чужу літературу — «я певний, що коли Ви перейдете на російський грунт, то тільки собі на шкоду. Письменник (поет, белетрист) не може безкарно змінити мову: вона помститься» [1].

Думаю, Володимир Винниченко запам'ятав назавжди ці слова свого порадника і старшого товариша. «Любий товаришу!» — так звертався він до Михайла Михайловича, виповідаючи йому свою образу на читачів, які надіслали до редакції української щоденної газети «Рада» листа з вимогою більше не друкувати таких оповідань, як «Момент». Було чого й ображатися. Виповідана на світлій, життєрадісній ноті історія кохання двох революціонерів, кохання, як спалах, як мить природного, щасливого єднання молодих людей на злеті великої душевної напруги під загрозою смерті, насторожила критиків-моралістів, а селянам залишилася незрозумілою, тоді як у перекладі на російську мову оповідання «Момент» зробило ім'я Винниченка зразу ж знаним серед російських читачів. Висока культура белетризування, актуальна проблематика (ідея і мораль — гармонія чи суперечність?), імпресіоністична манера змалювання внутрішніх переживань героїв — усе це привабило у Винниченкові видавців-літераторів із видавництв «Знание» і «Шиповник». До того ж незвичайна біографія письменника-революціонера, який черпав і ситуації, і героїв із особисто пережитого, побаченого, інтригувала читачів. З'являються різкі, найчастіше полярного змісту рецензії — від захоплення до повного заперечення його творів як

---

* Листування М. Коцюбинського з В. Винниченком. // Радянське літературознавство.— 1988.— № 2.— С. 50.

аморальних, безжально сатиричних по відношенню до свого, рідного, українського, летять листи до редакцій газет і журналів, до театрів і видавництв... А Винниченко продовжує нервувати ситу, псевдоблагородну і аморальну публіку необуржуазної України, шукаючи нові теми і колізії в місті, серед русифікованого українського чиновництва і новонароджених українських капіталістів. Він не жаліє ні оміщаненого, зденаціоналізованого робітника, ні засліпленого міщанським колоритом дрібнобуржуазної «інтелігентності» багатенького селянина, ні щирого поміщика-«малороса» з його україноФільською патріархальщиною, ні самовпевненого російського чиновника-шовініста, ні наляканого, схильного до блискавичної мімікрії єврея-лихваря...

Від першої п'єси «Дизгармонія», яка з'явилася 1906 року, до останньої драми «Пророк», яка зберігається в архіві Володимира Винниченка в Колумбійському університеті (Нью-Йорк, США), письменник прагнув художньо «освоювати» гострі соціально-політичні і моральні проблеми свого часу. Не завжди йому вдавалося це здійснити на високому естетичному рівні,— критикували його часто і гостро. І було за що. Написав двадцять три п'єси, які здебільшого «виламувалися» з пишно декорованих канонів сценічного дійства національною сюжетною і образною орнаменталістикою, яку плекав етнографічний і романтично-сентиментальний, водевільно-розважальний український театр.

Саме із драматургією В. Винниченка передові театральні сили пов'язували надію на вихід українського театру на європейську арену, саме з його темами і сюжетами, взятими з життя революціонерів, з недостатньо освоєної літературою динамічно урбанізованої селянської України, передусім із українського міста з його соціальними та моральними проблемами і конфліктами, народжувалася надія на появу нових форм і прийомів сценічної культури українського театру.

Аналізуючи в 1929 році нові п'єси В. Винниченка «Над», «Великий секрет» і «Кол-Нідре», авторитетний театральний критик Юрій Смолич писав: «Зміцнівши, як драматург, напередодні революції — в час ідейного зламу й найбільшого занепаду художньо-організаційних форм театру на Україні, в час художньої вивершеності й рафінації руського дворянського театру,— В. Винниченко силою таланту свого, оригінальною мистецькою манерою посів по праву місце духозбудника нової для українського театру культури».

Ця стаття становить значний історико-літературний інтерес. Адже Юрій Смолич, який усе життя цікавився долею творчої спадщини В. Винниченка і мріяв написати про нього біографічний роман, аналізує ті п'єси, які драматург написав, перебуваючи в еміграції.

Взагалі період 20-х років був для Володимира Винниченка особливо плідним. Це соціально-утопічний роман «Сонячна машина» (1921—1924); це повість про події на Україні в 1918—1919 рр. «На той бік» (1923); це збірка оповідань — яскравих, поетичних, написаних на теми українських народних пісень — «Намисто» (1921—1928); це літературно-філософське есе «Щастя» (Листи до юнака) (1930); це і роман «Поклади золота» (1926). На Україні йдуть його п'єси, Державне видавництво України і кооперативне видавництво «Рух» у Харкові друкують його твори в багатьох томах, роман «Сонячна машина» виходить трьома виданнями. Гонорари перераховуються письменникові за кордон. Володимир Винниченко вимріює знову повернення на Україну. Та не судилося.

Так і помер він на чужині 6 березня 1951 року на власній садибі біля містечка Мужен департаменту Приморські Альпи у Франції. Там мав він клапоть землі, хату — свій «Закуток», в якому з 1934 року разом із дружиною Розалією без необхідних матеріальних достатків проживав останні важкі роки. Чи не найважчими були роки фашистської окупації Франції. Письменник рішуче відмовився від будь-яких форм співпраці з фашистами,

перебував під постійною загрозою арешту і депортації. Остерігатися письменник мав підстави.

За кілька років до початку другої світової війни В. Винниченко звертається з «Одвертим листом до Сталіна і членів Політбюро ВКП(б)», у якому закликає здійснити «справжній, дієвий єдиний фронт у світовому і внутрісоюзному масштабі» проти фашизму в ім'я «оборони від нього СРСР, країни будованого соціялізму». Він бачить величезну біду для всього людства «не так у Німеччині, у німецькому народі, як у Гітлері, що силою захопив владу над цим народом і терором накидає йому свої психопатичні. настрої та забаганки». В. Винниченко переконаний, що *«кожна війна, в даний мент,* навіть переможна, надзвичайно шкідлива, навіть, можна сказати, просто згубна для будівництва соціялізму в СРСР», але коли її не можна, не вдасться уникнути, то необхідно здійснити «мобілізацію духовних засобів оборони соціялізму». Найважливішою духовною силою письменник вважає «національне почуття народів, що були поневолені імперіалістичною Росією». Тому він закликає повернутися до правильного розв'язання національного питання в СРСР, особливо на Україні («Я писав вам уже не раз і ще раз скажу: ваша національна політика на Україні утворює там такий тил, який вам можуть побажати тільки ваші вороги»), зважаючи на те, що в тогочасному політичному житті всього світу національний момент — могутній чинник.

Володимир Винниченко ніколи не вважав себе свідомим ворогом Радянської влади, навпаки, постійно наголошував, що він був, є і буде комуністом («Я не належу ні до якої партії II Інтернаціоналу, я, як вам відомо, комуніст»,— це в «Одвертому листі до Сталіна і членів Політбюро ВКП(б)»), але основна незгода з політикою Комуністичної партії полягала в підході до розв'язання національного питання в СРСР.

Правда, і у В. Винниченка не було ясної, чіткої позиції щодо цієї справді складної проблеми, більше того, він не сприяв основним принципам ленінської національної політики, але відхилення від них письменник зауважував і листовно сповіщав про це Сталіна і Політбюро. У цьому ж «Одвертому листі» він писав: «Офіціяльно вважається й проголошується в СРСР, що національне питання там розв'язано ідеально. На превеликий жаль, це не так. В глибині своєї свідомості ви й самі, звичайно, знаєте, що до ідеального розв'язання питання ще дуже далеко. Так звані «націоналістичні» ухили, постійні арешти «ухильників», розстріли їх, хвилювання в масах — все це свідчить про те, що в цій галузі немає заспокоєння і не тільки ідеального, а просто задовільного розв'язання болючого питання. Для свого заспокоєння та інших цілей ви все настоюєте на формальних твердженнях. Дехто із вас взагалі має нахил не надавати особливого значення національному питанню, старим звичаєм уважаючи його за питання буржуазне.

Це — велика помилка, яка, прибравши нерівну позицію в політиці партії, може спричинитися до найтяжчих наслідків для соціялізму в СРСР».

Можна було б сперечатися з Володимиром Винниченком про першопричини загострення національного питання в СРСР в 30-ті роки, але той факт, що Сталін своєю ставкою на воєнно-комуністичні методи соціалістичного будівництва спричинив масовий голод 1933 року, геноцид щодо деяких націй і народностей,— це незаперечний факт. І не треба дивуватися, що Гітлер і його кліка робили ставку на незадоволення народів сталінським режимом, масовими репресіями і виселенням у Сибір тисяч і тисяч людей. Знав про це В. Винниченко, тому й закликав до зміни курсу національної політики в СРСР перед загрозою фашизму. «На вас, товариші,— звертався він до членів Політбюро ВКП(б),— складено величезну відповідальність за долю всього світового революційного соціялізму».

Зрозуміло, що у В. Винниченка були підстави чекати від окупантів репресій. І коли було переможено фашистську Німеччину, письменник

знову вимріює повернення на Радянську Україну, намагається налагодити стосунки з радянським посольством у Парижі, публікує «Заповіт борцям за визволення», в якому в котрий уже раз обстоює думку про те, що сила і правда будь-якої ідеї може розвинутися і утвердитися тільки тоді, коли ця ідея народжена народом, сприйнята ним, виболена і виборена. «Українська держава була і є,— писав В. Винниченко.— Її створив народ, нація, а не купка емігрантів; народ її захищав, захищає і буде захищати всіма силами своїми — фізичними й духовними».

У письменника і політичного діяча Володимира Винниченка для такого виваженого узагальнення були серйозні підстави. Він з 1920 року проживав за межами України, але українська еміграція не спромоглася на видання художніх творів одного з найкращих українських письменників XX століття. Про це писав Володимир Винниченко у листі від 17 березня 1948 р. до Ілька Борщака — українського історика і літературознавця у Франції, який готував до видання збірник його оповідань під назвою «Краса й сила».

Письменник це вважав чудним «непорозумінням»: називають «найбільшим і найкращим письменником сучасної України», але не друкують, не допомагають, бо, чого гріха таїти, не могли вибачити йому безжального осудження і викриття історичної сліпоти агресивного дрібнобуржуазного політиканства Петлюри та інших «збанкрутілих політиків» та «контрреволюційних недобитків» і звернення до чесних, засліплених націоналістичними ідеями синів українського народу «віддати всі свої сили тіла й душі на революцію».

Володимир Винниченко у листі до класово несвідомої української інтелігенції 4 травня 1920 р. писав: «Я належу до російсько-українського, до комуністичного табору... Комунізм не є тільки політична теорія, це не є те, що зветься «політикою». Комунізм є філософія всього життя людини, кляси й усього громадянства в найбільших і найдрібніших їхніх актах. Комунізм обхоплює рішуче всі сторони людської істоти й її існування на кожному кроці. Комунізм є вища гармонія психічних і фізичих сил людини, є та «чесність з собою», та послідовність і цільність, яку я силкувався пропагувати й якої сам не додержав, коли на мене хлинула хвиля національної революції. Я не мав сили приняти цю хвилю й утримувати рівновагу й гармонію всіх сил, хвиль у своїй душі» [1].

Справді, Володимирові Винниченку не вдавалося «утримувати рівновагу й гармонію» не тільки своїх сил і хвиль душі, але й політичних орієнтирів. На нього накочувалися такі «дев'яті вали» соціальних бур, такою напруженою і хаотичною була ідейна боротьба навколо історичних перспектив українського народу в складних умовах соціалістичної революції й громадянської війни, що тверезо і самокритично оцінити і своєчасно визначити свою позицію не вдавалося не тільки одному В. Винниченку. Згадаймо трагічні наслідки політичної діяльності визначних вчених М. С. Грушевського і С. О. Єфремова, важку емігрантську долю видатних російських письменників О. Толстого, І. Буніна, О. Купріна, М. Цвєтаєвої, прикру драму М. Горького, пов'язану з опублікуванням ним в 1908 році «Исповеди», яку різко розкритикував В. І. Ленін за ідеї «богобудування». Але політична діяльність Володимира Винниченка — це не просто розчарування в пролетарській революції, особливо після поразки першої — в 1905 році, в її гуманістичних ідеалах, які заполонили почуття і настрої деяких письменників, художників, музикантів після 1917 року і в період громадянської війни. Володимир Винниченко був відомим і авторитетним політичним діячем — заступником голови Центральної Ради та головою Генерального секретаріату УНР. Після повалення Української Народної Республіки бере участь у боротьбі проти гетьманщини, очолює Директорію. Такі високі по-

[1] Лист В. Винниченка до клясово несвідомої української інтеліґенції // Друкарня політичного відділу дивізії «Червона Галичина».— 1920.— С. 2, 4.

сади в буржуазно-демократичних державних інституціях на Україні в 1917—1919 рр. не були випадковими в політичній біографії Володимира Кириловича Винниченка. Він був професіональним революціонером, цей син наймита-чабана.

Народився Володимир Винниченко 16 липня 1880 року в селі Веселий Кут Єлисаветґрадського повіту на Херсонщині (тепер — Григорівка Кіровоградської області), навчався в сільській народній школі, згодом у Єлисаветградській гімназії, та не закінчив її, бо треба було здобувати якісь кошти на прожиття. Наймитує у поміщиків, переживає усе, що судилося зазнати селянам-бідакам, заробітчанам,— жорстоку експлуатацію, приниження і плюндрування людської гідності, голод, духовну сліпоту і відчай, що вибухав сліпою силою помсти. В Златополі Володимир Винниченко екстерном складає іспити за середню школу і в 1901 році стає студентом юридичного факультету Київського університету. Та вже з першого курсу його виключають і ув'язнюють, як члена місцевої організації Революційної української партії (РУП), який вів серед селян і сільськогосподарського пролетаріату політично-революційну роботу. З тих пір Володимир Винниченко не припиняє політичної діяльності. Йому заборонено жити в Києві, а про поновлення в університеті не було й мови. Він вирушає на Полтавщину, де продовжує революційну агітацію. Його забирають у солдати — а він тікає з війська і емігрує за кордон. Нелегально переходить кілька разів кордон із забороненою революційною літературою, та потрапляє в руки жандармів. Пригадали дезертирство з армії — і на півроку в камеру-одиночку київської Лук'янівської тюрми, в «дисциплінарний батальйон». Знову втеча за кордон, повернення в 1905 році на Україну, участь у революції, знову арешт, тепер як члена Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), яка реорганізувалася з РУП, вісім місяців ув'язнення, вихід з тюрми на поруки, але, у зв'язку з загрозою довічної каторги, втеча за кордон — проживає в Австрії, Франції, Швейцарії, Італії. Для політичної роботи приїздить нелегально на Україну, а в 1914—1917 рр. переховується від поліції на Україні і в Москві, співробітничає в журналі «Украинская жизнь». Пише багато, друкується часто, молодим прозаїком цікавляться авторитетні письменники, «популярні журнали і видавництва. Пам'ятався його лист «Про мораль пануючих і мораль пригнічених» (1911), в якому революціонер і письменник писав: «Я щиро і гаряче протестував проти соціяльних несправедливостей, в ім'я цього протесту йшов у тюрму, готовий був йти на смерть за торжество своїх політичних і соціяльних переконань» [1].

Критика чутливо зреагувала на щирий крик болю, який так емоційно і чесно виливався в письменника на папір, бачила розуміння ним народної душі, глибоке співчуття до гноблених і гнаних сільських трударів, безправних, вимуштруваних до механічної покори солдатів, здеморалізованих босяків і спраглих до свободи і правди пролетарів. Все це Володимир Винниченко відтворив в оповіданнях «Краса і сила», «Біля машини», «Суд», «Боротьба», «Темна сила», «Честь», «Студент», «Голота», «Солдатики!!!», «На пристані», «Раб краси», «Уміркований та щирий», «Голод», «Малорос-європеєць», «Ланцюг».

З'являється перша збірка оповідань «Краса й сила», і захоплений, подивований Іван Франко запитає: «І відкіля ти такий узявся? Серед млявої тонко-артистичної та малосилої або ординарно шаблонової та безталанної генерації сучасних українських письменників виринуло щось таке дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом, як саме життя, в суміш українське, московське, калічене й чисте, як срібло, що не має меж своїй обсервації і границь своїй пластичній творчості».

---

[1] Винниченко В. О морали господствующих и морали угнетенных // Открытое письмо к читателям и критикам.— Львів, 1911.— С. 11.

Краще визначити образно-стильову особливість художнього мислення Винниченка-прозаїка важко. Він бачив життя в усій повноті його протиріч і неоднозначностей вираження, сам переживав багато таких драматичних ситуацій, які відтворював емоційно, гостро, з усією повнотою самовираження характерів героїв. В українську літературу, яка гордилася яскравими талантами І. Франка і Лесі Українки, М. Коцюбинського і В. Стефаника, О. Кобилянської і М. Черемшини, ввірвався яскравим метеором бунтівливий дух революціонера в житті і революціонера в творчості. Винниченко пише оповідання і драми, повісті і комедії, публіцистичні статті і романи, його, як автора, буквально виривають з рук у руки українські і російські журнали та видавництва. Його перекладають на інші мови, про нього сперечаються критики, його талантом, як «дорогим скарбом нашого народу», любується М. Коцюбинський, М. Горький запрошує до виступів у широко популярних збірниках «Знание». Та, на жаль, видання оповідань у видавництві «Знание» в трьох томах російською мовою, на яке Винниченко покладав великі надії, не здійснилося, та й перебування на чужині, у вічних нестатках, важко впливало на самопочуття письменника. Втрачається гострота і чіткість сприйняття реальних явищ і процесів на батьківщині, все активніше загальна атмосфера політичної реакції в Росії після поразки першої російської революції випліднює паростки войовничого, здеморалізованого міщанства, все прицільніше письменник зосереджується на психологічному вияві егоцентричного, ероїстичного індивідуалізму, захоплюється зображенням революціонерів-ренегатів, в його творчості посилюються біологічні та сексопатологічні мотиви, домінує тема зради, підлості, брехні, стихійного, імпульсивного прояву темних, захоплених у підсвідомості інстинктів. Він — у пошуках ідейно-естетичного «еквівалента» важливого для його морально-етичного кодексу принципу «чесність з собою». Пише романи «Чесність з собою», «Заповіти батьків», драми «Щаблі життя», «Великий Молох», «Memento», роман «Записки Кирпатого Мефістофеля», багато оповідань, романну дилогію «По-свій», «Божки» та багато інших творів. Деякі з цих творів були критиковані В. І. Леніним, М. Горьким, М. Коцюбинським і Лесею Українкою. Перебуваючи з 1919 року в еміграції, В. Винниченко пише тритомну працю «Відродження нації», організовує у Відні «Закордонну групу Української Комуністичної партії», друкує в її органі «Нова доба» статті і памфлети, в яких дошкульно розвінчує петлюрівщину і закликає до боротьби з білополяками і Врангелем. Він вирішує повернутися на Україну і про це рішуче заявляє в «Листі до клясово несвідомої української інтелігенції»: «Їдучи на Україну, на робітничо-селянську, соціялістичну Україну, я пишу цього листа до тих українців, які не затроєні часом отаманщини, які не мріють на стражданнях свого народу будувати свої маленькі втіхи, які не визискували нікого і не хочуть визискувати...

Тих ще раз з повного товариського гарячого чуття серцем я кличу за собою на Україну, на соціялістичну Радянську Україну! В ряди борців на щастя всіх поневолених всієї України, всієї людськості» [1].

І Володимир Винниченко у травні 1920 року повернувся на Радянську Україну.

Та мине кілька тижнів, і 15 липня 1920 року, за два місяці до своєї безповоротної еміграції, він запише в «Щоденник»: «Нехай український обиватель говорить і думає, що йому хочеться, я їду за кордон, обтрюсую з себе всякий порох політики, обгороджуюсь книжками й поринаю в своє справжнє, єдине діло — літературу... Тут у соціялістичній совєтській Росії я ховаю свою 18-літню соціялістичну політичну діяльність. Я їду як письменник, а як політик я всією душею хочу померти» [2].

[1] Лист В. Винниченка до клясово несвідомої української інтеліґенції.— С. 7—8.

[2] Володимир Винниченко. Щоденник. Т. 1.— 1911—1920.— Едмонтон, Нью-Йорк. 1980.— С. 446.

Та перед цим записом і після цього були і будуть двомісячні переговори з Л. Каменєвим, Г. Зінов'євим, Л. Троцьким, Г. Чичеріним, Х. Раковським, Д. Мануїльським, лист до В. І. Леніна з викладом своїх умов участі в уряді Української Радянської Республіки, сумніви, внутрішні борсання від бажання працювати на соціалістичну революцію до зневіри в перемогу революції, а отже — до клопотання про негайний виїзд за кордон. Багато буде революційних фраз, багато застережень аж до ультимативних вимог, багато роздумів над проблемами вирішення національного питання на Україні.

Володимир Винниченко рішуче осуджує українську національну контрреволюцію, її польсько-петлюрівську орієнтацію — він готовий «стати до праці на користь комуністичної революції» [1], відмовляючись від самостійництва «як протирічивого духові комуністичного устрою світу», але водночас він не може відмовитись від того, що вважає «вірним, відповідаючим духові комунізму, від дійсної, справжньої, соціялістичної федерації рівних і внутрішньо самостійних робітничо-селянських республік» [2].

У цих надзвичайно складних політичних і економічних обставинах, у яких опинилася народжена Жовтнем країна, а саме — в умовах незатихаючої боротьби з внутрішньою контрреволюцією, з білопанською Польщею, із військами Антанти, примарами голоду, хаосом зруйнованого господарства, нелегко було давати якісь категорично-остаточні гарантії щодо розв'язання складної національної проблеми. В. Винниченко нервує, нечіткість позицій політичних діячів сприймає за фальш, недовіру, а то й їхнє небажання мати з ним справу. Його реакція на все, що відбувається в Москві, критична, хоча й не без точного означення розвитку деяких явищ і процесів. Це, зокрема, стосується надмірної централізації і бюрократизації партійних і радянських органів, хоча й усвідомлює, що централізація зумовлена складною політичною і економічною ситуацією в країні.

Тонкий психолог і спостережливий письменник, він вловлює настрої мас, підмічає частковості, з яких виростають емоційні узагальнення, які захоплюють його настрої в лещата розчарувань і безперспективності розвитку революції. Особливо болісно він реагує на рецидиви командно-адміністративного правління, на прояви бюрократизму, надмірної централізації влади. Йому здається, що «дійсних комуністів, дійсних борців, відданих, ідейних, чесних, безкорисних — стає все менше й менше, а затим настає все більше чиновників, сухих, черствих, слухняних, егоїстичних, погаслих, нездатних до нового, упавших, по суті, в старе і тільки *службово* по новому» [3]. Його лякають кров, вогонь, розстріли, жорстока боротьба, той весь комплекс драматичних протиріч між новими формами і старою психікою, звичками і способами буття, який відкрила стихія громадянської війни. Письменник боїться повертатися на Україну, в Харків, не без підстав остерігаючись за своє життя, бо саме на Україні громадянська війна була в смертельному розпалі, до того ж надія на очікувану і цілком реальну перемогу над панською Польщею пригасла. Але політичні амбіції спонукають його до нових переговорів з метою участі в уряді Радянської України, а отже — здобуття можливостей для проведення своєї лінії щодо будування незалежної української держави в дружбі і рівноправності інших соціалістичних республік. Так В. Винниченко планував, таку можливість йому надавали. Х. Раковський і Д. Мануїльський пропонують йому вступити до КП(б)У, згодитися на відповідальні посади в українському радянському уряді, але він все ще роздумує: «Чи вступати в революцію, чи одійти назовсім од усякої політики?» З одного боку, спокій, комфорт, здоров'я, затишок, літературна праця, естетика європейської культури — все те, що йому обіцяє виїзд за кордон, з другого боку, «з погляду комуніста, соціяліста, революціонера», відсто-

---

[1] Володимир Винниченко. Щоденник. Т. 1.— С. 432.
[2] Там же. С. 435.
[3] Там же. С. 467.

ронення від політичної діяльності означає — і це він глибоко усвідомлює! — непослідовність, суперечливість позиції, втечу, егоїстичне, вузьке уникання «особистих прикростей і страждань» [1]. І хоча В. Винниченко, прибувши до Харкова, переконується, що КП(б)У не виявляє тенденцій «до ліквідації українських центрів», що «є навіть елементи будівничої діяльності, є ознаки до творення центрів, є наміри українізації партії й влади, себто наближення до української обстановки» [2], все ж таки він не наважується «вступити в справу, яка стоїть на кінчику загибелі» [3]. Більше того, він переконаний: «Я не вірю в перемогу революції в цій її хвилі» [4]. І справді, ця хвиля була велетенською, революція була під загрозою, і хоча Д. Мануїльський, як свідчить сам В. Винниченко, мало не присягаючись, запевняв його, що він матиме «змогу і проводити українізацію, і розвивати українську культуру, і дбати про відбудування українського господарства, і втручатись в усе радянське будівництво, слідкуючи, щоб не було кривди національно-державним українським інтересам» [5], В. Винниченко сумнівається, висуває нові вимоги, нарешті, скориставшись з того, що його не рекомендовано для обрання членом Політбюро ЦК КП(б)У, добровільно складає з себе обов'язки члена ЦК КП(б)У, члена ВУЦВК, заступника Голови Ради Народних Комісарів, наркома закордонних справ республіки, офіційно виїздить за кордон і більше на Україну не повертається. На цьому його політична діяльність вичерпується, хоча політичні проблеми цікавили і хвилювали письменника до останніх днів життя.

Володимир Винниченко вважав себе за «революційного, послідовного соціяліста (комуніста)» — так назвав він себе в статті «За яку Україну?», написаній у квітні 1934 року. І не випадково. Йому не раз доводилося роз'яснювати свої політичні погляди і морально-етичну позицію під тиском різного роду домислів, фальсифікацій, звинувачень... Українські буржуазні націоналісти не раз виставляли його як ренегата, зрадника національного відродження, а то й прихильника «єдиної, неділимої Росії», а інші вважали його за ренегата революції, зрадника революційних ідеалів, прихильника реставрації капіталізму в СРСР...

В статті «За яку Україну?» В. Винниченко, звертаючись до партійного і державного керівництва УРСР, наголошує: «Ні в політичній, ні в літературній моїй діяльності ви не можете навести ні одного факту, який суперечив би з діяльністю всякого комуніста. Ні навіть у приватному й моральному житті моєму ви не знайдете нічого такого, що розходилось би з мораллю комунізму... От уже вісім років минуло з того часу, як я переконався, що партія взяла інший напрям у нацполітиці, коли я чесно й одверто визнав це і заявив про припинення опозиції. І з того часу ні одним словом (друкованим, чи усним, чи писаним) я не виступав проти компартії та радвлади, ні з якими особами чи організаціями, ворожими до радвлади, ні в яких відносинах я не перебуваю, пірвавши навіть особисті ближчі відносини з противниками її».

Справді, представники західної буржуазної преси не раз зверталися до В. Винниченка з пропозиціями виступити з критичними по відношенню до СРСР статтями, пропонуючи великі гонорари, але письменник, незважаючи на значну матеріальну скруту, відмовлявся. Націоналістичні організації та їх преса буквально цькували його, звинувачуючи в зраді тих ідей та ідеалів, які він сповідував і обстоював у 1918—1919 рр., і всіляко намагалися скомпрометувати в очах української еміграції тим, що

[1] Володимир Винниченко. Щоденник. Т. 1.— С. 473.
[2] Там же. С. 472.
[3] Там же. С. 473.
[4] Там же.
[5] Там же. С. 473—474.

він начебто запобігає перед радянською владою, випрошуючи посади і можливість друкуватися на Україні.

В. Винниченко помилявся. І не раз. Та це були його, як політика, помилки, і їх ніхто не збирається ні згладжувати, ні виправдовувати. Їх треба пояснювати. Принципово, на основі об'єктивного аналізу конкретно-історичних умов і обставин. При цьому слід ураховувати, що В. Винниченко був відомим, авторитетним лідером соціал-демократичного руху на Україні, вперто обстоював ідею федерації як України, так і її соціал-демократичної партії в умовах дореволюційного робітничого руху і в пореволюційний період. Він був редактором центрального друкованого органу Української соціал-демократичної робітничої партії, очолив разом із М. С. Грушевським Центральну раду, був головою Генерального секретаріату, а згодом і головою Директорії, хоча з Директорією порвав, виступав проти контрреволюційної гетьманщини Скоропадського, різко і назавжди осудив свого недавнього колегу по політичній діяльності Симона Петлюру за його антирадянську боротьбу в союзі з польськими імперіалістами.

Ось переді мною унікальне видання — збірник статей «Винниченко проти Петлюри», який «зредагував і дав передмову В. Блакитний (Елланський)». Чим воно унікальне? А тим, що цю брошуру випустило в 1920 році «видавництво політичного відділу Н-ї Совітської дивізії «Червона Галичина». У ній вміщені статті самого В. Винниченка і членів організованої ним у Відні Закордонної групи Української Комуністичної партії, які друкувалися в її центральному органі «Нова доба». Василь Еллан-Блакитний у передмові до цього збірника статей пише так: «Винниченко — комуніст. Винниченко — бувши цементом єдиного національного фронту в еміграції з національної «держави», збудованої власними руками,— прозрів і з усім запалом чесного революціонера громить ту саму державу, яка по залізним законам льогики перейшла до ховзьких рук політичних емігрантів».

В. Винниченко безкомпромісно, гнівно і саркастично висміює політичні амбіції українських буржуазних політичних діячів типу Є. Петрушевича як «наймерзотнішої постаті в історії визвольного руху України». Та найприцільніша мішень для його памфлетних інвектив — Петлюра, «цей дрібнобуржуазний клоун з гетьманськими амбіціями», який разом зі своїми отаманами звів «українську національно-демократичну революцію в русло національної і світової контрреволюції».

Очевидно, що в цій боротьбі з Петлюрою, який виборював собі роль національного героя тим, що був заарештований гетьманом Скоропадським, і вміло жонглював національними почуттями, Винниченко переслідував особисту політичну мету: скомпрометувати свого недавнього колегу по урядуванню УНР його ж політичними альянсами з німецькими окупантами і польськими інтервентами і цим самим підняти свій політичний авторитет. У тій же «Новій добі» він не раз виступав із статтями, спрямованими проти більшовиків, проти політики радянської влади на Україні. Ці його статті, зокрема памфлет «Революція в небезпеці», передруковувалися, перекладалися на європейські мови. Винниченко багато в чому мав рацію. Чи не тому V Всеукраїнський з'їзд Рад у лютому — березні 1921 року оголосив Винниченка ворогом народу, поставив його «поза законом». Тогочасна політична діяльність В. Винниченка за кордоном давала для цього всі підстави. Вів її Володимир Винниченко активно — в Чехословаччині, Німеччині, Парижі... Відомо, що він підтримував на перших порах тісні зв'язки з українською націоналістичною еміграцією, хоча й не брав на себе керівних та координаційних функцій, з російською групою літераторів — А. Бєлим, А. Ремізовим, І. Еренбургом, А. Кусіковим, Є. Лундбергом, але відмовився від будь-якої творчої участі з видавництвом «Скифы» і зміновіхівським журналом «Накануне». На жаль, ця сторінка еміграційного життя В. Винниченка зовсім не вивчена, як і його стосунки з грузинською еміграцією, з групами

євреїв, поляків. Залишається майже невідомою його діяльність по організації українсько-грузинського товариства «Українфільм», не розкриті його зв'язки з російськими театральними діячами в Берліні, видання разом із Микитою Шаповалом у Празі щомісячного суспільно-літературного журналу «Нова Україна», на сторінках якого друкувалися твори не лише українських письменників-емігрантів О. Олеся, С. Черкасенка, П. Богацького. Г. Журби, але й письменників Радянської України — В. Підмогильного, М. Івченка, Г. Косинки, Т. Осьмачки... Не повинні ми закривати очі й на те, що В. Винниченко виношував ідею і навіть написав проект програми антибільшовицького «Єдиного революційно-демократичного національного фронту», відбулося навіть проголошення цього претензійного «Українського революційно-демократичного національного союзу», але об'єднати цю численну суміш різних емігрантських груп і групок, комітетів і спілок, товариств і опереточних «урядів» не судилося. Поступово політичні амбіції В. Винниченка згасають, його розчарування українською еміграцією наростає.

«Власне, тепер я все більше й більше відчуваю самотність: від антибольшовицьких кіл я відійшов, до большевицьких не ввійшов. Нема ні одної групи, з якою я почував би себе злитим, яка підтримувала б мене»,— занотовує він 31 серпня 1925 року. Тепер він усе частіше задумується над тим, щоб зосередитися на літературній діяльності. Тим більше, що його п'єси «Брехня», «Чорна Пантера і Білий Медвідь», «Закон», «Гріх» перекладаються на німецьку мову і з'являються в театрах Німеччини та інших європейських країн. Друкуються і перекладаються його романи «Чесність з собою», «Записки Кирпатого Мефістофеля», повість «Босяк»... На екранах Німеччини в 1922 році демонструється фільм «Чорна Пантера», сценарій якого грунтується на п'єсі В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь». Але коли за кордоном твори В. Винниченка друкуються спорадично, то на Радянській Україні видавництво «Рух» подає читачам зібрання його творів у двадцяти трьох томах. Кілька видань було його тритомного роману «Сонячна машина», який, до речі, вперше був надрукований в 1927 році в Харкові; з'явилася й підготовлена за кордоном збірка оповідань «Намисто», Київський державний драматичний театр імені Івана Франка здійснює постановку написаної в еміграції п'єси «Над». До речі, в 1920—1921 роках його п'єси ставилися не лише в Києві і Харкові, але й в Одесі, Львові, Чернівцях, Коломиї, Москві, Петербурзі і Петрограді, театрах Саратова, Самари, Тифліса, Ростова-на-Дону, Баку. Проблеми сценічного втілення його п'єс активно обговорювали з драматургом К. Станіславський і В. Немирович-Данченко, М. Садовський і Г. Юра, М. Заньковецька, І. Мар'яненко. Лесь Курбас у своєму «Молодому театрі» здійснив постановку п'єс «Базар», «Чорна Пантера і Білий Медвідь», за участю режисера-постановника Гната Юри у тому ж театрі в 1919 році відбулась прем'єра п'єси «Гріх»...

Отже, слід наголосити на тому, що уряд Радянської України намагався визначати, що творить Винниченко-письменник, а де заявляє про себе Винниченко-політик. Особливо це стало виразно тоді, коли Винниченко сам переконався, що його діяльність як керівника Закордонної групи УКП і самої групи політично безперспективна, а саме — що їм не вдасться успішно протиставити себе як партію КП(б)У. Саме Винниченко виступив ініціатором самоліквідації ЗГ УКП, яка й припинила своє існування в жовтні 1921 року. Згортається й випуск газети «Нова доба». Створилися таким чином сприятливіші умови для пошуків зв'язків з Україною. Тим більше, що уряд УРСР був зацікавлений в тому, щоб В. Винниченко не відривався від батьківщини. Та й сам письменник пильно спостерігав за тим, як розбудовувалася Радянська Україна. Його також захопила ідея колективізації.

16 грудня 1925 року він записує у щоденнику: «Конфлікт у партії. Сумніви, чи госкапіталізм у них, чи соціалізм. А коли такі сумніви, то ентузіазму нема місця. Єдиний ще міг би бути порятунок — не компартії, а націям на

сприяння соціялістичному господарству — кооператизування господарства і торгівлі. Держава не як суб'єкт господарства, не як розпорядник, а як охоронець самодіяльності працюючих, як фактор, що береже громадські, колективістичні тенденції господарства і притримує приватні або робить їх водою на млин колективістичної системи. Але ж хіба панове у фраках на це згодяться? Це ж риск, бо, ставши дужчими, колективи викинуть і фраки і манекени, на які вони насаджені». Правда, звучить актуально?

Особливо гаряче він підтримує політику «українізації», але його насторожує і лякає те, що з великою пропагандистською помпезністю подають процес над членами так званої Спілки визволення України, що покінчили життя самогубством — Миколою Хвильовим і Миколою Скрипником, що заарештовано президента ВАПЛІТЕ Михайла Ялового, а за ним О. Слісаренка, О. Досвітнього, Остапа Вишню, Є. Плужника, М. Зерова, Н. Филиповича, М. Драй-Хмару, Миколу Вороного.

І в той же час він продовжує добиватися дозволу на повернення на Україну, бо вважає, що національне питання починає вирішуватися в інтересах українських народних мас і тому на поставлене руба ним самим питання: за яку Україну? — цілком виразно і недвозначно відповідає: «*За Україну радянську, соціялістичну, в тісному, найтіснішому союзі з іншими радянськими республіками*».

Це позиція Володимира Винниченка, яку він проголосив у 1934 році і від якої він, по суті, до кінця свого життя не відмовлявся. Правда, всі ці порушення законності і принципів ленінської національної політики не завжди він міг пояснити, вважаючи причиною то «російський великодержавний шовінізм», то величезні зміни всього соціального ладу, які не можуть обійтися «без струсів, без порушення рівноваги в економічному бутті, без труднощів і навіть великих жертв». Він уже тоді, в 1934 році, осуджує тих колишніх своїх однодумців, тих, хто на німецьких багнетах хотів у 1918 році будувати самостійну Україну і які тепер збираються іти з Гітлером на робітничо-селянську Україну. Ні, він не може навіть і на мить уявити, щоб капіталізм знову почав смоктати з України живі соки довгими-довгими роками, «а в Харкові чи в Києві щоб могла засісти купка людей, яка під захистом кулеметів окупанта-капіталіста могла оголосити «Самостійну Українську Народню Республіку».

Подібну картину він спостерігав у 1918 році, тому він звертається із закликом до всіх трудящих України: «*Стійте всіма силами за Україну працюючих, за Україну «без хлопа і без пана», себто за Україну без кляс, без клясового, соціяльного, національного чи якого будь іншого визиску та панування* одних людей над другими;

за Україну, що в муках і болях, у союзі з іншими братніми країнами трудящих творить нове життя своє;

за Україну радянську соціялістичну.

Не шкодуючи нічого, будуйте її з лютим завзяттям і захищайте її від ворогів чужинних і «своїх», національних і клясових всіма засобами і способами, всією кров'ю своєю, всім здоров'ям, всім життям своїм!»

І це він пише, наголошую, в квітні 1934 року, тоді, коли мільйони людей пішли з життя на Україні внаслідок голоду 1932—1933 років, коли почалися систематичні репресії проти інтелігенції.

Творчість В. Винниченка майже до середини 30-х років була серйозним і вдумливим об'єктом вивчення в школі, популяризації, літературознавчого дослідження, тобто фактом історії української літератури і явищем тогочасного літературного процесу. Правда, не всі його твори, які він написав за кордоном — в Берліні, Празі, Відні, Франції,— були відомі в нашій країні. А він творив активно — писав і соціально-психологічні драми та новели, соціально-утопічні романи, філософсько-соціологічні праці, кіносценарії, багато малював, намагався переконати міжнародну громадськість персональними зверненнями до політичних діячів і до Організації Об'єднаних

Націй в необхідності згуртування всіх миролюбних сил у боротьбі проти війни, за збереження природи, до утвердження принципів організації суспільства і світу на соціалістичних засадах, закликав до «світового миру без бомб і барикад».

Володимир Винниченко публікує в 1949 році політичний маніфест «Заповіт борцям за визволення», бореться з голодом, із нестатками, мріє про завершення свого складного, драматичного, сповненого гірких розчарувань і нереалізованих планів життя на Україні. Та не судилося...

Сьогодні, в умовах гласності і демократії, які стають повсякденною нормою суспільного життя нашої країни, літературна спадщина Володимира Винниченка повертається на Україну. Український народ довго чекав на повернення свого вірного сина, який своїм талантом утверджував «найвищою, найкращою метою людини» «служіння визволенню всього працюючого, поневоленого, експлуатованого людства всіх народів і нашій землі, творенню загальнолюдських невмирущих цінностей» [1].

МИКОЛА ЖУЛИНСЬКИЙ

---

[1] В. Винниченко. Поворот на Україну.— Львів — Пшібрам, 1926.— С. 34.

П'ЄСИ

MEMENTO

*

БАЗАР

*

БРЕХНЯ

*

СПІВОЧІ ТОВАРИСТВА

*

ЧОРНА ПАНТЕРА
І БІЛИЙ МЕДВІДЬ

*

ДОЧКА ЖАНДАРМА

*

МОЛОДА КРОВ

*

ПРИГВОЖДЕНІ

*

ГРІХ

*

ЗАКОН

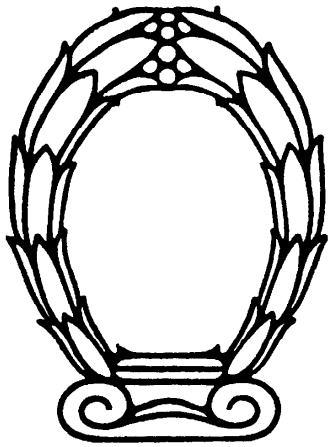

MEMENTO

П'єса
на чотири
розділи

ДІЙОВІ ОСОБИ

Кривенко — художник.
Антонина.
Орися.
Бурчак.
Паша.
Антонюк
Піддубний } — товариші Кривенка.
Чупрун
Козолуп — ковбасник.
Лікар.

РОЗДІЛ І

Орисина кімната.

Просто двері в Антонинину кімнату, в правій стіні — двері в сіни. Під лівою стіною вглиб кімнати стоїть піаніно. Поруч з ним канапа. Над канапою портрет Шевченка, завішаний рушниками. Біля канапи — стіл. Під задньою стіною між дверима в Антонинину кімнату і дверима в сіни — туалет з різними пляшками, дзеркалом і т. ін. В правій стіні на передньому плані — вікно, коло його ліжко. Різні хатні прикраси, підібрані зі смаком.

В кімнаті Орися й Антонина.

Орися — темна шатенка; дуже гарне, смагляво-матове лице з ясносиніми великими очима. Пишна постать, злегка лінива. Зачіску міняє дуже часто, і кожного разу лице їй дивно змінюється, набираючи то дитячого невинно-наївного виразу, то суворого і строгого, то задирливо-веселого, злегка навіть нахабного.

Антонина — вагітна; в темно-сірому капоті. Лице трохи набухле, ніс припухлий. Дуже білява. Очі з виразом м'якості й несмілості.

Антонина *(неспокійна; очі часто з нервовим, тривожним чеканням повертаються до дверей у сіни. Ходить дрібною ходою по хаті животом наперед і машинально тре руки)*. Ні, ні, він не повірить, Орисю! Ох, не повірить, я чую... Фу, як у мене в висках стукає... *(Зупиняється і стискує долонями виски)*.

Орися *(лежачи на канапі, пильно слідкує за нею. Чудно посміхнувшись)*. Пові-і-ірить.

Антонина *(ходить знов)*. Ой, ні, голубонько, ви мені не кажіть... У мене таке почування цілий день. Я прокинулась і вже почула, що сьогодні щось буде. Снилось щось таке... Наче я десь іду по якійсь стіні. І так страшно мені... І все держусь за живіт... І ще думаю: як буду падать, то треба не на живіт... Їй-богу! *(Сміється)*. А мені циганка правду таки сказала: будеш, каже, багата, і буде дитина... Багата, положим, я не стала, а дитина таки буде. Господи! Він ще може подумать... *(Зупиняється проти Орисі)*. Слухайте, Орисю, ви мені скажете правду? Тільки саму щиру... Не жалійте мене, не бійтесь. Скажете?

Орися *(усміхаючись)*. Скажу.

А н т о н и н а *(хвилюючись)*. Скажіть: ...Ні, я не можу. Скажіть, він... ви... він був коли-небудь закоханий у вас?

О р и с я *(спокійно)*. Ніколи.

А н т о н и н а. Ні трошки?

О р и с я. Ні на макове зерно. Та ми ж бачились за все знайомство наше раза два, не більше. *(Непомітно, але уважно поглядає на Антонину)*.

А н т о н и н а *(з невільним полегшенням)*. Це правда? Ви не з жалю до мене? О, можете не жаліть, повірте, що я винесу все...

О р и с я *(закидуючи руки за голову і потягуючись)*. Ну, я, здається, не з жалісливих...

А н т о н и н а *(з вдячним поривом)*. О ні, ви страшенно добра, Орисю! Ні, не посміхайтесь. Ви... трошки чудна, але ви страшенно добра. У вас є така хороша жалість. Єсть, єсть, Орисю!.. Їй-богу, голубонько. Інакше, скажіть самі, чого б ви оселились тут зі мною, ходили за мною? Ми ж так мало й знайомі, я не видатна якась людина, яка й хворою може дать щось другим... Тільки ви скажіть: це ви сказали не з жалості, ні, Орисю? Це правда?

О р и с я. Сама правдива правда...

А н т о н и н а *(силкуючись заховати задоволену посмішку)*. А я думала... Ви така гарна. Я просто якесь страховище перед вами. Та ще тепер. А він же, знаєте, художник, не може минути красу байдуже... *(Раптом зупиняється, стурбовано слухає)*. Дзвонили, здається? Яка година?

О р и с я *(ліниво дивиться на свій годинник)*. Без трьох чотири.

А н т о н и н а. Рівно в чотири, писав... Так ви, голубонько, ради бога, обережно. Да? Тільки натякніть. Я боюсь, що він спалахне, і... Ви не знаєте, він на вид такий спокійний, навіть млявий, а... страшенно гарячий.

О р и с я *(не дивлячись на Антонину)*. А може б, ви таки самі зустріли його?

А н т о н и н а. О, ні, ні! Я не можу, я не можу... Він... Ні, ні. Я хочу, щоб перше враження без мене... Тільки, голубко, не кажіть йому всього. Натякніть йому тільки, що його жде неприємність, щоб він... Ах, я й сама не знаю! *(Дзвінок)*.

О р и с я *(прудко встає)*. Він!

А н т о н и н а *(схвильовано кидається до дверей в свою кімнату. Із дверей, визираючи)*. Так я, Орисю, буду ждать. Ви тоді покличете. Добре?.. Ох, як у мене серце стучить... *(Прислухавшись, хутко ховається й зачиняє двері)*.

Орися, як тільки зачиняються за нею двері, все з тою ж мовчазною посмішкою хутко підходить до дзеркала, поправляє зачіску і, обернувшись, недбало спирається спиною на туалет. Зачіска в неї проста, скромна, а на

губах грає хвацька, задирлива посмішка; це робить чудний дисонанс.

В двері з сіней чути стук.

О р и с я. Ввійдіть! *(Злегка схиляє голову на праве плече).*

Входить К р и в е н к о. Високий, товстий, трохи горбиться. Подільське, жовто-смагляве обличчя з довгим носом і біляво-попелястими короткими вусами, спущеними донизу. Брови широкі, темніші за вуса. Очі ніби злегка сонні. Вигляд має неповороткого флегматика. У вишиваній сорочці і оксамитовім чорнім піджаці. Зобачивши Орисю, здивовано зупиняється.

К р и в е н к о. О! Що таке?.. *(Машинально ступає назад).* Тут не Антонина Павлівна?

О р и с я *(посміхаючись).* Перш усього, зі знайомими треба привітатись. Так роблять... всі розумні люди. День добрий! *(Церемонно-жартівливо уклоняється).*

К р и в е н к о *(озирається).* Мені писали... на дверях картка з прізвищем Антонини... № 3...

О р и с я. Не турбуйтесь, ви попали правильно. Антонина там... *(показує на кімнату Антонини).* Вона зараз не може вийти і просить вас п'ять хвилин почекать. А щоб вам не було нудно, я посижу з вами. Сподіваюсь, ви нічого не маєте проти цього? *(Лукаво посміхається, але очі напружено, допитливо слідкують за всією його постаттю).*

К р и в е н к о *(мовчки якийсь мент пильно дивиться на неї. Помалу, з хмурим підозрінням).* А ви як опинились тут?

О р и с я *(весело).* Оце маєш! Це мені подобається! Найняла кімнату і живу...

К р и в е н к о. З Антониною Павлівною?

О р и с я. Атож. Вона — мила людина, і ми з нею досить дружно живемо. Сідайте, будь ласка! *(Поводить рукою по канапі).*

К р и в е н к о *(хмуро).* Дякую. *(Помалу йде і сідає. Потирає лоб, кусає губи).*

О р и с я *(не міняючи пози й посмішки, слідкує за ним. Видно напружену готовність боротись).*

К р и в е н к о *(не дивлячись на неї).* Давно живете разом?

О р и с я. О, вже місяців два. Може, більше, не пам'ятаю...

К р и в е н к о. Де ж ви зазнайомились?

О р и с я. Я прийшла до неї й познайомилась.

К р и в е н к о *(твердо дивиться на неї).* Для чого?

О р и с я. Хм! Кумедний чоловік? Хотілось...

К р и в е н к о *(встає, важко підходить до неї. Тихо).* Що вам треба тут?

О р и с я *(невинно).* Нічого... Господи!

К р и в е н к о. Я вам не вірю. Хочете сказати мені правду?

О р и с я. Хіба ви не знаєте, що я рідко говорю правду?

К р и в е н к о *(якийсь мент дивиться на неї. Апатично і в'яло)*. Я з вами, здається, більш п'яти хвилин балакаю. На перший раз досить. Я б уже й з Антониною хотів би побалакать...

О р и с я. Зараз. Їй дуже погано.

К р и в е н к о. Мені немає часу. Я хочу знать, навіщо мене покликано. Може, ви можете сказать?

О р и с я. От який ви діловитий! Невже й п'ять хвилин не можна потратить на колишніх приятелів? Ви малюєте щось тепер?

К р и в е н к о *(крізь зуби)*. Умгу...

О р и с я. Он як? Значить, ви вже знайшли те, що нігде й ніколи не буває?

К р и в е н к о. Умгу.

О р и с я. Це цікаво? Щасливий ви...

К р и в е н к о. А ви, видно, нічого не знайшли... Все те ж саме.

О р и с я *(сумно зітхає)*. Да, прогресу немає...

К р и в е н к о. А воно б не завадило...

О р и с я. Ви думаєте? *(Зітхає)*. Що ж зробиш? Така я вже нікчемна. Ще якби хоч побачила те, що нігде й ніколи не буває, то, може б, і повірила. І, значить, прогрес був би... Може, ви мені покажете його?

К р и в е н к о *(несподівано грубо)*. Що ви робите тут? Що вам тут треба? Навіщо ця бульварна комедія?

О р и с я *(спершу гнівно зводить брови, але зараз же ще недбаліше спирається на туалет, підводить очі догори і навмисне робить вигляд, що придумує)*. Хм! Що ж вам сказать! Що я роблю тут? Шукаю те, чого нігде й ніколи не буває. Ясно?..

К р и в е н к о. Глядіть, можете знайти те, що дуже часто буває з тими, хто вривається в чуже життя.

О р и с я. А що з ними буває?

К р и в е н к о *(помалу встає)*. Але но! Я не маю такого часу, щоби тут розводитись з вами... *(Підходить до дверей Антонининої кімнати)*. Це — кімната Антонини Павлівни?

О р и с я *(стає серйозною, підходить до його, бере за рукав)*. Чекайте, не можна... Сядьте, я вам кажу.

К р и в е н к о *(стискуючи плечима)*. Хм! Але це починає бути цікавим. Ну, сядемо... *(Сідає)*. Ну?

О р и с я. Слухайте, Василю, я вас хочу дещо спитать.

К р и в е н к о. Та вже робіть зі мною, що знаєте...

О р и с я. Я хотіла вам написать, та роздумала. Я знала, що побачусь з вами — хоч ви тоді рішуче й навіки розпрощались зі мною.

К р и в е н к о. Так. Слухаю далі.

О р и с я. Здається, місяців два минуло з того часу?

К р и в е н к о *(роблячись все млявішим і млявішим)*. Може, й два...

О р и с я. Ваша непохитність не похитнулась?

К р и в е н к о. На те вона й непохитність, щоб не хитатись...

О р и с я *(посміхаючись)*. Цілком справедливо. І все так же думаєте, що дітей треба мати тільки від тої людини, яка сплелась з тобою душею й тілом?

К р и в е н к о *(зиркає на неї)*. Ну, думаю.

О р и с я *(не зводячи з його очей)*. Рішуче і незмінно? Хоч кров з носа?

К р и в е н к о. Хоч із самого горла...

О р и с я. Так. Похвально. І самі ніколи не матимете дітей від іншої людини?

К р и в е н к о *(грубувато-нетерпляче)*. Слухайте, я ж вам сказав, що від вас, такої, якою я вас знаю досі, я дітей не...

О р и с я. Знаю, чула вже! Не про це... *(Похмурюється, закусює губу)*.

К р и в е н к о. Ну, так про що ж, скажіть, будь ласка? Їй-богу, скучно...

О р и с я *(рішуче стріпує головою і задирливо, злісно-весело посміхається)*. Так!.. Чудесно. Виходить, значить, що Антонина якраз така людина, з якою ви можете мати дітей?

К р и в е н к о. Слухайте, Орисю, не будемо чіпати Антонину...

О р и с я. Ні, ви скажіть, така? Да?

К р и в е н к о. Така чи ні, але не всяка вагітність є дитина, коли вам уже хочеться так знати. Ну, та й залишим цю розмову. Спитайте вже, чи може Антонина Павлівна вийти.

О р и с я. Так... *(Злорадно посміхається)*. Так, не всяка вагітність є дитина? А от я вам скажу, що деяка вагітність, то вже неодмінно дитина, хоч вам цього, може, й не хочеться знать...

К р и в е н к о *(пильно, з підозрінням зиркає на неї. Знов встає; рішуче й сердито)*. Слухайте, або покличте мені Антонину Павлівну, або я вже піду. Я хочу, нарешті, дізнатись, для чого мене кликано.

О р и с я. Так ви, значить, гадаєте, що у Антонини не народиться дитина? Га? Певні в тім?

К р и в е н к о *(знов мовчки пильно дивиться на неї)*.

О р и с я. А як родиться? Тоді як з вашою непохитністю? Га? А дитинка якраз і родиться. Чуєте?..

К р и в е н к о. Може, мене за цим і кликано, щоб це сказати?

О р и с я. От іменно, голубчику, якраз за цим! Дитинка родиться.

К р и в е н к о. Я хочу бачить Антонину!

О р и с я. Вона зараз вийде. Да, вона зараз вийде... І щось вам скаже. Ха-ха-ха! Хотіла б я подивитись на вас. Ех, ви! Чесний з собою! Пізно викидиш робить. Чуєте: пізно!

К р и в е н к о. Це Антонина постановила так?

О р и с я. Ні, так постановив професор Орловський, спеціаліст і знаменитість. А передчасне родиво для Антонини — смерть. Значить...

К р и в е н к о *(глухо)*. Це ваша тут робота?

О р и с я (*весело сміється*). Розуміється, моя, а не ваша! Як ви зразу про це не здогадались, чудачина ви! Правда, я ловко підстроїла вам цю штуку?

Кривенко ходить по хаті. Для чогось обтирає хусткою лоба, застібає й розстібає піджак.

О р и с я *(слідкуючи за ним)*. Що? Непохитність хитається? Ну, а що говорить наша чесність з собою про виховання дітей? Здається, так, щоб не давать громадянству калік? А для цього батьки, здається, повинні приготувати себе свідомо, постом, молитвою? Батьки повинні буть здоровими, любити одне одного? Так? Ну, значить, у вас буде пречудова, ідеальна дитина. Мабуть, хлопчик буде... Ха-ха-ха!

К р и в е н к о *(зупиняючись. Тихо)*. Я вас дуже прохаю, покличте Антонину Павлівну.

О р и с я. Зараз. Тільки глядіть, не хвилюйте її. Та й самі не хвилюйтесь... *(Пильно обводить його поглядом і йде в Антонинину кімнату)*.

Кривенко, важко ступаючи, трохи згорбившись, ходить по хаті, зачіпаючи часом за меблі; зупиняється і понуро, суворо дивиться під ноги. Знову ходить, нетерпляче поглядаючи на двері Антонининої кімнати.

Помалу виходить А н т о н и н а. Очі її тривожно й боязко впиваються в Кривенка. На лиці червоні плями. Робить кілька кроків і зупиняється, дуже хвилюючись і не зводячи з його очей.

К р и в е н к о *(підходить, простягає руку)*. Драстуй!

А н т о н и н а *(шепотом)*. Драстуй! *(Потуплює очі)*.

К р и в е н к о *(глухо)*. Це — правда?

А н т о н и н а *(винувато відводячи очі)*. Правда. *(Знов потупляється)*.

К р и в е н к о. Тебе обдивлявся професор Орловський?

А н т о н и н а *(хитає головою)*.

К р и в е н к о. І рішуче нічого не можна зробити?

А н т о н и н а. Можна, але 75 % за те, що я можу померти. (*Мовчить*). Крім того, це буде коштувати дуже дорого... У нас не знайдеться стільки грошей... *(Мовчить)*. А потім...

Ні, це такий жах, що я згадать не можу! Ти знаєш, дитина може родиться живою... Розумієш, що це може буть, коли робити зараз? Дуже часто буває, що на сьомому місяці родяться живими. Недоноска дать... О, ні! Краще родити!

Кривенко. Значить, акушерка помилилась на цілий місяць?

Антонина. Да! Я прямо в одчай упала, як узнала... Більш усього те, що ти можеш не повірити, можеш подумать, що я це навмисне, щоб мати дитину. Але я тобі говорю... Ні, постій, дай я тобі скажу... Я тобі говорю, Васю, що я нічого від тебе не хочу, не жду, не вимагаю...

Кривенко робить нетерплячий жест.

Антонина *(хапливо)*. Ні, чекай! Я не хотіла тобі писати, я хотіла сказати в лице...

Кривенко. І для того вислала наперед ту панну?

Антонина. Я боялась, що ти, узнавши, так розсердишся, що не вислухаєш і побіжиш. Слухай: це дитина моя, тільки моя. Ти не хотів її, ти пропонував способи, щоб не робить викидиша, я признаю, я на це не згоджувалась... Я не знаю, чия тут вина. Я думала... Ну, одним словом, дитина родиться, і ти її не знаєш... Чуєш: ти можеш бути спокійним, ніяких обов'язків у тебе переді мною нема... Тільки ти скажи: ти віриш мені, що це вийшло для мене несподівано. Віриш?

Кривенко *(мляво)*. Не в цьому річ. Це не важко... Дитина *родиться*. Це — факт... Цього не повинно буть, а воно є. А воно є... *(Ходить)*.

Пауза.

Антонина (*винувато*). А я ще й казала їй, що вона, здається, помиляється. А то, може, просто шарлатанка, щоб заробить... Я знаю?

Кривенко *(сідає біля столу. Помалу)*. Я не буду знать цієї дитини... *(Пауза. Раптом спалахує і скажено б'є кулаком по столу)*. Та я знаю вже її! Чуєш: знаю цього недоноска!

Антонина. Через що ж «недоноска»?

Кривенко (*встаючи*). Він гірше недоноска буде! Він дегенератом буде, з утроби матері хворим!

Антонина. Через що ж «дегенератом»?

Кривенко. Ти ще питаєш? Батько — неврастенік, а мати — неврастенічка, вагітність проходила в сльозах, драмах, замахах на самовбивство... І ти ще питаєш, через що дегенерат? Моя дитина — дегенерат! Моя дитина! Це після всіх моїх мрій, теорій, після жагучого бажання мати дитину тільки від тої, з якою... Оце так! Оце вскочив... *(Ходить по хаті)*. І головне, через що? Обоє не хотіли, не збирались мати

її, і через помилку якоїсь баби, акушерки, все іде к чорту — і твої мрії, теорії, бажання, вся твоя чесність, все. Це ще не глум? Да, тепер можна глузувати з мене! Можна, можна, да!..

Антонина. Що тебе, властиво, так мучить?

Криве нко. Ти не розумієш? Ти не розумієш цього ляпаса, цього плювка життя мені в пику?

Антонина *(з ноткою злості й роздратування)*. Та якого плювка? Що дитина родиться? Але ж я кажу тобі: забудь, що вона є... Забудь, як забув про тих дітей, яких, певно, десь у тебе є від покоївок, випадкових стріч з женщинами.

Криве нко. Про тих я нічого не знаю, чи є вони, чи нема. А про цю я знаю!.. Знаю! І цього забути не можна. Трус може про це забуть!

Пауза.

Антонина *(глухо)*. Є ще один вихід...

Криве нко *(зупиняючись)*. Який?

Антонина *(ледь чутно)*. Моя смерть.

Криве нко *(ходить далі)*. А, знов про це!.. Двадцять раз ти висовуєш це средство. Це не вихід.

Антонина. Ти не віриш, що я можу вмерти?

Кривенко мовчки ходить.
Антонина помалу сідає на канапу і дивиться в куток понуро-задумливим поглядом.

Криве нко *(сідає коло столу)*. І рішуче нічого вже не можна зробити? Ти все зробила?

Антонина *(хмуро)*. Пішла ще Паша до одної акушерки. Не знаю. Я не маю надії. Зараз повинна прийти...

Криве нко. Яка ще Паша? Та, що я познайомився у тебе?

Антонина. Та...

Криве нко. А з цією панною... Вербівською ти давно живеш?

Антонина. Місяців два...

Криве нко. Де ж ти зазнайомилася з нею?

Антонина. У Паші...

Криве нко. А вона не приходила до тебе знайомитись?

Антонина. Чого ради?

Криве нко. Так... Я думав... Навіщо ти оселилася з нею? Хіба ти її знаєш?

Антонина. А мені тепер все одно! Я кожній собаці, яку приголублять, завидую... *(Підборіддя її дрижить. Хутко виймає хусточку і прикладає до очей)*.

Криве нко. Чого ж плакати?

Антонина. Вибачай, це так... Я зовсім розпустила себе... Плачу і не можу, не маю сил сліз удержать. Колись мене називали «каменем» за те, що ніколи не плакала, а те-

пер... не можу... Не сердься, дивись на це, як на нежить...

К р и в е н к о. Я не серджусь, не розумію лише...

А н т о н и н а. Я просто не знаю, де беруться оці сльози... *(Раптом)*. Що я їм зробила? Що? Що, не вінчавшись, стала воєю жінкою, любовницею? Яке ж їм діло до цього? «Ми цього не ждали від Антонини, така скромна, така тиха дівчина...» А тепер уже не скромна, *не чесна.* Яке їм діло до нас?!

К р и в е н к о. Ех, Тосю, доки ти звертатимеш увагу на цих «чесних»? Що тобі до їхніх балачок? Ти почуваєш себе чесною з собою? Почуваєш, що зробила так, як по-твоєму слід зробить? Ну й буде з тебе... Всім не догодиш...

А н т о н и н а. Я не можу! Вони казять мене! З якої речі вони звуть тебе подлєцом?! «Спокусив, покинув дівчину». Ідіоти! Що я, дівча мале, не знала, куди й на що йду? «Покинув...» А може, я покинула? А може, ми просто розійшлись? Що вони знають?..

К р и в е н к о. Вони про те й говорять, що знають. Коли б знали всі обставини, може б, говорили інше.

А н т о н и н а. Але вони не мають права так говорить! Мені не потрібна їхня жалість! Покинули всі, одвернулись, ну і хай. Не лізьте ж в душу брудними руками!.. *(Плаче)*. Ти кажеш, як я оселилась з Вербівською, незнайомою людиною... Але, коли вона мені запропонувала, я мало на шию їй не кинулась. Вона мені помагає... Якби не вона, я б себе зовсім одинокою почувала. Ні одної людини... Нігде! Ще Паша хіба, але вона чудна така... Слухай, за що ти мене ненавидиш так? За віщо? Що я зробила? Ні, чекай...

К р и в е н к о. Тосю! Ти знов... Це ж — неправда...

А н т о н и н а. Ні, правда, я бачу... Твої листи такі холодні, офіціальні. Тепер приїхав, як до чужої. Що я зробила? Хіба я винна? Ну, я розумію, ми не зійшлись з тобою, я — не та, з якою ти можеш мати дитину, ми не підходимо одне до одного, але за віщо ж ненависть? Підожди, дай мені все сказать... Ти знаєш, я ніколи не вимагала від тебе більше, ніж ти міг дать мені. Але те, що ти мені дав, я брала з радістю. І дав мені стільки, що я можу тільки дякувать. Я не кажу, щоб у тебе була тепер жага до мене: як женщина, я повинна буть гидка тобі тепер... Ні, ні, я знаю. Ну, і... Але за віщо ж неприязнь? Господи! Я ж така тепер одинока, стомлена, я так стомилась, що просто бажаю смерті... А ти не віриш... *(Схилилася головою на спинку канапи і плаче)*.

К р и в е н к о *(неспокійно крекче, встає, важко ходить і сідає поруч з Антониною. Обережно і легко обіймає її за плечі)*. Тосю! Ну навіщо утворять собі якісь химери? Яка ненависть? Де ти бачиш її? Я люблю тебе за м'якість, ніж-

ність, ти — чула, добра... Де ж ненависть? Ну, годі... Подивись на мене... *(Повертає її до себе)*. Ну, подивись же, хіба я брешу? Здається, я ні разу не давав тобі приводу сумніватися в моїх словах...

А н т о н и н а *(затуляючи лице рукою й хусточкою)*. Не дивись на мене, я страшна... Ти, може, сам не свідомий своєї ненависті...

К р и в е н к о. Ну, ще що вигадай... Годі, хороша... Тяжко мені від цієї історії, але ти так же винна за неї, як і я. І за віщо може буть ненависть? За ті страждання, які ти маєш?..

В двері з сіней стукають.

К р и в е н к о *(помалу встає й одходить)*. Хтось стукає.

А н т о н и н а (*хутко витираючи сльози*). Ввійдіть!

Входить П а ш а. Маленька, кругленька, з довгим конячим лицем у маленьких прищиках. Очі мляві, майже завжди напівприплющені. Зобачивши Кривенка, якось вся підбадьорюється, задира голову догори і проходить повз його до Антонини.

К р и в е н к о. Драстуйте, Пашо!

П а ш а *(зиркнувши на його, не хитнувши навіть головою, звертається до Антонини)*. Каюк! Нічого нема. Не згоджується.

А н т о н и н а *(змішано подивившись на Кривенка, який посміхнувся)*. Не згоджується?

П а ш а. І розуміється, не згоджується. Дурна вона, чи що? Всякі... будуть дітей плодить, а вона за їх на каторгу іди? Тоже фраєри! Хай знають, що роблять.

А н т о н и н а *(з ніяковістю)*. Пашо, ходім у ту хату, ви мені розкажете...

П а ш а. Пашка вже сказала. Годі. Тепер вона іде додому. Бувайте! *(Киває головою і хоче йти)*.

А н т о н и н а. Чекайте.

П а ш а. Не можу. Я не маю часу. У мене зараз лекція. А потім на урок треба. Та ще там на улиці жде мене один екземпляр із породи закоханих... Дурень. Причепився провожать мене сюди. А я взяла й не пустила сюди. Жди там... Ну, Пашка пішла.

А н т о н и н а. Та почекайте. Що ж сказала акушерка? Ходім туди...

П а ш а. Вона сказала... Ну, ходім, делікатне створіння. Мені все одно.

А н т о н и н а. Ти, Васю, підожди, я за хвилинку.

К р и в е н к о. Добре.

Антонина і Паша виходять в Антонинину кімнату.

Кривенко сідає на канапу, простягає ноги і непорушно, важко дивиться на кінчики їх. Часом безсило розводить руками, трудно зітхає, перемінює позу і знову застигає.

Входить Орися. Зачесана вже по-іншому, à la Cavalieri. Ступає весело, енергічно; насмішкувато, хвацько посміхається. Зупиняється перед Кривенком.

Орися. Ну, герой нашего врємені?

Кривенко *(як тільки вона входить, зиркає на неї і лінниво розвалюється, не дивлячись на неї)*. Ну, Рокамболь в спідниці?

Орися *(весело і просто)*. Як? Рокамболь? Хіба похожа? Диви! І не знала... А ви що, заспокоїлись уже? Швидко...

Кривенко. А вас це дуже цікавить?

Орися. Страшенно! Я ж вам сказала, що... Ет! Хіба важно, що я сказала п'ять хвилин назад? Ну, ви вже обмалювали мене перед Тосею як слід? Га?

Кривенко. Ви боїтесь?

Орися. Мені боятись нічого. Та що ви все одповідаєте питаннями?

Кривенко. Так мені хочеться вам одповідать. Так ні трішки не боїтесь? А як вона не схоче тепер жити з вами?

Орися *(сміється)*. Ха! От завгорив! Я нічого не боюсь, говорю вам. Боїться той, хто дорожить чим-небудь.

Кривенко *(напівуважно)*. А ви нічим?

Орися. Абсолютно. Дорожать принципами — у мене їх немає. Честю дорожать — у мене такої штуки не водиться. Правдою, ідеалами, справедливістю дорожать... І все одно живуть одинокими...

Кривенко. А у вас нічого цього нема? Скажіть, яка оригінальна людина... Отрішилась од всього? Диви!

Орися *(зітхнувши, поправляє зачіску, піднявши обидві руки)*. Да. Без принципів, порожня панна... А подивіться-но, гарна у мене зачіска?

Кривенко *(не обертаючись)*. О, можу зарані сказати, що чудова.

Орися. На це, мовляв, мене мати родила? А ви все-таки подивіться. Чи боїтеся? Ха-ха-ха! Скажіть, який Іосиф незайманий!..

Кривенко *(лінниво обертаючись, байдуже ковзає поглядом по голові, по пишній постаті і одвертається)*. Все як слід!

Орися *(на мент гнівно закусює губу, але зараз же поривчасто сідає коло його, бере за плечі і повертає до себе)*. Нахал! Ви дивіться краще. Знаєте, яка це зачіска? *(Пильно дивиться на його)*.

Кривенко *(неохоче повертається, дивиться)*. А la Cavalieri?

Орися. І більше нічого?

Кривенко *(занадто здивовано)*. А що ж ще?

О р и с я *(вдивляючись йому в лице, задоволено)*. Ну, більш нічого не треба. Вже бачу, що пам'ятаєте! Так? Вона?

К р и в е н к о. Яка «вона»?

О р и с я. Ха-ха-ха! Бідний, яку погану пам'ять має. Ну, добре, я вже поможу вам. Слухайте. Був вечір. Хтось узяв гребінець, розчесав мої коси. Цілував їх... Обмотував круг лиця собі... Ну, це до діла не касательно. Потім... а потім зробив зачіску таку, як це, і став на коліна. Згадуєте?

К р и в е н к о. Да, щось... наче...

О р и с я. Ха-ха-ха! Пригадується? А потім розстібнув кохточку і благав позіровать русалку. Це було ще тоді, коли у мене були принципи і я соромилась свого тіла.

К р и в е н к о *(хрипло)*. А тепер уже не соромитесь?

О р и с я. Я й тоді не соромилась. Брехня. Не тіла соромилась, а принципів. Дурна була, всі бажання свої убивала, стискувала їх, коверкала. Для чого? Народу служила. А народу того не любила, не знала. Три года в партії була. Якого чорта, спитать? Із принципів, яких не любила. Це ж треба буть такою ідіоткою! І того мучилась. А тепер ні народа, ні принципів не люблю, і почуваю себе чудово.

К р и в е н к о. Да, я думаю, вам нема рації мучитись, дістаючи від свого чиновного тата щомісяця солідну пенсію...

О р и с я. Розуміється! А от як не стане пенсії, піду на фабрику, в учительки, в проститутки. Тоді і буде рація боротись за свої інтереси і за партії усякі. Сама народом буду... А тепер живу як *хочу,* а не як должно, цебто як хочеться другим... «Ну, і ша!», як каже наша Паша... А дитинка родиться, правда? «Уви, сомнєній нєт»? Як же ваші принципи? Пищать, бідолахи? Га? А чесність з собою? Корчиться? Ха-ха-ха!

К р и в е н к о. Вам, здається, дуже весело?

О р и с я. Страшенно!

К р и в е н к о. Через що?

О р и с я. Через те, що бачу, як валяться боги, яким я уклонялась. Так їм! Ногами їх топтать! Ногами подлих істуканів!

К р и в е н к о. Геть принципи во ім'я принципа безпринципності?

О р и с я. Як? *(Вдумується)*.

К р и в е н к о. Так... *(В'яло посміхається)*.

О р и с я. Хм! А це інтересно... «Принцип безпринципності»... Ну, і наплювать! Річ не в назві. Хай собі «принцип безпринципності», аби чоловік від цього не мучився. А стане мучить, викину к чорту. І все! А вам цього не можна. Бачите?

К р и в е н к о *(раптом просто і сердечно)*. Слухайте,

Орисю, їй-богу, мені здається, що ви просто якусь комедію граєте. У вас щось болить, мучить рана якась, а ви навмисне регочете, щоб не чуть і показать другим, що нам наплювать. Правда ж?

О р и с я. Я?? (*Регоче*). От угадав! Ха-ха-ха! Це дійсно... Та, голубчику мій, регочу через те, що хочеться. Захочеться плакати, плакатиму, не спиняючи себе нічим. І рішуче ніякої рани у мене немає. Будь ласка, не робіть мене якоюсь загадковою, нерозгаданою натурою, тайно страждаючою. Прóшу! (*Схоплюється*). Ох, я й забула!.. (*Підбігає до вікна, розчиняє і вихиляється. Гукає і махає комусь рукою. Киває головою, закликаючи до себе. Ще раз киває головою і зачиняє вікно*). Бідолаха! Стоїть коло ліхтаря покірно і жде... Один з моїх прихильників. Чудовий медіум для моїх експериментів. Ходячий принцип. Він з семінаристів, а тому всі принципи у його з ореолами святості, як святі на іконах. Ми його називаємо «світове питання». Кажуть, буде світило науки, уже згоджується навіть в церкві вінчатись зі мною. Спершу не хотів. «Із принципу», каже. Тепер згоджується... Вас дуже не любить. Каже, що ви підло повелись з Антониною... Казав, що руки вам не подасть навіть. Тоже з принципу...

К р и в е н к о (*байдуже*). Так? (*Раптом з інтересом*). А ви як дивитесь на це?

О р и с я. Я? (*Кривить губи*). Хіба ви повірите, що я скажу правду?

К р и в е н к о. А чому б вам не сказать її?

О р и с я. Та не хочеться зараз.

К р и в е н к о. Ну, а все-таки?

О р и с я (*мнеться, потім сміючись*). Вам чого хочеться? Комплімента чи вилаять? Мені все одно.

Входять А н т о н и н а і П а ш а.

П а ш а (*до Орисі*). Що, покликали того кавалєра? А то стоїть там і досі стовпом.

О р и с я. Зараз прийде, покликала. А правда, Пашо, добродій Кривенко на селі поправився? (*Зиркає на Кривенка й Пашу і ледве помітно посміхається, зараз же зробившись цілком серйозною*).

А н т о н и н а (*неспокійно подивившись на неї*). Орисю, голубонько, може б, ми чай зробили?

П а ш а (*не глянувши на Кривенка*). Да, сьогодні чудова погода надворі. (*Сідає до столу спиною до Кривенка і розвалюється*).

К р и в е н к о (*усміхається*).

О р и с я (*сміючись, підбігає до Антонини, обнімає її*). Ах, ви ж мої чудачки хороші! Чай, кажете? Можна! (*Вер-*

тить її). Можна, можна! Ох, вибачте, що вас тепер не можна чіпати... Простіть, сядьте, Тосю... *(Занадто обережно підводить до канапи і всаджує, поглядаючи на Кривенка).*

А н т о н и н а. Та я сама, спасибі, Орисю. Так ви скажете Ганні, щоб самовар поставила?

О р и с я. З охотою, з охотою скажу... *(В двері з сіней стукають).*

О р и с я. Ша! Світове питання йде! *(Голосно).* Ввійдіть! *(Обертається до Кривенка).* За першим разом ніколи не входить: хвилюється. *(Голосніше кричить).* Ввійдіть!

Входить Б у р ч а к. Товстий парубок з круглою великою головою без шиї. Лице здорове, щокате, невеличкий круглий носик, на якому окуляри. Шкура на лиці в великих червоних прищах і слідах від них. Соромливий, але не хоче цього показувати, через що весь час напружена грубувата розв'язність, від якої дуже потіє, потираючи в замішанні лоб рукавом або долонею.

П а ш а *(до його).* Ну, що? Чого з'явились? Я ж вам сказала там чекать.

Б у р ч а к *(хмурячи брови, ніби жартом сердячись).* Ну-ну!.. *(До Орисі).* Драстуйте, Орисю Михайлівно!

О р и с я. Драстуйте. *(Сердечно, без жарту).* Чому ж ви не зайшли зразу? Га?

Б у р ч а к *(зиркаючи на Кривенка, який щось тихо шепоче Антонині).* Та он та... *(киває на Пашу)* сказала, що не можна. Так я...

П а ш а. Ну, ви! «Он та»... Я вам задам!

Б у р ч а к *(грубувато).* Мовчіть, мовчіть... Драстуйте, Антонино Павлівно!

А н т о н и н а. Драстуйте, Семене Петровичу. Як ся маєте?

Кривенко з цікавістю роздивляється на його.

О р и с я *(до Бурчака).* А це — Василь Кривенко. Ви, здається, знайомі?

Б у р ч а к *(змішано дивиться на неї).* Да... колись. Але...

О р и с я *(здивовано).* Ну, так треба ж привітатись, я думаю. Мій боже, який же ви! Про що ви думаєте? Все про хімію свою?

Б у р ч а к *(несміло зиркає на неї, ніяково повертається і простягає руку Кривенкові, бурмоче).* Вибачте, я не впізнав...

К р и в е н к о *(не беручи руки, з спокійною посмішкою).* Ні, не треба... Вам це занадто дорого коштує...

А н т о н и н а. Ва-а-сю!

Б у р ч а к *(зовсім сконфузившись).* Ну, так... Хм! Я хіба для того... так сказать... *(Одходить і сідає на перший стілець, витираючи долонею лоб і ніяково усміхаючись).*

О р и с я *(до його).* От бачите, світове питання, знов на

моє вийшло. Ніколи не треба робить по принципу, а так, як хочеться. От і зробили!..

Бурчак *(вмить схоплюючись, рішуче)*. Я, так сказать, з поваги до хазяйки дому. Але, коли хочете, моє щире бажання з такими добродіями... зовсім не встрічатись. *(До Кривенка)*. Да, це я вам говорю, добродію.

Кривенко *(спокійно роздивляючись на його)*. Я вас образив чим-небудь?

Антонина *(злякано)*. Панове! Що таке? Семене Петровичу!..

Бурчак *(до Кривенка)*. Ви образили... людську порядність. Ви самі чудово знаєте... Бувайте здорові! *(Незграбно всім уклоняється, поспішно повертається і біжить в двері Антонининої кімнати)*.

Орися. Ха-ха-ха! Куди ж ви? Не туди! Господи, чисто все споганив сам.

Бурчак *(одчиняє двері, але зараз же одступає назад і, ще більш змішавшись, з жалкою посмішкою бурмоче)*. Pardon... Не в ті двері... *(Хоче йти в другі)*.

Орися. Почекайте. Куди ви? *(Бере його за руку)*. Ви зробили дуже чесно, благородно, принципіально, але тікать нічого. Замість того ви підете зараз зі мною готувати чай. Там ми все розберем з погляду світової моралі, а потім ви підете в крамничку за сахаром, бо в нас немає...

Бурчак. Ні, Орисю Михайлівно, я не можу, я повинен...

Орися *(строго)*. Ну?.. Нічого ви не повинні. Нічого! Ходім. А то сердитись буду. *(Бере за руку і веде в Антонинину кімнату)*.

Паша встає і демонстративно іде слідом за ними. Всі троє виходять.

Антонина *(винувато, з ніяковістю)*. Вибач, Васю. Я зовсім не сподівалась... Він дуже хороший, тільки... я не знаю... Ти його все-таки обидив.

Кривенко *(хмуро-байдуже)*. Дурниці, кинь... Ну, слухай, я зараз піду, хотів тобі щось сказать.

Антонина. Так швидко ідеш?

Кривенко. Ну, Тосю, ти ж сама розумієш, що я не можу з ними зоставатись. І тобі неприємно, і їм, і мені. *(Встає і ходить. Зупиняється)*. Слухай, є ще один вихід.

Антонина *(хрипко)*. Який? *(Прокашлюється й голосніше повторює)*. Який?

Кривенко. Ти кажеш, що життя своє можеш віддати, аби заспокоїть мене?

Антонина. Ну?

Кривенко. Ну, я цього не хочу... А ти... (*пауза*) ти віддай мені дитину.

Антонина *(вся стрепенувшись)*. Що-о?

Криве́нко. Віддай мені мою дитину...

Антонина. Твою дитину? Твою? Вона твоя?..

Криве́нко. Моя і твоя.

Антонина. Його дитина! Хм!.. Отдать йому дитину... Господи! Та як ти смієш мені це говорить! Щоб я віддала свою дитину, яку виносила в муках... Його дитина!

Криве́нко. Не даси?

Антонина. Та ти на шматки мене ріж, і я не віддам її тобі! Господи! Його дитина... Ха-ха-ха! Твого в неї нічого! Чуєш? Це — моя дитина! Щоб мати віддала свою дитину кудись... кудись... Боже!

Криве́нко. Я — батько її.

Антонина. А я — мати.

Криве́нко. Так не даси?

Антонина. Та з якої речі я маю давать її тобі? Чого?

Криве́нко. Того, що... *(Підходить ближче до неї)*. Слухай, Тосю, тільки не хвилюйся... Побалакаймо спокійно. Вислухай мене уважно і хоч раз ввійди в моє становище. Ти знаєш, як я дивлюсь на дітей. Це — питання мого «я». Щоб мати дитину, я повинен жити з нею. Жить же нам разом обом після всіх наших кошмарних непорозумінь, після всіх страждань — просто неможливо. Це буде пекло і для нас, і для дитини. Обмежитись же тим, що давать тобі грошей на дитину, як роблять «порядочні», я не можу. Не можу, бо цим піду проти самого себе. Далі... Довірити тобі дитину я теж не можу. Почекай, вислухай же спокійно... Ти — людина хороша, ідейна, з гарними змаганнями, але... те, що я хочу дати своїй дитині, те — чуже тобі. Я хочу зробити її, перш усього, чесною з *собою*, хочу зробить вільною од старого, зайвого, хочу скинуть з душі її лахміття пережитків, які заважають вільно рухатись. Хочу через те, що дитина — це я, продовжений в глиб будучого... *(Антонина хоче щось сказати)*. Почекай. Крім усього, ти — занадто м'ягка, непристосована до боротьби за життя, тобі в теплиці б жити, там би ти була бадьора. Ти з панської сім'ї, до праці не звикла, я ж хочу, щоб моя дитина тільки в праці, тільки в затвердженні себе, свого «я» в світі шукала смислу життя. Як же ти можеш навчить її цьому, коли сама ніколи не працювала? Так я, Тосю, думаю, в цьому зійшлись всі мої бажання, всі виводи з мого досвіду і розбить це — значить розбить весь мій світогляд. У тебе нема цих вистраданих виводів, ти не шукала, тобі легше уступити. Уступи ж мені, Тосю...

Антонина *(понуро дивиться в одну точку. Помалу і тихо)*. Виходить, я така нікчемна, що мені не можна довірить дитину?..

К р и в е н к о *(нетерпляче)*. Ах, Тосю, навіщо говорить пусте? Я ж кажу тобі... Фу ти, чорт!.. Все казав, як об стінку горохом... Слухай же, не через те, що ти...

А н т о н и н а *(вмить починає ридати)*. За що ж це, за що? Навіть... це однімають... Довірить не може... Дитину його... Його дитину... *(Раптом злякано)*. Дай швидше води! Ха-ха-ха!.. Дитину... Ха-ха-ха! *(Істерично регоче)*.

К р и в е н к о *(поспішно підходить до неї, садовить на канапу)*. Тосю, Тосю, голубко, не треба...

Вбігає Орися.

О р и с я *(стурбовано)*. Що таке?

К р и в е н к о. Води! Швидше!

О р и с я. Та що з нею!?

Вбігають Паша і Бурчак.

П а ш а. Господи! Що тут таке?

К р и в е н к о *(холодно, жорстко)*. Дайте води. У неї істерика. *(Повертається, бере з стільця свій бриль і виходить)*.

А н т о н и н а. Дитину його! Ха-ха-ха! *(Скрипить зубами)*.

П а ш а *(вслід Кривенкові, гнівно)*. Мерзавець!

РОЗДІЛ II

Там же. В кімнаті А н т о н и н а, О р и с я і П а ш а. Антонина лежить на канапі.
П а ш а готує чай.
О р и с я сидить за піаніно і бере акорди. Зачіска у неї скудовчена, вихраста, але лице сумовито-задумливе.

А н т о н и н а *(спираючись на лікоть, до Паші, піднятим тоном)*. Неправда, Пашо, неправда! Боже, як ви його не знаєте! Ви розумієте, що він... Ах, коли ж ви нічого не знаєте!

П а ш а *(уперто)*. Я знаю, що він — непорядна людина.

А н т о н и н а. Пашо! Ви не маєте права так говорить! Не маєте!

П а ш а *(так само)*. І його спокій тепер — неправдоподібний. Приставляється... Пашка сказала, а тепер ша! Вона мовчить.

А н т о н и н а. Чого неправдоподібний? Чого? Хіба він не може заспокоїтись, примиритись зо всім цим?

П а ш а. Пашка сказала. А вам хвилюватись недобре. Ляжте.

О р и с я *(шумно вдаривши по клавішах, встає)*. Плюньте! «Пашка, ша»! Тосю, заспокойтеся...

А н т о н и н а. Я не можу заспокоїтись, коли так несправедливо...

О р и с я. Е! Справедливо, несправедливо... Він вам сам скаже, що це пусті розуміння... Ша! Давайте холостяцький чай зробимо! Зараз прийде Світове питання, пошлемо його за коньяком, цигарками. Це ж ваша ідея, Тосю. Хочете?..

А н т о н и н а *(зразу задумавшись, прудко стріпується. Надзвичайно весело, піднято, безжурно)*. Давайте! *(Схоплюється)*. Все одно! Давайте холостяцький чай. Це буде разом і дівичий вечір...

О р и с я. Хто ж заміж виходить?

А н т о н и н а. Я! *(Сміється)*. Ох, який я сон бачила!. Уявіть: широке поле і дорога. А на дорозі стоїть хрест і, знаєте, чорний-чорний весь. А на йому фата. Я підійшла до його, а він, розумієте, взяв і делікатно так скинув шляпу і уклонився мені. І вже не хрест, а... Ну, Пашо, швидше там чай!

О р и с я. А хто, Тосю? Хто ж то був?

П а ш а *(насмішкувато-сердито)*. Звичайно, Кривенко.

А н т о н и н а. Ну, дурниці! Це ж сон...

П а ш а (*раптом*). Тільки я ось що скажу. Я з ним лаятись більше не буду і руку подавать не буду, але знайте, що я це роблю тільки для вас, Тосю. А йому скажу все-таки, що він приставляється і що я не вірю, щоб він міг буть таким спокійним. Ну, і ша! Пашка замовкла.

А н т о н и н а. Ну, годі! Давайте грать, співать, танцювать!

П а ш а. Ну, да, «танцювать»... Ляжте краще, а то за акушеркою прийдеться бігти після танців.

А н т о н и н а. А може, за попом, звідки ви знаєте?

О р и с я *(пильно вдивляється в Антонину. Підходить до неї, ніжно обіймає і садовить на канапу)*. Ляжте, Тосю, не можна, можна й без танців...

А н т о н и н а. Ну, чого там! Все одно!.. Знаєте що? Заспівайте «Коли розлучаються двоє». Добре? Я ляжу і буду слухать. Ганна самовар принесе. Бурчак прийде. Він — комік. Господи! Які вони смішні, ці мужчини закохані...

П а ш а. Ідіоти!

А н т о н и н а *(до Орисі)*. Слухайте, Орисю... Ви могли б стратить собі життя?

О р и с я *(уважно зиркає на неї)*. Що вам такі питання приходять в голову?

А н т о н и н а. Так... Ви така весела раз у раз, бадьора... Це, мабуть, не так страшно... Ет! Дурниці... Заспівайте, Орисю. Паша, будь ласка...

О р и с я. Ляжте, тоді заспіваємо. Бог уже з вами...

А н т о н и н а. Добре. *(Лягає)*. Ну, от, уже лягла. Тільки з акомпанементом, Орисю.

О р и с я. Добре. Пашо, йдіть. *(Сідає біля піаніно й задумливо бере акорди)*.

П а ш а (*бурчить*). Всякі сентиментальні дурниці співають... *(Підходить)*. Ну?

О р и с я *(грає й починає)*:

Коли розлучаються двоє...

П а ш а *(вступає)*:

Коли розлучаються двоє,
За руки беруться вони
І плачуть, і тяжко зітхають,
Без ліку зітхають сумні.

О б и д в і р а з о м.

З тобою ми вдвох не зітхали,
Ніколи не плакали ми,
Той сум і ті тяжкі зітхання
Прийшли до нас згодом самі.

Антонина непорушно слухає. Часом кусає губи, гірко посміхається, ворушиться і знову застигає. При кінці співу стук у двері.

А н т о н и н а *(схвильовано схоплюється)*. Ввійдіть!

О р и с я. Ура, Бурчак! Ввійдіть же!

Входить Б у р ч а к.

А н т о н и н а *(розчаровано, помалу лягає знов)*.

О р и с я *(до Бурчака)*. Слухайте, ви — хімія! Я вам раз сказала, щоб ви ніколи не ждали, щоб вам кричать другий раз. Що це таке?!

Б у р ч а к *(ніяково)*. Їй-богу ж, не чув... Уже навмисне слухав і нічого... Спів чув. Драстуйте.

О р и с я. Ну, добре! Драстуйте. На цей раз ми вас покараємо тільки пляшкою коньяку. Моментально голоблі назад і марш за коньяком! У нас холостяцький чай. Здається, лимони потрібні до коньяку? Як, Тосю?

А н т о н и н а *(з сміхом)*. Ну да, ну да! Лимон, сахар... Цигарок теж. Цигарок обов'язково!

О р и с я. Чуєте? Лимону, сахару і обов'язково цигарок. Раз-два. Кругом марш!

Б у р ч а к *(здивовано)*. Чекайте... Навіщо ж це? Ви будете пить?

А н т о н и н а. Ха-ха-ха! Фізіономія яка у його!

О р и с я *(до Бурчака, строго і серйозно)*. Ні, ми хочемо зробити хімічний аналіз.

Б у р ч а к *(рішуче)*. Я не можу йти.

О р и с я. Це ще що таке? Світове питання! Ви хочете, щоб я зробила те, що казала вам колись?

Б у р ч а к. Як знаєте... Це вже... хто його зна, що таке: пить коньяк... Антонина Павлівна в такому становищі, а я буду помагать... І взагалі я проти всяких алкоголів і... Як собі знаєте. Ви мені вибачте, але...

О р и с я. Ви принципіально проти алкоголю?

Б у р ч а к. Хоч би й принципіально.

О р и с я *(посміхнувшись)*. Ага! Ну, в такому разі, вибачайте.

Б у р ч а к. І крім того...

О р и с я. Вибачайте, кажу!

А н т о н и н а. Семене Петровичу! Сьогодні у нас дівичий вечір. Знаєте, який це вечір? Це коли дівчина виходить заміж, то проводить останній вечір з подругами.

П а ш а *(серйозно і сердито)*. Здуріла Орися і виходить за Кривенка.

Орися швидко зиркає на неї.

Б у р ч а к *(неймовірно, але стурбовано)*. Ну да-а...

А н т о н и н а *(занадто жваво)*. А ви й не знали? Та не може буть! А я думала, що й ви помітили давно... Бідний! Ідіть сюди, будемо вдвох горювать... Він не вірить! Ха-ха-ха! Орисю, він не вірить, скажіть йому...

Орися похмурюється, підходить до дзеркала і мовчки поправляє зачіску.

П а ш а. Хай не вірить, йому більш нічого не лишається робить.

Б у р ч а к. Ну-ну, мовчіть ви там... Все одно не повірю... *(Поглядає на Орисю)*.

П а ш а. Не вірте. Хтось вас просить вірити...

О р и с я *(обертаючись від дзеркала і прямуючи до дверей у сіни, звертається до Антонини)*. Так, значить, коньяку, лимону, сахару і більш нічого?

Б у р ч а к *(з ніяковістю)*. Орисю Михайлівно, куди ви?

Орися не дивиться на його, мов не чує.

А н т о н и н а. І цигарок же, Орисю! І знаєте що? Купіть ще чого-небудь солоного або кислого, дуже кислого... Добре, голубонько? У вас гроші є?

О р и с я. Є.

Б у р ч а к *(мнеться, підходить до неї)*. Орисю Михайлівно!

О р и с я *(холодно)*. Чого вам?

Б у р ч а к. Я, бачте, зовсім не хотів... зробить вам неприємність... Коли хочете, я можу піти...

О р и с я *(скипівши, з гнівною зневагою)*. Ех, ви! «Можу

піти»... Навіть цього не видержав! Не треба, сидіть, я Ганну пошлю... *(Виходить)*.

Бурчак *(витирає рукавом лоба і замішано усміхається)*. В поганому настрої сьогодні Орися...

Антонина (*задумливо*). Всі, що заміж виходять, в такому настрої...

Бурчак *(пильно дивиться на неї, потім на Пашу, що серйозно витирає посуд. Помовчавши)*. З якого ж приводу холостяцький чай?

Антонина *(все так же задумливо)*. З приводу дівич-вечора... Останнього вечора...

Бурчак *(неспокійно)*. Та ви жартуєте чи справді?

Паша *(сердито)*. От охота нам з вами жартувать! Подумаєш, який веселий чоловік... Не мали б кого для жартів вибрать та його...

Бурчак. Хто ж заміж виходить? За кого?

Паша *(обурено)*. Фу ти, причепився! Раз вам сказано: Орися за Кривенка! Чули? Ну, і ша!

Бурчак *(жалко дивиться на обох)*. Кумедно... Вона мені недавно сама казала, що Кривенка терпіть не може.

Паша. Найшли кому вірить.

Антонина *(живо)*. Вона сама сказала? Правда?

Бурчак. Їй-богу! Я не знаю... Якщо вона жартувала... Але це було серйозно... І я...

Входить Орися. Бурчак замовкає і витирає лоб.

Орися. Панове! Знаєте, що я надумала? Треба покликати Кривенка... Як ви? Тосю?

Антонина *(радісно спалахнувши)*. Звичайно! Тільки я не знаю, як Паша і Семен Петрович...

Паша *(бурчить)*. Хоч на шию йому вішайтесь, Пашка сказала.

Орися. А Семен Петрович навіть не піде за ним? Правда, добродію Семене Петровичу?

Бурчак озирається, щось мовчки шукаючи.

Орися. Підете? Та що ви шукаєте?

Бурчак *(понуро)*. Бриль свій... Ні, я його в сінях лишив... До Кривенка я можу по дорозі додому зайти, коли хочете. А то лучче записку напишіть. Мені не хотілося б балакать з ним... *(Старається не дивитись на Орисю)*.

Орися *(здивовано)*. Ви що, сердитесь на мене? *(Бурчак мовчить. Вона дивиться на Пашу й Антонину)*. Що ви з ним зробили?

Паша мовчки посміхається.

Антонина. Це — правда! Я краще напишу йому. Я зараз. Почекайте. *(Біжить до себе в кімнату)*.

О р и с я *(похмурившись)*. Світове питання! Що ви дурня строїте! Я цього не люблю. Пашо, підіть, будь ласка, зупиніть Ганну, я їй дам записку.

Б у р ч а к *(хмуро)*. Я ж можу занести.

О р и с я (*робить знак Паші, та, посміхаючись, виходить*). Що з вами?

Б у р ч а к *(скидає окуляри, кліпає очима і нервово протирає хусточкою стекла)*. Нічого... Тільки мені здається, що я не настільки уже... не настільки чужий чоловік, щоб ховать від мене таку... таку подію в своєму житті. Розуміється, я не можу... але... *(Вмить)*. Ви виходите заміж за Кривенка?

О р и с я *(холодно)*. Ні. Ну?

Б у р ч а к *(неймовірно)*. І не збираєтесь?

О р и с я Ні. Ну? (*Не зводить очей*).

Б у р ч а к *(проясняється, одягає окуляри)*. А Антонина Павлівна і Паша так серйозно казали... Це негарно з їхнього боку... (*Видно, під її упертим холодним поглядом почуває себе ніяково, але не може сховати радісно-задоволеної посмішки. Клопотливо озирається, бурмоче)*. Десь мій бриль... Мабуть, в сінях покинув... Ви не сердьтесь на мене, Орисю. Мені стало так тяжко обидно... Давайте я піду до його з запискою. Їй-богу! І зараз же прийдемо обоє назад... Можемо навіть все самі купить. Серйозно!

О р и с я *(чим більше він проясняється, тим більш вона похмурюється. Губи стуляються жорстоко і гидливо)*. Ні, збираюсь. Я збрехала. Збираюсь за його заміж!

Б у р ч а к *(здивовано)*. Ви жартуєте?

О р и с я. Ні трішки.

Б у р ч а к *(тихо)*. Навіщо ви мене мучите? Ну навіщо? Легше вам?

О р и с я. Легше. Хочу мучить. *(Дико, жагуче)*. Хочу! Я б вас на вогні пекла!

Б у р ч а к. За що?

О р и с я. Так. І от візьму й вийду за його. Женю його на собі. Він не хоче женитись на мені, а я хочу. Хочу! Чуєте? Він буде знаменитим, і я його зроблю таким... Я! Він хороший, сильний, з принципами. А ви без принципів. Ви, як черв'як без кісток, можна круг пальця обмотать. І знаменитим ви ніколи не будете. От вам!

Б у р ч а к *(хрипло, здивовано)*. *Вам* потрібні принципи?

О р и с я. Мені ні, а іншим... Ви не зрозумієте...

Б у р ч а к. Ні, я розумію. *(Мовчить. Понуро, задумливо дивиться вбік)*.

О р и с я *(покрутивши головою)*. Фе, як ще погано! (*Зі злобною нудьгою потягається*).

Бурчак *(глухо)*. Да... Він буде знаменитим. І він справді хороший... Да, да... Він — сильний. Неправда, він вас теж любить. Це помітно. Він буде знаменитим... І не тільки у нас, а і в Європі. Я навіть чув, що в цьому році його картини будуть виставлені в паризькому салоні.

Орися *(пильно дивиться на його. Раптом сміється, підходить до його і ласкаво гладить по плечу)*. Ах ви, голубчику мій! В паризькому салоні?

Бурчак *(не дивлячись на неї)*. Да. Я так чув.

Орися. Ну, признайтесь, для чого збрехали? Ну?.. *(Бурчак мовчить)*. Правда ж, збрехали? Для чого?... Ех, ви! *(З сумною ласкою проводить рукою по щоці)*.

Хутко входить Антонина.

Антонина (*до Орисі*). Ось! *(Подає записку)*.

Орися. Добре. Зараз дам її Ганні: вона поїде трамваєм і за п'ять хвилин буде назад. (*Виходить*).

Антонина. Ви чого такий, Семене Петровичу? Не вірте, ми жартували... Нічого нема, це ми так. Весело нам, от і жартуємо...

Бурчак. Ні, я нічого...

Входять Паша і Орися.

Орися. Через п'ять хвилин буде одповідь. Ганна прийде і подасть самовар... Чого стоїте, Світове питання? Сідайте, щоб усе добре сідало...

Бурчак. Спасибі... *(Одходить од піаніно)*.

Антонина. Знаєте що, панове? Заспівайте «Як умру, то поховайте...» [1]. Тепер є Семен Петрович, він буде басом...

Орися. От як їй сьогодні співу захотілось! Похоронного... Ми помирать не збираємось...

Антонина. Ну, я вас прошу, Орисю! Страшенно хочеться... Один куплет. Пашо! Семене Петровичу, починайте. Орисю, сядьте за піаніно.

Орися. Я без нот не знаю.

Антонина. Знаєте, знаєте! Ви вже грали...

Орися *(непомітно, але уважно подивляється на неї. Стискує плечима й сідає за піаніно)*. Які вередливі ці вагітні... Я ніколи, нізащо не буду вагітною... Ну, Пашо, Бурчак, ідіть, нічого не зробиш. Починайте, хімія...

Бурчак. Їй-богу, я зараз не можу...

Антонина *(злякано)*. Ой голубчику, рідненький, ну, хоч трошки. Ну, я благаю вас!..

Бурчак. Хм! От, їй-богу!.. *(Підступає ближче, прокашлюється)*.

Орися *(озираючись)*. Ну? *(Грає)*.

Бурчак *(починає)*. Як умру...

Орися і Паша (*вступають*).

Всі разом.
Як умру...
...то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій.

Антонина лягає, закидає руки за голову і, тісно стуливши губи, скорбно дивиться вперед. На лиці мука.

Бурчак (*до Антонини*). Буде?

Антонина (*злякано, жагуче*). Ой ні, ні! Ще, ще!

Бурчак (*стискує плечима й починає*). Щоб лани...

Орися і Паша (*вступаючи*).

Всі разом.
Щоб лани...
...широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Антонина при кінці співу закриває лице руками і голосно ридає. Всі змовкають і злякано, стурбовано кидаються до неї.

Орися (*чуло, м'ягко*). Тосю, рідна, не треба...

Паша (*сердито*). Ну от! (*До Антонини*). Дать води? (*До Бурчака, який розтеряно тупчиться коло них*). Ну, а ви чого? Подайте води!

Антонина. Не... не треба. Це... так. Зараз пройде... Нерви...

Паша (*грізно до Бурчака, що зупинився*). Води!

Бурчак (*поспішно кидається до столу, перебирає склянки й озирається*).

Антонина (*сідає, втирається, силкується усміхнутись*). Ну, от і пройшло... Не треба нічого... Дякую. Це так... Не звертайте уваги...

В двері стукають.

Антонина. Господи! Невже Василь? Так швидко... (*Поспішно втирається*).

Паша. Вийдіть!

Входить Криченко. Пригладжує чуб, уклоняється і говорить.

— Драстуйте!

Всі (*одповідають*). Драстуйте.

Антонина. Ти дістав мою записку?

Криченко (*стискуючи всім руки*). Ні, ніякої записки не діставав. Ішов повз будинок і зайшов. Ти вислала записку?

Антонина. Да. Щоб ти прийшов. У нас сьогодні холостяцький чай і дівич-вечір.

Криве нко *(ліниво посміхаючись)*. Он як? Хто ж заміж іде?

Орися *(вихоплюючись, голосно)*. Я!

Криве нко *(сідаючи поруч з Антониною на канапі і одкидаючись на спинку. Недбало)*. Боже поможи... Давно пора. А чай... це чудово. З охотою вип'ю. Можна,значить, вас вітати, Семене Петровичу?

Бурчак *(сконфузившись)*. Мене? А чого ж мене?

Криве нко *(байдуже)*. Не вас? А я думав... *(До Антонини)*. Ну, як здоров'я? Ходиш? Гуляєш?

Антонина *(невиразно махає рукою)*. Да, гуляю.

Кривенко якийсь мент дивиться на неї. Мовчить. Настає ніякова тиша.

Орися *(раптом, ніби згадавши)*. Ой, Пашо! А я й забула Ганні сказать, щоб купила солоного. От свинство! Знаєте що? Давайте самі сходимо! Світове питання, будьте за кавалєра... Ходім з нами!

Паша *(охоче)*. Ходім!

Антонина *(вдячно до Орисі)*. Орисю! Ідіть я вас поцілую...

Орися *(ступає, але зараз же, скрививши губи, зупиняється й одривисто говорить)*. Не варто! *(Одвертається до Паші й Бурчака. Сердито)*. Ходім!

Всі троє виходять.

Антонина *(злегка обижено й здивовано)*. Чудна... Не розумію я її...

Криве нко *(несподівано різко і роздратовано)*. А! Праздна кокетка! Сьогодні одне, завтра друге... За кого вона виходить заміж?

Антонина *(вдивляючись у його)*. Тебе це дуже цікавить?

Криве нко. Не дуже... Так просто.

Антонина. Ні за кого вона не виходить. Ми жартували... Чудна вона все-таки... Ти помітив, скільки раз вона на день міняє зачіску? Ніяково навіть за неї іноді... Розуміється, як маєш гроші, то можеш собі позволять... Дивно тільки, що вона вперед була така завзята есерка, а тепер... Мабуть, вона така й есерка була. Я думаю, що вона таки вийде за Бурчака. І неодмінно буде в церкві вінчатись... Ці бувші партійні обов'язково церквою кінчають. Не люблю я таких...

Криве нко *(беручи її за руку)*. Ну, Тосю? Як постанова твоя?

Антонина *(зразу переміняючись, холодно)*. Так, як і була. Чого їй мінятись? Що сталось нового? *(Живо)*. Я знаю, що ти вважаєш мене за слабкодуху, нікчемну..

Ну, все одно... Не віриш, що, що я можу померти... Я можу тільки плакать... Ну що ж?

К р и в е н к о. Хто не вірить тобі? Вірю я, але...

А н т о н и н а. Ні, ти не віриш. Ти, я знаю, думаєш, що я сказала так, щоб налякать тебе... І ти спокійний. Але я не вірю твойому спокою... Не вірю!

К р и в е н к о. Я не розумію, якому спокою?

А н т о н и н а. І ніхто не вірить. Ну, можеш, мені все одно тепер... Тепер мені все одно! Годі! Спокою, спокою! Знати, що хутко не буде ні дум цих, ні мук, ні страху... Від одного цього вже легше...

К р и в е н к о. І ти все-таки думаєш, що це ти найкращий вихід знайшла?

А н т о н и н а. Найкращий. Для чого я маю жити? Кому я потрібна? Хто буде жаліти за мною? Старий батько, який сам в домовину дивиться? Родичі? Хм!.. Приятелі? Нікого в мене нема і ніхто.. *(Губи дрижать їй; виймає хусточку й закривається).*

К р и в е н к о. Ти тільки сама себе розжалоблюєш... Ти — молода, можеш полюбити... Є люди, які тебе люблять. І чого ти хочеш померти, я не розумію...

А н т о н и н а *(з мукою тоски)*. Я не можу жити! Розумієш? Не можу родить дитину і дрижать над нею, бояться за кожну простуду... І при тому знати, що вона немила тобі, що ти мучишся за неї... Господи! Чи може буть більша образа, як сказать матері, що вона не має права виховувать своєї дитини! Селянки, неосвічені, темні, вони мають право, а я...

К р и в е н к о. Я тим паче селянці не довірив би своєї дитини. Я, а не селянин... І коли селянка приводить на світ дітей несвідомо, як попало, то її ще можна зрозуміть...

А н т о н и н а *(рішуче, понуро)*. Ну, все одно. Годі про це.

К р и в е н к о. Ні, я хочу точно знати, для чого ти помираєш...

А н т о н и н а. Для того, щоб ти не мучився, що твоя дитина в таких руках, що вона буде хвора, нікчемна...

К р и в е н к о. І тому вбиваєш і її, і себе?

А н т о н и н а. Да, тому.

К р и в е н к о. Так тут же тільки дитина непотрібна, а ти ж навіщо себе ще нищиш?

А н т о н и н а. Дитина родиться.

К р и в е н к о. Ну, добре. Так дитина ж, кажу, непотрібна, а не ти.

А н т о н и н а *(з роздратуванням)*. Але ж дитина ця родиться, говорю тобі, тепер пізно вже її «нищить». Пізно! *(Пауза)*.

К р и в е н к о (*ходить і, видно, не рішається щось ска-*

зать. Зупиняється і тихо говорить, не дивлячись на Антонину). Але в три чи чотири місяці ти хотіла її знищить?

Антонина *(зі страхом).* Що ти хочеш сказать?

Кривенко мовчки застібаючи й розстібаючи піджак, ходить.

Антонина. Що ти хочеш сказать? Ти хочеш убить її живою?

Кривенко *(зупиняючись, твердо).* Да!

Антонина *(з жахом дивиться на його).* Живою?!

Кривенко. А ти якою хотіла б убить? Мертвою?!

Антонина. Господи!!

Кривенко. Слухай, ти не раз казала мені, що хочеш і можеш буть чесною з собою. Скажи: невже, будучи чесною з собою, будучи в гармонії зі своїм розумом, серцем, досвідом, ти можеш родить і лишить жить таку дитину, як наша?.. Невже тебе не проймає сором, що твоя дитина буде така? Невже тебе не бере гнів, що ти *не хотіла* її, а хтось, якась сліпа сила нахабно, *без твоєї згоди* втелющила її? Почекай!.. А розум, досвід твій нічого не говорять тобі, не говорять, скільки ще страждань і нам, і дитині буде через неї? Ні? Ти подумай: вона в'яже нас все життя!.. Шматочок живого м'яса в'яже дві свідомі істоти! Насильно, наперекір усьому! І я повинен скоритись цьому? Через що? (*Люто*). Та не можу я, чортяка його забери! Не можу буть рабом сліпого інстинкту! Краще ніякої, ніж така дитина!..

Антонина *(з гнівом).* Та яка дитина? Яка вже така наша дитина буде? Родяться й від алкоголіків, сифілітиків, туберкульозних, родяться в тюрмах, на каторгах... І ніхто своїх дітей не убиває. Боже! Убить живою... живою убить свою дитину!.. Да, я була нечесна з собою, коли згоджувалась на викидиш. Але я мучилась за це, я добре заплатила за те... І щоб я, виносивши його в муках, бачивши вже його, сама задушила?! Та я перша пішла б дивитись на таку матір, яку вішали б за це! Перша б роздерла їй глотку, підлій!

Кривенко. Значить, ти проти всяких таких викидишів, коли вони навіть лікарями приписуються?

Антонина. То інша річ... Там грозить життю матері, її здоров'ю, дитині.

Кривенко. Хм! Там законом дозволено... А тут не грозить дитині, матері, батькові, громадянству?

Антонина. Чим? Чим — громадянству?..

Кривенко. Тим, що дамо йому дегенерата...

Антонина. Якого дегенерата? Через що?

Кривенко *(дратуючись).* Фу ти, чорт! Я не розумію тебе: через що ж ти хотіла робить викидиш?

Антонина. Я не хотіла цієї дитини.

К р и в е н к о. Через що ж ти її не хотіла? Клопоту матеріального боялась?

А н т о н и н а. Клопіт мені не страшний... Я не хотіла її, бо почувала себе хворою. І наші відносини такі... *(Змовкає)*.

К р и в е н к о. Ну?.. Правильно. І ти хвора, і я хворий. І відносини наші не такі, і матеріально ми не можемо... Правильно. Ну, так чого ж ти хочеш? Хочеш буть, як всі «порядочні»: родилась дитина, ну і чорт з нею, хай уже живе, раз трапилась така неприємність? Не вбивать же його, мовляв, хоть і буде й їй погано і другим... Та що ти собі думаєш, що таке дитина? Це — людина! Розумієш ти? — Лю-ди-на! Це — людськість, про яку всі так турбуються... Щоб чоботи робить, для цього готуються, вчаться, а дітей роблять випадково, як попало, не думаючи, як скоти... «Дітей родить кому ума не доставало!» Від сифілітиків, туберкульозних, мовляв, родяться, і ніхто своїх дітей не вбиває. Ах, подумаєш, яка заслуга! Я, принаймні, такої заслуги од себе не хочу! Я не можу свідомо родить каліку-дитину. Не можу. Та і в чому, власне, весь страх: в тому, що ти зробиш шматок живого, несвідомого м'яса мертвим чи в тому, що даси цьому шматку зробиться людиною і примусиш на страждання його і інших? В чому? Одповідай!

А н т о н и н а. Годі! Я не можу... Дай мені спокій... Хоч хвилину...

К р и в е н к о. Ну, от! Замість одповіді — «дай мені спокій»... Де ж твоя чесність з собою? Це ж не чесність, а рабство, покірність темному, сліпому, животному інстинкту матері. Чесність з собою — це гармонія думок, почувань, досвіду, це — сила і цільність. Я думав, що ти, дійсно, можеш буть такою, і через це сказав тобі про свій намір. Спершу не хотів. Рішив сам усе взять на себе. Убив, і все. Знав, що ти будеш мучитись. І тому був «спокійний». Але ти надумала інший вихід. І через це я мушу тобі сказати мій вихід. Я не можу допустить, щоб ти вмерла. Чуєш? Це абсурд! Розумієш?! Це — не боротьба, а трусість. Замість того, щоб боротись з перешкодами, ти заплющуєш очі і кидаєшся в яму, темну, смердючу — в смерть. Це — не боротьба. Боротьба — в житті, а не в смерті, бо смерть — кінець усього... І яка рація? Яка потреба? Ти подумай: коли ти з морального боку вважаєш убивство дитини злочинством, то самовбивством ти робиш удвоє злочинство: убиваєш і ту саму дитину, і себе. Чуєш: удвоє злочинство!

А н т о н и н а. Я за його розплачусь своїм життям...

К р и в е н к о *(безсило)*. Ну що ти їй скажеш?! Але ж в цій розплаті і є ж з твого погляду злочинство?

А н т о н и н а. Я вмираю, і мені все одно... Я благаю тебе,

годі, я не зміню своєї постанови, можеш бути спокійним: дитини у тебе не буде. І годі! Ради бога!..

К р и в е н к о *(розводить руками)*. Що ти їй скажеш? *(Ходить)*.

Антонина схиляє голову на спинку канапи й непорушно сидить. Довге мовчання.

К р и в е н к о *(зупиняючись, жагуче, гнівно)*. Але ж це — абсурд! Це не вміщається мені в мозку! Навіщо?.. Ну, ти подумай: ти хотіла вбить дитину в чотири, в три місяці, через що ж не можна зробить цього в десять місяців? І тоді ж, і тепер вона жива? Через що?

А н т о н и н а *(безсило, тихо)*. Я прошу тебе, годі!

К р и в е н к о. Та не можу я! Цього не буде! Це — не вихід!

А н т о н и н а. Що тобі? Тобі ж краще буде. Ну, й примирись з моєю смертю. Все одно забудеш через тиждень...

К р и в е н к о. Не в цьому річ, а в тому, що безглуздя робиться! Все — логіка, чуття свого «я», досвід говорять за те, що дитина не повинна жить. *Дитина*, а не хто інший. І через щось, для чогось помирає ще одна людина! Людина, а не шматок м'яса! Безглуздя! На все наплювать, на власну мораль, на людей, на своє навіть життя, і все для темного, сліпого інстинкту! Ради його, вдумайся ти, ради цього деспота твого ти готова дать людям нікчемного товариша або ж однять у їх молоде, потрібне життя.

А н т о н и н а. Я нікому не потрібна.

К р и в е н к о. Неправда! Ти жила уже, ти ввійшла в процес життя, ти зв'язана з ним многими нитками. І рвать їх — це руйнувать, гальмувати хід життя...

А н т о н и н а. Ні з чим я не зв'язана і нічого не руйную.

К р и в е н к о. Ну, що ти будеш казать їй?!

А н т о н и н а *(скипівши)*. Та що тобі треба від мене? Що? Я не вб'ю своєї дитини! Ти — безумець. Да, да! Всякий тобі це скаже! Ніхто не оправдає твого безумства! *(Випрямляється, з ненавистю, погрозливо і сильно)*. І спробуй тільки зробить це! Спробуй!.. Без жалю одправлю на каторгу! Яке ти маєш право рішать, яка вона буде? А може, вона в двадцять раз лучче тебе буде? А може, з неї геній вийде? Тобі треба червоних щок... Що ти за бог такий, всезнаючий?..

К р и в е н к о. Досвід людей, наука знає це...

А н т о н и н а. Неправда! Цього наука ще не може сказать! Фізичне виховання... Можна з самого початку робить мокрі обтирання... Водолічиння... Взагалі пильнувать. Але ради бога, благаю тебе, буде про це! Я вже не можу. Я сказа-

ла і не зміню... Не бійсь, я помру так, що ніхто не здогадається, що я вбила себе. Не завдам тобі клопоту...

Криве нко *(тихо)*. Ти розумієш, що ти ображаєш мене?

Антонина. Ох, господи! *(З риданням)*. Я його ображаю!.. Стільки образ, стільки мук мені дав, і я його ще ображаю! Ну, уже скоро... Годі! *(Плаче з мукою і одчаєм)*.

Криве нко *(ходить великими, важкими кроками, згорбившись. Сідає біля неї)*. Годі, Тосю. *(Пауза. Тихо обнімає)*. Ну, годі ж... Бідна моя, хороша!.. Я ж розумію твої муки, всім серцем почуваю й признаю їх.

Антонина *(ще голосніше ридає)*. Не треба!.. Мовчи... Лучче будь жорстоким... Мовчи...

Криве нко. Не можу мовчати, бо мовчання буде брехнею... Не можу. Але що ж робить? Ну, годі, риданням не поможеш... Ну, годі ж... У тебе одно средство — плакать... Та смерть ще. Будь же чесна з собою. По-твоєму — дитина може вийти здоровою, ти переконана, що можеш виховать її корисною для людей, убивать вважаєш злочинством, ну так і роби ж так. Навіщо ж твоя смерть? Роби в згоді зі своїм чуттям і розумом. Яке тобі діло до мене, до того, як я думаю? З *собою* будь чесна, а не зі мною. Борись зі мною, докажи мені, що я — безумець, що ти права. Роди дитину, викохай її і, може, справді, твоя правда буде. Не вважай на мене. Я зараз думаю, що з неї не вийде генія. Я переконаний, що буде дегенерат. Я не хочу цього. Дитина ця — насильство наді мною. Так я через це повинен помирать? Де логіка? Нічого подібного! Я буду боротись! Може, й у мене є батьківський сліпий інстинкт, може, й мені важко обижать його, але рабом його я не буду! Ти думаєш, що я неправий,— борись зі мною. Докажи. Але не словом тільки...

Антонина. Я боротись не можу... Одна думка, що ти можеш прийти й убить дитину, це одне може мене з розуму звести. Я кожну хвилину буду тріпотіти за неї. Ні! О господи!.. Ще таку питку взять на себе... Ні! Нізащо!

Криве нко *(пильно, понуро дивиться на неї. Потім ходить. Пауза. Зупиняється і, напружено думаючи, стоїть. Рішуче стріпує головою)*. Ну, добре! Я даю тобі слово, що нічого без твоєї згоди не зроблю.

Антонина. Моєї згоди ніколи не буде!

Криве нко *(якийсь мент мовчки дивиться на неї. Тихо)*. Значить, я ніколи нічого не зроблю.

Антонина. Одмовишся? Покоришся? Ти?! Не вірю... Не вірю — ти говориш це, щоб спасти мене.

Криве нко. Я коли брехав тобі?

Антонина. Ніколи. Но в даному разі ти можеш вва-

жать за можливе збрехать. *(Допитливо дивиться на його).* І навіть за потрібне...

К р и в е н к о (*усміхаючись*). Твій інстинкт робить тебе прозорливою. Занадто лише...

А н т о н и н а. Ти покоришся?

К р и в е н к о. Я не знаю, що буде... Може, я примирюсь з тим, щоб ця дитина була вроді memento, щоб була живим нагадом, як не треба робить... Може, я найду в цьому і гарні боки і примирюсь. Я знаю?.. Знаю одно, що смерті твоєї допустить не можу. Це абсурд, більший за дитину. Я вибираю менший.

А н т о н и н а *(злісно)*. Ти лукавиш! «Memento»! Не вірю я тобі. Ти украдеш дитину. Не вірю! Ні, ні, нізащо! Я з ума зійду... Хай я — самка, хай це — сліпий животний інстинкт, я помру за його... Годі! Не можу! Memento!..

К р и в е н к о. Даю тобі слово...

А н т о н и н а. Не вірю! Ха!.. Знать, пам'ятать кожну хвилину, що ти привела на світ якесь страховище, якесь memento... Господи! (*Ридає*).

К р и в е н к о *(нетерпляче)*. Так це ж я так думаю! *Я*, а не ти! Яке тобі діло до мене? Ти думаєш, що генія приведеш. Ну так чого ж ти плачеш! А коли й *ти* віриш, що це буде страховище, то перебори свій інстинкт і знищ дитину.

А н т о н и н а *(випрямляючись, витирається)*. Годі! Покинемо. Цього не буде. Більше ні слова.

К р и в е н к о. Ну, от! Тільки дійди до цього інстинкту, і наче об стіну горохом, все к чорту розлітається. Я тебе питаю, чи ти можеш... (*В двері стукають*).

Входять О р и с я, П а ш а і Б у р ч а к.

О р и с я *(прудко й пильно озирнувши Антонину і Кривенка. Весело)*. Славна погода сьогодні надворі, Тосю! Вам треба погулять...

А н т о н и н а *(понуро посміхаючись)*. Я таки погуляю. *(Вмить щось придумавши)*. От, панове, цікаву історію розказав мені зараз Василь Маркович. Хочете послухать? Слухайте... А кислого купили, Орисю? І коньяку? Чудово! Ми справимо дівич-вечір! Давайте... *(Схоплюється і підбігає до їх)*. Одіткніть, Семене Петровичу!

Б у р ч а к. Антонино Павлівно, вам, їй-богу, не можна...

А н т о н и н а. Ого! Мені якраз тепер усе можна! Ну, слухайте, я вам розкажу історію... Прецікава!

Орися шепотом щось питає у Кривенка. Той стискує плечима.

П а ш а *(сердито)*. Ви, Антонино, лягайте і лежіть. А то ми вас зв'яжемо. Що це за каценямер!

А н т о н и н а. Як, як ви сказали? Ха-ха-ха! Каценямер... Це сюди не підходить... Але слухайте... В одному городі... Це було в якійсь газеті. В одному городі один батько задушив свою малу дитину, місяця чи двох. Це неважно... Задушив через те, що вона родилась не такою, як йому хотілось...

П а ш а. Що значить «не такою, як йому хотілось»?

Кривенко прудко глянувши на Антонину, ходить по хаті.

А н т о н и н а. Ну, він хотів, щоб вона вийшла розумна, гарна, здорова, а йому здавалось, що вона буде дегенератом. Він взяв і задушив її.

П а ш а. Тільки через те, що йому здавалось? От це стерво так стерво!..

О р и с я *(ліниво розвалюючись на канапі)*. Фі, Пашуню, які виражанси!..

П а ш а. Ну, а мати ж що? Вона любила цього убивця?

А н т о н и н а. Вона його любила. Але взяла і передала поліції. Був суд, і його засудили на каторгу.

П а ш а. Я б його, анафему, на власних його жилах повісила!

К р и в е н к о. Хоть би ця дитина дійсно вийшла дегенератом?

П а ш а. Все одно! Родив, то й май! А то люблять кататись, а саночки возить — ні... Ну, ша! Пашка сказала.

А н т о н и н а. Ну, а ви, Семене Петровичу? Що думаєте?

Б у р ч а к. Я? Мені здається... Я, звичайно, не можу рішать... Але мені здається, що цей добродій нарушив перш усього право кожної живої істоти на існування... (*Прокашлюється*). Да, це раз...

О р и с я. Швидше, швидше!

Б у р ч а к. Це раз. А вдруге, він, мабуть, був ненормальний, патологічний тип, з порушенням і навіть, коли хочете, атрофованим батьківським інстинктом. А то і просто божевільний. Тоді його не на каторгу, а в божевільню. Я, розуміється, не юрист і не психолог...

О р и с я. А тільки хімік...

Б у р ч а к. І, так сказать... з погляду науки. Але, звичайно, оправдати не міг би... *(Витирає долонею лоб)*.

А н т о н и н а. Ну, а ви, Орисю? Що скажете?

О р и с я *(потягуючись)*. Я? Про цього добродія? Нічого.

А н т о н и н а. Як «нічого»?

О р и с я. Нічого. Може, й так, може, й ні. З погляду одного принципу — добре, а з погляду другого — погано. А я не знаю, як зробила б...

А н т о н и н а *(зло)*. І могли б убить, може?

О р и с я *(жорстко)*. Хто його зна. Може, й убила б, якби

хотілось. Переважило б друге хотіння, не убила б. Не знаю.. Во всякому разі не роздумувала б, погано це чи ні з морального чи принципіального боку...

К р и в е н к о *(до Антонини)*. Так само, як ти.

А н т о н и н а. Як я??

К р и в е н к о. Розуміється. Сліпий інстинкт чи сліпе бажання... Не все одно? Ну, мені треба йти... Отже, Тосю, ти не міняєш?

А н т о н и н а. Не знаю. Останься. Справимо дівич-вечір, тоді скажу.

К р и в е н к о. Ні, я не можу. Бувайте здорові!

В с і. Бувайте.

А н т о н и н а. Ну, а ми, значить, будемо коньяк пить! Правда, Семене Петровичу?

Б у р ч а к. Щодо мене, то я не радив би...

О р и с я. Принципіально?

Б у р ч а к *(уперто)*. Хоч би й принципіально.

А н т о н и н а *(піднято, нервово регоче)*. Та не встоїте ж, Семене Петровичу! Не тратьте краще сили, пускайтеся на дно!..

Б у р ч а к. Мені здається, що коли сам не маєш цього принципу, то все-таки можна поважать його у других. І не робить насильства...

О р и с я *(навмисне деспотично, розвалюючись)*. А я хочу, щоб ви пили!

Б у р ч а к *(м'яко, з ніяковістю)*. Як вам хочеться, то ви й пийте собі. А мені не хочеться.

Кривенко ніби чистить бриль рукавом, задержується і слідкує.

О р и с я. Неправда! Хочеться, тільки принцип не дозволяє! Пийте! Одчиняйте пляшку — у вас ножик з штопором. Одчиняйте.

Б у р ч а к. Одчинить я можу, а пить не можу...

А н т о н и н а. Він ще упирається! Ха-ха-ха!.. Плюньте, Світове питання!

Паша хмуро стоїть коло піаніно й двома пальцями задумливо бере акорди.

Б у р ч а к *(одчинивши)*. От... Уже...

О р и с я. А тепер налийте в склянку і випийте раніше всіх.

Б у р ч а к. Я не буду пить. *(Похмурюється, одходить до туалету і закладає руки за спину)*.

О р и с я. Не будете? *(Злобно, скажено схоплюється)*. Не будете?! Я вас питаю: не будете?

Б у р ч а к *(зі зляканим непорозумінням)*. Орисю Михайлівно!..

Орися. Ні?? Останній раз: ні? Ну? Швидше!

Бурчак *(похмурюється, закусює губу, рішуче іде до столу, наливає коньяку і випиває. Випивши, помалу ставить склянку на стіл, опускається на стілець і тихо говорить)* Негарно, Орисю Михайлівно...

Орися. Плювать! Так їх, по мордам, проклятих істуканів!

Кривенко *(усміхаючись)*. Із принципу не п'ю. Бувайте! *(Кланяється й іде до дверей)*.

Антонина. Прощай, Васю! Лийте й мені, Орисю! Паша, ідіть ближче!

Кривенко по словах «прощай, Васю» озирається і уважно дивиться на неї. Виходить.

Орися *(злобно до Бурчака)*. Ну, чого насупились? Смійтесь! Я хочу, щоб ви сміялись. Танцюйте!

Антонина *(з нервовим реготом)*. Давайте разом, Семене Петровичу! Чого журитись? *(Хапає склянку і, розхлюпуючи, піднімає)*. Будем пить!.. Орисю, беріть! Що там! За погибель істуканів! Урра!.. *(П'є, потім шпурляє склянку додолу і регоче)*.

Орися хмуро і злісно п'є.

РОЗДІЛ III

Ательє Кривенка. Обстановка убога. По стінах картини, етюди, одежа. Умивальник в кутку. Під лівою стіною ліжко, під правою долі, під вікном, простелена шкура, в головах якої подушка. Посередині хати стіл, уставлений пляшками з вина, пива, горілки; склянки, тарілки, папір від закусок. В задній стіні двері в сіни. Коло столу стоїть мольберт, лицем назад. Біля його сидить Кривенко; він без піджака, в вишитій сорочці, підперезаний широким чорним поясом. Крім нього, в ательє Антонюк, Піддубний і Чупрун. Всі сидять за столом.

Антонюк — ясний блондин з холодними очима і дуже червоними губами. Уважно й серйозно їсть. Піддубний сидить верхи на стільці. Довге волосся, худе лице, сирий рипучий бас. Чупрун — меланхолічно-сумно бренька на бандурі, сам прислухаючись до згуків. В брилі.

Піддубний. Безумовно, чудова річ! Безумовно!

Кривенко *(ліниво)*. Правда, я — талан?

Антонюк мовчки зирка на його.

Піддубний. Ви геній! Це я вам без жартів кажу. Хоч в морду мені плюньте... Такої картини ще ніхто не намалював. І не намалює! Безумовно! Без-зу-мовно не намалює! Це — картина, яка...

Кривенко *(насуває на лоба Чупрунові бриль, з чудною посмішкою до Піддубного)*. Правда, не намалює?

Чупрун *(кротко, виправляючи бриль)*. Не треба...

Піддубний. Нізащо не намалює! Це вже хай собі як

знають, а не намалює. Хоч в морду мені плюньте! Це картина, яка...

Криченко. Невже? *(Знов насуває бриль Чупрунові).*

Чупрун *(кротко).* Ну, не треба...

Криченко. Значить, вип'ємо. Правда? *(Бере в руки одну пляшку).* Коньяк... Не хочу коньяку. Хочу простої... *(Струшує другу пляшку).* Порожня... Жаль. А я ще не п'яний. Чуєш, Антонюк? Я ще не п'яний.

Антонюк. Я більше грошей не дам.

Криченко. Талантові — й не даси?

Антонюк. Навіть генію.

Криченко. Так... Ну, так Піддубний дасть. *(До Піддубного).* Правда?

Піддубний. Грошей? Зараз! *(Хапливо лізе в кишеню, виймає гаманець і робить заклопотане лице).* Хм! От свинство!.. У мене зосталось тільки два рублі. А мені ще треба...

Криченко. Плювать, давайте два! Ну, нічого, давайте. Оддам. Зараз прийде мій закажчик, візьму й оддам. Зараз... *(дивиться на годинник)* без чверті три. В три повинен прийти. Чудовий закажчик! Неодмінно хоче буть похожим на Шевченка... Маю заказ від його: вивіску і патрет. Гроші, значить, будуть.

Антонюк. Вивіску?

Криченко. Та ще яку! Бик, свиня і баран, а навкруги ореолом його фамілія із ковбас. А над усим вроді корони сальтісон...

Антонюк *(строго).* Дурня валяєш!

Піддубний *(з непорозумінням).* Сальтісон?

Криченко. А потім патрет його... Обов'язково щоб був похожий на Шевченка. Принесе навіть такий самий кожух і шапку, як у Шевченка. І зроблю! Чого геній не зробить! Правда, Чупруне?.. *(Насуває йому бриль. Чупрун не поправляє вже і так і зостається).* І пречудово вийде! Він теж вірші пише. Обіцав сьогодні принести свої твори. Називається «В чарах кохання». Назва украдена, але якраз підходить до його. Ну, вірите тепер, що оддам? Давайте. Пошлю ще за монополькою. Хочу буть п'яним...

Піддубний. Чекайте. Я не розумію, навіщо ж вивіска?

Криченко. Подобається мені цей жанр. А які ковбаси вийдуть! Ну, давайте.

Чупрун. Та дайте, Піддубний! Боже мій, який народ...

Піддубний. Господи! Та хіба я... Будь ласка, ось... Всі!

Криченко *(посміхаючись, помалу встає).* Ну, так ви почекайте, я зараз. Пошлю по горілку... *(Виходить).*

Піддубний *(до Антонюка).* Та невже він вивіски малює?

Антонюк *(жуючи)*. Умгу!

Піддубний. Та навіщо ж?

Антонюк. Це вже ви його спитайте.

Піддубний. От так штука!

Антонюк *(утираючись)*. А мені все-таки цей жанр подобається.

Піддубний. Який? Вивіски?

Антонюк. Ні. Жанр вгощення. Здається, він запросив нас сприснуть його картину?

Піддубний. Атож.

Антонюк. А скільки у вас позичав на це?

Піддубний. П'ять.

Антонюк. Та у мене вісім. А у вас, Чупруне?

Чупрун. Ай, боже мій! Ну навіщо вам оце... От народ! Чугунний ви народ, їй-богу...

Антонюк. Для статистики, олов'яний ви чоловіче... Здається, й у його п'ять. Ітого тринадцять та п'ять — вісімнадцять.

Чупрун. Ну, й вісімнадцять. То що? А картина?

Антонюк. Котику мій, не в суд і осуждєніє говорим Картина чудова, тільки чим же ми винні в цьому? *(До Піддубного)*. А сто рублів не просив позичить? Ні? У мене просив. В карти, каже, програвся.

Піддубний. Одмовили?

Антонюк. Розуміється. Хотів, було, йому порадить однести лучче гроші на новий свій твір, який повинен з'явиться... Та ну його к чорту. Обидчивий народ ці генії... Скажи, що покинув дівчину, так таких теорій про вільне кохання закатить, що й життю не рад будеш... *(До Чупруна)*. Картина, котику, картиною, а свинство свинством.

Піддубний. Безумовно!

Криваенко *(входячи)*. Зараз буде... *(Сідає на своє місце)*. Хочу все-таки переконатись, що можу буть п'яним... *(Дивиться на всіх)*. Про мене балакали? Видно по пиках... Розуміється, хвалили. Одразу помітно. *(Посміхається)*. Заграйте, Чупруне, якоїсь слізної. Та по-зацькому заплачте... Так хороша, кажете, картина? Слухай, Антонюк... Ти от адвокат. А проте, не варто... Ну, Чупруне, що ж ви? Не бренькайте тільки для себе... Художник повинен свою душу вивертать для всіх. Як рукав кожуха. Дивіться, мовляв, як ловко вивернуто...

Антонюк. Да, котику, картина твоя ловко вивернута. Притягує душу...

Криваенко. Правда?

Антонюк. Недурно маєш прихильників. Може покорить чоловіка й не жіночої нації.

К р и в е н к о. Може, й тебе покорила?

А н т о н ю к *(серйозно простягає руку)*. Цілком.

К р и в е н к о *(не беручи руки)*. По гроб жизні?

А н т о н ю к. Як знаєш, твоя воля не вірить...

К р и в е н к о. Я вірю. Тільки яку душу покорила. ту, що в грудях, чи в кишені?

А н т о н ю к. Хм!

К р и в е н к о. І я кажу «хм»! Ні, справді, слухай, якби, скажімо, я був засуджений через щось на каторгу, дав би хоч п'ятачок на табачок? Генію? Га?

А н т о н ю к. А ти чого туди збираєшся?

К р и в е н к о. Діло там маю. А ти які справи бороніш? Які більше оплачуються?

А н т о н ю к *(засуваючи руки в кишені і одкидаючись на спинку з комічною поважністю)*. Справедливі!..

К р и в е н к о. А яка ознака справедливих?

А н т о н ю к. Надія виграть.

П і д д у б н и й *(сміється)*. Безумовно!

Ч у п р у н *(сумно)*. Ех, народ! Боже мій!..

К р и в е н к о. Так...

В двері стукають.

К р и в е н к о *(хутко встає)*. Монополька прийшла. *(Підходить до дверей, одчиняє, бере у когось пляшку і пакунок в папері)*. Єсть. Ану-бо, Піддубний, вибийте, ви — майстер.

П і д д у б н и й. Можна. Давайте-но сюди! *(Одбиває сургуч)*. Тепер... Раз, два... Три! *(Б'є дном об долоню. Пробка вилітає)*. Єсть!

К р и в е н к о *(підставляє склянку)*. Лийте. Ще... Ще... Повну...

П і д д у б н и й. Та що ви, слухайте...

К р и в е н к о. Лийте, лийте...

Ч у п р у н *(дивлячись на їх, сумно)*. Ех, народ! Ну, й навіщо ото? Ех, боже мій!.. Налийте вже й мені трошки...

К р и в е н к о. Браво, Чупруне! За ваше здоров'я! *(Підносить до рота й одним духом випиває всю склянку. Кривиться)*. Паскудно. Давно так не пив... *(Розгортає папір, виймає огірок і жадно кусає)*. Так... Пийте, люди добрі! *(Співає)*. «Пийте, гуляйте, добрії люди...» Не знаю далі... Так кажеш, Антонюк, ті справедливості, де є надія виграть?

А н т о н ю к. Іменно ті.

К р и в е н к о. І я так думаю. А тому «що буде, то буде, а ти, Марку, грай»! Правда, Чупруне? Ех, дайте-но сюди бандуру... *(Бере бандуру, пробує. Якийсь мент сидить непорушно. Стріпує головою і співає, ударивши по струнах)*:

За Сибіром сонце сходить,
гей, там і заходить,
гей, там славний Кармалюка
десь по світі бродить...

(Зупиняється й говорить). Люблю цю пісню. Сильна й сумна... Чудний наш народ: і сильний, і сумний. Мав героїв, і ніхто їх не знав... Все життя любив волю і все життя жив рабом. Утворив багатства пісні і сам її не знає. І ми самі себе не знаємо... Недурно співаємо:

...що діється на Вкраїні
і чиї ми діти...

Плачте, Чупруне — серце козацькеє... (*Б'є по струнах і напівіронічно, напівсерйозно співає*):

...що діється на Вкраїні
і чиї ми діти...

Антонюк задумливо підтягує.

Кривенко *співає далі. Чупрун і Піддубний прилучаються. Всі співають.*

Зібралися всі бурлаки
до рідної хати,
тут нам мило, тут нам любо
журби заспівати.
Грай который на бандуру,
бо сумно сидіти,
що діється на Вкраїні
і чиї ми діти.
Катерино, вража мати,
що ж ти наробила:
степ широкий, край веселий
та й занапастила.

Чупрун журливо хитає головою.

Кривенко *(раптом сміється)*. Плюньте, панове! «Все йде, все минає...» *(Різко)*. Все минає! *(Кладе бандуру додолу й задумливо кусає огірок)*.

Всі співають далі.

Кривенко помалу бере ніж, ніби граючись ним, пробує, чи гострий. Потім ліниво встає, підходить до мольберта й зупиняється. Якийсь мент непорушно стоїть, далі спокійно, в'яло підносить руку з ножем і помалу розрізає картину згори донизу. На губах чудна посмішка.

Всі, зачувши згук розрізаної картини, змовкають і хутко озираються до Кривенка.

Антонюк *(схопившись)*. Що ти зробив?

Кривенко з тою ж посмішкою, апатично, важко підходить до столу, ліниво сідає й кусає огірок.

Чупрун *(сплеснувши руками)*. Господи боже мій! Таку картину?!

Піддубний *(приголомшений)*. Оце, дійсно!..

Антонюк *(сердито)*. Ти сказився?

Кривенко. Плюньте, панове... Співайте краще. Я вам потім ще розріжу...

Чупрун і Піддубний, підійшовши до картини, шепочуться.

Чупрун. Господи! Якби я міг таку картину намалювать, я б не пив і не їв... все сидів би коло неї... Таку картину!..

Кривенко. А, ну вас, слухайте... Ідіть до столу. Плюньте...

Антонюк *(строго)*. Вона «Майбутнє» називалась?

Кривенко *(все більш і більш впадаючи в апатію)*. Іменно... Весела картинка, правда? Майбутнє завжди малюється веселим... А іноді... іноді не дуже... *(Раптом несамовито, скажено схоплюється, з перекошеним люттю лицем б'є кулаком об стіл, зваливши пляшки додолу, і прутко ходить по хаті)*.

Всі ще більше вражені. Перезираються. Довге мовчання. Чупрун боязко озирається, шукаючи очима бриль.

Піддубний *(обережно перестріває Кривенка)*. Пане Кривенку, може б, вам спати лягти?

Кривенко *(зупиняючись, похмуро зирка на всіх)*. Вибачте, панове... І не думайте, що я божевільний. А проте, як знаєте...

Антонюк *(пильно слідкуючи за ним)*. Може, ми тебе стісняємо?

Кривенко. Да... Я краще б на самоті... Вибачайте...

Піддубний *(клопотливо)*. О, що ви! Ми розуміємо... Безумовно, що... Бувайте здорові. Вибачте, коли що...

Кривенко мовчки стискує всім руки.

Антонюк *(серйозно й діловито)*. Слухай, запиши: Перехресна, № 3. Злотковський.

Кривенко непорозуміло дивиться на його.

Антонюк. Чудовий лікар по нервовим... Запиши й піди.

Кривенко усміхається.

Антонюк. Нічого, запиши. Сьогодні посміхаєшся, а завтра підеш. Я вже знаю. Перехресна, № 3, Злотковський. До побачення. Я завтра забіжу. *(Виходить)*.

Чупрун і Піддубний. До побачення. *(Виходять)*.

Кривенко ходить деякий час по хаті. Підходить до картини і довго, важко дивиться на неї. Торкає пальцем. Потім, озирнувшись, нахиляється і цілує її.

Різко одходить і лягає на шкуру, безсило витягнувши руки. Двері без стуку одчиняються, і входить Козолуп. Товстий, коротенький чоловічок з куцим носом, товстими червоними щоками, кругленькими оченятками Несе в руках клунок

Криве нко *(сердито піднявшись)*. Хто там? А-а, це ви! *(Встає)*.

Козолуп. Це — я, це я... Доброго здоров'ячка вам у хаті! Полежуєте? *(Дивиться на стіл)*. Ге-ге-ге! Тут у вас тее-то, як його?.. Хе-хе-хе!

Криве нко *(нервово-весело)*. П'янствую! Роздягайтесь. *(На клунок)*. А це кожух і шапка? Такі ж самі?

Козолуп. Такі саменькі... Прямо як дві каплі води... Уже нічого не пропустив. Тільки знаєте, що я надумався? Оце я приміряв і дививсь на Шевченка... Так ніс у мене ніби трохи не такий... Га? Як ви думаєте?

Криве нко *(серйозно)*. Нічого! Ніс підправимо Все підправимо. Ніхто й не скаже, що то ви...

Козолуп. Е, ні! Ви вже так зробіть, щоб похоже було

Криве нко. А ми підпишемо: «Степан Софронович Козолуп, ковбасник і письменник України». Шикарно вийде? Га?.. Підписано ж під Шевченком?

Козолуп. Ну да, воно, звісно, не без того... Тільки все-таки... як би так, щоб, значить, всяке знало, що то — я... Ну, скажемо, хто читать не вміє...

Криве нко. І той угадає... Одягайте кожух. Подивимось.

Козолуп *(поспішно розв'язує клунок. Одягає кожух)* Трохи душно тепер. Ну, та потерпіти можна... Отак... У Шевченка отут ніби трохи розстібнуто...

Криве нко. Зараз побачимо. *(Знімає з стінки портрет Шевченка й ставить поруч з Козолупом)*. Тепер сядьте. Шапку одягніть. Отак. Зсуньте на лівий бік. Чудово. *(Одходить трохи назад)*. Не рушtесь. Похмурте брови... Побільше важності. *(Козолуп надуває щоки, хмурить брови)*. Так. Тепер зовсім, як рідні брати... Тільки ось що я вам скажу, вийшли краски в мене зараз, прийдеться вам дати мені ще грошенят..

Козолуп *(чухається)*. Хм! Це вже не той... Ні патрета, ні вивіски ще, а гроші давай.

Криве нко. Це називається аванс, дядю...

Козолуп. Та то вже собі хай, як хоче, називається, а гроші грошима.

Криве нко. Та й не мало: сто рублів.

Козолуп *(прудко встаючи)*. Сто рублів?! Та бійтеся бога, за віщо?

Криве нко. За патрет.

Козолуп. Без вивіски?

К р и в е н к о. Ну, хай з вивіскою. Тільки свого імені підписувать не буду. І нікому ні слова, що я малював. Добре?

К о з о л у п. Е, без підписи! В тім вся й штука, що це *ви* намалюєте... Що за диво, як якийсь там маляр наквацяє. А то звісний чоловік... Усякому любопитно.

К р и в е н к о. Так. І з ковбас вашу фамілію зложить?

К о з о л у п. Атож... Воно, знаєте, занімательно получається... У мене єсть такі мої стішки на це...

К р и в е н к о. І сальтісон зверху?

К о з о л у п. Атож... Стішки такі... От я вам прочитаю. *(Хутко лізе в кишеню, виймає книжечку)*. Це я для вас приніс. На пам'ять...

К р и в е н к о. Чекайте. І на сальтісоні написать «малював такий-то»?

К о з о л у п *(простодушно)*. Атож...

К р и в е н к о. Це — занімательно. Ха-ха-ха! Їй-богу, це занімательно! Ну, валяйте ваші стішки. Може, вип'єте? Ні? Ну, валяйте. Це теж занімательно. Знаєте що? Ми на сальтісоні напишемо ще й стішки... Га? Як ви думаєте?

К о з о л у п *(заклопотано)*. Да, це занімательно... Ну, от ви слухайте. *(Розправляє вуса й читає)*:

Гей, хто знає яке горе,
хай мене спитає,
хто горілку випиває,
ковбасою заїдає,
ковбаса і чарка наша —
то у світі згода...

К р и в е н к о *(регоче)*. Але ж це чудово! Це — незрівнянно! Слухайте, та ви — талант! Ви за пояс Шевченка заткнули!..

К о з о л у п *(скромно)*. Ну, Шевченка не так-то легко заткнуть за пояс...

К р и в е н к о. Ви думаєте? Але ви заткнули! Їй-богу! Ми неодмінно напишемо ваші стішки на сальтісоні! А під низом напишемо: «Стішки писав С. Козолуп, а сальтісон малював В. Кривенко». Правда?

К о з о л у п *(захоплюючись)*. А кругом трошки зеленого гарніру...

К р и в е н к о. Вєрно! Обов'язково гарніру, петрушки, цибульки... За-ні-мательно!

К о з о л у п. Тільки... багатенько це — сто рублів. Га? Скинули б ви трошки... От взяли ви тридцять, та ще хай уже рублів п'ятдесят... Отак хіба? Га?

К р и в е н к о. Це за гарнір та сальтісон? Ви думаєте, що другий дешевше візьме?

Козолуп. Візьме! Тут уже один єврейчик предлагав мені усе за сорок. Та я не согласився. Хочу вам дать заробить... Беріть, га? Ой, душно, треба роздягнутись. *(Роздягається і хоче повісить кожух на стіні. Натрапляє на порізану картину)*. О! А це чого порізали?

Криве нко. Не подобається.

Козолуп. Погана, чи що?

Криве нко. Атож.

Козолуп *(розглядає)*. Да... Справді, щось вона не теє... Поганенька вийшла у вас... Я тоже, знаєте, как напишу якісь стішки та не понравляться, так я їх рву.

Криве нко. А сальтісон?

Козолуп. Ну, сальтісони публіка з'їсть всякі. Хе-хе-хе! Да... А картинка ваша похуже сальтісона... Чи дівчина, чи дитина... не розбереш. Цвіти... Ну, так берете так? Га? Ну, хай буде ще п'ять! Берете?

Кривенко раптом швидко одвертається, люто стискує кулаки, впивається зубами собі в руку і так стоїть якийсь мент.

Козолуп. Чуєте? Пане маляре? Га?

Криве нко (*випускає руку, важко дихає. Глухо*). Скільки, значить?

Козолуп. 85, значить.

Криве нко *(прудко повертаючись до його)*. Ось що: мені треба сто рублів. Можете дать, давайте, не можете — беріть свій кожух і йдіть.

Козолуп здивовано дивиться на його.

Криве нко. Це моє останнє слово. Ну?

Козолуп. Оце так... Та хоч з вивіскою?

Криве нко. З вивіскою.

Козолуп. І підпишетесь?

Криве нко. І підпишусь, і розпишусь... і... *(Хватає себе за чуб, але зараз же пускає руку)*. Голова мені болить.

Козолуп. Це, видно, горілку з пивом ви пили. Нада всігда оддєльно пить...

Криве нко. Ну, даєте? Ні?

Козолуп *(чухається)*. Та що з вами будеш робить? Хай вже по-вашому... Тільки щоб уже й стішки... А потім, знаєте, якби ще так, щоб на патреті книжечку оцю мою примостить... *(Виймає гроші)*. Як ви думаєте?

Криве нко. Хоч і на вивісці, що хочете й де хочете.

Козолуп. Ну, значить, так... *(Подаючи гроші, хитро зазирає в лице)*. Получайте... А не обдурите? А то, бува, гроші візьме, та й шукай вітра в полі... Воно, конєшно, аванс, ну, все ж таки... Ну, ну, жартую. Ех, гроші!.. Ну, купуйте краски та за роботу... Значить, завтра в цей час? Добре. Так

хай же лежать у вас мій кожух і шапка. Прощавайте! Голова болить? Це пиво з горілкою. Розписочку б з вас... Ну, та між українцями і так уже буде... Свої люди. Бувайте здоровенькі!

К р и в е н к о. Бувайте.

Козолуп виходить.

Кривенко бере кожух, шапку, книжку і шпурляє все в куток. Ховає гроші в кишеню і лягає на шкуру, взявши з собою бандуру. Похмуро-задумливо бере акорди. Часом злобно усміхається і крутить головою.

Стукають.

К р и в е н к о *(незадоволено повертає голову й кричить)*. Ввійдіть!

Входить О р и с я. Гарно одягнена Здивовано зупиняється. Помалу протягує.

— Одна-а-че! *(Озирає кімнату, стіл, підлогу, і Кривенка)*.

Кривенко мовчки бренькає.

О р и с я *(ступає далі й, глянувши на порізану картину, з страхом зупиняється)*. Що таке?!

Кривенко мовчить, з нудьгою кривиться і бренькає.

О р и с я *(сердито, гаряче)*. Я вас питаю, що це таке?!

К р и в е н к о *(грубо й злісно)*. Муфта!

О р и с я. Що?? *(Зрозумівши насмішку, гнівно блискає на його очима. Тихше й спокійніше)*. Я вас питаю, хто порізав картину?

К р и в е н к о. Я.

О р и с я. Навіщо?

К р и в е н к о *(раптово одкладає набік бандуру, мовчки встає, підходить до картини, зриває її з мольберта й шпурляє в куток)*. Сідайте. *(Одходить назад і лягає)*.

О р и с я *(здивовано, пильно слідкує за ним. Потім теж мовчки іде до картини, бере її, знову ставить на мольберт і роздивляється)*. Це та... «Майбутнє»?

К р и в е н к о *(тоном, щоб одчепитися)*. Да.

О р и с я *(довго дивиться на картину. Тихо)*. Вона радістю своєю всмоктує в себе душу...

К р и в е н к о *(з мукою)*. Орисю! Я вас прошу, покиньте. Шпурніть її туди.

Орися довгим, пильним поглядом дивиться на його, потім бере картину, односить її в куток і обережно ставить лицем до стіни.
Кривенко, не повертаючись, скоса зиркає на неї й бренькає.

Орися задумчиво підходить до столу й зупиняється. Водить очима по пляшках, потім скидає рукавички, бере пляшку й наливає в склянку. Пробує, потім п'є.

Кривенко *(хмуро поглядаючи на неї, байдужим, тупим голосом)*. Воно міцне.

Орися. Добре.

Кривенко. Недобре потім буде.

Орися. Я говорю, що воно добре. *(Наливає знов)*. А що потім буде, побачимо. *(П'є)*. А тепер уже ні: алкоголь чути. *(Одсуває склянку. Застигає і дивиться поперед себе, не кліпаючи. Тихо, не обертаючись до його)*. Ви не віриті уже в таке майбутнє?

Кривенко стискує одним плечем і досадливо ворушиться.

Орися. Да?

Кривенко. Да.

Орися *(дивиться на його. Встає, підходить, скидає капелюх і кидає його на землю. Помалу опускається на шкуру поруч з ним. Вдивляється в його глибоким, тужним поглядом. Тихо)*. Під очима синяки... Сірий... Губи жорсткі... *(Несподівано бере його голову в руки і припадає довгим, ніжним поцілунком. Одривається і суворо-задумливо дивиться вбік)*.

Кривенко, зиркнувши на неї, бере руку її і цілує.

Орися *(помалу гладить другою рукою по голові його)*. Бідний мій!.. *(Злегка насмішкувато, тепло і ніжно)*. Важко жить з принципами? Га?

Кривенко *(глибоко зітхнувши)*. Да, іноді не з медом... Іноді просто не знаєш уже, чи не ваша правда, чи не краще слухать своїх хвилинних бажань і плювать на майбутнє...

Орися *(тихо й роздільно)*. «Принцип — прожектор, який освітлює людині і гори, й провалля, а безоглядні, хвилинні бажання — велосипедний ліхтарик, який тільки заважає». Хто сказав?

Кривенко. Я. А тепер...

Орися *(швидко, серйозно, строго навіть)*. А тепер те ж саме!

Кривенко здивовано, пильно дивиться на неї. Випускає її руку й холодно-насмішкувато злегка кривить губи.

Орися *(спалахнувши)*. Ви що? Думаєте, сказала це, щоб вам догодить? Підмазуюсь?

Кривенко без усмішки дивиться на неї.

Орися. Сказала, бо так думаю зараз! А через п'ять хвилин пошлю к чорту всі ваші принципи! І поцілувала вас з жалю, а не з чогось другого... І прийшла того, що... Ну, не

ваше діло, чого прийшла!.. *(Встаючи)*. Тося зараз у професора. Буде там довго, а я сидіть в прийомній не хотіла.

К р и в е н к о *(живіше)*. Тося у професора?

О р и с я. Да. Останній огляд.

К р и в е н к о *(крізь зуби)*. Так.

О р и с я. А тижнів через два ви будете татом, і само життя без вас поламає ваші принципи.

К р и в е н к о. У Тосі гроші є ще, не знаєте?

О р и с я. А ви що, на родиво, може, хочете дать? Помагать тому, що проти вас? Принципи!

К р и в е н к о *(в'яло)*. Перший принцип — не треба зайвих, некорисних страждань.

О р и с я *(злісно, роздратовано)*. Господи! «Некорисні страждання»! Наче є корисні страждання.

К р и в е н к о. Бувають.

О р и с я. Це во ім'я майбутнього вашого? Та звідки ви, чорт вас забирай, знаєте, що життя піде по вашому плану, по напряму вашого майбутнього? Звідки ви знаєте, що за ці страждання, які ви добровільно приймаєте зараз, в майбутньому життя дасть вам те, чого ви хочете? Звідки?

К р и в е н к о *(з нудьгою)*. Звідти, звідки й ви знаєте, що сонце зійде над річкою, а зайде за садом Тіволі. *(Зло усміхнувшись)*. Краще відмовитись од бажання обняти вас зараз, ніж мати з вами дитину в майбутньому.

О р и с я. Ви вже маєте її від іншої.

К р и в е н к о. Ото ж бо й є, що «опыт и практика — великое дело».

О р и с я *(глухо)*. А якби я згодилась не мати дітей?

Кривенко хутко глянувши на неї, вдивляється. Орися твердо видержує погляд.

К р и в е н к о *(криво посміхнувшись)*. Глядіть, програєте гру.

О р и с я. Не турбуйтесь.

К р и в е н к о *(з тоскою)*. Ех, покиньте, Орисю! Не вірю я вам і ніколи не повірю. Знаю, вам слави хочеться, хочеться бути відомою... Даю вам слово, що цього я вже не можу вам дать... Знаю, ви можете збрехать зараз і дать мені потім дитину, щоб прив'язать до себе. Але кажу вам, вам же гірше буде. Програєте...

О р и с я. Я хочу, щоб ви були моїм.

К р и в е н к о *(з усмішкою)*. Дуже хочете?

О р и с я. Хочу!

К р и в е н к о. Так, що й на каторгу за мною пішли б і стали б жінкою каторжника, а не художника?

О р и с я. На каторгу? *(На мент зупиняється, немов вдив-*

ляється у себе). Н-н-ні... Зараз не хочу. Не знаю, може б, тоді захотіла.

К р и в е н к о *(ліниво одкидаючись назад)*. Заспокойтесь. Я цього не схотів би.

О р и с я. Я й не турбуюсь. Через що ж ви уже не можете дать слави?

К р и в е н к о. Тося, мабуть, жде вас?

О р и с я *(злісно)*. Я вас питаю, ви одповідайте! І сама піду! Без натяків. Фу! Які ви гидкі всі, принципіальні! Який чорт з ваших принципів, коли ви тільки рюмсаєте й мучитесь від них? Для чого ж вони тоді? Від всього відмовляються, женуть всяку радість, всього бояться, жаліються... Во ім'я чого ж? Во ім'я якогось дальшого, майбутнього, яке, може, ніколи й не буде. Фу ти, дурні!

К р и в е н к о. А ви самі одмовляєтесь від ближчого во ім'я дальшого?

О р и с я. Я?? О, вибачайте.

К р и в е н к о. Для чого ж ви оселились з Тосею, терпите всякі неприємності, слухаєте мої грубості?

О р и с я. Так мені хочеться.

К р и в е н к о. Ну, і нам так хочеться.

О р и с я. Неправда! У вас ще, крім Хотіння, є Страх! Ось вам хочеться обнять мене, цілувать, милувать. Хочеться! Я по очах ваших завжди бачу. А ви цього не робите. А мені захочеться і зроблю.

К р и в е н к о. Так чого ж ви не робите?

О р и с я. Що?

К р и в е н к о *(глухо)*. Та от хоч би обнять мене, цілувать, милувать?

О р и с я. Думаєте, не зроблю? Ну, нате! *(Обнімає і жагуче цілує лоб, щоки, губи)*.

Кривенко скажено стискає її, кладе на коліна собі лицем догори і, нахилившись, впивається поцілунком. Потім зразу підводить її, садовить і, трудно зітхнувши, одкидається головою на подушку і проводить рукою по лиці. Орися припадає головою до грудей йому і лежить. Потім розстібає комір сорочки його і цілує. Підводить голову і глибоким поглядом дивиться в очі йому. Кривенко не рушиться. Вона знову мовчки впивається поцілунком в тіло і знову підводить голову і дивиться в лице. Цілує й дивиться. Все частіше, все з більшою жагою.

К р и в е н к о *(тяжко дихаючи, хрипло)*. Орисю!

О р и с я *(з жагучою, ніжною готовністю витягуючи лице до його)*. Що?

Кривенко важко дихає, хватає її руку, душить, тягне до себе, одпихає, знов притягує.

Орися безвольна; ослабле тіло покірно посувається за ним; дивиться на його затуманеним поглядом.

Фотопортрет В. Винниченка. 1920-ті роки.

В. Винниченко, м. Прага. 1920-ті роки.

В. Винниченко на околиці Берліна. 1922.

В. Винниченко і художник М. Глущенко в ательє митця в Берліні. 1923 (?)

Любов Ліницька, перша виконавиця ролі Наталі Павлівни у виставі «Брехня», здійсненій в театрі М. Садовського. Київ. 1911.

Йосип Гірняк, актор, який грав провідні ролі в п'єсах В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь», «Базар», «Гріх», «Панна Мара» та ін.

Сцена з вистави «Молода кров» (четверта дія) в театрі М. Садовського. 1913.

Сцена з вистави «Натусь» в театрі М. Садовського. 1913.

Катерина Рубчакова, перша виконавиця ролі Рити в драмі «Чорна Пантера і Білий Медвідь» у театрі «Руської Бесіди». 1914.

Лесь Курбас, перший виконавець ролі Корнія в драмі «Чорна Пантера і Білий Медвідь» у театрі «Руської Бесіди». 1914.

Сцена в кабаре з вистави «Чорна Пантера і Білий Медвідь» у постановці «Молодого театру». Київ, 12 вересня, 1917. Довколо столу стоять (зліва направо): Мулен — Йона Шевченко, Сніжинка — О. Добровольська (в білій сукні), Корній — Лесь Курбас. Збоку (придивляється до гри) — П. Самійленко.

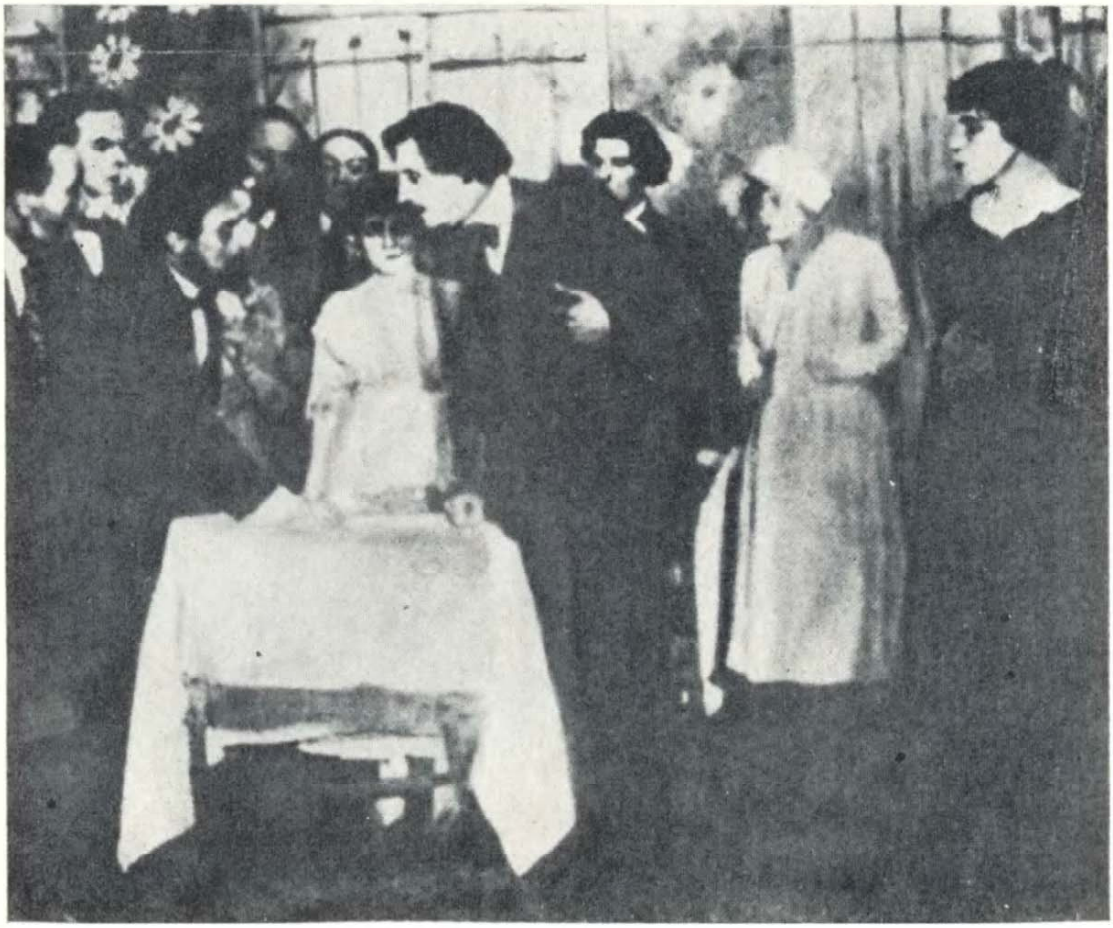

Поліна Самійленко — Чорна Пантера. 1917.

Актори «Молодого театру» після вистави «Чорна Пантера і Білий Медвідь».
У центрі (усміхнений) в гримі Лесь Курбас, праворуч нього — П. Самійленко, на підвищенні (в білій сукні) — О. Добровольська.

Титульна сторінка журналу «Illustrierter Film-Kurier» з кадром з фільму «Чорна Пантера». 1921.

Друга титульна сторінка журналу з покажчиком виконавців ролей та кадром з фільму. Зліва направо: Корній — Георг Юровський, Рита — Олена Полевицька, поет — Герман Валентин (вірогідно).

Рекламна афіша Київського державного драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка на сезон 1920/21 року, де, зокрема, названі п'єси В. Винниченка «Гріх», «Великий молох», «Панна Мара», «Співочі товариства», «Дисгармонія».

Сцена з вистави «Чорна Пантера і Білий Медвідь»
у Одеській Держдрамі. 1926—1927.

Сцена з вистави «Між двох сил» у Дніпропетровському театрі ім. Т. Г. Шевченка. 1918—1919.

П. Коваленко у виставі «Між двох сил».
Дніпропетровський театр ім. Т. Г. Шевченка. 1918—1919.

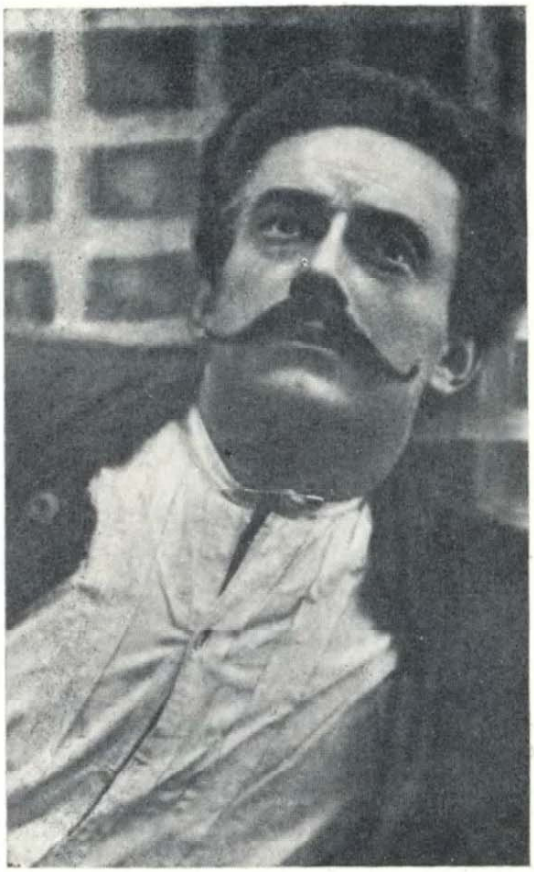

Б. Романицький у виставі «Чужі люди». 1922.

Einer der größten Bühnenerfolge in allen Ländern Europas!

Wolodymyr
Wynnytschenko
Autor des Dramas
„Die Lüge"
das in Deutschland, Holland, Schweiz, Amerika, Österreich, Tschechoslowakei und Polen, die größten Erfolge erzielte.
In Berlin allein über 60 mal aufgeführt!

„Die Sünde"

Drama in 5 Akten, zeigt Wynnytschenkos Kraft in noch stärkerem Lichte. Menschen und Konflikte dieses Werkes erregen stärkstes Interesse. Die Spannung steigt von Szene zu Szene. Der Autor beherrscht überlegen die Bühnentechnik; es gelang ihm mit ‚Die Sünde' ein Drama voll eindringlicher Bühnenwirkung zu schaffen.

„Und kaufen Sie sich nicht vorstellen, daß Sie um des geliebten Menschen willen einen kleinen, ganz unschuldigen Verrat begingen? ... In aller Unschuld; aber Verrat ist es doch. ... Sie müssen schweigen. Und das eben wird Ihr Verderben. ... Damit Sie nicht von den Gendarmen Ihren Genossen verraten würden, mußten Sie jenen Ihre Genossen verraten. ... Aber warten Sie ... das ist noch nicht alles. ... Man hat Sie nicht nur dabei ertappt, sondern auch bei Ihrer Liebe. ... Wenn Sie Ihre Genossen nicht verraten, wird man dies geliebte Wesen weiter quälen. ... Nun muß man schon weiter gehen. ... Und so werden Sie ... allmählich ... Schritt für Schritt ... zum Verräter ..."

Aus den Kritiken über „Die Lüge" u. a.:

„... tiefe Wissen um das triebhafte, mühselige Leid aller Kreatur ..."
(Vossische Zeitung, Berlin)

„... ein Werk, das kennen zu lernen lohnt ..."
(Leipziger Neueste Nachrichten)

„... dichterische Gestaltung mit tabellarisch logischer Technik und Steigerung ..."
(Leipziger Abendpost)

„... an innerer und äußerer Spannung fehlt es nicht ..."
(Leipziger Zeitung)

„Die Sünde"
verspricht gleich Zapolskas „Warschauer Zitadelle" ein Serienstück von stärkster Wirkung zu werden, das sich alle Bühnen erobern wird!

Рекламна сторінка журналу німецького видавництва Кіпенгойєра, де публікувались Винниченкові п'єси «Брехня», «Гріх». Тут же уривки з тогочасної німецької критики на драми В. Винниченка. 1923.

Програмка вистави драми В. Винниченка «Брехня» в берлінському театрі «Фольксбюне». 1924 (?)

Preis 3 Mark.

Volksbühne

Theater am Bülowplatz

Direktion: Friedrich Kayßler

Sonntag, den 5. November, abends 7½ Uhr

Die Lüge

Drama in 3 Akten von Wolodymyr Wynnytschenko.

Ins Deutsche übertragen von Gustav Specht.

Regie: Friedrich Kayßler.

Andrij Karpowytsch, Ingenieur . . Fritz Alberti

Natalja Pawlowna, seine Frau . . Helene Fehdmer

Karpo Fedorowytsch, sein Vater . . Guido Herzfeld

Dosija, Esonja | seine Schwestern . . . . Ortrud Abeking, Rose Steuermann

Antin Mychajlowytsch (Tossi) . . . Ferd. Steinhofer

Iwan Stratonowytsch, Andrij Karpowytschs Assistent . . . . . Friedrich Kayßler

Pulschera, Köchin bei Andrij Karpowytsch . . . . . Maria Weißleder

Ort der Handlung: Eine größere Stadt in der Ukraine.

Bühnenbild: Christian Rummerstedt.

Technische Einrichtung: Hans Sachs.

Pause nach dem 2. Akt.

Während des Spiels kein Einlaß in den Zuschauerraum

Rauchen in allen Räumen des Theaters streng verboten!

Die Schlüsse sind angewiesen. Zuspätkommende trifft nach der [illegible] Akt ausgeschlossen!

Сцена з вистави «Гріх» у Державному українському драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка. 1921. На знімку: Іван — Й. Маяк.

Обкладинка п'єси «Брехня». Львів. 1925.

Сцена з вистави «Чорна Пантера і Білий Медвідь» (перша дія) в Студії мистецького слова Нью-Йорк. 1980. Зліва направо: Рита — Лідія Прокоп, Корній — Лев Волянський, мати — Лідія Крушельницька.

К р и в е н к о *(раптом однихає її, сідає і рішуче стріпує головою)*. Не треба!

О р и с я *(з злою жагою)*. Треба!

К р и в е н к о *(таким же тоном)*. Не треба!

О р и с я. А я говорю тобі, треба! Чуєш, ти?! *(Присувається ближче, обнімає)*. Треба, кажу тобі! Не будь безумцем! Я дам тобі сил... Я запалю тебе... Ти будеш могутнім... Ти даси людям красу нашої радості. Чуєш? Що буде, ти не знаєш, а зараз є щастя... Бери ж його! Бери, треба! *(Розриває сорочку його і палко, жагуче цілує, пригортаючись)*.

Кривенко шалено стискує її, впивається поцілунком і зараз же встає, посадовивши її. Важко ходить по хаті, застібаючи сорочку.

О р и с я *(сидить недвижно, спершись рукою на підлогу. Помалу поправляє зачіску, встає, піднімає капелюх і одягає. Підходить до Кривенка і, простягнувши руку, сумно й ніжно говорить)*. Спасибі...

К р и в е н к о. За що?

О р и с я *(усміхнувшись)*. О, не за те, що ви такий благоразумний. За радість переживання, за хорошу хвилину...

К р и в е н к о *(якийсь мент дивиться на неї)*. Ех, Орисю! Якою хорошою ви можете буть!

О р и с я *(просвітлівши)*. Хіба? *(Хоче щось сказати)*. Ну, нічого!.. Треба йти, Тося жде... До побачення! *(Стискує руку)*.

Кривенко, не випускаючи руки її, дивиться на неї.
Орися знов з охочою ніжністю витягує до його лице і жде.

К р и в е н к о *(зітхнувши, струшує руку й випускає)*. До побачення!

О р и с я *(помалу)*. До по-бачен-ня... *(Іде. Вмить озирається)*. А це ще не кінець! Чуєте? *(Швидко ступає до дверей)*.

В двері стукають.

К р и в е н к о. Ввійдіть!

А н т о н и н а *(входячи й холодно глянувши на Орисю, стомлено говорить)*. Ви тут? Я так і знала... Я вас чекала і рішила сама їхати. Ви могли сказати, що вам треба піти, я б Пашу попрохала поїхать зо мною...

О р и с я. Я на хвилинку зайшла до Василя Марковича. Думала, що ви довго будете. Вибачте, Тосю.

А н т о н и н а *(проходячи вперед)*. Та нічого... Тільки професору прийшлось дать мені свого лакея помогти доїхать... У мене тепер такі головокруження, що я просто боялась їхати. *(До Кривенка)*. Я на хвилинку зайшла. Маленьке діло есть...

К р и в е н к о. Сядь, Тосю... *(Підставляє стілець)*.

Орися. Ну, а я піду, одішлю лакея і підожду вас на звощику. До побачення!

Криве нко. До побачення.

Орися виходить.

Антонина *(сідає. Підборіддя починає дрижать їй)*. Може, я вам перешкодила?

Криве нко. Тільки, ради бога, не треба плакать.

Антонина швидко виймає хустку і прикладає до лиця.

Криве нко. Ну, Тосю! Це, дійсно, як нежить у тебе. Ти б хоч лікарства якогось взяла у лікаря...

Антонина *(підводячись)*. Я піду... Вибачай...

Криве нко *(не пускаючи)*. Ну, справді ж, Тосю. Ти плачеш від всякої дурниці. Ну, чого ти зараз?

Антонина. Нічого... Вже нема... *(Витирається)*.

Мовчання.

Антонина *(раптом)*. Слухай, я зайшла до тебе побалакать ще раз. Тільки ти мусиш мені дать слово, що скажеш правду.

Криве нко. Ах, Тосю, як тобі не надокучить ця передмова! Ну, даю тобі слово.

Антонина. Скажи... Да! Професор сказав, що через сім-вісім день... Бенефіс мій... *(Гірко посміхається)*.

Криве нко *(невиразно)*. Так. Ну?

Антонина. Так от, ти скажи: ти нічого не зробиш дитині?

Кривенко нетерпляче поводить плечима.

Ні, ти мені дай слово. Я не можу... Мене бере такий жах, такий жах, що я... не можу. Я збожеволію. Я повинна знать напевне. Інакше краще померти тепер же, поки не пізно...

Криве нко *(тихо, сумно)*. Я вже сказав тобі раз. Навіщо піднімать знову? Навіщо ці зайві, непотрібні страждання?

Антонина. Потім, май на увазі, що коли у мене однять дитину, то молоко може кинутись мені в мозок, і я можу збожеволіти... краще зараз...

Криве нко. Тосю! Ти — неможлива! Говорю ж тобі... І крім того, це — неправда. У многих діти помирають на місяцю, двох, і нікому молоко не кидається... Ну, та про це нічого балакать. Сказав я... Родиш і будеш виховувать. Ти прочитала ту книжку по водолічінню, що я приніс тобі?

Антонина. Прочитала. Я думаю, крім того, звернутись до спеціаліста по нервовим. Он у Савченків... Які вони обоє нервові, а подивись, які діти... Здорові, розумні... Хлопчику третій рік, а уже читає. *(Іншим тоном)*. Хлопчик таки буде... Тепер уже нема ніякого сумніву...

К р и в е н к о *(живіше)*. Да? Професор сказав?

А н т о н и н а. Да. Та я це й без його ще тобі казала. Пам'ятаєш? Що він там виробляє тільки! *(Показує на живіт)*. Зразу можна сказать, що хлопець... *(Лице її стає ніжне, м'ягке, прояснене)*. Васю! Ти не розсердишся?

К р и в е н к о *(проти волі посміхається)*. Ну, ні...

А н т о н и н а. Знаєш, я хочу назвать його Васильком. Ти будеш Василем, а він Васильком. Ти нічого не маєш проти?

К р и в е н к о *(тихо)*. Ні, нічого...

А н т о н и н а *(помовчавши)*. Господи! От ти говориш: сліпий інстинкт... Я не знаю, може, й сліпий, животний, темний... Але я його, цю маленьку істоту, так люблю уже, такий він мені дорогий, рідний, що... Я, право, не знаю... Ви, мужчини, не можете зрозуміть. Він — мій, розумієш, моя кров, моє тіло, частина мене — нова, дивна... Васю, ти розумієш?

К р и в е н к о *(чудно дивиться на неї)*. Да, розумію... Але ми по-різному любимо... *(Сумно-задумливо гладить її по щоці. Вона несміло бере його руку й притуляється до неї лицем)*.

Мовчання.

А н т о н и н а *(тихо)*. Ти будеш приходить до нас. І ми будемо тебе бачить. Я його вивчу буть чесним з собою... О, за це будь певний! Це мені досталось недешево.

К р и в е н к о *(нехотя усміхаючись)*. Навчиш такої чесності, як у тебе? Покірності темним інстинктам?

А н т о н и н а. Васю! Це — великий інстинкт...

К р и в е н к о. Ну, добре. Не будемо про це... У тебе гроші є?

А н т о н и н а. Нема... Я вже в Орисі позичила десять рублів...

К р и в е н к о. Господи, Тосю, як у тебе пливуть гроші!..

Антонина хоче щось сказать.

Знаю, Тосю, ти їх не пропила і не викинула. Але ж треба обмежувать свої панські звички. Зрозумій же, що я не можу так багато добувать грошей... Я весь в довгах, мені ніхто вже не вірить. Колись ти назвала міщанством щитання грошей. Почекай! Міщанство — щитать, коли не заробляєш, але ці гроші, мої нерви, Тосю... І ти ще раз сказала, що я даю тобі гроші од серця. Я добре це пам'ятаю. Так от, Тосю, даю їх тобі од серця, од товариської жалості своєї. Бо боляче дивитись на твої страждання. Я не хочу їх. І знай: не з повинності, не з страху перед мораллю бовтунів... І знай також, що нема у мене ненависті до тебе, і коли в будучому дам

тобі ще страждання, то не по моїй вині, а по вині того, що весь цей час дає нам страждання. Чуєш, Тосю? Запам'ятай ці слова і вір їм — од душі говорю. І більше не будемо ніколи про це балакать. *(Виймаючи гроші)*. От сімдесят рублів. Більше зараз не можу. Через сім день, говориш?

Антонина. Да. *(Бере і ховає гроші в рідікюль)*.

Кривенко. За цей час я встигну ще добуть.

Антонина. Тільки ось що, Васю: не приходь ти цей час до мене. Добре? Помогти ти нічим не поможеш, а мені тяжко.

Кривенко. Як хочеш...

Антонина. А як помру, не згадуй, Васю, лихом.. Чуєш? Ну, а тепер я піду... Орися, мабуть, сидить на звощику і жде. *(Раптом)*. Васю... Ти не розсердишся, коли я тебе щось спитаю?

Кривенко з легкою досадою поводить плечем.

Ну, вибачай. Скажи мені, тільки правду. Чуєш? Не бійся, все одно... Скажи: ти любиш Орисю? Ну, скажи щиро, жорстоко, все одно. Ти умієш буть жорстоким...

Кривенко *(сухо)*. Дитини від неї мать не хочу.

Антонина. Значить, все-таки щось є? Вона тобі подобається, як женщина?

Кривенко. Тосю! Навіщо піднімать такі питання? Все одно ж...

Антонина. Не сердься, я знаю, що ти все одно мене не любиш, я знаю, але ти скажи...

Кривенко *(рішуче)*. Не хочу сказать. Годі. Можу ж я не одповідать?

Антонина. Розуміється. Як знаєш...

Кривенко *(м'ягче, беручи її за руку)*. Ти занадто цікавишся моїми думками, чуттями. Рахуєшся з ними.

Антонина. Якби ти був чужий мені, я б не рахувалась. А то ти... Ну, годі.

Кривенко *(натягнуто усміхаючись)*. Ну, скажи, невже ти серйозно послала б мене на каторгу, якби я... дитину?..

Антонина *(зразу міняючись, насторожується, нахмурюється)*. Ти це навіщо?

Кривенко. Так, питаю... Цікаво.

Антонина *(рішуче)*. Без всякого жалю! Навіть на смерть!

Кривенко. Так. Тільки ти не хвилюйся. Я лише тому спитав, що ти кажеш, ніби я близький тобі.

Антонина. Да, ти близький мені, ти дорожчий всіх мені. Да, я люблю тебе. Ну, от люблю, і все! Але за дитину... Ну, не треба. Я вірю тобі! *(Неспокійно зазирає в лице)*

К р и в е н к о *(твердо, спокійно)*. Чую. І не думай більш нічого про це. Тобі тепер треба буть спокійною.

А н т о н и н а. Ну, прощай! Можна тебе поцілувать? Може, не побачимось...

Кривенко мовчки обнімає й цілує її.
Антонина, приклавши хустку до лиця, швидко, розхитуючись і дрібно стукаючи, виходить з кімнати.
Кривенко помалу повертається, деякий час задумливо стоїть, потім іде в куток, бере картину і ставить її на мольберт. Довго дивиться, нахиляється, цілує й, припавши до неї, стомлено завмирає.

РОЗДІЛ IV

Картина І

Кімната Орисі. В хаті А н т о н и н а, О р и с я, П а ш а, Б у р ч а к. Біля піаніно стоїть колиска.
Паша, зазираючи в колиску, тихо грає. Антонина, Орися і Бурчак одягнені.
Антонина досить стрункa, лице свіже, освітлене красою ніжності. Стоїть коло колиски, одягає рукавички, зазирає до дитини і весь час нерішуче поглядає на Орисю.

О р и с я *(перед дзеркалом одягає капелюх)*. Ну, Тосю, швидше, швидше! Спізнимось. Терпіть не можу слухать п'єсу без початку... А Кривенко піде з нами?

А н т о н и н а. Ні, він сьогодні ввечері зайнятий. Іде до одного колеги. Читатиме один письменник свою нову річ.

О р и с я. Хто саме, не знаєте?

А н т о н и н а. Мілевич.

О р и с я. Фе! Не люблю його. Кислий. Побачить козявку і з кисло-трагічним виглядом філософствує: «А що сіє за кузка?» Не люблю. Ну, швидше! Я майже готова.

А н т о н и н а *(винувато-нерішуче)*. Знаєте що, Орисю? Я таки, здається, не піду сьогодні...

О р и с я *(прудко обертається, обурено)*. Фу ти, яка ж ви! Знов?

А н т о н и н а. Ну, їй-богу, голубонько, я боюсь. Мені самій страшенно хочеться послухать. Вісім місяців не буть у театрі. Ви подумайте: вісім місяців!

О р и с я. Ну, розуміється. Значить, треба йти! Не дурійте, ходім. Паша чудово справиться з вашим скарбом дорогим.

П а ш а *(не обертаючись)*. А буде кричать — за ноги й об стінку.

А н т о н и н а *(рішуче)*. Ні, я не піду! *(Скидає рукавички)*. Не можу. Боюсь.

О р и с я. Та чого ж ви боїтесь, квочка ви?! Ну, чого? Ну?

А н т о н и н а. Я не знаю... Мені здається... Я цілий день сьогодні якось почуваю щось таке... Не сердьтесь, Орисю,

мені так неприємно... І він сьогодні багато плакав... *(Нахиляється, слухає).*

П а ш а *(грубувато).* Спить, спить. Під музику.

А н т о н и н а *(захоплено, повертається до Орисі).* А музику як любить! Ви помітили?

О р и с я *(регоче).* Кожного дня вона мене питає, чи помітила! Сама йому навіть граю щодня... Ні, ви квочка! *(Повертається до дзеркала).* Одягайте ваші рукавички, і ходім! Паша йому гратиме, він буде спати, нам будуть грати, і ми будем спать. Гайда!

А н т о н и н а. Коли ж я боюсь... Паша така до дітей холодна...

П а ш а. З'їм його!

А н т о н и н а. Ні, ви, Пашуню, голубонько, уже той... Ви не сердьтесь, але ви... таки не любите дітей. Я вас дуже прошу, як заплаче, то он там молоко. Він завжди їсть о десятій годині. Тільки, глядіть, голубонько, соску промийте наперед.

П а ш а. Та добре, добре... От нещастя! Наплодять всяких цуценят і дрижать над ними. Терпіть не можу пискунів. Ну, ну, не вб'ю його. Ідіть.

О р и с я. Пашо! Ви б хоч помовчали! Ну, Тосю, їй-богу, ми спізнимось. Ходім!

А н т о н и н а *(нахиляється й цілує дитину. Слухає. Підводиться).* Спить... Може, він, справді, спатиме. Тільки ж ви, Пашо, нікуди не підете?

П а ш а. Ні, як тільки ви підете, моментально схоплю хустку й побіжу гулять.

А н т о н и н а. Ні, Пашуню, ради бога, не покидайте ні на хвилину. Ні на одну хвилинку. Що б там не було! Дайте слово!

П а ш а. Ну, й чудна ж ви...

А н т о н и н а. Ні, ви дайте слово!

О р и с я *(нетерпляче).* Тю! Та дайте їй слово, Пашо!

П а ш а. Ну, нате, нате вам слово. Нікуди й нізащо не піду. Ідіть.

О р и с я *(до Бурчака).* От вам «світове питання», дивіться й мотайте на вуса. Як женитесь, то жінка вас цепом прикує до колиски.

Б у р ч а к *(який зворушено й приязно весь час слідкував за Антониною. Зітхнувши).* Ні, що ж... Я розумію...

Антонина знов нахиляється до колиски.

П а ш а *(до неї).* Ще ж таки...

О р и с я *(до Бурчака, не перериваючи розмови).* Ви хотіли б мать дитину? Да?

Б у р ч а к *(хвилюється, скидає окуляри).* Як від кого...

О р и с я *(пильно дивиться на його й, гидливо скрививши губи, мовчки круто одвертається)*. Ну, ходім!

Бурчак одягає окуляри й несміло дивиться на неї.

П а ш а *(до Антонини)*. Та годі вам! Ви розбудите його!

А н т о н и н а *(підводячись, тривожно)*. Щось він дихає часто... І жар, здається, невеличкий...

О р и с я *(з досадою)*. Ну, слухайте, Тосю, це вже смішно нарешті!

А н т о н и н а *(серйозно, незадоволено)*. Не можу ж я! У дитини, може, справді щось... а ви так легко... *(Нахиляється)*.

Орися стискує плечима.

Б у р ч а к. А може, дійсно, дитина... не дуже... той...

О р и с я. Мовчіть хоч ви там! Ще собі... «Дитина, дитина»! Ви його зробите таким мамієм, що ні к бісу не буде годний.

А н т о н и н а. Ви говорите так, що не знаєте, що то дитина...

О р и с я. А! Не знаю... І знать тут нема чого. Бачу тільки, що так не можна виховувать. Так дрижати, мліти над ним... Ви йому дихнути вільно не даєте... Одягайте рукавички, ходім! Або зоставайтесь, ми самі підем. Ну?

Б у р ч а к. І Кривенко так любить... дитину? *(Прокашлюється. Всі дивляться на його. Він, видно, почуває себе ніяково)*.

А н т о н и н а *(холодно, насторожено)*. Да, розуміється... А що таке?

Б у р ч а к. Я так... Батьки, звичайно, не так дуже... той...

А н т о н и н а *(м'ягче)*. О, певно! Але Василь Маркович дуже любить... Правда, він всього раза два бачив його. Виїжджав він... Він взагалі страшно любить дітей. Завжди, бувало, коли гуляємо, ловить дітей на улиці і цілує... А пам'ятаєте, Пашо, як він хвилювався, коли дивився перший раз на Василька? Лице таке бліде, чудне і ніжне разом з тим .. Як він комічно держав його на руках! *(До Бурчака)*. Ви знаєте, йому тільки два місяці, а він уже посміхається...

Б у р ч а к *(дуже уважно слухає. Серйозно)*. Хто? *(Всі регочуть)*.

О р и с я. Василь Маркович Кривенко! Знаєте тепер?

Б у р ч а к *(змішано, усміхається)*. Да, це я спитав...

П а ш а. Тихо, ви! Дитину розбудите.

Антонина стурбовано знову нахиляється до колиски.

О р и с я. Знов! Ну, Тосю, я йду! Це — неможливо. Глядіть, переїду од вас, уже не підете.

Б у р ч а к. Ви переїжджаєте звідси?

О р и с я. Да, мені не дуже приємно слухать цього пискуна. Я в цім творі участі не брала...

А н т о н и н а *(засоромившись)*. Ну, Ори-и-сю!..

О р и с я. Ха-ха-ха! Світове питання теж сконфузилось! А знаєте, Тосю, я таки, здається, звідси виїду прямо на Північний полюс!

А н т о н и н а *(неймовірно)*. Та що ви! Яким робом?

О р и с я. Вєрно! Пам'ятаєте, я вам казала, що познайомилась з міліонером?

А н т о н и н а. Ну?

О р и с я. Мордоворот, анафема одчаянний і не сяє молодістю... Ну, та наплювать! Так от, покорила його серце і кишеню... У Семенових стрічаємось. Покою не дає: люблю, каже, «до потери сознания и состояния». А я візьми та й скажи йому раз — буду, мов, вашою на Північнім полюсі, там, де не ступала ще ні одна нога людини. І, уявіть: такий ідіот, в самий серйозний спосіб пропонує організувати експедицію на Північний полюс!

А н т о н и н а. Та що ви кажете?!

О р и с я. Їй-богу!

А н т о н и н а. Ну, а ви ж що йому на це?

О р и с я. Нічого. Почекайте, мовляв, трошки, подумаю і скажу. Мені тут треба ще дещо вияснить. Коли ні... їй-богу, їду! Чорт з ним, хай бере мене там, де не ступала ще людська нога. Принаймні оригінально... Експедиція буде зватись моїм іменем. «Експедиція Ірини Вербівської». От вам! Світове питання, ви за хіміка з нами. Добре?

Б у р ч а к *(понуро)*. Ні, я тут останусь...

О р и с я *(зиркає на Антонину. Обидві усміхаються)*. Да! Їй-богу, поїду!

А н т о н и н а. Але ж загинути можна, Орисю...

О р и с я. От біда! А хіба краще загинуть тут од якоїнебудь холери? Принаймні користь якась буде від моєї смерті вашій людськості... А мені любопитно... Ну, до цього ще далеко. Тут якби вибратись у театр... Вам, Тосю, це важче, ніж мені на Північний полюс. Ну, ходім. Розрішаю вам ще раз поцілувать ваш скарб, і ходім.

А н т о н и н а *(нахиляється, цілує і одходить)*. Ходім.

О р и с я. Слава богу. Бувайте, Пашо. Бережіть твір художника і не скучайте. Світове питання откривает шествіе! Марш вперед. *(Штовхає Бурчака і йде за ним)*.

А н т о н и н а *(до Паші)*. Так о десятій годині, голубонько... Ох, у його, здається, одіяльце сповзло... *(Біжить до*

колиски, поправляє). Зараз, зараз... *(Наганяє Орисю).* До побачення, Пашо!

П а ш а. З богом!

Всі троє виходять.

П а ш а *(сама. Ще трохи грає, потім затихає і слухає. Встає, нахиляється над колискою і дивиться на дитину. Обережно бере на руки, шепоче).* Серце моє манюсіньке. *(Жагуче цілує, пригортає, знову цілує. Дитина пискає. Вона заспокоюючи качає на руках її, але писк побільшується. Хапливо укладає в колиску, промовляючи).* Ша, ша, любий! Тихо, моє хороше. Я загра-а-ю, загра-а-ю тобі. Ти любиш музику, любиш? О, Василько любить музику... Я Васюніку заграю, а він спатиме, малюсінький, спатиме, хороший. *(Поклавши, підсуває колиску до піаніно і, схилившись над нею, грає і тихо співає).*

Місяць яснесенький
промінь тихесенький
кинув до нас,
спи ж ти, малесенький,
пізній бо час.
Любо ти спатимеш,
поки не знатимеш,
що та печаль;
хутко прийматимеш
лихо та жаль.
Тяжка годинонько!
Гірка хвилинонько!
Лихо не спить...
Леле, дитинонько!
Жить — сльози лить.
Сором хилитися,
долі коритися!
Час твій прийде
з долею битися,
сон пропаде.
Місяць яснесенький
промінь тихесенький
кинув до нас...
Спи ж ти, малесенький,
поки є час! [2]

Стукають. Входить К р и в е н к о.

П а ш а *(робить йому знак іти тихіше).* Тш! Спить...

К р и в е н к о *(тихо).* А де ж Антонина? *(Підходить до колиски і зазирає).* Драстуйте.

П а ш а. Хіба ви не знаєте? Пішла ж з Орисею і Бурчаком у театр. А ви з холоду? Забирайтесь. Ідіть до груби, нагрійтесь, тоді підходьте.

К р и в е н к о *(на шпиньках підходить до стіни, в якій груба, роздягається і гріється)*. А холодно сьогодні. Вітер.

П а ш а. Да, страшенний вітер. А ви ж збирались на вечір, слухать Мілевича?

К р и в е н к о. Не вийшов вечір. Автор не скінчив ще... Так Антонина таки пішла? Як же це вона зоставила дитину? Це дивно...

П а ш а. А що ж, їй сидіти, як прив'язаній? І так ще ні разу не виходила. Вас би засадить... глядіть цього пискуна...

К р и в е н к о *(мовчить. Очі його напружено, чудно зупиняються то на колисці, то на Паші. Одходить від груби)*. Вже, здається, зігрівся... А він усе під музику засинає?

П а ш а *(буркає)*. Художественна натура.

К р и в е н к о. А плаче все так же багато?

П а ш а. Є-єсть!

К р и в е н к о. Хворий, мабуть?

П а ш а. Чого там хворий? І ви, коли були таким, то кричали, напевно, не менше...

К р и в е н к о *(нахиляючись над колискою)*. Взять не можна?

П а ш а. Боже вас борони! Розбудите, тоді самі заколисуйте. Краще не чіпайте...

К р и в е н к о. Ну, не можна, так не можна.. *(Ходить по хаті, чудно поглядаючи на Пашу, розстібає й застібає піджак, на лиці заховане хвилювання й боротьба. Зупиняється)*. Слухайте, Пашо, не знаєте, чи нема чого попоїсти у Антонини? Не вечеряв, а йти не хочеться...

П а ш а. Здається, нема... Ні, нема. Вони самі нашвидку щось їли. Купить можна...

К р и в е н к о *(глухо)*. Іти не хочеться...

П а ш а. Я б могла сходить вам, та Антонина строго наказала не одходить від колиски ні на хвилину.

К р и в е н к о. Ні, спасибі. Я як-небудь...

П а ш а. А то, хочете, піду?.. А ви посидите коло його...

К р и в е н к о *(раптом злякавшись)*. Ні, ні, спасибі. Навіщо? Я вам дуже дякую...

П а ш а. Та ви чого злякались? Боїтесь, що плакать буде? Ач, ніжний який! Привикайте...

К р и в е н к о *(натягнуто посміхаючись)*. Да, не люблю дитячого писку. Головне, не знаю, що з ним робить, як пищить...

П а ш а. Головою об стінку. Не знаєте?

К р и в е н к о *(ходить)*. Занадто радикально. *(Знов підходить до колиски. Нахиляється і дивиться)*.

П а ш а. Хоч дивіться, хоч ні, а весь у тата. Ні, справді, здорово похожий на вас...

К р и в е н к о. Ну, от ще! Яка там схожість в півтора місяці?

П а ш а. А от така, що зразу видно, що ваш син. Здорове хлопчя! Антонина певна, що дуже розумний буде...

К р и в е н к о *(одхиляється. Ходить)*. Да... *(Тре лоба)*. Ні, видно, я піду собі додому та ляжу спать. Прийду завтра... Ні, серйозно, хіба таки помітна схожість?

П а ш а. Просто як дві туфлі з одної кожі. Серйозно, схожий... Особливо нижня частина лиця. Вся ваша...

К р и в е н к о. Хм! *(Неспокійно ходить по хаті. Підходить до свого пальта, бере в руки і задумується)*.

П а ш а. Ви вже йдете? А послухать, як плаче, не хочете? Він уміє...

К р и в е н к о *(рішуче одкладає набік пальто)*. Ні, посиджу ще. Вдома скучно... Тільки от їсти хочеться...

П а ш а *(грубувато, ласкаво)*. Ех, ви! Мнеться... Сказав би прямо: так і так, мовляв, Пашко, хочу з сином сам побути... Ну, говоріть: чого вам купить? Шинки, ковбаси, сиру?

К р и в е н к о *(тихо, приглушено)*. Так ви хочете піти?

П а ш а. Господи! Тон який... Ну, чого вам купить?

К р и в е н к о. Чого?.. *(Понуро задумується)*.

П а ш а. Господи! От питання, подумаеш, життя чи смерті.

К р и в е н к о *(швидко зиркає на неї. Поспішно)*. Все одно, все одно, чого-небудь... Шинки, сиру, все одно. Тільки це, напевно, вам довго прийдеться ходить? Мені ніяково, що я вас заставляю...

П а ш а. Ну, що там! Десять хвилин, не більше.

К р и в е н к о *(не дивлячись на неї)*. Хіба? Не більше?

П а ш а *(лукаво)*. Можу для вас і більше... *(Ласкаво дивиться на його)*. Ну, так купить сиру чи шинки? Скоро!

К р и в е н к о. Все одно. Ну, купіть шинки...

П а ш а. Ех ви! Дайте вашу лапу. Я про вас була гіршої думки...

К р и в е н к о *(нахмурюється, але руку подає. З чудною усмішкою)*. А тепер кращої?

П а ш а. Ви — таки батько. Ну, й ша! Пашка сказала і йде по шинку. До побачення. Як буде плакать, тихенько грайте. *(Повертається й хутко виходить)*.

Кривенко якийсь мент ходить, потім зупиняється й прислухається. Зиркає на колиску і починає швидко ходить по хаті, застібає й розстібає піджак, пригладжує чуб, на мент зупиняється і знов ще швидше ходить. Раптом рішуче зупиняється, глибоко зітхає і підходить до колиски. Нахи-

ляється й обережно виймає дитину. Довго, з мукою дивиться на неї, помалу пригортає і ніжно, не одриваючись цілує. Болісно покрутивши головою, знову кладе її назад і суворо, понуро, обпершись ліктями на колиску, задумується. Вмить встає, стріпує головою, озирається і поспішно підкочує колиску до вікна. Губи йому тісно стулені, очі напружено гострі. Одчиняє вікно. В хату вривається вітер і піднімає догори завіси. Кривенко бере дитину, ще раз пригортає, жагуче цілує, щось шепоче і хапливо розмотує пелюшки. Дитина злегка попискує. Ще хапливіше розмотує і, оголивши, виставляє дитину на вітер в вікно. Дитина починає плакати дедалі голосніше й голосніше і переходить в болісний вереск. Кривенко часто озирається на двері, виглядає в вікно. Закусивши губу з виразом суворої муки, не рушиться. Дитина закочується, чути, задихається. Вітер рве завіси і надимає їх. Дитина вмить змовкає. Кривенко злякано, поспішно одтягає її з вікна і нахиляється. Розтеряно озирається. Нахиляється знов. Слухає. На лиці помітно полегкість. Швидко зачиняє вікно, підвозить колиску знов до піаніно і хапливо пеленає дитину. Часто прислухається до неї. Скінчивши, помалу сідає на стілець перед піаніно, обхоплює руками голову і ставить лікті на клавіші. Від цього піаніно нескладно звучить. Чути вітер за вікном.

Вмить двері одчиняються, поспішно входить Антонина.

Антонина *(зобачивши Кривенка, що раптово підвівся, стурбовано шукає очима по хаті й злякано говорить)*. А де ж Паша?

Кривенко *(мертво)*. Пішла мені купить шинки...

Антонина. Як же вона покинула дитину? Я ж прохала її... *(З легким підозрінням дивиться на його)*. Ти сам був тут?

Кривенко. Як бачиш.

Антонина *(вдивляючись у його)*. Та чого ти такий? Що з тобою? Блідий, страшний... Ти здоровий?

Кривенко. Ні, щось погано себе почуваю...

Антонина. Простудився? Але ж яка Паша свиня! Я ж прохала її... *(Хапливо скидає капелюх, пальто, рукавички, кидає все на стілець і біжить до груби. Гріється)*. Дитина спала добре?

Кривенко. Добре.

Антонина. Не плакала?

Кривенко. Ні.

Антонина. Не пішла таки й сьогодні я в театр. Так чогось мені страшно, тоскно стало на улиці, що я покинула їх коло самого театру і побігла назад. А ти ж чого не на вечорі?

Кривенко. Так. Мілевич не скінчив ще... *(Тре лоба)*. Ну, знаєш, я, мабуть, піду... Щось морозить мене. Мабуть, застудився десь...

Антонина *(тривожно)*. Може, зварить тобі чаю з малиною? Це хутко. Ти підожди трохи, я зроблю тобі... *(Підходить до його)*. Бідний! Справді, Васю, не ходи... Вітер такий... Ще більше застудишся. Вигляд у тебе зовсім поганий... Жар є? *(Хоче попробувать рукою лоб його)*.

Кривенко *(ухиляючись)*. Ах, та нічого серйозного.

Антонина. Ну, як же нічого серйозного? Видно ж. Неодмінно треба тобі чаю з малиною. Я це зараз... Одну хвилинку. *(Нашвидку підбігає до колиски, зазирає і біжить до себе в кімнату).*

Кривенко напружено, неспокійно слідкує за нею. Як тільки вона виходить з кімнати, теж підходить до колиски і прислухається. Одхиляється. Важко, хвилюючись ходить.

Антонина *(прудко входить, несучи в руці дитячу сорочечку. З несмілим, радісним захватом)* Васю! Подивись...

Кривенко *(дивиться)*. Ну?

Антонина. Ех, ти! Ти подивись, яка вона велика! Це прямо дивно, що у двохмісячної крихтоньки така велика сорочечка. Це прямо велетень якийсь буде. Тобі неприємно?

Кривенко. Ні, чого ж?..

Антонина. Але ти так чудно якось... *(Раптом)*. Скажи, Васю... Тільки правду... Скажи: ти вже привик до його хоч трохи? Хоч трошки любиш? Скажи!

Кривенко *(з мукою)*. Ах, Тосю, ти завжди в такий час питаєш... *(Вмить злісно, болісно кричить)*. Люблю!! Чуєш, люблю! Задоволена?.. *(Антонина вражено дивиться на його. Він зразу хмуро заспокоюється)*. Вибачай. Я хворий... Піду я...

Антонина *(тихо)*. Чудний ти... *(Іде до колиски, обертаючись)*. А як він музику любить! Не знаю, що буду робить, коли виїде Орися і забере піаніно... *(Нахиляється над дитиною і враз вся одкидається назад)*. Господи! Що з дитиною?! Вона вся горить! *(Нахиляється)*. Хрипить як! Боже мій!.. Вона вся розмотана. Хто чіпав її?.. Весь горить!.. *(Зразу повертаючись до Кривенка)*. Що ти зробив йому?! Що ти зробив?! Говори! *(Наступає на його)*.

Кривенко. Заспокойся, ніхто йому нічого не робив.

Антонина. Брешеш! Ти отруїв її! Господи! *(Кидається знов до дитини)*. Вона без пам'яті... Васильку, Васильку, крихтонько моя малюсінька! Що тобі пороблено? Що пороблено тобі, дитинонько ти єдина?.. Хрипить... *(Кидаючись до Кривенка)*. Що ти зробив йому, страховище ти, говори зараз! Говори, а то я тебе вб'ю тут!.. *(Дико шукає очима по хаті)*. Заріжу, задушу!.. Господи! *(В одчаю хапає себе за голову)*.

Кривенко *(мертво)*. Говорю тобі, нічого їй не робив... Застудився прямо, мабуть...

Антонина. Застудився? Брешеш! Ти отруїв його! Отруїв! Ти навмисне вислав Пашу... От чого ти хворий... О, звірюко! Безумець! Я поліцію покличу!.. *(Хоче бігти до дверей)*.

К р и в е н к о *(хапає її за руку, суворо)*. Схаменись, що ти робиш! Ніякої отрути не було тут!

А н т о н и н а. А що було? Що? Говори!

К р и в е н к о. Нічого! Безумна жінко ти! Застудилась дитина. І замість поліції лікаря поклич. Прощай. *(Хоче йти)*.

А н т о н и н а *(хапаючись за його)*. Ні, ти не підеш! Ти не підеш! Тепер ніякий лікар не поможе — ти отруїв її!

К р и в е н к о *(зупиняючись, дивиться їй в лице)*. Слухай, Антонино, пусти й не роби безумств. Пошли за лікарем, кажу. Пусти, я піду.

А н т о н и н а *(хрипло)*. Ти не підеш!

К р и в е н к о. Ти хочеш, щоб я насильно пішов?

А н т о н и н а. Я кричать буду!

Входить П а ш а з пакунком в руці. Здивовано зупиняється.

А н т о н и н а *(кидаючись до неї)*. Що ви зробили з дитиною?! Навіщо ви покинули його?!

П а ш а *(злякано)*. Що таке?

А н т о н и н а *(в дикій розпуці)*. Що? Підіть, подивіться, вона горить вся, лежить без пам'яті! Її отруєно!.. Ось він, це страховище, батько, отруїв її!.. О!! Я збожеволію, я уб'ю себе, я... Господи! *(Ридає)*.

П а ш а *(біжить до колиски)*. Та що таке? Дитина була зовсім здорова...

А н т о н и н а *(схоплюється, біжить за нею й сильно одпихає її од колиски)*. Куди! Застудить хочете ще? Не смійте! Убивці!.. Убили... О! *(Ридає. Знов до Кривенка, люто)*. Що ти, проклятий, зробив їй?!

К р и в е н к о *(рішуче прямує до своєї одежі. Одягаючись)*. Нічого. Пашо, біжіть краще за лікарем. Не можна гаять часу.

П а ш а. Правда. Я зараз, зараз! *(Розтеряно й хапливо біжить з хати)*.

К р и в е н к о. Прощай, Тосю. Завтра прийду. *(Виходить)*.

Антонина припавши до колиски, в розпуці ридає і б'ється головою об край її.

Картина 2

Там же.

Двері в кімнату Антонини розчинені. В ній видно край колиски і постаті А н т о н и н и та О р и с і, які клопотливо миготять.

В О[illegible]й кімнаті біля столу сидить К р и в е н к о. Руки схрещені на грудях, лице мертво-кам'яне, губи тісно стулені

Долі валяється бавовна, мокрі ганчірки, на столі й стільцях пляшечки від лікарств, на піаніно лежить рушник. Посеред хати таз з водою.

Чути хапливу, одривчасту розмову Антонини, Бурчака й Орисі. З дверей в сіни хутко входить П а ш а, несучи в руках щось загорнуте в біле.

К р и в е н к о *(помалу повертаючи до неї голову)*. Паша, я вас питаю, як йому?

Паша, мов не чуючи, злісно задирає голову догори і, не обертаючись до його, проходить в Антонинину кімнату.

Кривенко якийсь мент дивиться їй вслід і знову непорушно сидить, мертво дивлячись перед себе.

Шамотня побільшується. Чути г о л о с О р и с і і ніби навздогін слово «моментально»! В цей же мент швидко виходить звідти Б у р ч а к і йде в сіни.

К р и в е н к о *(глухо до його)*. Йому гірше?

Бурчак, не одповідаючи, з ніяковістю нахиляє голову і поспішно виходить.

Кривенко довго дивиться вслід йому, потім глибоко зітхає і закусює губу.

Вбігає О р и с я, бере з підлоги таз і, не глянувши на Кривенка, біжить назад.

Назустріч їй вибігає з рушником у руках П а ш а і пробігає в сіни.

З сіней з пляшками в обох руках прудко входить Б у р ч а к.

К р и в е н к о *(до його)*. Слухайте, я вас питаю, гірше йому?

Б у р ч а к *(зразу зупиняється, очевидно, приготувавшись до цього, і з напруженою рішучістю говорить)*. Добродію! Я вас прошу не звертатись до мене. З людьми, які недостойні носить ім'я порядної людини, я... не можу...

К р и в е н к о *(скажено схоплюючись, підбігає до його, хапає за глотку і, струсивши ним, кричить)*. Я тебе питаю, слизняк ти поганий, як моєму синові! Чуєш ти?! Говори: лучче, гірше?

Б у р ч а к *(злісно викручуючись)*. Пустіть! Я з вами...

К р и в е н к о. Говори, бо задушу, як собаку! *(Струсює)*.

Б у р ч а к. Йому гірше... Пустіть, бо я...

К р и в е н к о *(пихаючи його)*. Марш! *(Одходить і сідає знову за стіл)*.

Б у р ч а к. Ми з вами про це ще побалакаємо! Негодяй!.. *(Поспішно іде в Антонинину кімнату)*.

О р и с я *(вбігаючи)*. Що за галас тут?

К р и в е н к о *(апатично, в'яло)*. Я питав, як моєму синові, а Бурчак одповідав...

О р и с я *(з закоченими рукавами, недбала зачіска, комір кофточки одстібнутий, вся пашить енергією і завзятістю)*. А вам цікаво? Да? Ну, так знайте, що лучче йому! Чуєте? Вашому синові лучче і він буде жить! Він буде жить! Заспокоїлось ваше батьківське серце? Я вам ручаюсь, що він буде

жить! *(Б'є себе рукою в груди)*. Я! Що б там не було! Зараз прийде лікар. Можете йти додому і спокійно спать. Ваш син буде жить. *(З кімнати Антонини хутко виходить Бурчак і йде в сіни)*.

Входить Антонина. Розпатлана, лице змарніле, великі синяки під очима. Одягнена недбало. Безсило сідає на перший стілець і, звісивши руки, непорушно сидить. Убито, тупо до Орисі:

— Хрип більший... Він помре...

О р и с я *(сильно, злісно)*. Він не помре! Зараз лікар прийде...

А н т о н и н а. Нічого не поможе... Я вже не маю сил... Треті сутки я не сіла ні разу. Не можу більше... Все одно...

О р и с я. Я вам казала, треба заснуть. Ви ляжте, засніть.

А н т о н и н а. Не засну. Зараз лікар прийде... *(Раптом до Кривенка, з благанням, гаряче)*. Я благаю тебе: скажи, що ти зробив йому... Орися! Вийдіть, рідна, на хвилинку... *(Орися виходить)*.

Кривенко сидить недвижно.

А н т о н и н а *(підходить до його, благаюче складає руки)*. Заклинаю тебе всім дорогим тобі, талантом твоїм, твоїм життям, заклинаю всім твоїм минулим і будучим, скажи! Скажи, нам треба знать причину... Лікар, здається, помилився — у його круп, а не дифтерит. Чи, може, ти дав йому такої отрути, що не можна узнать? Він мучиться... Воно ж невинне! Що воно зробило тобі, пожалій муки його! *(Ридає)*

К р и в е н к о *(трудно вбирає в себе повітря і встає. Глухо)*. Я нічого йому не зробив. Ніякої отрути.

А н т о н и н а *(скажено)*. Ти — камінь!! Ти — звір! Ти гірше звіра! О, в тисячу раз гірше! І звірі жаліють своїх дітей... І я такого любила?! Я любила тебе?!. Господи! *(Ридає. Потім підбігає до його, стає на коліна, хапає руки його і благає)*. Ось, на колінах... на колінах... Скажи! Прийде лікар... Він уже хрипіть не може, задихається... Вмоляю!

К р и в е н к о *(з силою, з мукою підіймає її)*. Говорю тобі, ніякої отрути нема! Застудився він. Все, що можу сказать тобі. Це все одно нічого не поможе...

А н т о н и н а *(з ненавистю)*. А-а! Не поможе? І каторги уже не боїшся? «Застудився»? Із-за кутка убив? Смілий? Ні, коли ти такий смілий, не ховайся!.. Але ні! Я тебе одправлю на каторгу, я сама піду туди, я своїми руками уб'ю тебе! Говори, що ти зробив йому!

Кривенко мовчки сідає.

А н т о н и н а. Не скажеш? *(Безсило опускає руки вздовж*

тіла і широкими, не кліпаючими, безумними очима дивиться кудись навскоси).

О р и с я *(із кімнати Антонини).* Тосю! Ідіть сюди!

Антонина здригається і біжить туди. Видно, як Орися, Антонина і Паша метушаться коло колиски. Вбігає П а ш а, хапа зі столу одну пляшечку, швидко читає напис на ній, хапає другу, третю і разом з ними біжить назад.

Шамотня зменшується.

Кривенко глибоко зітхає, встає, робить кілька кроків, торкається для чогось рукою до гравюри на стіні і знов сідає на своє місце.

Входить О р и с я. Сідає на стілець. Витирається хусткою:

— Фу! Одчаянний припадок був... Вирятували... Чуєте?..

Кривенко сидить непорушно.

О р и с я (помовчавши). От! Принципи ваші. Скільки мук, скільки страшенного страждання... Для чого? Ех, ви!.. *(Дивиться на його).* Що? Заварили? Самому не солодко?

К р и в е н к о *(тихо).* Ви мені скажіть: ви свідомі того, що ви робите, рятуючи його? Для чого ви це робите?

О р и с я. Свідома.

К р и в е н к о. Для чого?

О р и с я. Для того, що так хочу. З самого початку хотіла і тепер хочу, щоб у вас була дитина! Була! І вона буде, буде! Чуєте? *(Вмить з болем).* Та ви підіть, гляньте на його... Підіть! Послухайте, як він хрипить, мучиться, підіть!..

К р и в е н к о *(з гнівом).* Так ви піддержуєте його муки?! Яке вам діло до моєї дитини? Навіщо ви лізете в чуже життя?!

О р и с я *(сильно).* На те, що так хочу! А потім на те, що я — не камінь і не якесь незчувственне страховище! *(Круто повертається і йде в Антонинину кімнату).*

Входить л і к а р з Б у р ч а к о м. Маленький, товстенький дідок, короткозорий; повертає на всі боки головою і до всього придивляється. Говорить тенорком. Ходить дрібно, поспішно. (Обертаючись до Бурчака):

— Сюди?

Б у р ч а к *(за ним).* Сюди, сюди... Направо двері.

Л і к а р. Ага! Так, так... Я вже забув... Дуже хрипить, кажете? А ось ми зробимо, що він не буде хрипіть. Гарячої води, будь ласка... *(Зиркає на Кривенка і проходить в кімнату Антонини. Видно потім, як вони всі тупчаться коло колиски. Кривенко встає і ходить, часом зазираючи до їх. Чути окрики лікаря. Рухи їх хапливіші, гарячкові. Чується крик Антонини).*

Кривенко зупиняється, напружено слухає.

Вибігає Б у р ч а к, хапає з піаніно рушник, для чогось оббігає круг столу

і, натикнувшись на Кривенка, розтеряно, жалко говорить:

— Помирає! Задихається...

Біжить в Антонинину кімнату.

Кривенко робить кілька кроків і зупиняється. Важко дихаючи, слухає. Гомін в кімнаті Антонини стає голосніший.

Паша й Орися *(обережно вишитовхують Антонину в Орисіну кімнату)*. Не можна... Посидьте тут. Посидьте...

Антонина слухняно, як автомат, іде і, видно, несвідома в своїх вчинках. Підходить до Кривенка і, помітивши щось на рукаві у його, машинально чистить. Потім обходить круг столу і йде назад у свою кімнату.

Кривенко пильно й тривожно дивиться їй вслід. Раптом чується повний одчаю і болю крик Антонини.

Кривенко здригається, міцно охоплює руками спинку стільця і весь напружено завмирає.

Крик Антонини, змішаний з риданням, не вгаває. Входять лікар і Орися.

Лікар *(розводячи руками)*. Моя поміч не потрібна їй. Дайте їй крапель, укладіть в ліжко... Хай всі повиходять і хтось один зостанеться з нею. Це все... Що ж зробиш? Горе. Наука — не бог. Вона — людина молода ще, перенесе... Було б хоч раніше послать за мною... Сюди, здається?.. Ідіть до неї, я сам знайду вихід... Прощайте. *(Виходить)*.

Орися *(помалу повертається назад, зупиняється проти Кривенка і злобно, стомлено говорить)*. Торжествуйте: ваша взяла. Помер. (*Повертається і йде в кімнату Антонини*).

Кривенко проводить рукою по лиці і глибоко зітхає. Раптом в кімнаті Антонини чується шамотня, крики Антонини і голоси Орисі і Паші:

— Пустіть! Ви не маєте права! Пустіть, я вам кажу!

— Тосю, рідна! Не треба... Заспокойтесь!

Антонина. Пустіть, я хочу показать йому!

Голоси Орисі й Паші. Тосю! Це — безумство... Не треба...

Антонина *(ще з більшим одчаєм і силою розпуки)*. Пустіть! Геть к чорту!! Тікайте!

Шамотня побільшується — видно, не пускають. Але Антонина виривається і вбігає в Орисину кімнату. На руках у неї труп дитини, посинілий, задубілий. Очі дико блищать, волосся розвівається. Підбігає до столу і з силою кладе на стіл перед Кривенком. Кричить:

— На! Добився! Любуйся! Любуйся, убивце!..

Кривенко кам'яно стоїть і мовчки зиркає на труп. Проводить рукою по лобі, і рука дуже дрижить.

Орися *(беручи Антонину за руку)*. Тосю! Пожалійте себе! Хоч трохи заспокойтеся... Життя велике... Попереду...

А н т о н и н а. О, я тепер спокійна! Нема «memento» уже! *(До Кривенка).* Нема? Правда? Дивись! Дивись же!..

Кривенко раптом помалу підходить до столу, нахиляється до дитини, цілує, підводиться і, не глянувши ні на кого, мовчки, злегка згорбившись, важко й не поспішаючи виходить.

Антонина з риданням падає на трупик, припадає до його і в одчаю водить головою вправо і вліво.

Всі стоять прибиті, стомлені, понурі.

З а в і с а

БАЗАР

П'єса на чотири розділи

ДІЙОВІ ОСОБИ

Маруся
Леонід
Трохим
Цінність Маркович
Оксана
Михайло
} партійні товариші.

Робітники, дівчата.
Помічник начальника тюрми.
Явдоха.
1-е, 2-е, 3-е, 4-е, 5-е вікна камер уголовних.
Вартовий.
Пані в траурі з дочкою.
Дві панночки.
Міщани, селяни під тюрмою.
Втікачі.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Лісок. Полянка. Майський сонячний день.

Нема нікого. Зліва недалеко десь чути жіночий палкий голос; по тону помітно, що говориться про мову. Часом вривається гомін оплесків. Хутко виходить Трохим, за ним поспішає Цінність Маркович.

Трохим — здоровий мускулистий парубок; рухи нетерплячі, палкі. Цінність Маркович — людина літ 32—34, з кучерявою борідкою й великим лобом. Очі уважні, бігаючі; вчувається не раптова, але вперта, завзята енергія. На лиці переважна діловита заклопотаність.

Трохим. Ні, це неможливо, це — неможливо!

Цінність Маркович. Та слухайте, чудачина ви, чорт би вас побрав... Так же не можна! Не можна, любчику. Треба буть терплячішим до людей.

Трохим *(швидко ходячи по полянці)*. Я не можу! Я не можу. Вона говорить просто неможливо! Просто неможливо! Так есдек говорить не може... Це — есерство, анархізм, кадетизм, що хочете, тільки не соціал-демократична промова Як собі хочете! *(Зупиняючись)*. Потім, що це за манера промовлять? Вона весь час не зводить очей з Леоніда. Вона до нього говорить, а не до маси. К чорту з такими промовами! От що! *(Ходить)*.

Цінність Маркович. Ага! Так он чого бісова зозуля кувала...

Трохим *(зупиняючись)*. Зовсім не он чого, а вся її промова...

Цінність Маркович. Чекайте, любчику, не гарячіться. Ви мені скажіть: її слухають?

Трохим. Ну, слухають... Але ж...

Цінність Маркович. Очі у цеї маси горять зараз!

Трохим. Ну?

Цінність Маркович. Маса ця готова зараз за нею в огонь і в воду?

Трохим. Та це, скажете, через те, що вона гарно говорить? Ха-ха-ха! Через те, що вона — гарна! От через що!

Цінність Маркович. Любчику мій! Ви самі зараз хвилюєтесь тільки через те, що вона — гарна... Яке нам діло до того, *через* що у маси очі горять? Нам треба, щоб вони горіли.

Трохим. Напоїть тоді горілкою, ще лучче горітимуть.

Цінність Маркович. Горітимуть не тим... У маси треба перш усього з-під мусору виковирнуть соціальну сльозу. Перш усього, любчику, соціальну сльозу! А одною горілкою не втнеш... Вона промовляє неважно, це правда, і знання у неї не багато, і... хоче буть Жанною д'Арк, але зате... у неї краса. У всякого свої цінності. А ви не хвилюйтесь. Вона все ж таки говорить, а що трошки набріхує на соціал-демократію, то це вже не такий гріх. Хто перед богом не винен? А зате ви подивіться, як її слухають, хоч вона й дивиться на того чортового Леоніда! Га? Багато ви бачили, щоб з такими роззявленими ротами слухали ораторів? Ви гляньте... *(Повертається в бік голосу)*. Ач, як завмерли... Ротами слова ловлять... А гарна, канальська дівчина: що гарна, то гарна!

Трохим *(похмуро)*. Слухайте, Цінність Маркович...

Цінність Маркович *(повертаючись до нього)*. Слухаю, любчику...

Трохим. Я в справі з побігом не хочу брать участі...

Цінність Маркович *(здивовано)*. Оце маєш! Це ж через що саме?

Трохим. Не можу.

Цінність Маркович *(стурбовано)*. Ну, слухайте, радість моя, не вигадуйте ви чорт батька зна чого. Чого ж ви не можете?

Трохим. Не можу! Тільки ви не думайте, що я боюсь... *(Ходить по полянці. Раптом зупиняється)*. Ну, слухайте, щоб ви чого не думали, я вам скажу прямо, чорт вас побери: ревную! От і все. *(Ходить знов)*.

Цінність Маркович. Кого? До кого?

Трохим. Марусю до Леоніда.

Цінність Маркович. Ну, слухайте, серце, це — причина, яку б я не зважився в протоколі засідання записати...

Трохим. Може буть, може буть...

Цінність Маркович. Так пересилить же можна себе, любчику!

Трохим *(зупинившись)*. Не можу. Пробував. Ревную до того, що голова крутиться... Не то що алегорія, а от так прямо-таки крутиться, та й годі... Оттак звідси *(показує на низ живота)* якась хвиля як посуне, так аж туман в очах...

Знаю — дикість прадідів, некультурність, але не можу... Не можу! Буває, що схопив би її і його й зубами порвав би на шматки. І аж гарчав би... Не можу, говорю вам, нароблю дурниць! Каятись самі будете... Замість в стіну, візьму й шпурну у них бомбою. Найдіть когось іншого на моє місце...

Цінність Маркович. Голубчику мій! Я розумію ваше становище, але ви самі добре знаєте, що нема нікого. Та ще на ваше місце. Не всякий з цим любить діло мати. Це раз. А друге, що просто нема нікого. Після розгрому вашої організації треба було з мікроскопом розшукувать вас. Один, два, та й уже. Ну, хто може? Леонід? Ну, його треба насамперед самого підвести до стіни, підперти його, щоб вітер не звалив, а тоді вже хай пуска бомбу з рук.

Трохим. Михайло міг би.

Цінність Маркович. Михайло, серце, жонатий чоловік. А лучче мені мати діло з бригадою холостих жандармів, ніж з одним жонатим товаришем. Їй-богу! До речі, й Леонід жонатий, хоча тут... Ну, та не важно. Ні, любчику, Михайло не годиться. Він до того ще й робітник. Як щось станеться з ним, покине нам жінку з трьома дітьми... Не талія! [1] Пересильте ви себе. Закрутіть віжки на руку і...

Трохим. Ні, не можу! Боюсь. Хай тоді ні вона, ні він не беруть участі...

Цінність Маркович. Ну, а хто?

Трохим. Замість Леоніда — Оксана, а замість Марусі... *(Мовчить).*

Цінність Маркович. От бачите: а замість Марусі вже й нема нікого. А Оксана знов з шестимісячною дитиною... Ні, голубе, плюньте, не псуйте справи... Тут же, серце, все-таки йдеться про волю дванадцяти товаришів. І це ж треба подумать, на худий кінець. Га? Та потім... Чекайте! Та звідки ви знаєте, що вона любить Леоніда? Вона вам сама казала?

Трохим. Ні, не казала, але...

Цінність Маркович *(зрадівши)*. Не казала? Хо! Так чого ви тут...

Трохим. Але я сам бачу.

Цінність Маркович. Ну, любчику, це — не глагол! Це — не глагол! Ви іменно той, що ні чорта не можете побачить. Іменно, радість моя, не той... А от я бачив, що вона якраз не любить Леоніда... Якраз це саме я бачив. А що хочете знать, то іменно вас вона любить.

Трохим. Ну, це вже ви той...

Цінність Маркович. Правда! Правда, голубе. Я навіть здивувався, як ви сказали, що ревнуєте. «От, думаю собі, ідіот...— ви вибачайте, це ж я про себе так думав...— От, думаю, халява: дівчина з ним така мила, весела, оченята

сміються, грають, горять, а він ревнує...» Та до кого ще? До Леоніда! Ну, любчику, ви таки ні чорта не бачите. Прямотаки ні чорта, та й годі!

Трохим *(м'якше)*. Ну, розкажіть ви кому іншому...

Цінність Маркович. Ні, голубе, це вже ви розкажіть і іменно кому іншому, а не мені. І розкажіть, наперед узнавши, довідавшись, а не те, що так... Треба все своїми власними руками обмацать, своїми очима обдивитись, а тоді купувать. От трохи зараз скандала не зробили... Ну, подумайте самі, якби ви засвистіли або закричали, що вона не так говорить, якби ви обідили дівчину, яка, може, вас любить. Що б ви, думаєте, дуже до серця їй припали б за це? Ех, народ! «Леоніда любить». А вона, якщо це істинно сказать, може, нікого ще не любить, бо вона Жанна д'Арк. От що! Ага! Добре, що згадав. Слухайте, серце, вона неодмінно хоче взять на себе «функцію» кидання під стіну. Вона подвигів шукає? Чудово. Тільки не треба, що ці подвиги були смішні. А крім того, вона ще може попсувать всю справу: бомби до стіни не донесе, розірветься у неї в руках, її к лихій годині пошматує і весь побіг провалить. Треба їй говорити, що вона призначена для іншого. А поки що вона своєю красою не одне ще пролетарське серце зворушить. Погано тільки, що деякі серця занадто вже ворушаться. Ну, та де ліс рубають, там і тріски летять. Так от, любчику, майте це на увазі, як будемо сьогодні рішать справу. А сьогодні треба неодмінно все скінчить. Публіка в тюрмі хвилюється, жде, може дурниць накоїти І самі ви будьте хорошим, не гальмуйте справи. Центральний Комітет доручив мені цю справу, і я мушу її довести до хорошого краю. Не кладіть же мені свині, голубе, і самі себе не ставте в смішне становище.

Трохим. Слухайте, тільки, будь ласка, нікому нічого про це... Я вам як відповідальному організаторові сказав, щоб не думали чого. Це моє інтимне життя, і я не хотів би, щоб...

Цінність Маркович. Я розумію, я розумію, будьте спокійні...

Трохим. А потім... Ви — справжній Цінність Маркович. Як це у вас по-торговому усе, математично. «Треба держать її на цій мрії, бо це для нас корисно...» Може, й корисно, не знаю, тільки я вам не ручаюсь за себе. Накипить, скажу всю правду, й каюк. Не обіцяю. Не можу підраховувать. Ніколи не торгувавсь і торгуватись не буду.

Цінність Маркович. Невже не торгувались? *(Сміється)*. Ех ви, дворянчики! Ну, а як ви думаєте, через що Леонід більше подобається Марусі? Га? *(Трохим мовчки дивиться на нього)*. Ну, от розміркуйте, через що? Так бог

дав? Га? Того, голубчику, що Леонід уміє торгуватись. «Накипить, і всю правду скажу». Ех, ви! Їй ваша правда потрібна як сироті трясця. Ви їй дайте ту цінність, що дає Леонід, отоді й сторгуєтесь. Дайте ій любов до її високої душі, не кажіть, що вона програму перебріхує, от і побачите... Життя, любчику, базар. Хочеш бути багатим? Виходь з товарами, торгуйся, обмінюй, рости, сам давай і у других бери. А як сам не маєш ні чорта, то й візьмеш чорта пухлого. Так було, так буде до кінця віку.

Трохим *(лягаючи на траву)*. Слухайте, ви вже написали свій курс торгової філософії?

Цінність Маркович. Ні, ще не написав. Ще не написав. Часу нема. От як ще трохи повозюсь з такими організаціями, як ваша, та попаду в тюрму,— отоді вже напишу, неодмінно напишу. Ну, говоріть: будете строїть дурниці? Ідете на побіг?

Трохим. Та, чорт вас бери, іду!

Цінність Маркович. Ну, от, так би й давно. Вчить вас, пістолетів, треба. От ви прийдіть до мене вільним часом, я вам прочитаю лекцію своєї філософії, може, не таким диким будете...

Трохим *(сміючись)*. Е, ні! Я вже лучче бомбу піду кидать...

Цінність Маркович. А розум...

За сценою оплески. Цінність Маркович і Трохим разом озираються.

Цінність Маркович *(придивляючись)*. Скінчила, чи що? Ні, щось дуже швидко. Щось сталось наче... Чи не істерика? З нею це може бути. Іде сюди, лице незадоволене, знервоване...

Трохим. З Леонідом...

Цінність Маркович. Да, щось говорять. Гаряче... Дивно. Щось трапилось. *(Серйозно й поспішно до Трохима)*. Ну, так слухайте, любчику: значить, ідете? Чуєте?

Трохим *(дивлячись в лісок, неуважно)*. Чую. Щось справді сталось. Робітники дивляться їм вслід...

Цінність Маркович. Да, да... Тільки слухайте сюди: Марусі бомби не давать. Чуєте?

Трохим. Розуміється.

Цінність Маркович. Потім зараз же тут в ліску треба обсудить, як бути з тюремними, їх треба обов'язково завтра ж сповістить про день. Не пізніше.

Трохим. Якщо ми щось вирішимо.

Цінність Маркович. Треба вирішить, треба! От я тільки боюсь, що не можна буде завтра сповістить їх. Побачення тільки по п'ятницях, значить — ще чотири дні.

Поштою не можна. Ех, біда!.. *(Тихіше)*. Ну, так, любчику, не строїть дурниць! Чуєте?

Трохим. Та добре.

Входить хутко Маруся, за нею Леонід.

Маруся — дуже гарна, молоденька дівчина, з великими, натхненними очима. Дуже нервова, нездержана. Говорить іноді піднятим тоном, високим стилем, особливо як хвилюється.

Леонід — худощавий, з блідо-матовим лицем, трохи згорблений; невеличка гарна борідка; короткозорий, носить пенсне, яке часто витирає, кліпаючи очима. Часто має вигляд здивований, надто коли сердиться.

Маруся. Не вірю! Не вірю! І я вас прошу, лишіть мене одну! Я не можу!..

Леонід. Але ж, Марусю, це просто чудно... Хіба ж можна так?

Цінність Маркович. Що таке? Що там сталось?

Леонід. Товаришка посередині перервала свою промову й пішла...

Цінність Маркович. Через віщо?

Леонід *(мнучись)*. Я, право, сам не знаю. Робітники дуже вражені...

Цінність Маркович. А ви їх так і покинули? Ідіть же швидше назад і заспокойте їх. Скажіть, що товаришці зробилось погано, що вона спочине й зараз прийде.

Маруся *(сівши на траву під деревом, нервово)*. Я не прийду більше!

Цінність Маркович *(моргаючи Леонідові)*. Ідіть, ідіть, любчику. Товаришка заспокоїться. Я їй скажу пару солодких слів...

Маруся. Я хотіла б зостатись сама.

Цінність Маркович *(киваючи Леонідові)*. Ідіть, ідіть. Та й ви, Трохиме... Ідіть, заспівайте з ними щось. А мені треба з товаришкою дещо конспіративно побалакать.

Леонід помалу йде, за ним Трохим, озираючись на Марусю.

Цінність Маркович *(присідаючи коло неї, м'яко)*. Я на одну хвилиночку. Маленька справа єсть. Тільки, може б, ви мені сказали все-таки, що там у вас вийшло? Га?

Маруся. Вийшло те, що я більше ніколи не буду промовлять перед масою!

Цінність Маркович. То ж чого так?

Маруся. Бо мене не слухають.

Цінність Маркович. Вас не слухають? Е, моя хороша, це вже ви вередливі дуже...

Маруся. Вони не слухають, вони дивляться на мене! Вони красу мою слухають. *(Проводить плечима і закриває лице руками)*. І це сказав робітник! Робітник!

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Який робітник? Що сказав?

М а р у с я *(зриваючи руки, з обуренням)*. О, проклята краса моя! Я ненавиджу її од всеї душі!

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Та за віщо, голубонько? Що вона вам зробила?

М а р у с я. Вона зробила те, що я не можу бути вільною. От що вона мені зробила. Вона скрізь мішається. Скрізь, скрізь! Я не вірю людям через неї. Що б я не сказала, що б я не зробила, я ніколи не знаю, чи так, чи не так, бо завжди для всіх це гарно. А гарно через те, що я сама гарна. А потім... це прямо нестерпимо, всі закохуються, всім зараз моя краса в очі впадає. Ні один чоловік не любив мене, а тільки проклятe тіло, красу мою, будь ти проклята! У мене нема ні приятелів, ні друга. Або закохані, або вороги. Женщини ревнують, а мужчини закохуються...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ну, вже ж не так, щоб усі...

М а р у с я. Усі! Всі! Я ще ні одного не бачила, щоб не спробував хоть залицятись до мене. Революціонери теж. Я думала перше, що революціонери не такі, але... бачу...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Моя хороша! Хіба ж уже революціонери вроді тих свиней, яким не дано у небо дивитись? І революціонери — «чєловєкі». Краса для всіх краса...

М а р у с я. Ну, нехай, коли я була «там» серед тих. Нічого дивного, коли юнкери говорять компліменти гарненькій панночці. Їм більше нічого робить. Але тут...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ви, серце, перебільшуєте. І огорчаєтесь. Щоб потішить вас, я вам скажу, що не всі у вас закохані. Перед вами аз єсьм перший, що хочу од вас тільки прекрасної душі вашої. Чого так дивитесь? Правду говорю

М а р у с я. А якби запропонувала вам обняти вас, поцілувать, милувать? Ви одмовились би?

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч *(замнявшись)*. Бачите, люба моя, ласка людини, звичайно, є певна цінність, якою, так сказать...

М а р у с я. Ні, тут я не про таку ласку людини, не про душевну ласку говорю, а про ласку тіла, краси моєї...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Бачите... Як вам сказать? Я, розуміється, одмовився б, бо... Ну, та причини не важно. Звичайно, одмовився б.

М а р у с я. Дивно. Ну, я вас слухаю далі.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. А далі ось яка річ. Ви сердитесь на свою красу. Скажіть, чи похвалили б ви того чоловіка, який би сердився на свій розум за те, що він у нього є і що його люблять за нього?

М а р у с я. О!.. Зрівняли!.. Це інша річ.

Цінність Маркович. Така сама, як і краса... Все — цінність. І краса, і розум, і травка, і книжка, і дерево... все цінність. І на вашому місці я, навпаки, благословляв би свою красу... І не робив би так, як ви: не чіпляв би оцих незграбних кохточок на себе, оцього капелюшка старої дівки. Я знаю, ви це робите, щоб буть поганшою. А цього не слід робити. Я б ще побільшив цю красу, начепив би тее-сее, там стьожечку, там бантичок...

Маруся. Ну, слухайте, мені ця розмова не подобається. Ви це можете говорить іншим, а не мені... *(Обурено)*. Господи! І це говорить революціонер! А дух ваш де? «Бантичок»... Я бантичком понесу світ правди народу? Вся ціль наша, щоб людськість вийшла з рабства тіла, а ви кличете мене підлягати йому? І народ!.. Ні! Революціонери, настоящі революціонери не такі! Не такі, не такі! Дух свободи, розуму править світом, а не ваш... «бантичок»! Да, я тепер розумію. Коли проводирі партії говорять так, то що дивного, що робітники теж... Коли я говорила про мову, я чула, як один робітник прошепотів другому: «Оце ж тії очі, що душу б віддав», чи щось вроді цього. Я зразу покинула говорить і пішла...

Цінність Маркович. Через це?

Маруся. Да, через це. А тепер я бачу, що в партії мені робить неможливо. Або вийти і вернуться до панства, або знищить свою красу. Так-так! Не інакше. Я більше не можу!

Цінність Маркович. Слухайте, серденько, ви самі потім будете сміятись з себе. У вас нерви піднялись, і вам здається усе таким страшним. Ви заспокойтесь, гляньте, яка краса круг нас... Невже й це треба нищить за красу? *(Маруся робить нетерплячий жест)*. Ну-ну, я жартую... Тільки заспокойтесь і викиньте такі думки. Їй-богу!

Маруся *(гірко)*. О, не бійтесь. В тому й річ, що в мене немає сил на це. Це можуть герої, а я... на великий жаль, тільки підла буржуйка, якій страшно одрізать косу й облить лице сірчаною кислотою...

Цінність Маркович. Та навіщо ж, Миколо милостивий?!

Маруся. На те, щоб почувать себе людиною, а не ляльком, якою всі тішаться і граються!

Цінність Маркович. Ну й організація!.. Ну, знаєте що, видно, моя філософія з вами не той... Лучче поговоримо про справу.

Маруся *(на слові «справа» зразу повертається до нього, робиться уважною й навіть трохи несмілою)*. Я слухаю.

Цінність Маркович. Справа, бачите, така... Справа з цим побігом.

Маруся *(уважно)*. Да.

Цінність Маркович. Вона в нас може не вигоріть...

Маруся *(тривожно)*. Як? Через що? Провалимось?

Цінність Маркович. Ні... А те, що люди починають вередувати... Наприклад, Трохим одмовляється брати участь.

Маруся. Одмовляється? Він же ще сьогодні зі мною балакав, і ми так сміялись, уявляючи начальника тюрми...

Цінність Маркович. А ось тільки що заявив мені, що не може брать участі. А ви ж знаєте, що він дуже цінна людина. Без нього я не знаю, як ми будемо...

Маруся. Але через що ж?

Цінність Маркович. Отут-то, моя люба, і єсть уся категорія... Якби ви спокійненько вислухали, що я вам скажу, я був би вам дуже вдячний...

Маруся. Я вас спокійно слухаю.

Цінність Маркович. Та воно правда... Хм! Так от, бачите, він дуже ревнує вас до Леоніда...

Маруся *(спалахнувши)*. Ну от! От вам! От вам перший приклад! Та як він сміє!..

Цінність Маркович. От я ж казав... Підождіть! Ну й народ же в цій організації!

Маруся. Так що ж йому треба? Щоб я його любила? Ну, коли йому так хочеться знать, то я таки люблю Леоніда. Да, да! От вам і йому! Можете йому це сказать. Люблю! Бо це єдиний чоловік, який може буть високим, якому я вірю, якому не краса моя потрібна. І він не буде кидать товариського обов'язку через ревність. Фу, скотство!

Цінність Маркович. Так. Дайте ж мені вставить слово. Так от, цей самий Трохим, виходить, ревнує.

Маруся. Я цьому не винна у всякому разі!

Цінність Маркович. Цілком признаю. Але річ не в тому. Річ в тім, щоб його вдержать і не дать пропасти справі...

Маруся. Я не розумію... Це таке, це таке... І це — революціонер? Із-за ревності він жертвує свободою дванадцяти товаришів?! Але все-таки я не розумію, через що кида? Ревнує? Так нехай на мене сердиться, а не на товаришів...

Цінність Маркович. Він, серце, не сердиться, а не може... Це, розумієте, людина страшенно імпульсивна, з великими страстями. Дикий навіть трошечки. Закрутить йому в голові, і він все кине, плюне, пустить собі кулю в лоб, і вийде єрунда, розуміється. Так от, треба його заспокоїти... Чекайте! Не треба казать, що ви його любите, але не треба дратувать ревності. Цей час тільки, поки скінчиться справа. А там хай собі ревнує на здоров'я, це йому не пошкодить. Страждання від кохання — це ще біда невелика, а іноді навіть приємна.

М а р у с я. Що ж, значить, я повинна брехать йому? А як він спитає, я повинна говорить, що не люблю Леоніда?

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Е, що вас вчить! Жінка в цих справах, як каченя на воді, не вчившись видержить надлежащу позицію. Хе-хе-хе!

М а р у с я. Я до таких жінок не належу.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. А ви спробуйте.

М а р у с я. Брехать я не вмію й не хочу. Ні, це пусте діло, я не хочу!

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. От як їм ця брехня! Не в тім річ, що в хаті піч... Діло не в слові, а в тім, що з того вийде. Буває, що треба брехать. Не будете ж ви з жандармами правду розводить? Брешуть же лікарі хворим, щоб їм брехньою помогти. От тут такий самий хворий. Поможіть йому й іншим. Єдине погане на світі — страждання, та й то часом приймають на себе менше, щоб уникнуть більшого. А правда, брехня — це средство проти страждання. Одне средство тоді годиться, а друге тоді. В даному разі ваша правда не годиться, бо попсує справу. А брехня поможе. Будьте ж справжньою революціонеркою і принесіть у жертву колективності свою правду. Це є більша заслуга, ніж взять і сказать йому, що не любите. Вибирайте, що важче, а що легше, коли хочете накладать на свої плечі жертви. Ну, як? Згоджуєтесь?

М а р у с я. Добре. Я згоджуюсь.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. От і чудово! Я так і знав, бо ви — людина розумна. Ну, а тепер ще маленька умова: нічого про це нікому не говорить. Добре? Навіть Леонідові.

М а р у с я. Але ж я можу Леонідові говорить про своє відношення до нього?

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Скільки хочете. Але нічого не говоріть про відношення Трохима до вас.

М а р у с я. Я не розумію, чого...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Це, бачите... Перш усього, це Трохимова тайна, а друге, Леонідові буде це неприємно, він теж людина, буде теж ревнувать...

М а р у с я. Леонід? О, ні! За Леоніда будьте спокійні...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ну, хто його зна... Та раз він такий, так навіщо вам говорить йому зараз? Підождіть, як скінчиться справа. Бо я боюсь, що як Трохим тільки трохи помітить, що Леонід знає й що ви самі розказали, то його дике самолюбіє таке накоїть, що й... говорить страшно. Ні, ви вже обіщайте мені, що будете мовчать, хай я хоч з цього боку буду спокійний...

М а р у с я. Коли вам так... я обіщаю.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. От і чудово. А я зараз постараюсь, щоб ви трошки побалакали з Трохимом до засідання.

Це його заспокоїть. Ви посидьте тут, а я... *(Повертається йти)*. А от і Леонід з жінкою йдуть сюди.

М а р у с я *(швидко встаючи)*. З жінкою? Мені зараз дуже не хочеться стрічатися з нею. Ходім звідси... *(Поспішно іде в другий бік)*.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч *(іде за нею)*. Та чекайте, вона не кусається! Ну й діла в цій організації! *(Добродушно сміється)*.

Пауза. Чути спів робітників. З'являються Л е о н і д і О к с а н а. Оксана — чорнява, бліда, непогана, з різко, сильно обведеним ротом.

О к с а н а. Розуміється, це вже смішно. Чого ж вона тікає? Ач як побігла! Сильні не тікають...

Л е о н і д *(здивовано)*. Звичайно, тікатиме, коли ти з нею тримаєш себе так завжди, як... з ворогом.

О к с а н а *(зупиняючись)*. Слухай, Леоніде, мені страшенно надокучили твої нотації за цю панну.

Л е о н і д. Вона — товаришка...

О к с а н а. Пора вже скінчить цю комедію... *(Хвилюється, закусює губу)*. Да, пора! Ти скажи мені, для кого й для чого ти називаєш себе моїм чоловіком?

Л е о н і д *(витираючи пенсне, глухо)*. Не треба говорити про це.

О к с а н а. Ні! Пора скінчить. Це гидко. Ти мало не зомлів, коли вона викинула цю штуку. Ти сам себе перед всіма робиш лицеміром, називаючи себе моїм чоловіком і тут же упадаючи за другою. Це — гидко! Або ти любиш її, або мене...

Л е о н і д. Мені тяжко розлучитись з тобою.

О к с а н а. Так... Значить... Хе! Ти хотів би її й мене? Губа не дура. Ну, тільки цей номер не пройде... Говори: ти любиш її? Говори прямо.

Л е о н і д *(твердо глянувши на неї)*. Да, я люблю її.

О к с а н а *(криво посміхнувшись)*. Ну, от. От і все... Значить, можна попрощатись, і... все.

Л е о н і д. Підожди. Мені трудно сказать тобі... Ти прости мене, Оксано... але ти завжди... ти сама винна... ти завжди тягнула мене до землі, вниз.

О к с а н а. Я тягнула? Чим?

Л е о н і д. Я не можу сказать... Ну, хоч би... любов твоя... така земна, плотська. Думаєш ти теж про все таке... домашнє. Од цього в нас раз у раз сварки були. Ми не підходимо один до одного...

О к с а н а. Я... Моя любов плотська? Ти це говориш? Ти, який вимучував мене своєю... плотськістю? Ти це смієш говорити?

Л е о н і д. Ти викликала в мені таку любов.

О к с а н а. Ну, годі. Можеш іти до тої, хай вона тебе тягне на небо... Тільки гляди: я два рази любить одного не вмію! З неба, звичайно, скоро на землю тікають...

Л е о н і д *(посміхнувшись)*. О, про це не турбуйся...

О к с а н а. Цілком певний? Ну, лізь на небо. Тільки гляди, не дуже високо залазь, вище падать прийдеться... Гляди, щоб тобі не зостались «рожки да ножки» під духовним соусом із небесних розмов. Ха-ха-ха! Вона хоч і подвижниця, а з плоті зроблена, як і ми, грішні смертні...

Л е о н і д. Оксано! Це ти говориш? Ти — благородна, розумна?

О к с а н а. Ану вас к чорту! З вами дійсно пошлячкою станеш. Прощай... *(Хоче йти)*. Ти коли забереш од мене свої речі?

Л е о н і д. Підожди, Оксано... Я хочу...

О к с а н а. Ні одної хвилинки ждать не буду. Ні одної! Щоб сьогодні ж тебе не було. Івашка ти можеш бачить, коли схочеш, а... жить ми не будемо. Прощай. *(Хутко іде)*.

Л е о н і д. Оксано. Дай же мені сказать... Що ж це таке? *(Спішить за нею)*.

Весь час за сценою чулись співи, то змовкаючи, то знов починаючись новою піснею. Співають якоїсь веселої. Чути ляскання в долоні, ухкання й ніби вибивання ногами по землі. Чується вибух сміху, що відразу стихає.

Виходять М а р у с я і Т р о х и м.

М а р у с я. Я й не виню вас. Тільки цим ви даєте оцінку самому собі. «Скажи, що ти любиш, і я скажу, хто ти»... Я страшенно стомилась. Сядемо? *(Сідає)*.

Трохим, лягаючи біля неї, спирається на лікоть і захоплено, не зводячи очей, дивиться на неї.

М а р у с я. Не дивіться так...

Т р о х и м. Чому?

М а р у с я. Я не люблю.

Т р о х и м. Я інакше не вмію дивитись на вас... Безумно хороша! Безумно прекрасна моя!

М а р у с я *(строго)*. Трохиме! Я що сказала вам?

Т р о х и м *(винувато, зітхнувши)*. Не буду...

М а р у с я. Можна ж, здається, і так посидіть з товаришем.

Т р о х и м. Та... звичайно.

М а р у с я. Тільки не треба строїть таких кислих мін. Я не люблю... Чуєте?

Т р о х и м. Ви зо всіма нашими як з *товаришами* сидите?

М а р у с я *(здивовано)*. Звичайно. А як же інакше?

Т р о х и м *(дивлячись у землю)*. І з Леонідом?

М а р у с я. Леонід такий же товариш, як і всі... Слухайте, ви вже балакали рішуче з вартовим?

Т р о х и м. Уже.

М а р у с я. Він згоджується? Да?

Т р о х и м. Да.

М а р у с я. Серйозно? Як я рада! Ви молодчина, Трохимчику!

Т р о х и м. Дайте награду за це.

М а р у с я. Яку?

Т р о х и м. Руку.

М а р у с я. Нате! *(Простягає руку).*

Трохим хапає, жагуче цілує.

М а р у с я *(вириваючи).* Так не треба... Пустіть... Чуєте, Трохиме? Пустіть.

Т р о х и м. Не пущу, не пущу...

М а р у с я *(хвилюючись).* Пустіть... Я цього не люблю.

Т р о х и м. Через що? Через що?

М а р у с я. Мені буває негарно... Пустіть... Ви завжди заражаєте мене чимсь поганим. Чуєте, Трохиме?

Трохим мовчки цілує руку.

М а р у с я. Трохиме! Я буду сердитись.

Т р о х и м. Я безумно люблю вас... Ну, трошечки посидьте так. Ну, трошечки... Свята, прекрасна! *(Впивається в руку).*

М а р у с я *(посидівши непорушно, тихо гладить другою рукою його голову).* Ну, годі вже. Буде, Трохиме...

Т р о х и м *(жагучим шепотом).* Ще трошки, ще трошки... Благаю. *(Підсовується ближче, обома руками обхоплює її руку).*

М а р у с я *(хвилюється).* Трохиме! Не треба!..

Т р о х и м *(ще підсовується, цілує руку вище, коло ліктя).* Ще трошки, ще трошки...

М а р у с я *(безсиліє, часом заплющує очі).* Трохиме...

Т р о х и м *(ще підсовується, притуляє лице до її плеча, цілує).* Ще трошки, ще трошки... *(Весь час дихає все важче й важче).*

М а р у с я *(все більш і більш безсиліючи, машинально).* Трохиме... Трохиме...

Т р о х и м. Ще трошки, ще трошки... *(Обнімає за стан і жагуче пригортає до себе, хоче поцілувати в лице).* Кохана! Доро...

М а р у с я *(стрепенувшись, злякано одпихає).* Трохиме! *(Хутко встає, важко дихаючи).*

Трохим понуро сидить.

М а р у с я *(одривисто, хмуро)*. Ви хочете... щоб я з вами навіть не балакала?

Т р о х и м. Простіть...

М а р у с я. Ідіть, покличте Марковича. Я хочу йти додому.

Т р о х и м. Зараз... *(Встає винувато, нерішуче)*. Ви сердитесь на мене?

М а р у с я. Ідіть, ідіть...

Т р о х и м. Ну, чим же я винен, що безумію? Я дурію при вас... Не сердьтесь. Ну, посміхніться. Я буду знать, що ви не сердитесь, і... і світ, Марусю, переверну догори ногами! Як табуретку! Їй-богу!

М а р у с я *(слабо посміхнувшись)*. Без ричага?

Т р о х и м. Без... без соломинки! Одною радістю своєю. Ех, Марусю!.. *(Чухається)*. Ну, я йду! Ех! *(Швидко йде вліво)*.

Маруся ходить по полянці, потім сідає там же й понуро дивиться в одну точку, часом глибоко зітхаючи.

Справа виходить Л е о н і д і пильно, як всі короткозорі, придивляється до Марусі. Підходить ближче.

М а р у с я *(озирнувшись, радісно, як дитина)*. Леоніде! *(Простягає руки)*.

Л е о н і д. Що, моя діточко?

М а р у с я. Як я рада! Сядьте коло мене... Дайте мені вашу руку. Отак...

Л е о н і д. Що з вами, Марусік мій? Га?.. Чого хвилюєтесь? Все те саме? Да? Не треба, не треба хвилюватись... *(Ніжно гладить її руку)*.

М а р у с я. Ні... Так... Я скучила за вами. Мені так гарно, спокійно-спокійно з вами. Я нічого не боюсь з вами...

Л е о н і д. Правда? Діточка зо мною нічого не боїться? А промову свою зіпсувала? Га? Ах, ви ж...

М а р у с я. Знаєте, коли ви так зо мною говорите, мені вже стає соромно за свої думки... І стидно, що я наробила сьогодні. Робітники будуть незадоволені, правда?

Л е о н і д. Ні... Розуміється, було б краще, якби ви скінчили. Ну, та бог простить на цей раз... А вони вас так люблять, що все простять. Вони занялись тепер іграми. Нічого...

М а р у с я. Правда? Спасибі... І ви не сердитесь на мене? Не сердьтесь. Ви — мій єдиний...

Л е о н і д *(тихо)*. Я тільки що балакав про вас з... товаришкою Оксаною...

М а р у с я. З... «товаришкою»?

Л е о н і д. Да. Ми розійшлись... Я сказав, що люблю... другу, і ми попрощались...

М а р у с я (*тихо*). Я бачила, як ви йшли.

Л е о н і д. Ми чесно розійшлись і тепер підем різними шляхами...

М а р у с я *(стискує його руки й потуплюється)*. Який ви... чистий... чесний...

Л е о н і д. Тільки, щоб діточка любила мене хоч трошечки... Тоді ми з нею так заживем, що й... Любить діточка? Любить?

М а р у с я. Люблю.

Л е о н і д. І вірить у мене?

М а р у с я. І вірю.

Л е о н і д. Глибоко-глибоко? До самих темних куточків ясної душі своєї. Так, дитинонько?

М а р у с я. Так, так... *(Пригортається до нього)*.

Л е о н і д. Ну, значить, нам тепер море по коліна, море зла і страждання. Правда? Ну, скажи...

М а р у с я. З тобою... Ах, Леоніде, я не така хороша, як ти думаєш... Я — погана. Але я буду тепер страшно хорошою... Я з тобою почуваю себе такою чистою, спокійною. Я себе дитиною просто почуваю. А я — не дитина...

Л е о н і д. Ой? Моя діточка не хоче буть дитиною? Ні, «будьте як діти». Ах, це велика істина... Але не всі навіть діти бувають дітьми. І не треба боятись буть дитиною. Не треба, мій Марусік.

М а р у с я. Я не боюсь... тільки... Ну, нічого. Значить, ти тепер будеш сам жить?

Л е о н і д. Ні, не сам... *(Дивиться на неї)*.

М а р у с я *(здивовано)*. Не сам?

Л е о н і д. Ні... З одним своїм товаришем, любим, дорогим... З одним своїм найвірнішим товаришем, якщо він, розуміється, схоче... дать мені це щастя... *(Дивиться на неї)*.

М а р у с я. Ах!.. *(Змішується)*. Мені зовсім в голову не приходило... Я якось...

Л е о н і д *(пригортає її, озирнувшись)*. Марусік не хоче? Не хоче, малюсінький?.. *(Цілує їй руку)*.

М а р у с я. Ні, але я...

Л е о н і д. Дорога моя! Єдина, бажана... *(Пригортає дужче, цілує щоку, важко дихає, зазирає в очі)*. Марусік!

М а р у с я *(обережно визволяючись, з маленькою ніяковістю)*. Не треба, любий. Тут видно...

Л е о н і д *(жагуче, шепотом)*. Жіночка моя кохана!

Маруся визволяється і встає. На лиці якась легка здивованість, хмурість, ніяковість.

Л е о н і д. Куди ж ти? Куди, діточко?

М а р у с я *(поправляючи капелюх)*. Нікуди. Я так...

Мовчання.

Л е о н і д *(подивляючись на неї, тихо)*. Тобі неприємно?

М а р у с я *(прудко сідаючи коло нього, пригортаючись)*. Не треба, любий, так. Добре? Мені з тобою так спокійно, а коли ти такий... мені це неприємно.

Л е о н і д. Неприємно того, що діточка хвилюється?

М а р у с я. Ні... я не хвилююсь. Я з тобою не хвилююсь... І мені тим паче неприємно, що в наші чисті відносини входить... це... у тебе. Не треба більше... Да?

Л е о н і д. І коли ми будем жить разом, то й тоді теж не треба?

М а р у с я. Хіба так треба жить разом? Хіба так не гарно? *(Згадавши)*. І, крім того, я тепер нізащо не можу... Ні-защо!..

Л е о н і д. Чого так?

М а р у с я. Так... Я не можу сказать... Потім, потім.

Л е о н і д. Тайни від мене? Діточка не довіряє мені?

М а р у с я. Ні... Ах, ні! Але... Це не моя особиста тайна... Ну, ради бога, не треба питать мене. Потім, через тиждень, я все скажу... І потім, ось ще що: ми не будемо виказувать наших відносин перед всіма, особливо перед Трохимом... Добре?

Л е о н і д. Перед Трохимом? Чудно...

М а р у с я. Ах, боже... Ти не віриш мені?

Л е о н і д. Але чого ж «особливо». Я вірю, але, згодься сама, що це трохи дивно, через що «особливо перед Трохимом»...

М а р у с я. Ну, так... Ну, так треба. Мені від цього теж важко, але... Ну, дивись на це, як на жертву... а жертва не в тому, що легко, а що важко.

Л е о н і д. Не розумію. «Жертва»... Правда, тобі так весело з Трохимом буває, що, може, не хочеться рвать з ним відносини. Отак весело смієтесь... що... Я, розуміється, не знаю... Може, це жертва й велика. Але перед любов'ю...

М а р у с я. Господи! Ну, я не можу сказать... *(Рішуче)*. Не можу! Це жертва вищому... боротьбі... але не... *(Встає)*. Он ідуть уже Трохим і Маркович. Не треба сердитись на мене... Га? *(Зазира до нього)*. Я страшно люблю тебе... Ну? Я потім все скажу. Хіба не можна повірить моєму слову?

Л е о н і д *(натягнуто засміявшись)*. Ах, ти моя подвижниця хороша! *(Встає)*. Ну, хай буде жертва... Значить, на «ви»? Добре...

М а р у с я. Дякую...

Входять Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч і Т р о х и м.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ну, любчики мої, до справи, до справи. *(Пильно оглядає всіх)*. Щоб не вишукувать кон-

спіративних квартир, давайте зараз обміркуємо одне маленьке питаннячко... Як ви на це, Марусю? Не дуже стомились? Це забере не більше п'яти хвилин...

М а р у с я. Я нічого не маю проти, хоч і десять. А чи стомилась я, чи ні,— це не важно для справи...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ви — ідеал товариша, як звичайно. Ну, а ви, панове?

Л е о н і д *(задумливо ходить по полянці)*. Я нічого не маю проти. Я слухаю.

Т р о х и м *(лягаючи на траву)*. Слухаєм!

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Так. Так от, перш усього, така річ. Публіка в тюрмі дуже хвилюється, ждучи від нас звістки. Ми таки здорово затягнули... У них уже все наготовлено. По першому знаку нашому вони підпоюють дозорця, в'яжуть і виходять у двір. А тут уже наша справа. У нас з надвірнього боку вартовий уже підкуплений. Значить, той, що з середини, погибне... Ну, тут же... Але ми не можемо нічого робити, поки не настане черга нашого вартового. Розумієте? А це, здається, буде днів через три-чотири... Не раніше. Вони там вимагають, щоб дали їм динаміту, й вони самі зірвуть стіну, але це — дурниця, розуміється. Їх переловлять зараз же усіх, і тим все скінчиться. Крім того, тепер передать у тюрму динаміт ніяк неможливо. Неможливо абсолютно. Отака, любчики, історія. Ну, так от, виходить діло таке, що їх треба неодмінно заспокоїть і сповістить, що у нас теж усе наготовлено, тільки чекаємо дня, коли заступить наш вартовий. Його, між іншим, неодмінно треба зв'язать, заткнуть рота й покласти у будку. Інакше ми засуджуємо його на каторгу. Ну, та Трохим це знає. Правда?

Т р о х и м. Знаю. Ми з ним навіть умовились, як це найшвидше зробити. Веселий парнішка. Хоче навіть в партію вступить.

Л е о н і д *(саркастично)*. А гроші все-таки бере?

Т р о х и м *(холодно)*. Ну, так що з того? Хіба всякий зараз же стає свідомим і готовим на каторгу йти за партію?

Л е о н і д. Ну, та я думаю, що в партію таких суб'єктів приймать не можна. Раз він зрадив там, то й нам зрадить. Аби ті більше дали.

Т р о х и м. Ви мелете дурниці.

Л е о н і д. Ви самі мелете дурниці. Не розуміючи, що людина, яка...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ну, хлопці, хай йому біс, це до діла не стосується. Факт той, що він нам помагає. Зараз тільки про це йде мова.

Т р о х и м. Ні, досадно, що зараз же, як тільки...

М а р у с я. Ну, Трохиме, дайте ж говорить про справу!

Трохим зиркає на неї. Нахмурюється.

Л е о н і д. Я пропоную вибрать предсідателя, щоб самі не балакали.

Т р о х и м. Ви так само говорили, як і я.

Л е о н і д *(сухо)*. От і для мене, значить, треба...

М а р у с я. Цінність Маркович за предсідателя.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Добре? *(Озирається на Леоніда і Трохима)*. Ну, так я беру собі слово. Значить, панове, перша справа — то довідатись точно у нашого вартового, коли його черга. Це найкраще взяти Трохимові.

Т р о х и м. Беру. Сьогодні взнаю.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Так. Далі друга. Узнавши, треба завтра ж сповістити тюремних.

М а р у с я. Завтра нема побачень.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Я знаю. Але це треба зробити неодмінно. Я пропоную товаришці Марусі піти завтра ж до тюрми й добитись побачення з Петром.

М а р у с я. Та мене ж не пустять.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Вас пустять; другу — ні, а вас пустять.

М а р у с я. Я згоджуюсь іти, тільки не розумію, чого мене, а не другу. Я думаю, що це однаково для них.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. А я думаю, що неоднаково. А як не пустять, то треба якось передати записку, а краще всього на словах. Треба уникати всяких писаних документів. У вас там багато знайомих уголовних, вас там люблять, маршем стрічають, ви швидше можете це зробить, ніж хто другий.

Т р о х и м. Правильно.

Л е о н і д. Нічого правильного нема. Прошу слова...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Будь ласка.

Т р о х и м. То ж то.

Л е о н і д *(до нього)*. Не ваше діло! Предсідатель може робить мені замічання...

Маруся починає здивовано поглядати на Леоніда.

Т р о х и м. Я ніяких замічань вам не роблю.

Л е о н і д *(здивовано)*. Не робите? Мені це подобається...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ша, кіндер! Леоніде, за вами слово.

Л е о н і д *(сердито)*. Я находжу, що пропозиція товариша Марковича не видержує критики. Перш усього, є інші, які теж ходять на побачення до наших.

Т р о х и м *(нетерпляче)*. Та вам же говориться...

Л е о н і д *(скипівши)*. Прошу не перебивать! Я вас не перебивав!

Трохим. Ні, ви мене перебили!

Леонід. Це вже називається нахабство!

Маруся. Леоніде! Що з вами?!

Трохим. Ну, ви з виразами будьте обережні! Бо я...

Маруся. Ну, годі! Я йду завтра. Питання скінчене. Значить, що передать?

Леонід схвильовано ходить по полянці.

Цінність Маркович. Передать день. Це найголовніше. І передавайте так, як і весь час: мама твоя хвора, консиліум призначено на такий-то день, день побігу. Потім, якщо зможете, не забудьте нагадать їм, що вони повинні розділитись на дві групи, одна біжить вліво, друга вправо. Їх будуть піджидать постові — товариші. А головне, хай не забудуть, що ми кидаємо тільки після третього куплету «Сбейте оковы» [2]. Не раніше.

Леонід *(хмуро)*. Три куплети довго. Це так нерви вимотає і в них, і в нас, поки той проспіває три куплети...

Трохим. Нічого подібного. *(До Цінності Марковича)*. Прошу слова, предсідатель, бо ви, здається, спеціально для мене вибрані... Так от, співатиме один з нетікаючих, з другого коридору. Поки вони зв'яжуть дозорця, спустяться, одімкнуть двері... Я думаю, що цього навіть мало.

Леонід. Прошу слова. Вони можуть начать співать, як зв'яжуть уже.

Трохим *(сердито)*. Слухайте, товаришу, перш усього, вже так умовлено, й перемінять — значить плутать. А потім, я не розумію, що за манера чіплятися до всього...

Леонід *(здивовано)*. Чіпляться? Ну, вибачайте, коли хто чіпляється, то у всякому разі не я.

Цінність Маркович. Ну, хлопці...

Маруся *(пильно поглядає на Леоніда. Зітхнувши)*. Ну, добре! Значить, після третього куплету «Сбейте оковы». Так. Далі?

Цінність Маркович. А тепер ще одне... Рішуче призначить, хто кидатиме. Є двоє кандидатів: Трохим і Маруся. Я, розуміється, стою за Трохима.

Маруся. Через що?

Цінність Маркович. Через те, що Трохим, товаришко, лучче це зробить. Ми всі розуміємо і признаємо вашу... ну, як би сказать? Ну, вашу готівність, але... для чого тратить чиєсь життя, коли можна без цього обійтись?..

Маруся. Я не розумію, через що тратить? Я теж, як і Трохим, упражнялась і вмію кидать. Ми разом кидали і, розуміється, він дужче може кинуть, але... у мене не така

слабка рука! Ви подивіться... *(Простягає руку і здавлює кулак).*

Всі сміються, кожен з відтінком свого настрою.

М а р у с я *(обережно)*. Я не розумію, що тут смішного. Ви не вірите?

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ми віримо, але думаємо, що у Трохима все-таки трошечки дужча... Ні, люба товаришко, на цей раз ви вже уступіть Трохимові. Їй-богу. Трохим вам колись уступиться...

Л е о н і д. Да, я теж думаю, що тут нічого балакать, справа цілком ясна. Це бере товариш Трохим.

М а р у с я. Я проти.

Т р о х и м. А я за.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ви обоє не маєте голосу. А наші два голоси за Трохима. Таким чином, за Трохимом...

М а р у с я. Що ж? Я корюсь постанові...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. І чудово! І чудово! *(Потирає руки).*

В цей час і навіть раніше за сценою чути спів робітників. Чути, що вчать пісню «Слава нашим козаченькам».

Т р о х и м *(встаючи)*. Це всі справи?

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Та так, що всі... Про всякі деталі ми маємо ще час побалакати. Револьвери переховані?

Т р о х и м. Переховані.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Всім хватає?

Т р о х и м. Всім. Ще зайві зосталися.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Чудово. Потім, панове, я пропонував би всіх утікачів везти просто на вокзал і брать білети до перших станцій. Не забудьте, Трохиме, пашпорти. А то якраз...

Л е о н і д *(дивлячись уліво)*. Михайло і ще двоє чогось ідуть сюди... За ним вся масовка. Вроді депутації...

Всі озираються.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Да, щось там скоїлось. Ну, так, здається, поки що все. І так, зачиняю зібрання...

Т р о х и м. Депутація, здається, мирного характеру.

М а р у с я. Да.

Т р о х и м *(кричить)*. А що таке, Михайло?

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Таємно мовчать. Щось секретне й торжественне...

Т р о х и м. Дівчата щось ніби несуть. Що таке, Михайле?

Входять Михайло і двоє робітників. За ними дівчата. Далі вся масовка, яка на сцену не виходить. На всіх лицях радісно-лукавий вираз.

Михайло *(урочисто підходячи до Марусі, конфузиться й соромливо посміхається)*. Е... е... Так що, дорога наша товаришко! З доручення всіх товаришів, я... Воно, конешно, я говорить не вмію, но... Так от, значить, ми вам вінок сплели... Це од нашого гуртка, з котрим ви прекрасно так займаєтесь...

З маси:

— І од нас.

— І од нас...

Михайло *(строго назад)*. Тихо! Я ще ж не скінчив! І од усіх товаришів, котрі... значить, сьогодні тут зібрались.. Як, конешно, ви наш оратор і первая красавиця, то просимо принять у свою честь і нам не одказать, потому ми усі вас любим і... От усе... *(Озирнувшись до дівчат, строго)*. Давайте вінок! Швидше!

Одна з дівчат скидає хустку з вінка, який держала в руках, і подає Михайлові, конфузливо посміхаючись.

Маруся *(радісно зворушена)*. Їй-богу, не заслужила... Але мені дуже приємно. Я дуже дякую...

Михайло *(піднімаючи вінок угору)*. Позвольте надіть вам. Шляпочку скиньте, а то некоректненько так...

Маруся *(скидаючи брилик)*. Я, право... мені... так...

Цінність Маркович. Їй-богу, вони непогано придумали! Накажи мене бог, остроумно!

Михайло *(надіваючи вінок на голову Марусі)*. От... *(Одступаючи назад, з гордістю)*. Це наш гурток придумав! *(Швидко озираючись до маси)*. Ур-ра!!

Маса *(з захопленням)*. Ур-ра!!

Цінність Маркович. Їй-богу. Ур-ра!

Маруся *(радісно сконфужена)*. Я, їй-богу, не знаю...

Леонід *(до неї)*. Ну? Я вам не казав?

Трохим з німим і хмурим захватом дивиться на неї.

Михайло *(робить знак робітникам. Всі затихають і, чекаючи, дивляться на нього)*. Ш-ш! *(Змахує рукою, як хормейстер)*. Раз-два!

Хор співає.

— Слава!
Слава нашій Марусеньці!
Слава!

Слава нашій Марусеньці.
Доні України,
Слава нашій товаришці!

Цінність Маркович *(з захопленням)*. Браво! *(Сам співає і притоптує ногою)*. Вашу руку, товариш оратор! Слава! *(Бере Марусю під руку й веде вліво крізь масу, співаючи)*.

Маруся, ясно озираючись на Леоніда, радісно посміхається, Трохим ревниво слідкує за ними й теж помалу посувається за всіма.
Хор, співаючи, повертається в лісок.

Завіса

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Тюрма. Задня стіна сцени являє надвірну двоповерхову стіну тюремного будинку з низькими широкими воротьми в ній. Стіна будинку займає половину задньої стіни сцени. На другій половині видно високий тюремний мур, за яким видніються інші будинки тюрми. Права стіна сцени являє також стіну тюрми, загнуту глаголем. В ній на два поверхи вікна з гратами. В нижнім поверсі, видно, ніхто не живе, бо вікна забиті дошками з середини, а на верхнім — вікна одчинені, й за гратами видно людські обличчя. Над воротьми також два загратованих вікна й також обличчя арештованих. Ворота з хвірткою в одній половині: хвіртка з вовчком. Біля воріт будка вартового. Під правою стіною, врівень з вікнами першого поверху, зроблена стіна.

На лаві сидять, чекаючи побачення, міщани, селяни і т. ін. публіка. Пози різні: задумливі, понурі, нудьгуючі. Оддалік від усіх стоїть дама в траурі з дочкою. Недалеко від неї дві панночки з пакунками в руках. Під вікнами стоїть Явдоха, жвава молодиця з хитрими, веселими очима.

В 5-м вікні (рахуючи зліва направо) видно звішену надвір руку й чути пісню:

Отця я зарєзав,
Мать свою убив,
Старшую сестрицю
З ружжа я застрілив.

Погіб я, бідняжка,
Погіб я навсігда,—
А год за годами
Проходять літа.

2-е вікно *(над воротьми)*. Ну, а Мося де? Явдохо!
Явдоха. Що?
2-е вікно. Де Мося?
Явдоха. Еге! Мося... Цинтує в Умані! [3]
2-е вікно. Та бре? За що?
Явдоха. Застукали...
2-е вікно. Жовті?
Явдоха. Атож.
2-е вікно. Жаль. Багато?

В а р т о в и й *(високий, хмурий, лице стомлене, сіре)*. Довольно разговарювать. Одойді, молодиця...

Я в д о х а. От уже й «одойді». І поговорить з земляками не можна.

З - є в і к н о. А ти, молодице, йди до нас, тут лучче поговоримо.

З вікон регіт.

4 - е в і к н о. Е, ця не піде, вона — не проста: у Сквирі по наймах служила.

Я в д о х а. А ти мовчи там!

2 - е в і к н о. Третя камера!

3 - є в і к н о. Што такоє?

2 - е в і к н о. До Чмиха його шмара прийдьоть сьогодня?

3 - є в і к н о. Прийдьоть.

2 - е в і к н о. Скажи, щоб новії стірки принесла.

3 - є в і к н о. Харашо.

В а р т о в и й. Говорю, довольно разговарювать. Слиш! А то січас визову помошніка.

2 - е в і к н о. Мовчи, масалка! [4] Мовчи та диш. Я плював на тібє й на твого помішника разом з твоєю бабушкою. Чув?

В а р т о в и й. Смотри, щоб на себе часом не плюнув у карцурі...

2 - е в і к н о. Та невже? От рушив розумом, як здохле теля хвостом. Придумав!

В а р т о в и й. Говорю, замовкни там!

1 - е в і к н о *(меланхолійний, поважний бас)*. Земляк!.. А слиш, земляк!.. Мовчи, брат... Їй-богу, мовчи, подумають хоч, що ти розумний.

Сміх. Публіка шепочеться й поглядає на вікна. Вартовий хоче щось сказати, але одчиняється хвіртка і звідти відходять т р о є ж і н о к і о д и н ч о л о в і к. За ними висувається голова д о з о р ц я й викликає:

— Галасєнко Марія, Антіп і Софія Скряги, Євдокія Голка. На свіданіє!

З лави й з купи вихоплюються викликані (між ними Я в д о х а) і спішать до воріт. За ними сунуть і інші. Товпляться у хвіртку. Пані в траурі з дочкою теж підходять туди.

Викрики:

— «Ой, не давіть!» — «Та вспієте».— «А мені нема, господин надзиратель?» — «Подождьош!»

З в і к о н: Скорєй, бабо, скорєй, а то не пустять!

Викрики:

— Тю-тю-тю!

— Куди голка, туди й нитка...

В а р т о в и й. Перестань там кричать! А то я, брат, як крикну, так тобі заціпить.

З - є в і к н о. Та ну? Васька, слихав?

2 - е в і к н о. Слихав, та так спужався, що аж ноги мені вивернуло п'ятками назад.

Сміх у вікнах і серед публіки.
Вартовий рішуче прямує до дзвінка біля воріт.

З в і к о н:

— Тю-у! Тю-у!

— Вернись, куме, шило ззаду!

Вартовий дзвонить. І потім схвильовано, хмуро ходить під стіною.
З вікон свист і крики:

— Тю-у, тю-у!

— Потягни мертвого татарина за ніс, гад ти смердючий!

— Ах ти ж, сука конотопська! Подожди ж ти!

Ті, що вийшли з побачення, зупиняються і, уклоняючись до вікон, кричать:

— Прощайте!

З в і к о н:

— Прощайте, не минайте. Приходьте чаще, ми вам квартиру приготовим.

— Кланяйтесь тьоті, хай сидить без заботи.

Одчиняється хвіртка, виходить П о м і ч н и к н а ч а л ь н и к а т ю р м и (немолодий; жовті, нафарблені вуси догори).

П о м і ч н и к *(звернувшись до вартового)*. Что здесь?

В вікнах зразу стихає.

В а р т о в и й *(витягуючись)*. Кричать, ваше благородіє... І виражаються... Он тето окно і то... другоє...

2 - е в і к н о. Ваше благородіє! Не вєртє... Ето он первий выражається на нас...

П о м і ч н и к. Молчать! Сойди с окна! Если еще раз вызовет меня, всю камеру рассажу по темным карцерам!

Як тільки з'являється в хвіртці Помічник, П а н і в т р а у р і з д о ч к о ю швидко підступає до нього. Підходять також д в і п а н н о ч к и.

П а н і в т р а у р і. Послушайте, господин смотритель!

П о м і ч н и к *(холодно)*. Я уже вам сказал, сударыня, что я — не смотритель... Странно!

П а н і в т р а у р і. Извините. Я к вам с тем же. Это же жестоко, наконец...

П о м і ч н и к *(хоче сказати)*. Виноват...

Пані в траурі. Всяким мужикам, ворам можно иметь свидание, а мне... Я приехала за пятьсот верст, у меня муж умер...

Помічник. Виноват...

Пані в траурі. Это бесчеловечно, жестоко!.. Вы его схватили, засадили в эту ужасную тюрьму и теперь еще не разрешаете с родной матерью увидеться. Я губернатору жаловаться буду...

Помічник. Сударыня...

Пані в траурі. И говорю вам, что он не виноват. Он не может быть виноват... Я вам представлю все доказательства, что он...

Помічник *(нетерпляче)*. Боже мой! Да говорю же вам, что возьмете разрешение в Жандармском управлении, и мы дадим вам свидание... Странно! А затем, сегодня день свиданий уголовных, а не политических...

Пані в траурі. Но поймите же, что он не может быть политическим! Я же вам представлю все доказательства, и вы увидите...

Помічник. Очень может быть. Но это вы в Жандармское управление...

Пані в траурі. Но вы дайте мне сегодня свидание. Я не могу ждать. У меня расходы... Ну, хоть на один час!

В вікнах фиркають од сміху.

Помічник. Сударыня, здесь свидания, даже законные, не более пятнадцати минут. Возьмите разрешение. *(Повертається йти)*.

Одна з двох панночок. Господин Зелинский!

Помічник *(озираючись, нетерпляче)*. Что угодно?

Одна з двох панн. Ну, разрешите же передать белье. Ведь это смешно.

Помічник. Не могу, не могу. Сегодня нет политических передач. Принесите в пятницу.

Одна з двох панн. Но я сегодня уезжаю. Человек третью неделю без белья...

Помічник. Но не могу же я для вас нарушать инструкцию!

Пані в траурі. В таком случае дайте мне эти пятнадцать минут. Я согласна...

Помічник. Я ни одной минуты не могу вам дать. Я не имею права! Слышите: я права не имею на это!

Пані в траурі. О боже! Ну хоть скажите ему, что приехала к нему несчастная мать, чтобы он знал.

Помічник. И этого не могу! *(Роздратовано)*. Не могу, не могу, не могу! *(Швидко повертається і зникає в хвіртці)*.

Дві панночки стискують плечима, шепочуться й нерішуче одходять.

Пані в траурі. О!..

Дочка її. Идем, мама.

Пані в траурі. Нет, я буду здесь стоять, пока они меня не пустят! *(Витирає хусткою очі й одходить до лави, на яку й сідає з дочкою).*

2-е вікно. Ну що, масалка, помоглось? Пожалівсь?

Вартовий. Поговори ще там! Слихав, що говорив помошник?

2-е вікно. Слихав, только гляди, щоб мій карцур на тібє не окошився.

3-є вікно. Васька! Гляді, наша баришня-красавиця ідьоть!

2-е вікно. Та бре? Де?

3-є вікно. А он по дорозі.

2-е вікно. Мінє не видно.

3-є вікно. Січас повидіш. Клич скорєй пєвчих до вікна.

Чути глухе гукання. В вікнах з'являється багато облич. Чути:

— Вєрно!.. Она.

— З кавалєром.

— Она повсігди з кавалєрами.

— Конєшно. А ти ж думав как?

— Що ж вона сьогодня? Політіканам сьогодня свіданій нєту.

— До тібє в гості. Скучила.

— А ти мовчи! Про кого халяву роззявив? «У гості». Ти вперьод умийся, щоб про нєйо говорить.

2-е вікно. Федька! Дальоко?

3-є вікно. Нє, січас будєть тут.

Публіка теж озирається й дивиться на дорогу.

Вартовий. Не розговарювай!

2-е вікно. Ну, брат, тепер уже ти не розговарювай. Ти знаєш, хто січас сюда ідьоть? Думаєш, губернатор? Нєт, брат, баришня наша ідьоть! Слихав? Федька, дальоко?

3-є вікно. Січас... Можна начинать. Начинай!

З вікон *(дружно вибухає спів)*:

Гей, не дивуйте, добрії люди,
Що на Вкраїні повстало,
Там за Дашевим під Сорокою
Багацько ляхів пропало [5].
(і т. д.)

По дорозі з'являється Маруся з Леонідом. Вона привітно, весело хитає головою до вікон і прибавляє ходи.

М а р у с я *(озирнувшись до Леоніда)*. Тільки не треба бути таким хмурим... Даю тобі слово, що не через те, що у мене є щось з Трохимом. Мені тільки... Ах, боже...

З в і к о н *(після співу)*:

— Драстє, баришня, драстє!

— Баришня, драстє! З тим днем, що сьогодня!

М а р у с я. Драстуйте, драстуйте! Дякую... Я вам табачку принесла. *(Піднімає й показує пакунок)*. На ваші камери.

З в і к о н:

— Спасіба, баришня!

— Покорнєйше благодарим.

— От баришня, так баришня!

2 - е в і к н о. Баришня, подойдіть ближче, нам не видно вас. А то, їй-богу, спать не буду, єжелі не повидю вас. Ближче, ближче... До воріт. Отак. Драстє вам! Как драгоценноє здоров'ячко ваше? На свіданіца прийшли? Сьогодня для політики, баришня, нєту — сьогодня для нас, фартових...

М а р у с я. Я знаю. Мені треба побачить жениха.

2 - е в і к н о. А ви позовіть помошника, баришня. Он пустить.

3 - є в і к н о. Не пустить. Не полагається.

2 - е в і к н о. Пустить! Ви тільки попросіть його любезно, так от, щоб я слободи не імєл, как пустить.

3 - є в і к н о. Не пустить, сучій нос.

П а н і в т р а у р і *(підходячи)*. Вы хотите на свидание? Не пускают. У меня здесь сын. Вы к жениху. Не пускают. Разрешение, говорят... Грубые такие. Приехала, думала, хоть увижу. Вы подумайте, это столько расходов. Пока это разрешение...

2 - е в і к н о. Вєрно, баришня: зовіть помошника, пустить!

В а р т о в и й. Ну, довольно там! Одойдіть, баришня, не полагається в розговори з арештантами распространяться...

М а р у с я. Та я ж трошечки, землячок... Я раз у раз балакаю з ними... Вони од цього не повтікають.

3 - є в і к н о. Он думаєть, що йому тут не прийдьоться сидіть. Попадьош і ти, брат...

В а р т о в и й. Ну, попаду чи нєт, а ти як попав, то сиди там... Одойдіть, баришня.

М а р у с я. Куди ж я одійду? Ех, ви, неласковий!

В а р т о в и й *(з ніяковістю)*. Так нам же приказано, баришня! Якби ето од міня, так хоч до утра розговарюйте сібє...

М а р у с я. Вам нічого не буде, а я скажу, що ви запрещали, а я не слухалась. Мене за це посадять сюди, а ви будете сторожить мене. Добре? А тепер ідіть собі, погуляйте.

В а р т о в и й. Ех, їй-богу!

2-е вікно. Вєрно, земляк. Іди, братуха, погуляй і не обижай нашої баришні...

Вартовий. Я й не обижаю, тольки ж как не полагається, так я ж не могу...

3-є вікно. Пойді, пойді, мілий челавєк, погуляй, їйбогу!

Вартовий, чухаючись і озираючись на ворота, одходить.

Маруся *(швидко вгору до вікон)*. Слухайте сюди!

2-е вікно *(так же)*. Слухаєм.

Маруся. Передайте на політіческький корпус в чотирнадцяту камеру першого коридору... Чуєте?

2-е вікно. Чуємо, чуємо...

Леонід, що задумливо, хмуро ходив окремо, як тільки зачув таємну розмову Марусі з вікнами, швидко підходить до неї й щось шепоче, докірливо хитаючи головою й показуючи очима на публіку.

Маруся *(винувато хитає головою. Потім до вікон)*. Я потім скажу... Добре? Я зараз покличу помошника. Часовой! Земляк! Подзвоніть помошника.

Вартовий. Всьо рамно, баришня, не пустять, тут уже он вони просилися... Я позвонить можу, тольки щоб на меня помошник не сердився. *(Звонить)*.

Маруся. Не бійтеся, я скажу, що я попрохала вас.

Підходять Пані в траурі з дочкою і дві панночки.

Одна з панночок. Вы всё-таки думаете добиваться свидания?

Маруся. Конечно. Я ничем не рискую.

Друга панночка. Не дадут, нужно разрешение. Мы бельё хотели передать, и то не хотят. В пятницу.

Маруся. Я знаю.

2-е вікно. Нашій баришні без разрішенія дадуть. Не внивайте, баришня!

Маруся *(з ласкавою посмішкою)*. Спасибі, я не вниваю.

Виходить Помічник. Зобачивши його, Пані в траурі зараз же поспішно виступає наперед і хоче щось сказати.

Помічник *(обурено)*. Вы опять? Но это же невыносимо, наконец! Двадцать третий раз я вам говорю, что не могу. Не могу, понимаете вы это или нет?! Человеческим языком говорю вам. Это же...

Пані в траурі. Позвольте, я вам ничего еще не сказала.

Помічник. Но я вижу, что скажете!

М а р у с я. Простите, господин Зелинский, это я вас просила. На одну минутку...

П о м і ч н и к *(озирнувшись до неї, зараз прояснюється)*. Ах, это вы... Я к вашим услугам! Чем могу служить?

М а р у с я. Видите ли... Я, право, не знаю. У моего жениха... Вы его знаете?

П о м і ч н и к. О, помилуйте, еще бы!

М а р у с я. У него опасно заболела мать...

П о м і ч н и к. Ах, скажите... Как печально!

М а р у с я. Да... Но положение ее ухудшается еще тем, что сын ничего не знает об этом. Сознание этого отнимает у нее последние силы. Положение просто ужасное!..

П о м і ч н и к. Да, да, я вас понимаю. Но чем я могу...

М а р у с я. Видите ли, я хотела вас просить, нельзя ли мне хоть на две минуты свидания с ним?

П о м і ч н и к *(безпомічно розводячи руками)*. К великому моему огорчению, не могу, никак не могу... Вот эта дама и девицы просили уже... С удовольствием сделал бы это для вас, но, право, не могу. В пятницу...

М а р у с я. Ах, в пятницу уже поздно будет... Она хочет, чтоб ему было известно, что у нее в четверг консилиум будет... *(З щирою розпукою)*. Но что же я, господи, должна делать теперь?! Ведь вы поймите, что я никак не могу так возвратиться. Я обязана передать ему! Во что бы то ни стало! Господи! Что же мне делать?

П о м і ч н и к. Хм. Да, это... А знаете, что мы сделаем? Давайте, я сам передам ему это! Так и быть уж...

М а р у с я *(радісно)*. Правда? О, как я вам благодарна!

П о м і ч н и к. О, что там!

М а р у с я *(поспішно)*. Так вы, пожалуйста, передайте ему так: мама опасно больна, консилиум будет в четверг. Пусть приготовится ко всему. В день консилиума я еще раз приду... Если меня не будет, значит, консилиум отложен на другой день... Вы не забудете? От души благодарю вас!

П о м і ч н и к. О, за то, что у вас появилась улыбка, я готов, кажется... Впрочем...

М а р у с я. Но вы не забудете? Нет?

П о м і ч н и к. О, помилуйте! Слова, которые выходят из прекрасных уст, никогда не могут быть забыты. Консилиум будет в четверг. Пусть приготовится ко всему. Мы в этот день будем иметь удовольствие видеть вас у наших мрачных стен, хе-хе-хе! Если же не будет, то... увы! Верно все?

М а р у с я. Верно. Спасибо!

П о м і ч н и к. Не стоит. Так я сейчас приду вам сказать...

П а н і в т р а у р і. Господин смотритель!

П о м і ч н и к *(сухо)*. Я же вас просил не называть меня так. Я не смо-три-тель! *(Привітно посміхнувшись до Марусі)*. Сию минуту!

П а н і в т р а у р і. Господин! (*Помічник хутко входить у ворота*). Но это же возмутительно! Другим так сейчас же всё можно, а я должна целый день стоять. Идём, Зина! Я буду жаловаться губернатору! *(Обурено одходить і зникає з дочкою по дорозі. За нею помалу йдуть дві панночки)*.

З в і к о н:

— Розсердилась баринька: бач, ворам всяким дають, а їй не дали.

— За 500 верст приїхала, а два дні в номері пожить боїться... Сволоч!

М а р у с я *(підходячи до Леоніда, з захватом)*. Леоніде! Як чудово! Як чудово! Я просто не ждала... Сам пішов.

Леонід хмурий.

— Леоніде! Ну, не треба ж буть таким...

Л е о н і д *(рішуче)*. Скажи: ти мені скажеш, чого ти так вразилась тим, що Трохим бачив, як я цілував тебе? Останній раз тебе питаю, Марусю.

М а р у с я. Господи, Леоніде! Тут же зовсім не місце й не час для таких розмов. Я потім... Зараз не можу.

Л е о н і д. Ні, я хочу *зараз*... Я теж не можу... Я мушу все знать... А на місце мені плювать... Я перед усім світом, на вулиці, перед оцими заявлю, що люблю тебе. Бо люблю. Але, люблячи, хочу, щоб не тільки твої очі й губи були мої. Я хочу, щоб *душа*, розумієш ти, душа твоя була вся моєю, без секретів, тайн, Трохимів і т. п.

М а р у с я *(сумно)*. Ти ревнуєш...

Л е о н і д. Ні, я не ревную, а люблю. Ревнують самці-звірі, вроді Трохима твого, а я хочу, щоб мій наближчий товариш відносивсь до мене як до товариша. А раз ти любиш Трохима, то, розуміється, мої претензії...

М а р у с я. Господи! Ну що мені робить? Ну не можу я тобі сказать нічого! Я слово дала... Але я люблю тебе, тільки тебе.

Л е о н і д. Але ж тобі неприємно було, що Трохим бачив?..

М а р у с я. Мені й зараз це неприємно. Страшенно неприємно! Я навіть боюсь... Ти бачив, яке в нього страшне лице було, бліде, перекошене?.. Ах, якби тут швидше... Я страшенно боюсь, що... Тільки ти не думай нічого. Я молю тебе... Ну, повір же ти мені...

2-е в і к н о. Баришня!.. Баришня!

М а р у с я *(озирається)*. Що?

2-е в і к н о. Єжелі помошник буде ругаться, що ми спі-

ваєм, так ви за нас заступіться, а ми вам любимую вашу заспіваєм. Харашо?

М а р у с я. Добре, заступлюсь. *(Одвертається)*. Вони страшенно милі... Ну, Леоніде, не треба буть таким...

Л е о н і д. Ні, Марусю... ти любиш Трохима, його здоров'я, красу. Да, да, тільки ти сама цього не помічаєш...

М а р у с я. Леоніде! Ну, неправда ж це! Неправда, неправда!

З вікон тихо співають:

Ревуть, стогнуть гори-хвилі
В синесенькім морі,
Плачуть, тужать козаченьки
В турецькій неволі... [6]

Л е о н і д. Неправда? Ти це щиро говориш?

М а р у с я. Ну, чим я можу доказать тобі? Чим?

Л е о н і д. Чим? *(Пауза)*. Будь моєю жінкою. Тепер же, сьогодні...

М а р у с я *(сумно)*. Ти хочеш цього? Добре. Тільки не тепер... Потім. Після побігу...

Л е о н і д. Чого після побігу?

М а р у с я. Так. Я хочу, щоб ми чистими пішли туди...

Л е о н і д. Це правда?

М а р у с я. О боже! Ти навіть цьому не віриш!..

Л е о н і д. Я вірю. Прости мене...

Мовчання. Обоє задумані.
З вікон співають:

Гей, ви, хлопці-запорожці,
Сини вольной волі,
Чом не йдете визволяти
Нас з тяжкой неволі...

М а р у с я *(задумливо)*. Як вони гарно співають... Страшенно люблю цю пісню. Уявляється Турція, полонені козаки, море... Запорожці були справжні герої...

Л е о н і д *(тихо)*. Марусю!

М а р у с я. Що, Леоніде?

Л е о н і д. Я прийду цю ніч до тебе. Я не можу... Я хочу мать певність зараз. Мене мучить... Я не можу...

З хвіртки виходить П о м і ч н и к.

П о м і ч н и к *(зачувши спів, задирає голову і кричить)*. А это что такое? Прекратить! Часовой, ты зачем смотришь? А вы, мерзавцы, я вам сейчас...

М а р у с я *(поспішно)*. Господин Зелинский, господин Зелинский! Подождите, подождите! Это я попросила их спеть, я ужасно люблю, когда они поют, не ругайте их. А часовой совсем не виноват. Ей-богу, это я виновата, ругайте меня...

Публіка привітно посміхається, дивлячись на Марусю.

П о м і ч н и к. Ну, положим, часовой виноват,— он не должен допускать пения. Впрочем, конечно, если вы просили, то ничего нет удивительного, если он забыл свои обязанности. Если уж я забыл... Ну, поручение ваше исполнил... Вы уж пеняйте на себя: я в точности передал ваши слова; он так побледнел, что я хотел уже доктора звать.

М а р у с я. Побледнел? Бедный! Но я тоже не виновата. Во всяком случае, я вам очень-очень благодарна...

П о м і ч н и к *(галантно)*. Я весь к вашим услугам. Так в четверг вы снова к нам? Очень приятно... Ну-с, мне нужно на свой пост, я сегодня дежурный... Всего прекрасного! *(Піднімає картуза і, приємно посміхаючись, іде до воріт)*.

2 - е в і к н о. Спасіба, ваше благородіє!

П о м і ч н и к. За что это?

2 - е в і к н о. А за баришню нашу.

П о м і ч н и к. А вам-то что? *(До Марусі)*. Слышите?

2 - е в і к н о. А это, ваше благородіє, наша барышня.

М а р у с я. Да! Я и забыла. *(Біжить до помічника)*. Передайте, пожалуйста, для этих камер вот этот табак.

П о м і ч н и к. Табак? Хм. Ведь это нелегальщина? А? Хе-хе-хе... Ну, бог с вами, так и быть уже, совершу еще одно преступление. А они обожают вас, хе-хе-хе!

М а р у с я. Да, мы — друзья.

П о м і ч н и к. Это — очень трогательно. Передам, передам... Только, слышь, вы там? Молчать обо всём, как камни! Поняли?

2 - е й 3 - є в і к н а *(радісно)*. Поняли, ваше благородіє. Спасіба! Покорнейше благодарим!

П о м і ч н и к. То-то же! До приятного свидания!

М а р у с я. До свидания! Спасибо!

Помічник з приємною посмішкою зникає в хвіртці.

2 - е в і к н о. А що, видітє, баришня, ми вам не говорили? О, он такой, що хлєбом не корми, а только щоб красіва баришня любезноє слово сказала...

З'являється Т р о х и м. Іде швидко, поспішно. Напружено шукає очима. Губи тісно, понуро стулені. Зобачивши Марусю, підходить.

Т р о х и м *(одривисто, задихано говорить)*. Добре, що застав. Мені треба вас... Два слова.

М а р у с я *(трохи злякано і схвильовано дивиться на нього)*. Добре.

Т р о х и м *(одвівши на кінець кону, глухо)*. Ви вже передали в тюрму?

М а р у с я. Уже.

Т р о х и м *(закусивши губу, якийсь час мовчить)*. Ну, все одно! Не моє діло. Я тільки от що хотів сказать: я завтра ввечері виїжджаю з города і брать участь в цій справі не можу. А тепер прощайте! *(Хоче йти)*.

М а р у с я *(вражено)*. Чекайте, як же так? Я ж передала вже, що в четвер.

Т р о х и м. Як знаєте. Я не можу. Чуєте? Я не можу, не маю сил.

М а р у с я. Це через те, що ви сьогодні бачили?

Т р о х и м. Я це бачив завжди, й тільки ідіот проклятий... Ні, краще прощайте. Краще прощайте, говорю вам, бо може отут же, зараз трапитись нещастя...

М а р у с я. Ні, ні... Підождіть. Що ж це?.. Це помилка... Це...

Т р о х и м. Яка помилка? Де? Навіщо знов брехать? Навіщо ви брехали мені? Навіщо?

М а р у с я. Коли? Як?

Т р о х и м. Тоді, коли позволяли руки цілувать вам. Для чого? Для чого ця брехня?

М а р у с я. Я вам цим брехала? Неправда!

Т р о х и м. А чим? Значить, все-таки брехали? Ні, лучче прощайте. Лучче...

М а р у с я. Чекайте, я не можу! Ви не маєте права тепер виїжджать... Ви їх погубите. Я вас молю... Я все...

Т р о х и м. Плювать! Все одно. Я теж погибаю... Ох, і ідіть собі, ідіть швидше!.. *(Зривається з місця й біжить по дорозі в город)*.

Л е о н і д *(хутко підходячи)*. Що тут було? Що він тобі сказав?

М а р у с я. Все пропало! Все пропало тепер!.. Боже, що ж мені робити?! О, проклята краса моя! Проклята!

Л е о н і д. Та що таке? Не кричи тільки так, усім чути...

М а р у с я. Трохим не буде брати участі...

Л е о н і д. Ну, так що? *(Роздратовано)*. Я не розумію, чого з ним так панькаються. Ну, не буде, так що з того? Другий буде на його місці...

М а р у с я. О, ні-ні! І все через мене... Все через мене. Я скрізь вношу нещастя своєю красою... скрізь... Це не перший раз... Ні, я — недостойна буть з вами. Я — недостойна! Господи, що ж я наробила? Що ж робить тепер? Що робить?

Л е о н і д. Та чого ж він не буде брать участі?

М а р у с я. Через мене, через мене! *(Злісно, натхненно стріпнувшись)*. Ні! Я знаю тепер! Да, я знаю... Леоніде! Слухай сюди: ти любиш мене?

Л е о н і д. Господи, Марусю! Що з тобою?!

М а р у с я. Одповідай тут же, зараз: любиш?

Л е о н і д. Та я до муки, до болю люблю тебе, як..

М а р у с я. За красу мою?

Л е о н і д. Ах, дітко, та покинь ти свою красу! Хіба можна буть такою? Це — idee fixe [7] твоя тепер. Не всі ж — Трохими, звірі, есть вище краси твоєї. І я люблю в тобі те, що вище краси, вище цього звірячого, говорю...

М а р у с я. Правда? Тоді не все пропало! Не все! В четвер буде! Я знаю тепер. Слухай: ти свідомо сказав? Ти подумав? Ти вдумався у те, що ти сказав?

Л е о н і д. Ах, Марусю, що думать, коли я це занадто почуваю. *(Показує на груди)*. Тільки заспокойся ти. Що з тобою?

М а р у с я *(жагуче, натхненно)*. Я вірю! Я вірю тобі! Дякую! Чуєш: я тобі страшно дякую!

Л е о н і д. Ти чудна. Що з тобою, що тут сталось, скажи ж мені!

М а р у с я. Ти завтра узнаєш. Завтра... Все, все узнаєш... Все буде по-новому... Годі! Прощай!

Л е о н і д. Чекай, куди ж ти? Ми ж разом ідем...

М а р у с я *(з пафосом маленьким)*. Ні, не треба, не треба! Я боюсь. Я повинна бути сама. Прости мене... Нічого не думай поганого про мене... Вір мені, вір своїй Марусі, вір, що вона теж може буть сильною й любить те, що вище краси! Прощай, не йди за мною. Я молю тебе! Вір мені, як я вірю тобі. Ти побачиш! До завтра, єдиний мій! *(Повертається і хутко, з високо піднятою головою, спішить по дорозі)*.

З в і к о н. Баришня! Куди ж ви? Баришня!

М а р у с я *(зупиняючись)*. Прощайте! Прощайте!

З в і к о н. До свіданія! Приходьте скорєй! До свіданія!

М а р у с я. Прийду! Прощайте!

З в і к о н. Та как же ви без марша домой? Хлопці! Гей! Марш баришні!

М а р у с я. Дякую, дякую! Я дуже спішу!

З в і к о н.

— А ми вам в ногу! Раз-два! Начинай!

Співають: «Гей, не дивуйте» швидким темпом.

Маруся хитає головою, озирається на Леоніда, робить йому привітний знак рукою і з натхненним виглядом зникає по дорозі. Леонід помалу, задумливо-понуро протираючи пенсне, іде за нею.

З вікон спів.

З а в і с а

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Трохимова кімната. Ліжко, стіл, умивальник, на гвіздках одежа. Шпалери й мебель поганеньких меблірованих кімнат.

Трохим сам. Ходить по хаті і, держачи в руках книжку, завзято-злісно повторяє:

— La vache — корова, la vache — корова, le liévre — заяц, le liévre — заяц... *(Зупиняється, дивиться непорушно в одну точку; стріпується)*. La vache — заяц, la vache — заяц... Тю, чорт! La vache — корова, la vache — корова... *(Читає)*. Корова и заяц паслись на лугу. Ідіоти!.. La vache et... et... Щоб тебе чортяка взяла *(зазирає в книжку)*, liévre, liévre, liévre!

Стук у двері.

Трохим. Ввійдіть! Le liévre — заяц, la vache — корова, la vache — корова.

Цінність Маркович *(входячи, швидко, нервово)*. Ну, слава богу, застав. Де ви пропадали цілі сутки? Ви знайшли мою записку?

Трохим *(похмуро)*. Знайшов. Le liévre — корова, le liévre — корова...

Цінність Маркович *(здивовано)*. Що ви?

Трохим. Нічого. *(Читає)*. «Корова и заяц паслись на лугу»...

Цінність Маркович. Та що таке? Яка корова? Що ви робите?

Трохим. Учусь. Le liévre — корова... чи той... la vache — корова, liévre... Я вашу записку застав... Але якщо ви по тому самому ділу, то прошу мені не перешкоджать. Я їду за кордон і вчу французьку мову. Можете судить мене, виключать, все, що хочете... La vache — корова, la vache — корова.

Цінність Маркович. Ні, в цій організації просто божевільні якісь! Божевільний дом, ви, любчики, чорт би вас усіх узяв! Він мову вчить! Ну?! Та знаєте, що ви наробили своїм ідіотизмом?

Трохим. Прошу не лаятись. І не мішать мені, я нічого знать не хочу! La vache — заяц... la vache — заяц...

Цінність Маркович. Ні, це щось у всякому разі оригінальне. Побий мене сила божа, коли це хоч не оригінально. За розумність не одповідаю, але оригінально... *(Рішуче)*. Ви знаєте, що зробила ваша Маруся?

Трохим. Не знаю! *(Скажено)*. І знать не хочу! Чуєте ви чи ні? Що вам треба тут з вашою Марусею? Ніяких Ма-

русь я не знаю, щоб їх чор-рт побрав! Ну, що вона зробила? Що? Ну, говоріть! Говоріть!

Цінність Маркович. Ну, з вами багато не наговориш...

Трохим *(благаюче)*. Слухайте, Цінність Маркович, ви — хороший чоловік, я вас молю: дайте мені спокій хоч на тиждень! Присягаюсь вам, що я за себе не одповідаю,— от візьму оцю лампу й запустю вам у голову! Ради бога, пожалійте ви мене!

Цінність Маркович. Ну, це вже... Це вже... Вибачайте, я всяких людей бачив, а таких мені перший раз... *(Пішуче)*. Слухайте сюди, дика людина ви. Слухайте: ви погубили Марусю. Чуєте? Маруся пропала. Нема Марусі.

Трохим мовчки вражено дивиться на нього.

Цінність Маркович. Ага! Ви погубили її.

Трохим. Що ви мелете? Що таке?

Цінність Маркович. Таке, що попрощайтесь з своєю Марусею, нема її. Годі. Нема. Чорт би вас всіх узяв... Чого дивитесь так?

Трохим *(тихо)*. Я не розумію, що ви кажете.

Цінність Маркович *(злісно посміхнувшись)*. Ну, зараз зрозумієте. Ми у вас призначили останню збірку. Вони зараз ідуть сюди... *(Ходить)*. Ах, ти біда моя! Я перший раз в своєму житті натрапляю на таку історію. Я перший раз розтерявся. Їй-богу! Я всю ніч не спав. Накажи мене бог. Я не міг спати. Абсолютно не міг. А тут ще виявилось, що вартового черга не в четвер, а в середу, завтра, значить. Прийшлось знов бігти до тюрми. І вас ще чортяка занесла кудись, думали, що арештували вже десь на вулиці. Прямо пекло. Леонід дурня строїть. Обоє, як божевільні якісь, обнімаються, цілуються, плачуть, очі блищать... Якесь пекло!

Трохим. Та скажіть же, що таке, я ні чорта не розумію. Що сталось? Хто обнімається?

Цінність Маркович. Зараз узнаєте... Почекайте. Будете мать ще приємність... Чорт би вас всіх узяв!..

Стук у двері.
Трохим напружено дивиться на двері.

Цінність Маркович. Ввійдіть!

Входять Оксана й Михайло.
Трохим глибоко зітхає.

Цінність Маркович. А, це ви? А ті йдуть?

Оксана *(з чудною посмішкою, в якій помітно і мстливу радість, і досаду)*. Ідуть... Позаду.

Цінність Маркович. Так... Ну, Трохиме, підіть скажіть вашому Махтею, хай посторожить на вулиці, поки буде збірка. Живо! *(Трохим помалу виходить)*. А ви, Михайло, що скажете? Ви яким способом сюди?

Михайло. Та я, бачите... Мені вас треба було. Так я до товаришки Оксани... *(Мнеться)*.

Цінність Маркович. Нічогісінько, любчику, не розумію, нічогісінько... Ну, от я тут. Що скажете? Ви швидше, бо я не маю часу. У нас тут зараз...

Михайло. Та я, бачите... Така, їй-богу, історія, що й говорить мені якось стидно... Конешно, що народ усе малообразований, малопонятний... Ну, і той, конешно,..

Цінність Маркович. Та в чому ж річ?

Михайло. Та товаришка Маруся...

Цінність Маркович. Ну?

Михайло. Вона вчора занімалась з нашим гуртком...

Цінність Маркович. Так... Ну?

Михайло. Ну, хорошо занімалась... Нічого будто... Хлопці ніби слухають. Не так, як повсігда, ну слухають... Ну, тільки ж пішла вона, як вони всі до мене: «Передай у комітет, щоб дали другого інтелігента, не можем з нею заніматься». Всі в один голос...

Цінність Маркович. Чого ж то так? Що за єрунда?

Михайло. Конешно, народ первобитний, некоректний... «Жалко, говорять, так жалко, що не можем прямо слухать...» Це, значить, що товаришка Маруся з собою зробила... «Хай, говорять, вона занімається з такими, що не бачили її...»

Цінність Маркович. Що за єрунда! Таж нею так довольні були?

Михайло. Та, знаєте, конешно... Воно, положим, правда, що вона не дуже той... Ну, як раньше, так нічого, приятно було слухать, хоч ми вже все знаєм, що вона говорила. Ну тепер... Жалко дуже...

Оксана. Хм! *(Голосно насміхається)*.

Михайло і Цінність Маркович зиркають на неї.

Цінність Маркович. Погано... Ну, що ж робить?.. Скажіть, щоб почекали... Хутко наїдуть сюди нові товариші, тоді якось зробимо...

Входить Трохим і мовчки сідає.

Михайло. Я для того й шукав вас... на роботу сьогодні через це не пішов... Що, значить, неловко нам говорить їй, а в суботу у нас занятія... Так що...

Цінність Маркович. Ну, добре... Ми подумаємо... Ви йдіть зараз, вам товаришка Оксана завтра все скаже, як і що... А зараз ми дуже заняті...

Михайло. Так я й скажу... Бувайте здорові!

Прощається й виходить.

Цінність Маркович. Бувайте. Так і скажіть. *(До Оксани)*. А це, люба моя, дуже негарно, що ви привели його сюди. З такою конспірацією ми всі ввечері, завтра будемо там, де революціонерові негарно буває. Ви могли це все сказать самі нам...

Оксана. Я рішить сама не могла, а він хотів зараз же знати... постанову... Потім, я хотіла, щоб він це заявив сам, мені могли б ще не повірить...

Цінність Маркович. Ну, єрунда... Негарно, що все йде так неконспіративно. А з цим гуртком... Я не знаю. Маруся так нервується зараз, що лучче б їй не йти завтра...

Оксана. Ви хочете мені її збуть? Ну, вибачайте. Мені нема охоти...

Цінність Маркович. Ну, Оксано, що за вирази? Я тільки боюсь, щоб в такому стані, як вона зараз, вона не наробила якихось дурниць завтра... *(Трохим пильно слухає, хоче щось сказати)*.

Оксана. Не наробить, не бійтесь. А хочете, то не беріть її. Тільки я проти того, щоб брать замість неї кого іншого з організації...

Цінність Маркович. Але ж справа...

Оксана. Ну, знаєте, у вас своя справа, а в нас своя. Ми не можемо всю організацію випускать на одну справу...

Стук у двері.
Трохим стріпується і встає.

Цінність Маркович. Ввійдіть!

Входять Маруся й Леонід.

Маруся *(з лицем, ніби густо всіяним чорними прищами на щоках. На бровах, на носі і в кутках губ темно-червоні. Щільно пострижена. Іде з високо піднятою головою. Очі напружено блищать, вся має спокійний, піднятий вигляд)*. Драстуйте, Трохиме!

Трохим, не зводячи очей з її лиця, застигло мовчить.

Маруся. Що ж ви не одповідаєте? Чого так дивитесь? Ну, дивіться... *(Ближче до нього підходить, скидає капелюх і підставляє лице. Трохим машинально відступає)*. Ха-ха-ха! Ви боїтесь навіть?

Трохим *(тихо)*. Ні, я не боюсь.

Маруся. Невже? Це добре... Ну, у всякому разі, не ревнуєте вже? Тепер ніякого нещастя не може трапитись? Правда? Ми прийшли обсудить завтрашню ніч... Я думаю, ви вже не одмовитесь од цієї справи?

Трохим глибоко зітхає, проводить рукою по лобі, мовчить.

Маруся. Ну, що ж ви? Товаришу Трохиме! Одповідайте ж, *тепер* ви ідете до тюрми? Ну?

Трохим *(тихо)*. Іду...

Маруся. Что и требовалось доказать! *(Озирається до Леоніда, киває головою й посміхається з виглядом «Що? Хіба ми не так говорили?» Нервово проходить вперед)*. Ну, а тепер, значить, можна й обговорювать завтрашню ніч...

Леонід мовчки здоровкається з Трохимом і проходить вперед. Трохим, як сонний, починає без ладу ходити по хаті, переставляє стільці, складає книжки, виливає для чогось з глечика воду в миску умивальника; часом зупиняється й дивиться на Марусю.

Цінність Маркович *(усилено-діловито)*. Ну, в такому разі, мої панове, давайте, перш усього, точно встановимо, хто йде завтра, а хто зостанеться на розплід організації... Нас не багато... Якщо...

Маруся. А що, Цінність Маркович, бачите: не стало в мене одного товару, й перестали деякі покупці ганятись за мною. Остався товар, який не для всякого лавушника має цінність.

Цінність Маркович. Звичайно, звичайно... Так от, мої панове, нас єсть зараз... раз, два, три, чотири...

Маруся *(сідаючи на Трохимове ліжко)*. Леоніде, сідай тут... *(Показує поруч себе)*. Товаришу Трохиме, ви нічого не маєте проти, що я сіла на ваше ліжко?

Трохим *(зупиняючись)*. Що ви кажете? Вибачайте, я не дочув...

Маруся. Я кажу, чи не маєте чого проти того, що я сіла на ваше ліжко?

Трохим. О, прошу. Чого ж, я можу...

Маруся *(з смішком)*. Бо потім і спать не захочете... Ха-ха-ха! Тільки ви не дуже лякайтесь мене. Ці плями зійдуть, це сірчана кислота... вроді оспи тільки зостанеться. І коси одростуть... Ха-ха-ха! У вас лице, як сьогодні у помошника з тюрми... Для нього теж всі мої цінності пропали. Насилу упросила ще раз передать. І для вартового теж... Хотів навіть штиком мене проколоть за те, що балакала з уголовниками... Да, да! А уголовні більше марша не співають. Розвінчана королева. Ха-ха! Так от у вас така фізіономія, як у того варто-

вого... Пропало все, правда? (*Швидко одвертається, хапає Леонідову руку, ніжно дивиться йому в лице і, не випускаючи руки, прудко звертається до Цінності Марковича*). Ну, так, значить, ми можемо тепер обговорювать. З боку товариша Трохима зачіпки більше не буде.

О к с а н а. Гм! (*Посміхаючись дивиться на стелю*).

Маруся й Леонід швидко зиркають на неї.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Я думаю, я думаю... Так от, виходить, що нас усього єсть шість чоловік. До тюрми йдуть: Трохим, Маруся, Леонід і я... Зостаються Михайло й Оксана. Михайла сьогодні не буде, він на роботі... Так от, мої панове, я находжу, що їх двох мало, а нас чотирьох багато... Нам досить трьох: один кидатиме і двоє постових, які з групами біжать до екіпажів... Один з одного боку, другий з другого. Як ви думаєте?

Всі мовчать якийсь мент.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ну що ж ви, панове?

О к с а н а. Я проти. Чотирьох до тюрми не багато...

М а р у с я. Це ви пропонуєте, значить, рішить, хто з нас чотирьох зайвий.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ні, я не це пропоную. Навіщо так мої слова розуміть... Я дбаю про інтерес організації, яка зостається тільки з двома товаришами...

О к с а н а (*іронічно*). Спасибі.

М а р у с я (*помалу*). Трохим... кида. Цінність Маркович — організатор... Значить, або я, або Леонід зайві...

Л е о н і д (*нервово*). Прошу слова! Я, перш усього, не згоджуюсь, що досить трьох чоловік до тюрми... Цінність Маркович не може йти в рахунок, він — організатор, а не постовий. Він — скрізь, і коло постових, і коло екіпажів, і коло Трохима. Постів у нас два, значить треба двох постових... Я взагалі не розумію, для чого навіть піднімать це питання. Оксана з Михайлом зостаються. Тут або пан, або пропав... У всякому разі, коли нас перестріляють, вони не дадуть організації вмерти... От і все. Ніхто не зайвий. І я пропоную це питання знять зовсім з порядку денного... (*Схвильовано замовкає*).

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Панове! Я не стою на цьому, я тільки так. Мені тільки здавалось. Ну, а раз ви всі думаєте, що трьох мало, то залишим це... Я більше, так сказать... Наприклад, товаришка Маруся, будучи тепер... Ну, та годі. Беру свою пропозицію назад. Тепер ось що...

М а р у с я. Ні, ви докінчуйте! Що таке «Маруся, будучи тепер»? Негодна вже? Да?

О к с а н а *(дивлячись у стелю)*. Хм!

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч *(обурено)*. Слухайте, моя люба, що вам бог дав?! Що ви говорите?

М а р у с я *(глянувши на Оксану, гордо, нервово задирає голову)*. Взагалі, мені здається, що товариші неприхильно відносяться до мого вчинку з собою. Я, розуміється, дбала не про прихильність, а про справу. І коли...

Л е о н і д *(схвильовано)*. Марусю! Не треба! Чуєш? Не треба.

М а р у с я *(покірно)*. Ти думаєш?

О к с а н а. Хм!

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч *(поспішно)*. Ну, покиньмо про це. Товаришка Маруся зробила так, як вважала за краще. Якби не вона, побіг наш міг би надовго затягнутись, а то й зовсім провалитись, бо вже занадто багато людей про нього знає. Ніхто, значить, не думає неприхильно відноситись, а навпаки... Розуміється, спосіб дуже... дуже жорстокий. Можна було б... Ну, та хто його знає. Отже, про це нема чого довго балакати. Тепер треба умовитись про деталі. Де і як сходитись, що...

Л е о н і д. Про це ж умовлялись вже не раз. Десята година, правий рівчачок коло тюрми... Що далі?

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ну, і добре... І добре... Товаришу Трохиме!

Т р о х и м *(який сів коло столу й часто позирав на Марусю)*. Що?

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Не забудьте зв'язать вартового. Це — ваша справа. Щоб, бува, не напакостить чоловікові, або щоб він, рятуючи себе, нам не напакостив. Чуєте, Трохиме?

Т р о х и м. Чую... *(Не зводить очей з Марусі; видно, все більш та більш хвилюється)*.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч *(пильно вдивляється в нього)*. Що ж ви чуєте?

Т р о х и м. Щоб не напакостив... *(Раптом встає, сильно здавлює руки, до Марусі)*. Нащо? Нащо ви так? *(В розпуці хапає себе за голову, сідає, припадає до столу й ридає)*.

Всі якийсь мент здивовано і схвильовано мовчать.

Маруся розтеряно, зігнувшись вся до нього, дивиться великими очима, ворушить губами, ніби бажаючи щось сказати, але не може.

Л е о н і д *(раптом схоплюючись, нервово, злісно кричить)*. Ви... дурень! Чуєте ви?! Я вам це свідомо говорю. Ви — скот! Не смійте ревти! Чуєте?

Т р о х и м *(змовкає, потім помалу підводить голову)*. Простіть мене. Я справді дурень, собака... Вирвалось у ідіота... Простіть, я розумію ваше становище, Леоніде...

Л е о н і д. Моє становище? *(Непорозуміло озирається)*. Моє становище? Що ви мелете? Це мені подобається! Та ви знаєте, що за це морду б'ють?!

Т р о х и м *(тихо)*. Бийте... Серйозно говорю: бийте...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ну, панове! А, боже мій, от цього ще не хапало... Ти диви! Може, ще дуель, скажете? Це добра справа... Заспокойтесь, Леоніде!

Л е о н і д *(дуже хвилюючись)*. Я — спокійний. Мені нема чого заспокоюватись... Хай інші заспокоюються... Скоти!!! Ви повинні впасти на коліна перед нею *(показує на Марусю)*, сліди її цілувати. Ви... ви... повинні благословлять, що в нашу організацію ввійшла така людина. А ви... ви всі тюкаєте на неї за її святий, геройський вчинок... *(Раптом обертається до Оксани)*. А ти... А тобі сором! Ці твої посмішки і хмикання недостойні людини... Не великодушно, низько, погано! Я тебе поважав, а тепер...

О к с а н а *(жорстко й різко)*. А тепер побіжиш за мною!

Л е о н і д. Що-о?

Маруся круто повертається до неї.

О к с а н а. Те, що чув. Ну, годі сентиментальності розводить. Цінність Маркович, все вже скінчено? *(Раптом до Леоніда)*. Тільки пам'ятаєш, що я сказала? Два рази одного любить не вмію. Я — не великодушна: лучче не біжи за мною. *(До Цінності Марковича)*. Справа скінчена?

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч *(який весь час поривався зупинити розмову, поспішно)*. Я не знаю... Треба б ще...

Л е о н і д *(до Оксани)*. Ти — смішна! Розумієш ти? З тебе тільки сміятись можна! «Побіжиш». Ха-ха-ха!.. От за ким я побіжу. *(Показує на Марусю)*. От за ким я рачки поповзу... Вона вище вас усіх! Краще, прекрасніше! Ти недостойна башмак її поцілувать!

О к с а н а *(теж розпалюючись ненавистю)*. Да? Ану, ти, поцілуй її тепер, як цілував колись мене? Ха-ха-ха!

Л е о н і д. Оксано!

О к с а н а *(зі злим викликом)*. Що?

Т р о х и м *(з мукою)*. Годі! К чорту! Я більше не можу! *(Хапає з гвіздка капелюх і біжить у двері)*.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Панове, панове! Заспокойтесь! Оксано, Леоніде... А боже мій! Так же з справою не можна. Що ж це таке?..

Оксана, важко дихаючи, натягає рукавички. Маруся сидить непорушно-закам'яніло. Леонід швидко ходить по хаті.

О к с а н а *(зірвавшись з місця, швидко підходить до Марусі, простягає руку, суворо)*. Простіть. Я любила його. Ви одняли. Простіть.

М а р у с я *(злякано, не розуміючи)*. Що?

Оксана круто одвертається й швидко виходить із хати.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Та куди ж ви всі розбігаєтесь! Що ж це таке? Їй-богу, я ні чорта не розумію... Ану вас к чор-р-р-ту усіх. Це просто... Я не знаю. Тут іменно божевільним зробишся... *(Хапає капелюх і сердито виходить, щось бурмочачи)*.

Мовчання.

М а р у с я *(ворушиться, потім з страхом і тоскою бере себе за голову)*. Господи!.. Невже не треба було?!

Л е о н і д *(зразу зупиняючись, злякано)*. Мовчи! Мовчи, Марусю! Треба! Треба було! Чуєш? *(Стає перед нею на коліна, хапає руки її, цілує)*. Треба! Треба! Я люблю тебе! Люблю, люблю, люблю!

М а р у с я *(тихо)*. Чи я ж цього ждала? За що ж?

Л е о н і д. Нічого, нічого... Вони — дикі, скоти... Тебе оцінять.

М а р у с я. Леоніде! Через що вона так сказала тобі?..

Л е о н і д. Мовчи! Вона — божевільна. Од ревності, од заздрості, од низьких своїх інстинктів. Паскудна, пошла женщина!

М а р у с я. Це — неправда, Леоніде?

Л е о н і д *(злісно встаючи з колін)*. Та неправда ж, неправда, ніколи цього не буде. Я тільки ненавиджу її!

М а р у с я. Ти любиш мене, як і... раніше?

Л е о н і д. О, Марусю! *(Хапається за голову, з мукою)*. Навіщо такі питання! Я молю тебе, не питай так, не питай ніколи! Чуєш?

М а р у с я. Ти боїшся?

Л е о н і д (*кричить*). Я нічого не боюсь! Я люблю тебе! Годі про це... Ходім!

М а р у с я. Ходім... *(Встає, застигає, ворушиться, видно, хоче щось сказать і не одважується)*. Леоніде!

Л е о н і д. Що, Марусю?

М а р у с я *(мнеться... Рішуче)*. Іди сюди... Ближче...

Леонід підходить, вона кладе йому на плечі руки і близько нахиляється лицем до нього; хвилюється.

М а р у с я. Слухай... Прийди сьогодні до мене. Прийди, як... як муж...

Л е о н і д. Ах, Марусю!.. *(Трохи одсовується)*. Навіщо ти це тепер?..

М а р у с я *(жалко зігнувшись)*. Ні, Леоніде?.

Л е о н і д *(з стражданням)*. Марусю! Не треба... Потім! Ти сама сказала, щоб чистим піти. Потім, все потім...

Маруся *(помалу, вбито схиляє голову і стоїть якийсь мент. Потім підводить, чудно блискає очима й говорить)*. Так. Ходім.

Леонід. Марусю... голубко. *(З мукою й ніяковістю)*. Ти, може, думаєш, що я того не хочу, що...

Маруся *(поспішно, злякано)*. Не треба! Не треба! Ходім!.. Не муч... Не треба... Ходім! *(Швидко вибігає з хати)*.

Леонід *(за нею)*. Марусю! Марусю! Та хіба ж...

Завіса

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Ніч. Поле. На заднім плані видно тюремну стіну; за стіною тюрма, збудована на кшталт літери П. Вікна її жовтіють у тьмі квадратиками: з деяких видно голови в'язнів, які то ворушаться, то зникають, то непорушно темніють у них. Іноді виразно, хоча дуже глухо, чути, як перегукуються в'язні між собою. Можна часто розібрати окремі слова. Ввесь час цього розділу перегукування не перестають. На сцені нікого.

Серед різних згуків ночі чутно з тюрми чоловічий голос:

— Га-ля-а... Га-а-ля-а!

Пауза.

Тонкий жіночий голос: А-а-а?

Чоловічий голос: За-спі-вай-те-е!

Жіночий голос: А-а?

Два чоловічих голоси разом: Заспі-вай-те!..

Жіночий голос: О-о!..

Пауза.

Два різних голоси співають:

За тучами, за хмарами
Сонечко не сходить,—
За лихими ворогами
Мій милий не ходить.

Обережно крадучись, з'являються Трохим і Цінність Маркович, зупиняються, озираються. Балакають придушено.

Цінність Маркович. Тут... *(Прислухається)*. А тих ще немає... Погано.

Трохим. Зараз прийдуть...

Цінність Маркович *(заклопотано)*. Ех, боюсь я, їй-богу, казав я...

Трохим. Ну, нічого. Вона просто хвилюється...

Цінність Маркович. Ах, любчику мій, і ми не

з ангельським спокоєм ідемо, але ж не виробляємо того, що вона...

Трохим. Нічого... Вона більш нервова, та й годі...

Цінність Маркович. А я все-таки боюсь. Боюсь, що встругне яку штуку отут, і май тоді... Цей її сміх, задумливість, чудні очі... Ех, не дають вони мені спокою! Серйозно, любчику, її не можна покидать одну. Я думаю, що їх треба вдвох зоставить на однім посту, хай собі тут буде з ним. Той хоч не дасть чогось зробить... А на її посту я сам стану, як треба вже буде приймать. Серйозно. Інакше я ні за що не ручаюсь. Чудна вже вона дуже стала за ці дні...

Трохим *(хмуро)*. Да. Якась... Іноді так жалко дивиться на всіх, така... нещасна, що... Ех!

Цінність Маркович. Ну, а я їх поставлю тут обох. Їй-богу. Я не можу...

Трохим. А не образиться?

Цінність Маркович. Ну, чого їй ображатись?

Трохим. Та вона тепер така якась вразлива стала... Трохи не так сказав чи глянув, вже, гляди,— образилась. Прямо аж дивно... Зовсім інший характер став... наче краса й душу робила гарною...

Цінність Маркович. Тш! *(Слухає)*. Ні, мені показалось... Ображатись їй нічого. Скажу, що на цей пункт більше народу побіжить, що Леонід сам не управиться... Та я думаю, що вони нічого проти цього не матимуть. Принаймні вона...

Трохим *(задумливо)*. Да, принаймні вона... *(Стріпується)*. Ех! Ну, що там! Робіть, як знаєте. Я свій пост знаю, а за інші не відповідаю. Це — ваша справа.

Цінність Маркович. Да! Так я так і зроблю, хай собі чи ображається, чи ні... Поставлю отут обох і хай собі милуються, якщо матимуть охоту сьогодні милуватись... Щодо мене, то я люблю інший час і місце для цього... А чуєте, як все чуть з тюрми?

Трохим. Тихе й чисте повітря сьогодні... Зір багато.

Цінність Маркович. Да... *(Прислухається)*. Ну, що ж це їх немає?

Трохим. Ми швидко йшли. Зараз, мабуть, будуть...

Цінність Маркович. Вартовий коло будки ждатиме?

Трохим. Да.

Цінність Маркович. Хватить шворки?

Трохим. На двох хватить.

Цінність Маркович. Так. *(Ходить, нервово потирає руки)*.

Трохим *(хмуро)*. Слухайте, Марковичу...

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Слухаю, любчику.

Т р о х и м. Як той... Як, може, там щось трапиться зо мною... Ну, чорт же його знає... Ну, одірве к чорту голову чи який ідіот пристрілить, так ви той... черкніть слова два по такій адресі: Черкаси, Марії Петрівні Кравченковій... Не забудете?

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Черкаси, Марії Петрівні Кравченковій... Не забуду.

Т р о х и м. Мати це моя... Черкніть, значить, що так і так. Жалко, як не знатиме. Напишіть, що кланявся... Ну, та... Ну, і все. З того світу спасибі вам пришлю.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Ну, що там про той світ! Ми якось ще на цьому подержимось. Їй-богу! Як-то співається: «Ой вип'ємо, куме, тут, бо на тім світі не дадуть; а хоч дадуть, не дадуть — все ж вип'ємо, куме, тут»... Аналогія трохи не той... ну, так і буде на сьогодні. Жаль — ми не випили трішки, артисти перед спектаклем п'ють... А їх все-таки нема. Це — погано вже. Погано. Чи не вчинила-таки чого Маруся наша? Ех, якби вже швидше мені втікти од вас... Ех, швидше! *(Слухає)*. Співає тюрма... Співай, співай, серденько. Люблю я цей спів! Ні в одній опері я не чув ніколи співів з таким чуттям, як в тюрмі...

Т р о х и м. Да-а.

Мовчання.
З тюрми чується:

Эх, ты доля, моя доля,
Доля горькая моя,
Гей, не ты ли, моя доля,
До Сибири довела (і т. д.).

Пісню прорізає різкий, тужливий свист вартового.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. А оцей свист — паскудна штука... А тих усе нема! А, бідонько моя, вони всю справу споганять.

Т р о х и м. Шш! *(Прислухається)*. Здається, йдуть.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Да, щось наче рухається... Двоє чи одно?

Т р о х и м. Двоє. Вони... *(Тихо гукає)*. Леоніде! Ви?

Л е о н і д і в г о л о с *(глухо)*. Ми...

З'являються справа Л е о н і д і М а р у с я.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Що ви так довго?

Л е о н і д. Хіба довго? Ми й так поспішали...

М а р у с я *(хапливо, нервово)*. Спізнились? Га? Ми

просто бігли... Чуєте, як співають. Усе чуть... Чуєте? Треба тихше балакать.

Цінність Маркович. Да, да... Тільки ось що, мої панове: перш усього, поменше хвилюватись. А друге таке: на цьому посту треба двох людей, бо на цей бік побіжить більша група... Я пропоную Леонідові й Марусі обом стоять тут. А я займу Марусин пост. Ви нічого не маєте проти?

Леонід. Я — нічого. Не знаю, як Маруся... Та раз треба...

Маруся *(вражена)*. Чекайте... Значить, я не там буду?

Цінність Маркович. Ви будете тут, разом з Леонідом...

Маруся. Ах, мені не це... Ну, все одно. Да, да, добре, я остаюсь тут. А Трохим, значить, на старому місці.

Цінність Маркович. На старому, на старому. Тільки дуже прошу не хвилюватись... Ну, Трохиме, ви можете йти в'язать вартового. Чекайте. Значить, ви потім вертаєтесь на цей пост. Маруся співає сигнал, їй одповідають, тоді ви йдете. Так. Валяйте тепер...

Трохим. Ну, бувайте!

Цінність Маркович. Хай вам добре буде.

Трохим. Дякую. *(Нахиляється і зникає на правому боці в темноті).*

Маруся непорушно вдумливо стоїть.
Цінність Маркович ходить, зігнувшись, нервово потираючи руки.

Леонід *(сідаючи на землю)*. Ви б, Марковичу, краще сіли або лягли... Сядь, Марусю. Так воно конспіративніше буде...

Цінність Маркович. Не можу, любчику, не можу... Нізащо зараз ні сидіть, ні лежать не можу. Тут уже хоч би стріляли прямо в пику, так не сяду й не ляжу. Так уже господь милосердний создав. Нічого не поробиш!

Леонід. Та хоч не ходіть.

Цінність Маркович. Знаю, любчику, що й ходить не варто б. Не можу.

Маруся *(що лягла, закинувши руки за голову)*. А зір скільки! Колись я вірила, що то душі людські...

Пауза.

Маруся *(глибоко зітхнувши)*. У що колись не вірилось!.. *(Швидко сідаючи)*. Слухайте, Марковичу!

Цінність Маркович. Слухаю, Марусенько.

Маруся. А де ж Трохимова бомба?

Леонід. Тш! Тихше. Не треба так голосно...

Маруся. Я забула.

Цінність Маркович. Лежить там, де їй треба лежать. А потім встане і зробить те, що їй треба зробить...

Маруся. Але це дуже небезпечно для Трохима?

Цінність Маркович. Ну, не так, як букетик фіалок у руках, але береженого, моя радість, і бог береже. Все од бога, моя хороша...

Маруся. Ах, та покиньте ваші жарти! Не місце їм.

Цінність Маркович. От іменно, моя люба, коли й жартувать, як не тепер, а не нервуватись і голосно кричать...

Маруся *(понижуючи голос)*. Я не нервуюсь. Я вас питаю, є хоч один шанс, що його може розірвать?

Цінність Маркович *(з легким роздратуванням)*. А, слухайте, серце, ви ж не дитина й повинні розуміть, що бомба — не апельсин же все-таки... Все може буть... Зручно кине, нічого не буде. Кине недалеко од себе, може штовхнуть... так, що й не встане.

Маруся *(лягаючи знов)*. Так. Дякую.

Леонід. Ану, тихо! *(Слухає)*.

Чути невиразний, сумний спів і далекі перегукування.

Маруся. Що таке? Що таке?

Леонід. Нічого. Мені почувся крик якийсь коло стіни...

Цінність Маркович. Ну, там кричать нікому...

Маруся. А може, його схопили?

Леонід. Ну, це не може бути...

Маруся. А чого ж він так довго? Господи! Яка тоска! Як тут тоскно... Тюрма страшна така...

Свист вартового, протяжний, виючий.

Маруся. Навіщо вони свистять?

Цінність Маркович. Це вартові... *(Потирає руки)*.

Маруся. Який безнадійний спів... Хоч би вже швидше він. Вони там ждуть...

Леонід. От уявляю, що вони зараз переживають...

Цінність Маркович. Да, да. Погано... Коли я тікав...

Маруся *(раптово стаючи на коліна)*. Ах, мені так хочеться скоріше заспівати їм, дать знать, що ми вже тут, що... я прямо не знаю.

Цінність Маркович. Тш, тш, Марусю, тільки заспокойтесь, зараз прийде Трохим, тоді співатимете.

Маруся. Ах, чого він так довго! Дивіться, як чорніють голівки в вікнах. Наші на лівім боці? Да, на лівім. Я тут бувала вдень. Он вікно Петра... Здається, так давно-давно

це було, а всього днів п'ять. Да, днів п'ять... *(Застигає й непорушно стоїть на колінах. Стріпується)*. Цінність Марковичу! Так життя — базар? Ну, а що робить тим, хто не має ніяких товарів? Іти з базару?

Цінність Маркович мовчки ходить.

Л е о н і д. Марусю, тут, їй-богу, не місце для філософій. Краще слухай...

М а р у с я. А звідки ти знаєш, що не місце? А може, якраз в таких місцях і місце? Ну, Цінність Марковичу? Одповідайте ж!

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Шш! Здається, Трохим...

Л е о н і д. Тихо, Марусю...

Всі пильно слухають.
З'являється Т р о х и м.

Т р о х и м *(тихо)*. Готово.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Зв'язали?

Т р о х и м. Зв'язав, рот заклепав і в будку поклав...

М а р у с я *(прудко підводячись)*. Ну, тепер можна, значить, давать сигнал? Да? Співать? Можна? *(Хвилюється)*.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Давайте. Тільки не хвилюйтесь і не дуже голосно співайте, щоб здавалось, що співають далеко від тюрми.

М а р у с я. Добре, добре... *(Прокашлюється й, повернувшись до тюрми лицем, співає)*:

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою [8].

Всі напружено слухають.

Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.

З тюрми чути ч о л о в і ч и й г о л о с:

Добрий вечір тобі,
Зелена діброво,
Переночуй хоч ніченьку
Мене молодого.
Добрий вечір тобі,

Зелений байраче,
Переночуй хоч ніченьку
Ти славу козачу.

Як тільки чуються перші слова, всі з полегшенням зітхають і оживляються.

М а р у с я. Почули, почули! Андріїв голос!

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч *(швидко)*. Чудесно! Ну, Трохиме, на місце! Після третього разу «сбейте оковы», Марусю, одповідайте.

М а р у с я. Чекайте. *(Поспішно підходить до Трохима)*. Трохиме! Прощайте! *(Простягає руку)*. Не сердьтесь на мене... і не згадуйте... поганим... Я, може, лучча, ніж ви думаєте. Може, побачите. Ну... Ну, ідіть, а то я... Нічого, нічого... Ідіть!

Т р о х и м. Ех, Марусю! Ну що вже тепер!.. Тільки не прощайте все-таки, а до побачення! Я помирать не збираюсь. До побачення, товариші! *(Стискує руки)*.

Л е о н і д. До побачення!

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. До побачення! Трохиме! Ви ж тікаєте на мій пост?

Т р о х и м *(озираючись)*. Да. *(Зігнувшись, зникає наліво)*.

М а р у с я. Я одповідаю. *(Співає)*.

Ой повій, повій,
Та й буйнесенький вітре,
Та понад морем,
Та й винеси нас
Із кайданів, з неволі
В чистеє поле,
Та й понеси на Вкраїну.

(Змовкає).

Якийсь мент слухають. Тюрма мовчить.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Так. Тепер, значить, тільки пильно слухайте. Ну, щасливо оставайтесь. Ваш екіпаж у правім рівчаку.

Л е о н і д. Знаю.

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Хай вам добре буде. *(Стискує руки)*.

Л е о н і д. І вам.

М а р у с я. Прощайте!

Ц і н н і с т ь М а р к о в и ч. Не прощайте, а до побачення... *(Іде)*.

М а р у с я. Може... Всяко буває...

Л е о н і д. Так прямо на вокзал?

Цінність Маркович. Прямо. Бувайте... Не хвилюйтесь... *(Зникає на лівім боці).*

Маруся. Вони, значить, зараз підпоюють надзирателя? Да?

Леонід. Да.

Маруся. А це довго? Я думаю, хвилин п'ять, правда?

Леонід. Не знаю. Може, й менше...

Маруся. Як вони повинні хвилюватись...

Леонід. Я думаю... Во всякім разі не менше, ніж ми...

Маруся. Ти хвилюєшся?

Леонід. Да... Трохи...

Маруся. А Трохим? А Трохимові як? Ну, вже недовго. Вже недовго... Слухай, а ти знаєш, чого вони нас поставили тут обох?

Леонід. Ну, Маркович же сказав, що на цей бік біжить більша група.

Маруся. Нічого подібного! Умовлено, що вони діляться нарівно. Змінить умови він не міг...

Леонід. Да, правда...

Маруся. А я знаю чого.

Леонід. Чого?

Маруся *(помовчавши)*. Вони вважають мене нікчемною, нездатною бути на посту.

Леонід. Ну, Марусю, ти знов.

Маруся. Я не хвилююсь, я не хвилююсь... Ти сам бачиш, яка я зараз спокійна... Але це факт. Цінність Маркович на мене весь час так подивлявся й потім щось сказав, вроді того, що боїться, як би я чого-небудь не наробила. Взагалі, цінність утеряла. О, я нічого! Хай... Я все-таки думаю, що на що-небудь я таки здатна. Да, да... На що-небудь. Побачать... А тебе я навмисне спитала,— я так і думала, що ти не помітиш.

Леонід. Право, я не розумію.

Маруся. Ну, нічого, нічого... Не будем більше про це говорити. Ні про що не будем говорити. Мовчать. Ох, як би я хотіла, щоб все уже мовчало круг мене, ні думок, ні споминів, нічого. Ну, годі! Ша, треба слухати. Вже недовго... Слухай, чуєш, як тюрма перегукується? Вся тюрма не знає, що вони тікають? Ні? *(Помовчавши. Другим тоном).* Я так хотіла посидіть в тюрмі, і не довелось.

Леонід. Хіба ти... Що значить «не довелось»?

Маруся *(хапливо)*. Ні, я так... помилилась. Розуміється, я ще двадцять раз встигну. Тільки мені раніше дуже хотілось... Ну, та це дурниця. Шш, слухай!

Леонід. Чудно ти поводишся сьогодні, Марусю...

Маруся. Чим? Чим чудно?

Л е о н і д. Та так... я не можу сказати. Але цей твій спокій... Смієшся ти якось... негарно якось смієшся. Потім цей тон твій якийсь насмішкуватий... цинічний навіть трохи. Слова якісь... Я розумію, вся ця історія могла зробити на тебе сильне враження, але... так якось чудно приймать усе. Ти робиш таке враження, яке буває... ти вибачай... від сільської дівчини, яка згубила невинність і сміється з того перед другими.

М а р у с я. Як ти розсудливо аналізуєш все тепер!

Л е о н і д. Я завжди аналізую.

М а р у с я. Вибачай, я так собі це сказала... Я багато сьогодні так собі говорю... Ти не звертай уваги — я хвилююсь. І потім мені... мені ж так тяжко, Леоніде! Леоніде, мені безумно тяжко. Невже все не так, невже... Господи! В мене все перевернуто! Хаос... мука... Леоніде, єдиний мій, не будь таким зі мною, не будь, дай вірити, дай, дай... *(Судорожно хапає його за руки)*. Я вірю тобі, одному, ти все... Леоніде, скажи, що ти мене любиш, скажи скоріше, зараз, скажи так, як казав тоді, вогнем душі скажи... Щоб я зразу зогрілась... Господи!

Л е о н і д *(хвилюючись, з жалем)*. Марусю, Марусю, не треба, серце, заспокойся... Бідна моя, хороша, не треба.

М а р у с я *(жадно, жагуче)*. Ти любиш? Любиш?

Л е о н і д. Марусю, тут же не місце, зараз буде сигнал, потім... Треба слухати. Ми поговоримо, треба розібратись...

Маруся, зразу остигаючи, змовкає, сидить непорушно.

Л е о н і д *(несміло, винувато)*. Марусю! Ну навіщо так...

М а р у с я *(стріпуючись, піднято)*. Ні, нічого, нічого! Ти вибачай, я так собі... Я вірю тобі. Ти любиш мене, я знаю, любиш те, що вище краси... Ха-ха-ха! Я знаю... Ти будеш мене ще більше навіть любити, правда? Будеш звать «ніжно-дзвенящою мрією», правда? Ха-ха-ха! Ох, ти ж чудак!

Л е о н і д. Марусю, ти не в хаті. А сміх твій...

М а р у с я *(понижуючи голос)*. Що мій сміх? Що? Це ж від радості... Ха-ха-ха! Хіба я повинна плакать? Над чим? Над ілюзіями? Чи, може, неправда, що ти мене любиш? Ану, спробуй сказать... Нізащо не скажеш, нізащо. Навіть візьмеш і поцілуєш. Ти такий. Навіть...

Л е о н і д. Марусю!

М а р у с я. Що, Леоніде?

Л е о н і д. Я тебе не пізнаю...

М а р у с я. Невже? Диви! — уголовні мене не пізнали, помошник, вартовий, Трохим — всі не пізнають. Ха-ха-ха! А я думала, що хоч ти пізнаєш... Да, да, я тобі вірю. Тепер

я вірю... *(Строго)*. Ну, годі. Буде. Треба слухать... а то ще пропустимо. О, не дай бог! *(Пауза)*. Ніч... Тюрма... Як чудно... *(Пауза)*. Як тихо! Ніч ніби слухає, що ми робимо...

Тягучий свист вартового.

М а р у с я. Фу, який гидкий цей свист... Ах, швидше б хоч уже, швидше! Я не можу! У мене сил не хватить... Не хватить, не хватить, боже.

Л е о н і д *(підповзаючи ближче до неї, зворушено)*. Марусю, голубко, не треба так...

М а р у с я *(злякано одсуваючись)*. Не треба! Не треба!

Л е о н і д. Та що з тобою? Чого злякалась?

М а р у с я. Не треба! Будь таким... Так легше...

Л е о н і д. Яким «таким»? Який же я?

М а р у с я. Я не знаю, я не знаю... Тільки не треба... Слухай краще, зараз будуть співать...

Л е о н і д. Чудна ти!

М а р у с я. Нічого, нічого... слухай...

З тюрми чується спів чоловічого голосу.

Л е о н і д Тш! *(Напружено слухає)*.

Співають:

По пыльной дороге телега несётся,
А в ней по бокам два жандарма сидять.

М а р у с я *(раптом підводячись)*. Уже! Уже!

Л е о н і д *(хвилюючись)*. Не хвилюйся так, Марусю, не хвилюйся.

М а р у с я. Ні, ні... Я не хвилююсь. Я тільки... От що, Леоніде! *(Хапливо виймає з-за корсажу пакет)*. Оцей пакет... Ви його прочитаєте завтра. Чуєте? Не сьогодні... А то й сьогодні, як хочете, мені все одно. Ну, от... Ви його прочитаєте... Більше нічого. Неконспіративного нічого... не бійтесь.

Л е о н і д *(взявши машинально пакет)*. Марусю, що за пакет? Що за пакет?

М а р у с я. Тихо, тихо. Пакет так собі, нічого... Зараз... Слухай...

З тюрми співають:

Сбейте оковы, Дайте мне волю... } *два рази*

М а р у с я *(натхненно)*. Да, да! Будьте певні. Ви будете мать волю... Будете!

Л е о н і д. Марусю! Що за пакет, скажи! Для чого? Навіщо ти з а р а з дала?

М а р у с я. Так, так... Може, мене арештують. Я хочу, щоб ти прочитав його...

Л е о н і д. Але чого ж тебе арештують? Значить, і мене ж арештують?

М а р у с я. Ах, покинь! Завтра все узнаєш. Ну, оддаси мені, як не арештують... Ну, подерж сьогодні у себе. Сховай. І слухай... Вони вже другий куплет починають. Чуєш, це вже другий... Правда ж, другий? Це другий чи ні? *(Дуже хвилюється).*

Л е о н і д. Заспокойся, заспокойся... Це — другий.

З тюрми:

А дома оставил он мать беззащитную,
Будет она от тоски изнывать и страдать...

М а р у с я. Да, да, це другий... Другий! Господи... Да, да, другий! *(Задихається).*

Л е о н і д. Марусю, Марусю... Ну, не можна ж...

М а р у с я *(раптом обнімає Леоніда, жагуче цілує, одривається).* Нічого, нічого... Це так... Я ще можу буть сильною. Це так... Да, да...

З тюрми жагуче чується:

Ах, сбейте оковы,
Дайте мне волю...

М а р у с я *(як у сні).* Да, да. *(Застигає. Потім враз стріпується, ніби щось згадавши).* Ох, я й забула! Боже, що ж мені робить? Леоніде, голубчику, я на одну хвилинку... Через дві секунди я назад...

Л е о н і д. Куди? Що забула? Вже ж другий раз... Чуєш?

М а р у с я. Да, да, чую... Я зараз, зараз! Я забула у Трохима свій револьвер... Там... Я зараз... *(Хутко біжить уліво і зникає в тьмі).*

Л е о н і д *(злякано).* Марусю, Марусю!

Неспокійно, в великій тривозі, зігнувшись, ходить, вдивляючись у тьму. Давить руки, поправляє пенсне.

З тюрми співають:

Оставил он также там милую сердцу,
Будет она от тоски изнывать и страдать.

Ах, сбейте ж оковы,
Дайте мне волю... } *два рази.*

На початку приспіву «Сбейте оковы» хутко з'являється задиханий Трохим.

Трохим. Ну, що таке? *(Озирається)*. Де ж Цінність Маркович? В чім діло? Що за ідіотизм?!

Леонід. Що таке? Який Цінність Маркович?

Трохим. Та який же, чорт би його взяв! Що йому треба? Де він? Нащо кликав? Та швидше, третій раз уже!

Леонід. Ніхто не кликав! Ніякого Марковича нема... Хто вам сказав?

Трохим. Ах ти, прокляття! Та Маруся ж прибігла за мною...

Леонід. Маруся? *(З жахом)*. Трохиме... Ох, господи! Біжіть швидше назад! Біжіть! Ви там покинули?

Трохим. Там.

Леонід *(пориваючись бігти, штовхаючи Трохима, не знаючи що робить)*. Біжіть! Біжіть! Вона все набрехала, хоче щось робить... Біжіть! Ніякого Цінність Марковича. Вона все видумала, щоб взять... О, боже!..

В цей мент співають кінець приспіву:

Дайте мне волю...

Трохим *(зриваючись бігти)*. Ах ти ж, прокляття!

Але раптом чується страшенний вибух, вся тюрма на мент освітлюється.

Леонід *(безсило сідаючи)*. Погибла... Боже...

Трохим *(зупинившись)*. Так... Фу ти! Да... От... *(Хоче бігти і знов зупиняється)*. Все одно нема чого... Нема...

Чути вистріли, крики, свист вартових, в вікнах густо голівок, ворушаться, кричать.

Леонід, сидячи оціпеніло, слухає.

Трохим *(стоїть, важко дихає, пильно вдивляється у тьму. Раптом кричить)*: Го-го!.. Сюди!.. Тут.

Чути тупіт ніг і глухі окрики.

Трохим Го!.. Го!..

Леонід *(підводиться)*. Біжать?

Трохим. Го!.. Го!.. Сюди!

Вибігають втікачі. Двоє передніх несуть труп Марусі. Задихані, балакають одривисто, хапливо, з нотками радості і тривоги.

Передні: Куди? Скоро!.. Там погоня... Трохиме, голубчику, здоров... Куди бігти?.. Швидше...

Л е о н і д *(підбігаючи)*. Мертва? Мертва!
Т р о х и м. Сюди, сюди!.. Вона жива? } разом.

П е р е д н і й з а д н і разом, біжачи:

— Коло стіни... Лежала... Мертва...

— Швидше, швидше... Мертва...

— Без голови... Швидше...

Л е о н і д *(не пускаючи, розтеряно хапається за труп)*. Чекайте... Я хочу... Пустіть, я хочу...

Т р о х и м. Леоніде! Пустіть! Потім... Чуєте, Леоніде! Та пустіть же! От ідіот! *(Сильно одриває, хватає за руку й тягне його за собою)*. За мною! Не одставай!

Всі, озираючись, біжать за ними.

В тюрмі чути вистріли, многоголосий далекий крик і довгі, тривожні свистки вартових.

З а в і с а

БРЕХНЯ

П'єса
на три
дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Андрій Карпович — інженер.
Наталія Павлівна — його жінка.
Карпо Федорович — його батько.
Дося, Соня — його сестри.
Антін Михайлович (Тось).
Іван Стратонович — помічник Андрія Карповича.
Пульхера — прислуга.

ДІЯ ПЕРША

Велика кімната просто обставлена. З лівого боку, ближче до кону, канапа. За нею, в глибині, двері до кухні. Між дверима й канапою піаніно. В задній стіні вікна на вулицю; між ними двері на балкон. В правій стіні позаду двері в сіни і в другі кімнати; ближче до кону двері в кімнату Наталі Павлівни. Між дверима буфет. Посередині круглий стіл; на столі наготовлено для обіду. Наталя Павлівна, пораючись біля столу, часом виходить на балкон і дивиться на вулицю. Входить з сіней з пляшкою Пульхера.

Пульхера. Ну, пані, знаєте, що я вам скажу?

Наталя Павлівна. Ні, Пульхеро, не знаю.

Пульхера. Ну, то зараз узнаєте. Щоб я спухла, як гора, коли я ще хоч раз піду до нашого лавушника! Хай до нього чорти ходять, от що я вам скажу, пані.

Наталя Павлівна *(сміючись)*. Чудесно сказано. То ж через що саме?

Пульхера. Через те саме, що він мене зараз так вистрамив перед людьми, що краще б він мені помиї на голову вилив. «Ти, каже, ще довго ходитимеш до мене по книжці брать? Ти, каже, заплатила мені за той місяць? Ти, каже, у старців служиш та й сама у старчихи записалась. Ти, каже, стара жінка». Та як почав, як почав... «Поки, каже, не заплатите, нічого більше давать не буду». От вам і маєте! Хай тепер до нього хто хоче ходить, а я не хочу.

Наталя Павлівна *(весело)*. Нічого, Пульхеро, ось одержу гроші за урок, та й оддамо. А уксусу й не дав?

Пульхера. Не дав, щоб йому дихать не дало. «Нічого, каже, не дам!»

Наталя Павлівна. Сердитий. Ну, нічого, сьогодні без уксусу побудемо. Можна піти за гроші взять, та пізно. Зараз приїдуть з вокзалу. Ідіть, Пульхеро, щоб борщ не перекипів. А то Андрій Карпович нам задасть. Треба гостей прийняти як слід. *(Іде на балкон).*

Пульхера. А двірник знов нагадував про квартиру. Як не заплатите, то з поліцією, каже, викидать будемо.

Наталя Павлівна *(сміється)*. Та невже? От біда з ним!

Пульхера *(мовчки дивиться на неї. Ніби сердито)*. От знов сміються! А чого, спитатись?

Наталя Павлівна ще більше сміється.

Пульхера. Ну, от! Там, де треба плакать, вони сміються. Де сміятись — плачуть.

Наталя Павлівна. А ви хіба бачили хоч раз, щоб я плакала?

Пульхера *(подумавши, здивовано)*. Ба ні, таки не бачила. А їй-богу, що не бачила! Другий рік служу, а таки ні разу не бачила. Не розберу я вас, пані! Ну, та дай боже, щоб і довіку не плакали. Так не треба уксусу?

Дзвінок.

Наталя Павлівна *(схоплено)*. О! Невже я їх пропустила?! *(Біжить у сіни)*.

Чути її й чоловічий голоси. Входять Наталя Павлівна й Тось. Тось — молодий, гарний. Рухи розкидисті, нетерплячі. Часто стріпує густим довгим волоссям.

Сідає на канапу й понуро дивиться в землю, очевидячки, збираючись щось сказати.

Наталя Павлівна. А я думала — наші з вокзалу.

Тось *(хмуро)*. Доброго здоров'я, Пульхеро.

Пульхера *(ідучи в кухню)*. Доброго й вам, паничу.

Тось. Ще не приїхали? Я на хвилинку.

Наталя Павлівна *(сідаючи біля нього, ніжно-весело, трішки насмішкувато)*. Ну, розуміється, на хвилинку! Мій котик завжди тільки на хвилинку, на коротюхесеньку хвилиночку! *(Жагуче хапаючи його за голову й цілуючи)*. Мій хлопчику єдиний!

Тось *(визволяючись)*. Не треба, Тасю. Я не цього прийшов.

Наталя Павлівна. Я знаю... Вже по мордочці бачу, що прийшов знов з якимсь «твердим, рішучим» наміром. Правда, котику?

Тось. Я прошу залишити цей тон. Я хочу балакати серйозно.

Наталя Павлівна *(беручи немов під козирок)*. Слушаюсь!

Тось *(сердито встаючи)*. Ну, так я тобі скажу, що це наше останнє побачення. Коли ти хочеш, щоб воно було... щоб воно носило цей... характер, то... прошу.

Наталя Павлівна *(теж встаючи, підходить до нього, лащиться)*. Мій хлопчик сердитий на мене, що я вчора

не вийшла? Любий, я так страшенно була вчора зайнята. Ці уроки, потім треба було приготувати до приїзду тата. Потім Андрієві од хвилювання було трішки поганенько.

Т о с ь *(різко визволяючись)*. Ну да, я так і знав. «Андрієві поганенько»... Ах, лиши мене! Ну, от я й прийшов сказать, що я більше цього не можу! Не можу! Рішуче не можу. Або Андрій, або я. От і все. Ти можеш скільки хочеш посміхатись, моє діло заявить тобі, а ти собі хоч танцюй. Я знаю, тобі наплювать на те, що ми розійдемось... Тобі все сміх і дурниці. А я не можу!

Н а т а л я П а в л і в н а. Котику, не кричи так голосно; Дося вдома, може почути.

Т о с ь. І сказать Андрієві, правда? А з Андрієм станеться припадок і... Ну, розуміється, Андрій — будуча знаменитість, Андрій — великий український хімик-механик чи чорт його там знає, а я що? Нещасний студент, невідомий нікому поет.

Н а т а л я П а в л і в н а. Ти — мій котик, ти — моя радість.

Т о с ь. Ну, так от твоя радість тобі заявляє, що у неї нема більше сил терпіти це становище. Чуєш? Нема! Вічна брехня, вічна крадіж хвилинок. Пошло, гидко! Я Андрія поважаю, але я його ненавиджу за те, що брешу йому. І ще це ідіотське становище кузена! Що може бути пошліше кузена? Що? Я не знаю! Всяка дамочка, котра дурить свого йолопа чоловіка, зараз знаходить собі «кузена». Ми навіть не спромоглись на оригінальність і не видумали нічого краще, як «кузена».

Н а т а л я П а в л і в н а. Дитинко, пошла брехня завжди найправдоподібніша.

Т о с ь. Я не хочу ніякої брехні!

Н а т а л я П а в л і в н а. Тш! Не кричи ж так.

Т о с ь. Не хочу! З якої речі я повинен брехать? З якої? З якої речі я повинен цілі вечори бігать, як божевільний, по кварталу, виглядать, красти якийсь поцілунок, червоніть, мучитись за нього? З якої речі, я питаю? Я люблю тебе, ти любиш мене. В чому ж річ, нарешті? В чому? Ах, знаю! Ти знов почнеш про жаліть, про святу жаліть... Андрій такий був нещасний, ти підняла його, ти надала йому сил, ти зробила його ученим, він зараз робить великий винахід, дасть людськості великі цінності, його не можна кидать, бо він загине, з ним зараз припадок, параліч, чорт-біс. І ти взяла на себе подвиг любові. Так?

Н а т а л я П а в л і в н а *(ніжно дивиться на нього. З радісною, веселою готовністю хитає головою)*. Так.

Т о с ь. Ти все-таки жартуєш. Але я говорю без всякої охоти жартувать. Ну, можеш? Ну, так от я тобі говорю, що це все... брехня!... Розумієш, вся ця «свята» жаліть, под-

виг — все це єрунда, брехня, і більше нічого. Тобі потрібний молодий, здоровий любовник, бо твій чоловік хворий. Але він скоро зробить свій винахід і матиме за нього великі гроші. Тоді ти зможеш пожить. І, розуміється, мінять це на якесь життя з бідним студентом — невигідно! Ось весь твій подвиг і жаліть! Так-так! А любить... не любиш ти ні мене, ні його, а тільки себе, хоч зараз ти...— прошу не перебивать! — хоч зараз ти й оддаєш свої сили на уроки й годуєш всю сім'ю. Ти тільки умієш все підраховувать добре. Ти своє візьмеш. Ну, а я не можу буть... буть якимсь знаряддям для дамочки, у котрої чоловік. Та й те: хіба я знаю, чи ти не живеш з ним, як з чоловіком? Хіба я в цій брехні можу розібратись? Може, просто іншого мужчини треба!

Наталя Павлівна *(серйозно, тихо)*. Чекай: це все ти... Ти в це віриш твердо, що ти говориш?

Тось. А я знаю, чому мені вірить?! Я знаю, де кінчається брехня, а де правда? Хіба я можу знать? Коли в тебе в принципі брехня, то звідки я знаю, що ти мені не брешеш? Звідки?

Наталя Павлівна. Котику, для чого тобі?

Тось. А я знаю? Може, теж з жалості? Тільки я не потребую жалості! Не потребую! *(Хапається за голову)*. Головне... ця страшенна щирість брехні. Іменно щирість! Після жагучих обіймів зі мною, після пекучої ніжності — іменно пекучої, болючої! — ти приходиш додому й милуєш Андрія. І як, як? З такою ніжністю, з такою щирістю, що я... я або горю з сорому, або горю... з болю... Я не розумію! Як хочеш, я не розумію, нічогісінько, ні рисочки з цього не розумію. Як ти можеш?! Як ти можеш навіть не почервоніти при мені, а через двадцять, десять, навіть п'ять хвилин після мене з такою турботою, ласкою, ніжністю ходити коло нього, дивитись йому в очі, брехати, і ні трішки муки, ні трішки! От що мене більш усього мучить. Так-так, це мене найбільш мучить, коли хочеш знать. Ти — або надзвичайно бездушна, жорстока, тупа... так-так, я все це передумав цими ночами і хочу тобі сказать: ти — або надзвичайно примітивна людина, або... Або хай чорт мене забере, коли я хоч що-небудь розумію в цій паскудній плутанині! Одне я знаю, одне: я так далі не можу. Я не маю покою. Скажи мені, що хочеш, що хочеш, скажи мені, що ти мене не любиш, що тобі треба було мужчини, що ти сміялась з мене, що хочеш, тільки п р а в д у, чуєш, правду скажи мені!

Наталя Павлівна *(сміючись)*. А ти хіба повіриш, що це правда?

Тось *(безсило)*. Правда... Ти, по своїй теорії, умієш так правдоподібно брехать, що, дійсно, не повірить не можна... Єдине єсть: ти покинеш Андрія й підеш зі мною. Це єдине.

Наталя Павлівна. Але, хлопчику, цього єдиного доказу я не можу тобі, на жаль, дати.

Тось. Чому?

Наталя Павлівна. Ах, котику, ми вертаємось знов до старого.

Тось. Жалість...

Наталя Павлівна. Жалість, Тосику. Потім у тебе завжди якраз у такий час приходять такі настрої, коли цілком неможливо. Ну, подумай сам... Чекай, і ти цей єдиний доказ вимагаєш у мене зараз же? Правда?

Тось. Розуміється.

Наталя Павлівна *(сміється)*. Ну, само собою. Моментально. Так навіть у цьому хвартушку вийду й піду. Чекай. І це буде якраз в той момент, коли Андрій привозить у свою хату свого старого батька й сестру, коли стоїть на порозі здійснення своєї довголітньої мрії. Чекай, котику. Він п'ятнадцять років мріє дать своєму батькові трішки, трішечки спокою. Розумієш, такому бідному дядюшці, що цілий свій вік ходив за плугом, їв у свята булочку з хлібом і перед кожним піджаком скидав свою подрану шапчинку. Розумієш, котику? П'ятнадцять років він мріє, що ось-ось він стане трішки на ноги і візьме до себе батька й сестру. Ти не бачив їх? Ну да, ти не міг бачити. Я бачила, як тільки ми побрались з Андрієм. Дитинко, ти й це скажеш — брехня, але я все-таки скажу тобі: я вперше через його батька почула, яка може бути жалість. За Андрія я виходила, скажу правду, з гордості, з абстрактної любові до людськості, ну от з такої, з якої — не сердься — ти пишеш іноді громадські вірші. Я знала, що Андрій має великі математичні здібності, ну й хотіла через нього дати людськості «нові цінності». Ну, от як, скажімо, революціонери ідуть на смерть, на жертви «за друзі своя». Я теж пішла на жертву. А коли побачила його батька, сестер... смішно, котику,— але мені хотілось стати на коліна перед його батьком, обмити його ноги й витерти їх своїм волоссям. *(Схвильовано)*. Я не знаю, може, кому нічого особливого не покажеться в цій людині, але я не можу без щемлячої, пекучої жалості дивитись на цього «дядюшку».

Тось. Що він, каліка?

Наталя Павлівна. О, ні... Він... він — затурканий життям. Він — селянин. Він... страшенно подібний до мого батька... От це, мабуть, більш усього. Я хочу, щоб ти подивився на них...*(Біжить до балкону, дивиться й вертається)*. І от ти, котику, ти, мій чулий, розумний, сердечний хлопчику, ти хочеш, щоб я на порозі мрії чотирьох людей взяла і брякнула їх об землю, в болото. Ти цього хочеш?

Тось. А ти хочеш брехнею дать їм щастя? Брехнею?

Наталя Павлівна. Все одно. О, людям, котику, зовсім не треба правди чи брехні, їм треба *щастя*, розумієш, щастя, спокою. Коли брехня може це дать — слава брехні! Слава! Та от *(лащиться і сміється)*, наприклад, такий неспокійний, такий дужий, такий свіжий, як... хтось... і той хоче... спокою. А що дає спокій? Правда. Так звикли люди думать. Значить, давай правду! А коли я дам таку брехню моєму котику, що вона дасть спокій йому, то хіба він її не візьме? Ні?

Тось. Ні!

Наталя Павлівна *(сміється)*. Одну правду? Ну, хороший, скажу ж тобі правду. Ти — моя радість. Чуєш? Ти — мій сміх, ти — моє ясне в житті. Ти — моя любов радості, ти — те, без чого людині й нічому живому не можна жити. Це дурниця — саможертва без радості. Треба десь брать, щоб давать. От я у тебе беру і даю другим. Знаєш, як рослина бере у сонця і дає бідній замореній скотинці. Розумієш, моє сонечко?

Тось. А це правда?

Наталя Павлівна. Правда.

Тось. А звідки я це знаю? Хіба говорити важко! Тим паче тому, хто думає, що брехати можна, тільки щоб було похоже на правду.

Наталя Павлівна. І давало радість, котику.

Тось *(спалахнувши)*. Та мені нема радості, бо я не вірю, що це правда! Не вірю, не знаю, у всьому сумніваюсь. Слова, слова й слова. Факти давай! Дію.

Наталя Павлівна *(вкрадчиво)*. Чудесно. Хіба це не факт, як ти ридав там, біля шафи, у тебе, і я спитала тебе, і ти казав: «од щастя». Не факт? А то не факт, що ти написав такий ряд робіт, який, може, ніколи не напишеш більше? Це не дія, це слова? Хіба ти не переживаєш щодня муки й радості, що і є справжнє життя? Хіба ти, мій вогнику, не підеш зараз додому і не виллєш свою муку в словах, від яких у людей буде стискуватись серце? Ні? Чого ж ти хочеш? Ти хочеш спокою. Ти хочеш, щоб я пішла з тобою, щоб ми найняли квартиру, оселились. Ну, і що далі? Ти будеш спокійний. Ти не будеш бігати, чекати на мене, хвилюватись, мучитись, не спати ночі... І не будеш жити. Не будеш страждати, не будеш і радіти, не будеш і людей розуміти. Ти цього хочеш? Так?

Тось мовчить.

Наталя Павлівна. Ну добре, я зроблю. Буду так само, як тепер, цілі дні бігати по уроках, а ввечері, замість того, щоб, вирвавшись від усього темного, нудного, жалкого, спішити з хвилюванням до мого ясного, я буду спокійно

вертатись на свою квартиру, де жде мене — а то й зовсім не жде, бо знає, що прийду,— чоловік з самоваром і нудьгою. А це «щастя» буде куплено ціною тяжкого, дійсного страждання чотирьох людей. Та якого страждання! Андрій стане ідіотом. Це йому завжди загрожує. Ця сестра зробиться зовсім ганчіркою в руках людей. Та, що приїде, стане хмурим ненависником людей. А батько... Ні, Тосику, ні, моє сонечко, ти не захочеш цього, ти не можеш цього захотіти! Ні, ні! За що ж я тебе люблю, коли так?

Тось. Ну, добре. Нехай... Але ж це довго тягнутись не може. Невже ти думаєш до смерті брехать? Невже не одкриється? Може, вже й зараз є підозріння. Що ж тоді?

Наталя Павлівна. Ні, не одкриється. Коли людина схоче, то може все зробить.

Тось. Що за єрунда! Ось зараз може увійти Андрій, а я обніму тебе, й кінець.

Наталя Павлівна *(посміхаючись)*. Ой! А брехня навіщо! Ти думаєш, що не можна переконати людину, що це не стіл, а грамофон? Хіба не гіпнотизують людей?

Тось *(зриваючись)*. Так ти й мене зараз гіпнотизувала тільки?!

Наталя Павлівна *(регоче)*. Так я й знала! Так і знала, що спалахне. Голубчику, може, я все це говорила тільки для того, щоб подивитись, як ти спалахнеш. Я так люблю в тобі, коли ти, ффф! — і загорівсь. Хіба такого можна загіпнотизувати? Гіпнотизують хворих, слабких, жалких. А тебе для чого?

Тось *(хапається руками за голову)*. Ні, я в цій плутанині зверну собі голову! Я нічого не розумію. Де початок, де кінець, де...

Наталя Павлівна. Що ж це вони так довго? *(Біжить на балкон, придивляється)*. О, от уже й Іван Стратонович іде. Хлопчику, не треба так хвилюватись, а то ти такий скаженький у мене, що я завжди аж тремтю, коли ти з нами. Так і жду, що щось випалиш або схопиш Андрія за горло. Іван Стратонович зараз прийде, давай сядемо, як родичі, і будемо ждать гостей.

Тось *(беручи шапку)*. Я піду додому.

Наталя Павлівна. Ні, котюнику, ти будеш з нами обідати. Подивишся на гостей. Саня тобі мусить подобатись. Вона так страшно правдива. От спарувать вас. Тільки наїжена страшенно проти життя.

Тось. А навіщо ти Досі про Івана Стратоновича цю... неправду говорила? Що ніби він закоханий у неї?

Наталя Павлівна. Ні, що закоханий, я не сказала, це занадто раптовий перехід. Я сказала «подобається».

Т о с ь. А це правда?

Н а т а л я П а в л і в н а. А я знаю? Може, й подобається, може, й ні. І хоч вона образилась, здається, і не вірить і... а все-таки їй приємно. А їй, котику, так треба приємності. Її треба поливать. Знаєш, як зів'ялу білу лілейку.

Т о с ь. Брехнею поливать?

Н а т а л я П а в л і в н а. Ні, приємним, водичкою.

Т о с ь. А потім взять і придушить. Правда?

Н а т а л я П а в л і в н а. Навіщо?

Т о с ь. Господи! Та вона ж ясно бачить, що Іван Стратонович закоханий у тебе, а не в неї.

Н а т а л я П а в л і в н а. Що-о? *(Хрестить його, сміється)*.

Т о с ь. Ах, Тасю, ну навіщо ти й тут? Це ж видно. Він на тебе так іноді дивиться...

Н а т а л я П а в л і в н а. Котику! Годі! У мене закохані двірник, лавушник, Рябко — всі, бо всі на мене дивляться. Розуміється, у тебе всі в мене закохані. Звичайно, інакше й не може бути.

Т о с ь *(задумливо-хмуро)*. Ні, він у тебе закоханий. І навіть щось за нами помічає. *(Підводячи голову)*. Знаєш, це так не скінчиться!

Н а т а л я П а в л і в н а. Кінчиться так, як кінчиться. Нема чого про це думать. А ти краще от що, котику,— тільки ти не сердься! — ти цей тиждень трошки потерпи, як я не буду до тебе забігать. Добре? Потерпить моє золотко? Я буду, певне, занята дуже. Ти знаєш, я взяла ще й той урок. Голубе, я не могла інакше...

Т о с ь. Ну, ет! Ет, к чорту все, і більше нічого! Прощай, можеш зовсім не приходить! *(Простягає руку)*.

Н а т а л я П а в л і в н а. Фур-фур, мій вогнику... *(Удержує за руку)*. Хіба я сказала, що зовсім не прийду? Забіжу на хвилинку. І то ж, котику, недовго, перший час, поки трішки гостей устрою... Котику, не треба сердитись на свою Тасю. Не треба, правда? Можеш навіть трішки побуркотіти на мене, а сердитись не треба, ні? І от ще що... Не будь, дитинко, таким скажененьким при Андрієві. Можеш собі гризтись з Іваном Стратоновичем, а Андрія... Ну-ну, от уже вони й образились...

Т о с ь *(холодно)*. Мені ображатись нема чого... Не бійсь, я твого Андрія не загризу... Прощай!

Дзвінок.

Н а т а л я П а в л і в н а. Котику, ти з нами будеш обідати. Правда? Ну, будь же хорошим... Це, мабуть, Іван Стратонович дзвонить. Не треба хмуритись, моє сонечко. Сонечко

повинно завжди бути ясним. Ну, сядь... Сядь і вір, що я... люблю тебе. *(Обіймає за голову, жагуче цілує й біжить одчиняти).*

В цей мент двері одчиняються, і входить І в а н С т р а т о н о в и ч і Д о с я. Іван Стратонович — молодий чоловік літ 30, смуглявий, присадкуватий і хмурий. Борідка росте кущиками на шиї.

Н а т а л я П а в л і в н а *(зі сміхом)*. А вам Дося одчиняла, а я біжу. А більше нікого нема?

І в а н С т р а т о н о в и ч *(з хмурим жартом, пильно зиркаючи на Тося й Наталю Павлівну)*. А вам мало?

Н а т а л я П а в л і в н а. О, коли ви зі мною, то для мене більш нікого не треба. Я просто з цікавості.

І в а н С т р а т о н о в и ч. Ні, я не про себе. Доброго здоров'я, пііто. *(Здоровкається з Тосем).*

Т о с ь. Доброго здоров'я, хімико.

І в а н С т р а т о н о в и ч. Як? Хімико? Це ж по якому? По-українському, мабуть? Щасливий народ — українські поети, їм закони не писані.

Н а т а л я П а в л і в н а *(в цей час дивилась на вулицю)*. Ну, що ж вони так довго? Може, не приїхали? Чи трапилось що?

І в а н С т р а т о н о в и ч *(наливає в чарку горілки, випиває й заїдає шматочком хліба)*. Зараз приїдуть. Це ж все-таки не те, що видумать нове слово, Наталю Павлівно.

Т о с ь *(сміється)*. Або зробить великий винахід в механиці.

І в а н С т р а т о н о в и ч *(кривиться)*. Фе, щось ви сьогодні скислі якісь дотепи пускаєте. Новеньке б щось.

Д о с я *(пораючись коло столу, тихо)*. Знов зцепились.

І в а н С т р а т о н о в и ч. На жаль, Федосю Карпівно, мусимо розчепитись, бо Антон Михайлович почувають себе сьогодні в занадто мирному настрою.

Т о с ь. Це ви нагнали на мене цей настрій.

Іван Стратонович мовчки дивиться на нього, посміхається й одходить. Сідає за піаніно й, незграбно підбираючи акомпанемент, співає:

Гей, не шуми, луже,
Зелений байраче! —
Не плач, не журися,
Молодий козаче...

Поглядає на Тося, який хмуро ходить по хаті.

Н а т а л я П а в л і в н а. Ура! Їдуть! Досю, їдуть! *(Біжить з балкону в сіни, Дося за нею).*

Іван Стратонович *(встає до Тося)*. Ви ж наготовили встрічні вірші?

Тось. Ідіть ви к чорту!

Іван Стратонович. О, ви зовсім не в екстазі, що приїжджають «родичі»...

Тось дивиться на нього.

Іван Стратонович. Я б на вашому місці цілу поему зварганив би. «О, ви, которі...» Хе-хе-хе!

Тось. Слухайте, ви, кислото... Я зараз не маю охоти жартувать, але коли ви так дуже хочете, то можу. Тільки щоб потім не жалкували.

Іван Стратонович. У-у, з такою передмовою я пас. З поетами, коли вони не мають охоти жартувать, небезпечні жарти. Ухиляюсь. Покірно ухиляюсь і прошу ласкаво вибачити. О, родичі ваші вже йдуть... Мовчу, мовчу...

Тось. Щось ви сьогодні страшно балакучі.

Іван Стратонович. З вами роллю помінявся.

В сінях чути скрики; гомін голосів, поцілунки. Входить Андрій Карпович, за ним Карпо Федорович, Саня, Наталя Павлівна і Дося. Всі радісно схвильовані.

Андрій Карпович — літ 40, худий, згорблений, одежа на ньому сидить мішкувато. Сам дуже негарний, з великим червоним носом і блідим лицем. Очі тихі, промінясті, надзвичайно ласкаві й розумні.

Карпо Федорович — похожий дуже на сина. Одягнений по-селянському. Очі з виразом зляканої покірності, угодливості й несмілості. Почуває себе ніяково, ступає несміло, незграбно, весь час соромиться й витирає з лиця піт. Іноді тільки з боязкою ласкою поглядає на дітей.

Саня — висока, гарна, ще молоденька дівчина з дуже хмурим лицем і очима, які спідлоба дивляться на все немов байдуже й суворо. Держиться рівно, одягнена по-міщанському.

Андрій Карпович. Ну от, тату, ви й дома... Ви й дома... Тепер усе... От і обід на столі... Хе-хе-хе! І вся наша сім'я... Оце наш родич, двоюрідний брат Наталі, поет, знаєте, складає пісні, чудесні пісні. Ось колись ми... Прекрасний чоловік, познайомтесь... Це мій тато, Тосю, прошу любить і жалувать, як кажуть кацапи. *(Щасливо сміється)*.

Тось мовчки уклоняється й простягає Карпу Федоровичу руку.

Карпо Федорович *(з ніяковою посмішкою незграбно стискує її й говорить)*. Очень довольні. Приятно...

Андрій Карпович. А це, тату, мій компаньйон... Разом працюємо над машиною... Він на вид трішки хмурий, а серце чудесне... Хе-хе-хе! Чудесне серце... У хмурих лицем часто серце веселе...

Іван Стратонович *(простягаючи руку, серйозно, низько вклоняється)*. Не компаньйон, а помічник вашого сина.

Карпо Федорович. Очень довольні... Звиніть... Приятно...

Андрій Карпович. Ну, а тепер можна й обідать... З сестричкою познайомились? У, яка хмара... А серце теж золоте... Рекомендую, панове, за цею хмарою ховається чудесне сонечко. Чудесне! Ну, от церемонія скінчилась. Тасюню, може, вже й обідати можна?

Наталя Павлівна. А може, вони б трохи умились з дороги... Тату, може, хочете умитись? Саню?

Карпо Федорович *(покірно повертається за нею)*. Ну да, умиться з дороги... Так що...

Саня. Я б умилась.

Наталя Павлівна. От і чудесно. У вашій кімнаті вже наготовлено все. Ходіть, таточку, за мною. *(Злегка обіймає його)*. Досю, там усе єсть?

Дося *(що шепотілась з Санею)*. Все, я зараз. Ходім. *(Бере Саню й виводить)*.

Андрій Карпович *(піднято ходить по хаті, підходить то до Івана Стратоновича, то до Тося, гладить їх по плечах і весь час радісно посміхається)*. Значить, у нас прибавилось народу... Нашого полку «прібило», як то співається десь... Де то так співається, Тосю? Га?

Тось. В старослов'янській пісні...

Андрій Карпович. В старослов'янській? Чудесні ці старослов'янські пісні... Чудесні... Тільки я забув уже... А чудесні... Ми, українці, старші слов'яни, ніж руські... Старші, чистіші. Вони помішані з фіннами. Ви не згодні, Іване Стратоновичу? *(Гладить по плечі його)*.

Іван Стратонович *(посміхаючись)*. Цілком згоджуюсь. Тільки мені здається, що й руські — чудесний народ.

Андрій Карпович *(гаряче)*. Чудесний, прекрасний народ! Знаменита нація, просто знаменита. А день, панове, який сьогодні чудесний! Га? Поете! Славте день і сонце... Як то єсть:

Слава... слава_
Хортам, і гончим, і псарям...

Ну, тут точка. Точка, точка. Де точка, то вже годі... Ха-ха-ха! Я, панове, сьогодні трішки переповнений. І ледащо, ледащо страшенне. З самого ранку гуляю. Лаєтесь дуже, Іване Стратоновичу? Дуже? Пропав день? Нічого, надолуджу! Тепер закипить. Голову даю, що через тиждень здамо в комісію мотор.

Іван Стратонович. Раз голову даєте, то здамо.

Андрій Карпович. Даю! Дві голови даю!

Іван Стратонович. Чиї? Мою й вашу?

Входить Наталя Павлівна.

Андрій Карпович. Ха-ха-ха! Ні! Мою й... *(озирається)* й ось чию... Ось чию!

Наталя Павлівна *(з сяючим обличчям)*. Що таке?

Андрій Карпович. Тасю! Я кажу, що через тиждень здамо в комісію мотор. Даю дві голови, що здамо. Мою й твою. Правда, здамо? Даєш?

Наталя Павлівна. Даю!

Андрій Карпович. Урра! А ще через тиждень, як дасть бог, може, вже й аванс нам наші бельгійські капіталісти одпустять. Одпустять, Іване Стратоновичу, га?

Іван Стратонович. Як даєте голову, що одпустять...

Андрій Карпович. Ха-ха-ха! Дві голови даю. А що, справді, вони ж уже до гвинтика знайомі з нашою роботою! Що їм? Спробували та й контракт. Ого! Чортова Бельгія заплатить-таки нам...

Наталя Павлівна. Адю, Адю!.. Спокійніше, спокійніше, а то мокрого рушничка на голову покладу. Занадто ви вже розходились. Дивіться на нього, яким балакунчиком став сьогодні.

Андрій Карпович. Тасюню! Сьогодні ж день... *(Бере її руку, гаряче цілує)*. Ти сама знаєш... І я за нього ніколи тобі не забуду... Ну, й годі... Не буду... Що ж там наші подорожні? Миються? Швидше їх сюди.

Наталя Павлівна. Зараз, зараз...

Входить Пульхера.

Наталя Павлівна. От і Пульхера... Давайте, Пульхеро, борщ, гості вже приїхали.

Андрій Карпович. Приїхали, Пульхеро; тепер держіться, варить будете на двох більше.

Пульхера. І слава богу. Аби було з чого, а то хоч на цілий рід варитиму...

Андрій Карпович. Буде, Пульхеро, буде! Ще трішки, то буде так, що й...

Пульхера. І слава богу. А то вже...

Наталя Павлівна. Давайте, Пульхеро, давайте. Ось уже ідуть наші.

Пульхера виходить.

Андрій Карпович. Чуде-есна женщина! Чудесна! А от уже й наші подорожні.

Входять Карпо Федорович, Саня й Дося.

Наталя Павлівна. Ну, тепер можна сідать. Панове, сідайте, де хочете, а я з татом. Тату, ми сядемо тут... Добре? Адю, ти на другий бік.

Андрій Карпович. Чудесно. Чудесно.

Наталя Павлівна ніжно всаджує Карпа Федоровича й сідає біля нього. Всі розсаджуються.

Іван Стратонович *(до хмурого Тося)*. А ми з вами поруч, правда? Як вірні друзі й нерозлучні приятелі. *(До Сані)*. Знаєте, ми *(показує на Тося)*, як нерозлита вода, куди один, туди й другий.

Саня неуважно спідлоба зиркає на них. Весь час слідкує за Наталею Павлівною.

Тось *(з погрозою)*. Я вам сказав, що до жартів не маю охоти.

Наталя Павлівна *(неспокійно дивиться в їхній бік)*. Панове, наливайте чарки! Вип'єте, тату?

Карпо Федорович *(почуває себе, видно, ніяково. Обережно відсовує серветку, не знає, де діти руки)*. Спасибі... Очень довольні... Я б... той... *(До Андрія Карповича)*. Я б, може, той... може б, я собі на кухні... пообідав... Га?

Наталя Павлівна *(з мукою)*. О, тату! Ну що ви, бог з вами! Голубчику! Ну що ви! *(Саня кусає губу й різко одсовує тарілку)*.

Андрій Карпович *(стихає зразу)*. Ну що ви говорите, тату...

Карпо Федорович *(винувато)*. Незвично... Ще щось розіб'ю...

Наталя Павлівна. Та бийте! Голубчику! Ах, їй-богу... Ну, годі... *(Обнімає й гаряче цілує)*. Ви ж, тату, серед дітей... Досю, ради бога, накричіть на Пульхеру... *(Дося встає й іде назустріч Пульхері)*. Панове, наливайте. Ось ми вип'ємо... Адю, наливай... Я хочу теж випити.

Андрій Карпович. Чудесно! Чудесно! Ви вже наливаєте. Ну, наливайте, Іване Стратоновичу. А от і борщик. Знаменитий, тату, борщ варить наша Пульхера. От наші гості, Пульхеро... Тато наш і сестричка...

Пульхера *(з борщем в руках, ставить на стіл і вклоняється)*. Доброго здоров'я! З приїздом, благослови боже!

Карпо Федорович *(вклоняється)*. Спасибі... Спасибі...

Андрій Карпович. Ну, перше випить... А тоді борщу. *(Бере чарку, Наталя Павлівна дає Карпу Федоровичу)*.

Ну, панове... Я хочу сказать маленьку промову, ви вже даруйте мені, не може стриматись... Це мій довгожданий день. Я, панове, не вмію красно говорити... Ну, все одно... Так от, я хочу тільки сказать, що за всю ту радість, яку має наша сім'я зараз, треба дякувати ось кому! *(Показує на Наталю Павлівну)*. Тату, ось хто наш кормилець, ось хто наше... Тасю, Тасю, ти мовчи, ти сьогодні мовчи. Якби, тату, не оце сонце наше, нам би...

Наталя Павлівна. Адю, я протестую!

Андрій Карпович. Ніяких протестів!

Пульхера *(стоїть, склавши руки)*. Именно! Правда!

Андрій Карпович. Правда, Пульхеро? От вам свідок!

Пульхера. Істинно ж, кормителька... Хай уже бог здоров'я посилає, а що вже...

Наталя Павлівна. Ну, я не хочу так. Адю, що за свинство таке! За здоров'я наших дорогих гостей! От і все. *(П'є)*.

Андрій Карпович. Це розуміється, але... Та я ж хоч кінчу промову! Ну, коли так, то за всю нашу сім'ю! Іване Стратоновичу, я вважаю вас членом нашої сім'ї... А вас, Тосю, й сам бог велів. За щастя, за...

Тось, різко встаючи, хоче щось сказати.

Наталя Павлівна *(стурбовано глянувши на нього, радісно, весело кричить)*. Урра! За щастя, тату!

Тось бере чарку, з посмішкою вихиляє в рот. Сідає.

Іван Стратонович *(до Наталі Павлівни)*. Наталю Павлівно! Ви перебили Антона Михайловича, він теж хотів сказать промову!

Наталя Павлівна. О, прошу вибачення. Таточку, я вам насиплю борщу. Тосю, будьте Саниним кавалером.

Саня раптом встає, дуже, немов їй боляче, стискує брови, підходить до Наталі Павлівни, нахиляється й цілує руку.
Всі здивовані.

Наталя Павлівна. Саню! *(Здивована, але зараз же обіймає й цілує її)*.

Саня одходить на своє місце і з тим же виглядом сідає.

Андрій Карпович. Що це значить? *(Саня мовчить)*.

Дося *(змішано)*. Та це... От яка!.. Можна сказать, Саню?

Саня *(гордо)*. Я можу й сама сказать. *(До Андрія Карповича)*. Я писала Досі, що мені не подобається Наталя Павлівна... Я думала, що... Я не вірила, що вона любить тебе і... нас. Дося лаяла мене за це. Я написала, що коли побачу, що неправда, то при всіх поцілую її руку. От і все. *(Починає їсти)*.

Андрій Карпович *(трішки змішано, але радісно)*. От так сюрприз! Тасю, бачиш, які ми думки породили в цих голівках? Га? Ну-ну! Ну й слава богу! Слава богу!

Наталя Павлівна *(весело)*. Тепер ми, значить, секретів не маємо!

Андрій Карпович. За це ми по другій вип'ємо. Правда, тату?

Наталя Павлівна. Ну-ну! Хто вип'є, а кому й годі. А то рушничок, знаєш?

Андрій Карпович. Це, тату, моя жінка мене так усмиряє.

Карпо Федорович *(повторюючи окремі слова)*. Ага. Усмиряє.

Андрій Карпович. Мені, знаєте, шкодить, як я хвилююсь чогось...

Карпо Федорович. Шкодить... Ну да, шкодить...

Андрій Карпович. Жар у голові стає, і погано... Так моя жінка бере мокрий рушник і...

Карпо Федорович. Бере мокрий рушник і...

Андрій Карпович. І на голову мені. Тоді я стаю зразу, як солоний огірок... Ха-ха-ха!

Карпо Федорович. Як солоний огірок, ха-ха-ха!

Андрій Карпович. Тільки це серйозне средство.

Карпо Федорович. Серйозне средство.

Андрій Карпович. Коли дуже вже щось... А знаєш, Тасю, дай мені шклянку води... Щось серце мені...

Наталя Павлівна *(стурбовано)*. Голубе!.. Ну от бачиш. *(Хутко встає, наливає води й дає Андрію Карповичу)*.

Андрій Карпович *(випивши)*. Дякую, дорога... Легше... *(Карпо Федорович і сестри злякано дивляться)*.

Наталя Павлівна. От бачиш, говорила. Промови тобі говорить... *(Сідає на місце)*. Нічого, тату, це так собі... Чекайте, я вам наріжу м'яса... Може, вам з кісточкою? Любите?

Карпо Федорович. Благодару вас... Очень довольні...

Наталя Павлівна. Ось м'ягший хліб... Навіщо ви твердий? *(Карпо Федорович кладе вилку й крутить головою, немов хоче сховать)*.

Наталя Павлівна. Що вам, таточку? Негарно? Татуню!

Карпо Федорович бере серветку й хоче притулить її до лиця. Одкладає, закриває очі напнутим рукавом і плаче. Всі затихають.

Андрій Карпович. Тату! Татусю!

Наталя Павлівна. Що вам? Рідний!

Карпо Федорович. Діточки!.. Не заслужив я од вас... Хай вас бог...

Андрій Карпович *(дуже схвильований)*. Ну от... Ну, й слава богу, тату... Слава богу... Що було, то минуло, тепер буде краще... Краще, тату.

Наталя Павлівна *(тихо)*. Досю! Дайте води татові...

Карпо Федорович. Нічого, то я так... Знаєте... *(Винувато посміхається, витирається полою)*. Може, стомився чи бог його знає... Звиніть мене, господа... що побезпокоїв старий.

Дося. Випийте води, тату...

Карпо Федорович. Спасибі, дитино, я не хочу пити... Я вже краще їстиму...

Андрій Карпович. От і чудесно! *(Одкидається на спинку стільця)*.

Наталя Павлівна *(голосно, тривожно)*. Адю!

Андрій Карпович. Нічого, Тасю, нічого.

Наталя Павлівна *(хутко встає, підходить до нього, бере за голову, швидко тре пальцями виски й лоба)*. Адю, Адю, спокійніше... Хороший, спокійніше... Ну-ну, не треба. Не треба... Води, Досю... Ах, який же бо ти... Ну, от легше... На, випий... *(Андрій Карпович п'є й тихо посміхається)*.

Тось *(раптом встає)*. Вибачайте, панове... Я згадав... У мене одна справа. Я забув... Я мушу йти. Прощайте...

Наталя Павлівна *(різко)*. Тосю! Мені здається, що...

Тось. Я не можу! Дуже важна справа. Прошу вибачить мене. *(Хапає шапку й хутко вибігає)*.

Андрій Карпович *(слабо)*. Що з ним таке?

Наталя Павлівна. А! Забув якусь справу... Якийсь гедзь уже вкусив...

Андрій Карпович *(добродушно)*. Одне слово — поет... Мабуть, вірші в голову прийшли, побіг записувать.

Іван Стратонович *(що пильно слідкував за сценою)*. Гм... Страшенно нетерплячий поет.

Карпо Федорович *(стурбовано встав)*. Може, то через нас... Може, недовольні, що... з мужиками?

Наталя Павлівна. О, тату! Що ви?! Бідний же ви мій! *(Сильно обнімає його й гаряче цілує).*

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Та сама кімната. Темно. З улиці крізь балкон падають смуги світла ліхтарів. Входить Іван Стратонович. Він в робочій сорочці. Озирається. Підходить до дверей кімнати Наталі Павлівни, стукає й тихо гукає: «Наталю Павлівно!.. Наталю Павлівно!..» Іде на балкон, одчиняє двері, визирає й виходить. Видно, як спирається на перила й застигає в понурій задумливості. В цей час тихо входять з сіней Наталя Павлівна й Тось. Як тільки вони починають балакать, Іван Стратонович озирається, щвидко й обережно причиняє двері й ховається за стіну. Іноді визирає.

Наталя Павлівна *(тихим голосом)*. Темно. *(Світить лампу)*. Пульхера, мабуть, вже спить, Андрій в майстерні, а всі у Досі. Ти не посидиш трошки?

Тось. Ні хвилинки! Ти знаєш, за чим я прийшов, і прошу мене не задержувати. Прошу, головне, покинуть цей тон цілковитої невинності.

Наталя Павлівна. Вогнику мій! Кажу ж тобі, що більше не буде. Тепер вже я буду вільніша. Завтра прийду до тебе на ввесь вечір. Скажу, що піду з ученицями в театр, і на весь вечір до мого хлопчика. На весь вечір!

Тось. Можеш не турбуватись і не брехать. Досить уже брехні. Прошу дать мені всі мої листи. Це єдине й останнє моє прохання.

Наталя Павлівна. Навіщо вони тобі?

Тось. Тасю! Я не виношу цього тону! «Навіщо мені листи». Невинність.

Наталя Павлівна. Хіба ми гімназисти, що, розходячись, мусимо вертати листи?

Тось. В твоїх руках мої листи я не хочу лишати.

Наталя Павлівна. В моїх руках? А давно ти цілував їх? Хлопчику, хлопчику, навіщо ти мене так мучиш? Навіщо?

Тось. Ах, лиши, будь ласка... Ніяким твоїм мукам я не вірю, і все це одна комедія.

Наталя Павлівна. Чого ж ти хочеш від мене?

Тось. Ти знов? Я хочу правди! Любиш мене? Так ходім зі мною! Андрія? Так лишайся з ним. Ясно? А ти хочеш дуже легко жертви приносити. «Со всеми удобствами». Ха-ха-ха! Ні! Жертва — так жертва! А зручності покинь нам, грішним смертним, які себе не хочуть приносити в жертву, які в святі не записуються. Та, розуміється, які тут жертви! Одні жалкі

слова. Ти просто знаєш, що мене такими словами скоріше можна удержати, ну і жариш. Другому будеш друге говорить. Хіба тобі важко? Ну, та це вже стара пісня. Прошу дать мені листи. Мені ніколи, я мушу йти.

Наталя Павлівна сідає коло столу, кладе голову на руки і якийсь час сидить непорушно.

Т о с ь. Наталю Павлівно!.. Чуєте?

Н а т а л я П а в л і в н а *(підводячи голову, тихо)*. Знаєш, до чого ти мене присуджуєш тим, що підеш од мене?

Т о с ь. До того, що ти візьмеш другого любовника. Більш зручного.

Наталя Павлівна нахиляє голову. Потім помалу, мовчки встає, іде до себе в кімнату, якусь хвилину порається там і виходить з пакуночком листів у руках. Кладе на стіл перед Тосем і знов сідає на своє місце.

Т о с ь *(грубо)*. Всі тут?

Н а т а л я П а в л і в н а. Всі, Тосю.

Т о с ь *(криво посміхаючись)*. Недовго й вагалась.

Розгортає один з листів і починає про себе читати. Потім злісно мне його в руці й сує весь пакунок у кишеню. Наталя Павлівна поглядає на нього.

Т о с ь. Ну, тепер ваша жертва буде цілком чиста і свята. Бажаю знайти більш святого і жалісливого, ніж я. Прощайте.

Н а т а л я П а в л і в н а *(тихо)*. За що ж ненависть, Тосю, га? Невже інакше не можна розійтись? Ну, я розумію, ти не можеш ділитись, я не можу покинуть Андрія.

Т о с ь. Ну, розуміється. Обов'язок святий.

Н а т а л я П а в л і в н а. Ні, Тосю, не обов'язок. Просто — не можу. Від одної уяви, що з ними зробиться, у мене так стискується серце, що я готова кричать від жалю. Чекай. Розумом я й сама розумію, що це дурниця, що я маю цілковите право покинуть їх і йти з тим, кого люблю. Вини не буде ніякої. Але... Не можу... Хіба я сама, котику, не думала про це? Я не зможу потім жить, вони кожну хвилину будуть стоять передо мною. І не того, Тосю, що я покинула їх, а того, що розбила їхню віру. От що! Умри я — це для них в тисячу раз легше, ніж зрада. В тисячу раз! Це буде просто нещастя, але віра в щастя, в людину не розіб'ється. Розумієш? Їм легко буде жить. Розумієш ти мене?

Т о с ь. Ні. Цього я не розумію; тільки те, що кого любиш, того й жалієш.

Наталя Павлівна хитає головою й сумно посміхається.

Т о с ь. Так, так. Ти любиш Андрія і його жалієш, а мене ти не любиш... і не жалієш. А мене можна пожаліти! *(Схви-*

льовано ходить по хаті). Я вимучився, я не сплю ночі і мучусь так, що іноді кричу, як божевільний, і вранці сусіди присилають двірника подивитись, що зі мною. Одна думка, що тебе обіймає другий, що ти милуєш його, смієшся до нього... О! Тисяча б. жалких стояли передо мною, я б їх всіх зіпхнув, щоб дібратись до тебе. Ти цього не розумієш, бо ти не любиш. І тепер я спитаю тебе, чому ти жалієш Андрія, а не жалієш мене? Чому?

Наталя Павлівна. Тому, що тебе жалість принизить, а його підійме.

Тось. Так? О, ти завжди знайдеш *слова*. І такі слова, що приємні, що ласкають. Але це одні слова. Кого любиш, про того не будеш роздумувать, чи підіймеш, чи принизиш його, коли утишиш його муки. Е! Що тут говорить. Брехня, одна брехня! Годі. А то я збожеволію. Прощай!

Наталя Павлівна. І руки на прощання не подаси? І не поцілуєш свою Тасю?

Тось. І тут без брехні не можна?

Наталя Павлівна. Яка ж тут брехня?

Тось *(з ненавистю)*. Та та, що ти, може, й рада, що ми розходимось. Може, я вже надокучив тобі, і ти зможеш перемінити на нового.

Наталя Павлівна з тихою, ніжно-радісною посмішкою дивиться на нього.

Тось *(грубо)*. Ну, говори ж, що неправда, що це тобі образа... Валяй комедію... Ні, тобі вона вже непотрібна. Образи для тебе нема ніякої, а комедія ще вдержала б мене коло тебе. Ризиковано.

Наталя Павлівна *(підводиться й тихо підходить до нього, ніжно обнімає, лащиться)*. А вдержала б? Вдержала? Скажи, моє світло, мій вогнику. Скажи, інакше й я ж погасну без тебе.

Тось *(визволяючись)*. Я сказав уже.

Наталя Павлівна. Від того я погасну, дитинко, я погасну від того.

Тось. Без Андрія? Ха-ха-ха!

Наталя Павлівна. Котику мій, не ходи од мене, не ходи, поки любиш. А ти ж ще любиш, я бачу. Бери од мене все, що треба тобі. Полюбиш іншу, будеш з нею жить, я ж нічого від тебе не вимагаю, нічим не в'яжу тебе. Поки любиш, не йди од мене. Тепер я буду трохи вільніша, буду частіше забігать до тебе. А коли Андрій получить за мотор, я покину всі уроки, й ми зможемо поїхать з тобою кудись на цілий тиждень або місяць, і я буду вся твоя, вся-вся! Дитиночко! Ти ж такий хороший, чулий, ти ж комашки не розду-

шиш без потреби, а тут же чотири людини. Людини, Тосику! Якби бачив, які вони бідні, які вони милі, як вони розпустились, одійшли трохи од тепла. Старенький такий комічний, такий славний, як розійдеться іноді, так просто зворушує своєю хорошою душею. А як співать любить! Каже, що вже двадцять років не співав. Тосику! Якби ти ходив до нас, ми б разом вечорами сиділи... Тосику, коли знаєш, що не для себе брешеш, а для того, кому брешеш, то це зовсім не важко. Ми для них брешемо. Схочемо, не будем брехать... Знаємо це, і буде з нас... Котику, радість моя, пожалій же й мене... Невже ти думаєш, що мені не тяжко? От ти так ображаєш мене, що друга б убила тебе за твої слова, а я... не хочу грать комедію, бо знаю, що ти й сам не віриш своїм словам, з муки своєї говориш їх, сам більш од мене мучишся за них. Правда, котюнику? І славно б так було. Ну, хоч рік їм дати спочинуть. Я хочу Саню вчить музиці. Знаєш, надзвичайно музикальна, здібна й багата натура. Просто чудеса робить. За цей тиждень вона схопила те, що другій треба місяці. Котику, ну подивись же на мене так, як ти вмієш. Так жарко, так ніжно, весело, ясно. Ну, посміхнись до мене. Я ж люблю тебе одного, ти єдиний мій!

Тось *(що слухав, схиливши голову, не підводячи її)*. Скажи, Тасю, тільки скажи мені правду, яка б вона не була.

Наталя Павлівна. Скажу, котику, скажу, рàдість моя...

Тось. Ні, чекай... Я дам таке питання, що ти почнеш крутить або збрешеш. Тільки я тобі говорю, скажи правду, яка б вона не була.

Наталя Павлівна. А як вона буде така, що котик розсердиться і схоче мене покинуть?

Тось. А! Значить, є, є якась така правда, що можна тебе за неї покинуть?

Наталя Павлівна. Котику! Ти ж такий гарячий. Правда, може, зовсім малюсінька.

Тось. Ну, добре. Даю слово, що не покину, яка б вона не була. Чуєш?

Наталя Павлівна *(радісно, як дитина, лащачись)*. Чую... Дякую! *(Цілує)*.

Тось. Чекай... Скажи, ти з Андрієм... От, уже насторожилась!

Наталя Павлівна. Дитинко, я слухаю.

Тось. Скажи, ти живеш з ним як... як з мужчиною?

Наталя Павлівна *(сміючись)*. Ось чого зозулька кувала!

Тось *(спалахуючи)*. Зовсім ні!.. Ну, все одно. Я тебе питаю. Говори.

Наталя Павлівна. Котику, я ж тобі вже казала.

Тось. Стій! *(Хапає її за голову, повертає лицем до себе й пильно дивиться в очі).*

Наталя Павлівна *(невинно)*. Що, милий?

Тось. Безодня! Безодня брехні. Вже потемніли, затуманились, значить — буде брехать.

Наталя Павлівна. Дитиночко! Кажу ж тобі правду, що нічого нема з ним. Ну, який же ти, їй-богу! Він зовсім хворий, та йому й не до того.

Тось *(хапає себе за голову)*. О-о! Мука ж яка! Неправда, неправда ж!

Наталя Павлівна. Тосю, правда!

Тось *(спиняючись)*. Правда? Значить, правда й те, що тобі я потрібний тільки як мужчина.

Наталя Павлівна. Ну, от! І так горе, й так біда! *(З мукою)*. Та люблю ж я тебе всього, всього, люблю все в тобі, все, все. Андрій... ах! Тосю, ти мучиш мене так, що... *(Зупиняється)*.

Тось. Що, що? Ну, говори ж! Покинеш мене? Так?

Наталя Павлівна. Ні. Що я загублю радість життя. А без радості я не можу ні... любить, ні жартувать, ні жить. Ну, годі. Давай сюди листи. Давай, давай... Пом'яв їх, давай. Я їх знов у шкатулочку.

Тось мовчки стоїть, похиливши голову. Наталя Павлівна, ніжно обнявши, витягає листи з кишені, гаряче цілує Тося й біжить у свою кімнату. Тось сідає на канапу, лице в руки й не рушиться.

Наталя Павлівна *(вертається, сідає біля нього, пригортається)*. Ну, буря пройшла, тепер мусить визирнуть сонечко. І знов буде тепло, ясно, легко. А завтра Тасик на цілий вечір прийде до Тосика. Тасик буде стомлений, Тасику буде холодно, Тасик буде змучений, а Тосик обніме, і стане тепло, стане легко, бадьоро... Ну, зніми ручки, зніми, котику.

Тось *(знімаючи руки, зітхаючи)*. А знаєш, це все-таки так не скінчиться.

Наталя Павлівна. Все гарно скінчиться... Чудесно скінчиться, золотко. Ти стрінеш іншу, вільну, покохаєш, зів'єш кубелечко... і кінець. Тоді все скінчиться.

Тось *(хитає головою з усмішкою)*. Ніколи цього не буде... Я не можу дивитись на других. Знаєш, ти з таким болем сидиш у мене на душі, що я чую,— ніколи не вийдеш ти звідти. Ти тягнеш до себе, як тайна, як безодня. Знаєш, може, навіть через цю свою брехню тягнеш... Хай! Я все скажу. От, коли ти дала мені листи, я почув, що став таким одиноким, що смерть — просто радість. Я почув — все одно, знай і це! — я почув, що скажи ти мені повзти за тобою й дивитись, як ти

будеш цілувать другого, і я поповзу... *(Понуро)*. А може, тут же вбив би і тебе, і того, і себе... Не знаю...

Наталя Павлівна. Котику, котику! Тільки тебе, тільки тебе. люблю!

Тось *(схоплює її, жагуче обіймає й цілує)*. Ех! Все одно! *(Одхиляється, встає)*. Ну, до завтра! Іду.

Наталя Павлівна. В пів на восьму, радість моя.

Тось. Буду ждать.

Хутко йде з хати. Наталя Павлівна з ним. Як тільки вони виходять, з балкону швидко входить Іван Стратонович, біжить у кімнату Наталі Павлівни і через якусь хвилинку знов виходить, запихаючи пакуночок листів у кишеню. Зупиняється коло столу і жде.

Наталя Павлівна *(з радісним лицем швидко входить з сіней. Побачивши Івана Стратоновича, здивовано)*. О! А ви де це взялись тут?

Іван Стратонович. З неба впав. Вам на радість.

Наталя Павлівна *(хутко дивиться на одчинені двері балкону)*. Ви там були?

Іван Стратонович. Милувався, знаєте, ніччю. Чудова ніч.

Наталя Павлівна *(кидає на нього погляд і прудко, неспокійно йде до себе в кімнату. Зараз же вибігає звідти)*. Де листи?

Іван Стратонович *(виймаючи з кишені)*. Ось.

Наталя Павлівна. Ви підслухали й украли потім листи?

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! Ви обурені? Ви? Ви обурені? Нечесно, правда? Ха-ха-ха!

Наталя Павлівна. Дайте їх сюди.

Іван Стратонович. Ого! Хіба я їх для того брав?

Наталя Павлівна пильно дивиться на нього, кусає губи, напружено думає.

Іван Стратонович *(з понурим злорадством)*. Що? Попались? Тепер-то викрутіться! Хе! Тільки я не Тось... І не Андрій.

Наталя Павлівна *(тихо)*. Для чого ви це зробили?

Іван Стратонович. Ви не розумієте?

Наталя Павлівна. Ні.

Іван Стратонович. З цікавості, знаєте.

Наталя Павлівна раптом стрибає на нього й хоче вирвати листи.

Іван Стратонович *(хутко одскакує, ховає листи)*. Ого. Так ви он як? Чудесно!

Наталя Павлівна *(важко дихаючи, мовчки сідає на стілець і дивиться на Івана Стратоновича. Тихо)*. Яке ви мали право красти мої листи?

Іван Стратонович. Право? Ну, ми цих сентиментальних виразів вживать не будемо. Ви, може, щось інше хотіли спитать.

Наталя Павлівна. Я так вражена, що мені не до виразів!

Іван Стратонович. Вона вражена! Ха-ха-ха! Та ви тільки увійшли, глянули на мене і вже зрозуміли, і яке право, і через що... Вона вражена!

Наталя Павлівна *(широко дивиться на нього)*. Боже, яка ненависть, злоба!

Іван Стратонович. Ви вражені й не розумієте, через що? Хе!

Наталя Павлівна. Даю слово, що не розумію!

Іван Стратонович. О! Вашому слову я вірю! Коли ви даєте слово, то я вірю. Ну, так я сам з'ясую вам. Ненавиджу за те, що ви обманули мене. Чуєте? Так, так, добродійко, обманули! Ненавиджу вас за те, що цілий рік мучився заздрістю до Андрія Карповича. Ненавиджу за те, що цілий рік здушував в собі нечисті (як я думав тоді) помисли про вас. Ненавиджу за те, що люблю вас. Розумієте тепер?

Наталя Павлівна. О! *(Закриває лице руками)*.

Іван Стратонович. Ах, ви знов вражені? Бідна невинна жінка, вона нічого не помічала. Може, води дать? *(Зціпивши зуби)*. О-о! Тепер я вам дам! Тепер я вам одплачу за всі мої муки. Я давненько вже помічаю, що Андрію Карповичу, здається, нема чого заздрити! І тільки сьогодні пощастило здобути реальні докази. Хе! Андрій Карпович буде страшенно зворушений вашою жертвою. Це ж така саможертва!.. Вона нізащо не хоче покинути, бо їх жаль. Чого жаль, добродійко? Автомобільчика, якого ви вчора мріяли купити? Чи тих килимів, якими ви збираєтесь оббити ваш будуарчик? Ха-ха-ха! А той поет і губу розпустив. Велика женщина, свята! Мабуть, зараз вірші пише.

Наталя Павлівна *(однімає руки, встає. Лице її сяє радістю, захватом)*. Говоріть ще... Говоріть.

Іван Стратонович *(хмуро, здивовано дивиться на неї)*. Це ще що за трюк?

Наталя Павлівна *(прикладає руки до обличчя, однімає їх. Схвильована, на обличчі то мука, то радість; робить кілька кроків вперед і назад, видно, вагається щось сказати)*. Господи, це як сон...

Іван Стратонович. Що за фокус?

Наталя Павлівна. Нічого. *(Сідає знов на канапу, закриває обличчя руками)*. Нічого, говоріть далі, говоріть усе, усе!

Іван Стратонович *(грубо)*. Та я все сказав уже. Тепер буде розв'язка. Покликать сюди Андрія Карповича чи самі підем до нього?

Наталя Павлівна *(знімає руки, щасливо дивиться на нього. Тихо, випнувши голову вперед)*. Ніколи ви нікого не покличете. Чуєте?

Іван Стратонович. Що-о?! *(Страшенно вражений)*.

Наталя Павлівна. Ніколи!

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! Он який фокус! Ловко! Ну, знаєте, можете з дурнішими комедії валять. Говоріть: сюди кликать Андрія Карповича чи самі підем до нього? Та, може, й усю щасливу сім'ю покликати? Та й «родича» вашого заразом уже... Ну?

Наталя Павлівна встає, підходить до нього, кладе йому руки на плечі, з глибокою печаллю й любов'ю дивиться в лице.

Іван Стратонович *(держиться рукою за кишеню)*. Ну? Та що буде?

Наталя Павлівна. Скажіть мені, Іване...

Іван Стратонович. Хм! «Іване»...

Наталя Павлівна. Скажіть: пам'ятаєте, ви раз зимою, коли ми всі вертались з театру, страшно грубо обійшлись зі мною. Без всякої вини з мого боку... Пам'ятаєте?

Іван Стратонович. Не знаю... Ну, скажем, пам'ятаю, то що з того?

Наталя Павлівна. Тоді вже було? Тоді вже ви кохали мене?

Іван Стратонович *(пильно вдивляється в неї, хоче вгадать її наміри)*. Ну, кохав... Що далі?

Наталя Павлівна. Ні, ви серйозно скажіть, це страшно важно для мене.

Іван Стратонович. Знаєте що, Наталю Павлівно, ви мене на цю удочку не піймаєте. Не тратьте, куме, сили — пускайтесь на дно.

Наталя Павлівна *(різко)*. Я вас питаю, вам важко сказати?

Іван Стратонович *(теж різко й грубо)*. Для чого я вам буду говорити? Для комедії?

Наталя Павлівна. Ну, я вас прошу, благаю.

Іван Стратонович *(пильно дивиться)*. Ну, добре. Тоді я вже кохав вас. Ну, для чого це вам?

Наталя Павлівна. Для чого? *(Дивиться на нього*

довгим поглядом, глибоко зітхає). Так... Ні для чого. *(Понуро задумується)*.

Іван Стратонович *(криво посміхається)*. Це робиться цікавим. Вам, може, жаль, що ви того не знали?

Наталя Павлівна *(немов прокидаючись)*. Що ви сказали?

Іван Стратонович. Я питаю, вам, може, жаль, що ви того не знали?

Вона наче не чула.

Наталя Павлівна. Не будемо про це говорити. *(Втомлено, в'яло)*. Кличте Андрія Карповича. *(Іде знов до канапи й сідає)*.

Іван Стратонович *(з кривою усмішкою слідкує за нею)*. Це цікаво. Це цікаво... Ну, Наталю Павлівно, для чого вам було знать? Через що так «страшно важно» знать? Га?

Наталя Павлівна *(сумно)*. Знаєте що, Іване Стратоновичу, все так склалось, що нам неможливо балакать. Чи я винна, чи що інше, я не знаю та й не хочу знати. Єдине, що лишається — це, справді, покликать Андрія Карповича, дать йому листи, сказать усе, що ви чули... і... кінець.

Іван Стратонович. І ви так легко на це згоджуєтесь?

Наталя Павлівна. *Тепер* згоджуюсь.

Іван Стратонович. Що значить «тепер»?

Наталя Павлівна мовчить.

Іван Стратонович. Коли вже виходу іншого немає.

Наталя Павлівна *(стомлено)*. Ні, не того.

Іван Стратонович *(якийсь час пильно дивиться на неї, потім хрипло сміється)*. Ха-ха-ха! Ще, чого доброго, почую, що мене люблять... Ха-ха-ха!

Наталя Павлівна *(тихо, сумно)*. Так, я вас люблю, Іване.

Іван Стратонович. Ну, от! Ха-ха-ха! Ні, чекайте! Ні, це вже, дійсно, така безодня брехні, така страшна, нахабна прірва брехні, що... Та як у вас духу стає говорити це після того, що я чув... Ну, це, знаєте!.. Ось куди хилився весь трюк. Придумала в один мент. Нічого, ловко!

Наталя Павлівна *(встаючи, гордо, різко)*. Іване Стратоновичу! Я у вас нічого не прошу, нічого злого вам не зробила. Я сказала те, що єсть. Сміятись над цим я не дозволю! Можете кликать Андрія сюди й говорить йому все. Я нерозумно зробила, що сказала, а я повинна була знать, що говорить це в моєму становищі — безумство. Ну, та до ба-

гатьох безумств ще одне. Хай так. Але сміятись над тим, що мені... Ну, годі, кличте Андрія.

Іван Стратонович *(машинально)*. Яка безодня хитрості, лукавства.

Наталя Павлівна. Іване Стратоновичу!!

Іван Стратонович. Ну, тут дійсно, загубиш голову! Так ви любите мене?

Наталя Павлівна. Ні, не люблю! Годі. Нема про що балакать. Кличте Андрія. Кінець, так кінець!

Іван Стратонович *(тре лоба)*. Фу, чор-рт! Тут, дійсно, голову загубиш! І ви думаєте, що я вам повірю?!

Наталя Павлівна. Я нічого не думаю і думать не хочу. Забудьте те, що я вам сказала, це був «трюк, фокус», як ви говорите, я це придумала для того, щоб вас обдурить, вимануть у вас листи і зберегти свій автомобіль і килими. Ну, от.

Іван Стратонович *(крізь зуби)*. Так. Новий хід якийсь. Хм! Так кликать Андрія?

Наталя Павлівна. Кличте.

Іван Стратонович. Так... Щире каяття буде... Сльози... Добрячий Андрій Карпович великодушно простить, і... автомобіль вирятувано. Так. Досить ловко. Ну, так ми маємо також ще один хід. І це вже буде вам мат, високоповажана добродійко. Мат, чуєте? Ви не забули, мабуть, що я маю на Андрія Карповича вексельок, який він мені по своїй великій занадтій чесності видав. Тепер я його пред'явлю ко взисканію, скажемо, хоч завтра і післязавтра вся майстерня буде описана й запечатана, і моторчик ваш, що мусить привезти вам автомобільчик, тю-тю! Що? Шах і мат?

Наталя Павлівна. Ви цього не зробите!

Іван Стратонович. Дошкулило? *(Ніжно)*. А то ж чому не зроблю?

Наталя Павлівна. Вони не винні!

Іван Стратонович. О, мені нема діла до пішок, коли треба дати мат королю. Хай гинуть. *(Люто)*. Хай гине все! Все зруйную: себе, їх, але й ти підеш з нами! Чуєш?! Хай гине моя робота, надії, все, ну зате... мат!

Наталя Павлівна закриває лице руками.

Іван Стратонович. Що? Мат, мат, ходів нема більше... Ха-ха-ха! Вона мене любить. Дума, досить їй сказати, і вже все, вже впаду до ніг її й поповзу! О! Я не Тось ще, слава богу! Вона мене любить... Яке нахабство!

Наталя Павлівна. Я ж вам сказала, що це брехня. Чого ж вам треба?

Іван Стратонович *(шипить)*. Я й сам знаю! «Сказала»... Сказала, як побачила, що не вигоріло.

Наталя Павлівна. Я з самого початку це бачила.

Іван Стратонович. І все-таки сказала? Вирвалось з душі?

Наталя Павлівна. Як ви мене мучите! Кінчайте швидше.

Іван Стратонович. Ви мене рік мучили! Дайте ж і мені помучить. О, проклята!.. *(Ходить по хаті. Зупиняється)*. Ну, добре... Мені цікаво... Ви мене теж давно любите?

Наталя Павлівна *(з мукою)*. Іване Стратоновичу, навіщо мучить і себе, і мене! Все одно ви ні одному слову не повірите. Не треба. Годі.

Іван Стратонович. Я мучусь? Ха! Я просто з цікавості питаю. Мені інтересно, які б ви ходи робили, якби я повірив вам. Ну, допустіть, що я вірю кожному вашому слову. Ну?

Наталя Павлівна *(глибоко зітхає)*. Я вас не люблю. От весь мій хід.

Іван Стратонович *(хапає її за руку, з ненавистю)*. Ну, говори ж! Говори, бреши, давно любиш?

Наталя Павлівна *(з ніжною ласкою гладить його по голові)*. Бідний мій, бідний!

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! Жалко? Ну-ну. От, от! Ну, ще! Ну, що далі?

Наталя Павлівна. Я невинна, Іване, що так склалось, бачить бог, невинна...

Іван Стратонович. Навіть «бог», ну-ну...

Наталя Павлівна. Господи! Могла я думать? Такий завжди суворий, хмурий, лишнього слова не почуєш від нього...

Іван Стратонович. Так, так...

Наталя Павлівна. І стільки видно пережитого страждання. Я знаю все, Іване. І як ви поховали свою наречену, як ви голодували, знаю всю вашу самоту й остервенілість проти людей. Але я не могла підійти до вас. Я зовсім не думала...

Іван Стратонович. І щоб утішитись, полюбили Тося...

Наталя Павлівна *(мент мовчить, закусює губи, рішуче)*. Тося? Ех, Іване, хіба це любов? Ви самі чули. І він сам добре розуміє і бачить, що він для мене тільки... молоденький мужчина. Ну да, я погана, гидка, я це знаю, я, дійсно, хочу жить, хочу мати розкіш життя, хочу багатства, я обманюю Андрія й маю любовника. Але, Іване, мені цього мало. Я хочу *любить*. Любить душу, любить... *(Спиняється)*.

Іван Стратонович *(одхиляється, вдивляється в неї, тихо, помалу)*. Коли правда, що ви любите Тося, так, як казали йому, то скільки треба жорстокого цинізму, щоб обплювать так свою і його душу. А коли не любите, то скільки цинізму й нахабства в тій брехні. Хіба ні, Наталю Павлівно?

Наталя Павлівна *(похиливши голову)*. Кожний бореться, як уміє, Іване.

Іван Стратонович. Безодня! Чиста безодня! *(Починає ходить по хаті, про себе посміхаючись. Наталя Павлівна, іноді позираючи на нього, сідає коло столу)*.

Іван Стратонович *(зупиняючись коло неї. Суворо)*. Ну, добре. Ви хочете, щоб я вам вернув листи?

Наталя Павлівна *(байдуже)*. Навіщо вони мені?

Іван Стратонович. Так чого ж ви хочете?

Наталя Павлівна. Нічого тепер не хочу.

Іван Стратонович. «Тепер»? Що ж трапилося такого?

Наталя Павлівна. Нічого.

Іван Стратонович *(дратуючись)*. Та що ви знов крутите? Говоріть, що думаєте!

Наталя Павлівна. Я хочу спокою, Іване. Хоч смертного, аби спокою. Робіть зі мною, що хочете, мені все одно.

Іван Стратонович *(хвилюється. Якийсь мент мовчить, хрипло й насильно сміючись)*. Все, що хочу?

Наталя Павлівна *(так же)*. Все...

Іван Стратонович. Хоч би й... цілувать вас почав??

Наталя Павлівна *(живо, радісно повертаючись до нього)*. Іване! *(Зараз же опадає, щулиться і глухо говорить)*. Я вами так не гралась.

Іван Стратонович *(хапається руками за голову)*. Безодня!.. Безодня!.. О! Бережіться, коли ви граєте! Чуєте?! Бережіться! Ця гра вам не минеться так!

Наталя Павлівна. Я нічого не боюсь.

Іван Стратонович. Говоріть: ви любите мене?

Наталя Павлівна. Люблю.

Іван Стратонович. Проженете Тося?

Наталя Павлівна. Прожену.

Іван Стратонович. Покинете Андрія?

Наталя Павлівна. Андрія?.. *(Тихо)*. Не можу.

Іван Стратонович. Та я вам дам таке ж саме багатство, що й він. Ми ж пополам ділимо заробіток!

Наталя Павлівна *(з мукою)*. Боже... Іване, я люблю вас, але не вимагайте цього від мене... Я не можу...

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! От в чім діло? Ну,

вибачайте, добродійко, я за поцілунок, навіть за ніч не дам вам листів!

Наталя Павлівна. Я їх не прошу у вас.

Іван Стратонович. О, я розумію. Ви просто знаєте, що не можу ж я показувать їх Андрієві, будучи вашим любовником. А то ще й сам верну. Хе! Гра тонка! Тільки я вам не вірю! Ні одному слову не вірю. Вона мене любить. Ха-ха-ха! Ач як ловко! Та ви землю тут їжте — не повірю. Навіть якби пішли зі мною, покинули Андрія, і то не повірю. За гроші покинула б!

Наталя Павлівна *(тихо)*. А смерті повірили б?

Іван Стратонович. Ой! Страшно! Смертю докажете? Ви, смертю? Ха-ха-ха! Це мені подобається. Повірю! Вашій смерті повірю. Прошу... *(Показує на балкон)*. З третього поверху смерть буде напевне. Доказуйте.

Наталя Павлівна. І це ви мене так любите?

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! Ач куди повернула! Та я вас ненавиджу, а не люблю. Докажіть, що любите, стрибайте, тоді любитиму.

Наталя Павлівна. Любитимете?

Іван Стратонович. Любитиму і віритиму. Ну?

Наталя Павлівна. А як не вб'юсь, а тільки покалічусь?

Іван Стратонович. Ага, сюдою висковзнуть хочете? Ну, так я вам дам ціаністого калію, у нас є в лабораторії. Навіть зараз можу спуститись вниз, взять і дать вам. Од нього вже напевне помрете. В п'ять хвилин смерть.

Наталя Павлівна. Муки великі?

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! Як той циган, що хотів повіситись, та злякався, що болітиме. Муки великі. Великі! Ну, принести?

Наталя Павлівна. Андрій знатиме, що я йому зраджувала. Це вб'є його.

Іван Стратонович. О, присягаюсь вам, що нічого не знатиме. Можна випить калій замість, скажемо, лавровишневих капель. Помилка, мовляв... О, так легко та ще такій актрисі, як вам, провести цю штучку... Ха-ха-ха!

Наталя Павлівна. І листи мені оддасте?

Іван Стратонович. А-а! Оддам, але тільки тоді, коли вип'єте лавро-вишневі каплі.

Наталя Павлівна. Я ж не встигну знищить їх. Андрій догадається.

Іван Стратонович. Затопіть у себе... Можна зробить таку дозу, щоб за десять хвилин померли. За десять хвилин можна від двадцяти любовників листи понищить... Що? І так не подобається? Чи, може, ви б згодилися так

померти, щоб через десять хвилин ожити? Га? Це вам більш подобається?

Наталя Павлівна сидить в глибокій задумі.

І в а н С т р а т о н о в и ч. Ну, так як? Наталю Павлівно! Та можете не думать: повний мат, виходів нема більше, є один — лавро-вишневі капельки. Ну? Принести? Наталю Павлівно!

Н а т а л я П а в л і в н а *(підводячи голову, глибоко зітхає)*. Дайте мені строку до того часу, як скінчите мотор і зробите з компанією контракт.

І в а н С т р а т о н о в и ч. А?.. Щось придумала... Одтягнуть трішки, а там щось придумаєм... Хм! Добре! Даю вам строку... Мотор ми кінчаємо завтра.

Н а т а л я П а в л і в н а. Завтра?

І в а н С т р а т о н о в и ч. А що? Занадто швидко? Еге ж, кінчаємо. Ну, тиждень на пробу. Днів дев'ять-десять вам ще жить... Ха-ха-ха... Хоча знаєте що? Навіщо мені рискувати собою? Ви така женщина, що не задумаєтесь доказать мені *моєю* смертю, а не своєю. Знаєте що, лучче покінчім уже сьогодні. Я зараз піду принесу вам калію, і ви докажете. Або ж... як це вам не подобається, прочитаємо в компанії всією сім'єю листи. Добре?

Наталя Павлівна мовчить.

І в а н С т р а т о н о в и ч. І так не подобається? Ну, так от що. Даю вам строку до завтра, а сьогодні *(жагучим шепотом)* ви прийдете до мене. Чуєте?

Н а т а л я П а в л і в н а *(швидко)*. Що-о?

І в а н С т р а т о н о в и ч. Сьогодні я хочу, щоб ви були моєю. Я знаю, що ви мене не любите, але тим більше я цього хочу.

Н а т а л я П а в л і в н а. Цього не буде!

І в а н С т р а т о н о в и ч. Буде!

Н а т а л я П а в л і в н а. Нізащо! *Насильно* я ніколи не оддамся. Та ще людині, яка мене не любить. Ніколи!

І в а н С т р а т о н о в и ч. Я люблю вас.

Н а т а л я П а в л і в н а. Я не вірю. Досить, ви показали це. А хоч би й любили, то краще смерть, ніж з примусу бути вашою. Я люблю вас, говорю ще раз, хоча після цих всіх розмов... Ну, та я розумію вас, розумію, що й вам не легко; на вашому місці я, може, теж так само поводилась... Але вашою я не буду, хоч би й згодилась на «лавро-вишневі каплі». Одна свідомість, що ви мене примусили цими листами! О, ні!

І в а н С т р а т о н о в и ч. Значить, я вперед мушу вернути вам листи?

Н а т а л я П а в л і в н а *(різко)*. Я знаю, що ви їх не вернете, знаю, що думаєте, ніби це мій «хід», і годі. Годі!

І в а н С т р а т о н о в и ч. Ах, і цей ходик зірвався. А так схопилась. Аж устала. Ну, та будете моєю!

Н а т а л я П а в л і в н а. Іване, ідіть краще читайте Андрієві листи.

І в а н С т р а т о н о в и ч. А «лавро-вишневих капель» не хочете? Доказать мені?

Н а т а л я П а в л і в н а. Вам вони не потрібні. Ви й смерті не повірите.

І в а н С т р а т о н о в и ч. Ні, смерті повірю. Даю навіть слово, що буду жаліть Андрія так, як ви... Хе! А ви святинею будете в моїй душі. І в Андрієвій... Ха-ха-ха! Ну?

Наталя Павлівна стоїть в понурій задумі. Входить С а н я.

С а н я. О! Ви дома, Наталю? А я думала... *(Зупиняється)*.

І в а н С т р а т о н о в и ч. У Наталі Павлівни нерви трошки попсувались сьогодні. Я їй пропоную лавро-вишневих капель, а вона мовчить. Випустіть мене, Саню, я піду вниз до Андрія Карповича... Спокійної ночі, Наталю Павлівно!

Н а т а л я П а в л і в н а. Спокійної ночі.

Саня з Іваном Стратоновичем виходять.

Н а т а л я П а в л і в н а *(схоплюється з місця, скажено б'є кулаком по столі й шипить)*. О, проклятий! Проклятий! *(Швидко ходить по хаті, ломить руки, потім безсило сідає на канапу й, затуливши руками лице, недвижно сидить)*.

Входить С а н я.

С а н я *(підходить до Наталі Павлівни й тривожно говорить)*. Наталю, у вас голова болить? Може, намочить рушник?

Н а т а л я П а в л і в н а *(знімаючи руки)*. Ні, дякую. Саню. Зараз пройде, я трішки втомилась. *(Сміється)*. Боже, яка тривога на лиці. Наче я вже вмираю... Ні, Саню, я ще хочу жить! *(Встає, починає ходити по кімнаті)*.

С а н я. Ви страшенно бліді...

Н а т а л я П а в л і в н а. Нічого, дитинко, пройде... *(Задумується)*.

С а н я. Може б, ви лягли трішки?

Н а т а л я П а в л і в н а. О, ні... *(Прислухається)*.

С а н я. Що ви?

Наталя Павлівна. Нічого, я так. Де тато?

Саня *(з усмішкою)*. Та де? В майстерні, розуміється. Вже збираються вчитись у Андрія на механіка.

Наталя Павлівна. Та невже?

Саня. А їй-богу! Раз, кажуть, син такий розумний, так батько, значить, удвоє. Аби наука.

Наталя Павлівна *(з неуважною ніжністю)*. Любий.

Саня. Тільки бояться, що ви, може, будете недовольні або сміятиметесь.

Наталя Павлівна. Господи! Чого ж я можу буть недовольна?

Саня. Тато вас дуже любить... Чи не більше, як мене або Досю.

Наталя Павлівна. А ти ревнуєш, може?

Саня *(з гарячим поривом, хапаючи її руки)*. О, я вас так люблю!.. Ви такі... такі добрі... такі... Я не вмію цього сказать, але я вас так люблю, що аж плачу...

Наталя Павлівна. За що, дитинко?!

Саня. Я Андрія так не люблю... Може, за тата?.. Ви... як матір божа!

Наталя Павлівна. О, Саню, не треба так... Я погана, я страшно погана, чуєш?

Саня. Ви?! Ой, боже? Та краще вас на світі немає. Якби мені це хто другий сказав, так я б йому очі видерла! Господи! Ви погані? Я тільки не вмію говорить, а то б я вам сказала... Я таки теж бачила людей. Поки ти їм потрібний, доти й хороший, а як висмокчуть, так і викинуть. Хіба я чула коли щире, правдиве слово? Все брехня, обман... Знаю. Я їм на злість правду казала. Як хтось при мені бреше, а я на злість візьму і скажу правду. Скільки татові за мене доставалось. Вони не вміють, плохі. О, я б їх загризла всіх! На! Мене б'ють, бувало, а я огризаюсь.

Наталя Павлівна. А мені ти віриш?

Саня. Ой! Скажіть мені головою вниз кинутись отуди, на вулицю, побачите! Ну, хочете? *(Встає й наготовлюється бігти до балкону)*.

Наталя Павлівна. О! *(Затуляє лице руками й починає швидко ходить)*.

Саня *(злякано)*. Наталю, що вам таке?

Наталя Павлівна. Нічого, Саню, нічого... Голова трохи... Нічого. *(Стає і слухає)*. Ти нічого не чуєш?

Саня. Ні, нічого... А що?

Наталя Павлівна. Мені почулось, що Андрій з Іваном Стратоновичем ідуть сюди по сходах.

Саня *(слухає)*. Ні, я нічого не чую.

Наталя Павлівна. Саню!.. *(Хоче щось сказати, вагається)*. Ні, нічого. От що, Саню. Я дуже тривожусь за Андрія, він тепер дуже працює і... той. Я боюсь, щоб з ним не було чого поганого... Може б, ти пішла поглянула униз, в майстерню, до них, як він там... Нічого не кажи, а так — ніби прийшла подивитись... Або за татом... Піди, дівчинко моя.

Саня. Добре... Я ніби за татом... *(Нерішуче)*. Тато якраз хотіли просить вас, щоб ви їм трошки погpали сьогодні. Та не сміють.

Наталя Павлівна. От і чудесно. Скажи, що грать буду...

Саня. Та вам голова болить... Хай другим разом, може.

Наталя Павлівна. Ні-ні, це нічого... Може, й Андрій піде. Ти тільки йому нічого не кажи... Добре?

Саня. Добре...

Наталя Павлівна. Ну, йди, хороша. Чекай: а про що ви вчора так гаряче балакали з Тосем? Га?

Саня *(змішавшись)*. Та так... Нічого...

Наталя Павлівна. А! Почервоніла? Ну, про що? Га?

Саня. Та він мені казав, що... Та, їй-богу, нічого.

Наталя Павлівна. Ні-ні... Чи ти мені не віриш, може? Ну, тоді...

Саня. Ой, ні!.. Він мені казав, що я йому вподобалась за те, що тоді, як приїхала, поцілувала вам руку.

Наталя Павлівна. Так?.. Ну, а він тобі подобається?

Саня. Я не знаю...

Наталя Павлівна. Ну, дякую, що... Ну, нічого. Іди, дитинко. Та зараз же прийди сказать.

Саня. Я швиденько. *(Вибігає з хати)*.

Наталя Павлівна ходить по хаті, стиснувши голову руками, часом зупиняючись і прислухаючись. Входить Дося з книжкою.

Дося. Куди то Саня так побігла? Я питаю, а вона тільки руками замахала.

Наталя Павлівна. За татом. Я хочу заграть йому що-небудь...

Дося. А він сьогодні ще зранку до нас підходив, щоб ми вас попрохали. Що, вам голова болить?

Наталя Павлівна. Та трішки... Нічого... Стомилась, мабуть... Дурниця.

Дося *(тихо)*. Наталю! Ну, дозвольте мені приймать закази... Я не можу так. Ви нас годуєте... Я вже добре тепер шию.

Наталя Павлівна. Досю! Я ж вам уже сказала, що цього не буде. Шить ви не вмієте і... Та це тепер і не потрібно. Андрій не сьогодні-завтра продасть мотор, і я сама покину уроки... *(Підходить до неї, ніжно)*. Досю, ви вірите, що я вас люблю?

Дося. Вірю.

Наталя Павлівна. Ну, так... Ну, так вірте, Досю, що б там не було. Чуєте? Що б там не трапилось.

Дося *(злякано)*. Що ж може трапитись?

Наталя Павлівна. Я не знаю... Не знаю. *(Прислухається)*. Ідуть, здається?

Дося. Санину ходу чую...

Наталя Павлівна біжить до дверей. Вбігає Саня.

Наталя Павлівна. Ну? Як?

Саня. Нічого... Ху! Тато там позаду... Нічого...

Наталя Павлівна. Спокійний? Що робить?

Саня. Щось там з баночками якимись. Не може прийти, бо щось там таке. Вони всю ніч будуть робить...

Наталя Павлівна *(з полегкістю глибоко зітхає)*. Ну, слава богу! Тепер ми заграємо... А! Ось і тато! Татуню! Заспіваємо, правда? Ех, що буде, то буде, а ти, Марку, грай! Правда?

Карпо Федорович. А ти, Марку, грай... Авжеже... Ху! Загнала мене капосна дівчина... Ніяк не звикну до цих городських сходів. Лізь аж на небо.

Наталя Павлівна *(піднято сміється)*. Ха-ха-ха! Звикнете, татуню! Звикнете, хороший. І до мене звикнете-таки, як до дочки, а не до пані... Ха-ха-ха!

Карпо Федорович *(змішується)*. Та я вже звик, спасибі... Як у раю живемо...

Саня *(з здержаною радісною посмішкою)*. Тато кажуть, що бояться себе за чуб потягнуть, щоб не прокинутись.

Всі сміються.

Карпо Федорович *(серйозно)*. Ой, дитино. Як натерпиться чоловік лиха, то вже й носом боїться чхнуть, щоб не злякать свого щастя... Ой-ой... Іменно, діти мої, як у рай ми попали. Дай боже вже нашій Наталі всього, що вона од бога собі просить...

Наталя Павлівна *(перебиваючи)*. Е! Вже завели свою пісню... Давайте краще всі заспіваємо... *(Раптом обнімаючи його)*. Я, тату, тільки одного прошу у вашого бога, щоб він вам дав трішки спочинку. От і все... Ну, якої вам грать? «Голоту» чи «За тучами»? Га?

Карпо Федорович *(закладаючи руки за спину й починаючи ходити по хаті)*. Та коли вже той... то «Голоту» б, може...

Саня. Ха-ха-ха! Любиму!

Наталя Павлівна. Досю, розчиніть двері на балкон. Може, Андрію скортить, то й він прийде.

Дося *(розчиняючи двері)*. А сусіди не будуть сердитись?

Саня *(злісно спалахнувши)*. Оввa! А як вони співають?

Карпо Федорович *(злякавшись)*. Ой, дітки: а чи не пізно. Га?

Наталя Павлівна. Хоч би розпізно, то будем співать. Ну, я починаю! Саню, другого голоса. Досю!

Грає. Співають. Карпо Федорович спершу підтягає несміло, конфузиться, далі розходиться.

Наталя Павлівна *(зупиняючись, слухає)*. А що, не йде Андрій?

Всі слухають.

Саня. Ні, не чуть.

Наталя Павлівна. Давайте його любимої. Сільської. *(Грає й співає)*.

По той бік гора,
По цей бік гора,
Поміж тими крутими горами
Сходила зоря...

(Слухає і знов ще голосніше й завзятіше).

Гей, то не зоря,
Дівчина моя,
З новенькими, гей, та відерцями
По водицю йшла.

(Слухає).

Саня. Йде! А їй-богу, йде. Я знаю. *(Біжить назустріч Андрієві)*.

Наталя Павлівна. Саню! Не треба, наче ми ненавмисне. Далі, далі.

Співають. Входить Андрій Карпович в такій же робочій сорочці, як і в Івана Стратоновича. Не кажучи нічого, починає підтягати. Карпо Федорович трохи соромиться при синові.

Наталя Павлівна *(озираючись)*. О! А я чую, прибавився ще чийсь голос. *(Встає, йде до Андрія Карпо-*

вича, непомітно, але тривожно вдивляється йому в лице). Туди чуть?

Андрій Карпович. Ото й біда, що чуть. Терпів, терпів та й не видержав. На хвилиночку. Чудесна пісня. Чудесна. Ну, давайте ще раз-два, та й побіжу знов. Сьогодні, Тасюню, кінчаємо. Ну, тату, заводьте, ха-ха-ха! *(Тихо, ніжно сміється).*

Карпо Федорович *(сконфужено).* От, доводять старого до гріха. Якби почула стара покійниця, от би вже вилаяла.

Саня *(з легкою посмішкою).* Тато стидаються при Андрієві співати.

Карпо Федорович. А от при тобі не стидаюсь. От і мовчи.

Саня *(лащиться).* Та я ж, татку, ваша найменша.

Карпо Федорович. А, ото-то бо й є! «Найменша».

Андрій Карпович *(до Наталі Павлівни).* А ти диви, на очах дівчина перероджується. Їй-богу, ніколи б не подумав, що вона може буть такою ніжною... А все... наша мама... *(Ніжно, любовно цілує руку Наталі Павлівни).*

Наталя Павлівна *(хмуро).* Ну, Адю, не треба...

Андрій Карпович *(здивовано).* Тобі неприємно?

Наталя Павлівна. Прости, голубчику. Мені якось сьогодні...

Дося. У Наталі голова болить.

Андрій Карпович *(злякано).* А! Та чого ж то? Та чому ж ти не сказала? А ще співають. *(До Сані).* Це все ти... «найменша»! Спать, спать!

Карпо Федорович. Ах, господи! А ми ще співаємо... Ходімо, діти, ходім.

Наталя Павлівна *(сміючись).* Уй-уй! Нещастя? Ми будемо співать! Це найкраще. І Адик з нами. Добре.

Андрій Карпович. Треба йти, Тасюню, Іван Стратонович уже десь аж стемнів весь. Чудесний чоловік, а як хмара раз у раз. Просто хмара. Оце прийшов, і аж душно стало в майстерні. А треба йти... Треба.

Наталя Павлівна *(здержуючи його).* Ні, ні, ні. Я не пущу тебе сьогодні, не пущу!

Андрій Карпович. Голубонько, ми мусимо кінчить...

Наталя Павлівна. Нічого не мусите. Ти посидиш з нами.

Андрій Карпович *(тривожно).* Мамуню, щось ми сьогодні якісь чудні. Може, справді хворі?

Наталя Павлівна. Не хвора й не чудна. Я хочу, щоб ти посидів з нами. Ми будемо співать. Ну, хоч з пів годинки. Саню, заводьте: «Тихо, тихо...» [1]

Саня нерішуче дивиться на Андрія Карповича.

Наталя Павлівна. Ну, Саню, заводьте. Тату, сідайте тут з нами...

Сідає на канапу, всаджує по один бік Андрія Карповича, по другий Карпа Федоровича.

Наталя Павлівна. Отак... Так гарно... Так любо.. Нічого не страшно... *(Пригортається)*.

Андрій Карпович. Як дівчинка мала, яка вискочила з темної хати.

Наталя Павлівна. Ну, Саню!

Саня. Що ж? Можу. *(Співає)*. Тихо, тихо...

За нею всі. Наталя Павлівна підбадьорує Карпа Федоровича, Андрій Карпович про себе посміхається, поглядаючи на батька.
Входить Іван Стратонович. В руках у нього пляшечка з чимсь. Похмуро посміхається. Наталя Павлівна насторожується.

Іван Стратонович *(з кривою посмішкою)*. Просто ідилія.

Наталя Павлівна *(дзвінко)*. Прилучайтесь, Іване Стратоновичу.

Іван Стратонович. Нехай колись другим разом.

Андрій Карпович *(встаючи)*. То правда, а зараз до роботи, до роботи. Ви вже не сердьтесь, любий, що я...

Іван Стратонович. О, прошу... Я сам прийшов трошки спочинуть. Та й Наталі Павлівні ось лавро-вишневих капель приніс. У неї голова боліла. Прошу *(подає Наталі Павлівні пляшечку)*.

Наталя Павлівна *(сміючись бере)*. О, які ви добрі! І не думала, що ви пам'ятаєте. Дякую, дякую! Тільки у мене вже голова не болить і нерви заспокоїлись.

Іван Стратонович. Уже?

Наталя Павлівна. Уже, Іване Стратоновичу, дуже вам дякую. Я все-таки сховаю, може, колись здадуться. *(Іде до себе в кімнату)*.

Андрій Карпович *(до Івана Стратоновича здивовано)*. А знаєте, це чудесні каплі! Я раніше не вірив, що вони помагають, а раз випив, і справді далеко краще стало. Дале-е-ко краще. Чудесні каплі!

Іван Стратонович. О, чудесні!

Наталя Павлівна входить.

Іван Стратонович. А ви б все-таки випили, Наталю Павлівно. Хе-хе-хе! От і Андрій Карпович говорить, що чудесні каплі!

Андрій Карпович *(гаряче)*. Прекрасні каплі. Вірю! Вірю й поклоняюсь. Ти б справді, мамуню, випила, спала б лучче. Тобі потрібно побільше спочивати.

Іван Стратонович. Именно! Чудесно б заснули.

Наталя Павлівна. Ні, дякую. Я засну й так. Адю. Щось я хотіла сказать?.. Забула... Ага, так. Я чула, що тато хоче вчитись механіці? *(Сідає коло Карпа Федоровича, той трішки змішується, але видержує погляди)*. Правда, тату? Адю, це ж можливо, правда?

Андрій Карпович. Цілком. Тато вже нам і так помагає.

Карпо Федорович. Та що там тієї помочі од темного!

Андрій Карпович *(сідаючи теж)*. Сідайте, коли так, Іване Стратоновичу. *(До батька)*. О, через півроку ви в нас будете таким механіком, що чудно! Їй-богу! Саня артисткою, а Досю заміж! Га, Досю? Хе-хе-хе!

Дося *(що шепотілась з Санею)*. Ти, Андрійку, знаєш, що я ніколи не вийду заміж, ну... і не треба.

Андрій Карпович. Ого! Чудесного жениха тобі знайдемо. Правда, Іване Стратоновичу? Та що ви сьогодні такий хмурий, як гріх?

Іван Стратонович *(що ходив, зупинившись)*. Скучно. Од скуки я навіть хочу запропонувать вам почитать що-небудь уголос... Так, всією сім'єю... У мене тут єсть одна цікава річ...

Андрій Карпович. Чудесно! Тільки робота у нас, Іване Стратоновичу... Га?

Іван Стратонович. Та це недовго... Ви як, Наталю Павлівно?

Андрій Карпович. Тасю, почитаємо? Господи! Що з тобою, ти біла, як стіна!

Всі стривожені. Саня підбігає.

Наталя Павлівна *(хоче посміхнутись)*. Нічого. Це так...

Іван Стратонович. От бачите, я ж вам кажу, лучче випийте лавро-вишневих капель.

Наталя Павлівна мовчки дивиться на нього.

Андрій Карпович. Справді, серце, випий... Випий, голубко, це чудесні каплі, я по собі знаю. Принести тобі? Саню!

Наталя Павлівна *(поспішно, різко)*. Не треба

Андрій Карпович. Та що з тобою?

Наталя Павлівна. Ах! Нічого зі мною нема. Ну, зблідла трохи. Ну, голова болить... Право, Адю, я як маленька дитина у тебе. Ну що тут такого? Ну що тут такого? Та й ви, Іване Стратоновичу, як навмисне сьогодні дуже дбайливі. Давайте краще співать. Це найкраще.

Андрій Карпович. Ну, куди тут співи. Краще дійсно почитать що-небудь. От Іван Стратонович щось там має. Хай чита, а ти поклади голівку мені на плече, заплющ оченята, й чудесно буде. Їй-богу.

Наталя Павлівна. Ні, я читать не хочу. Щось інше...

Андрій Карпович. Капризна яка сьогодні наша мамуня. Ну, співать так співать. Тільки пізно вже, може? Зачини, Досю, балкон. Ну, будемо співать, Іване Стратоновичу, сідайте, будемо басувать. Тільки якої, панове, га? Я, знаєте, здається, мертвий з могили вилізу, як почую, що коло мене десь співають. Ну, що: тобі лучче трішки?

Наталя Павлівна. Лучче, лучче... Сиди так коло мене.

Іван Стратонович. А я так стояв би за те, щоб читать. Наталі Павлівні спокійніше було б.

Саня *(різко)*. Співать будемо! *(Вороже дивиться на Івана Стратоновича)*.

Іван Стратонович *(здивовано-хмуро дивиться на неї, потім на Наталю Павлівну пильно)*. Ви думаєте, що Наталі Павлівні лучче буде, як співать?

Саня. Раз вона так хоче, то, значить, лучче.

Іван Стратонович. Ну, я б цього не сказав.

Наталя Павлівна. Саню... Іди сюди. *(Саня підходить, Наталя Павлівна бере її голову, цілує)*. Моя хороша дівчинко!..

Андрій Карпович. Ну, а тепер співать. Правда, тату? Трішки заспіваємо й до роботи. Ну, панове, яку?

Іван Стратонович. Давайте «Як умру, то поховайте...».

Саня. Ну, це сумна, і тато не знають.

Іван Стратонович. Нічого, будуть за нами тягнуть.

Андрій Карпович. А пісня чудесна, давайте? Тасю?

Іван Стратонович. Це якраз для Наталі Павлівни. Підходяща.

Андрій Карпович. Правильно. Тільки тихо-тихо, панове, ну, баси починають. Саню, Досю, ви ж гля-

діть. Ти, Тасю, можеш не співать, ти собі сиди... Ну! *(Диригуючи починає).*

Як умру, то поховайте...

Співають: Андрій Карпович співає, схиливши лице до Карпа Федоровича, той конфузиться, але тягне за ним, Іван Стратонович з понурою посмішкою дивиться на Наталю Павлівну.

Наталя Павлівна *(сидить, одкинувши голову назад з заплющеними очима. Раптом, після другого куплету, встає й говорить рівним стомленим голосом).* Ні, піду ляжу. Спів гірше. Ви, справді, краще читайте. Читайте, Іване Стратоновичу, я піду ляжу.

Андрій Карпович. Мамуню!

Іван Стратонович. Бачите, я вам казав, випийте лавро-вишневих капель!

Наталя Павлівна. Може, й вип'ю. *(До всіх).* Ви собі сидіть, не турбуйтесь, ради бога. Єрунда. Ось вам Іван Стратонович прочитає, а я, може, засну...

Андрій Карпович. Ну, куди тут читать. Ото біда яка... Ніколи не боліла голова... Мамуню, може, лікаря покликать?

Наталя Павлівна. Дякую, Адю. Це ж дурниця, я просто втомилась. Спокійної ночі!

Усі. Спокійної ночі.

Карпо Федорович *(поспішно).* Ходімте, діти, ходімте. Пора і нам спать.

Іде. Саня й Дося виходять з ним.

Іван Стратонович. Ну, ходімте й ми, Андрію Карповичу! Хай наша хазяйка засне, спочине. А ми, може, вдвох почитаємо...

Наталя Павлівна. Адю, останься на хвилинку! На одну хвилиночку.

Іван Стратонович. А я, значить, сам піду? Ну, спокійної ночі, Наталю Павлівно! А капельки приймете? Хе-хе-хе. *(Виходить).*

Андрій Карпович *(здивовано).* Що ж тут смішного? Глупо, й більш нічого.

Наталя Павлівна. Він дума, що я хочу по дамському звичаю пококетувати своїм стражданням, щоб мене жаліли. *(Іде до канапи).* Сядь, Адю...

Андрій Карпович. Глупо, й більш нічого. *(Сідає поруч).*

Наталя Павлівна *(якийсь час сидить з заплющеними очима. Раптом кладе руки на плечі Андрія Карпо-*

вича). Адю, я хочу дати тобі кілька питань, будеш одповідати мені щиро, по совісті?

Андрій Карпович. Мамуню, хіба я коли...

Наталя Павлівна. Ну, добре. Скажи: ти любиш мене?

Андрій Карпович. Тасюню! Ти б ще спитала, скільки буде два рази по два...

Наталя Павлівна. Ну, добре. Ти віриш мені?

Андрій Карпович. Як богові.

Наталя Павлівна. Чекай. Ти одповідай, подумавши. Скажи, ти повірив би, якби тобі сказали, що я тебе обманюю?

Андрій Карпович. Тасю! Що з тобою? Що за розмова?

Наталя Павлівна. Одповідай, Адю, і не звертай уваги, у мене сьогодні нерви трішки розійшлись... Ну?

Андрій Карпович *(подумавши)*. Ні, не повірив би. *(Спалахнувши)*. А той, хто говорив би... мерзота, й більше нічого!

Наталя Павлівна *(слабко посміхнувшись)*. А якби я, дійсно, зрадила... Дійсно... Що б ти?

Андрій Карпович *(з тайним ляком)*. Тасю... Тасю...

Наталя Павлівна *(весело сміючись)*. Господи, зблід як! Заспокойся, хороший, ніякої зради нема, я тільки хочу знать, як ти любиш мене... і як віриш.

Андрій Карпович. Ну, Тасю, ти підбираєш поганий спосіб узнавать... Фу! *(Витирає лоба)*.

Наталя Павлівна *(тривожно)*. Тобі погано? Ну, вибач мені, вибач мені, хороший, я погана, вибач, Адю...

Андрій Карпович. Та нічого, нічого... Тільки, Тасю, ти можеш не питать мене про це... Ти знаєш сама, як я тобі вірю... Здається, малим богові так не вірив. Їйбогу. Знаєш, скажу тобі правду: спочатку, як побрались, я не вірив тобі, мучився, думав — просто з жалості ти пішла за мене. Думав, що я тобі як мужчина просто гидкий. Знаєш... я навіть не смів іти до тебе, як до жінки. Чекай, як говорить, то вже говорить. Іноді я навіть думав, що ти вийшла за мене через те, що надієшся бути багатою. Одну хвилинку, одну тільки хвилинку раз так подумав! І то давно, мамуню, давно! Тепер я тільки молюсь на тебе, тепер я іноді такий щасливий, що аж страшно, за що мені таке щастя? Зо всіх боків щасливий: як син, як мужчина, як брат, як чоловік, як людина, як... Тасю, Тасю! Ти ще питаєш? Та якби це трапилось, що ти... що ти обманювала, знаєш, це був би якийсь один жах. Це був би кінець!.. Це

було б гірше смерті! Куди: якби ти (не дай бог!) померла, це було б в сто — куди! — в тисячу раз легше... Смерть я, може, пережив би, а обман... Ой, мамуню, не треба навіть говорить... Не треба!

Наталя Павлівна *(тихо гладить його по голові)*. Не будемо, не будемо, любий... Посидимо так трішки і... підем спать. Мені трішки сумно сьогодні, хотілось з тобою на самоті побути.

Андрій Карпович. Я ж вранці прийду... *(З жагою)*. Прийду до моєї жіночки, в теплу постельку до неї. Щастя моє!

Наталя Павлівна *(встаючи)*. Ну, а тепер іди працювати. Годі... Піду ляжу...

Андрій Карпович. Ти б, справді, мамуню, капельок прийняла. Га?

Наталя Павлівна *(з посмішкою)*. Може, й прийму. Ну, прощай! Роби, хороший. *(Обнімає й цілує)*.

Андрій Карпович. Так, наче на поїзд їдеш... Спи спокійно. Іван Стратонович, мабуть, лютує... До ранку, мамуню... *(Виходить)*.

Наталя Павлівна хитає йому головою, якийсь час стоїть непорушно й задумливо на місці, потім стріпується, глибоко зітхає і йде до себе в кімнату. Через якийсь час виходить з пляшечкою в руці. Сідає коло столу, схиливши голову на руки. Встає, дико озирається, іде до балкону, одчиняє двері, немов хоче покликати когось, вертається і знов сідає. Дивиться на пляшку, піднявши її до світла.

Входить Іван Стратонович через двері з кухні.

Наталя Павлівна *(здригається, ховає пляшечку, встає, суворо й різко)*. Чого вам ще треба? Знов підслухували?

Іван Стратонович *(понуро, мовчки й помалу підходить, виймає з кишені якийсь папір, розгортає, показує і рве)*. Вексель. *(Потім виймає пакуночок листів, кладе на стіл перед Наталею Павлівною)*. Листи. *(І дивиться на неї насторожено-чекаючим, хмурим, гарячим поглядом)*.

Наталя Павлівна *(жадно хапає листи, ховає на грудях, потім дивиться на нього й застигає. Іван Стратонович видушує на губах понуру посмішку)*. Іване!

Іван Стратонович *(так же дивиться, хрипло)*. Я не читав їх.

Наталя Павлівна, збезсилівши, сідає, не зводить з нього очей.

Іван Стратонович. Ну, тепер можете прогнать мене і скінчить комедію. Кінчайте швидше.

Наталя Павлівна раптом встає, обнімає його й жагуче цілує.

Іван Стратонович *(задихаючись)*. Це подяка чи... чи...

Наталя Павлівна *(один мент вагається, але дивиться в його гарячі дикі очі і, обнявши, говорить)*. Любов... Любов...

Іван Стратонович *(жагуче цілуючи)*. Тасю!.. Тасю!.. Ходім до мене. Ходім... Ми зараз вернемось.

Наталя Павлівна *(одхиляючись)*. Іване... Це — безумство.

Іван Стратонович. А-а! «Безумство»... Тепер теж безумство?

Наталя Павлівна. Ти не віриш мені й тепер?

Іван Стратонович. Не вірю. Що тобі стоїть обнять?

Наталя Павлівна. Значить, я повинна йти для доказу?

Іван Стратонович. Ти боїшся?

Наталя Павлівна. Ні, я для *доказу* не піду. Піду, коли бажання поведе.

Іван Стратонович. Значить, я мушу вірить словам тільки?

Наталя Павлівна *(дивиться в його лице, помалу)*. Ні, я дам тобі інший доказ... Чуєш, Івасю? Я дам другий доказ, і ти повіриш... Тільки треба заспокоїтись. Чуєш?

Іван Стратонович *(хрипло)*. Коли?

Наталя Павлівна. Коли? Не знаю. Хутко. Три тижні, два, не знаю. Ти мусиш ждать. Чуєш? Я хочу тепер тебе випробувать, чи ти віриш мені... Говори, віриш?

Іван Стратонович. Не знаю. Знаю, що ти отруїла мене своїми словами. Я не знаю, чому вірить. Убий мене, тільки правду дай! Дай.

Наталя Павлівна. Дам. Тільки не зараз, а тоді, коли ти мені будеш вірить, а не доказам. Чуєш? Будеш ждать?

Іван Стратонович. Не знаю... Мушу... Тепер ти безпечна. Сила на твоєму боці.

Наталя Павлівна. Не говори дурниць. Хіба я не розумію, що ти думав, як вертав листи, і що зараз стоїть в твоїх очах? Я завжди в твоїх руках і без листів.

Іван Стратонович. А! І через це тільки й поцілунки ці?

Наталя Павлівна. Не говори, кажу, дурниць! Якби через це, я б зараз пішла до тебе. Я хочу дати тобі такий доказ, щоб ти все життя вірив мені. Але ти мусиш ждать. І ні одного слова, ні одної сцени. Хоч би я обні-

малась на твоїх очах з Андрієм, Тосем, зо всіми мужчинами,— ти мусиш мовчать і ждать. Чуєш?

Іван Стратонович. Доки? Все життя?

Наталя Павлівна. Ні, далеко менше. Сказала, не більше місяця. Я хочу тебе провірить. А тоді доказувать тобі. Будеш ждать?

Іван Стратонович *(мовчить)*. Буду.

Наталя Павлівна. Ну, а тепер іди до Андрія. Я стомилась. Цілуй. *(Обнімає)*. Іди.

Іван Стратонович похилений, похитуючись, виходить. Наталя Павлівна безсило сідає на стілець, кладе голову на стіл і тихо, безнадійно ридає.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Там же. Ранок. На столі наготовлено для обіду

Іван Стратонович *(з капелюхом в руці)*. Я не маю більше сил. Чуєш? Не маю. Не можу ждать!

Наталя Павлівна. Мусиш, Івасю. Мусиш, бідний... Та не ходи, зараз же обідать будемо.

Іван Стратонович. Я піду пройдусь... Ще якби хоч робота. В роботі забував. А як здали мотор... Цей тиждень мені здається довгими роками... *(Криво посміхаючись)*. Може, ти сподіваешся, що я збожеволію?

Наталя Павлівна. Іване! Це віра твоя?!

Іван Стратонович *(зщулившись)*. Вибач, я не хотів... Я божевільний...

Наталя Павлівна. Ох, швидше б уже!

Іван Стратонович. Ти не скажеш мені?

Наталя Павлівна. Нічого не скажу... Жди.

Входить, наспівуючи, Саня. Змовкає.

Іван Стратонович. Ну, піду пройдусь. *(Виходить)*.

Саня. Господи! Він з кожним днем стає таким, що аж душно при ньому в хаті. Ну що, болить голова, Наталю?

Наталя Павлівна. Ні, дитинко, нічого. Трішки.

Саня. І що сталось таке з вами? Андрій каже, що ви ніколи нічим не слабували. А за цей тиждень ви просто з лиця зійшли. *(Несміло)*. Може, у вас горе є яке, Наталю?

Наталя Павлівна *(сміючись)*. Горе? Що ти, дівчинко моя? Хіба ви мене не любите? Хіба нам не щастить? Ось не сьогодня-завтра грошей матимемо цілу купу.

Саня *(сумно)*. А все-таки ви невеселі. Пульхера каже, що бачила раз, як ви плакали.

Наталя Павлівна *(регочеться)*. Хіба? От це старенькій привидилось. Я вже забула, коли плакала! Ну що, може, трішки за піаніно сядемо? Га?

Саня. Сядемо. Тільки щоб у вас голова не боліла. Ви й так цілі дні граєте на уроках.

Наталя Павлівна. О, хутко вже ніколи грать не буду! Ну, сідаймо.

Дзвінок.

Наталя Павлівна. Дзвонять?

Саня *(біжить)*. Мабуть, Андрій. *(Вертається з листом)*. Лист, Наталю! Лист! Мабуть, від компанії. Дивіться, тут ось на конверті щось не по-нашому надруковано... Що вам, Наталю! Ой матінко!

Наталя Павлівна *(дуже схвильовано)*. Нічого... Це про мотор. Одповідь... Так швидко. *(Прикладає руку до серця. Розриває конверт, читає, безсило сідає)*.

Саня *(з ляком)*. Що? Недобре? Не хотять?

Наталя Павлівна. Ні, навпаки... Просять Андрія прийти підписать контракт.

Саня. А ви наче не раді?

Наталя Павлівна. Я? Не рада?.. *(Раптом підводиться, піднято)*. Я не рада? Ха-ха-ха!.. Ні, я рада... Я страшенно рада. Тепер кінець... О, я безумно рада! Де Андрій? Ах, він пішов до Сердюкових. Саню, біжи зараз за ним. Знаєш де?

Саня. Знаю.

Наталя Павлівна. Біжи зараз, клич, хай кида все. Де Дося? Досю, Досю!

Саня. Дося пішла на пошту.

Наталя Павлівна. Ах, на пошту. Так, так, Дося пішла на пошту. Наша тиха, покірна Дося пішла на пошту. Так, це правильно... Ах! Що ж я хотіла?.. Забула... Це вдарило мені в голову... Біжи, дитинко, біжи! *(Ходить)*.

Саня *(тривожно слідкує за нею)*. Може б, вам води дать?

Наталя Павлівна. Води? *(Морщить лоба, пригадуючи)*. Ах, так... Води... Ну да... *(Іде до дверей в кухню)*. Пульхеро! Пульхеро! Біжи, Саню, біжи...

Саня не рушиться. Входить Пульхера.

Наталя Павлівна. Пульхеро, біжіть зараз до панича Тося, покличте його сюди; скажіть, щоб зараз же,

зараз же йшов. Щоб кидав усе й зараз же біг сюди! Швидко, Пульхеро!

Пульхера *(пильно дивиться на неї, строго)*. А знаєте, що я вам скажу, пані?

Наталя Павлівна. Ну?

Пульхера. А то, що вам треба, як панові, покласти рушничок на голову, бо щось ви...

Наталя Павлівна *(щось згадавши)*. Ага! *(Біжить у свою кімнату, зараз же вертається)*. Ну, нічого. Та біжіть же, Пульхеро! Та чого ви стоїте, господи!

Пульхера. Ну, знаєте, що я вам скажу?

Наталя Павлівна. Ах, Пульхеро, потім скажете, ідіть швидше. Та скажіть, щоб зараз же йшов.

Пульхера. Та скажу. А вам скажу, що коли ви ще з тиждень побігаєте по отих своїх уроках, то...

Саня. Та Наталя вже не будуть давать уроків. Вже контракт підписувать буде Андрій. Ось листа одержали.

Пульхера *(радісно вражена, хреститься)*. Ну, слава ж тобі, господи! Так би ж і сказали! Біжу! Біжу!.. *(Біжить у кухню)*.

Наталя Павлівна *(тихо сміється, злякано до Пульхери)*. Та куди ж ви?

Пульхера. Та хустку ж хоч накину на себе.

Наталя Павлівна. Та тут же через дорогу, одна хвилина.

Пульхера. А хоч би й півхвилини, то хіба я молода дівчина, щоб по вулиці отак бігать? Зараз, зараз.

Наталя Павлівна. Ах, боже!.. Саню! А ти ж чому не біжиш?

Саня. Зараз. Я татові скажу. Добре? От зрадіють, боже! *(Хутко вибігає)*.

Наталя Павлівна швидко ходить по хаті. Виходить Пульхера з великою хусткою на плечах.

Пульхера *(на ходу говорить)*. Біжу, біжу. А як нема вдома?

Наталя Павлівна. Мусить бути! Мусить. Він в цей час раз у раз вдома.

Пульхера. Ну, а як не буде?

Наталя Павлівна. Як не буде? Як не буде — я сама піду шукать його. Та він вдома. Біжіть, Пульхеро!

Пульхера. Та біжу, біжу. Ну, слава тобі, господи! *(Вибігає)*.

Назустріч їй хутко входить Карпо Федорович.

Наталя Павлівна *(кидаючись до нього, обнімає, цілує, милує)*. Татуню!.. Татуню! Сьогодні наше свято. Сказала вам Саня, сказала? Сідайте тут, сядемо обоє. Ви раді, татусю? Раді?

Карпо Федорович. Змилувався бог, змилувався над нами за наше терпіння.

Наталя Павлівна. Таточку! Ви заслужили. Ви заслужили. Тепер все буде добре. Тепер ви спочинете, правда?

Карпо Федорович. Тепер спочинемо. До смерті за вас молитимем бога, щоб дав вам вік довгий, щастя...

Наталя Павлівна. О! Я буду тепер довго-довго жить! Тепер, тату, будемо спочивать. Ми з вами наробились. Правда? Мій тато був за сторожа при церкві. Я вам уже казала? Він був схожий на вас, такий же тихенький. Він тільки в труні знайшов спочинок. Не довелось, татуню, йому спочити тут. Ви за нього спочинете, правда? І за нього, і за себе. Правда? Я трішки, тату, ніби не при собі, але така ж радість, така радість. *(Схоплюється, біжить на балкон, визирає на вулицю. Раптом махає рукою й біжить у сіни)*. Тось, тату, йде! Треба йому сказать. *(Біжить знов до нього, обнімає, цілує)*. Я здуріла, таточку, з радості. Але ви не лякайтеся, ця дурість не страшна... Правда?

Карпо Федорович *(щасливо весь час посміхаючись, гладить руки)*. Ой ні, не страшна, не страшна. Таку дурість дай боже всякому...

Наталя Павлівна. Таточку, я хочу щось наодинці побалакать з Тосем. Я хочу зробити з ним несподіванку Андрієві, як на іменини.

Карпо Федорович *(схоплюючись)*. Та говоріть, говоріть. Я вийду, я вийду...

Наталя Павлівна. Татуню, ви не сердитесь? Ні?

Карпо Федорович. Ой, що ви!.. Наталю...

Наталя Павлівна. Тату, а коли ж ви мені казатимете «ти» і «доню»? Га? Коли?

Карпо Федорович. Та я... Не смію я, доню.

Наталя Павлівна *(радісно цілуючи)*. Спасибі. Спасибі, таточку!

Входить Тось. Хмурий.

Пульхера *(входячи за ним)*. Ось привела. Заздрять, що не їм таке щастя, та й не радіють. Он які!

Тось. Я, Пульхеро, радію, та в мене сьогодні голова болить. Драстуйте, Карпо Федорович.

Пульхера. А! Панська хвороба. Поменше б книжок читали... *(Виходить)*.

Карпо Федорович *(здоровкаючись з Тосем)*. Та я піду собі. Говоріть, говоріть. *(Виходить)*.

Наталя Павлівна *(зразу стихаючи вся)*. Тосю! Я хочу з тобою говорить.

Тось *(з підозрінням)*. Прошу.

Наталя Павлівна *(показує на лист)*. Сьогодні Андрій підписує контракт.

Тось. Так. Пульхера казала. Дуже радий. Поздоровляю. Ну?

Наталя Павлівна. Який холодний, чужий, ворожий погляд.

Тось. Річ не в моїм погляді. Ну, що далі?

Наталя Павлівна. Не треба так дивитись на мене, Тоську, не треба, коханий мій. Єдиний, коханий мій! *(Раптом обнімає Тося, припадає до грудей йому і рвучко, голосно, з мукою ридає)*.

Тось *(злякано)*. Тасю! Тасю! Голубко! Дорога моя! Що з тобою! Що з тобою, скажи мені... Та що ж з тобою, господи, ти хочеш мене з розуму звести, чи що? Тасю!

Наталя Павлівна *(підводиться, дивиться на нього, хапає його за голову й цілує з дикою жагою очі, лоб, ніс, вуса)*. Єдина радість!.. Єдине світло... Сонце...

Тось. Голубонько, рибко, що з тобою? Що це все значить, скажи ж, не муч мене... Тасю, хтось ввійти може!

Наталя Павлівна. Хай! Хай входять... Хай всі бачать... Мій єдиний, мій... *(Ридає)*.

Тось. О, що ти зі мною ж робиш! Що з тобою? Ти прощаєшся зі мною? Говори! Прощаєшся?

Наталя Павлівна. Підожди... Я зараз... Це слабість... Цього не повинно бути... Я зараз... Тосю! Ти любиш мене?

Тось. Тасю! Ну, що за питання?

Наталя Павлівна. Правда, я сама не знаю, що говорю. Я знаю, ти любиш. І я люблю тебе. Ох, як же люблю!.. Пам'ятаєш, як ми купували у бабуні насіння, а вона думала, що ми чоловік і жінка? А хіба ми не чоловік і жінка? Хто може сказать, що ні? *(З невимовною ніжністю)*. Тосику!.. Котику!.. Хлопчику мій!.. Вогнику мій...

Тось. Тасю!.. Та що таке, ти скажеш мені? Що за мука?!

Наталя Павлівна *(мовчить. Рішуче)*. Тосю! Віриш ти мені, що я тебе люблю, скажи?

Тось. Тасю! Для чого ці підходи, говори прямо.

Наталя Павлівна *(твердо)*. Я тебе питаю, ти мені одповідай. Віриш?

Тось. Ні!

Наталя Павлівна. Фр-р. Вогнику!

Т о с ь. Не вірю. Я чую, що ти мені зараз скажеш. Що тепер ми мусимо розійтись. Можеш говорить, я спокійний.

Н а т а л я П а в л і в н а. Спокійний? Зовсім? О, хлопчику мій... Ні, ні, я хочу тобі сказать, що ми ніколи не розійдемось тепер. Чуєш? Ніколи.

Т о с ь *(засіявши)*. Тасю! Це правда? Правда?

Н а т а л я П а в л і в н а. Правда. Ти будеш мені тепер вірить, що я любила і люблю тебе. Чекай, дитинко. Тільки я ще хочу одно сказать. Слухай, Тосю. Ніколи,— чуєш? — ніколи ні одній людині ти не повинен того говорити, що між нами було. Чуєш?

Т о с ь. Я не розумію, Тасю: всі ж все одно будуть бачить...

Н а т а л я П а в л і в н а. Те, що будуть бачить, це друга річ. А вони не повинні знать того, що було. Ти даєш слово?

Т о с ь. Скільки хочеш... Тільки я не розумію...

Н а т а л я П а в л і в н а. Ні, ти присягнись мені нашою любов'ю, що додержиш слово. Присягнись, що ти віриш мені.

Т о с ь. Присягаюсь, Тасю.

Н а т а л я П а в л і в н а. Ну, от і все. Тепер все буде добре... Тільки щоб ти вірив, що я люблю тебе, що тебе одного любила й люблю... Гляди ж, Тосю, особливо Андрій не повинен нічого знать. Чуєш?

Т о с ь. Тасю! Я чую... Але я все-таки не розумію. Ти ж покинеш Андрія?

Н а т а л я П а в л і в н а. Покину.

Т о с ь. Він же буде знать, через що і для чого покинула. При чому ж тут моє слово? Ти щось... Я не розумію.

Н а т а л я П а в л і в н а. Я це все беру на себе, ти не думай про це. Вибрешусь. Я ж умію брехать. Ха-ха-ха. Безодня, правда!

Т о с ь *(з підозрінням)*. І вже не боїшся, що це вб'є Андрія?

Н а т а л я П а в л і в н а. Не боюсь! Навпаки, я дам йому на все життя спокій і певність у себе. Дам те, що найбільш потрібно. І дам брехнею! Чуєш, брехнею! Хай же живе брехня!

Т о с ь. Тасю! Це негарно.

Н а т а л я П а в л і в н а. Що? Що негарно?

Т о с ь. Ця твоя радість.

Н а т а л я П а в л і в н а *(піднято)*. Хіба? Ха-ха-ха! Мій правдивий хлопчик не любить брехні? Навіть тої, що дає радість? Хлопчику, що єсть істина? Істина є постаріла брехня. Всяка брехня буває істиною... Філософія, правда. Мій поет не любить філософію? Не треба. Не треба її любить. Вона мутить розум... *(Задумується)*.

Тось. Тасю... Ти це серйозно все говорила чи жарт був?

Наталя Павлівна. Що? Про істину?

Тось *(різко)*. Про те, що покинеш Андрія.

Наталя Павлівна. Серйозно... Ох, серйозно... *(Схоплюється з жахом)*. Тосю! Тосю... Невже це серйозно? Невже це? Тосю!

Тось *(холодно)*. Це від тебе залежить.

Наталя Павлівна. Тосю! Боже мій?.. *(Раптом спиняється)*. Фу, фу. Ще істерики бракує. Зовсім все було б добре.

Тось. Коли ж ти покинеш Андрія?

Наталя Павлівна *(дивиться на нього)*. Тосік не вірить, правда?

Тось. Я повірю тоді, коли ти це зробиш.

Наталя Павлівна. А як не зроблю?

Тось. Значить, ти мене дурила, як і завжди.

Наталя Павлівна *(тихо)*. Зроблю, Тосю. Я зроблю, а ти своє слово пам'ятай. Чуєш? І пам'ятай, що б не сталося, чуєш, що б не сталось, що Тася тебе любила і зробила... і... Словом, інакше не могла вона. Чуєш?

Тось. Що «не могла»? Що б сталося? Що ти не покинеш Андрія? Так?

Наталя Павлівна. Я тобі говорю, що б не сталось. Я не знаю, що може статись. Годі. *(Стомлено)*. Ох, швидше б, швидше!

Тось *(обнімаючи її)*. Я не смію, Тасю, вірити своєму щастю... Тебе ж не вгадаєш...

Наталя Павлівна. І не вір, котику. Вір тільки, що я люблю тебе. І все буде добре... Чекай, здається, йдуть. Ти, розуміється, не будеш тікать? Ти мусиш тут бути сьогодні. Сьогодні будемо веселі. Добре? Обіцяєш?

Тось. Обіцяю.

Дзвінок.

Наталя Павлівна. А потім... Що буде, то буде. Коханий, єдиний мій. *(Хапає голову Тося, дико, жагуче цілує і біжить у сіни)*.

Тось в радісному непорозумінні. Входять Наталя Павлівна, Андрій Карпович, Саня й Іван Стратонович. Всі радісні, сяють, крім Івана Стратоновича.

Андрій Карпович. Тасю. *(Обнімає її, цілує)*.

Наталя Павлівна. Наша взяла, Адю?

Андрій Карпович. Наша! Де лист?

Наталя Павлівна *(біжить до столу, подає)*. Ось!

Андрій Карпович *(до Івана Стратоновича)*. Ану,

про віщо воно шкрябає... *(Щасливо сміється. Обидва читають).*

Іван Стратонович *(хмуро, байдуже).* Нічого.

Андрій Карпович *(обурено).* «Нічого». Він каже, «нічого». Ну, ви подивіться на цю мару. *(Побачивши Тося).* Доброго здоров'ячка, Тосю! Ну, ви подивіться на цього... на цього песиміста. Ну? Я мало не підскочив вище ліхтаря на вулиці, як зустрівся з Санею, а зустріли його, і ось вам... Хмара хмарою. Та ви розумієте, чоловіче, чим це пахне? Га?

Іван Стратонович *(з посмішкою).* Десятьма тисячами. І ще чим-небудь. *(Зиркає на Наталю Павлівну).*

Андрій Карпович. «Десятьма тисячами». І це йому так, наче він щодня має по двадцять тисяч... Ні, я з таким чоловіком не зговорюсь, Тасю! Сьогодня у нас бенкет, сьогодня ми... Пульхеро!

Саня *(біжить до дверей в кухню й гукає).* Пульхеро! Пульхеро!

Андрій Карпович. Тасю, сьогодня бенкет. У нас є хоч трохи грошей?

Наталя Павлівна *(весело).* Рублів десять знайдеться!

Андрій Карпович. Тільки всього? Ех, жаль. Шампанії б жарнуть.

Наталя Павлівна. Позичить можна... Тосю, у тебе нема?

Тось *(з силувано-веселою усмішкою).* На таке благе діло мусить бути. *(Виймає гаманець, рахує).* П'ятнадцять рублів і двадцять копійок.

Входить Пульхера.

Андрій Карпович *(до Тося).* Чудесно! Знаменито!.. Давайте сюди, давай, Наталю, твої. Пульхеро! Сьогодні у нас буде бенкет, чуєте?

Пульхера. Та чую. Той, що з кокардою?.. Колись приходив...

Всі регочуть.

Пульхера *(удаючи сердиту).* Еге ж, засмійтеся. Може, що стара догадається, що він за один, отой... як ви його назвали.

Андрій Карпович. Бенкет, Пульхеро, бенкет: гулянка.

Пульхера. А-а! Бенкет... Ну, так би й казали... Ну, та що буде?

Андрій Карпович. Так от... *(До Наталі Павлівни)*. Ні, я, Тасю, не вмію... Це не моє діло.

Наталя Павлівна. Треба, Пульхеро, купить вина... Чуєте?

Пульхера. Ба ні, не чую, треба купить картоплі.

Всі сміються.

Наталя Павлівна. Ну, так от тої картоплі, що зветься вином. Тільки... А знаєш що, Адю? Краще написать на записочці, а то Пульхера забуде.

Андрій Карпович. Чудесно! Знаменито! Де папір?

Тось *(виймає записну книжку)*. Ось маєте. *(Видирає лист, подає з олівцем)*.

Андрій Карпович. Знаменито! Так шампанського, панове? Дві пляшки? *(Пише)*. «Шампанського». Так. Ще чого, Наталю?

Наталя Павлівна. Я не знаю...

Іван Стратонович. Монополькн просто!

Андрій Карпович. Фе, демократ. Ну, можна й простої. *(Пише)*. Все? Чудесно. Ось маєте, Пульхеро. Знаєте, де магазин?

Пульхера. Ще б чого не знала. Це за церквою?

Андрій Карпович. Де за церквою? Аптека?

Всі сміються.

Пульхера. От раденькі! Яка аптека? Аптека по один бік, а то по другий.

Андрій Карпович. А правильно, правильно. Вибачайте, Пульхеро, вибачайте, ради бога! *(Уклоняється)*.

Пульхера. Та тут все, значить, списано?

Наталя Павлівна. Все. Та швиденько, Пульхеро.

Андрій Карпович. Одна нога тут, а друга там.

Пульхера. А сама посередині: ні туди ні сюди.

Наталя Павлівна. Звожчика візьміть, Пульхеро.

Пульхера. От ще чого не було! Ще на звожчиках мене покатаєте?

Андрій Карпович. Правильно, Пульхеро! Беріть звожчика. Беріть!

Пульхера *(сміється)*. І вигадають же. Що ж, візьму. А обід потім? *(Виходить)*.

Наталя Павлівна. Потім, потім... Саню, а де ж тато? Поклич швидше! От маєш.

Андрій Карпович. Він уже знає?

Саня *(вибігаючи)*. Знають!

Тось *(бажаючи бути веселим, до Івана Стратоновича)*. Значить, хімико,. вас можно поздоровить тепер?

Іван Стратонович. А вас?

Тось. Мене? А я тут при чому?

Іван Стратонович *(з хмурою посмішкою)*. А як же, член щасливої сім'ї!

Тось. В такому смислі... згоджуюсь.

Іван Стратонович. Згоджуєтесь?

Наталя Павлівна *(весело)*. Панове! Тільки хоч сьогодні не гризіться, Іване Стратоновичу, ви мені колись обіцяли бути хорошим. Пам'ятаєте?

Іван Стратонович. Ми й не гриземось, Наталю Павлівно. Просто собі розмовляємо, як добрі приятелі. Я от, наприклад, хочу навіть просить Антона Михайловича написать оду на цей урочистий день і прочитать за шампанським. Я настільки вірю в геній Антона Михайловича, що думаю, йому досить часу, поки Пульхера з'їздить туди й назад.

Тось *(сміється)*. Можна.

Наталя Павлівна. Ви злий, Іване Стратоновичу. Навіть в такий день ви не можете.

Андрій Карпович. Бить, бить його треба!

Іван Стратонович. Господи! Та що ж я такого сказав?!

Входять Саня й Карпо Федорович.

Наталя Павлівна *(біжить назустріч)*. Що ж ви сховались, татуню? Тут вся сім'я, а ви десь там.

Андрій Карпович. Ну, тату! Тепер купимо пасіку? Га? Поділимось, я механіку, а ви пасіку. Чи хочете навпаки: я пасіку, а ви механіку?

Карпо Федорович. І так, синку, добре, і так добре. Аби все було добре.

Андрій Карпович. Правильно. Чудесно сказано. Знаменито. Ну, тату, тепер буде все добре.

Карпо Федорович. Дай боже, дай боже.

Андрій Карпович. А як буде погано, то ось хто нас виручить. *(Показує на Наталю Павлівну)*.

Карпо Федорович. А виручить... О, виручить, дай боже, щоб здоров'я більше було.

Наталя Павлівна *(дзвінко)*. Буде, тату! Виручу! Всіх виручу! *(Всаджує Карпа Федоровича на канапу)*.

Тось пильно дивиться на неї, одходить до балкона.

Андрій Карпович. А де ж Дося? Що ж це її не видно?

Саня. Пішла, Андрійку, на пошту. Мабуть, ще до крамниці зайшла.

Андрій Карпович. А... По хазяйству? Ну, Тасю, давай паперу, сідай, пиши листи на всі свої уроки. Адьє, мовляв, і бувайте здоровенькі. Кінець. Сідай, зараз сідай.

Наталя Павлівна. Моментально? Вспію. Зараз я хочу з вами бути. З татом хочу. *(Лукаво)*. Ну, татуню, може, заспіваємо? Ха-а-ха-ха!

Андрій Карпович. А знаєте, цілком справедливо сміються з нас руські. Чи горе, чи радість, зараз «давай заспіваємо». І я вам скажу, панове, це таки чудесний звичай у нас. Ну що, справді, чому б нам не заспівать? Га?

Сміються.

Андрій Карпович *(теж сміючись)*. А, їй-богу, панове. Ну, а що тут такого? От якраз всі зібрались. Га? Як ви думаєте? Поки Пульхера принесе... А то якось, знаєте, в грудях радість, а вилить... якось незручно кричать. Французи зараз починають танцювать. Ну, а ми — співать. Га?

Саня *(злісно)*. А кацапи горілкою наливаються.

Сміються.

Наталя Павлівна *(дивлячись у бік Тося й Сані, які трішки одійшли назад. Піднято)*. Знаєш, Адю! Може, незабаром ми матимемо ще одну радість, трошки іншого характеру, але теж таку, що заспівать прийдеться. *(Показує очима на Тося й Саню)*. Як думаєте, панове?

Іван Стратонович пильно вдивляється в неї.

Андрій Карпович *(з захватом)*. Чудесно! У, це так чудесно, що й нашій радості далеко!

Саня *(озираючись)*. Що чудесно? Андрійку, я не чула, що чудесно?

Сміються.

Андрій Карпович. Щось...

Саня з непорозумінням дивиться на всіх.

Наталя Павлівна. Ми кажемо, що незабаром матимемо ще одну радість. Але про неї тобі не можна знать.

Андрій Карпович. Ха-ха-ха! Не можна, не можна! Ні-ні, їй якраз не можна знать.

Іван Стратонович. А також Антону Михайловичу.

Андрій Карпович. Безумовно! Безумовно.

Карпо Федорович. Воспретить.

Наталя Павлівна. Ха-ха-ха. Іменно, тату, воспретить.

Тось *(червоніючи)*. Я, панове, нічого не розумію.

Іван Стратонович. А чого ж ви почервоніли, коли не розумієте?

Тось. Я?

Наталя Павлівна. Ха-ха-ха! Санюсь теж, видно, не зрозуміла. Правда? Правда? *(Біжить до неї)*. Ой, зовсім не розуміє, червона, як сонце.

Тось *(спалахнувши, до Наталі Павлівни)*. Наталю Павлівно!

Наталя Павлівна *(швидко до нього)*. Фр! Фр! Уже!

Тось. Кумедні жарти.

Саня *(раптом, видно зрозумівши)*. Ой, які ж бо, їй-богу! *(Вибігає)*.

Сміються.

Наталя Павлівна. Саню! Санюсь! Не будемо! Даю слово, що не будемо! Бідна дівчина!

Тось. Наталю Павлівно!

Наталя Павлівна щось шепоче йому на вухо. Тось пильно дивиться на неї, зразу стихає й робиться серйозним. Кидає на всіх чудним поглядом.

Андрій Карпович *(до Наталі Павлівни)*. Заспокоїла? Хе-хе-хе!

Наталя Павлівна. Ого! Моментально. Сказала таке словечко, що як по щучому велінню. Треба ще й Сані сказать. *(Іде за Санею)*.

Андрій Карпович *(до Карпа Федоровича)*. Чарівниця! Одне слово, татуню, чарівниця у нас, та й годі!

Карпо Федорович *(з побожністю)*. Одне слово, чарівниця.

Іван Стратонович *(до Тося)*. Солодке, мабуть, слово! Га?

Тось *(з чудною посмішкою)*. Солодке, хімико. Солодше всіх ваших кислот.

Іван Стратонович. Он як!

Андрій Карпович *(підморгує до Івана Стратоновича)*. Може, й ми коли-небудь узнаємо, що за слово?

Тось *(все так же чудно посміхаючись)*. Може, й узнаєте.

Андрій Карпович. Чудесно! Чудесно!

Іван Стратонович *(ходячи по хаті, з підозрінням подивляючись на Тося)*. Побачимо... Побачимо.

Тось. Побачите й почуєте.

Іван Стратонович зупиняється й уважно дивиться йому в обличчя.

Тось. Що? Зараз хочете побачить? Рано.

Іван Стратонович. Рано?

Т о с ь. Рано.

І в а н С т р а т о н о в и ч. Так Наталя Павлівна сказала?

Т о с ь. Так я вам кажу.

Іван Стратонович зривається й знов ходить, трохи швидше.

А н д р і й К а р п о в и ч. Що? Не піддається? Тайну свято береже? Та ви вже, Тосю, не мучте Івана Стратоновича, бачите, як потемнів. Може, він якраз і сам на ту лінію хоче стать. Ха-ха-ха!

І в а н С т р а т о н о в и ч *(зупинившись, різко до Андрія Карповича)*. Ви вгадали, Андрію Карповичу!

А н д р і й К а р п о в и ч. Ха-ха-ха!

Входять Н а т а л я П а в л і в н а й С а н я.

А н д р і й К а р п о в и ч. Тасю! Ради бога, скажи й Івану Стратоновичу яке-небудь солодке слово, а то тут мало до дуелі вже не доходить між цими лицарями. Заздрить!

Н а т а л я П а в л і в н а. Та не може буть! А Досі ще нема.

А н д р і й К а р п о в и ч. Ха-ха-ха! *(З захватом до Карпа Федоровича)*. Ну й чарівниця ж! Прямо тобі... Ха-ха-ха!

С а н я *(весело)*. Хоч би вже Дося швидше йшла, хай трішки на неї...

Н а т а л я П а в л і в н а *(хитро)*. Іване Стратоновичу! На пару слів.

І в а н С т р а т о н о в и ч *(понуро)*. Прошу дати мені спокій.

А н д р і й К а р п о в и ч. Упирається! Ха-ха-ха! Упирається.

Н а т а л я П а в л і в н а *(уважно подивившись на нього)*. Чекай, зараз і до тебе черга дійде. Іване Стратоновичу, я вам хочу сказати кілька слів по секрету! Чуєте?

А н д р і й К а р п о в и ч. Та не впирайтеся, Іване Стратоновичу. Швидше йдіть, та хай до мене доходить черга.

Іван Стратонович підходить до Наталі Павлівни. Та шепоче йому щось на вухо. Він одповідає. Вона знов. Всі слідкують. Лице Івана Стратоновича прояснюється.

А н д р і й К а р п о в и ч *(аж підскакує)*. Заспокоїла! І цього заспокоїла.

Н а т а л я П а в л і в н а *(з сміхом іде до себе в кімнату)*. Зараз тебе заспокою, чекай!

А н д р і й К а р п о в и ч. Ну, це ж подумайте тільки. Заспокоїла! Ну? Саню, а тобі що сказала! Га?

С а н я. Ай, одчепіться од мене. Нічого. Он на Івана Стратоновича нападайтесь, бачите, який ходить уже.

Андрій Карпович *(лукаво)*. А Досі нема! Хм!

Наталя Павлівна *(з мокрим рушником в руках, підходить до нього)*. Ну, а тепер твоя черга. Покажи свої очі... Так. *(Кладе руку на голову)*. Заспокоїть треба. Тільки тобі ось що... Рушника ще можна не вживать. *(Одклада)*. Сидіть тихо, добродію!

Андрій Карпович. Мамуню, їй-богу, я себе чудесно почуваю.

Наталя Павлівна. Навіть занадто чудесно. *(Тре виски пальцями)*. А голова болить?

Андрій Карпович. Трішки. Їй-богу, не дуже. Я спокійний.

Наталя Павлівна. Ну от, щоб зовсім був спокійний, посидь тихо. *(Тре)*.

Андрій Карпович *(до Івана Стратоновича)*. От що значить деспотизм! Колись і вам така біда буде.

Наталя Павлівна. Біда? Ах, ти ж! Так я тобі біда? От же тобі, от же тобі. *(Тре)*.

Андрій Карпович. Ой, мам... мамуню! Годі!

Наталя Павлівна *(покидаючи терти, раптом співає)*.

Якби тобі горенько та печаль,
Якби тобі горенько та печаль,
То б ти вийшов на вулицю та кричав...

Андрій Карпович моментально підхоплює, пристукує ногою, підморгує всім, щоб підтягували.

Наталя Павлівна. Ех, жаль, вина немає! Хочу повної радості. З вином, з муками, з брудом, з брехнею! Хаха-ха! Правда, Іване Стратоновичу? Де ж взять чистої радості? Єрунда! Давайте співать, Адю!

Андрій Карпович. Єсть, ваше благородіє.

Наталя Павлівна. Тосю, Саню! Що ви, справді? Хіба вам не весело? Що, справді, як мокрі миші сидять. А ще молодь називається. Співать, грать. *(Голосно, жагуче)*.

Пиймо, панове, пиймо, молодці,
Пиймо, ще поки нам п'ється.
Поки недоля нас не спіткала,
Поки ще лихо сміється!

Всі заражаються її настроєм, кожний відповідно своїм переживанням. Рухи робляться нервові, одчаянні, веселі, навіть Іван Стратонович оживає й співає разом зі всіма, часом тільки з злісно-насмішкуватою посмішкою, поглядаючи на Андрія Карповича й Тося. Наталя Павлівна підбігає до піаніно, сідає й акомпанує.

Входить Пульхера з пляшками.

Всі кричать «ура!», підбігають до неї, видирають пляшки, регочуть, кричать.

Тось. Давайте, Пульхеро, сюди. Давайте! Вони не вміють.

Саня. Тосеві! Тосеві!

Пульхера. Христос з вами! Та дайте дихнуть! А дивн на них! А матінко! Та беріть, беріть!

Іван Стратонович. Сюди, сюди!

Наталя Павлівна *(що теж підбігає)*. Адю! Штопор давай! Саню, шклянки, чарки. З буфета, швидко!

Тось. Ніяких штопорів. Шампанське з штопором? Ха! Пустіть! Не мішайте. Чарки давайте. Швидко! *(Починає одтикати)*.

Іван Стратонович хапає другу пляшку.

Тось. Іване Стратоновичу, не чіпайте. Ви не вмієте.

Іван Стратонович. Подумаєш! Глядіть, щоб ви вміли.

Наталя Павлівна. «Не сваріться, чортові сороки, начальство велить». Адю! Я хочу тебе поцілувать! Татуню! А татуня забули! Таточку, ідіть до гурту.

Карпо Федорович *(з тихою щасливою посмішкою слідкує за всіма)*. Та куди вже мені старому. Я хоч подивлюсь на вас.

Наталя Павлівна. Ні-ні! *(Підбігає, веде його до столу)*. Сьогодні треба всім укупі бути. Ах, Досі немає. Панове, як же без нашої тихої Досі?

Саня. Почекаємо!

Тось. Панове! Чекать уже пізно. Бережіться. Чарки підставляйте! *(Затичка з тріском вилітає)*. Чарки, чарки!

Всі підставляють чарки.

Наталя Павлівна. Татуню, давайте свою чарку! Адю, ти маєш?

Тось. Не штовхайтесь! Помалу.

Іван Стратонович. Антон Михайлович на своєму місці.

Наталя Павлівна. Прошу без сварок, дотепів і тому подібного. Мир і радість мусить бути. Правда, тату?

Карпо Федорович. Правда, доню. Ох, правда... Та яке шипуче...

Наталя Павлівна. Стійте, тату, не пийте, я хочу наперед сказать слово. Прошу слова! Прошу слова!

Андрій Карпович. Просимо, просимо.

Тось *(піднімаючи чарку)*. Слухаєм.

Наталя Павлівна. Ах, Досі немає! Ну, нічого. Панове, вип'ємо за те, що дає радість.

Андрій Карпович. Ур-ра!

Наталя Павлівна. Чекайте! За все, що дає радість, що б воно не було! Що б воно не було: брехня, правда, любов, ненависть, хвороба, навіть... навіть смерть! Добре?

Всі нерішуче дивляться на неї.

Наталя Павлівна. Ну? За все, що дає радість! Не хочете?

Андрій Карпович. Мамуню! Радість — річ чудесна, але брехня, хвороба, смерть...

Наталя Павлівна. А коли вони дають радість? Радість, чуєш? Велику, довгу...

Тось. За радість — ура, а за брехню... геть!

Наталя Павлівна. Ха-ха-ха! Ах, ви ж... Страуси мої! Страуси!

Іван Стратонович. Ур-ра за все, що дає радість!

Наталя Павлівна. Браво, Іване Стратоновичу! Я п'ю з вами!

Андрій Карпович. Е, чорт його бери, подумаєш! І я ур-ра! Ур-ра за все, що дає радість!

Наталя Павлівна. Молодця, Адю!

Тось. Саню! Тільки за радість і правду!

Саня *(нерішуче)*. Я не знаю.

Андрій Карпович. Пий за все! От подумаєш. Головне пий, а за що — потім розбереш. За радість пий, яка зараз є. От і все.

Наталя Павлівна. А ви, татуню, за що? Га?

Карпо Федорович. Щоб було добре.

Наталя Павлівна. Значить, з нами. Ур-ра!

Тось. Ні, з нами.

Наталя Павлівна. Нічого подібного, вони занадто молоді, щоб пить з вами. Правда, тату?

Карпо Федорович. Правда, доню.

Наталя Павлівна *(радісно)*. А що? Ага! Урра! Тосю, давай другу пляшку. Тепер вип'ємо за спочинок, тихий, мирний спочинок. Правда, тату? Тихий, тихий, щоб... Ех! Ну, все одно. Лий, Тосю!

Карпо Федорович. А смачне, нехай йому...

Андрій Карпович. Смачне, тату? Та й гроші смачні. Десять рублів одна ця пляшечка!

Карпо Федорович *(злякано)*.Та бійся бога!

Саня *(смішливо)*. Ха-ха-ха!

Карпо Федорович. Та хай воно йому скисне... Десять рублів? *(Дивиться на свою шклянку)*. Та за десять

рублів я б ціле село упоїв так, що дороги б додому не знайшли... А нехай тобі... Шампанське зветься?

Андрій Карпович. Шампанське, тату.

Тось. Бережіться! Підставляйте чарки!

Наталя Павлівна застигло, задумано стоїть з чаркою в руці.

Тось. Наталю, що ж ти, чарку давай!

Наталя Павлівна *(стріпнувшись)*. Ах, чарку? На!

Андрій Карпович. Задумалась?

Наталя Павлівна. А Досі все нема. Треба, щоб сьогодні всі були. Завжди скривджена. Навіть тут.

Саня *(вибігає на балкон, дивиться)*. Нема.

Тось. Нічого, колись іншим разом і вона вип'є. *(Дивиться на Івана Стратоновича)*.

Андрій Карпович. Ха-ха-ха! Іване Стратоновичу, чого ж Тось на вас дивиться?

Іван Стратонович *(з насмішкою дивиться на Тося)*. Треба ж і йому щось сказать.

Саня. Ой, як їм не докучить гризтись от так щодня!

Тось. Кого люблю, того й б'ю, Саню.

Іван Стратонович. От іменно.

Наталя Павлівна. Ви знов? Краще пийте. Тепер, панове, знаєте що? Давайте всі сядемо.

Андрій Карпович. Так. Та що буде?

Наталя Павлівна. Це значить, щоб у цій хаті все добре сідало.

Іван Стратонович. А як буде добре стоять, то не годиться?

Наталя Павлівна закриває очі рукою, мовчить.

Андрій Карпович *(тривожно)*. Тасю! Тобі погано?

Наталя Павлівна *(глибоко зітхаючи)*. Голова трішки закружилась.

Карпо Федорович. Вино в голову вдарило.

Наталя Павлівна. Еге ж... Ну, все одно, панове, будемо стоять. Тільки давайте заспіваємо щось поважне, урочисте, тихе... Мені хочеться чогось такого поважного.

Іван Стратонович. «Як умру...»

Наталя Павлівна *(здригнувшись)*. Ой, ні! Не хочу!

Карпо Федорович. Ну, так «Ой сів пугач» [2].

Співають.

Наталя Павлівна *(знов затуляє очі рукою. Раптом зриває її, блискає очима й голосно, дзвенячим голосом кричить)*. Ой, панове, я впилась! Я впилася. Ха-ха-ха! А Досі все

немає... Панове! Я хочу вас всіх розцілувати. Всіх, всіх! Я впилася і хочу всіх розцілувати. Татуню, вас першого: ви — мій тато, і я вас першого розцілую, розцілую. *(Жагуче цілує)*. Татуню мій, татуню. Прошу не сміятись з п'яної! П'яний, як малий. Правда, тату? *(До Андрія Карповича)*. Тепер тебе, Адю... Ти не сердишся на свою жіночку, що вона впилася, ні?

Андрій Карпович. Ха-ха-ха! Я сам п'яний! *(Здивовано)*. Їй-богу, панове, п'яний! Це знаменито. Цілуй мене, жіночко, цілуй. Ми всі з радості п'яні. *(Цілуються)*.

Наталя Павлівна. Саню! Тебе цілую за правду. Хай живе правда і Саня з нею! *(Цілує. До Тося)*. І тебе, вогнику, за правду! Ти вогник... *(До Івана Стратоновича)*. І хмару нашу, і хмару. *(Цілує)*. Це ще не доказ. Доказ потім... Ха-ха-ха! Ой, п'яна... А Досі немає. Ще Пульхеру, піду Пульхеру цілувать. *(Кличе в двері)*. Пульхеро! Пульхеро... Ідіть сюди, я вас хочу поцілувать. *(Сміються)*. Прошу не сміятись.

Входить Пульхера.

Наталя Павлівна. Пульхеро, ви також повинні випить за нашу радість. І я вас поцілую. Тосю, дай Пульхері шампанського.

Тось. З великою охотою. *(Підносить)*.

Пульхера. А воно, може, таке кріпке, що уп'юся.

Тось. Ні, од нього тільки співають.

Пульхера. Е, як так, то хай же і я заспіваю. Ну, давайте... Хай же бог посила щастя, здоров'я і многії літа дому цьому.

Наталя Павлівна *(серйозно)*. Хай, Пульхеро!

Пульхера *(теж серйозно)*. Хай цвіте, як весна, а родить, як земля. Щоб наша доля била, як з криниці вода. Пошли, боже! *(П'є)*.

Наталя Павлівна. Пошли, боже!

Пульхера. Ой, та й чудна ж яка... А добра, щоб її побільше. *(Вертає чарку)*.

Наталя Павлівна. А тепер я вас поцілую, та й давайте обідать. *(Цілує)*.

Пульхера. То давать обідать?

Наталя Павлівна. Ах, Досі ще немає. Ну що вона там так засиділась? Почекаймо ще трохи, Пульхеро. Ох, упилась я, панове, аж голова крутиться. *(Сідає й схиляє голову на руку)*.

Андрій Карпович. Мамуню, може б, ти трошки полежала?

Наталя Павлівна мовчить.

Андрій Карпович. Чуєш, мамусю?.. Полеж трошки, це вино вдарило з непривички в голову. *(До всіх)*. От мені й самому ніби закрутило... А вам, тату?

Карпо Федорович махає з посмішкою рукою. Саня й Тось одійшли до балкона.

Іван Стратонович хмуро слідкує за Наталею Павлівною.

Наталя Павлівна *(встаючи, помалу, чудно обводить всіх очима, зупиняється на Тосеві й Сані, посміхається і рівним, тихим голосом говорить)*. Ні, піду, мабуть, прийму лавро-вишневих капель: може, трохи заспокоять. Дуже в голову вдарило.

Андрій Карпович. Прийми, мамуню, прийми. Ти страшенно бліда, й очі так блищать, що аж моторошно. *(До батька)*. З непривички.

Карпо Федорович. Атож...

Наталя Павлівна *(підморгує з блідою посмішкою на Тося й Саню)*. А тим якраз навпаки.

Андрій Карпович. Ха-ха-ха! Е, тим якраз навпаки... А вам як, Іване Стратоновичу?

Іван Стратонович *(хмуро)*. «Чудесно, знаменито».

Андрій Карпович *(добродушно грозиться)*. Ну-ну! Вже перекривляєте...

Наталя Павлівна *(схопившись за серце)*. Ні, треба прийнять. *(Твердо й рівно йде в свою кімнату. По дорозі бере мокрий рушник)*.

Андрій Карпович. Прийми, мамуню, прийми. Ну, й справді, ця Дося як піде, так наче по смерть. Я уже обідав би, їй-богу. Саню, там не видно Досі?

Карпо Федорович. Та не перебивай їм.

Андрій Карпович. Нічого.

Саня. Досі? Ні, не видно.

Андрій Карпович *(лукаво)*. Пішли б ви, може, пошукали її, Іване Стратоновичу?

Іван Стратонович мовчки, важким зневажливим поглядом дивиться на нього.

Карпо Федорович. Сама прийде, не заблудиться.

Андрій Карпович. Чого ви на мене так дивитесь?

З кімнати Наталі Павлівни раптом чується страшний крик.

Андрій Карпович *(схоплюючись злякано)*. Що таке?!

Всі кидаються до дверей її кімнати.

Наталя Павлівна *(вбігаючи бліда, кидаючися до Андрія з мокрим рушником в руці)*. Адю!.. Нічого... Не лякайся. На на голову.

Андрій Карпович. Та що таке?! Чого ти кричала?

Наталя Павлівна *(хитаючись)*. Саню! На... На голову йому... Швидше... Швидше...

Саня *(хапає рушник, кладе на голову Андрію Карповичу)*. Ой боже!.. Андрійку! Андрійку. *(Сама дивиться на Наталю Павлівну)*.

Андрій Карпович *(одбиваючись)*. Одчепись! *(До Наталі Павлівни)*. Та що з тобою? Що сталось?!

Наталя Павлівна. Саню!!. Держи... Нічого... Я... Я помилилась... Я замість капель... Випила... ціаністого калію... Саню... Голову його...

Андрій Карпович помалу весь опадає й падає додолу.

Тось *(до Наталі Павлівни)*. Тасю! Боже!

Іван Стратонович *(кидаючись до Наталі Павлівни, люто до Тося)*. За лікарем!! Швидше!!

Наталя Павлівна. Тосю!.. Пам'ятай слово... *(Страшно мучиться, але ледве стогне)*.

Тось хапається за голову й біжить з хати.

Наталя Павлівна *(тихо до Івана Стратоновича)*. Це... доказ... Тепер віриш? Бережи їх. Ох! *(Витягується й помирає)*.

Андрій Карпович сидить долі з тупо, безглуздо витріщеними очима.

Саня *(з жахом давить йому голову рушником і шепоче)*. Боже мій!.. Боже мій!..

Карпо Федорович застиг на одному місці. Хутко вбігає Дося. Бачить все і кам'яніє.

Завіса

СПІВОЧІ ТОВАРИСТВА

П'єса
на чотири
дії

ДІЄВІ ОСОБИ

Анатолій Олександрович Михалевич.
Ксенія Андріївна — його жінка.
Ася — дочка Михалевича од першої жінки.
Самійло Григорович Хацкель — журналіст.
Никон Степанович Міщук — учений.
Гаврило Іванович Кендюх — поміщик.
Секлетія Лазарівна — його жінка. Псевдонім — Добросердечна.
Кость, їхній син.
Євмен Симонович Тихенький — публіцист.
Кіндрат Пилипович Несторець — чиновник.
Семен Прокопович Косоглядов — професор.
Захар Назарович Пилипенко — поміщик.
Оксана — його приймачка.
Щепетиха
Карпо
Таїся, його сестра
Півник
Сенька
} робітники на заводі у Михалевича.
Гриць Федрич ДРИМБА, або Безумная Лічность — чиновничок.
Хлопці, робітники, робітниці з пригороду.

ДІЯ ПЕРША

Їдальня у Михалевичів. В задній стіні — двері у вітальню, з якої чути гомін гостей. В лівій — двері в сіни, а в правій — у другі кімнати. Посередині хати довгий стіл, наготовлений до вечері багатьох осіб.

З вітальні хутко входить Ксенія Андріївна з схвильованим і злим лицем. За нею Анатолій Олександрович.
Ксенія Андріївна — молода жінка, одягнена по-модерному, з надзвичайною зачіскою. Говорить то крикливо й різко, то гаряче і з щирим почуттям. Анатолій Олександрович, далеко старший за неї, але жвавий, сухенький, з типовим дегенеративним лицем дворянина.

Анатолій Олександрович. Ксеню, Ксеню, ради бога!.. Не можна ж так. Це, по меншій мірі,— неделікатно.

Ксенія Андріївна *(повертаючись до нього)*. Я ухожу совсем из дому! Деликатно это или нет — я ухожу. Я с этим животным не могу сидеть.

Анатолій Олександрович *(злякано озираючись на вітальню)*. Тш!.. Ну, що ти, бог з тобою!

Ксенія Андріївна. Ах, оставь ты меня, наконец, в покое! Мне надоело это всё. Это твоё глупое украинство, эти сиволапы, эти... Фу! Да какое ему дело, что я говорю по-русски?! Какое он имеет право делать мне такие замечания? До каких пор это будет, я вас спрашиваю, Анатолий Александрович?! Если вам угодно строить комедии, изображать из себя какого-то демократа и говорить этим ужасным наречием,— да-с, сударь, наречием и больше ничего,— на котором можно говорить только грубости, как этот ваш полуидиот Киндрат Пылыпович. Я это вам давно уже хочу сказать! Если вам это угодно, то пожалуйста: вы знаете, что я решила в это не мешаться. Но прошу также, чтобы и вы, и никто из ваших знакомых и друзей не смел касаться моих убеждений! Ведь я же выношу ваш язык со мной. Позвольте же и мне изъясняться так, как мне удобнее! Нахалы!

Анатолій Олександрович *(який весь час хоче*

сказати щось). Ксеню... Ксеню... Боже, та ніхто тобі не перешкоджає... Будь ласка.

Ксенія Андріївна. «Перешкажає»... Красиво как! Прелесть! Нет, мне перешкажают! Этот хам чуть ли не преступлением считает мой русский язык! Он смеет мне делать замечания!

Анатолій Олександрович *(лагідно).* Тш!.. Перш усього, голубонько, він це жартом зробив. А друге... як-не-як... я український громадський діяч...

Ксенія Андріївна. Ах, «діяч»!

Анатолій Олександрович. Я — член редакції української газети, я — член партії... Здається, цілком зрозуміло, що від мене можна вимагать, щоб моя родина балакала по-українському. І коли це не так, то, розуміється...

Ксенія Андріївна. То меня могут оскорблять в моём собственном доме? Прекрасно! Но... позволь! Но если уж так, то позвольте вам сказать, что всё это ваше «діячество» яйца выеденного не стоит! Ах, они услышат? Прекрасно. Я только этого и хочу! С меня довольно этих комедий!

Анатолій Олександрович. Ксеню, ради бога... Це ж ніяково! Ну, я прошу.

Ксенія Андріївна. Мне наплевать, яково или неяково это вам. Я не хочу принимать участия в этих комедиях. Они могут в самом деле подумать, что я тоже разделяю все твои фокусы. Да, я считаю всё это фокусами, все твои партии, газеты, украинство. Эти заседания «комитетов», ужины и тому подобную чепуху. Да, пусть слушают! Я считаю это фокусами. Я более искренна, чем ты. Я принадлежу к породе сильных и беру по праву силы, а ты комедии ломаешь. Ты думаешь, что этими партиями сделаешь рабочих своими друзьями? Как же!

Анатолій Олександрович. Ксеню... Зараз не місце... Ну, а я тебе прошу, побудь сьогодні з нами. Мені сьогодні дуже важкий день. Сьогодні день сражения. Понимаешь? Я очень тебя прошу...

Ксенія Андріївна. Ах, даже по-русски заговорил...

Анатолій Олександрович. Навіть по-французькому забалакаю, коли хочеш. Заспокойся, й ходім... *(Дивиться на годинника).* Ех, Хацкеля й досі немає. Невже не прийде сьогодня?

Ксенія Андріївна. Но что я должна делать с вами? Господи, как это скучно и глупо!

Анатолій Олександрович. Это необходимо, мамочка.

Ксенія Андріївна. Ты думаешь, что тебе действительно удастся завладеть газетой?

Анатолій Олександрович. Не в цім річ. Я хочу змінить напрям газети.

Ксенія Андріївна *(посміхається)*. И для этого все эти фокусы устраиваешь? Ну, ладно, это не мое дело. Но скажи мне, пожалуйста: эта Оксана и ее покровитель долго еще будут у нас жить? Или сегодняшнее ваше генеральное собрание и это решит? Ведь, согласись сам, это, наконец, становится невыносимым. И потом подумай, как это общество влияет на Асю. Я — мачеха, и мой голос, конечно, во внимание не принимается, но мне самой, наконец, надоели эти Таиси, Карпы, Оксаны, вирши, пение. Должен же быть когда-нибудь конец этому?

Анатолій Олександрович. Сьогодні багато рішиться. Сьогодні все це буде ясно. Тільки, ради бога, Ксеню, поводься чемно. Ну, останній раз. Більше ніколи не буду тебе просить. *(Цілує її руку)*.

Ксенія Андріївна *(стискує плечима)*. Ну, будем страдать до конца... Только я предупреждаю: если это грубое животное еще раз сделает мне какое-нибудь замечание, я...

Анатолій Олександрович. Я йому скажу, я попрошу його.

Дзвінок. З вітальні вибігає Ася.
Асі років 16—17. Схожа на батька. Жива, весела.

Ася *(пробігає в сіни і кричить)*. Татку! Самійло Григорович.

Анатолій Олександрович *(радісно)*. О! *(Іде назустріч)*.

Ксенія Андріївна з насмішкуватою, зневажливою посмішкою дивиться йому вслід і йде в вітальню.
З сіней входить Хацкель.

Хацкель — молодий ще чоловік. Рівний, як палиця, одягнений по останній моді, але без смаку. Лице холодне, але при нагоді робиться улесливим. Держиться з повагою до себе. Говорить книжною українською мовою.

Анатолій Олександрович *(стискуючи йому руку)*. Ну, я радий, я радий, що ви прийшли. Асю, іди туди й зачиняй двері. Скажи, щоб співали... Ми зараз прийдемо.

Ася лукаво подивляється на них і, наспівуючи, проходить у вітальню.

Хацкель. Я лише сьогодні одержав вашу телеграму і моментально вирушив.

Анатолій Олександрович. Дуже добре, дуже добре. Я вже боявся, що ви сьогодні не встигнете. Сядемо... Я мушу багато вам сказать.

Сідають.

Хацкель *(киваючи на вітальню)*. Сьогодні зібрання?

Анатолій Олександрович. Зібрання. Весь комітет. Тут такі справи. Я мушу вам все спочатку... Необхідна ваша поміч. І, може, серйозна...

Хацкель. Ви знаєте, я завжди готовий до послуг вам.

Анатолій Олександрович. Тут не мені тільки, а всьому ділу...

Хацкель *(уважно)*. Так?

Анатолій Олександрович. Тут ставиться на карту справа всього нашого напряму. Діло серйозне. Річ ось в чім. Зараз у мене живе один херсонський поміщик, Пилипенко. Тижнів два уже. Як ви виїхали, він якраз приїхав. Єсть у нього прийомна дочка. Вона теж тут. Він дуже багатий. Ну, не так дуже, тисяч, може, на двісті-триста має.

Хацкель. Все-таки значно.

Анатолій Олександрович. Ну да, але річ не в цім. Треба вам сказати, що вся штука в цій дочці, Оксані. Талановита дівчина. Вірші пише чудові! Співає — просто артистка. Самородок. З селян вона. Ну, так от... отця дочка його... Я так думаю, що це вона йому втелющила в голову цю ідею. Так от вона видумала такий план: приїхать сюди і вести агітацію за те, щоб кожний поміщик і взагалі багатий чоловік оддав усі свої маєтки на народну освіту.

Хацкель. Себто як?

Анатолій Олександрович *(дрібно сміючись)*. Отак, просто взять і оддать. Для себе може оставити на життя по п'ятдесят карбованців на місяць. А все на школи в своєму селі і в окрузі.

Хацкель. І на це згоджується цей самий... як його?

Анатолій Олександрович. Пилипенко. В тому й річ, що згоджується, стоїть за це горою. В тому й річ!

Хацкель. І сам дає всі свої гроші?

Анатолій Олександрович. Дає! Хоч зараз. Всі документи при ньому. Але він хоче, щоб і другі пристали, щоб організувати комітет, який би завідував цею справою. І його мрія — зібрати цілі мільйони.

Хацкель. Що він, справдешній ідіот?

Анатолій Олександрович. Це — старий, восторжений народник і, безумовно, любить свою приймачку.

Хацкель. А вона ж що таке? Освічена?

Анатолій Олександрович. Він сам її виховав. Але мені здається, що вона побувала в компанії есерів, а то й прямо анархістів. Хоча її дуже важко розібрати.

Хацкель. Вибачайте. А ці... наші праві як до цього відносяться?

Анатолій Олександрович. О, тут уся й штука.

(Озирається на вітальню). Вони хочуть всіма силами перетягнути їх до себе. Розумієте? Після того, звичайно, нас випруть з редакції, і газета в їх руках.

Хацкель. Вибачайте. А на план цей вони згоджуються?

Анатолій Олександрович. Ну, де там! Ну, хто ж таки згодиться? Що ж ви думаєте, Добросердечна оддасть свої маєтки чи Харитоненко?

Хацкель. Звичайно. Ну, а чим же вони думають перетягнуть?

Анатолій Олександрович. От тут і весь фокус. Мені здається, що тут простий метод у них: влюбить Оксану в одного з своїх, і тоді... Ви розумієте?

Хацкель *(сухо сміється).* Надмірно просто.

Анатолій Олександрович. Але правильно! Вони знають душу людську. Вони правильно ведуть лінію.

Хацкель. Вибачайте, хто ж цей... королевич?

Анатолій Олександрович. Мені здається, що це — наш славнозвісний учений, прекрасний Євмен Симонович Тихенький.

Хацкель. О?

Анатолій Олександрович. Так-так... І, розумієте, вона, здається, прихильна до нього. Якщо їм це вдасться, нам... нашому напряму каюк. Український рух піде по лінії шовінізму, фантазій і тому подібного. Справа стоїть серйозно, Самійле Григоровичу. Га? Треба рятуватись.

Хацкель. Чому ви не викликали мене раніше?

Анатолій Олександрович. Не хотів, перш усього, одривать вас з одпуску, а друге, нічого ще не вияснялось. Вони на сьогодні призначили зібрання. Хочуть рішати напрям газети.

Хацкель. Знов?

Анатолій Олександрович. Вони сподіваються на більшість голосів. Але це дурниця. У мене єсть один план, котрим я посадив уже їх в калошу. Річ ось в чім. Я вніс сьогодні пропозицію такого сорту: організувати скрізь по Україні співочі товариства. Розумієте? В селах, містечках, городах. І зараз же у себе на заводі. Розумієте?

Хацкель. Це чудова ідея!

Анатолій Олександрович. Розумієте? Це також народна освіта, але вища, благородніша. Ми засіємо всю Україну цими огнищами культури.

Хацкель. І це не утопія! Уряд не може побачити в цьому нічого небезпечного.

Анатолій Олександрович. Безумовно!

Входить Ася.

А с я. Тату! Просять, щоб ви йшли.

А н а т о л і й О л е к с а н д р о в и ч. Зараз, зараз! Скажи, що через п'ять хвилин.

Ася виходить.

Х а ц к е л ь. Ну? І як прийняли це?

А н а т о л і й О л е к с а н д р о в и ч. Ті, розуміється, нічого проти цього не могли сказать, хоча одтягують голосування; Пилипенко, здається, захопився. Хоча він усім захоплюється.

Х а ц к е л ь. Так. Але ви думаєте, що цим придбаєте симпатію Оксани?

А н а т о л і й О л е к с а н д р о в и ч. Почасти. Почасти придбаю. Вона ж хоче вчитись співати і йти на сцену. Значить, так сказать, відповідає її нахилам. Це раз. Але щодо Оксани, то тут... то тут, Самійле Григоровичу, уже на вас вся надія... Чекайте. Перш усього, треба написати про неї статтю. Розумієте? Надрукувать її вірші і статтю. Талант безперечний. Це — факт. Це просто скарб для нас, ця Оксана. Якби її одну без грошей придбать нам — і то вже багато. Розуміється, вибивши з голови всі фантазії. Але тут... прийдеться вжити методу наших противників.

Х а ц к е л ь. Гм!.. В конкуренцію з Тихеньким?

А н а т о л і й О л е к с а н д р о в и ч. О, вона гарна. Жаліть не будете... Хе-хе-хе!

Х а ц к е л ь. Та для загального добра, звичайно...

А н а т о л і й О л е к с а н д р о в и ч. Безумовно! Можна жертвувать всім собою.

Х а ц к е л ь. Вона там?

А н а т о л і й О л е к с а н д р о в и ч. Там. Але попереджаю: це оригінальна, самобутня натура. І, здається, хитра, як справжній хохол. Дитя народу. Любить компліменти.

Х а ц к е л ь. Так. Побачимо.

А н а т о л і й О л е к с а н д р о в и ч. Треба постаратись, Самійле Григоровичу. Треба постаратись, бо знаєте...

Входять з вітальні О к с а н а, К і н д р а т П и л и п о в и ч. За ними С е к л е т і я Л а з а р і в н а і З а х а р Н а з а р о в и ч.

Оксана — молода дівчина з типовим українським лицем. Брови низько над очима, що надає вираз сили й упертості. В губах дитяча жартівливість.

Кіндрат Пилипович — високий, худий, з довгими похнюпливими вусами. Говорить грубо, приказками, іноді з юмором.

Секлетія Лазарівна — невеличка жінка з пісним лицем. Говорить, розтягуючи слова й скромно-єхидно стулюючи губи.

Захар Назарович — скудовчена голова з виразом добродушного захвату, захопленості й прихильності до всіх. В окулярах і старомодному сюртуці.

О к с а н а. Анатолію Олександровичу! Нам не терпиться.

А н а т о л і й О л е к с а н д р о в и ч *(до Хацкеля)*. Ми з вами ще будемо балакать. *(До Оксани, дуже люб'язно, жваво, навіть улесливо)*. Ми готові. Ми готові. Давно не бачились, треба було про деякі справи побалакать. Це — секретар нашої газети Самійло Григорович Хацкель. *(До Хацкеля)*. А це наша знаменита, чудова поетеса Оксана Спиридонівна Пилипенко.

О к с а н а *(сміючись)*. Невже чудова? Будемо знайомі. *(Протягає руку Хацкелю)*.

Той поважно, низько уклоняється.

А н а т о л і й О л е к с а н д р о в и ч *(на Захара Назаровича)*. А це наш славний меценат, поет і великодушний діяч Захар Назарович Пилипенко. *(На Хацкеля)*. Секретар нашої газети. Тільки сьогодні з одпуску приїхав.

Х а ц к е л ь. Я мав уже щастя чути про вашу надмірну діяльність і приношу вам своє дивування.

З а х а р Н а з а р о в и ч *(соромливо)*. Ну, вже й діяльність!.. Дуже приємно з вами познайомитись... Я чув про вас.

К і н д р а т П и л и п о в и ч. Ге! Чули, та мало!

З а х а р Н а з а р о в и ч. А що таке?

К і н д р а т П и л и п о в и ч. Це — наша гордість. Побіда наша. Він жид, знаєте?

З а х а р Н а з а р о в и ч. А-а...

Х а ц к е л ь. Я вашої рекомендації не потребую, добродію Несторець.

К і н д р а т П и л и п о в и ч. І по-дурному. *(До Захара Назаровича)*. Жид самий настоященський. А перейшов до нашого гурту. От вам і Україна! Та ще який! Хоч він і противник мій, а правду скажу. Молодця хлопець, воша б його в потилицю. Жидів так чистить, що аж шкура лящить. «Україна для українців», та й край. От вам і жид!

Х а ц к е л ь *(здержано-злісно)*. Добродію Несторець! Прошу ваших поглядів мені не приписувати.

С е к л е т і я Л а з а р і в н а *(що стояла осторонь, єхидно)*. Шльома Гершкович... чи то пак... Самійло Григорович... не такий чоловік... Він сам — соціаліст... Бернштейнівець... «Україна для всіх». Вибачайте, я з вами й не привіталася... *(Не рухається)*.

Х а ц к е л ь *(насильно посміхаючись)*. О, це я повинен вибачитись! *(Підходить, здоровкається)*. Що ж до «Україна для українців», то ми в цьому не порозуміємось.

С е к л е т і я Л а з а р і в н а. А звичайно, звичайно... Де ж там уже нам порозумітись. Ми — старі шовіністи, а ви — європейці, бернштейніанці... Куди нам...

Анатолій Олександрович. Панове! Про це, може, колись іншим часом. А зараз можна й до справи? Кінчать будемо. Я думаю, можна й голосувати. *(До Захара Назаровича)*. Правда?

Захар Назарович. А чого ж? А розуміється... Прекрасна річ. Я, знаєте, все думаю. Це — чудово! Га, Саню? Та ще при кожній школі? Тільки мені здається, що це так тільки для початку. Що, так сказать... Вибачайте, панове: я, може, не так зрозумів.

Анатолій Олександрович. О, цілком правильно зрозуміли. Цілком правильно: розуміється, тільки для початку. Ваш геніальний проект зостається в силі, й ми до нього будемо прямувати зо всіх сил. Це тільки ми робимо перший крок. Тільки перший крок. Так не будемо, панове, гаяти й часу. Прошу до вітальні. Там ми докладніше будемо говорити.

Виходять до вітальні.

Секлетія Лазарівна *(до Кіндрата Пилиповича)*. Кіндрате Пилиповичу, на хвилиночку.

Кіндрат Пилипович *(зупиняючись)*. А що там? Вісь поломилася?

Секлетія Лазарівна *(почекавши, поки всі вийдуть)*. Маєте. Радійте.

Кіндрат Пилипович *(так само)*. Маєте! А я чим винний?

Секлетія Лазарівна. Авжеж ви не винні. Це я винна. Дурна баба не вміла за своєю справою доглядіти.

Кіндрат Пилипович. Ет! Варнягаєте.

Секлетія Лазарівна. Ой, добродію, хоч би ви вже не забували, що балакаєте не з биндюжниками.

Кіндрат Пилипович. Ну, от уже в церемонії вдаряєте. Кажіть краще, в чім діло, бо там же ждуть.

Секлетія Лазарівна. Ми так не можемо зоставити цю справу.

Кіндрат Пилипович. Ну, не можемо!

Секлетія Лазарівна. Нам треба окремо зібратись. Нашим усім.

Кіндрат Пилипович. Угу!

Секлетія Лазарівна. І закликать цих двох, старого йолопа і дочку. Та й зібратись завтра ввечері у мене.

Кіндрат Пилипович. Та й одбить? Хе-хе-хе!

Секлетія Лазарівна. Для загального добра, добродію, ми повинні напружити всі сили. Ви уявіть собі, що ці жидівські прихвосні заведуть у газеті, як візьмуть гору. Це ж буде смерть Україні, це ганьба, це не дай боже, що буде.

У мене волосся догори лізе, як я тільки подумаю... Ач! Співочі товариства... Знали, чим підлізти до цього дурня.

Кіндрат Пилипович *(сміється)*. Та він не дуже-то щось схиляється.

Секлета Лазарівна. Нічого... Він таки схилиться, бо це таки думка хороша. Ой, це хороша думка. Та жаль, що з таких рук вона вийшла. Ну та нічого. Ми її візьмемо в свої руки... Так от, завтра ввечері у мене. Скажіть Міщукові. А я вже сама закличу Пилипенків. Та щоб ці не пронюхали! Треба й Карпа з сестрою теж запросити. Нам теж треба ближче стати до робітників.

Анатолій Олександрович *(з вітальні)*. Панове! Вас просять.

Секлетія Лазарівна. Ідемо. Та глядіть же завтра.

Ідуть у вітальню. Назустріч їм виходять Ксенія Андріївна й Кость.

Секлетія Лазарівна. Костю, а ти ж чого виходиш?

Кость. А зачем мне там сидеть? Я ведь, мамаша, к «партии» не принадлежу. Сейчас голосовать будут.

Секлетія Лазарівна пильно дивиться на парочку й мовчки виходить.

Кость *(з сміхом)*. Мамаша готова городовых с улицы затянуть, лишь бы голосовали за нее.

Ксенія Андріївна. Ей, кажется, доставляет искреннее страдание ваш русский язык?

Кость. О, это целая драма нашей жизни!.. Лишить наследства даже грозит, если не буду говорить по-украински. Ну, да к чёрту это! *(Каже шепотом)*. Слушай, я жду тебя завтра. До пятницы слишком долго. Хорошо? *(Хапає її вище ліктя)*.

Ксенія Андріївна *(злякано вириваючи руку)*. Что ты, с ума сошел? Каждую минуту могут войти. Глупый! Затем вот что: мы должны переменить гостиницу. Я в той ни за что больше не буду... Нас, кажется, там видели.

Кость. Ну, глупости... *(Хоче поцілувати)*.

Ксенія Андріївна. Сумасшедший! Ну, ты!.. Нет, идём ко мне. Только вести себя скромно. Слышишь?

Кость. Слушаю.

Виходить направо.

Якийсь час нема нікого. З вітальні чути гомін голосів:

— Панове! Панове!

— Та годі вам голосувати!

— Голосувать!

Дзвінок. Вибігає А с я. Вертається з Т а ї с е ю. Таїся — молода дівчина, з здоровим, добрим лицем, дуже соромлива.

А с я *(іронічно)*. А в нас зібрання. «Комітет».

Т а ї с я. Ой, то я піду собі. Я тільки за Карпом.

А с я. Карпа немає.

Т а ї с я. Як? А він казав, що зайде ввечері до вас за книжками.

А с я. Може, зараз прийде. Таїсю, сьогодні тут щось буде. Ми з Оксаною устроїмо одну штуку. Страшно смішно буде. Тільки ви мовчіть. Та ви не бійтесь, вони там «засідають». Тато вніс проект організовувати скрізь співочі товариства. Будуть зараз голосувать. *(З поважністю й гаряче)*. Буржуї. Вони думають, що пролетаріат цим задовольниться. Ну-ну!

Т а ї с я. Ой, Асю. Ви так на свого тата кажете, що мені аж соромно.

А с я. В соціальних питаннях нема ні батьків, ні нікого. *(Раптом регочеться)*. От штука буде. Ми їм покажемо! Так Карпо зараз прийде?

Т а ї с я. Він казав, що буде тут, щоб я зайшла.

А с я. Ну, то, значить, прийде. Почекайте. Я не піду туди. Нецікаво. Там зараз двоє сперяться, як треба писать: «мені» чи «міні». Всі хочуть голосувати, а вони все сперяться. Я насилу держалася, щоб не сміятись.

Хутко входить О к с а н а і сміється з таким виглядом, немов довго стримувалася.

А с я. Що? Що?

О к с а н а. Боже, які комики!

А с я. І досі? І досі? Міщук і Косоглядов?

О к с а н а *(хитає головою, здоровкається з Таїсею)*. Драстуйте, Таїсю. А де ж Карпо?

Т а ї с я. Та він мав бути тут. Казав, щоб я зайшла за ним.

О к с а н а. Ні, не приходив. *(До Асі, що підбігла до дверей і прислухалась до вітальні)*. Асю! Карпа не було?

А с я. Ні. Він, мабуть, зараз прийде. Сперяться й досі. Косоглядов каже, що коли на Україні почнуть говорити «міні», то це все одно, що кінець її, повна русифікація... Ха-ха-ха! Оксаночко! Давайте зараз! Га? Ой, голубонько, я не витерплю. Вони ж такі трусливі, що я вам кажу, тут буде таке... Я їх знаю, буржуїв, Оксаночко!

О к с а н а. Ні, ні, рано ще, Асю. Потім. Трошки потім. Я хочу ще послухать. Хай поговорять.

Т а ї с я *(з доброю посмішкою)*. А що ви хочете зробити?

О к с а н а. Та тут одну штуку. Тільки як дізнаються, то нагорить нам, Асю. Га?

А с я. Ніколи не дізнаються! Тільки ви самі біжіть до две-

рей, нікого не пускайте. А то пропало все. Потім можна буде сказать, що хтось пожартував. От!.. *(До Таїсі)*. Ми їх хочемо трошки полякать, щоб знали, як збиратись. Вони ж усі як на голках сидять. Подумаєш, які революціонери!

Дзвінок.

Таїся. О! Це, мабуть, Карпо.

Ася. Це він! *(Підстрибуючи, біжить в сіни)*.

Оксана поправляє зачіску, робить байдуже лице. Входять Ася й Карпо з книжками в руках.

Карпо — молодий, гарний парубок. Держиться здержано, трохи похнюплено, позираючи більше спідлоба, але твердо, з достоїнством.

Ася *(до дівчат)*. Він. *(До Карпа)*. У нас «ко-мі-тет». Да! *(Уклоняється й поводить рукою на вітальню)*.

Карпо *(до Оксани)*. Добрий вечір.

Оксана. Добрий вечір! Що це вас останні дні не видно?

Карпо *(сухо)*. Так. Зайнятий був. *(До Асі)*. То, може, не можна мені? *(Киває на вітальню)*.

Ася *(зневажливо)*. Чого? Фі, подумаєш. Неконспіративно, чи що? Вони споряться, як треба писать: «мені» чи «міні».

Карпо. Я хотів би перемінити книжки.

Ася. Перемінимо. Сідайте.

Карпо. Ні, мені треба йти.

Оксана. Останніми часами добродій Карпо дуже зайнятий. Не затримуйте його, Асю. Потім, бачите, який у нього страшенно серйозний вигляд. Напевне, зараз розв'язує питання, чи морально пити лимонад, чи ні.

Карпо *(криво посміхаючись)*. Невже ви мене маєте за такого розумного?

Оксана. Ну, не лимонад, а... Ну, скажемо, чи морально йти на сцену і співать для буржуїв, коли народ гине без... поезії.

Карпо *(пильно дивиться на неї. Нічого не одповідає. До Асі)*. Може б, ви могли мені перемінити?

Ася *(здивовано дивиться на них обох)*. Ви посварились?

Оксана *(весело)*. Чого ради? І не думали. Добродій Карпо завжди такий серйозний. З ним як побалакаєш, то дійсно здається, що посварився з ким-небудь.

Карпо. Будьте ласкаві, Асю. *(Показує на книжки)*.

Ася. Та зараз! Тільки, Оксаночко, помиляєтесь, це він тільки у нас такий. Він інший. Їй-богу! Правда, Таїсю?

Таїся *(соромливо)*. Ну да.

Карпо. Ет, їй-богу!

Входить Захар Назарович.

З а х а р Н а з а р о в и ч. Саню! А чого ж ти втекла? А, це ви, Карпо? Доброго здоров'я! *(До Таїсі)*. Добрий вечір. А ми засідаємо... Чого ж ти втекла, Саню? Зараз будемо голосувати.

О к с а н а. Хіба вже скінчили ті двоє?

З а х а р Н а з а р о в и ч. Ні, та вони зараз скінчать. Розумні люди... А вченість, Саню? Га? Цвіт України! Серце радіє. От мрія наша, пам'ятаєш? Цей Косоглядов — професор. І українець.

А с я. Ну який він українець! Українофіл. Він по-українському й говорить не вміє.

З а х а р Н а з а р о в и ч. Правда, він балакає по-руському. Ну, та то що ж? Аби серце було українське... А говорять як! Боже ж, як говорять! Та гарячі, скажіть на милість; другому б, як мені, скажімо, профану все одно: чи «мені», чи «міні», чи дві крапки над «і» треба, чи одну. А вони аж горять! Наука!..

О к с а н а *(кидаючи поглядом в Карпа)*. А який симпатичний цей Тихенький! Правда, тату?

З а х а р Н а з а р о в и ч. Д-а! Дуже-дуже симпатичний. Такий молодий, а вже відомий учений...

А с я *(фиркає од сміху)*. Страшенно вчений!

З а х а р Н а з а р о в и ч. Е, Асю, не можна. Учений чоловік, це не можна сказать.

А с я. Ай! Годі. Чим він учений? Подумаєш! Написав книжечку, як живуть люди десь там у Зеландії, чи що. Потім видряпав десь з архіву ненадрукований вірш Котляревського і вже «відомий український учений». Подумаєш!

З а х а р Н а з а р о в и ч. Е, Асю, так не можна... Він, мабуть, ще багато написав, та ви чогось недобрі до нього.

А с я. Нічого він не написав. У нас усі такі вчені. Аж сором за наших. Хе! А цей ще такий кисло-солодкий, все нотації читає.

О к с а н а. Ні, Асю, він дуже симпатичний, ви помиляєтесь. Він мені страшенно подобається. *(Лукаво)*. Здається, і я йому.

А с я *(з обуренням)*. Фу! Він ще, чого доброго, сватать захоче.

О к с а н а *(кидає погляд на Карпа, раптом хапає Асю й дуже цілує)*. Ах ви ж, хороша моя ластівка. Комічна ви моя. Ви нічого не розумієте в цих справах.

А с я. Ого!

З а х а р Н а з а р о в и ч *(добродушно сміється)*. Чудачка!

З вітальні входять А н а т о л і й О л е к с а н д р о в и ч і К і н д р а т П и л и п о в и ч.

Анатолій Олександрович *(роздратовано)*. Ну, це просто неможливо! Неделікатно. *(До Захара Назаровича)*. І досі сперечаються. Ніяк зупинить не можна. Що ти з ними зробиш?

Захар Назарович. Учені люди.

Анатолій Олександрович *(побачивши Карпа й Таїсю)*. А, Карпо Федорович! Доброго здоров'ячка! Чом же раніше не прийшли? Добрий вечір, Таїсю. *(Здоровкається)*.

Карпо. Та у вас же засідання...

Анатолій Олександрович. От іменно! Ви хоч *(злегка іронічно)* і не наш, а дуже стали б нам у пригоді. Іменно ви, так сказати, голос робітничої среди. *(До Захара Назаровича)*. От і Карпо Федорович, я певний, піддержить мій проект. Співочі товариства хочемо завести, Карпо Федорович. Щоб у кожному селі, містечку були такі огнища народної музики.

Кіндрат Пилипович. Замість кацапських гармоній та балалайок, воша б їм у потилицю!

Карпо *(спідлоба подивляється)*. Мені здається, що це було б добре.

Захар Назарович. Ви думаєте, що добре було б?

Карпо. Звичайно... Я, розуміється, не знаю.

Кіндрат Пилипович. Та тут і знать нема чого! Всякий, хто розшолопа, що таке українська пісня, зразу скаже, що це велика ідея. Та швидше б кінчали там ті сухоїди. Завели. Гайда, та виведем їх за руки. А знаєте що? Зробимо перерву на вечерю. Як дійде до ковбаси та чарки, то й минеться сварка. Вони перестануть, повечеряєм і будем голосувати.

Захар Назарович сміється.

Анатолій Олександрович. А справді! Виходу ніякого нема. До речі, треба й поспівати трохи, а то вже зовсім неконспіративно.

Кіндрат Пилипович *(захоплений своєю пропозицією)*. А звичайно! За руки та й геть, різав та поров вашу маму, вечерять, учені криси! Годі спориться. Ха-ха-ха! Гайда, хлопці. Ви, Карпо, як моцний хлоп, беріть більшого, а я дідка сухенького. Та й покажемо їм філософію!

Анатолій Олександрович. Ні, ви, Кіндрате Пилиповичу, не дуже вже, а то образитись можуть.

Кіндрат Пилипович. Не образяться.

Іде в вітальню, за ним Анатолій Олександрович.

Оксана *(до Карпа)*. Так ви, значить, в поезії авторитет? Я й не знала. Вибачайте.

Карпо спалахує, гнівно повертає до неї голову, але здержується й одходить до Таїсі.

А с я. Оксаночко! Нащо ви так?

О к с а н а *(сміється)*. Ой, глядіть, Асю, щось ви дуже заступаєтесь за суворих добродіїв.

А с я. Бо ви чогось дурно чіпляєтесь до Карпа. Їй-богу!

О к с а н а *(серйозно, голосно)*. Нічого, він звик панські примхи виносить.

К а р п о *(хутко повертаючись, обурено)*. Хто?

О к с а н а *(серйозно, теж спалахнувши)*. Хтокало!

З а х а р Н а з а р о в и ч *(здивовано)*. Отаке! От маєш! Та що з вами? Саню!

Карпо якийсь мент дивиться на Оксану й одвертається. Потім весь час хмуро-смутний. Іноді подивляється на Оксану. Вона, зустрівши його погляд, одвертається.

Входять гості. Попереду А н а т о л і й О л е к с а н д р о в и ч веде під руку К о с о г л я д о в а. За ним К і н д р а т П и л и п о в и ч веде М і щ у к а. За ним Т и х е н ь к и й, Г а в р и л о І в а н о в и ч, К е н д ю х, Х а ц к е л ь і С е к л е т і я Л а з а р і в н а. Ідуть позад усіх, силкуючись бути страшно ввічливими одне до одного. У Секлетії Лазарівни тяжко і з виглядом мучениці стиснуті губи. За всіма семенить Д р и м б а.

Косоглядов — невеличкий сухенький дідок з мертво-блідим носом і гострими оченятами. Кашляє.

Міщук — присадкуватий, густо заріслий бородою чоловік з випнутим, упертим лобом і тупим важким поглядом.

Тихенький — худенький, молодий ще, чоловік, в пенсне, короткозорий. Лагідно, миролюбиво посміхається.

Гаврило Іванович Кендюх — дуже товстий, коротенький добродій, рудий, лисий, добродушний, але оченята хитрі. Майже після кожної фрази, хоч би й зовсім не смішної, сміється гортанним сміхом, якось одразу випалюючи: «Га-га!»

Дримба — незграбний чоловічок, завжди без потреби заклопотаний, хлопотливий. Говорить хапливо, незв'язно, трішки хвастовито, в партіях не розбирається, любить співи.

К о с о г л я д о в *(озираючись до Міщука, на ходу говорить)*. Украинская мова, сударь, с такими законами не считается. Не желает считаться, хоть бы вы тут вопили от злости.

А н а т о л і й О л е к с а н д р о в и ч *(бажаючи одвести розмову у другий бік)*. От уже й вечеря на столі. Після гарячих дебатів...

М і щ у к. Українська мова, добродію, теж із вашими законами не рахується. Це вже як знаєте. Бо коли...

К і н д р а т П и л и п о в и ч. Та годі вже вам. Тю, які яркі! — хай вам воша в потилицю.

М і щ у к. Прошу не перебивать.

К о с о г л я д о в *(раптом вириваючись од Анатолія Олександровича, зупиняється проти Міщука і з викликом говорить)*. Ну, хорошо! Украинская мова допускает смягчение?

Нет, вы отвечайте... Виноват, Анатолий Александрович, это крайне интересный момент. Допускаете?

Міщук *(теж вивається)*. Допускає.

Косоглядов *(єхидно)*. Так. Очень приятно. Очень приятно, что допускает. Теперь позвольте вас спросить, предлог «од», русский «от», как пишется? Ну-с? *(Наставляє вухо)*.

Міщук. Ви перш усього ставите питання...

Косоглядов. Нет! Никаких «перш усього», а отвечайте прямо: как пишется русский предлог «от»?

Анатолій Олександрович. Панове!.. Будьте ласкаві... Це задержує.

Косоглядов *(сердито)*. Виноват, Анатолий Александрович. *(До Міщука)*. Ну-с?

Міщук. Пишеться «від».

Косоглядов. Ха-ха-ха! Вот-вот, голубчик, в этом вся... заковыка. А «од» — нельзя?

Міщук. Це — полонізм.

Косоглядов *(насмішкувато)*. Полонизм?

Міщук *(твердо)*. Полонізм.

Косоглядов. Вы в этом глубоко убеждены?

Кіндрат Пилипович. Та хоч би по-українському гризлись, все-таки легше було б.

Косоглядов. Извините, сударь, я имел честь раньше заявить уважаемому собранию, что не владею свободно южнорусским говором.

Кіндрат Пилипович. Перш усього не «говор», а мова. А друге...

Анатолій Олександрович *(рішуче)*. Панове! Прошу до вечері. Час не стоїть, прошу, Ксеню! *(Озирається)*. Де мати, Асю?

Ася *(що сміялась чогось разом з Оксаною й Таїсею)*. Я не знаю.

Анатолій Олександрович. Панове! Прошу. *(До Косоглядова, майже тягнучи його)*. Сюди, Прокопе Семеновичу, на почотне місце. Кіндрате Пилиповичу, сідайте. Панове, прошу. Захаре Назаровичу, вибачайте, будь ласка, будьте самі, як у себе вдома. Оксано Спиридонівно! Ви вже коло молоді поклопочіться. Прошу, панове! Асю! Поклич матір, вона, мабуть, у себе. Швидше.

Ася, скривившись, неохоче виходить.

Оксана *(ведучи під руку Таїсю до столу. До Карпа)*. Добродію Карпе, сідайте з нами.

Карпо *(хмуро)*. Дякую. *(Іде в другий кінець столу)*.

Хацкель. Прошу. *(Прислужливо підставляє стільця Оксані).*

Оксана *(робить так, що стілець дістається Таїсі. Сама говорить).* А мені?

Хацкель. О, прошу дуже! *(Підставляє другий).*

Оксана *(голосно до Тихенького).* Євмене Симоновичу, може, ви хочете бути нашим кавалером?

Тихенький *(ніяково).* З великою приємністю. *(Підходить, але не знає, що робити далі).*

Хацкель. Я чимсь не догодив панні?

Оксана. Навпаки. Але ви чули, що мені доручено клопотатись про молодь.

В цей час Анатолій Олександрович всаджує Косоглядова. Інші самі сідають, балакаючи між собою. В цей час Секлетія Лазарівна щось шепоче Карпові. Той здивовано одповідає, але, видно, згоджується.

Дримба *(заклопотано шукає собі місця. До Оксани).* Можна мені коло вас примоститись?

Оксана. Ах, Іван Федрич!.. Розуміється, можна. Слухайте, чого вас називають Іван Федрич Безумная Лічность?

Дримба. Глупі люди називають, Оксано Спиридонівно, єдино глупі люди. От і більш нічого.

Кіндрат Пилипович. Ну, серце, це ви брешете! Це, мабуть, за те, що ви як щось скажете, так аж бульки з носу вискочать.

Оксана. Фе, добродію!

Кіндрат Пилипович голосно сміється.

Дримба. От, дійсно, розумно сказано. Ах, розумно! Стидались би хоч людей.

Кіндрат Пилипович *(сердито).* Ну, патякайте ще ви! Подумаєш! Чиє б скавчало, а чиє б мовчало.

Хутко входять Ксенія Андріївна, Кость і Ася.

Ксенія Андріївна. Ах, извините, господа, мы так с Константином Гавриловичем увлеклись спором, что не заметили даже...

Сідає біля Анатолія Олександровича. Кость і Ася теж.

Анатолій Олександрович *(встаючи).* Панове! Користуючись відповідним моментом, я хочу дозволити собі сказать кілька слів...

Міщук *(котрий понуро, замислено сидів, раптом до Косоглядова).* Ну, добре. А скажіть, як ви відноситесь до питання такого...

Косоглядов *(охоче)*. С удовольствием, с удовольствием.

Кіндрат Пилипович. Та годі вам! Тю!

Анатолій Олександрович. Вибачайте, Никоне Степановичу, я хочу сказать кілька слів.

Міщук. А, вибачайте. *(Похмуро змовкає)*.

Дехто сміється. Ася прискає й шепоче щось Оксані.

Анатолій Олександрович. Панове! Користуючись відповідним моментом, я хочу сказати кілька слів. Панове! Ми переживаємо тяжкі часи. Кажучи фігурально, панове, небо України затягнено чорними хмарами.

Косоглядов *(прислухаючись, злякано.)* Извините, господа. Если это политическая речь, то, господа, извините. Мне также дорога Украйна, я сам — малорос, но я не могу. Я в политику не мешаюсь...

Анатолій Олександрович. О, прошу! Це не політика, Прокопе Семеновичу. Ви тільки вислухайте.

Косоглядов. Хорошо, но я повторяю...

Анатолій Олександрович. Небо України, панове, я кажу, затягнено хмарами. Але на ньому пробиваються ясні проміння. Я радий, що один з таких променів можу вітати в своїй хаті. *(Урочисто показує на Захара Назаровича й Оксану)*. Ось, панове, ті проміння. Вам відома всім великодушна, саможертвенна пропозиція високошановного Захара Назаровича. Я не буду про неї багато говорити, так само, як про блискучі таланти його шановної доні. Я скажу тільки, панове, одне: ми повинні підбадьоритись при світлі таких променів, ми повинні стати твердо до оборони народного життя, його добробуту, його моралі, його духових запитів. Ми повинні стати твердим кроком на стежку єднання й гармонії інтересів всіх верств українського народу. Ми — перш усього українці, а потім поміщики, фабриканти, робітники, журналісти. Повторяю, я радий, що можу привітати ці світлі промені в своїй хаті, а ще більше радісно мені, що ми можемо одразу ж приступити до виконання великої пропозиції Захара Назаровича. Я говорю про співочі товариства, про цей перший крок по указаному пропозицією напряму.

Секлетія Лазарівна *(голосно, з зітханням)*. Пахтить ніби агітацією.

Анатолій Олександрович. Я говорю, панове: в наші часи, коли розпуста заїдає молоді сили, коли деморалізація майже заїла нашу творчість, поява таких свіжих сил, як наші гості, повинна нас глибоко втішати. *(На Оксану)*. Ось наша Молода Україна. Ось вона вийшла до нас із глибин народу, озброєна силами великої творчої землі.

Наш обов'язок, панове, охороняти її, цю силу, від неморальних впливів, направляти її на правильну путь. Першу чарку я підіймаю за наших високошановних гостей! Урра! *(Піднімає чарку)*.

Голоси: Урра! Урра! *(Тягнуться до Захара Назаровича й Оксани)*.

Захар Назарович *(дуже схвильований, встає)*. Панове! Панове!

Чується: «Тш! тш!». Замовкають.

Захар Назарович. Панове! Я... Мене... до глибини душі зворушили... зворушило ваше вітання нашої мрії... Я кажу, панове, мрії. Бо знаю, як в наш вік люди мало... так сказать, ідеалам... почувають ідеали... Я, панове, не вмію говорити.

Анатолій Олександрович. Ми слухаємо всім серцем.

Захар Назарович. Я дуже, дуже дякую, що ми не помилилися в своїх мріях. Я собі думав, не я, власне, а ось вона. *(Показує на Оксану, що сидить весь час з чудною посмішкою)*. Ну, нехай уже ми. Ми думали: ну, добре, землю оддать селянам — негарно. Хтозна в які руки попаде.

Анатолій Олександрович. Звичайно, звичайно.

Захар Назарович. От ми й рішили: жертвують люди своїм життям для других, чому ж ми такі убогі, що не можем дать їм те, що нам лишнє? Правильно я кажу, Саню?

Оксана. Правильно, татку.

Захар Назарович. Але що ми самі? Нуль. Давай спробуємо,чи вмерла Україна, чи ні? Чи є ще порох у той... у козацьких порохівницях... Чи піддержать нас наші брати? Були люди, що сумнівались. Сама авторка сумнівалась трошки. А тепер, панове, дякую вам, що не розбили наших мрій, а даєте їм плоть і кров. Хай живе наша ненька-Україна! Слава синам її!

Дехто почуває себе ніяково, але тим голосніше кричать: «Слава! Урра! Хай живе Україна!»

Ася щось шепоче Оксані, немов про щось запитуючи. Та посміхається й хитає на згоду головою. Ася непомітно виходить з хати в праві двері.

Дримба *(хвилюючись)*. Панове! Панове!.. Я прошу слова!

Голоси. Почекайте. Потім.

Дримба. Панове! Я два слова!

Кіндрат Пилипович. Безумная Лічность, мовчіть та диште, то подумають, що ви розумний.

Дримба. Ви краще мовчіть. Панове!

Анатолій Олександрович. Ну, просимо... Тільки, будь ласка...

Дримба. Панове! Я кілька слів. Я, розуміється, світлі промені, так мовити, розумію. Розумію і той... і почуваю, як сказано, усім серцем. Це факт безперечний. *(Ще більше спішить)*. І коли приймемо, що співочі товариства, так я можу сказать, що вся Україна заспіває. Зараз: семінаристи, учителі. Це — регенти. Я зараз маю більше двох сотень знайомих учителів.

Кіндрат Пилипович. Бреше, стерво.

Дримба *(до нього гаряче)*. Накажи мене бог! От чудак. Потім попи. Я вам скажу, що попи... Ну, та я бачу, що задержую. Ну, так нехай живе Україна! От і більше нічого. *(Сідає)*.

Кіндрат Пилипович. А коли так, то й я скажу. Хай загине кацапня, ляхи, жиди і всі вороги України, воша б їм у потилицю! Урра!

Проходить ніяковість.

Анатолій Олександрович. На великий жаль, такого тосту піддержать не можна, шановний Кіндрате Пилиповичу.

Кіндрат Пилипович. А то ж чому? Ну? Боїтесь?

Голосний дзвінок. Всі затихають.

Оксана *(зривається й біжить у сіни)*. Я спитаю.

Анатолій Олександрович *(тривожно)*. Хто б це міг бути? Нікого, здається, більше не ждемо.

Чути голос Оксани: «Хто там?»

Оксана *(в дверях)*. Поліція. *(Зникає знов у сінях)*.

Якийсь мент всі недвижно сидять, потім зразу схоплюються, метушаться, разом говорять.

Косоглядов. Позвольте, господа! Как же так? Меня приглашали на учёное заседание, и вдруг — полиция. Я знать не знаю никаких ваших программ, Украин, политики. Это чёрт знает что! Это свинство!

Секлетія Лазарівна. Оце, господи! Отакої ще не бачили...

Анатолій Олександрович *(біжить у сіни, перелякано шепоче)*. Оксано Спиридонівно! Скажіть, що зараз одчинимо. *(До всіх)*. Панове, тікайте в ті двері!

Кіндрат Пилипович *(злісно)*. Куди тікать, чорту в пельку? Вони вже весь двір оточили. Давайте співать, немов ми гуляємо. *(Страшно голосно починає співати)*. Гей, не шуми, луже.

Голоси. Та цитьте! Куди там співать. Тікаймо! Подивіться, чи є на дворі. *(Підбігають до вікон, дивляться).* Нема. Тікаймо.

Ксенія Андріївна *(до Анатолія Олександровича).* Вот, вот... Теперь вы видите? Что? Я не говорила?

Захар Назарович *(здивовано, вже довгий час хоче сказать).* Панове! Та що ж тут такого? Ну, хай ідуть! Що ж ми робимо? Панове!

Кендюх *(розтеряно до нього).* Е-ге, ви не знаєте, як у нас... Зараз же марш, га-га! Секлето! Секлето! *(Озирається й біжить управо).*

Дзвінок ще голосніший.

Оксана *(в дверях).* Ломать двері хочуть.

Крики й шамотня побільшуються. Усі тікають. Зостаються тільки Анатолій Олександрович, Захар Назарович, Карпо, Таїся, яка щось розказувала Карпові й боязко посміхалась.

Анатолій Олександрович *(рішуче, з одчаєм).* Ну що ж, хай ідуть. *(Іде в сіни).*

Оксана хутко входить, затуливши рота од реготу, вибігає в вітальню.

Анатолій Олександрович *(вертаючись, непорозуміло).* Там нікого нема.

Захар Назарович. Як?

Анатолій Олександрович. А так. Ніякої поліції.

Захар Назарович *(добродушно).* Надокучило ждать, то й пішла додому.

Анатолій Олександрович *(схаменувшись).* Ну, що? Де ж комітет?

Захар Назарович. Еге, пізно вже!..

Оксана *(виходячи, серйозно).* Ну що? Де ж комітет?

Ася *(вбігаючи, злякано).* Що тут таке? Чого то всі побігли через двір?

Оксана. Поліція була... *(Обидві прискають реготом).*

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Вітальня у Кендюхів. Просто, в задній стіні, двері в їдальню. В правій — у сіни; в лівій — у інші кімнати. На стінах портрети Шевченка, Драгоманова і інш. в українських рушниках.

Темно. Нікого нема.

В розчинені двері в їдальню видно Захара Назаровича, Оксану, Секлетію Лазарівну, Гаврила Івановича й Тихенького.

Входить Секлетія Лазарівна.

Секлетія Лазарівна *(гукає)*. Євмене Симоновичу! А йдіть-но, дайте мені сірників засвітити лампу.

Тихенький *(входить, торохтить сірниками)*. Прошу.

Секлетія Лазарівна *(коло столу)*. Світіть.

Тихенький світить.

Секлетія Лазарівна *(тихо)*. Примушена зробити вам деякі питання. Дозвольте спитаться вас: ви мужчина чи тільки помилка природи?

Тихенький *(змішано)*. Я не розумію...

Секлетія Лазарівна. Отже, й я не розумію, моє серце. Їй-богу, не розумію. Мужчина поводиться з жінотою трохи інакше, ніж ви. Таким поводженням ви й мокрої курки не завоюєте, а не то що Оксану. Ви хоч би стидалися!

Тихенький. Секлетіє Лазарівно! Я, їй-богу, не розумію... Це така справа... Це моє особисте життя.

Секлетія Лазарівна. Вибачайте. Це не тільки ваше особисте, а й наше загальне. Бо коли ми випустимо Оксану, то вся справа загине. Отож більше енергії, бо жидки й тут нас одіпхнуть. *(Підтягує губи і йде до дверей в їдальню. До всіх)*. Панове! Переходьте вже сюди, тут ніби затишніше та од прислуги трохи далі. Прошу.

Входять.

Гаврило Іванович. А щось нікого більше нема. Мабуть, позалазили з страху на печі та й сидять, га-га!

Захар Назарович. Прийдуть ще, напевне.

Секлетія Лазарівна. Прошу сідати. Ох, боюсь я, що не прийдуть більше. Отакі, як бачите, у нас люди. Полохливі, себелюби, ледачі... Ой, господи! Я вам кажу, треба великої душі, щоб з такими людьми працювати.

Захар Назарович. Скажіть на милість! А мені вчора всі здались такими енергічними... Я вже не кажу про добродія Михалевича. Це стовп. Дуже хороший чоловік! Дуже хороший!

Секлетія Лазарівна *(підтягує губи)*. Та... звичайно...

Гаврило Іванович. Як спить, то без палиці можна пройти, га-га!

Тихенький *(потупивши очі)*. Він справді людина енергічна. З цим треба згодитись.

Секлетія Лазарівна *(не витримавши)*. Та до чого енергічна? До чого? Щоб про нього говорили, щоб грати ролю голови, щоб... А, дайте мені спокій! А що він зробив для справи? Ну? Чи він дав хоч копійку на газету?

Коли не звернуться, усе в нього нема, усе просить через місяць, через півроку. «Стовп»!..

Захар Назарович. Та невже? От не подумав би!

Секлетія Лазарівна. А от справтеся по книжках, від кого маємо гроші, от і побачите, який він енергічний на чужий кошт.

Гаврило Іванович. От іменно, га-га!

Секлетія Лазарівна. А жіночка його? Золото. Чули, як чеше по-кацапському? Та мало того, ще й сміється з вас. Ви думаєте, вони з вас не сміються? Думаєте, вашу прекрасну, велику ідею вони не закидали вже брудом?

Тихенький *(потупивши очі, нетвердо)*. Це ж не відомо, Секлетіє Лазарівно.

Секлетія Лазарівна. Що «не відомо»? Та ви думаєте, що вони пристануть на цей проект? А чому ж досі ні одної статті про це немає? Га?

Захар Назарович. Мені сам Анатолій Олександрович казав, що... що він вітає цю ідею, що він пристає до нас...

Секлетія Лазарівна *(посміхнувшись)*. Ну, то ждіть. Я більше нічого не скажу. Я знаю тільки одно: ми повинні самі вести цю справу. Вони хоч і внесли ідею співочих товариств, а виконать її не зможуть. Де? Хто буде її виконувать? Чи в них єсть зв'язки з селянами? Ми виконаємо її. От що! І виконаємо, бо ще не одірвалися від народу. Ми його знаємо, і він нас знає. Хіба я не так говорю, Євмене Симоновичу?

Тихенький. Я цього не кажу, Секлетіє Лазарівно.

Секлетія Лазарівна. Ще б не хватало, щоб ви це сказали. От було б уже добре! *(До Захара Назаровича й Оксани)*. Я бачу, що ви мало ще людей наших знаєте. Такої нації в світі немає. От що я вам скажу. Ледачі, неробітники, боягузи, зависливі, себелюби. А розпуста? А молодь наша? А література її? Одне сміття, порнографія, сороміцьке щось. От до чого дожилася Україна! Почитайте наших молодих. Боже милосердний, спаси й помилуй нас! Стидно в сімейнім колі читати, що вони пишуть! А живуть як! Ой, що діється! Та й чого ждати від тих дітей, у яких такі батьки. Які діти, такі й батьки. Не хвалюсь, але за своїх дітей можу тільки бога дякувать, що поміг мені виховать їх по-людському. Бережіться, панно, наших молодих, ой бережіться! Скаламутять душу, забруднять оті модерністи, оті бернштейнівці всякі. *(До Захара Назаровича)*. Подумайте: законний шлюб для них — то вже сором. Ну, що ви скажете? То тільки й гарно, як живуть неначе пси погані. Фу! *(Плює)*.

Входить Кость, одягнений.

Секлетія Лазарівна. А що це ти, сину, ідеш кудись?

Кость. Треба, мамо, в університет, на реферат. Прошу, панове, мені вибачити, але діло перш усього.

Захар Назарович. Звичайно, звичайно. *(Прощається).*

Секлетія Лазарівна. Та, може, воно не таке вже нагальне, то посидів би з нами?

Кость *(дивиться на годинник).* Ох, не можу. Рівно о восьмій мушу вже бути. Бувайте здорові. *(Стискує всім руки й поспішно виходить).*

Секлетія Лазарівна. От, колись дурницями займався, есдеком був, а тепер, слава богу, одна наука в голові.

Гаврило Іванович. Все йде, все минає, га-га!

Захар Назарович *(задумано).* Хм! Я не думав, що тут так...

Тихенький. Що ж це не приходить ніхто?

Оксана. Здається, й Карпа закликано?

Тихенький. Аякже...

Оксана *(більше до Секлетії Лазарівни).* Мені здається, що цей Карпо теж близько стоїть до цих модерністів? Наскільки я винесла з розмов з ним.

Секлетія Лазарівна. О, це теж птичка! Звичайно, його можна ще направити на правильну путь. Нам треба-таки слідкувати за мораллю народу. Він нахватався всяких ідей у есдеків та іншої пакості.

Оксана *(невинно).* А чого, власне, його скрізь закликають. Цікавляться ним?

Секлетія Лазарівна. Бачите, він хлопець розумний. Це що й казать. І таки освічений, хоч і робітник. Він же механіком у Михалевича на заводі. *(Оксана хитає головою, немов уже знає все).* Ну й великий вплив має на всіх робітників. От Михалевич і гріє його коло себе. А щодо моралі, то й він птичка хороша, хоч і виглядає таким посником.

Тихенький *(соромлячись, але силуючи себе бути галантним).* Панно Оксано! Може б, ви щось заспівали нам, поки зійдуться люди? Дуже... приємно було б послухати вас.

Гаврило Іванович *(зупиняючись).* Оце правда! А заспівайте що-небудь... Їй-богу!

Оксана. Та як я там співаю! Я не одмовляюсь, але попереджаю...

Тихенький. Ми зарані раюємо... з вашого співу... *(Соромиться).*

Секлетія Лазарівна *(підбадьорює його поглядом)*. А звичайно, заспівайте. У вас такий пречудовий голос. Особливо гарно виходить, як ви співаєте щось з розпачем.

Оксана *(підходячи до піаніно, сідає, бере кілька акордів)*. Ну, добре. *(Співає)*.

Дзвінок.

Гаврило Іванович хутко виходить в сіни й вертається з Кіндратом Пилиповичем.

Гаврило Іванович. Е, один не злякався. Таки прийшов.

Кіндрат Пилипович *(здоровкаючись зо всіма)*. Хто злякався? Я? Ого! Та ще той рачки десь лазить, хто б мене налякав. Драстуйте. Співаєте? Конспірацію розводите? А вчора? От дурноляпа! Якась псявіра пожартувала, а вони вже й п'ятками накивали. От би спіймать того, хто такими жартами займається, та вперіщить йому гарячих, щоб аж за десятою вулицею скавчав... Та що, більше нема нікого? А де ж Харитоненко, Міщук, Сікач, воша б їм у потилицю?

Секлетія Лазарівна. Сидять на печі та рятують Україну.

Кіндрат Пилипович. Молодці, різав та поров їхню маму. *(До Захара Назаровича)*. Ну, як вам подобаються наші бернштейнівці? Га?

Захар Назарович. Нічого... Звичайно, у кожного свої дефекти...

Кіндрат Пилипович. Ге! То ви на своїх хуторах тільки гадаєте, що тут янголи з неба налетіли. А тут... чимсь іншим пахне.

Гаврило Іванович. Часничком, га-га!

Кіндрат Пилипович. Іменно! *(Регоче)*.

Оксана й Тихенький тихо балакають між собою.

Кіндрат Пилипович. Секлетіє Лазарівно! А чарчину тієї сякої-такої преподобної чи не піднесли б ви мені? Бо я, признатись, прямо з служби та й жерти хочу, як свиня.

Секлетія Лазарівна. А чого ж? Та, може, панове, ще хто-небудь закусив би? Прошу до їдальні. Хай наші молоді побесідують.

Кіндрат Пилипович. Ге! Як? Уже молоді?

Секлетія Лазарівна. Молоді люди... От ви вже!

Кіндрат Пилипович. Так ви так і кажіть.

Оксана *(сміючись)*. Ви розчаровані?

Кіндрат Пилипович. А що ж? Така пара була б, що куди твоє діло.

Секлетія Лазарівна. Прошу, панове, прошу!

Всі, крім Оксани й Тихенького, виходять.

О к с а н а *(потупивши очі)*. Вам, здається, дуже неприємна ця розмова?

Т и х е н ь к и й *(почуває себе дуже ніяково)*. Мені? О!.. Мені здається, що, навпаки, вам...

О к с а н а. Ну, я провінціалка... Ви ж знаєте, що в провінції тільки те й думають, щоб вийти заміж.

Т и х е н ь к и й. О, як ви можете про себе таке говорити!

О к с а н а. Овва! Хіба я що таке? Тільки наслухавшись таких розмов, аж страшно з мужчинами й балакати. Невже й ви такий, як та молодь, про яку говорила Секлетія Лазарівна? Вибачайте, я дуже мало читала ваших творів і не знаю, як ви ставитесь до цієї «пакості», як каже Секлетія Лазарівна.

Т и х е н ь к и й. Я думаю... Я, розуміється, не вважаю себе авторитетом, але в своїх статтях в нашій газеті я висловив таку думку, що це хворобливість, всі ці модернізми, ці моралізми. Словом, намул, так сказать.

О к с а н а. І, сподіваюсь, проти цих вільних кохань, вільних шлюбів?

Т и х е н ь к и й. О, звичайно. Це просто або підлість, або наївність думати, що роблять якусь революцію вільним шлюбом.

О к с а н а *(з чудною посмішкою)*. Я так і думала, що ви такий. Так, знаєте, легко помилитись в людині.

Дзвінок.

Т и х е н ь к и й *(встаючи)*. Це хтось з наших. Вибачайте, я на хвилинку.

Швидко виходить і вертається з К а р п о м.

О к с а н а. А! Доброго здоров'я! І ви прийшли? Ми вже думали, що вас не буде.

К а р п о. Мене просила вчора Секлетія Лазарівна. А я, власне, й не знаю чого.

О к с а н а. Ну, розуміється, до вашого авторитету прибігають. Ви знаєте, Євмене Симоновичу, добродій Карпо вважається авторитетом в поезії.

Т и х е н ь к и й. Карпо Федорович має дуже хороший смак.

К а р п о *(до Тихенького)*. Ви не знаєте, за якою справою мене кликано?

Т и х е н ь к и й. Мені здається, за тією, що й всіх нас... А проте, я зараз спитаю Секлетію Лазарівну. *(Хутко виходить у вітальню)*.

К а р п о *(грубо до Оксани)*. Чого ви до мене чіпляєтесь? Що вам треба? Вас злостить, що я не визнаю ваших чар?

Ну, добре. У вас чудові очі. У вас чудовий талант. Прекрасний голос, ви розумні, чарівні. Досить з вас?

О к с а н а *(чудно)*. Ні, не досить.

К а р п о. Ну, так що я вам зробив? Що не впадаю коло вас? Може, цього ще забажалось? Але для вас нічого цінного не може бути в упаданні робітника. Ну, скажіть, що я вам зробив, чи чого ви хочете від мене? Це ж, по меншій мірі, чудно, що ви раз у раз чіпляєтесь до мене. Та ще при людях. Я не хочу бути грубим, але попереджаю, що моє терпіння може порватись.

О к с а н а. Та що буде?

К а р п о. Я не знаю, що буде, але не ручуся, що буде гарно для вас.

О к с а н а *(помалу, серйозно)*. Я вас таким ще не бачила. Вам до лиця вогонь.

К а р п о *(глянувши на неї)*. Ех! Панно Оксано... Знаєте, мені здалося спочатку, що ви не така. Очевидно, город таки вплинув на вас.

О к с а н а. А якою ж я вам здалася спочатку?

К а р п о. Це нецікаво.

О к с а н а. Ні, ви мені мусите сказати.

К а р п о. Знаєте що: дайте мені спокій. Нам нема про що балакать між собою. Он у вас є кавалери більш підходящі. Це, знаєте, пахтить такою поганою панською примхою, що аж неприємно.

О к с а н а *(криво посміхаючись)*. Он як!

К а р п о. Іменно так.

О к с а н а. Здорово ви мене одчитали. А все-таки я хочу знати, як ви про мене спочатку думали. Може, навіть і почували що-небудь?

Входять С е к л е т і я Л а з а р і в н а й Т и х е н ь к и й.

О к с а н а *(з натиском)*. Я хочу знать. Чуєте? Я прийду до вас у гості, і ви скажете.

С е к л е т і я Л а з а р і в н а. Добрий вечір, Карпе Федоровичу! Трошки запізнилися? Ну, та байдуже...

К а р п о. Учора ви мені сказали прийти. Я не встиг розпитати.

С е к л е т і я Л а з а р і в н а. Та справи, власне, ніякої такої немає. Просто хотілося побалакати в тісній компанії про загальні справи... От ці співочі товариства. Ви, як впливова людина на заводі, могли б нам дещо вияснити... Ми, бачите, думаємо, що треба починати просто робить діло, та й годі. Без всяких голосувань... іти просто в народ і робить діло. Ваша ідея, Євмене Симоновичу.

Карпо *(похмуро)*. Так вам, значить, хотілось би знати, як у нас на заводі приймуть цю ідею, чи що?

Тихенький. Та взагалі. Як, наприклад, на передмістях... Чи є грунт?

Карпо. А ви підіть та подивіться самі. *(Хмуро посміхається)*.

Тихенький. Це само собою, це я вже рішив. Найкращий досвід — це самому подивитися. Але ви, як компетентна людина...

Карпо. Вибачайте, я за собою ніякої компетенції не визнаю. *(До Секлетії Лазарівни)*. Так ніякої такої справи немає до мене?

Секлетія Лазарівна. Особливої якоїсь немає, але, може б, ви згодились посидіти з нами, в нашій компанії, поговоримо, та й справа...

Карпо *(різко, хмуро)*. Вибачайте, я вам не компанія. Бувайте здорові! *(Повертається й виходить)*.

Секлетія Лазарівна. Оце нічого сказати, чемна людина. *(До Оксани)*. От вам наш народ! От як бачите! Що йому сказали такого, скажіть на милість?

Тихенький *(насмішкувато)*. Класова боротьба!

Секлетія Лазарівна. От-от! Оце їхня класова боротьба...

Оксана. Він зо всіма такий?

Секлетія Лазарівна. Та звідки я знаю? Слава богу, не мала діла з ними і дай боже й далі не мати. Скажіть, пишне та горде яке!

З сіней хутко вбігає Дримба.

Дримба *(поспішно, заклопотано здоровкається зі всіма)*. Драстуйте... Тут нема Михалевича? Був у нього, не застав нікого. Жінка кудись з вашим Костем поїхали. Ася теж кудись... А я нащот співочих товариств. Між іншим, коло вашої квартири стоять два шпики.

Секлетія Лазарівна. Оце, боже наш!

Тихенький. Ну, що ви?

Дримба. Накажи мене бог. Я вже знаю. Тільки не в тім річ. А між іншим, обоє дивляться на ваші вікна... У вас хіба зібрання? Може, з приводу співочих товариств? Так от я маю таку пропозицію. Я Михалевичу хотів, та нема дома. Зараз я балакав з двома семінаристами. Вони з охотою. Тільки, звичайно, їм треба ноти й інше. Це як, на чий щот повинно буть?

Секлетія Лазарівна. Та чекайте, заторохкотів. Іменно, Безумная Лічность.

Дримба *(добродушно сміється)*. Ну, говоріть. Я, бачите, дуже поспішаю. Тут у мене одна справа є. Чи не знаєте ви хто, панове, де живе Сріблюк чи Сріблик?

Секлетія Лазарівна. Тю, хай вам... Та яких шпиків ви бачили?

Дримба. Звичайні шпики. Ну, шпіони, й більше нічого.

Входять Захар Назарович, Гаврило Іванович і Кіндрат Пилипович.

Кіндрат Пилипович. Які шпіони? Га?

Дримба. Стоять коло цеї квартири. Доброго здоров'я! А вчора тільки чийсь жарт був? Жаль, що не скінчили про товариства. Це грандіозна, панове, ідея! У мене, знаєте, тут єсть гурток хлопців семінарів, так прямо хоч зараз у товариство!

Кіндрат Пилипович. Та підождіть ви, балабайка! Які шпіони? Де ви їх бачили?

Дримба. От чудак! Ну, он там, на вулиці. *(Підходить до вікон, показує)*. Он стоять двоє. Під ліхтарями. Бачите?

Всі підходять до вікон, крім Оксани й Захара Назаровича. Оксана з здержаною посмішкою поглядає на засмученого Захара Назаровича.

Кіндрат Пилипович. Оті шморкляки?

Дримба. А що? То вони й єсть. Зараз, мабуть, поліція буде. Це вони слідять, хто куди піде. Коли нас арештовували у Ванченків, там так само стояли під вікнами шпики, тільки їх було дванадцять чоловік.

Тихеньский *(з сумнівом)*. Ну, дванадцять...

Дримба *(гаряче)*. Накажи мене бог! От чудак! Так у лінію й стояли всі.

Тихеньский. Знаєте, панове, мені здається, що краще, благорозумніше всього розійтись. Публіка все одно, видно, сьогодні не збереться. А ризикувать даремно не варто.

Кіндрат Пилипович. Ге! Злякався, хлопче?

Тихеньский *(образившись)*. Не злякався, а просто благорозуміє.

Кіндрат Пилипович. Та я розумію, жартую.

Секлетія Лазарівна. Та так, мабуть, панове, й зробимо. Хтозна, що то за фігури. Краще подалі од зла. Та й рішать нема чого, власне. Просто до діла, та й годі. Поменше балачок: це гріх наш, ми багато балакаємо.

Захар Назарович. Так, панове, але все-таки... Якось, той... Я трохи не розумію... Звичайно, я не можу судити, але мені здається, що слід би все-таки якось порішити вже... Якусь таку організацію, чи як там... Думав, сьогодні щось вияснимо... А от не зійшлись.

Кіндрат Пилипович. Ге! Це у нас такий звичай!

Захар Назарович. Ну да, звичайно... Але все-таки якось той... Ми могли б самі, чи що... Час, панове, йде... *(Розгублено розводить руками).*

Гаврило Іванович *(хляскаючи його по плечі).* Е, не треба спішить... Не треба... Поспішиш, людей насмішиш! Зберемся якось другим разом, то й якось воно й буде. У нас, знаєте, небезпечно з цього боку. Треба трішки підождать.

Кіндрат Пилипович. Так, значить, по домах, панове? А, різав та поров його маму, якби знав, що така причина скоїться, пішов би прямо у трахтир чай пить! Гайда, хлопці! Підвезем москаля шпикам.

Тихенький *(до Оксани).* Дозволите провести вас додому?

Оксана. Прошу. Тільки я ж маю проводатаря — тата.

Тихенький. Мені по дорозі з вами.

Оксана. О, прошу в такім разі. Ходім, татку. *(Посміхається).*

Захар Назарович *(з виразом непорозуміння й суму на лиці прощається).* Бувайте здорові.

Секлетія Лазарівна. Та ми вас сповістимо, коли зберемся. Що ж зробиш? В такі часи живемо. А справу з співочими товариствами ми просто розпочнем тепер же. От Євмен Симонович постановив навіть цими днями походити по передмістях і подивитись, що можна зробити.

Дримба. Євмене Симоновичу! Коли, значить, співочі товариства, то я ж кажу: хоч зараз гурточок хлопців семінарів, знаєте...

Кіндрат Пилипович. Добре, добре! Ходім, панове! Бувайте, не скучайте.

Гаврило Іванович. Лихом не поминайте, га-га! Бувайте здоровенькі.

Прощаються, й гості виходять.

Секлетія Лазарівна. Панове, не зразу всі виходьте. Кіндрате Пилиповичу, Іване Федричу, лишіться.

Кіндрат Пилипович *(вертаючись).* Тю, з цією балабайкою спарували. Що б то панну тут зоставити.

Дримба *(добродушно).* Ач, гевал: панну...

Кіндрат Пилипович *(жартом замахується).* Що? «Гевал»? От як гепну, так забудете, як батька звуть. Ну, ходім, чого там. Аби не купою. Тоже боятись! *(Виходять).*

Назустріч входить Хацкель.

Хацкель *(до Кіндрата Пилиповича).* Добрий вечір. *(Входячи).* Можна?

Секлетія Лазарівна *(холодно, церемонно).* Просимо. А що скажете доброго? Сідайте, будь ласка.

Хацкель. Що, так хутко зібрання розпустили?

Секлетія Лазарівна. Ніякого зібрання тут, добродію, не було. Ви хіба вже в шпики поступили, що такі відомості маєте?

Хацкель. Поважаючи вашу хату, я не буду одповідати вам у вашому тоні. Я за маленькою справкою до Гаврила Івановича.

Гаврило Іванович. А чим можу служити?

Хацкель. Сьогодні, смію нагадати, термін, в який ви обіцяли внести рік тому назад обіцяних сто рублів на газету. Може, ви будете ласкаві зараз — під розписку, звичайно,— вручите мені?

Гаврило Іванович *(здивовано)*. Та хіба сьогодні термін?

Хацкель. Прошу пригадати.

Гаврило Іванович. Хм! Якраз так подоспіло... що... От біда, якраз у мене платежі в банк.

Секлетія Лазарівна. Хіба так негайно вже треба?

Хацкель. Здається, добродійка самі можуть знати, що газета мусить чимсь держатись.

Секлетія Лазарівна. Звичайно... Я не про це питаю.

Гаврило Іванович. А ви б місяців три-чотири не могли підождати? Га?

Хацкель. Ви знаєте, що це не примусова річ, хочете — дасте, хочете — ні. Як ті два рази одкладали, так і третій можете одкласти. Маєте повне право зовсім нічого не дати. *(Уклоняється з захованою іронією)*.

Секлетія Лазарівна *(холодно)*. Очевидячки, прийдеться, коли так, і в третій раз одкласти.

Хацкель *(підводиться)*. Дякуємо й за це. Коли зволите назначити в третій раз термін?

Гаврило Іванович *(сердито)*. Сказано ж, місяців через три-чотири.

Хацкель *(з уклоном)*. Буду мати щастя рівно через чотири місяці прийти ще раз до вас.

Секлетія Лазарівна. Добре. Більше нічого не маєте сказати?

Хацкель. Моя справа скінчена. *(Галантно уклоняється й виходить)*.

Секлетія Лазарівна. От жидова! Яке нахабство! Тон який!

Гаврило Іванович. Пронизуватий жидлик, га-га! Ходім вечерять!

Виходять.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Улиця передмістя. З правого боку, ближче до глядачів, ворота, хвіртка й тин Карпового подвір'я. За тином видно шматочок стіни й покрівлю будиночка. За тином праворуч і ліворуч буде провулок. Задня стіна являє картину города. Ліва стіна — тин, ворота й хата баби Щепетихи. Коло воріт лави.

Справа з провулку з'являються Оксана й Ася. Обидві одягнені по-міщанському, в хусточках. Здалеку чути гуртовий спів.

Ася *(завертаючи до Карпового двору)*. Ось... Уже. Це їхній двір.

Оксана *(зупиняючись)*. Підождіть, Асю. А як Таїсі нема вдома, що тоді?

Ася. Вона напевне вдома. Я ж вам кажу, сьогодні неділя. *(Зазираючи в очі Оксані)*. Ви хвилюєтесь, Оксаночко?

Оксана *(сміючись)*. От маєш! Чого мені хвилюватись?

Ася *(гаряче, благаючи)*. Ні-ні, Оксаночко. Скажіть, що ви хвилюєтесь! Ну, скажіть. Я ж бачу! Ви через це й вагаєтесь іти до них, я знаю.

Оксана *(жартівливо-строго, але, видно, справді хвилюючись)*. Асю! Не вигадувать! А то візьму й вернусь. То ви хвилюєтесь!

Ася. Якби я була закохана, я б таки хвилювалась!

Оксана *(широко розплющивши очі, до неї)*. Асю!!

Ася. Таки закохані! *(Уперто, гаряче, навіть з гнівом)*. Закохані, закохані! Тільки ви ховаєте. Ви соромитесь, що́ закохані в робітника.

Оксана. Ну, що ти їй скажеш?!

Ася. А що, може, ні? Тільки це сором. Можете на мене сердитись, скільки хочете. От я вам усе сказала. *(Боязко дивиться на Оксану)*.

Оксана *(сміючись)*. Ви, Асю, маленька хороша чудачка! І більше нічого.

Ася. Ну, нічого. Ходім!

Оксана. Чекайте... *(Вдержує її)*. Невже ви, справді, думаєте, що я соромилась би, якби покохала робітника? Я роблю таке враження?

Ася. Ні.

Оксана. Ну, так чого ж ви кажете?

Ася. А чого ж ви відноситесь так до Карпа?

Оксана *(з піднятим сміхом)*. А як же я відношусь? Звичайно.

Ася. Ні, не звичайно. *(Гаряче)*. Ах, Оксаночко, покохайте його! Ви не знаєте, він страшно хороший! І він далеко інтелігентніший за цих ідіотів. Ах, як би це було страшенно гарно! Ви б разом оселились, почали б організовувати шко-

ли... Я б покинула своїх буржуїв і пішла б в учительки. Ми б жили всі вкупі. Ах! Так гарно було б. Я ж знаю, ви ж смієтесь тільки з наших «діячів»... Оксаночко!

О к с а н а *(сміється)*. А що б сказала на це Секлетія Лазарівна?

А с я *(з захватом)*. Ой, уявляю! *(Перекривляє)*. «Погибла ненька-Україна! Порнографія подужчала... Кінець світу»...

Обидві сміються.

А с я. Оксаночко! Ну, скажіть мені, я... даю вам страшенно, страшенно чесне слово! — я нікому-нікому не скажу: ви хоч трішки закохані в Карпа? Ну, скажіть.

О к с а н а *(лукаво)*. Ні.

А с'я. Ні трішки? Може, хоч капелюшечку? Ні?

О к с а н а. Ні.

А с я *(сумно)*. Як жалко. Вам Хацкель подобається?

О к с а н а. Може, й Хацкель. Ну, ходім уже, справді. А то ви подумаєте, що я й справді боюсь вашого Карпа. *(Видно — бавиться)*.

А с я. Не знаю... Хацкель мені не подобається.

О к с а н а. Не подобається? Хм! А може, Тихенький більше мені подобається. Не знаю...

А с я *(пильно дивиться на неї)*. Ви смієтесь з мене, правда? *(Радісно)*. Вам Карпо подобається, правда?

О к с а н а. Та подобається як людина. Він розумний хлопець. А от я йому то вже, здається, ніяк не подобаюсь.

А с я. Ви?! Ви можете не подобатись?!

О к с а н а. Ой боже! Неможлива така річ?

А с я *(важно, серйозно)*. Він у вас закоханий.

О к с а н а. Він вам казав?

А с я. Я це знаю сама. *(Серйозно, нахмурившись)*.

О к с а н а. Мало ж ви знаєте. Він терпіть мене не може, Асю. Він мене зневажає.

А с я? Він? За що?

О к с а н а. За те, що я живу у вас, що я «продалась» панам... Ну, й годі про це. Ви страшно хороша, Асюню. Давайте я вас поцілую, і більше не будемо балакать про це. Добре? *(Цілує її)*. Ну, ходім. *(Хоче йти)*.

А с я *(задумано)*. Значить, він і мене зневажає? Я ж — панна.

О к с а н а. Ні... Вас ні. Та я це так собі сказала. Дурниці все. Тільки, Асю, ви йому нічого не кажіть. Чуєте?

А с я. Я не скажу. А скажіть, Оксаночко, якби він вас любив і ви його, ви б вийшли за нього?

О к с а н а. Вийшла б. *(Сміється)*.

А с я. І не вінчались би?

О к с а н а. А що сказала б Секлетія Лазарівна?

А с я. «Розпу-уста... Порнографія»... Ех. Ну, нічого! Нехай! Я їм покажу, як без примусу можна любить все життя одного. Ах, якби тільки скоріше покохати когось!

О к с а н а *(сміється)*. Спеціально, щоб показать їм?

А с я. Спеціально! Навмисне навіть оселилась би з ним на тій самій улиці, де Секлетія Лазарівна! І гуляла б з «полюбовником» під її вікнами! От тобі! Фу, лицеміри прокляті! Ой Оксаночко, як мені хочеться втекти од них! От, якби ви покохали Карпа!.. Ви б мені позичили грошей скінчить гімназію?

О к с а н а *(вдивляючись уліво)*. Асю!.. Дивіться: Євмен Симонович Тихенький.

А с я *(живо повертаючись)*. Їй-богу, він! Це він в народ іде! *(Обидві прискають сміхом)*. Їй-богу, в народ. Дивіться, як задер голову й роздивляється.

О к с а н а. А в руках книжечка. Записує «нравы и обычаи».

А с я. Завтра напише книгу: «Як живуть люди на Червоній Балці». Іде сюди.

О к с а н а. Ходім. Я не хочу стрічатись з ним.

А с я. Підождіть. Подивимось ще. Він же сліпий, на два кроки нікого не пізнає. Не побачить. Дивіться: слухає, як співають. Ах, це ж він організовує співочі товариства! Ой, я страшно хотіла б послухать, як він балакатиме з «народом». Та аж сюди забрався. Хоробрий.

О к с а н а. Ходім... Іде сюди.

А с я. Та, їй-богу, не впізнає, хоч під самим носом пройдемо коло нього.

О к с а н а. Ні-ні. Він мені страшенно й так надокучив всі ці дні.

А с я. Він ревнує вас до Хацкеля. А Хацкель — до нього. Ідіоти!

О к с а н а. Тільки як Таїсі нема вдома, я не зайду. Ви, Асю, ідіть уперед і викличте Таїсю.

А с я. Я постукаю в клямку, вона вибіжить. Я так іноді роблю.

Підходять до воріт. Ася клацає клямкою од хвіртки.

О к с а н а. Може вийти Карпо.

А с я. Ну, так що? Скажем, щоб покликав Таїсю, та й усе. Важність яка!.. Оксаночко. А Захар Назарович нічого не мав би проти того, щоб ви поженились з Карпом?

О к с а н а. Асю! Ви — страшенна сваха!

А с я *(клацаючи)*. Ні, ви не викручуйтесь. Нехай я сваха, а ви скажіть.

О к с а н а. Захар Назарович не може нічого мати проти того, щоб я мала собі мужа — письменника. Це — його мрія.

А с я. Хіба ви не можете писать віршів, кохаючи не письменника?

О к с а н а *(посміхаючись)*. Хацкель його ідеал.

А с я *(злякано)*. Та не може буть?

О к с а н а. Це — ідеал ідейності, свободних поглядів, розуму і так далі.

А с я. Господи! Який же... чудак Захар Назарович!..

Виходить Т а ї с я.

А с я. Драстуйте. Ми до вас у гості.

Т а ї с я *(засоромившись)*. Драстуйте. Я думаю, хто то клацає... Заходьте в хату... От не ждала!

О к с а н а. Ми не надовго...

А с я. А Карпо вдома?

Т а ї с я. Ні, нема. Десь ще зранку пішов, повинен скоро бути.

О к с а н а *(озирнувшись, бачить Тихенького, який дуже помалу, з книжечкою в руці, виходить зліва)*. Тихенький! Ховаймося!

А с я. І прямо сюди йде!..

Т а ї с я. Хто то?

А с я. Та Тихенький же! Славнозвісний український учений, що написав «Як живуть люди у Зеландії». Тепер ходить і напише «Як живуть люди на Червоній Балці». Не бійтесь, він не побачить,— сліпий же.

О к с а н а *(затягуючи їх у двір)*. Я боюсь, ідіть сюди.

Т а ї с я. Можна через тин дивитись.

А с я. Можна? Ах, чудесно!

Ховаються, й через якийсь мент над тином виставляються їхні голови, що слідкують за Т и х е н ь к и м.

Т и х е н ь к и й, жмурячись, озирається на всі боки й прислухається назад, де весь час чути спів, що все більш і більш наближається.

А с я *(тихо)*. Цікаво, про що він там записав. Мабуть, про те, що на Червоній Балці люди ходять догори головою і п'ятами назад. А вода мокра, і на улицях тини й ворота.

О к с а н а. А на тинах дівчата.

А с я. Е, якби він побачив це, він би тут з дивування й душу богу оддав би. Або сказав би, що це страшно ненормально... Слухає, як співають.

Т а ї с я. Це наші хлопці.

А с я. І Півник там есть?

Таїся *(засоромившись)*. А я знаю?

Ася. От якби вони сюди прийшли. Ми б тут підслухали.

Оксана. Мабуть, і Карпо з ними?

Таїся. Не знаю. Може, й з ними.

Оксана. Хіба він любить співать?

Таїся. Ого! Колись так первий був. Тепер трохи менше...

Ася. Дивіться, дивіться, Тихенький зупинився. Щось пише.

Зліва виходить гурт хлопців-робітників і дівчат, співаючи. У деяких балалайки. Сенька з гармонією. Ідуть до Карпових воріт. Півник попереду.
Півник — присадкуватий парубок, з енергійним, веселим лицем.
Сенька — білявий, з тонкими губами й непорушним лицем.

Оксана. Ідуть сюди. Ховаймось. *(Ховаються)*.

Хлопці, підходячи, озираються з цікавістю на Тихенького. Той походжає з нерішучим виглядом.

Півник *(підходить до воріт і клацає клямкою. Гукає)*. Карпе! Гей, Карпе!

Сенька. Хлопці! Це китайський імператор інкогніто по своєму царству.

Голос: Це — Україна, а не китайське царство!

Півник. Щось він дуже похожий на тих, що при поліції труться.

Голос: Що йому треба тут?

Півник клацає.

Таїся, одчиняючи трохи хвіртку, напіввисовується.

Півник. Ах, наше вам! Пріятнос сновідєніє. Не ожидал.

Таїся. Вам Карпа? Нема вдома.

Півник *(простягаючи руку)*. Та драстуйте ж. Нема Карпа? Жаль. Ну, так ми заберем вас за нього.

Таїся. Е, я не можу. Пустіть.

Сенька. Півник! Не пускай. Раз щастя попалось у руки, держи, не пускай! Товаришко! За вооружонноє сопротівлєніє пойдьотє на три года под расстрєл!

Гра на гармонії.

Таїся. Їй-богу ж, не можу. Отже, їй-богу!

Півник. Е, щось тут... Може, якийсь китайський принц у гості прийшов? Бо тут лазять якісь фраєри.

Таїся. Еге, принц. Пустіть.

Півник *(хоче одчинить хвіртку)*. Ану, я подивлюсь.

Таїся. Не можна, їй-богу ж, не можна.

Півник *(хоче силою одчинити)*. Е, тут щось таке... Гей, хлопці, та там хтось держить. Ану, на поміч!

Підбігають ще хлопці, напирають з сміхом плечима, хвіртка одчиняється.

Півник *(ускочивши в двір, виглядає)*. Гей, братці, та тут ціла кавалькада! *(Чути його голос)*. Моє поштенніце!

Голос Асі. А ви чого насильно йдете, коли вам говорять, що не можна?

Голос Півника. Звиніть, такоє сновідєніє. Може б, ви до нас пожалували? *(Виходить)*. Не бойтеся, ми люди смирні.

Ася *(виходячи, гордо)*. Ми не боїмось. Подумаєш...

За Асею виходить Оксана, озирається на Таїсю й прискає сміхом. Оксана спокійно посміхається й спирається об одвірок.

Таїся *(до Півника)*. Фу, як славно!

Півник. Будьте снісходітельні. Ми ж не думали, що там дамская кавалькада заховалася.

Сенька *(галантно, з серйозним лицем скидає картуза)*. Очень приятно познакомитьця. Капельмейстер двора його імпєраторського височества — граф Нехай-Так.

Серед компанії сміх.

Ася. Ану, заграйте щось.

Півник. А вони ще й по-нашому балакають.

Ася *(гордо)*. Ми — українки.

Півник. Ото щастя привалило, братці! Та, може, й співаєте по-українському?

Ася. І співаємо. А ось ця... дівчина *(показує на Оксану)*, якби заспівала вам, так ви б... *(не знає, що сказати)* не були б такими грубіянами.

Оксана *(з тою ж усмішкою)*. Слухайте її. Що то за панок там ходить? *(Киває на Тихенького)*.

Всі озираються.

Сенька. Єто один челаєк, которий шукаєть учорашнього дня.

Голоси: Або чогось іншого.

Тихенький іде вліво і зникає за рогом.

Голоси: Покликать його сюда та розпитать.

Оксана. Ні-ні, хай йому. Не треба. Краще щось заспівайте. Ви так славно співали.

Півник. А ви чули?

Оксана. Чули.

Сенька. Ми співать не вміємо, тільки танцювати.

Ася. Ну, так затанцюйте. Ах, затанцюйте! Козачка!

Сміх в юрбі.

Ася. Чого ви смієтесь? Якби я вміла, я б цілий день танцювала козачка. Ось ця дівчина вміє, попросіть її. Оксаночко, затанцюйте!

Оксана. Асю, ну що ви?

Ася. Ну так що? Що тут такого? От подумаєш!

Півник. Е, як так, то, Сенька, жар «Дудочки»! *(До Оксани)*. Ану, баришня, виходьте!

Сенька грає.

Півник *(починаючи танцювать, до Оксани)*. Ану, чи вмієте? Ех-ха! Ну!

Оксана раптом поводить плечами й з тою ж посмішкою виступає в танець.

Ася *(ляскаючи в долоні)*. Ой, гарно! Ой, гарно! Оксаночко, швидше, швидше! Ах, чудово!

Сенька. Жарте й ви!

Ася. Ах, я не вмію!

Сенька. А ви без уміння!

Ася. Ні, так не можна.

На ріг виходить Тихенький.

Оксана *(зобачивши його, зупиняється, іде до хвіртки)*. Знов той суб'єкт! Чого йому треба?

Всі озираються.

Сенька. Йому теж хочеться танцювать.

Ася. От, якраз такий! Ха-ха-ха!

Голоси: Та що йому треба тут?

Тихенький, засоромлений увагою всіх, іде знов уліво і зникає. З свого двору виходить Щепетиха і прямує до гурту.

Півник. Їй-богу, хлопці, цей суб'єкт починає мене інтересувать.

Сенька. А ти піди побалакай з ним.

Ася, Оксана й Таїся шепочуться й сміються.

Півник. Бабо Щепетихо! Чи не до вас отой фендрик отут залицяється?

Щепетиха *(похмуро озирається, сама йде помалу хворими ногами)*. Де? Який фендрик?

Сенька. Сховався вже, як побачив вас. Застидався.

Щепетиха. Меліть чортзна-що... Ану, котрий з вас, ідіть поможіть бабі ночви знести. Моїх повіяло на ті чортячі співи. І в неділю, анциболоти, спокою не дадуть.

Півник. Які співи?

Щепетиха. Та які. Михалевич же завів співи по неділях, бодай йому в середині звело.

Півник *(підморгує до Сеньки)*. А-а! Співочі товариства?

Щепетиха. Та ото ж, товариства. Мало того, що жили тобі витягує цілий тиждень,— на тобі: ще в празник співать іди. Добре йому, годованому, виспівувать, а тут от нема кому й підсобить. Хіба цими руками щось зробиш? Одрубать та викинуть. Ану, котрий охочий.

Оксана. Та робітники ж, бабо, кажуть, самі хотять?

Щепетиха. Щоб їхнім ворогам так дихать хотілось, як вони хотять. З чого б вони хотіли отих співів? Кому то воно треба?

Голос з юрби: А ви ж, бабо, самі подавали голос за «Співоче Товариство», як управляющий питав.

Сміх.

Щепетиха *(сердито)*. «Подавали!» А ти розумний там... «Подавали». Ану, не подай — то й побачиш...

Півник. Так це Мотря й Сидорка співають тепер?

Сміх.

Щепетиха. Щоб тим панам у печінках співало. Мало їм, що деруть з тебе, ще й співай. А бодай вам так весело хліб їсти, як нам співать. Іроди нехристиянські!

Сенька. Вони, бабо, християни, що ви кажете. А Михалевич так такий божественний, що йому вийшов циркуляр живим на небо їхать.

Півник. У вагоні первого класу.

Щепетиха. Щоб він з розуму з'їхав... Ну, то який хоче помогти?

Голоси: Та всі!

— Та ось я...

— Та й я...

Щепетиха. Та двох буде... Куди всі лізете? В баби й добра такого нема, щоб усім нести. *(Іде)*.

Півник. Бувайте здорові, бабусю.

Щепетиха. Оставайтесь здорові.

Справа з'являється Карпо. На порозі зупиняється і вдивляється до Тихенького.

Оксана *(зобачивши його, штовхає Асю й говорить до всіх)*. Ну, прощавайте, ми вже підем у хату.

Ховаються у двір. Таїся за ними.

Півник. Отакої! А куди ж ви? Тю!

Сенька. Що їх укусило?

Голоси: А он і Карпо.

Півник. А, Карпушка! Де був? А ми тебе шукаємо. На співочих товариствах?

Карпо *(здоровкаючись зо всіма, весело)*. Атож. Співали. А ви ж чого не приходили? Весело!

Півник. Та ну? Весело!

Карпо. Та де в чорта. Ідіотство, розуміється. Мучать тільки людей.

Півник. Тут Щепетиха тільки так одчитувала Михалевича.

Сенька. А які, брат, кралі до тебе в гості прийшли!

Карпо. Які кралі?

Сенька. А он там у дворі в тебе. Подивись.

Карпо *(скривившись)*. Ану їх! До сестри прийшли, чи що?

Півник. Еге ж. Там одна, брат, просто королева.

Карпо. Ану їх, цих королев!

Дівочий голос: У нього своя королева єсть!

Карпо *(в той бік)*. Ой, невже? А ви бачили?

Голос: Як почав до панів ходить, так з нами й гулять не хоче.

Сенька. Нічого. Як жениться та вистроїть свій завод, так зате нас дурно на работу пускать буде. Правда?

Сміх.

Карпо *(сміючись)*. Ні, я вас тоді, каналії, всіх в співочі товариства!

Тихенький з'являється на розі.

Дівочий голос: О, знов цей фендрик!

Всі озираються.

Півник *(до Карпа)*. Знаєш, лазить тут уже цілий день.

Карпо. Що ж йому треба?

Сенька. Мабуть, з нашими баришнями потанцювать хоче.

Карпо. А знаєте що?.. Я, між іншим, цього панка знаю. І він мене. Він теж з «Співочого Товариства». Знаєте що, давайте трошки пугнем його... *(Сміх)*. Здається, він хоче підійти сюди. Я сховаюсь, а ви прийміть його. А потім припугніть, що він революціонер і хоче вас агітувати.

Сміх.

Голоси:

— Ану! Ану!

— А дивіться, він справді йде сюди.

— Ховайся, Карпе.

К а р п о *(сідає на лаву)*. Станьте так, щоб мене не видно було.

Його обступають. З-за тину обережно визирають голови Оксани, Асі й Таїсі.

Т и х е н ь к и й *(нерішуче підходить до гурту)*. Доброго здоров'я.

Дівчата пирскають.

С е н ь к а *(важно)*. Драстє й вам.

Тихенький конфузливо придивляється до всіх.

П і в н и к. А што скажетє порадочного?

Т и х е н ь к и й. Я чув, як ви співали, і... хотів вас спитать, чи то українська пісня...

С е н ь к а. Єта? *(Грає на гармонії й співає)*.

Йєх, не тірзайте грудь мою бальную...

Самая настоящая українськая.

Т и х е н ь к и й. Ні, вибачайте, це не українська. Це — руська.

С е н ь к а. Ах, ошибся. Вот єта:

Високая могіла, где мілєнькій лєжить...

Єта?

Т и х е н ь к и й. Ні-ні... Українську. *(Пояснює)*. Українська значить — малоросійська... От ви тут якусь співали...

С е н ь к а. А, малоросійську. Федька, какую ми малоросійську співали?

П і в н и к. Вєють вєтри, вєють буйни...

Т и х е н ь к и й. Тільки ви неправильно говорите, не «вєють вєтри», а «віють вітри, віють буйні...» Ви ж самі українці?

С е н ь к а. Нєт, ми — малороси.

Сміх.

Т и х е н ь к и й. Це все одно...

С е н ь к а. А-а... Ну, скажіть, пожаласта. А ви ж самі хто такой? Ни з нємців часом?

Т и х е н ь к и й. Ні, я теж українець.

С е н ь к а. Значить, вроді как родичі, через улицю навприсядки?

Сміх.

П і в н и к. Так ви тим і занімаєтесь, що слухаєте пєсні на вулицях?

Тихенький. Ні, я так тільки. Я гуляв і почув, як ви співаєте.

Півник. Гм? Так. А чого ж ви тут гуляєте?

Тихенький. Та так... Тут гарно...

Сенька *(пояснююче до Півника)*. Вродє, значить, как на бульварі.

Пирскання.

Тихенький. Може, ви недовольні, що я підійшов, так вибачайте...

Сенька. Нєт, ми очень довольні.

Півник. І ви тут давненько гуляєте?

Тихенький. Та довгенько... А чом ви українських струментів не заведете собі та граєте на кацапських балалайках?

Сенька. А які ж то українські?.. Мєдниє труби?

Тихенький. Ні... От єсть бандури... кобзи... Цьому можна дуже легко навчитись... Тут єсть такі співочі товариства... Там могли б навчить вас...

Сенька. Слиш, Федька? От нада сказать бабі Щепетисі, она дуже хотіла поступить туди...

Сміх.

Півник. Єто такая організація, чи що?

Тихенький. Ну да... Коли хочете, я можу вам сказать адресу, куди прийти...

Півник. Умгу!.. Он як? Хорошо... Ну, так пожалуйте з нами тепер в поліцію.

Тихенький. Як? Для чого?

Півник *(до всіх)*. Чого регочете? Єто — революціонер. В поліцію його. Бач — в організацію кличе.

Тихенький *(злякано)*. Позвольте! Це організація така, що...

Сенька *(встаючи, строго)*. Нєт, голубчик, попався. Ми вже давно підмічаєм, що ви хочете нам прокламації подкинуть.

Тихенький *(все більше лякаючись)*. Які прокламації? Я ніяких прокламацій...

Півник. Ну, нічого, там в поліції розберуть. Беріть його, хлопці, та щоб не втік.

Тихенький *(одсовуючись назад)*. Позвольте, господа... Это недоразумение... Я никаких прокламаций вам не давал. Я совсем не революционер... Я только хотел вам...

Сенька. Стойте, хлопці. Он умєєть і по-руському говорить.

Півник. А-а! Он як? Беріть, хлопці!

Тихенький. Господа! Это странно... Ведь вы не поняли меня... Если вам так нравится, я могу уйти, но при чём тут полиция?

Півник *(беручи його під руку)*. Нічого, ми там побачимо. Беріть. Ходім!

Другі беруть під руку, і всі рушають. Ті, що позаду, сміються. Сенька грає марш.

Тихенький щось гаряче говорить, але за гомоном не чуть його. З двору з реготом вибігають Ася, Таїся і за ними тихо виходить Оксана.

Ася *(підбігає до Карпа в захваті)*. Ой, чудесно як! Я страшно рада! Ха-ха-ха!

Карпо *(здивований)*. А ви де взялись? Панна Оксана?

Ася. А ми вже давно тут. І все чули.

Карпо *(здоровкаючись з нею й з Оксаною)*. Там, у дворі?

Ася. Атож! Ви чудесно зробили! А яка прелесть цей Сенька.

Оксана. Вони його випустять?

Карпо. Не бійтесь, випустять. Трошки тільки зіб'ють охоту від співочих товариств. Можете не турбуватись.

Оксана. Ой, ні, я серйозно боюсь, щоб вони йому не зробили чогось злого.

Ася *(гаряче)*. І нічого подібного! І зовсім ви не боїтесь! І чого ви приставляєтеся, Оксано? Ви ж самі сміялись і раділи, як повели його. Фу, негарно! Це вона, щоб зробить вам досадно.

Оксана *(сміється)*. Асю!

Ася. А що, неправда?

Карпо. Я цілком вірю, що панна Оксана боїться за свого... знайомого. Але я запевняю, що йому нічого злого не буде. Таїсю! Біжи, скажи Півнику, щоб пустили його.

Ася. І я з вами, Таїсю!

Обидві біжать до гурту, який зупинився, оточивши Тихенького.

Карпо. Коли ви так боїтесь, то можете й самі піти й визволить його.

Оксана. Я вже не боюсь. А бачите, я прийшла-таки в гості до вас. Не проженете?

Карпо. Я не маю такого звичаю...

Оксана. І знаєте, за чим? Ви колись мені обіцяли, що скажете, як про мене раніше думали.

Карпо *(здивовано)*. Я обіцяв? Це ви самі казали...

Оксана. Ах, це я сама? Ну, все одно.

Карпо. А вам це дуже хочеться знать?

Оксана. Дуже.

Карпо. Через що?

Оксана. Так. Треба.

Карпо *(з чудною посмішкою)*. Ну, добре. Коли ви так дуже хочете... Ну, так я думав, що у вас є те, що єсть у селян.

Оксана. Себто?

Карпо. Себто страждання і бажання вирватись з нього.

Оксана. А?..

Карпо. А його у вас уже немає. Єсть панське кисле каяття. От і все.

Оксана. Чекайте. А ви самі не маєте діла з панами? Ви у них буваєте?

Карпо. Я беру в них книжки читать. І слухаю, що вони говорять.

Оксана. Я теж слухаю.

Карпо. І співочі товариства організуєте.

Оксана *(гнівно)*. Неправда! Я була дурна, послухала тата і приїхала сюди, але ми ніколи не збирались співочі товариства організовувати. Це ви їх піддержували!

Карпо. Я? Коли?

Оксана. А коли питались у вашого авторитета, хіба ви не сказали, що «це, звичайно, хороша ідея».

Карпо. Я не хотів просто балакать і щоб одчепитись.

Оксана. Ну, а я навіть цього не говорила. І ви не маєте права так про мене... Але все одно... Раз ви так думаєте, слова не поможуть. Асю!

Карпо. Мені здавалось, що ви... цілком на боці цих... співочих компаній...

Оксана. Хіба я сліпа й не бачу, що це за компанія? Це тільки татові вони ще можуть здаватись героями.

Карпо. Потім... ви зі мною поводились останній час, як з ворогом.

Оксана. Ніхто з вами так не поводився. Це ви зволили завжди критично подивлятись на мене і мало не з презирством дивитись на мене.

Карпо *(вражено)*. Я??

Оксана. А хто? Чого ви зі мною завжди такий церемонний, набурмосений? З своїми товаришами ви зовсім інший.

Карпо. Я... право... Чекайте... Я перш усього думав, що вам... ну, не інтересно зі мною.

Оксана. Неправда! Ви навмисне тікали, як я вас кликала.

Карпо. Я тікав, бо ви сміялись з мене.

Оксана. Ах, я сміялась з нього! Бідний! Ну, так я більше вже не буду сміятись, не бійтесь, я виїжджаю звідси.

Карпо *(живо)*. Зовсім?

О к с а н а *(ніби байдуже)*. Цілком. Як тато собі хоче, а я або на курси поїду, або в учительки піду. Можете бути спокійні тепер.

К а р п о. Хм!.. А куди ж всі ті гроші, що збирались на школи?

О к с а н а. А мені яке діло! Це не мої гроші. Я татові раджу самому збудувати дві-три школи й заспокоїтись, коли йому муляють ці гроші. Він упирається.

К а р п о *(тихо)*. І ми ніколи не побачимось більше?

О к с а н а *(з схвильованим сміхом)*. Мені здається, ви повинні тільки радіти.

К а р п о *(хвилюється)*. Радіти нема чого.

О к с а н а. Не буду більше сміятись з вас. *(Раптом)*. Ех, ви! Сміялась з нього! Ну, бувайте! Хлопці вжę вертаються. Треба йти додому.

К а р п о. Зайдіть на часинку до нас.

О к с а н а. Дуже хочете?

К а р п о. Дуже.

О к с а н а. Добре. А лаяти мене більше не будете? *(Дивиться на нього)*.

К а р п о. Ех! *(Крутить головою)*.

Входить у двір.

А с я *(біжучи поперед усіх, з сміхом)*. Оксано! Оксано!

Т а ї с я *(за нею)*. Асю! А він, здається, впізнав вас.

А с я *(зупиняючись)*. Хто? Отой сліпак? Пфі! Він од страху батька рідного не впізнав би. Ой, от сміху буде! Ха-ха-ха! Боже, який жалкий! «Революціонер». «Извините, если не нравится»... Ха-ха-ха! От тепер напише: «Як живуть люди на Червоній Балці»...

Хлопці з сміхом підходять.

С е н ь к а *(граючи на гармонії)*. От так малоросійськіє пєсні!

Г о л о с и:

— От знатимете, як співочі товариства закладать!

— Аж окуляри загубив!

П і в н и к. Карпо! Карпо! А куди ж він пропав?

А с я. Оксано! *(Підбігає до хвіртки, але зараз же одкидається назад і зачиняє хвіртку)*.

П і в н и к. А! Наші баришні знов появилися? Бачили, як ми провожали нашого фендрика?

А с я *(змішано)*. Бачили... Смішний... Ви Карпа кличете? *(Голосно)*. Оксано! Ходім до-до-о-му!

Одчиняється хвіртка, й виходить Оксана, за нею Карпо. Обоє не то засоромлені, не то сяють.

Оксана *(швидко до Таїсі)*. Прощайте, Таїсю... Треба йти. Ходім, Асю.

Карпо *(швидко до неї, немов згадавши)*. А коли? Сьогодні?

Оксана. Сьогодні.

Ася *(хапає її за руки, зазирає в очі, шепоче)*. Оксаночко! Я бачила!.. Я над... над... звичайно рада!!

Оксана. Негарно підглядать!

Ася. Я ж ненавмисне.

Сенька. А куди ж ви, баришні? От тобі маєш! А ще раз потанцювать?

Ася *(озираючись)*. Прощайте. Нема коли. До побачення, Карпо! Я вас люблю!

Всі регочуть.

Ася *(сміється до всіх)*. А вас ні!

Голоси:

— От тобі й Карпо!

— Браво!

— Полюбіть і мене!

Сенька. А що? Я не казав, що він уже собі десь виходив?

Карпо. Хлопці! Ставлю пива на всіх!

Голоси: Тю-у! Ур-ра!

— А коли весілля?

— Заручини? А яка саме?

Сенька *(грає)*.

Йех, кину кужіль на полицю,
Сама піду на улицю.

Починає танцювати, обнявши Карпа.

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Вітальня у Кендюхів.

Захар Назарович, неприємно схвильований, швидко ходить по хаті, за ним з запобігливим, співчуваючим поглядом Секлетія Лазарівна.

Захар Назарович. Не сподівався!.. Не сподівався!

Секлетія Лазарівна. Та від таких людей, звичайно, нічого доброго сподіватись і не можна було. Може, вони чимсь образили вас? Це у них легко.

Захар Назарович. Ні, ні... Вибачайте, Секлетіє Лазарівно, я нічого сказати не можу. Це така річ... Мене

це не торкається, але... але мені неприємно тепер оставаться у них.

Секлетія Лазарівна. Господи! Та я ж вам скільки раз кажу: переходьте до нас. Тут вам і спокій, і привіт. І все ж таки у своїх, своя й мова. А там одна ота кацапка...

Захар Назарович. Дуже дякую... Дуже дякую... Але ми, мабуть, швидко поїдемо. Ми, може, переїдемо в отель...

Секлетія Лазарівна *(образившись)*. А коли ви нас цураєтесь і отель для вас краще нашої оселі, то ми не сміємо.

Захар Назарович. Вибачайте, Секлетіє Лазарівно! Я тільки боюсь, що ми вас стіснимо...

Секлетія Лазарівна. Для нас буде тільки велика радість...

Захар Назарович. Я не знаю ще...

Секлетія Лазарівна *(підходячи до вікна)*. О! От якраз і панна Оксана йде... З Хацкельом.

Захар Назарович *(живо підходить)*. Можна одчинить вікно?

Секлетія Лазарівна. Прошу, прошу. *(Одчиняє вікно)*.

Захар Назарович *(гукає)*. Саню! Саню!.. На хвилинку... Дуже треба... Драстуйте, Самійле Григоровичу. Нічого, спасибі, так собі... *(Одходить од вікна)*.

Секлетія Лазарівна. Треба піти одчинити... Так ви сьогодні ж, зараз, і переходьте до нас. Я скажу прибрати вам кімнати. Дуже-дуже раді будемо вам...

Захар Назарович *(неуважно, заклопотано)*. Дякую... Дякую...

Секлетія Лазарівна. І дякувать нема за що! Хіба ми не рідні? Я Саню всею душею люблю.

Іде в сіни й вертається з Оксаною.

Оксана *(тривожно)*. Що таке, таточку? Чого ти такий?

Захар Назарович. Так, нічого... Маю тобі дещо сказати... Ти не дуже зайнята?

Оксана. Ні. Кавалер може підождати...

Секлетія Лазарівна. Так ви собі тут говоріть, а я піду кімнату вам прибирати.

Захар Назарович. Дякую, дякую.

Секлетія Лазарівна виходить.

Оксана. Які кімнати? Навіщо?

Захар Назарович *(мнеться)*. Та, знаєш, я хочу переїхать од Михалевичів.

О к с а н а. Через що? Що трапилось?

З а х а р Н а з а р о в и ч. Та бачиш, дитинко... Тільки ти не хвилюйся... Чи то я сам хвилююсь? Ну, та нічого... Власне, нічого такого й не сталось... Тільки якось мене це вдарило... Знаєш, як-от, буває, несподівано щось ударить... Хм!

О к с а н а. Та що ж таке, татуню? Знов видурили у вас грошей?

З а х а р Н а з а р о в и ч. А-а, як ти можеш так говорити, Саню! А, як негарно! Ніхто в мене не видурює. Даю, бо хочу...

О к с а н а. Ну, добре... Але що ж таке?

З а х а р Н а з а р о в и ч. Тут більше, так сказать, морального, чи що... характеру... Власне, то не моє діло.

О к с а н а. Ах, татку! Та говори ж уже!

З а х а р Н а з а р о в и ч *(озираючись)*. Ну, той... Ну, я бачив... Я помітив, що Ксенія Андріївна... зраджує своєму чоловікові...

О к с а н а *(спокійно, з посмішкою)*. Та й годі?

З а х а р Н а з а р о в и ч *(обурено)*. Як то «та й годі»? Як то «та й годі»? Оце маєш! Оце хороша штука! Отакому чоловікові! Та ти подумай... Та що говориш? Ну, знаєш, ти тут набралась духу... Та то, по-твоєму, нічого?

О к с а н а. Татуську! Перш усього не хвилюйся!

З а х а р Н а з а р о в и ч. Та як «не хвилюйся»?

О к с а н а. Чекай. Ти цього міг ждати від них.

З а х а р Н а з а р о в и ч. Від кого? Та що ти? Ксенія Андріївна? Та ти подумай, що вона говорила про таке? Як же вона сама ганьбила розпусту, свободну любов і все...

О к с а н а. Ха-ха-ха! Бідний татусику!

З а х а р Н а з а р о в и ч. Та постій! Знаєш, я нечаянно все підслухав... Я сиджу собі в столовій і читаю. От так, скажем, як оце. Двері трішки одчинені в вітальню. Ну, сиджу, читаю... Коли чую: щось увійшло... У вітальню. Балакають... Ну, балакають, то й хай собі. Чую, один голос Ксенії Андріївни, а другий чийсь чужий, чоловічий. Ну, нічого... думаю, побачать мене, то й замовкнуть... Коли це чую: на «ти». А далі обнялись, цілуються. Та так, що... Ну, та про це тобі ще рано... А потім ще щось таке про мене чогось... Я вже не пам'ятаю що, але ніколи не сподівався, що вона може так погано говорити про мене. А в очі ж таке говорила...

О к с а н а. Що ж саме?

З а х а р Н а з а р о в и ч. А хто його зна? Ну, щось вроді того, що я старий дурень і що Анатолій Олександрович тепер возиться зі мною... Щось отаке... Та так мені це все гидко стало, що я не пам'ятаю, як вийшов звідти... Та й утік сюди...

О к с а н а. А хто такий той, що з нею був?

З а х а р Н а з а р о в и ч. Не знаю... Бачив тільки, що на ньому білий костюм в пасочках і біла шляпа з такою широкою жовто-синьою стьожкою... Чогось це мені кинулось в очі. А стояв до мене спиною. Не бачив лиця... Отаке! Та так мене це... Ах, не сподівався! Ну, ти подумай...

О к с а н а. Знаєш що, татусю, хай їм біс... Давай собі поїдемо. У нас зовсім інші інтереси, ніж у них... Їм ніколи з нами возиться.

З а х а р Н а з а р о в и ч. Що ніколи? Чого ніколи?

О к с а н а. Ну, ти дивись, ми цілий місяць тут сидимо, й нічого не вияснилось...

З а х а р Н а з а р о в и ч. А хто винен? Ну? Ніколи? Зберуться й розбігаються... От ніколи... І нічого не доб'єшся!

О к с а н а *(з посмішкою)*. А коли ж доб'єшся!

З а х а р Н а з а р о в и ч. А от візьму покину Михалевича й поведу діло тільки з цею партією... От і доб'юсь. Жаль тільки, що прийдеться розстатись з Хацкельом. Прекрасний чоловік! З ним можна діло мать. З жидів, все-таки, розумні люди. От би тобі такого мужа! Я щиро кажу. На, дав би йому в руки всі гроші, роби, що хочеш, і дайте мені спокій. І був би спокійний, що діло моє буде зроблено.

О к с а н а. Та чого ж? Давай та й заспокойся.

З а х а р Н а з а р о в и ч. А ти?

О к с а н а. Що я?

З а х а р Н а з а р о в и ч. А ти як? Згодна?.. Він тобі подобається?

О к с а н а. Хм! Я тільки що почала з ним одну цікаву розмову. Мені дуже хотілося б, щоб ти послухав її... Хочеш — я його закличу, а ти посидь у їдальні й послухай. Ще одну розмову, ха-ха-ха!

З а х а р Н а з а р о в и ч. Яка ж то розмова?

О к с а н а. Ну, от послухай... Я навіть дуже цього хочу. Добре? Я його покличу...

З а х а р Н а з а р о в и ч. Чекай, чекай!.. Що ж то таке погане, чи що?

О к с а н а. Ні, як на чий погляд... Ну, я кличу.

З а х а р Н а з а р о в и ч *(злякано)*. Та чекай!.. Отакої... Та ти мені скажи, що за розмова. Не можна ж так.

О к с а н а. Ні, не скажу. Послухай сам. Ти все одно мені нічого не віриш про них. Ну, так послухай сам... Ну? Кликати?

З а х а р Н а з а р о в и ч. От уп'ялась! Покликати... Я не маю часу слухати всякі розмови, буде з мене. Я зараз буду писать листа Анатолію Олександровичу, що уходимо од нього.

О к с а н а. Чудесно. Он маєш чорнило, перо... Папір є?

Захар Назарович *(мнеться)*. Та я, власне, вже написав... Я хотів сказати, перевірить хочу... *(Виймає з кишені листа)*. От слухай...

Оксана. Ану...

Захар Назарович *(читає)*. «Шановний добродію Анатолію Олександровичу! Не маючи спромоги вияснити вам причини, я мушу сповістити вас, що не можу більше користуватися вашою гостинністю...»

Розумієш, я ж не можу йому сказати, що бачив, як його жінка... Це не моє діло...

Оксана. Ну, певне, я розумію...

Захар Назарович. «Прошу не бути за це на мене в претензії, так само як і за те, що справу з організацією шкіл на Україні з вами перериваю...» Розумієш, я не можу більше так. Коли вони з мене сміються, то чого ж я буду? Потім, все це у них страшно мляво. Я не можу... Вони всі бояться чогось, якісь такі. Я не можу... Я не суджу їх, але в мене другий характер. Інший темперамент, так сказать...

Оксана. Так-так... Далі?

Захар Назарович. «...з вами перериваю... Щодо грошей, які ви взяли у мене на організацію співочих товариств, то прошу їх передати в руки пані Добросердечній. Захар Пилипенко». От і все... Сухо й різко, правда? Га? Занадто сухо, правда? Ти не думаєш?

Оксана. Ні, чого ж... Не можеш же ти делікатничати в такій справі.

Захар Назарович. Так-так. Я теж думав... Так, думаєш, можна одіслать в такій формі?

Оксана. Розуміється. Тільки, мені здається, що він страшно образиться й буде допитуватись, через що покинули його.

Захар Назарович. Я теж так думаю. Я теж так думаю. Але не можу ж я йому сказать... Потім, мені самому здавалось, що він трохи нещирий зо мною. Може, я помилявся, але це все ж таки...

Оксана *(весело)*. Одіслать! Він, мабуть, зараз же прибіжить сюди. Давай сюди! Секлетія Лазарівна моментально одправить його...

Захар Назарович. А це гарно, що Секлетія Лазарівна буде посилать? Чи він чого не подумає?

Оксана. Розуміється, подумає, що ти перейшов на бік Секлетії, і йому каюк. Тепер його випруть.

Захар Назарович. Господи! І чого вони сваряться? І за віщо? Ну, хай би там програми, принципи — я розумію: за принципи можна, так сказать, з батьком рідним

посвариться. Ну, а вони чого? Ніякої ж різниці нема... Їй-богу! Чи я нічого не розумію, чи дурний такий, а скільки не вслухаюсь, ніяк не розберу, в чому різниця...

Оксана *(сміється)*. Татку мій хороший, і не треба й думать.

Захар Назарович. Чекай! Як же не думать? Як же не думать? Треба ж щось робить? Ми ж таки інтелігентні люди, ми, так сказать, зобов'язані щось робить, раз узялись за це. А то ж що виходить? Хазяйнувать — так хазяйнувать! Помагать народу — так помагать! Їй-богу, я не розумію.

Оксана. Ну, татку, листа ми посилаємо. *(Іде до їдальні)*. Секлетіє Лазарівно! Будьте ласкаві, на хвилинку.

Входить Секлетія Лазарівна.

Оксана. Чи не можете ви кимсь послати зараз листа до Михалевичів? Тут тато пише, що перериває з ними всякі справи.

Секлетія Лазарівна *(з захованою радістю, стараючись бути серйозною)*. А чого ж, з охотою. Зараз же... Через дві хвилини буде там.

Оксана. Будьте ласкаві. *(Дає листа)*.

Секлетія Лазарівна. А там прийшла Ася, щось має до вас. Та я не пустила, щоб не перешкодила вам у розмові. Асю!

Оксана. Я дуже рада. Мені якраз її треба.

Секлетія Лазарівна. Асю! Так я зараз же листа одправлю. А кімнати вам прибираються.

Оксана. Дуже дякуємо.

Секлетія Лазарівна виходить. Вбігає Ася.

Оксана. Ти мене шукаєш?

Ася. Я скучила за тобою, й більше нічого... А чого ви такі смутні, Захаре Назаровичу?

Захар Назарович *(змішано)*. Ні, нічого... Так, трохи неприємності.

Ася. Ой, як неприємні ці неприємності.

Оксана *(одводячи вбік)*. Аська! Біжи моментально на звозчику на завод і привези сюди Карпа. Чуєш? Щоб за двадцять хвилин ти вже була тут. За це ти побачиш дуже цікаву комедію.

Ася *(в захваті)*. Ти хочеш об'явитись. Правда? Оксаночко? Правда?

Оксана. Побачиш. Катай. Треба кувати залізо, поки гаряче. Ага! От ще що. Там на вулиці жде мене Хацкель. Скажи йому, щоб ішов сюди. Я жду його.

Ася. Навіщо він тобі?

Оксана. Нічого. Треба. Живо, Асюк! Сьогодні, здаєть-

ся, буде кінець... І ще одно: можливо, що тобі прийдеться почути дещо неприємне про твою мачуху й батька...

А с я. Що таке?

О к с а н а. Зараз не скажу. Може, й не прийдеться. Біжи, біжи. Хай кидає все і, як є, так і їде. Розумієш? Чудесно буде!

А с я. Ух, моментально! *(Вилітає з хати).*

З а х а р Н а з а р о в и ч *(здивовано)*. Що таке?

О к с а н а. Нічого. Зараз Хацкель прийде. Хочеш послухать нашої розмови? Дуже цікава. Я раджу тобі, татуську, послухати.

З а х а р Н а з а р о в и ч. Слухай, я думаю, чи не занадто різко я написав, га?

О к с а н а. Нічого не різко! Добре. Не думай, уже послано. Лучче іди в їдальню, сядь і слухай. Тільки не перебивай, добре?

З а х а р Н а з а р о в и ч. Та про що ви будете говорить?

О к с а н а. От послухаєш. Іди, іди, зараз ввійде Хацкель.

З а х а р Н а з а р о в и ч *(стискує плечима)*. Щось таке робиться.

О к с а н а. Ближче до дверей сідай.

Виводить його з вітальні й вертається, не зачинивши щільно двері. Сама підходить до вікна, дивиться на вулицю і йде в сіни. Вертається з Х а ц к е л ь о м. Має вигляд несмілої й ніби закоханої.

Х а ц к е л ь. А я вже будував різні гадки про вашу довгу відсутність.

О к с а н а. Вибачайте, будь ласка. Тут маленька справа була в тата. Вона ще не скінчилась, і я мушу підождати. Ви нічого не маєте проти, коли ми тут скінчимо цікаву розмову?

Х а ц к е л ь. Мені надмірно приємно на всякому місці розмовляти з вами.

О к с а н а *(соромливо)*. Ви жартуєте.

Х а ц к е л ь. В таких справах я не жартую.

О к с а н а. Хочу вірити... Але вернемось до нашої розмови. Через що ви гадаєте, що наша справа з школами не матиме успіху?

Х а ц к е л ь. Я можу висловлюватись одверто?

О к с а н а. Я дуже прошу.

Х а ц к е л ь. Так я вам так скажу. Це утопія. Ваш тато — ентузіаст і ідеаліст. Я вам скажу одверто: до його проекту ніхто серйозно не відноситься.

О к с а н а. Через що?

Х а ц к е л ь. Ну, знаєте: не вам питати, через що. Ні одна школа не вдержиться й місяця, їх позакривають.

О к с а н а. Чого ради?

Х а ц к е л ь. Ну «чого ради»... Смішне питання. Але допустимо, що не позакривають. Яка рація в цих школах? Народові треба іншої культури. Я знаю, ви думаєте, землі треба. Ні. Це — теж помилка, це — погляд старих народників. Землі досить, треба вміти обробляти її. Ось у чому вся заковика.

За дверима чути крякання. Оксана тривожно дивиться туди.

Х а ц к е л ь. Там хтось єсть?

О к с а н а. Ні, то, мабуть, прислуга прибирає. Я вас слухаю далі.

Х а ц к е л ь. Так. Так от нам треба тільки в цьому напрямі вести свою культурну роботу. А проект вашого тата, вибачайте, наївна і смішна утопія. Я давненько вже думав з вами побалакати про це. Знаючи ваш вплив на Захара Назаровича, хотів навіть звернутись до вас з проханням вплинути на нього так, щоб він переконався в наш бік.

О к с а н а. Я й сама думала порадитись з вами.

Х а ц к е л ь. Правда?

О к с а н а. І теж давненько. Та не одважувалась.

Х а ц к е л ь. Даремно. Я знаю, ваш тато незадоволений нами й хилиться в бік наших противників. Але можу запевнити, що тут він не знайде співчуття. Тут просто хотять видурить гроші, і більше нічого.

За дверима якесь бурмотіння.

Х а ц к е л ь. Нас не можуть підслухати?

О к с а н а. Ні-ні, це прислуга, вона завжди буркоче щось собі під ніс... Уявіть собі, я теж так думала. Але це не вдасться, бо,знаєте, тато такий чудак: він хоче, щоб я вийшла заміж, і тоді він вручить моєму чоловікові всі гроші, щоб той за нього вів справу.

Х а ц к е л ь. А!.. Це розумна ідея...

О к с а н а. І знаєте що? Я буду теж говорити одверто... Добре?

Х а ц к е л ь. О, прошу дуже.

О к с а н а. Скажіть одверто: ви любите мене?

Х а ц к е л ь. О, панно!..

О к с а н а. Ні-ні, одверто, одверто, як самому собі.

Х а ц к е л ь. Я вас поважаю так, що...

О к с а н а. Ну, словом, ясно.

Х а ц к е л ь. Чекайте. Я не можу сказати, щоб горів пристрастю, але моє чуття остільки дуже, що я навіть давно маю намір прохати вашої руки... Я розумію, зараз це виходить якось...

О к с а н а *(затуляючи руками лице, немов від хвилювання)*. О, я цього не сподівалася.

Х а ц к е л ь. Ви одмовляєте мені?

О к с а н а. Ох, ні... Я для того й спитала вас. Річ не в цім. Ми ж не зможемо побратись: ви — єврей... Чекайте. І знаючи ваші погляди на ренегатів...

Х а ц к е л ь. Панно! Я мушу вам сказати, що погляди мої трохи змінились на цю справу. Я навіть тепер збираюсь прийняти православіє.

О к с а н а. О?? Невже?.. Як я рада! Але... Ах, ви не знаєте, як тяжко з старими людьми... Тато, наприклад, неодмінно хоче, щоб я вінчалась. *(Несміло дивиться на нього)*.

Х а ц к е л ь. Чекайте. Мені здається, що він навіть в розмові зі мною висловлював інші погляди. Я навіть дивувався, що така поважна людина так по-молодому думає.

О к с а н а. Ах, то слова тільки! То другим можна, а я повинна вінчатись. Розумієте? Я на це дивлюсь не так гостро, як ви. Мені все одно, але ви, котрий так сильно й гаряче стоїте за вільний шлюб...

Х а ц к е л ь. Вибачайте... мушу виправити помилку: стояв. Тепер я інакше думаю про це.

О к с а н а. Невже? Господи, ми ж ще так недавно з вами балакали.

Х а ц к е л ь. Бачите, я власне ще остаточно не вияснив. Але в даному разі, коли ідея вимагає, то можна пожертвувати деякими своїми поглядами. Потім, я не брав на увагу дітей. Ради дітей ми повинні вінчатись.

О к с а н а. Звичайно! Звичайно! Ох, невже це буде? Мені просто не віриться... Татко буде страшенно радий! Він так гарно до вас відноситься... *(Схаменувшись)*. Ви не смієтесь з мене, що ніби сама кинулась вам на шию?

Х а ц к е л ь. О, панно! Оксаночко...

О к с а н а. Потім, розумієте, татко такий чудак: хоче, щоб ми особисто ні одною копійкою не користувались з тих грошей. Але це вже занадто суворо, правда?

Х а ц к е л ь. Невже таке його бажання?

О к с а н а. Отже, подумайте. «Ви, каже, повинні самі заробляти на себе. Це, каже, гроші не наші, а народні, треба їх передать цілком народові. Ми, мовляв, тільки передаточний пункт». Мені здається, що це занадто. Правда?

Х а ц к е л ь. Звичайно. У всякому разі хоч би за услуги передачі ми маємо право щось мати.

О к с а н а. Іменно! Але, знаєте, він хоче, щоб мій чоловік зараз же зорганізував комітет і туди передасть усі гроші. Так що ніякого відношення й не будем мати до них. Як з цим бути?

Хацкель. Чекайте... Як же так? Невже він не вірить нам?

Оксана. Ні, він іменно вірить, і через те...

Хацкель. Позвольте, але при чому ж тут законний шлюб і таке інше? Потім ви сказали, що він всі гроші дає зятеві.

Оксана. Ну да! Щоб той передав у комітет.

Хацкель. Значить, він нотаріальним порядком переведе всі гроші на зятя, а той...

Оксана. От-то-то бо й є, що ні. Він за собою всі права зоставляє.

Хацкель *(починає дратуватись)*. Чекайте. Я нічого не розумію. Навіщо ж йому той ідіотський — вибачайте! — зять?

Оксана. Як навіщо? Це ж мій муж.

Хацкель. Ну да, я розумію, але при чому тут гроші? Їй-богу, тато ваш — вибачайте! — якийсь комик. Він носиться з цими грішми, як... вибачайте мені, дурень з писаною торбою... Коли він хоче справді їх дати на якусь ідею, то...

Двері їдальні раптом розчиняються, і в страшному гніві вибігає Захар Назарович.

Захар Назарович *(весь червоний, дрижачий, показує рукою на двері в сіни й не своїм голосом кричить)*. Геть!! Геть звідси зараз же!

Хацкель *(підводячись злякано)*. Добродію!..

Захар Назарович. Геть, а то я тебе... *(Озирається, щоб щось схопити)*.

Оксана *(до нього)*. Таточку, таточку, не треба так. *(До Хацкеля)*. Добродію, ідіть собі швидше, ви мені більше не потрібні.

Вбігає Секлетія Лазарівна.

Хацкель. Чекайте, але що ж це таке?

Захар Назарович. Геть, кажу, звідси! *(Дрижить)*.

Оксана. Таточку!.. Добродію! Я вам кажу, забирайтесь, ви більше непотрібні тут!

Хацкель. Чекайте ж! *(Повертається й хутко виходить)*.

Захар Назарович *(безсило падає в крісло, важко дихає)*. Ху!

Оксана. Таточку, заспокойся.

Секлетія Лазарівна. Що тут таке вийшло? Цей жид образив вас? Я бачила, Захар Назарович сидів у їдальні, думала, не хоче перешкоджать вам...

Захар Назарович. Це така мерзота... Це...

О к с а н а. Таточку, тобі треба лягти. Секлетіє Лазарівно, поможіть, будь ласка: татові треба хоч дві хвилинки полежать після такого вибуху.

З а х а р Н а з а р о в и ч. Не треба, не треба, я й так... Пройде.

О к с а н а. Ні-ні-ні, вставай... Ходім, ти мусиш лягти. Під ту руку беріть, Секлетіє Лазарівно!

С е к л е т і я Л а з а р і в н а. Ось-ось... Нічого, нічого... Тут в їдальні на канапі можна лягти... От жидова підла! Ви скажіть же таке... Вліз в чужу хату й ще тобі...

Заходять в їдальню.

Якийсь час нікого нема. З сіней хутко виходить Т и х е н ь к и й.

Т и х е н ь к и й *(гукає)*. Секлетіє Лазарівно!

С е к л е т і я Л а з а р і в н а *(вибігає з їдальні)*. Тш! Не кричіть.

Т и х е н ь к и й. Що таке?

С е к л е т і я Л а з а р і в н а *(шепотом)*. Захар Назарович трошки заслаб. З Михалевичами він посварився! Потім ще зараз тут таке вийшло. Крий боже! Той жид, Хацкель, забрався сюди, щось їм сказав. Та оце його вигнали Оксана й старий. Розумієте? Тш! Чого ви не з'являлись? Вона і вчора питалась про вас.

Т и х е н ь к и й. Я трохи слабий був.

С е к л е т і я Л а з а р і в н а. Це після агітації? Мабуть, застудились. Глядіть же, Євмене!.. О, ще когось несе. Якраз не в пору. Хотіла ще сказать.

Входить К і н д р а т П и л и п о в и ч.

К і н д р а т П и л и п о в и ч *(голосно)*. А чого то в вас двері настіж, як у корчмі? Експропріацій не боїтесь? Ху! Жену аж два квартали за цим люципером і не дожену. Чого вас нечистий так пре, наче за вами ціле «Співоче Товариство» женеться? Ха-ха-ха. Драстуйте. Що це вас не видно? Розказуйте ж, як вас там мняли хлопці на Червоній Балці?

Т и х е н ь к и й. Ніхто мене не мняв...

С е к л е т і я Л а з а р і в н а. Вибачайте, я на хвилинку. *(Виходить)*.

К і н д р а т П и л и п о в и ч. Та я теж на хвилинку. *(До Тихенького)*. Спеціально за вами, хотів розпитати, як вас там приймали. *(Роблячи серйозне лице)*. Ні, справді, що там у вас, я чув, вийшло? Арештувать хотіли?

Т и х е н ь к и й. Та єрунда. Напав на чорносотенців.

К і н д р а т П и л и п о в и ч. Та невже? Де ж вони набрались там?

Тихенький. Та нічого дивного. На передмістях, звичайно, зрусифікований чорносотенний народ.

Кіндрат Пилипович. І дуже зрусифіковані?

Тихенький. Страшенно. Українських пісень і не чули. «Высокую могилу» — знаєте, цю дворницьку пісню,— називають українською. Взагалі, безнадійна публіка.

Кіндрат Пилипович. Ну, а за що ж вас у буцигарню хотіли одтарабанити?

Тихенький. Ах, це комізм такий! *(Насильно сміється)*. Страшенні, знаєте, чорносотенці, ну і, розуміється, зараз же подумали, що я до них з прокламаціями. Ну та я об'яснив їм, ми поговорили собі та й розійшлись.

Кіндрат Пилипович. Кажуть, що ви так розходились, що, тікаючи, й окуляри розбили, ха-ха-ха! І по-руському забалакали.

Тихенький *(змішано)*. Ну, єрунда! Хто це вам казав?

Голосний дзвінок.

Кіндрат Пилипович. Ого, хтось сердитий дзвонить. Що воно за бенеря?

Йде до сіней. Хутко входить Анатолій Олександрович.

Анатолій Олександрович *(до Кіндрата Пилиповича)*. Добродій Пилипенко тут?

Кіндрат Пилипович. Не знаю.

Анатолій Олександрович. Ну, можете не грать зі мною комедії. Мені на одну хвилину.

Кіндрат Пилипович. Тю! Хто комедії грає? Диво!

Вбігає Секлетія Лазарівна.

Анатолій Олександрович. Доброго здоров'я! Можна бачити Захара Назаровича?

Секлетія Лазарівна. Не знаю... Він зараз хворий. І, взагалі, я дивуюсь вам, добродію... Здається, ви могли б дати спокій людині, яку ваш же прихвостень так образив.

Входять Захар Назарович і Оксана.

Анатолій Олександрович. Який прихвостень? Яка образа? *(До Захара Назаровича. Улесливо)*. Захаре Назаровичу! Що ж це ви так утікли? Га? Я все-таки хотів би, щоб ви мені, принаймні, об'яснили... Може, вас хто образив без мене? Ви скажіть, як же це так?

Захар Назарович *(стомлено, з ніяковістю)*. Я вам нічого об'яснити не можу... І крім того...

Анатолій Олександрович. Ви вибачайте. Вам, здається, негарно. Я вас турбую. Але мене так боляче вразила ваша записка, що я зараз же побіг сюди.

Захар Назарович. Ви спитайте Хацкеля, він скаже. *(Розпалюючись)*. І потім, добродію, мені це все надокучило. Я — не хлопчик! Я сам служив у земстві тридцять років. Я сам добре знаю, що таке утопія! Це ви комедіанти! От що! Я з вами діла ніякого не хочу мать!

Оксана. Таточку, таточку...

Кіндрат Пилипович *(упівголоса)*. Що за причина тут сталася?

Анатолій Олександрович *(випрямляючись, холодно, із зневажливою посмішкою.)* Прекрасно. Я этого, конечно, и ждал. *(До Секлетії Лазарівни)*. Это, несомненно, ваша работа. Поздравляю. Но вместе с этим имею честь заявить, что торжествовать вам не придется: я выхожу из партии и прошу ко мне больше не обращаться по поводу ваших дел.

Секлетія Лазарівна. Оце так! *(Єхидно)*. З української мови теж виходите? А хто ж нам відчит каси дасть?

Анатолій Олександрович. Секретарь Хацкель! А деньги этого... странного чудака... *(Показує на Захара Назаровича)*.

Оксана. Ви!!

Кіндрат Пилипович. Та в три шиї його, стерву! Що це таке?

Анатолій Олександрович. Если вы все будете орать, то я не скажу ничего о том...

Секлетія Лазарівна. Чи ви бачили таке?! Геть ідіть з моєї хати!

Захар Назарович. Чекайте. Добродію, я не хотів казати, через що не можу лишитись у вас далі. А тепер... Але ні. Ідіть собі...

Анатолій Олександрович, зневажливо посміхнувшись, озирає всіх і помалу виходить.

Секлетія Лазарівна. Треба сьогодні ж скликати комітет! Це казна-що! Це... От вам діячі! От!

Захар Назарович. Як це негарно! Негарно, несподівано!

Кіндрат Пилипович. Оце так чудасія! От тобі й Михалевич, різав та поров його маму! Оце так стригнув!

Захар Назарович *(до Секлетії Лазарівни)*. Дякую, Секлетіє Лазарівно. Дякую. Я помилявся в вас, вибачайте... Спасибі.

Секлетія Лазарівна. Та що там! Правда завжди вийде нагору.

Оксана. Таточку! Ми краще всього поїхали б в отель.

Секлетія Лазарівна. Як?! А то ж чого? Оце славно було б, щоб я вас пустила. Отаке!

Захар Назарович. Ні-ні, дитинко... Так же не можна.

Секлетія Лазарівна. І нікуди не поїдете! Сьогодні ж збираємо комітет і цю справу рішаємо. Годі вже дурить нас. Годі! Хай виходить! Паршива вівця весь гурт псує! Ач! От наші діячі!

Хутко входить Кость у білому костюмі з пасочками і в капелюсі з жовто-синьою стьожкою.

Кость *(до Секлетії Лазарівни)*. Що тут, мамо, сталося? Чого це Михалевич такий вискочив од нас? Що тут таке? *(Здивовано озирається)*.

Захар Назарович, побачивши його, до Оксани щось тихо і швидко говорить, показуючи на Костя.

Секлетія Лазарівна. Нічого, синку, Михалевич виходить з партії. От і все.

Кіндрат Пилипович. І покидає нам свою українську мову. *(Регоче)*.

Секлетія Лазарівна *(до Захара Назаровича)*. Захаре Назаровичу, вам спочинути треба. Костю, я твою кімнату гостеві даю, а ти поки що спатимеш...

Захар Назарович. Секлетіє Лазарівно! Я у вас не зостануся. Ви вибачте мене, але я не можу. Ми зараз їдемо додому.

Секлетія Лазарівна *(вражено)*. Оце так?! Та що ви?

Захар Назарович. Не можу, не можу. Ходім, Саню...

Оксана *(з насмішкою)*. Прощайте, Секлетіє Лазарівно!

Кіндрат Пилипович. Отуди к бісовому батькові!

Захар Назарович *(хвилюючись)*. Я вам скажу, Секлетіє Лазарівно, що я проти вас нічого не маю, але я не можу зоставатись у вас і мовчати. Ви спитайте у вашого сина, де він сьогодні був годину тому назад... Ходім, Саню.

Секлетія Лазарівна. Костю, що це значить?

Кость *(змішавшись)*. Я нічого не розумію... Я був... в університеті.

Секлетія Лазарівна *(до Захара Назаровича)*. Він був в університеті.

Входять Ася й Карпо. Обоє чудно посміхаються. Всі зиркають на них, але особливої уваги не звертають. Тільки Оксана моргає їм і киває головою.

Захар Назарович. В університеті? Ну, добре... Не моє діло. І дайте мені, панове, спокій... Я нічого знать не хочу. Хай собі в університеті... Ходім, Саню.

Секлетія Лазарівна. Та чекайте ж! Що ж ви кидаєте тінь на мого сина й тікаєте? Що ви нас порочите? Ви думаєте, що мій син, як ваша Оксана... Я не дозволю! Подивіться: думає, як має торбу грошей, то й порочить сміє!

Захар Назарович *(ледве здержуючи себе, до Костя)*. Ви зараз були у Ксенії Андріївни, жінки Михалевича, обнімали й цілували її. І сміялися з мене і з її чоловіка! Ні? Не були?

Костя. Я був, але... Смішно... Хм! Ми жартували, а вам здалося... *(Швидко виходить в їдальню)*.

Захар Назарович. Ну, добре. Ходім швидше, Саню...

Оксана. Чекай, на хвилинку. *(Киває Асі й Карпові, до Секлетії Лазарівни)*. Секлетіє Лазарівно. Вибачайте, я до вас за одним проханням.

Секлетія Лазарівна *(розтеряно)*. Прошу.

Оксана. Ви колись казали, що маєте велику протекцію на один завод. Чи не могли б ви дати рекомендацію моєму чоловікові туди?

Секлетія Лазарівна. Чоловікові? Якому чоловікові? Вашому?

Оксана. Та ну да ж! Ми не вінчались, але ви ж така поступова людина, що, розуміється, це не має для вас значіння... Карпе! Проси ж і ти, що ж я сама! Не можете? Ми б там завели «Співоче Товариство»!

Захар Назарович. Саню! Що за комедія?!

Оксана. Татку! Ніякої комедії немає. Це ж — мій чоловік. Я забула тобі сказать.

Секлетія Лазарівна *(з жахом, машинально повторяє)*. Вона забула йому сказать!..

Захар Назарович. Це мене дивує... Ти жартуєш?

Оксана. Нічого подібного! Правда, Карпе?

Карпо *(весь час стояв із здержаною посмішкою)*. Правда.

Ася. Я свідок.

Секлетія Лазарівна. Вона свідок...

Оксана. Але ми тобі це потім об'ясним. Ходім, Асю! Прощайте, панове!

Іронічно вклоняється й виводить розтеряного Захара Назаровича. За ними — Карпо й Ася.

Секлетія Лазарівна. Вона — свідок. Що це — сон? Мара!..

Кіндрат Пилипович. Оце так дівка, ха-ха-ха!..

Швидко вбігає заклопотаний Дримба.

Дримба *(засапано говорить)*. Ху! Я на хвилинку. Куди це так пішли ці,— я їх зустрів на сходах?.. *(До Тихенького)*. Оце добре, що я вас тут застав. Що це ви такі? Я дуже поспішаю. Я хотів сказать... Мені казали, що ви вже організували одне «Співоче Товариство». Так от у мене є гурток хлопців-семінаристів, вони — дуже охоче. Це — семінари, знаєте, дуже хороші хлопці, так той... вони дуже охоче в «Співоче Товариство».

Тихеньки й *(раптом скажено)*. Забирайтесь ви к чортовій матері!!! Ідіот проклятий!!!

Дримба *(приголомшений)*. Та що таке?!

Кіндрат Пилипович *(падає з реготу)*. Ха-ха-ха! От Безумная Лічность! А різав та поров твою маму! Співочі товариства! Ха-ха-ха!

Секлетія Лазарівна стоїть розтеряна й щось шепоче.

Завіса

ЧОРНА ПАНТЕРА І БІЛИЙ МЕДВІДЬ

П'єса на чотири дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Корній Каневич (Білий Медвідь) — митець.
Ганна Семенівна — його мати.
Рита (Чорна Пантера) — його жінка.
Сніжинка.
Мулен — критик, журналіст.
Янсон, Мігуелес, Блек, Кардинал, Сафо, Лемоньє, Мімі, Штіф, Лікар — митці, їхні коханки й моделі.
Пожильці з будинку, публіка, музики і гарсони в кафе.

ДІЯ ПЕРША

Велике ательє; в лівій стіні ззаду — двері в кімнату Рити. Задня стіна — скляна, в ній двері на спільну веранду: скло матове на зріст людини. Трохи далі двері в коридор. Понад лівою стіною широка канапа, посередині стіл для їжі. Праворуч, на самому краю кону стоїть велике, завішене білим, полотно, на якому, коли його одпинають і повертають, видно фігуру жінки, схожої на Риту, що схилилась над дитиною. На стінах не видно малюнків, тільки рисунки вуглем або олівцем.

В ательє Ганна Семенівна. Повна, поважна пані з добрим білявим лицем і розумними великими очима. Ходить обережно повз двері, що на веранду, і з заклопотаною цікавістю непомітно заглядає туди. В розчинені двері далеко видно покрівлі будинків города, а напереді фігури людей, які гаряче балакають між собою. Видно столик, на якому стоїть машинка спиртова, а на ній вариться щось у бляшаній риночці. Над риночкою клопотливо порається Мігуелес — горбоносий смаглявий юнак в оксамитовому піджаці. Видно іноді спокійно-флегматичну постать рудого Блека з червоними баками, виголеними вусами й підборіддям. Він ходить, заклавши руки в кишені бурих, широких оксамитових штанів, які носять італьянські робітники. Щось помітивши, Ганна Семенівна швидко йде в ліві двері, силкуючись, щоб її не побачили.

Зараз же за нею входить в ательє Корній. Великий, трохи незграбний, мішкуватий, має довге пишне біле волосся, як грива, лице схоже на лице Ганни Семенівни, також з виразом доброї, спокійної сили. Нахмурено, обома руками розчісує волосся назад і дрібними кроками товстих ніг ходить по ательє, поглядаючи часом у двері на веранду. Сідає на канапу. Через якусь хвилину входить Рита з веранди.

Дуже тонка, гнучка, одягнена в чорне, лице з різкими рисами, розвиненими щелепами; лице жагуче, майже дике і грубе, але гарне.

Рита *(щільно й з жадібним задоволенням вдивляючись в Корнія, підходить до нього. Немов здивовано говорить)*. Що з тобою, Нію? Чого ти так раптово втік? Га?

Корній *(кудовчачи волосся, силкуючись удати байдужого)*. Зовсім не втік... Я втік? От маєщ...

Він має звичай взагалі робити різні рухи плечима, руками — то тре носа, то поводить плечима, а особливо, як схвильований.

Нате вам, я втік... Ха! От єсть...

Р и т а. А нам всім здалося, що ти втік... Месьє Мулен навіть сказав, що ти побіг з таким виглядом, що так і здається, як вибіжить білий медвідь з ломакою в руках.

К о р н і й *(встаючи)*. Месьє Мулен — дурень, от і все... Месьє Мулен! Подумаєш...

Р и т а *(з лукаво-радісною непомітною усмішкою)*. Ну, месьє Мулен не дурень. Це вже, мій Білий Медведик, трошки занадто. Месьє Мулен — перш усього знаменитий критик. І коли ти на нього будеш ревіти, то він тебе так одрекламує, що...

К о р н і й *(обурено)*. Ná![1] То що, що він критик, так я повинен спокійно дивитись, як... *(Спиняє себе)*. А! Дай мені спокій... І вже. Маєш... Критик, як же... А, дай мені спокій...

Р и т а *(обережно, лукаво)*. Ти ревнуєш?

К о р н і й. Ná, маєш... От єсть... Уже... Ха! Як же, розуміється, до всякого французика. А, дай мені спокій. Тільки я от тобі скажу: коли я тобі вже нелюбий, ти вперед мені скажи, а потім уже що хочеш. От. А інакше... негарно. І месьє Мулен може полетіти догори ногами от туди на вулицю. От і вже...

Р и т а. Мені скучно... Я теж людина. Ти все з своїми картинами.

К о р н і й. Ну, от. От уже скучно... *(Підходить до полотна, машинально піднімає й дивиться на нього, видно, як помалу заглиблюється й забуває за все)*.

Р и т а. Розуміється. Не те, що скучно, а я не можу одна нести на собі всю сім'ю. Дитина хвора. Чому це досі лікаря немає? Може, доведеться виїхати... Чуєш, Нію?

К о р н і й. Аякже... Звичайно...

Р и т а. Та годі тобі.

К о р н і й. Зараз, зараз... *(Хутко повертається до Рити, пильно вдивляється в неї, переводить знову погляд на полотно)*. Гм! Безумовно... Слухай, може, вже можна сьогодні трошки попозувати? Га?

Р и т а *(обурено)*. Ти сказився? Дитина хвора, а я буду з нею йому позувати?! Через тебе Лесик і хворий! Щоб ти знав!

К о р н і й *(винувато)*. Ну от, через мене. От єсть. Просто собі... Йому ж лучче сьогодні?

Р и т а *(злісно)*. Зовсім не лучче, а гірше... Лікар казав, що він не виживе в цьому кліматі, треба їхать. Ось зараз він мусить прийти й рішуче сказати. Ти ж сам це знаєш. «Лучче»...

К о р н і й *(дивиться на неї, раптом клацає пальцями й швидко повертається до картини)*. Безумовно! Так і єсть...

Так-так-так... *(Хапливо шукає очима)*. Де палітра, щіточки? Ех! Ну, нічого.

Р и т а *(стиснувши брови, хмуро дивиться на нього, різко і твердо)*. Мені треба грошей, Корнію!.. Ти чуєш? Я мушу купити лікарства.

К о р н і й. Лікарства? *(Тривожно)*. Доктор прописав? Зараз, зараз. *(Шукає по кишенях)*. Ось маєш п'ять франків... Та було ж уранці лучче. *(Дає гроші)*. Бідний Лесьок... Ех, хлопчинка мій. Ну, та це ж не той... Лікар же казав, пройде... Га? Ах, яке якраз тепер свинство!..

З веранди чути голосні фрази й окремі слова.

— Артист не має нації...

— «Шлунок»...

— Форма?

— Яка форма?

— Що таке «форма»?

Р и т а. В Парижі не пройде... Лікар не міг тобі цього сказати. Це тобі хочеться так думати...

К о р н і й *(прислухаючись до розмови на веранді, неуважно до Рити)*. Ну от. Звичайно, хочеться так думати... *(Зупиняється, слухає)*. Але ж... хворіють же діти й тут...

З веранди:

— Одне мистецтво має вічність!

— О!

— От і «о»... Бо одне воно... форма... а всякий артист... Ха-ха-ха!..

К о р н і й *(до Рити)*. Я зараз. *(Хутко йде на веранду)*.

Р и т а. Корнію! Я маю поговорити з тобою.

К о р н і й. Зараз, голубко, зараз... Я тільки два слова скажу... *(Поспішно виходить)*.

Рита закусює губи й помалу повертається до дверей уліво. Звідти обережно виглядає й виходить Г а н н а С е м е н і в н а, питає:

— Ну?

Р и т а *(хмуро, різко)*. Нічого. Його ніщо не пробирає.

Г а н н а С е м е н і в н а. Але ж хоч трошки ревнував?

Р и т а. Та що з того? Зараз же й забув. Якби я на його очах цілувалась з другим, а йому підставили його полотно, він би й забув про мене. *(Тріпнувши головою)*. Ну, добре!.. Хай так! Побачимо ж, коли так.

Г а н н а С е м е н і в н а. Ах ти, горенько яке з цим хлопцем. Ну, й скажіть на милість, що сталось з ним? І не злого ж серця, господи милостивий. І от таке!..

Р и т а. Нічого! Ми ще поміряємось. Я дитини не оддам за полотно! О, ні! Хоч би воно йому там було найгеніальніше.

Це ще ми побачимо. Хай іде до своєї Сніжинки, коли не любить, а брехати собі не позволю. *(Бере зі столу ніж і сильно встромляє його в стіл).*

Ганна Семенівна. Та що ви, Ритонько?! Він вас не любить?

Рита *(гордо)*. Ого! Хай спробує. Не в тому річ! Він мусить бути батьком, раз родив дитину. Сам застудив, дитина хвора, грошей нема, і йому те все байдуже... Ще сміє ревнувати! Чекай... *(Хмуро задумується).*

Ганна Семенівна. Коли ревнує — знак хороший... Ах, біда яка!.. І не злого серця, господи милостивий... Ну, а цей Мулен хоче купити картину?

Рита. Хоче, здається. Тільки Корній ніби не розуміє моїх натяків. А якби я схотіла, Мулен купив би. Та й йому самому вигідно купити... А поганий все-таки спосіб ми придумали, мамо... Негарний...

Ганна Семенівна. Е, моя дитино, коли сім'ю рятувати, то всякі способи хороші. Аби дав бог, щоб поміг тільки, щоб очулось його серце... Сім'я більш за все...

Рита. Не в тому... А в тому, що й я, може ж, не дерево.

Ганна Семенівна *(тривожно)*. О? Ну, в такому разі краще вже... О, хай бог милує! Краще вже хай свої геніальні картини малює...

Рита *(саркастично)*. Так? Аби синкові жінка вірна була? Ха-ха-ха! Може, і з тим скажете помиритись, що він на Сніжинку задивляється? Аби йому добре було? Овва! Коли він так, то й я не буду мовчати. До якої це пори буде?! Дитина? Він кидає, і я кину! Хай!

Чути плач дитини. Обидві прислухаються.

Рита. Лесик плаче! *(Раптово тривожно кидається й прожогом вибігає в сусідню кімнату).*

Ганна Семенівна *(ідучи за нею, з сумною посмішкою хитає головою)*. Ой, така якраз, що кинеш! *(Виходить).*

На веранді весь час чути глуху розмову. Чується стук. Потім двері з веранди одчиняються, і входить Мулен. Він не молодий уже, але рум'яний, з черевцем, очі розумні, хитрі, сластолюбні й веселі. Пишна золотиста борода розчесана гарним віялом. Волосся посередині з пробором, в оці монокль, одягнений з чисто паризьким шиком.

Мулен. Madame? [2] *(Озирається. Прислухається до кімнати, з якої чути плач дитини).*

В дверях на веранду з'являється Сніжинка. Вона гарна, ясно-біла, вся пухка і жвава, з яскраво-червоними губами. Рухи повільні і граціозні, як лет сніжинок, вбрана з тонким і випещеним смаком, любується собою й почуває владу своєї краси і привабливості.

Сніжинка *(з легкою посмішкою слідкує за Муленом. Потім входить з ним в ательє й питає)*. Месьє, певно, хоче спитати madame, як вона відноситься до теорії мистецтва Гюйо? *(Лукаво посміхається)*.

Мулен *(сміючись)*. Мадемуазель Сніжинка чудесно вміє проходити до самого дна душі людини. Ви якраз вгадали моє таємне бажання.

Сніжинка. Я надзвичайно рада! І думаю, що мадам Пантера — чи то пак! — мадам Каневич з великою охотою скаже вам. Я підкреслюю, месьє, вам, бо з другими вона неохоче про це балакає. Месьє Мулен не вірить? О, в такому разі вона нічого не скаже, й ви нічого не знаєте. Розумієте? Хто в себе не вірить, тому ніхто другий не повірить. *(Лукаво)*. А в таких справах, як «теорії мистецтва», треба в себе вірити.

Мулен *(розуміючи її)*. Ха-ха-ха! Може б, ви мені дали кілька лекцій віри в себе?

Сніжинка. З охотою. Перш усього треба кувати залізо, поки воно гаряче. Раз. Comprenez? [3] Друге: чого хочеш, те мусиш вважати найбільшим за все. Два. Comprenez? Третє. «Теорія мистецтва» мусить обговорюватись не... не під носом у мужа. Voilà tout, mon ami! [4]

Мулен. Дуже прохаю вибачення, шановний професоре, але мушу запитати: який ви маєте емпіричний грунт для ваших многоцінних тезів?

Сніжинка. Мужчині це дуже трудно зрозуміти, але женщина зразу бачить. Раджу вам довіритися моїм тезам.

Мулен. З великою приємністю. Але... Але ще одно питання. Бачите, я держусь того вузько утилітарного погляду, що людина все робить, навіть дрібниці, маючи себе на увазі. Така моя філософія. І от, збираючи перли, які сипле мені мадемуазель Сніжинка, я хотів би уяснити собі, які перли вона збере за це? Ха-ха-ха!

Сніжинка. Сніжинка буде задоволена щастям свого ближнього.

Мулен. Який зветься Білим Медведем?

Сніжинка. Фі, mon cher [5], ви маєте поганий смак ставити крапки над «і».

Мулен. Pardon! [6] *(Посміхається, тре руки, ходить по хаті. Зупиняється)*. Ні, слухайте, серйозно ви маєте дійсні підстави до таких порад мені? Га?

Сніжинка. Я маю серйозні підстави. Раджу слухатись мене. Потім от що: ви хочете купити полотно Корнія?

Мулен. Хочу. Чудесне полотно... Власне, не так той... школа, розуміється, трохи...

Сніжинка. Не крутіть. Полотно — чудесне. І ви на ньому заробите в двадцять раз більше.

М у л е н. О, мадемуазель!

С н і ж и н к а. C'est ça [7]. Нічого! Але раджу вам зараз не купувати. Розумієте? Не купуйте!

М у л е н. О? Він виставить її в салоні, і я вже не зможу тоді купить. Ваша рада...

С н і ж и н к а. Ах, так? Значить, ви не визнаєте один з моїх принципів, що те, чого хочеш, мусить бути більш за все? Ні? В такому разі — adieu! [8] Чорна Пантера не для таких! Фі, жадний!

М у л е н. Я вагаюсь між двома родами краси. Полотно і...

С н і ж и н к а. І гроші!

М у л е н *(сміючись)*. Гроші — теж краса.

С н і ж и н к а. Фі! Я з вами більше не хочу балакати. Ви розумієте красу?

М у л е н. Смію думати.

С н і ж и н к а. Ха! Ви? А хочете, я вам покажу красу. *(Хутко повертається до дверей на веранду, ляскає в долоні і кричить)*. Алло! Алло!

В дверях з'являється худа висока постать Я н с о н а. Лице непорушно спокійне, виголене, голландське; в зубах завжди люлька. Очі дивляться на все спокійно, упевнено, а на Сніжинку — м'яко і віддано.
В один же час з дверей вліво виходить Р и т а і, звертаючись до Сніжинки, говорить.

Р и т а. Вибачте, але я прошу не кричати так дуже, у нас хвора дитина, й це її лякає.

С н і ж и н к а *(щиро-злякано)*. Ах, простіть ради бога! Бідний мій Лесик! Я йому зробила боляче?

Р и т а *(м'якше)*. Він став такий неспокійний.

Янсон підходить і мовчки стає перед Сніжинкою з спокійним чеканням в лиці.

С н і ж и н к а. Простіть, Рито. Більше не буду. Поцілуйте його за мене. Я, бачите, хотіла тільки показати месьє Мулену красу. Він її розуміє тільки в грошах.

М у л е н. Pardon, смію сказати...

С н і ж и н к а. Нічого не смієте сказати. Хоч ви й багато пишете про красу, любов і таке інше, а їх не знаєте. Пляшка вина, добрий ростбіф [9] і пікантна проститутка — от вся ваша краса. C'est ça, monsieur [10]. Янсоне, ви розумієте красу?

Я н с о н *(спокійно пихкаючи люлькою)*. Сподіваюсь, що розумію.

С н і ж и н к а. Подивіться, який тут етаж.

Р и т а. Перший, можете не дивитись.

Янсон, не звертаючи уваги, іде до вікна на вулицю, розчиняє й дивиться вниз.

С н і ж и н к а. Скільки футів буде до землі?

Я н с о н. З тридцять.

Сніжинка. Янсоне, ви розумієте красу?

Янсон *(спокійно, флегматично)*. Розумію.

Сніжинка. Станьте на вікно і стрибайте вниз.

Янсон, пильно подивившись на неї, мовчки бере стілець, підставляє й вилазить.

Рита. Сніжинко, що ви робите? Лишіть. Що за дурниці. Янсоне, злізьте, я не позволяю!

Янсон, не звертаючи уваги, лізе на вікно з люлькою в зубах.

Мулен. Месьє Янсоне, ви б хоч люльку свою лишили тут.

Сніжинка. Янсоне! Злізьте. Я згадала одну істину з Євангелія про бісер. Злізьте!

Янсон мовчки злазить, зачиняє вікно, ставить на місце стілець і одходить.

Сніжинка *(до Мулена)*. Можете купувати полотно. *(До Рити)*. Цей біфштекс хоче купити полотно Білого Медведя! Ха-ха-ха!

Мулен *(з витонченою і злісною іронією)*. Не дивлячись на те, що мадемуазель Сніжинка на цьому втеряє.

Сніжинка. Я? О, прошу. Я нічого не можу втеряти.

Рита. В чому річ? Я нічого не розумію. *(До Мулена)*. Ви справді хочете-таки купити полотно Корнія?

Мулен. З великою охотою, але месьє Корній не продає й не продасть.

Сніжинка. А ви його налякайте, що як не продасть вам, напишете про нього руйнуючу критику, що полотно його — нікчемність. Та і в салон можете не допустити. Гроші — сила.

Мулен. Мадемуазель Сніжинка сьогодні холодна и гостра, як в тундрах Сибіру.

Сніжинка. Скільки ж даєте? Корнію! Ідіть сюди!

Мулен. Я ще нічого не даю... *(До Рити)*. А мадам згодилася б, щоб її прекрасний образ був прикрасою мого кабінету?

Рита. Ви хіба лишили б його у себе?

Сніжинка *(іронічно)*. О, напевне! Через два дні був би уже у Швайцера і продавався б в тридцять раз дорожче!

Мулен. Ви занадто, мадемуазель, читаєте в душах!

Сніжинка. А особливо в таких, як ваша!

Входять Корній, Блек і Мігуелес. Блек і Мігуелес з ложками в руках, їдять з каструльки кашу, яку держить в одній руці Блек.

Мігуелес *(палко до Блека)*. Мистецтво мусить відбивати все! А найперш страждання, радість людей! Мистецтво...

Блек *(спокійно)*. Дуже прошу. Я вчора страшенно страждав животом... Може б, ти проявив це таємне страждання...

Мігуелес. Вульгарність не одповідь!

Сніжинка. Білий Медведю! Слухайте, продасте ви своє полотно месьє Швайцеру, чи то пак месьє Мулену?

Корній *(здивовано)*. Я ніяке полотно не продаю, пановe... От єсть! Ніякого полотна не маю. Я все вже продав, що мав. *(Поводить рукою по стінах)*.

Сніжинка. А це?

Корній. Це — в Салон. І воно не скінчене... От маєш. Тут роботи ще... Ха! Ні-ні, месьє Мулен, тут лучче й не думайте... І не думайте... Тут, мої панове, плюс!.. Це моя робота. Тільки моя! В цьому, мої панове, моя, скажу я вам, надія... От...

Мігуелес *(грізно)*. Продать?! Що продать?! Це полотно? Зараз? *(До Мулена)*. Ану, спробуйте, месьє, купити його! Ану! Це полотно купити? Та ви знаєте, що в цьому полотні? Ну? А! Ви, критики! Тут імпресіонізм, реалізм, натуралізм? Правда? Тут — бог! Розумієте? Ви можете бога купити? Говоріть!

Блек. Їж кашу, Мігуелес.

Мігуелес. Я сам оцими руками порву полотно, як сеньйор Корній продасть його вам. Voilà! [11]

Блек. Мігуелес, їж кашу, бо не зостанеться.

Мігуелес машинально бере кашу з казана.

Мулен. Сеньйор Мігуелес більший рояліст, ніж сам король... Але мушу спитати, колись же та продасть месьє Корній своє полотно?

Сніжинка. Із Салона продасть! Ось коли.

Мігуелес. Безумовно! *(Їсть кашу)*.

Корній. Мої панове! Я мушу наперед скінчити його... Наперед треба, знаєте, скінчити. А я не знаю, чи до Салона встигну... Ну, як там, Рито, Лесику, га?

Рита. Зараз лікар прийде, спитаєш у нього.

Корній. Ну, от, лікар. От єсть. А полотно стоїть... От і маєте... Салон.

Сніжинка. Ех, Білий Медведю, скували ви себе лікарями, Лесиками, пелюшками! *(Дивиться з сміливим викликом на Риту)*. Артист мусить бути вільним од усього і жерцем тільки краси! Правда, сер Блек?

Блек. Yes! [12]

Рита. Білий Медвідь, Сніжинко, так і робить, не бійтеся!

Сніжинка. Так? О ля-ля! Хіба такі вільні? Ха! Вільні трішки інакше виглядають. Ех, славне було колись Запоріж-

жя! От, месьє Мулен, знаєте, було колись в українців таке військо, яке не знало сім'ї. Це були рицарі війни і краси! Коли чого хочеш добути, то мусиш все йому віддати. От всім артистам Січ Запорізьку установити. Киями того, хто одружиться.

Р и т а *(холодно-вороже)*. Так? О, таких «рицарів» багато знайдеться.

С н і ж и н к а. Ви думаєте? Ой, ні. Сильних мало. Через пелюшку не переступлять. Ха-ха-ха! Ходімте, Яйсоне! Мігуелес, не стережіть полотно, все одно продадуть. *(Стук у двері з коридору)*.

Р и т а. Ввійдіть.

Входить л і к а р. З настовбурченими сивими бровами і різким крикливим голосом.

Л і к а р *(киває всім головою, до Рити)*. Ну, як? Що нового? Нічого?

Р и т а. Нічого.

Л і к а р. Температура не впала?

Р и т а. Ні.

Л і к а р. Треба подивитись. Ходімте.

Ідуть наліво.

Корній кудовчить волосся, ходить по хаті.

С н і ж и н к а. От, Мігуелес, женіться й малюйте дітей і їхні страждання.

М і г у е л е с. В стражданні дитини найбільше чистоти і краси!

Б л е к. Я як був малим, то тільки й знав, що страждав на шлунок.

М і г у е л е с. Ти з пелюшок — цинік.

Б л е к. Навпаки, найчистіша й найгарніша, виходить, істота.

Мулен підходить до полотна, піднімає покривало й дивиться.

М і г у е л е с *(обертаючись туди, до Блека)*. Ти подивись: ну що варті всі ваші казочки, голі тіла, фантасмагорії перед цим великим... Цим вселюдським, цим виразом любовної скорби матері над дитиною... Тут... тут... чорт забирай, тут історія людей, тут екстракт всякої любові і краси. Ну, ти, шлунок, подивись! Та це полотно весь Салон ковтне, весь, з усіма вашими примітивами, імпресіонізмами і всім лахміттям! Ось де краса! Бачиш, шлунок?

Б л е к. Їж кашу, Мігуелес, бо буде порожній шлунок.

С н і ж и н к а *(різко)*. Це — краса? Це інстинкт! Краса не тут. Картина тільки показує, що в автора велика сила, й більше нічого, яка навіть такий пошлий мотив може зро-

бити гарною симфонією тонів. Але вона ж і показує, що автор гине! Білий Медвідь гине в пелюшках!

К о р н і й *(виходячи з задуми)*. Що?.. А, панове, лишіть... Е, що там дивитись.

М у л е н. Месьє Корній, я можу знайти вам доброго покупця на це полотно. Правда! Хочете?

К о р н і й. А, мої панове, дайте мені спокій... Нікому я не продам. Ну що ви, їй-богу... Та й не до полотна мені. От маєш... Хай воно собі...

С н і ж и н к а. Ходім, Янсоне!

Виходить л і к а р, за ним Р и т а.

Л і к а р *(до Корнія)*. Сина треба вивезти з Парижа. І якнайшвидше. Помре. В Італію або в гори. Цими ж днями.

К о р н і й *(розтеряно)*. Цими днями?

Л і к а р. Чим швидше, тим краще. Говорю рішуче. *(До Рити)*. Що прописав,— робити зараз же...

К о р н і й. А тут не можна помогти?

Л і к а р. Сказав — ні. Прощайте. *(Виходить, хмуро уклонившись всім)*.

С н і ж и н к а *(хутко підходить до Корнія, сильно стискає йому руку і з чуттям говорить)*. Ех, ви! Бувайте... Ходімте, панове!

Всі прощаються й мовчки виходять.

Р и т а. Ну?

Корній ходить по хаті, кудовчить волосся, тре носа, поводить плечима.

Р и т а. Ну, Корнію?

К о р н і й. Ну що?

Р и т а. Що ж ти думаєш?

К о р н і й. У нас нема грошей.

Р и т а. Я це знаю. Ти мусиш дістати.

К о р н і й. Де? *(Здивований)*.

Р и т а. Де хочеш.

К о р н і й. Я не можу дістати... Де ж я дістану? Даєш... Якби я міг дістати... Мені он треба за місце в Салоні, потім... той, потім франків сто, щоб... ну, словом, за протекцію... А де я візьму?

Р и т а. Ти мусиш дістати.

К о р н і й. Господи боже мій! Та де ж я дістану? От єсть. Що я, не хочу, чи що? Ну, маєш собі... «Мусиш»... Розуміється, мушу... Гм! «Цими днями»... Я не можу цими днями... От єсть: я не можу тепер із Парижа їхати.

Р и т а. Значить, ти цілком свідомо вбиваєш Лесика?

К о р н і й *(вражено)*. Рито?! Та як ти можеш... Господи боже мій! Лесика... Ех!.. «Цілком свідомо»... От це маєш!

Р и т а. Цілком свідомо. Ти знаєш, що від тебе залежить його врятувати, й ніби не догадуєшся.

К о р н і й. Я знаю? Я?!

Р и т а. Ти.

К о р н і й. Що ти хочеш сказати?

Р и т а. Те, що ти сам весь час думаєш.

К о р н і й *(сердито-тривожно)*. Я нічого нѣ думаю. От єсть! Ну що ж я думаю? Я нічого не думаю. Говори, що я думаю?

Р и т а. Ти думаєш, що треба продати полотно.

К о р н і й. Продати полотно? Яке полотно?

Р и т а. Он те.

К о р н і й. Ну?

Р и т а. Та й усе.

К о р н і й. Та що ти говориш?! Щоб я продав це полотно! Нескінченим?! Та як же це можна? Що ти говориш? Ха! Щоб я продав це полотно. От узяв і продав, і все. Наче старі штани... От — це єсть! От то-то! Ха-ха-ха!

Р и т а. Це — єдиний вихід. Або смерть Лесика, або продаж полотна.

К о р н і й. Та чого ж смерть? Ну, маєш собі! Прийшов якийсь ідіот, сказав смерть, і вже. І єсть. Чого смерть? Чого смерть?

Р и т а. Того, що ця хвороба у малого може не сьогоднізавтра перейти в скоротечний туберкульоз, і в два дні його не стане. Розумієш?

К о р н і й. Та хто сказав?

Р и т а. Лікар.

К о р н і й. А, маєш, лікар!..

Р и т а *(надзвичайно тихо)*. Корнію! Не доводь мене до... Ти виявляєш такий егоїзм, що мені гидко до... бажання плюнути на тебе. Щоб прикрити цей егоїзм, він лікарю не вірить. А кому ж вірити? Сніжинці твоїй?

К о р н і й. Ну, то що я маю робити? Ну? Продати полотно? Та хто його купить нескінченим? Маєш!

Р и т а. Мулен купить.

К о р н і й. А, Мулен! Ага, це розуміється... «Мулен купить». А я як? Як же я, ти подумай, ну, ти подумай: продать полотно, це полотно... А я ж як? Так от собі живи, і потім все... Та чи можеш подумати це: не скінчить і продать?..

Р и т а. Можу.

К о р н і й *(глибоко вражений)*. Можеш?! Не скінчить, одірвать половину серця і кинуть? А маєш, та цього не буде! А цього не буде ні-за-що. А візьми всього мене тоді й

викинь. Що то справді? Прийшов якийсь лікар і вже маєш. Та що то? Лесик не вмре, я скінчу, і тоді... тоді можеш продавати... Та не купить Мулен! Нізащо не купить. Хто може купити нескінчене полотно? Де ти бачила?

Р и т а. Він зараз гроші дасть, а скінчиш потім.

К о р н і й. Він не дасть.

Р и т а. Дасть. Позичить.

К о р н і й. Не дасть, кажу я! Він позичить знаєш, за що? *(Дивиться на неї)*. А, маєш. А так, я не позичу!

Р и т а. Він купить нескінчене.

К о р н і й. А я нескінчене не продам. От і єсть.

Р и т а. Що ж ти хочеш?

К о р н і й. Нічого. Дай мені спокій.

Чути плач дитини.
Рита схоплюється й вибігає.
Корній ходить по хаті, кудовчить волосся. Через якийсь час Р и т а з дитиною на руках входить в ательє, за нею Г а н н а С е м е н і в н а.

К о р н і й *(хутко підходячи до Рити, яка сідає на канапі)*. Ну що, як? Чого він плакав? Леську! Ти чого плакав, га? Ти чого плакав, медвежа моє біленьке, га? Який він став... Болить, га? Посміхається... Ах ти ж моє, дитинча хороше... *(Зворушений сідає й дивиться на сина)*.

Г а н н а С е м е н і в н а *(обережно милуючи по голові Корнія)*. Сину! Тільки не сердься... Ну, подумай сам, чим же ця крихточка винна, га? І хіба ж таки вона не дорогша за шматок того, прости мені, рядна? Синочку, продай...

К о р н і й. Мамо... *(Кудовчить волосся)*. Ви, мамо, бачите, все судите по-своєму... А я по-своєму. От і єсть... О...

Р и т а *(нахиляючись до дитини)*. Лесику, скажи татові, що він тебе не любить... Скажи йому, що він безсердечний, жорстокий...

К о р н і й. Ну, от маєш... Та ти подумай же, як я можу це зробити? Ну? Так зразу... На, трах, продав, нема нічого, порожній весь.

Р и т а. Ти не порожній... Ти знов будеш. Син — один, а полотен ти можеш написати багато... Це ж, Нію, один жах і егоїзм, що ти навіть вагаєшся... Ну подивись на нього, невже ти можеш допустити, щоб це твоє живе, рідне тобі творіння погибло?.. Це ж ти, частина тебе. І ти оддаси за те мертве рядно? Нію!

К о р н і й. Ну, це ти... То не мертве... І то частина мене... А, боже, боже!

Г а н н а С е м е н і в н а. Синочку, ось утрьох благаємо тебе... Хіба ж тобі таки так важко? Ну, подумай же хоч сам: шматок полотна, фарби — і живе творіння, дитина твоя...

Р и т а *(підносячи Лесика до Корнія)*. Обніми тата, попрохай його, Лесику, попрохай... Потягни за вуса... Посміхнись до нього... Дивись, як він посміхається до тебе, якби він знав, що ти присуджуєш його на смерть!

К о р н і й. Ну що ти їм скажеш! Видумали собі смерть, і маєш... «На смерть». Яка смерть? Ніякої смерті нема й не буде! Правда, моє медвежатко? Правда, моє дитинча хороше? Ніякої смерті, будеш вели-и-кий, великий, виростеш, будеш малювати... Посміхається... Будеш? Га? Як слабенько кривить губки... Змінився все-таки. От рисочка нова... Не дам, не дам тобі, моє бідне, померти... Мій Лесик не помре, ні-ні, тато не дасть. Правда? Тато такий великий, його Медведем звуть, він нікому, навіть смерті, Лесика не дасть. От маєш... причепилась до мого хлопчика... Вимучила його, малюсінького, беззахисного... Он рисочки нові йому намалювала... Зовсім нові... *(Пильно вдивляється й далі говорить уже неуважніше, майже машинально)*. Рисочки цілком інші. От одна... І губки... І носик... Бідного хлопчика. *(Озирає схилену Риту й Лесика)*. І у мами...

Рита подивляється на Ганну Семенівну, яка одповідає їй підбадьорюючим, задоволеним поглядом і хитанням голови.

К о р н і й. Зовсім нові рисочки... І не такі... не такі... Гм! Зовсім не такі... а... Ну да... От тут... Безумовно! *(Схоплюється й біжить до полотна, піднімає покривало й дивиться)*.

Р и т а *(стрепенувшись, перекидається повним одчаю поглядом з Ганною Семенівною)*. Корнію!!.

К о р н і й. Зараз, зараз... Я одну хвилиночку. Одну хвилиночку... Моментально... Так-так... Зовсім не так... Зараз, зараз... *(Хапливо бере з столу палітру й щіточку)*. Зовсім не так... Зараз, голубко, зараз... Ми все це зробимо... я тільки... Все буде добре... *(Поспішно мішає фарби. Біжить до Лесика, вдивляється, одмахуючись од Ганни Семенівни й Рити, які тягнуть його)*.

Р и т а. Корнію!!! Я тобі говорю, схаменись!

Г а н н а С е м е н і в н а. Сину! Та зглянься ж ти, хіба ж тепер час?..

К о р н і й. Зараз, зараз... Ну, хвилиночку... Моментально... Отут... Ну, безумовно. Ах, зовсім це не те!.. *(Біжить до полотна, зупиняється, дивиться з одчаєм)*. Не те! Зовсім не те! Все к чорту! *(Кудовчить волосся)*.

Р и т а. Корнію! Іди сюди.

К о р н і й. Ах, дайте мені спокій! Ну що там? Ну, не можна ж так! Ну, добре, я знаю, Лесик хворий... Дайте ж

мені... Не можна ж так! *(Одходить од полотна, вдивляється. Біжить до дитини)*.

Рита *(сильно хапає його, притягує до дитини)*. Це хто? Говори!

Корній *(здивовано)*. Що ти, Рито?

Рита. Я тебе питаю, хто це? Син твій?

Корній. Рито!

Рита *(беручи його руку, прикладає до лиця дитини)*. Чуєш?

Дитина починає плакати.

Корній. Ти йому боляче зробила!

Рита *(жагуче, гнівно)*. Ні, ти йому боляче робиш! Ти його вбиваєш. Чуєш ти? Дитина помре. Помре! Але я тебе загризу тоді! Задушу власними руками! Май це на увазі.

Корній *(в одчаю)*. Рито. Рито... От єсть... Ну, добре, ну, заспокойся, я подумаю... *(Дитина плаче)*. Тш-ш... Цить, Лесику, цить, мій малесенький... Все буде добре... Все... все... *(Чмокає, дитина змовкає. Корній понуро задумується, дивлячись на нього)*.

Ганна Семенівна. Сину! Ну, хіба ж таки можна бути таким? Ну, нехай собі там малюєш, але ж де ж таки видано, щоб рідну дитину зневажати через те, що... мистецтво... Мистецтво, сину, не дасть тобі того, що жива людина.

Рита. Корнію. Говори: продаєш?

Корній глибоко зітхає. Мовчить. Тихо робить рукою дитині забавку.

Рита. Корнію!..

Корній *(знову зітхає. Стає на коліна перед дитиною й з любов'ю дивиться на неї)*. Не знаю... Підожди трохи.

Рита. Не можна ждати. Сьогодні ж треба...

Стук у двері, і зараз же входить Сніжинка. Немов схаменувшись, у порога зупиняється.

Сніжинка. Ах, вибачайте, я думала...

Рита *(раптом дико й люто схопившись, робить рух, неначе збирається стрибнути на неї. Різко)*. Вам чого?

Корній встає й озирається.

Сніжинка *(здивовано посміхається)*. Що з вами? Ви, дійсно, як пантера, готові кинутись на мене. Я прийшла на хвилинку спитати: чи Білий Медвідь виїжджає, бо тоді ательє хоче взяти Клара. Але я бачу... *(З посмішкою повертається йти)*.

Корній. Моє ательє?

Рита. Клара може брати. Ми їдемо.

Корній *(здивовано)*. От маєш! *Моє* ательє... З якої речі? От єсть!

Р и т а. Ти ж не будеш лишати його за собою.

К о р н і й. А, боже... *(Кудовчить волосся)*. Та хіба... Та я не знаю, чи ми поїдемо ще. Я не знаю. От! *(До Сніжинки)*. Хай Клара не сподівається.

С н і ж и н к а. А я вже думала...

Р и т а. Клара може сподіватись. Так і скажіть їй.

К о р н і й. А, Рито, так же не можна... Ательє моє, я в ньому роблю... А, маєш... Чи поїду, чи ні, а ательє... ***(До Сніжинки)***. Хай шукає інше. От єсть...

Р и т а *(чітко і глухо)*. Так?

К о р н і й. Безумовно... Що ти за мене, справді, той... Я сам знаю... Я за тебе не рішаю...

С н і ж и н к а. Так я й скажу. *(З посмішкою граціозно вислизає з кімнати)*.

Р и т а. Так, значить, ти не продаєш картини?! Корнію! Гляди! Продаєш чи ні?

К о р н і й. Рито... Не можна ж так зразу.

Р и т а. Ні, тільки зразу! Ні?.. Ні?.. *(Дрижить вся)*. Добре... *(Кладе дитину на канапу)*. Візьміть, мамо, Лесика. *(До Корнія)*. Чудесно. Тобі, розуміється, більше хотілося б з цією проституткою...

К о р н і й *(скривившись)*. Рито, Рито...

Р и т а. А що? Ні? Всякій проститутці сім'я гидка... Ну, добре!.. *(Біжить до стіни, здіймає пальто, капелюх, одягається)*. Тебе душить сім'я? Тобі дорогше полотно і Сніжинка? Так? Ти думаєш, що я буду твій «очаг» берегти? На, маєш, я тобі тепер покажу! Слухай, от тобі заявляю: ти не хочеш підтримувати сім'ї, і я не хочу. Ти живеш для себе, і я буду. Хай Лесик помирає, мені все одно. Я не можу сидіти над ним і дивитись на те, як він гине. Я буду теж жить. Поки ти не згодишся продати картини, ти мене не побачиш в сім'ї. Чуєш?

Г а н н а С е м е н і в н а *(тривожно)*. Рито, що ви таке задумали?

Р и т а. Мамо! Я говорю серйозно. Хочете — бережіть Лесика, хочете — ні, я тепер пальцем не вдарю, хоч би зі мною... *(Люто зціплює зуби. До Корнія)*. Ти продаєш картину? Говори!

К о р н і й *(уперто)*. Рито, не безумствуй.

Р и т а. Ні?! Я тебе питаю: ні?

К о р н і й *(на злість уперто)*. Ні!

Р и т а. Ну, так прощай!! *(Вибігає)*.

Г а н н а С е м е н і н а. Рито!! Господи, що ж це діється? Сину, ради бога, що ти робиш?! *(Дитина починає плакати)*.

К о р н і й *(стає на коліна й починає потішати її, цмокаючи і примовляючи)*. Цить, моє хороше, цить, дитинко, цить,

хлопчик мій білесенький. Мама твоя — дика, безумна, але вона вернеться.

Ганна Семенівна. Сину! Скажи ж, що ти собі думаєш?

Корній *(холодно, уперто)*. Нічого, мамо... Лесик видужає... Вона завтра прийде... Цить, моє покинуте бідне медвежатко... Цить, моє життя, цить! *(Дитина плаче. Підводиться, хапає себе за гриву й поводить з мукою головою)*. Ах, свинство ж яке, боже мій...

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Артистичне кабаре, поділене надвоє колонами. В другій, задній половині видно стойку з пляшками, закусками і т. п. За столиками публіка. Глухий гомін балачок, музики і сміху.

В першій половині ряд столиків. Передні порожні. За задніми сидять дві групи. В першій позаду: Мігуелес, Блек, дівчина з білим боа, тихо балакають.

В другій попереду Кардинал — поважний суб'єкт, з довгим волоссям, немолодий, одягнений з претензією на оригінальність, Лемоньє — гарний юнак з похмурим лицем; Мімі — гарненька «модель»; Сафо — жвава, непосидлива. Побіля крутяться гарсони.

Сафо. Гарсон! Гарсон! Прошу жовтого лікеру на рахунок цього пана. *(Показує на Кардинала)*.

Кардинал *(поважно)*. Дитино! Не вводь в блуд одного з малих цих! А ти, сину мій, не подавай, бо рискуєш своєю кишенею одповідати перед хазяїном. Істинно говорю тобі, Сафо: лукаву й жадну душу маєш...

Сафо. Ха-ха-ха! Ти сьогодні, мій старенький, в чудовому настрою. Я беру з собою сьогодні на ніч Мімі, бо мій Кардинал удушить мене проповіддю до ранку. *(Жалібно)*. Старе-е-нький, я питки хочу, фі, соромся, скупердяго!

Кардинал. Дитино, сказано: аз прийду, і нап'ється. Чекай, прийде Еміль... і...

Хутко входить Штіф, худенький, вузьколиций, худий, сіруватий.

Штіф. Bonjour, messieurs — dames! [13] А! Servus![14] Два Аякси!.. Ся маєте? Servus, Кардинал! *(Тоненьким голоском до Мімі)*. Мі-мі! *(З Сафо ручкається сильно, бурно. Ляскає по спині Лемоньє, що хмуро одсувається)*. Гарсон! Вос! Раздва! *(Вішає пальто на вішалку)*. Мої панове! Я весь горю! О, не коханням, не цим святим і... і чудовим вогнем. *(Позирає на Лемоньє)*.

Кардинал. А грішним і низьким голодом.

Штіф. О, ні! Сьогодні я снідав. Ні, щось інше з'їдає мою душу. Уявіть собі, кого я тільки що бачив?

Сафо. Жовту Габріель!

Штіф *(зневажливо кривить губи)*. Пфе! Я про неї й забув думати. Мулена з Чорною Пантерою.

Сафо. О-ля! Де? Коли?

Кардинал. Дитинко, не хвилюйся, все можливо на цім вередливім світі.

Штіф. Знаєте, де вони були ці дні, як вона так трагічно кинула свого Медведя?

Мігуелес *(встає й підходить. Гаряче)*. Ви бачили сеньйору Каневич?

Штіф. Так, сеньйоре, я бачив сеньйору Каневич з сеньйором Муленом.

Сафо. Значить, вона вже тепер його amie [15]? О, бідний Білий Медвідь! Він такий симпатичний!

Штіф. О-ля! Це ще невідомо, хто бідний! В тому-то й трагедія нашого бідного Мулена! Уявіть собі: вона вже третій день живе на його гроші, найняв їй на Grands Boulevards [16] квартиру, їздить на автомобілях і... *(піднімає палець догори)* і... ще ні одного поцілунку! Ха-ха-ха.

Сафо *(з щирим жалем)*. О, бідний!.. Та як же вона так сміє!

Кардинал. Дитинко, не хвилюйтеся, все можливо. Ну?

Штіф. Ну, і що вам більше! Хіба це не трагедія? Мулен — і такі видатки! От влопався... Ха-ха-ха! Якби ви його бачили! От запалила! Очі горять, сам аж схуд... Двісті франків за два дні... Сам казав...

Лемоньє. Мерзота! І тут підрахував.

Штіф. О, Мулен скрізь, mon vieux [17], підраховує! Двісті франків! Ná, це Мулен тепер мусить чимсь одплатити.

Мігуелес. А ви звідки знаєте, що ні одного поцілунку? Хіба вони не разом живуть?

Штіф. О, ні! Він казав, що вона чогось жде. Взагалі, я вам скажу, мої панове, це надзвичайно пікантна історія. Як розказував мені Мулен, це щось екстравагантне. Це любов якоїсь дикунки. Вона то обіцяє йому неземні блага, то сміється з його; то рветься, то сидить як камінь. Потім схоплюється, велить везти себе в шантани, регочеться, робить скандали. Але це... о, в цьому і є трагедія нашого Мулена, це його найбільш притягає до неї! Ха-ха-ха! Ох, натягне вона великого носа старому Мулену. Але ж я буду радий. Ого!

Мігуелес стріпується й одходить до свого столика.

Лемоньє. Через що ж Мулен вам все це розказував?

Штіф. О, ми з ним близькі приятелі! Мій добрий Мулен... О! Ще як він був простим репортером, ми з ним знялися.

Сафо. Ах, я хотіла б ще раз побачити цю дикунку! Вона дуже гарна! Правда, старенький! Ти б у неї закохався?

Кардинал. Досить з мене і цивілізованої. Я вже.. *(Змовкає)*.

Входить Корній, похмурий. Озирається, ніби кого шукає, киває всім головою, роздягається й сідає окремо за передній столик.

Корній *(гарсону, що підійшов)*. Вос.

Штіф і компанія переморгуються.

Корній *(голосно до Мігуелеса)*. Мігуелес, Сніжинки ще не було тут? Не бачили?

Мігуелес. Ні, не було. Вона має зараз прийти.

Корній. Ага... Дякую... *(Задумливо тарабанить пальцями по столику)*.

Штіф *(до Мігуелеса)*. Eh bien, mon ami [18], як же там з Салоном? Приймуть вас?

Мігуелес. Я з Салоном нічого спільного не маю! Хапуги й чиновники! Їм би виставку свинячих окороків робити, а не мистецтва. Товстопузі буржуа!

Штіф. Ха-ха-ха!

Кардинал. А вашу, Блек, роботу візьмуть?

Блек. Сподіваюсь.

Кардинал. Чудесні люди. Знавці мистецтва.

Штіф і Сафо сміються.

Мігуелес. А ти не підмазував Сербена? Ні?

Блек *(безрухомо-спокійно)*. Підмазував.

Мігуелес *(палко)*. Ну? І вони — чудесні люди?

Блек. На цей раз для мене чудесні.

Мімі ввесь час обережно, але неодступно, ніжно кокетуючи, зачіпала Лемоньє, часом щось шепочучи.

Лемоньє *(раптом підводячись, до неї хмуро)*. Ходім.

Мімі *(охоче, хутко встаючи, до всіх)*. Adieu!

Сафо. Ти куди?

Мімі *(скромно)*. Ми підем прогулятись.

Лемоньє, оглядаючись, ні на кого не дивиться.

Кардинал *(до нього)*. О, хмурий юначе, куди веде тебе твоя понура душа? Чому покидаєш нас в самоті?

Лемоньє *(беручи під руку Мімі)*. Adieu! *(Виходять)*.

Сафо. Ну й Мімі! Ах, каналія, як вона вміє це робити! О ви, мужчини! От уже й утішився... Ná!

Кардинал. Дитинко! Він артист. Всяка краса йому близька й утішна.

Штіф. Ха-ха-ха. О, ця потішить!

Входять Сніжинка і Янсон.

Сніжинка *(злегка в такт похитуючись, на ходу наспівує)*:

Si voulez de l'amour,
Depechez vous toujours.
O-la-la la-la la la-la [19].

А, святійший Кардинале! Ви вже на своєму місці з прекрасною Сафо? Servus! Сеньйор і сер також? *(Кидає погляд на Корнія)*. А де ж Каміль, Доден, Варсавія? Де ж поет наш? *(Здоровкається)*.

За нею Янсон з люлькою в зубах.

Кардинал. Сьогодні наша братська обитель буде пустувати. Наші орли полетіли на бал «незалежних новаторів». Hélas [20]!

Сніжинка. Ах, бал «незалежних новаторів», це — виставка неестетичної естетики й огидної краси? Фі, я їм руки не подам. *(Гарсону)*. Мені на той столик *(хитає на стіл Корнія)* blanche [21]... Янсоне, я думаю, ви не будете нудитись в суспільстві шановних колег моїх? Tres bien [22]! Я маю дещо сказати нашому Білому Медведю.

Янсон мовчки вклоняється й сідає біля Штіфа.

Блек *(голосно)*. Панове! Хто хоче чути поему нашої поетеси? *(Показує на дівчину в білім боа)*.

Сафо. О, я, я! *(Схоплюється)*.

Кардинал. Поему нашої поетеси? О, який сюрприз! Ми слухаємо всіма вухами наших душ! На стіл! На стіл! Стіл для поетеси!

Блек. Заспокойтесь. Поетеса сьогодні хоче читати для вибраних. Хто хоче бути вибраним?

Кардинал, Сафо, Штіф. Я, я, я!

Блек. В такому разі приклоніть вуха душ ваших до нашого столика.

Кардинал. О, з великим раюванням! Я зарані переношусь в надземні сфери краси й поезії. *(Всі переходять на той стіл, за ними спокійно Янсон. Поетеса починає тихо читати)*.

Тим часом Сніжинка підходить до Корнія, кладе йому руку на плече й тихо говорить:

— Добрий вечір, сумний Медведю!

Корній *(виходячи з задуми)*. А, добрий вечір... Сідайте... Я, знаєте, той... трохи задумався. Ви давно прийшли?

Сніжинка. Ні, зараз оце... *(Сідає проти нього)*. Ну, як ся маєте? Цілий день вас не бачила. Що нового?

Корній. Нічого... Що ж може бути нового.

Сніжинка. Як Лесику?

Корній. Сьогодні лучче... Далеко лучче. Не плаче... Жар менше... Лучче. Що лучче... то лучче, то правда. То правда...

Сніжинка. А про Риту нічого не знаєте?

Корній. Ні, не знаю... Не знаю нічого. Не знаю... Що ж, з Ритою кінець. Це — ясно... Тільки все-таки їй треба було б якось, той... якось це інакше. Так мені здається... Занадто вона гаряча... дика... самолюбива.

Сніжинка. Ви каєтесь?

Корній. Я не каюсь. Ні... Що ж? Тут дві сили... стукнулись... Так мені здається... Каятись нема чого. Лесику лучче... Тільки все-таки... той... все-таки... якось це не так. Я знаю, вона пішла до Мулена...

Сніжинка. Ви ревнуєте? Ха-ха-ха! Ну, розуміється, до Мулена, а ви думали куди? А потім піде до другого. А ви мали її за таку святу? О, такі швидше котяться. Святість — найслабша перепона, вона занадто напружена, мій бідний Медведю! Святість легше всього рветься... Ха-ха-ха! О, бідний, покинутий муж сидить, сумує, колихає дитинку й гіркі сльози ллє. Бідний, бідний! Ні, я певна, що ви повісилися б, якби Лесик помер. Правда?

Корній. Тут, Сніжинко, мало смішного. Тут, бачите... Не вмію я вам сказати... тут...

Сніжинка *(гаряче-злісно)*. Тут тільки смішно! Ви хто: артист, творець краси чи фабрикант дітей? Хто?

Корній. Е, все можна говорити. Тут, Сніжинко, не те. Тут...

Сніжинка. Ні, тут тільки «те»! Артист є жрець, артист — весь краса повинен бути, весь! Пелюшки, горщечки, колиски — це не його справа! Двом богам не служать! Хто хоче бути великим артистом, той не повинен бруднити себе. Ну що з того, що помре ваш Лесик? Будемо говорити, нарешті, прямо. Що з того? Ну, не стане на світі шматочка м'яса, яке кричить, робить неестетичні штуки і... і в'яже людей. А замість того ви стаєте вільним, легким, ви всі сили дасте тому, що вічно, що вище м'яса! Так-так, Медведю, гарний і бідний!

Краса вічна. Ну, подумайте самі об'єктивно, холодно: не правду я кажу?

К о р н і й. А, маєш. «Подумайте». Та хіба тільки треба «подумать», щоб усе добре було? А тут *(б'є себе в груди)* подумаєш? Єсть тут щось, і ніякі думання нічого не поможуть... Маєш... І ті також говорять: «Подумай». Ну, і думаю, ну, і що? От і єсть. А те, що тут ніяких дум, не розуміє. От і вже. «Подумай»... А боже, боже! *(Сильно зачісує руками волосся назад)*.

С н і ж и н к а *(якийсь мент мовчить. З усмішкою)*. Так... Значить, ви — не артист. Я помилилась. Я думала, що в вас велика сила і ви дасте щось надзвичайне. А що ви дали досі? Нічого. Декілька малюнків, які зараз же й продали, бо у Лесика пелюшок не було, бо Лесику було холодно і треба було дров купить, бо Рита заслабла, і треба було касторки купувати, бо... А! Фе! Артист з голови до ніг, од мозку до серця мусить бути красою, коли хоче не малюнки дати, а красу, велику й вічну! От що, мій Медведю! Сім'я — це дикі, темні інстинкти, це звіряче, а краса — в чисто людському. Чуєте, Медведю?

К о р н і й. А-а, все можна сказати, все... Та що з того? Може, й так. Тільки ви все-таки... не так. Що таке краса? Що таке людське? А... все можна сказати. Все, Сніжинко, можна сказати... Так-так. А що я не дав нічого, то правда, е-е, правда... Але дам, Сніжинко, дам!

С н і ж и н к а. Не дасте.

К о р н і й *(стукає кулаком по столі)*. Дам!

С н і ж и н к а. Не дасте.

Підскакує г а р с о н.

— Месьє?

К о р н і й *(здивовано)*. Я... нічого. А проте... Дайте мені... пляшку коньяку і дві чарки. Найміцнішого.

С н і ж и н к а. Може, не треба, Медведю?

К о р н і й. Не треба? Ні, давайте... Треба. *(Гарсон біжить до стойки і зараз же приносить)*. Дам, Сніжинко! Мушу дати, бо розірве мене те, що от тут... *(Показує на груди)*. Мушу. От і єсть. Хочу не хочу, а мушу.

С н і ж и н к а. О-ля! Так вам і дозволять!

К о р н і й. Нá, маєш! Хто мені не дозволить?

С н і ж и н к а. «Священний очаг сім'ї», пелюшки, Медведю!

К о р н і й. Ні, цього не буде... Це мусить якось інакше. От хай все це якось... той... І вже інакше... Так неможливо. А, ні, так уже далі неможливо! Або хай вона теж заробля, або десь Лесика дати... Я не знаю, а, боже, я нічого не знаю ще,

як там, але так неможливо далі. От і вже. *(З мукою)*. Сніжинко, вірите, мене душить отут *(показує на груди)*, я не можу! От не можу, та й усе. Я мушу щось дати... Я вже мушу! Я не можу дрібничок... От це полотно, я хотів дати щось таке, що мусить... що віки життя мусить пронизати одною ниткою. Розумієте, Сніжинко, провести нитку через усе життя, як бублики нанизати на неї те, що у всіх віках було й буде. От так його понизати, та й уже. Ну, і от... Дрібниця — триста-чотириста франків, і все к чорту. І вже маєш... Нема нічого... І от єсть тобі... А, боже!

Сніжинка *(наспівує)*:

Si voulez de l'amour
Depechez vous toujours.

Ні, Медведю, нічого ви не дасте. Малюйте пелюшки, єдине вам зосталось; товстенькі буржуазки будуть купувати й вішати над колисками своїх товстеньких бебе!.. Ха-ха-ха! Закиньте вічне, воно не має ніякого відношення до буржуазок. Зате матимете батистові пелюшки для Лесика. Ну, наливайте, вип'ємо за батистові пелюшки! Ха-ха-ха!

Корній. Ні, за вічне... Сніжинко. *(Наливає)*.

Сніжинка. Ну, а признайтеся, болить серце за кігтями Пантери? Га? Признайтеся.

Корній. Пийте, Сніжинко. І не смійтеся з мене... Ви дуже гарна, а коли смієтесь з цього, то не гарно. Вибачте... але правда.

Сніжинка. О? Я гарна? Ви думаєте?

Корній. Дуже гарна. В вас пірнути можна...

Сніжинка. Чом же ви не пірнаєте?

Корній. Е, Сніжинко... Ну, за вічне! *(П'є)*.

Сніжинка. Ні, відповідайте. Я хочу знати.

Корній. Пийте краще. Не все треба знати...

Сніжинка. Пелюшки не пускають?

Корній. Не треба сміятись... Не треба, Сніжинко. В пелюшках теж краса. Ах, краса, краса і в них... Е, наливаймо ще! Все одно, як той казав... Тільки не смійтесь.

Сніжинка. А я хочу з вас сміятись! Хочу сміятись до... сліз. Медведю! Чуєте, до сліз! І знаєте через що? Сказати? Га? Сказати? *(Хвилюється)*. Ну що ж, і скажу! Через те, Медведю, що... що люблю вас. Чуєте, люблю... О, ви червоніє-те?.. Так-так, люблю. Але не так, як... Ні, я не буду про неї говорити. Чуєте? Я не буду про «неї» говорити. Я люблю вас так, що ви дасте дійсну красу. Я красою оточу нашу любов, такою красою, що з-під ваших рук може вилитись тільки краса. Чуєте, мій великий Білий Медведю? Але для моєї лю-

бові треба бути вільним, моя любов не в'яже і не знає зв'язаних, моя любов — тільки любов. Чуєте, Медведю? Хочете випити за мою любов? Хочете? *(Хвилюється)*.

К о р н і й. Сніжинко. А, боже! От єсть... Сніжинко, лучче мовчіть, бо вийде не краса, а... Це все не так. І не те...

С н і ж и н к а. Чому не говорити про це?

К о р н і й. Не треба... Не зараз... Я нічого не знаю... Де... вона?! *(Стукає кулаком по столі)*.

С н і ж и н к а *(глухо)*. Вона з Муленом.

К о р н і й. А, з Муленом!.. Вона з Муленом. Розуміється, вона з Муленом.

С н і ж и н к а. Ви її любите?

К о р н і й. А я знаю, чи я люблю її, чи ненавиджу? Я знаю? Вона здушила мене, от що я знаю! От це я знаю...

Коло другого столу часто чуються викрики захоплення, тихе читання поетеси.

С н і ж и н к а. Хто сильний, той все з себе може скинути.

К о р н і й. О, не все... А, вибачайте, не все. Віків з себе не скинеш... Ха! А Лесик і Пантера — віки. Розумієте, Сніжинко? Ні? А, бо ви — Сніжинка. Ха-ха-ха! Ну, вип'ємо за віки, коли так, і за... Сніжинку, і за красу, і за... за... Пийте, Сніжинко. За Пантеру не хочете? Ха-ха, о, вона — справжня Пантера! Ну та нічого. А, нічого... *(П'є, наливає, знов п'є)*.

С н і ж и н к а *(раптом ненатурально регоче)*. Ха-ха-ха! А ви й повірили, що я вас люблю? Невже повірили? Правда?

К о р н і й *(просто)*. Повірив.

С н і ж и н к а. Ха-ха-ха! Одначе, самовпевнений же ви! Як легко повірили. Та за що ж би я вас любила? Га? Ха-ха-ха! Ах ви, простодушний Медведю! Чистий Медвідь — так і повірив... Ха-ха-ха! О, голубе, щоб Сніжинка полюбила, треба щось для того мати, треба щось Сніжинці за те дати. Бачите Янсона? Ану, спитайте його, що йому дала Сніжинка за те, що він дає? Ану! О, Янсон розуміє красу, навіть красу страждання... Ха-ха-ха! А він так одразу й повірив... І навіть просить не говорити про це. Думкою боїться зрадити. Ха-ха-ха!

К о р н і й. Значить, помилився... Ви досить щиро говорили. Ну, помилився...

В цей мент чується дзвінкий жіночий голос за колонами, й хутко входить Р и т а, багато одягнена, в модному капелюсі, з блискучими очима, різкими, піднятими рухами. До М у л е н а, що йде за нею:

Р и т а. Ну, швидше! Я замерзла... Вина і всього... О, тут вже... А! І Білий Медвідь єсть із білою Сніжинкою? Яка поезія! Месьє Мулен, ви не соромтесь, тут всі свої. Ми сядемо тут? Чудесно... Швидше вина. Гарсон! Вина!

К о р н і й *(зразу напружившись, побачивши Риту, сідає так, щоб видно було Риту. Голосно до Сніжинки)*. Ну, так за вічне, Сніжинко! *(П'є)*.

Р и т а. Ха-ха-ха! Мулен! А ми за мент! Правда?

М у л е н *(розглядаючись, теж піднято)*. О, чого? І ми за вічне можемо випити! *(Ввічливо вклоняється Сніжинці й Корнієві, ті недбало хитають йому головою)*.

Р и т а. Ні, хочу за мент! Тільки за мент. Правда, Білий Медведю? Чи ти мене вже й не пізнаєш? Давно не бачились, може, й забув уже? Добрий вечір! Це ж я — жінка твоя.

К о р н і й. Добрий вечір!

Р и т а. Як же там твоє велике полотно?

К о р н і й. Чудесно... Моє полотно чудесно стоїть.

Р и т а *(з натиском)*. Стоїть?

К о р н і й. Стоїть.

Р и т а. Ага! А ти собі тут?

К о р н і й. А я собі тут.

Р и т а. Ха-ха-ха! Ну, значить, все в незмінному стані... Чудесно! Ми, значить, сучасні супруги! Ха-ха-ха! От це я розумію. *(Видно, тяжко питати, з зусиллям)*. Ну, а як він називається? Ах, Лесик, ну, так, Лесик? Як же там наш Лесик? Га? *(Дуже швидко, до гарсона)*. А, вино... Це яке? Фі,я цього не хочу, я не люблю... Не звикла... А це? Ага, це добре. Ну, Медведю, як же син наш, га?

К о р н і й. Піди подивись...

Р и т а. Ніколи, голубчику... Сьогодні ще маю в Chat noire [23] їхати, а завтра теж цілий день зайнятий. *(До Мулена)*. Правда, милий? Може, ви, Сніжинко, знаєте? Хоч вас і не цікавлять такі дрібниці, але ви тепер, мабуть, ближче стоїте до них і знаєте?

С н і ж и н к а. О, розуміється, знаю. Я тільки що од Лесика... Він себе чудово почуває... Зараз так сміялася з ним... Ніяк не хотів пускати мене...

Р и т а *(хрипло)*. Хіба?.. *(Прожогом наливає шклянку вина й випиває)*. О, значить,усе добре... Ну, і чудесно! Ха-ха-ха! І нам чудесно. *(До Мулена)*. Що ти, мій старенький, так сидиш, наче в гостях? Пий! Пий же, говорю! Плачу за все!

М у л е н. Рито, і тут буде те саме, що вчора?.. Ха-ха-ха!

Р и т а. А що вчора? А хіба вчора погано було? Ха! Я вчора одному цікавому добродію, такому, як, наприклад, от цей *(повертається до Штіфа, що цікаво підійшов)*, пляшкою голову погладила... *(До Штіфа)*. Може, хочете спробувати? Чудесно виходить!

Ш т і ф. О, дякую, я не цікавий до таких експериментів.

Р и т а *(до Сніжинки)*. Так, кажете, наша дитина... ха-ха-ха... гарно себе почуває?

Сніжинка. Пречудово! Такий веселий, свіжий, я його давно таким не знаю. Білий Медвідь хоче навіть писати його й мене... Вашу фігуру витерти й замінити моєю...

Рита *(гостро-дико до Корнія)*. Правда?!!

Корній. А, маєш!.. Ні. Сніжинка жартує...

Сніжинка. Але це чудесна ідея! Ха-ха-ха!

Рита *(мовчки, тяжко дихаючи, дивиться на Сніжинку. Тихо-хрипло)*. Сніжинка дуже весело жартує. Але... *(Круто одвертається до Мулена)*. Ну що, правда, тут весело? А бач, не хотів іти! Насилу затягла сюди... Тут так весело жартують, так затишно... Ну, чом же не п'єш? Пий!.. Фу, душно як! Треба роздягатись.

Встає, роздягається й вішає пальто на колону. Після того прибирається проти дзеркала.

Мулен *(до Штіфа)*. Ти думаєш, я знаю... Це вино знає, де воно, що воно? Так само я знаю... Ця женщина вміє закрутити голову... О, вона вміє! Але все одно! Ха-ха-ха! Ти дивуєшся? О, я сам себе не впізнаю. Мулен здурів. Так ти можеш всім сказати. Мулен здурів, і більше нічого! Пий. *(П'є)*.

Штіф. За женщину, яка вміє закрутити! *(П'є)*.

Рита *(підходячи до столу)*. А! Мій старенький часу не гає! Але чому так пусто сьогодні тут? Де ж сім'я артистів?

Штіф. Сім'я артистів, мадам, на балу «незалежних новаторів».

Рита. А це що за категорія? Яке новаторство ще заводять? Може, щоб мужчини родили дітей, а женщини жили з полюбовниками?

Штіф. Ха-ха-ха! О, я був би першим ворогом таких «новотворів».

Рита. А чому ті сидять там? Сер Блек, Мігуелес! Ідіть сюди. І ви, Кардинал. Ідіть до гурту, веселіше буде. І дам ваших кличте. Це — ваші amies? Чудесно! Тут жон немає, всі ми amies. Правда, Мулен? Ха-ха-ха! А ти боявся йти сюди, думав, що я до мужа побіжу. Ну, от мій муж, ну і що ж? Біжу? Га? Ха-ха-ха! Ми сучасні супруги! Ну що ж ви, Блек, Мігуелес? Не хочете?

Ті встають і нерішуче переходять на цей стіл.

Рита. От і чудово. Ви ще п'єте? Пийте, Мулен платить. Власне, не Мулен, а я, бо те, що він зараз платить, я потім одплачу. Правда, Мулен? Скільки я тобі вже винна? Рахунок ведеш? Ну, і веди...

Мулен. А розуміється, веду. Всяк своє веде! Пийте, панове! Чорна Пантера всіх нас частує. Ха-ха-ха! Штіфе, пий!

Р и т а *(до Корнія й Сніжинки)*. А ви чого ж? Не хочете? Мулен, я хочу танцювати! Скажи, щоб прийшли сюди музики.

М у л е н *(схоплюючись в п'яному захваті)*. Музики? Тут?

Р и т а. А де ж? Я хочу танцювати танок апашів [24]. З тобою! Хочеш?

М у л е н. Розуміється, хочу! Ха-ха-ха! Гарсон! Музиків сюди. Хутко! Ми будемо танцювати танок апашів з Чорною Пантерою. О-ля! Геть столи! Панове, пересідайте на другі столи, середина вільна мусить бути. Штіфе, помагай!

Видко, як гарсон говорить щось хазяїну, той стискує плечима, одповідає, і гарсон біжить у другий кінець кабаре. Через якийсь час веде музиків. Публіка починає підходити наперед і зазирати крізь колони.

Р и т а *(на Мулена)*. Ач як розходився! Ха-ха-ха! Мігуелес, що ви на мене так дивитесь? Га?

М і г у е л е с *(серйозно)*. Я не впізнаю сеньйору.

Р и т а. Чому? Весела? О, я вмію бути дуже веселою. Може, хочете зо мною танок апашів станцювати?

М і г у е л е с. Дякую, я не вмію.

Р и т а. Шкода. У вас постать дуже хороша для цього танку. Ви його не вмієте? А я вмію. О, чудовий танок! О, і музики вже йдуть. Мулен, на середину.

К о р н і й *(весь час п'є і стає хмурнішим і хмурнішим. Раптом не видержує й голосно говорить)*. Запніть завісу.

Р и т а *(хутко в його бік)*. Що? А ви хто такий? Яке вам діло? Не подобається, можете забиратись. Не сміть запинати! Я хочу танцювати! Прошу всіх, все кафе, весь Париж! Чорна Пантера, коханка Мулена, буде танцювати танок... *(До Мулена)*. Ха-ха-ха! А месьє Мулен уже й просіяв? О, ні, я ще не коханка і не amie месьє Мулена! Я — жона артиста Корнія Каневича. Voilà! Ось — мій муж. А я жона його, буду зараз танцювати танок апашів. Ну? Музики готові?

Голос од музиків:

— Готові!

Публіка товпиться крізь колони. Сніжинка щось говорить Корнієві, але той понуро дивиться на Риту.

Р и т а. Ну, Мулен, починаємо?

М у л е н. Я весь тут.

Р и т а *(плескає в долоні музикам)*. Алло!

Музики грають. Рита й Мулен танцюють. Дедалі то з більшим запалом, якоюсь дикою, п'яною жагою і майстерством.

С н і ж и н к а *(захоплено встає й жадно слідкує. До Корнія)*. Вона гарна, Медведю! Вона страшно гарна!

Р и т а. Швидше, муэики!

Корній п'є, але не зводить очей з Рити. Кулаки його машинально стискуються. Він то схопиться, то знов сяде. І знов п'є чарку за чаркою.

Р и т а. Фу, годі!.. *(Важко дихаючи, підбігає до Корнія).* Ну що? Гарно танцювала?Га?

С н і ж и н к а. Чудово, Рито!!!

Р и т а *(не звертаючи на неї уваги).* Ну? Не думав, що я можу, га? Ха-ха-ха! Думав, тільки пелюшки мити можу? Що ж ти мовчиш? Подобається, кажи?

Корній сильно ставить чарку на стіл, не одповідає.

Р и т а. Ха-ха-ха! Обережно, чарку розіб'єш, двадцять сантимів коштує, не хватить заплатити. Ха-ха-ха! *(Обходить).* Мулене, дякую! О, дякую... Ну що, Мігуелес, може, ви зо мною хочете? Ах, ви не вмієте! Ну, не треба... А публіки скільки. *(До неї).* Цікаво, правда? Ха-ха-ха! *(Публіка розходиться, балакаючи).*

Ш т і ф. Ви чудово танцювали, це щось надзвичайне. У вас така пластика...

Р и т а. Невже? Пластика? О, у мене пластика, ха-ха-ха!.. А ви не п'єте? Панове, мусите всі пити, бо буду сердита. Блек, пийте, я не хочу, щоб коло мене були тверезі очі! Мусите всі п'яні бути.

Б л е к. У п'яного, мадам, очі більш тверезі, ніж у тверезого.

Р и т а. Все одно! Мулен... О, мій Мулен... які в тебе зараз чудові очі. Білий Медведю! Подивись, які очі у месьє Мулена. Подивись. Мулен, покажи моєму мужу, які в тебе очі зараз... Масляні, жадні, ха-ха-ха! Такі і в мого мужа були колись... Що ви, панове, шепочетесь? Не вірите? Спитайте у мого мужа. А Мулен все так же дивиться... Одурів, правда? Але чекай, ти ще рано дивишся... так. А це забув... *(Виймає з-за корсажа карти).* Хочеш грати?..

М у л е н *(з викликом).* Хочу!

Р и т а. А? Не боїшся вже?

М у л е н. Все одно. Чим швидше, тим краще! Давай!

Р и т а. О? А я не хочу... Панове, хто хоче з нами в карти грати? У нас гарна гра. Ми граємо з Муленом на поцілунки. Кожний поцілунок мій коштує сто франків або одна ніч любові... Але я на поцілунки тільки з моїм Муленом граю. Вже програла йому п'ять поцілунків, ще п'ять і... і... я твоя? Правда? Amie, га? Ха-ха-ха! Чуєш, Білий Медведю? Хочеш грати з нами?.. Але, бідний, чим же ти гратимеш? Хіба полотном? Ха-ха! Ну, Мулен! Граймо! Панове, хто хоче? Мігуелес? Блек? Кардинал?

Сафо. Я хочу грати!

Рита. О? Чудесно! Теж на поцілунки?

Сафо. О, ні, я на гроші. Кардинал, я хочу грати.

Мулен. Штіфе! Грай! Ставка — скільки хто хоче. Гра — штос.

Всі тихо між собою балакають. Підходить Янсон.

Рита. Поцілунок на червоного короля. На тебе, Білий Медведю! Ха-ха-ха!

Мулен. Ще хто?

Янсон. На жирову кралю сто франків або один поцілунок.

Сніжинка *(схопившись вражено)*. Янсоне, це що?

Янсон *(спокійно)*. Краса виграє.

Мулен. Ще хто?

Сафо. І я на жирову кралю десять франків.

Рита. Ого! Швидше, Мулене!

Мулен. Ще хто? Нікого? Одчиняю колоду. *(Дає направо й наліво)*.

Сафо. Жирова краля! Програла!

Мулен. Побита!

Янсон *(спокійно)*. Краса виграє.

Рита. Ну, Білий Медведю? Хто кого: чи Мулен тебе, чи ти Мулена?

Мулен. Раз-два. Раз-два. Червоний король. Побитий. Шість поцілунків! Прошу. Хто ставить?

Кардинал *(виймаючи гаманця)*. Гм! Я волів би, дитинко, щоб ти грала на поцілунки. *(Дає гроші)*.

Сафо. Он я-як? Ах, ти ж... Ну, чекай!

Рита. Два зразу на червоного короля! Кінчать — так кінчать!

Мулен *(в захваті)*. Чудово! Ще хто?

Янсон. Сто на жирову кралю.

Сафо. Я десять на неї!

Мулен. Чудово! Одчиняю колоду. Раз-два. Раз-два. Раз-два. Червоний король. Побитий. Вісім поцілунків!..

Сафо. Далі ж, далі! Що за свинство!

Мулен. Ах, далі... *(Здає)*.

Рита. Білий Медведю! Побиває тебе Мулен! Та що ти все п'єш? Ти б краще пограв! Га? Не хочеш? Останні два поцілунки ставлю... *(В голосі мука і одчай завзяття)*. Прощайся. Ну?

Корній помалу встає й підходить до столу, заклавши руки в кишені.

Мулен *(з легкою тривогою, але й з викликом дивиться на нього)*. Месьє Корній хоче грати?

Корній. Ні, хочу дивитись.

Р и т а. Тільки дивитись?..

С а ф о *(незадоволено)*. Е, я не хочу грати, як так.

К а р д и н а л. То найкраще, дитинко, давай сюди гроші. То не наша гра.

М у л е н *(до Рити)*. Ну? *(Випиває склянку вина)*.

Р и т а *(встає. Глухо)*. Уже вісім? Більше ніхто не хоче грати?.. Ну, розуміється. Значить, зараз кінець? Ну!.. Знаєте що, Мулене: або квит на все, або... кінець грі і... всьому. Хочете?

М у л е н *(хвилюючись)*. На все квит чи тільки на поцілунки?

Р и т а. Ха-ха-ха! І тут торгується. Ні, за рукавички, що ви сьогодні купили, я вам зостанусь винна п'ять франків! Кінець або так, або так! Ну?

М у л е н. Добре. На червоного короля?

Р и т а. На червоного короля!

М у л е н *(здушено)*. Одчиняю колоду. Раз-два. Раз-два.

К о р н і й. Стійте. *(Дуже хвилюється, хрипло)*. Ні, нічого... здавайте!

Р и т а. Що ти хотів? Що ти хотів? Чекайте, Мулене! Що ж ти хотів, говори скоріше! Ну? Ну, що? Ну, говори ж, ти!

К о р н і й. Нічого, далі...

Р и т а *(дико)*. А-а! Ну, так далі, Мулене, далі, швидше кидай подлого червоного дурня! Швидше ж, ну!.. Руки дрижать,— теж мужчина!

М у л е н *(трусячись весь)*. Раз-два. Раз-два. *(Всі напружено слідкують)*.

Р и т а. Швидше! Швидше!

М у л е н. Червоний король! Побитий!

Р и т а *(тихо опускаючись на стілець)*. Ну, от і кінець. Побитий. *(Заплющує очі й сидить як мертва)*. Тепер кінець.

К о р н і й *(хрипло, голосно)*. Ну, а тепер весь квит на моє полотно... На полотно. Ну?

М у л е н *(розтеряно)*. На полотно?

Рита хутко підіймається й напружено застигає.

К о р н і й. Так, на моє полотно. Не варте?.. Програю, ваше полотно і... Чорна Пантера. Виграю... моє полотно... і... Чорна Пантера.

Р и т а *(гордо)*. Чорна Пантера не програється! Я йду за Муленом. Ходім!

К о р н і й *(тихо)*. Я не скінчив же... Я хотів сказати: «і Чорна Пантера буде вільною». Вона може й тоді піти з Муленом. *(До Мулена)*. Ну? *(Мулен вагається)*.

С н і ж и н к а *(обурено)*. О, крамар паскудний! Та грайте ж!

Мулен *(з кривою посмішкою)*. Добре! На що ставите?

Корній. На жирову кралю.

Сафо. Ой, не треба, вона програє!

Корній. Здавайте.

Мулен *(дрижачим голосом)*. Одчиняю колоду. Раз-два... Раз-два... Раз-два...

Довго рахує. Видно, як Рита дрижить і жадно слідкує за картами; Корній стиснув кулак, стоїть непорушно; Сніжинка глибоко зітхає.

Мулен. Жирова краля... *(Убитим голосом)*. Взяла...

Випускає карти й криво-жалко посміхається до всіх. Всі глибоко зітхають.

Корній. Полотно моє... А Чорна Пантера вільна... *(До неї)*. Хочеш додому?

Рита мовчки йде до вішалки, одягається.

Сніжинка *(в захваті і схвильовано стискуючи руку Корнію)*. Ви гарні, Медведю. Те правда, що я вам говорила. Чуєте? Янсоне, платіть, ходімте! *(Хутко виходить)*.

Рита *(підходить до Мулена, тихо)*. Простіть, Мулене, я все верну вам, що позичила... Простіть, що дала вам неприємності... *(До всіх)*. До побачення. *(Корнію, не дивлячись на нього, несміло)*. Можна взяти тебе за руку? У мене ноги дрижать.

Корній *(беручи її під руку)*. Ми поїдемо... Гарсон, я завтра прийду заплатити... *(Гарсон мовчки уклоняється)*.

Корній і Рита помалу виходять. Всі проводжають їх мовчазними серйозними поглядами.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація першої дії.

Корній сам в пальті ходить по ательє, сильно зачісуючи пальцями волосся назад і, видно, глибоко й тяжко про щось думаючи.

Зліва хутко виходить Рита, теж в пальті, але без капелюха, несе на руках дитину. За нею Ганна Семенівна, яка, витираючи сльози, неспокійно говорить.

Ганна Семенівна. Ритонько! Ну, навіщо ви його сюди? Тут холодно. І сонний він...

Рита. Нічого, мамо, нічого. Тут видніше, я хочу роздивитись його. Я ж хочу побачити його як слід. *(Кладе на канапу, сама стає навколішки, хапливо розмотує)*. Ну, покажись своїй мамі, покажись своїй гидкій мамі. Кинула тебе, кинула, погана... О, муко моя рідна!.. Ну, який же ти став? Який?..

Господи! Як же схуд він! О, боже! Та що ви з ним зробили?

Ганна Семенівна. Ритонько, Ритонько... Нічого не робили... То вам так здається... Йому лучче навіть стало.

Рита. «Лучче»?! Та подивіться ж на очі його! В них смерть!.. Боже мій!

Ганна Семенівна. Та господь з вами, дитино, що то ви таке говорите! А хай бог милує од таких слів... Що ви, справді? Дитина навіть не плакала... Тиха, як янгол. От ще таке...

Рита *(раптом)*. Сніжинка сьогодні ввечері була тут? І він сміявся до неї?

Ганна Семенівна. Яка Сніжинка? Ніякої Сніжинки тут не було.

Рита. Ага. Значить... *(До дитини)*. А я думала, що Лесика мого вже одняли... Одняли кров мого серця. Лесю, Лесюню, Лесику мій, який же ти став! Як же тихо ти посміхаєшся... Чого ти так посміхаєшся страшно, дитино моя, життя моє? Лесику! Мама?.. Пізнав. Пізнав маму? Пізнав свою кров. *(Дико, жагуче, несамовито починає цілувати личко дитини, ніжки, ковдру, якою замотано Лесика)*. О, моє єдине щастя, єдине сонце, моя радість, біль мій солодкий, пекучий. Лесику! Лесю! Лесику! Посміхнись до мами, ось прийшла до тебе. Мама не дасть тебе нікому, мама безумна, але мама серце своє вирве для тебе... Лесику, Лесику!.. *(Припадає до нього з судорожною, жадливою любов'ю)*

Ганна Семенівна *(підходячи до Корнія, що все ходив по хаті)*. Сину, роздягнися... Та чого ти такий?

Корній *(машинально роздягаючись)*. Нічого, мамо... Все добре. Годі... Бог з ним...

Рита. Корнію! Іди сюди.

Корній підходить.

Рита *(любовно, несміло)*. Подивись, зовсім твоє чоло... Навіть волосики так закручуються... Бачиш?

Корній киває головою і з тихою сумно-любовною посмішкою дивиться на сина.

Рита. А ще через рік буде вилитий тато. Сядь тут, коло нього... Дивись, як він оченятками на тебе водить... Тихий же який він став! *(Зі скорб'ю)*. Чого ти, дитино, тиха така?! Що ти чуєш?

Ганна Семенівна. А, Рито, та не вигадуйте ви бог зна чого! От напались! Раз у раз він такий тихенький...

Рита. Як він на тебе дивиться... Очей не зводить. *(З ревністю)*. Лесику! Маму вже забув? Лесику!.. Ні-ні, сміється... Сміється до мами! *(Починає жагуче цілувати)*.

К о р н і й *(одводячи її голову)*. Обережно, Рито, ти його душиш...

Р и т а. Я?! Душу?? Я душу?? О-о! А ти бачив, як кішка носить в зубах кошенят? Я малою завжди однімала, думала, що вона їх задушить. От так і я душу... *(Припадає до сина)*. От так і я душу. От так і я... Ти моє кошеня... Ти моє ведмежа маленьке... Ох, у мене серце розірветься!

Г а н н а С е м е н і в н а. Буде, Рито, хай він засне... Кладіть його в колиску. Недобре. Давайте сюди...

Р и т а. Ой, ні! Я ж так давно-давно не бачила його. Я сама його закачаю. Сама, на руках своїх. Сама в колиску покладу, сама нічку просиджу над ним. Сама, сама!.. Дитиночка спатоньки хоче? Моя біленька? Хоче, моя зіронька бліда? Зараз, зараз... О, бліда ж яка! Боже мій, боже...

Г а н н а С е м е н і в н а. Та, розуміється, буде бліда в цих туманах та дощах... Тут і доросла людина без привички заслабне... Як вони тільки живуть тут, господи? Швидше б уже вибратись звідси... *(До Корнія)*. Синку, ти вже не гайся з картиною, продавай її швидше, господь з нею, та їдемо...

К о р н і й. Картину? Яку?

Г а н н а С е м е н і в н а. Та оту ж таки...

Р и т а *(хапливо)*. Мамо, мамо. Не треба ж! Хай потім, не треба зараз!

Г а н н а С е м е н і в н а. Та чого ж потім? Треба ж уже...

Р и т а *(хапаючи Корнія, що стає підійматись)*. Сиди, сиди! Мамочко, не треба... Я ж вам казала. Ідіть до себе, я хочу щось сказати Корнієві. Ідіть, мамо...

Г а н н а С е м е н і в н а *(стискуючи плечима, іде)*. Та до якої ж пори? Дитина он...

Р и т а. Мамо, мамо! Я сама, я сама...

Ганна Семенівна зітхає й виходить.

Р и т а. Чого ти такий, Нію? Чого? Ти ще не простив мені, ні?

К о р н і й. Нічого, Рито, нічого... Що ж там прощати? Нічого нема... Нічого...

Р и т а. Ні, ти якийсь став інший... Ти всю дорогу мовчав, тут мовчиш. Що ти думаєш, скажи? Скажи все, я все зроблю, ну, скажи ж...

К о р н і й. Та нічого ж, Ритонько... Нічого... Все це якось не так... Не так все це в нас... От і все...

Р и т а. Що ж не так? Що?

К о р н і й. Ну, все оце... Якось ненормально...

Р и т а. Що ж тут ненормального? Що я люблю свою дитину? Хіба ж ти її не любиш?

К о р н і й. Люблю... А, Рито, люблю... Тільки ми між собою. Та я не знаю... Не так все це. Не повинно так бути...

Р и т а. Що ж між нами?.. Може, ти мене вже не любиш? Ну, говори прямо! Говори.

К о р н і й. О, ні, люблю... А-а, люблю так, що... І сам не думав, що так люблю. І Лесика, і тебе. І от... От це й не зрозуміло й ненормально.

Р и т а. Та що ж ненормально? Може, думаєш, я не люблю тебе? Думаєш, зрадила тобі? Це думаєш?

К о р н і й. Ні... Я вірю тобі... *(Хоче встати).*

Р и т а. Та куди ж ти? В чому ж річ?

К о р н і й. В чому?.. Ха, в чому. Щось ще єсть... А, Рито, тут ти мене не зрозумієш. Тут, я бачу, ти мене не зрозумієш. Ти мене не зрозумієш. І говорить не варто... А, не варто... Ні-ні... *(Хоче встати).*

Р и т а *(не пускаючи)*. Та сиди ж, Нію... Чого ж я тебе не зрозумію? Мистецтво? Так?

К о р н і й. Так, мистецтво.

Р и т а. Ну, то чом же я тебе не зрозумію? Чом? Хіба ж я тебе досі не розуміла? Хіба я не була тобі товаришем? Хіба я не боліла твоїми болями й не раділа твоїми радощами? Нію? Хіба ти можеш мені дорікнути? Хіба ж я тебе не любила, не зливала своєї душі з твоєю? Нію? Мужу мій? Навіщо ж таке говорити своїй найближчій людині? Навіщо ж так безумно мучити її й себе? А дитина? Чим же вона винна? Чим її можеш докорити? Що любиш її? Але ж вона невинна за це. Ну, не люби її, викинь на вулицю, забудь, покинь...

К о р н і й. А, якби я міг викинути!

Р и т а. А ти б хотів? І мене хотів би викинути? Хотів би? Ну, викидай... І з чим же ти зостанешся? Ти будеш порожній, бо життя тільки в цьому, це єсть найлюдське. Приймеш холодну, гарну Сніжинку? Красу? Життя, Нію, не в красі, краса в житті, в любові, ось в цьому! *(Показує на Лесика)*. Це єсть людське... Нію, Нію, ну, що з тобою сталося, ти ж мій єдиний, чулий, добрий... Нію, як можеш ти нас так мучити, як можеш, за віщо? Ну, вдумайся сам, як ти нас усіх мучиш! За що? Що ми тобі зробили? Що любимо тебе, що... Ой Нію, Медведю мій прекрасний, я ж люблю тебе так, що в той день помру, як побачу, що ти не хочеш більш мене. Скільки я перемучилась за ці дні... О, боже! І знаєш, що рішила? Знаєш? Що я вб'ю тебе, Лесика і себе! Я не можу жити без вас... Я не знаю, кого я більше люблю, тебе чи Лесика, але знаю, що без половини серця жити не можу, Нію! Хай ці інстинкти дикі, сліпі — я не можу... От і знай це... Ну, обніми ж мене, обніми, пригорни, я так змучилась за тобою, так витягнулось все серце до тебе і до... до дитини нашої...

К о р н і й *(зворушений, обіймаючи, сильно пригортає до себе)*. Рито моя, Рито моя...

Р и т а. Твоя, твоя, милий, вся твоя. Ми всі троє — одно... Пам'ятаєш у Кіплінга? Пам'ятаєш: «ми всі троє — одно» [25]? І от нас троє, і ми всі одно... *(Десь чується тиха приглушена гра на скрипці)*. Хто то грає? Ах, то італьянець-композитор...

К о р н і й. Як гарно грає...

Р и т а. Він грає нам... Правда?.. Як у нас будуть гроші, ми купимо піаніно, і я буду тобі грати... Ти будеш малювати, а я гратиму тобі. Пам'ятаєш, ти казав, що тобі найкраще пишеться під музику. І Лесик буде тут, тобі щіточки й фарби подавати... А я всю душу вигравatиму тобі, а ти візьмеш її в свою душу і з неї передаси на полотно. І ми разом будемо творити, всі троє, бо ми «всі троє — одно». Правда? Правда?

К о р н і й. Правда... Лесик спати хоче, дивись, оченята які стомлені...

Р и т а. Зараз, зараз... Втомлені, втомлені оченятка мої, втомлені бідні мої, пелюсточки мої бліді, ніжні... Зараз спатоньки... О, дитино, яка ж ти стала! Ой, яка ж ти стала, бідна моя! *(Схиляється і з скорбною любов'ю дивиться на сина)*.

Корній, наче вкопаний, впивається в них очима.
Входить Г а н н а С е м е н і в н а, тихо підходить, пильно подивляючись на обох.

Р и т а *(несвідомо, поринувши вся в скорб, задумливо шепоче)*. Дитино... Бліда... Стомлена зірка моя...

Корній, ніби боячись злякати, спугнути, тихо, обережно підводиться і, не зводячи з них очей, хоче йти до полотна.

Р и т а *(повернувшись до нього)*. Нію, дивись...

К о р н і й *(хапливо, з ляком)*. Рито, Рито, не говори, не ворушся, стій так... Хвилиночку, ради бога!

Р и т а *(здивовано)*. Що ти? *(Зрозумівши)*. Ага, ну, добре... Може, стати там?

К о р н і й. Ні-ні-ні... Стій так... Мамо, одійдіть! А може, справді, сюди... Я тільки одну рисочку... *(Хапається, хвилюється)*.

Г а н н а С е м е н і в н а. Ну, от, уже напало... Господи!

Р и т а *(злякано)*. Мамо, мамо, не треба, ради бога!

Г а н н а С е м е н і в н а *(стискує плечима)*. Дитина ж спати хоче. Що ви мучите її?

К о р н і й. Мамо! Ради бога... Ну, що це таке? Сюди, Рито. Клади на стілець сюди, так. Сама сідай. Одну хвилиночку... Одну рисочку... Її, знаєш, тоді не видно було, не так, тепер... лучче. Таке страждання... Це іменно те, що треба. Це

іменно вона... Схились, трошки піднімись, так... Тепер... дивись. Трохи не так... Ні-ні, нічого. Видно, видно... *(Вдивляється зблизька)*. Так-так... Воно. Воно...

Ганна Семенівна *(стискує плечима)*. Радіє, що воно... «Рисочка». Та ти в душу подивись, там ще більша мука. Радіє! Господи!

Корній *(одмахується)*. А, мамо! Трошки вище ще, Рито. От так... Лесика... трошечки от так... Ах, шкода, що не день. У нього тепер чудова блідість...

Ганна Семенівна *(все більш і більш вражена)*. «Чудова блідість»!

Рита. Мамо! Я вас молю, ради бога, мовчіть, я ж вас просила... Ну, зробіть це для мене.

Ганна Семенівна. Та як же я, господи, можу мовчати?! Та я дерево, чи що? Мучать дитину і радіють, що «чудова блідість». Та я ж ще не зовсім здуріла, прости господи! «Рисочка»... Радіє, що рисочка страждання... Та що ж це таке? «Чудова блідість». Та задушіть дитину, іще краща буде...

Корній *(не чуючи, підбігає до полотна, знімає його, вдивляється, з одчаєм)*. Не так! Не те... А, боже!.. У тебе не було, Рито, цього, що тепер. Не було...

Ганна Семенівна. А ще б пак! Ти б ще більше помучив, ще б не те було... Ну, їй-богу, подуріли, чи що?! Та дитину захолодите!

Рита. Мамо, я вас молю!

Корній. Рито, Рито... не ворушся, спокійніше, ввійди в себе... *(Хапає палітру, мішає фарби, гарячково пише)*. Ах, якби день! Ти завтра сядеш трохи далі... Трохи далі. Завтра тіні... А сьогодні... тільки це, тільки тут, ось-ось... Ні-ні. Рито, ради бога!..

Дитина слабо починає плакати.

Ганна Семенівна *(схоплюється, підбігає й бере Лесика з стільця)*. Годі! Що це таке?

Рита *(теж нахиляється до дитини)*. Лесику, Лесику!

Корній *(люто)*. Мамо! Одійдіть, я вас прошу! Покладіть дитину, покладіть, я вам кажу!

Ганна Семенівна. Ти сказився? Дитина змерзла, плаче.

Корній. Хай мерзне, плаче, покладіть!

Ганна Семенівна. Не покладу! Що я, така божевільна, як ти? Що це таке? Тобі оті «рисочки» на рядні дорогші, ніж отут на лиці? Схаменися! Та звірі так не роблять!

Корній. Мамо, ви нічого не розумієте, покладіть Лесика!

Ганна Семенівна. Не покладу! Вбий мене, не покладу. Я не сказилася ще, щоб морозити дитину! *(До Рити)*. А ви, мати хороші, сидіть! Та я...

Корній *(підбігаючи, з мукою, дрижачи весь)*. Мамо, я вас благаю, на хвилиночку! Ну, покладіть Лесика, я тільки одну рисочку, тільки одну, вона найважніша... Мамо, голубко, молю вас, покладіть, не мучте ж мене, я не можу, я мушу. Мамочко! *(Цілує їй руки, дрижить, хапає Лесика)*.

Ганна Семенівна. Господи! Збожеволів. Це ж божевілля! Та заспокойся... Та, сину, що з тобою?!

Рита *(з мукою заломлюючи руки)*. О боже!

Корній. Мамо, дорога, хороша, ну, хвилиночку, він же не плаче, тут тепло, ми затопимо грубку, мамуню, мамо, не мучте ж мене, я не можу!

Ганна Семенівна *(вражена і злякана)*. Господи милостивий... Та продай ти лучче це нещастя наше!

Корній. Продам, продам, сьогодні ж, завтра продам, тільки покладіть.

Ганна Семенівна. Що ти з ним казатимеш! Оце так так... Нате, малюйте, коли вам страждання на полотні важніші, ніж живі... Нате, робіть з ним, що хочете. *(Кладе Лесика на старе місце. Милує, загортає його)*.

Корній. Мамо, не замотуйте його, я ж нічого не бачу. Та одійдіть од його. Що ж це таке, нарешті, боже ти мій!

Ганна Семенівна. Та як же не замотувать, коли тут холодно, як у льоху. Що ж ти собі думаєш, та ти ж про дитину подумай, про оцю, а не ту, хай вона тобі згорить разом з твоїм рядном!

Рита *(тихо з мукою)*. Мамо, я ж вас просила, я сама все...

Ганна Семенівна. Та не можу ж я! Я ж людина, чи звір? Та й звір дитину свою жалує...

Корній *(не слухаючи, захоплюючись знов)*. Мамо, одступіться, ви ж заступаєте... А, боже мій! От маєш! Рито, ти вже не так сидиш... Трошки нижче. Так... Ввійди в себе... Спокійніше... Ну, прошу ж, спокійніше.

Рита. Не можу, Нію...

Корній *(дратуючись)*. Та як не можеш! Ну, спокійніше будь, і вже... Ввійди в себе.

Рита. Не можу, Нію, ну, не можу... Прости, не сердься...

Корній. В тебе зовсім не той вираз страждання. Так же не можна... Ну, дивись на Лесика...

Ганна Семенівна. «У тебе не той вираз страждання». Так он як вони малюються, ці картини. А прокляття ж вам, коли так!

К о р н і й. Риточко, сиди тихо... сиди... Отак... Ну, хоч так vже... Ах, пропало... Ну, так хоча б...

Гарячково пише.
Лесик знов починає плакати.

Р и т а *(кидаючись до нього)*. Лесю, Лесюню, серце моє, не плач хоч ти! Господи!

Г а н н а С е м е н і в н а *(рішуче й люто)*. Е, що я з вами буду довго тут?! Давайте сюди дитину. *(Бере Лесика)*. До якої ж пори це буде? Ви всю ніч його тут будете морозити? До смерті? Хочете, щоб «рисочка» смерті появилася? Геть! Малюй он її, а дитини я не дам! Вона беззахисна, і вступитись за неї нема кому! Геть! *(Іде з ательє)*.

К о р н і й *(з одчаєм)*. Мамо!..

Г а н н а С е м е н і в н а. Геть! Не дам! *(Виходить)*.

К о р н і й *(люто шпурляє щіточку)*. Так не можна! Так не можна! А, так не можна, нарешті! Що це таке?!

Р и т а *(підходить до нього, пригортаючись)*. Нію... Заспокойся...

К о р н і й. Та як я можу заспокоїтись! От єсть! Тільки от-от мав схопити — і на! Так же не можна!..

Р и т а *(дивлячись на полотно)*. Нію, його треба все одно переробляти...

К о р н і й. Для чого? От єсть! Нічого переробляти! Тільки трохи. А, боже... якраз...

Р и т а. Воно не вдасться тобі, Нію.

К о р н і й. А, розуміється, не вдасться, як будуть з-під носа вихоплювати... Але мусить удатись. І вдасться, я чую... я чую... от!

Р и т а. А мені здається, треба нове починати...

К о р н і й. Нове? Не скінчивши цього? Та навіщо?

Р и т а. Ти не хвилюйся, а от послухай, що я скажу. Це полотно ти продай... Чекай, любий, дай я скажу... Це полотно ти продай, ми на ці гроші виїдемо, і там на новому місці ти почнеш друге... Ми будемо всі здоровіші, спокійніші, ти краще працюватимеш.

К о р н і й. Ну, от маєш! Значить, і ти не розумієш нічого. Та мені, власне, не треба спокійніше. Власне, я бачу, що помилявся! От єсть. Я це якраз зараз побачив. У тебе не було тоді такої скорби і справжньої муки, що зараз... Я брехав, я штучно хотів утворити на полотні, коли тебе не було. Власне *тепер* то це і треба. «Спокійніші»... От єсть! Ха! Мені не треба спокою. Моя ідея спокоєм руйнується... Саме тепер, от зараз, в цю хвилину мені потрібні ви...

Р и т а. Наші муки?

К о р н і й. А так! От маєш... Це єсть іменно те, що треба... От іменно!

Р и т а. Ти б, може, навмисне муки ці зробив би, щоб намалювати? Живі муки тобі тільки як «чудові рисочки»?

К о р н і й. А, Рито, ти, як мама...

Р и т а. А хіба не так? Та ти ж подумай: на полотні ж ми, я, твоя жінка, і син твій. І ти радієш, що ми мучимося, бо ти можеш схопити «те, що треба». Вдумайся сам як людина, що ти робиш?

К о р н і й. А, Рито, ти, як мама, «вдумайся, схаменися». Ти мене не розумієш, от і вже.

Р и т а. Так — не розумію, як ти хочеш.

К о р н і й. А, я це знаю. Я це знаю. Я це казав...

Р и т а. І не зрозумію! Я можу бути товаришем, але давати сім'ю, давати себе й дитину свою полотну — не можу.

К о р н і й. Ага! От воно і єсть. От воно і єсть. Значить, ти — не товариш. От це і єсть все... От і вже.

Р и т а. А-а ти хотів би цього? Ти, може, хотів би ще «вищої» скорби, щоб Лесик помер і тоді мою скорб намалювати? Ха-ха-ха! Та цього не буде. Ти сам себе нищиш! Чуєш? Як Лесик помре, тобі не буде кого малювати! Чуєш? Твоє полотно все одно зостанеться нескінченим. Розумієш?

К о р н і й *(вражений)*. Нескінченим?

Р и т а. А як ти скінчиш? Ну? Хто тобі буде моделлю? Де ти «рисочки» візьмеш? Ну? Це полотно ти все одно мусиш не скінчити. Ти мусиш його продати. І друге почати.

К о р н і й *(стрепенувшись, немов упечений)*. А, ні! А, вибачай... Коли вже діло йде так, то ти мусиш, нарешті, щось для цього зробити! От.

Р и т а. Я? Що я можу зробити? *(Корній хоче сказати)*.

В двері стук.

К о р н і й. А, ще когось несе. Ввійдіть!

Входять С н і ж и н к а і Я н с о н.

С н і ж и н к а. Вибачте, будь ласка, ми на одну хвилинку. Добродій Янсон має до пані Рити одну справу. На одну хвилинку.

Р и т а *(здивовано)*. До мене? Дуже прошу.

Я н с о н *(спокійно)*. Прошу мені вибачити, що вмішуюсь в ваші особисті справи. Річ в тому, що мені відомо, що вам треба виїхати через здоров'я дитини з Парижу. Цілком розуміючи вас і знаючи ваше скрутне становище, я насмілився запропонувати вам свою маленьку поміч. Я можу вам позичити грошей; коли зможете вернути, тоді й повернете.

Р и т а *(спалахнувши)*. О, дякую дуже. Але...

Янсон. Вибачте, я вас переб'ю. Але одна умова: я позичу гроші тільки вам і з тим, що виїдете з Парижу ви, а ваш муж лишиться тут.

Рита. Що-о?! Щоб я одна їхала?.. Що ви, добродію?

Янсон. Таку умову я ставлю.

Рита. Щоб муж мій тут зостався, а я їхала? Для чого? Навіщо вам?

Янсон. Така моя умова.

Рита *(глянувши на Сніжинку)*. Ха-ха-ха! Я розумію. Дуже дякую, добродію, дуже дякую. Ви дуже добрі, а ще більш простодушні.

Корній. Я не розумію цієї умови. І потім ми не можемо згодитись... Я мушу кінчати свою роботу. Що за... чудна умова?

Рита *(до Янсона)*. Та ви розумієте, що ви пропонуєте, чи ні?

Янсон. Я, мадам, завжди даю собі відчит, що говорю і роблю.

Рита. Не думаю, що на цей раз ви вірний відчит собі дали! Ха-ха-ха! Розумієш, Корнію, цю умову? Я поїду, а ти лишишся тут, і в тебе не буде вже жінки й сім'ї. Ти будеш «вільним», і дехто може зайняти моє місце. Ха-ха-ха! А добродій Янсон така добра людина, що згоджується помагати цьому.

Сніжинка весь час посміхається.

Корній. Що за нісенітниця!.. А, маєш... Я не розумію, добродію, навіщо я вам тут? От єсть!

Янсон *(з спокійною усмішкою)*. Така моя умова. Я ніяких пояснень не можу вам дати.

Рита. Ну, то за таку поміч я можу вам на двері показати, добродію!

Янсон. Як знаєте, воля ваша.

Рита. Ха-ха-ха! Та хіба я не знаю, чиї це умови? Це не ваші, а он чиї! *(Показує на Сніжинку)*. Ні? Неправда?

Янсон. Я сказав, що пояснень дати вам не можу.

Рита. Ну, розуміється. Як ви можете їх дати, коли вона звеліла вам не давати. Вона звелить вам стерегти двері, як вона спатиме з любовником, і ви стерегтимете!

Янсон *(спокійно)*. Це моя справа, шановна добродійко. Ви приймаєте мої умови?

Рита *(гнівно)*. Ні! Таку поміч я вважаю собі за образу! Розумієте? Забирайтесь геть!

Янсон *(уклоняючись)*. Я цього ждав. Прошу вибачення. *(Повертається і йде)*.

Сніжинка *(з посмішкою, до Корнія)*. А правда, Янсон може розуміти красу?

Рита. Так само, як павіан! Або жалкий раб!

Сніжинка *(тихо)*. Дуже помиляєтесь. У всякому разі *своє* він любить так, що *все* дасть за нього. А ви *своє* так не любите. Ви жертвуєте сином для ревності. Не правда?

Рита. Як ви смієте так говорити зо мною?

Сніжинка. Хіба не правда? Хто вам дорогше?

Рита. Про те я вам казати не буду, бо ви ні того, ні другого не розумієте. Вам *бульварні* чуття тільки зрозумілі. Прошу вийти з нашої хати.

Сніжинка. Я на образи не хочу одповідати образами. А до того, що я розумію, ви ще не доросли. Прощайте, Білий Медведю! *(Помалу виходить за Янсоном)*.

Рита. Ха-ха-ха... О, подумаєш! Не доросли... Але яке нахабство! Який цинізм! Така пропозиція. Це таке... одверте щось, нахабне, брудне. Фу, господи! Та як вона сміє?!

Корній *(що весь час ходив по хаті)*. А, лиши... Ну, просто Сніжинка дурниці робить. А, що там... Я все одно не можу. От і вже. Не можу.

Рита. Ти завтра ж продаси полотно і визволиш мене од таких образ і пропозицій! Чуєш? І як ти міг слухати спокійно цю підлу пропозицію? Як ти міг допустити це?! Вона ж, видно це, прийшла спеціально, щоб нас образити!

Корній. А, Рито. Яка там образа... Зовсім вона цього не думала. От собі думає, що сім'я не підходить артистові, й хоче нищити її. От і вже... І не в тому річ.

Рита. Ти, здається, цілком співчуваєш їй.

Корній. Лиши, Рито... Не можу я співчувати тому, чого нема в мені.

Рита. Ні, ти співчуваєш! Бо якби ти був проти цього, ти б не мучив нас так, ти б давно вже зробив для сім'ї те, що всякий мусить зробити.

Корній *(раптом роздратовано)*. А, для сім'ї, для сім'ї! Все для сім'ї! А чому сім'я для мене не робить? *Такої* сім'ї я не хочу! От єсть! Не хочу, та й уже. Я переріс таку сім'ю. Це минулося... Минулося. Все для сім'ї: і честь для сім'ї, і власність, і талант, і держава... Та що таке? Хай сім'я служить уже чомусь більшому за неї! Годі.

Рита. Більшому?

Корній. А щоб ти знала, що більшому. Творчості! Мистецтву, от чому. Нá! Завели собі сім'ю, і все їй давай,— священна. Поцілував другу женщину, *честь* опозорив. Бо сім'ї те шкодить. А к чорту не хочеш? Нá, маєш! Колись вона була головна, а тепер чоловік виріс. Виріс, і вже. Годі. Сім'я мусить

нову форму придбати. От. Годі од сім'ї до всього підходити... Так-так! Що це, справді, таке? Того не можна, того не можна, те їй давай, це їй давай. Та що? Хіба я якийсь крамар, що має лавку для сім'ї? Маєш! Хіба я живу для того, щоб сім'ю содержувати? Сім'я мені головне? Та з якої речі? От єсть тобі! Це колись було, а тепер сім'я хай служить. От і вже. Я й досі нічого не можу зробити, нічого більшого не можу написати. Я все продаю, все спішу. Та до якої ж пори? Маєш! Одну річ хотів зробити і от тобі — давай її сім'ї. Але вибачайте, я її не дам. А, того не буде! Хочеш сім'ю рятувати, то рятуй сама! А хочеш бути мені дійсним товаришем, то мусиш все віддати для мистецтва. От і вже. Треба, нарешті, ясно це поставити, до якої це пори буде!

Р и т а. Що ж я тобі ще не дала? Що ти не взяв ще у мене? Говори, я дам.

К о р н і й. А, що! Чого ради я повинен для сім'ї давати своє... все найдорогше, чому сім'я мені не дасть свого найдорогшого... «святого»? А, маєш...

Р и т а. Говори ж, що? Говори, що сім'я тобі ще не дала, твоєму мистецтву, що?

К о р н і й. Нічого не дала, а ще взяла. Мені треба грошей на Салон, на роботу, на фарби. Де я візьму? Де? А, маєш... Де я можу зараз дістати, коли я скінчив роботу? Продать цю, а потім знов почати, не скінчить, продати і знов? І так все життя? Та що таке? З якої речі?

Р и т а *(тихо)*. Чого ж ти хочеш? Щоб ми пішли од тебе? Ти хочеш, щоб я взяла гроші у Янсона і поїхала? Так?

К о р н і й. Ні, я цього не хочу...

Р и т а. Ага, ти мусиш кінчати роботу. Ну, так чого ж тобі треба?

К о р н і й. Мені треба грошей. От і вже.

Р и т а. І мені треба. Ну?

К о р н і й *(зупиняючись, чудно дивиться на неї)*. «Ну»? Ну, так от що я тобі скажу. Ти говориш, що ти *все* можеш зробить, що ти товариш мій?

Р и т а. Говорю. Ну?

К о р н і й. Ну, так от: ти мусиш піти до Мулена, продатись йому і взяти для сім'ї й для мене грошей. І вже.

Р и т а *(пронизана жахом)*. Корнію, що ти говориш?!!

К о р н і й. Я говорю те, що говорю. Дай свою честь для сім'ї, для мистецтва, для мене.

Р и т а. Корнію! Господи! Ти свідомо це говориш? Ти розумієш, що ти говориш?

К о р н і й. Я говорю те, що я говорю. От і вже.

Р и т а. О боже! Мені сниться чи... Господи!.. Ти на це йдеш? На це?

К о р н і й. Я мушу мати гроші. Я давав їх за твою честь, сім'ю, дай мені за мою честь. Я не можу так далі!

Р и т а. Ти безчестям сім'ї хочеш купити собі артизм свій?

К о р н і й. Безчестя нема ніякого... Ніякого... Безчестя тоді, коли сім'я вище цього. Тоді женщина не сміє нарушати її наказів, бо сім'я руйнується. От. А коли сім'я средство, тоді безчестя нема.

Р и т а. О боже!.. Щоб я своє тіло продавала для твого полотна? Для твого мертвого — свої живі муки, сором?

К о р н і й. Так! Щоб ти тіло продала... Я продавав для вас свій мозок, свої нерви, тіло й душу, а ти продай тільки тіло. От і вже. От і вже. А ти тіло продай. А полотна я не продам. Іди до Мулена.

Р и т а. Та ти ж сам дві години тому назад своє полотно давав за моє тіло!?

К о р н і й. Тоді я давав, а тепер ти дай. Я рятував сім'ю, ти рятуй мистецтво. А не вирятуєш, все погибне. Я більше не можу. От і вже. Я мушу писати або... кінець всьому. Ідеш?

Р и т а. Куди?

К о р н і й. До Мулена!

Р и т а. Ти справді?!

К о р н і й. Справді.

Р и т а *(якийсь мент пильно дивиться на нього, вся дрижить)*. Щоб я пішла... для того полотна?!

К о р н і й. Для того полотна.

Р и т а *(раптом стрибаючи до столу, хапає ніж і біжить до картини)*. О, коли так, то...

К о р н і й *(несамовито кричить)*. Рито! Куди?! Рито?! Зупинись!

Р и т а *(біля картини, зупиняючись. Люто)*. Смерть твоєму полотну!

К о р н і й. Рито! Не смій! Чуєш?! Клянуся, я в ту ж мить своїми руками задушу Лесика, як поріжеш! Одійди!

Р и т а. Лесика? Ти?!

К о р н і й *(грізно)*. Даю тобі слово! Даю тобі клятву, що в ту ж мить задушу. Хай буде, що буде! Одійди од полотна! Я тобі кажу, одійди лучче! *(Несамовитий і рішучий)*.

Рита пильно вдивляється в його. Вірить. Помалу одходить. Сідає коло столу й падає головою на руки.

К о р н і й *(оглядається, підходить до неї)*. Я тебе питаю: підеш? Рито, підеш до Мулена? Одповідай!

Р и т а *(схоплюючись, голосно плює йому в лице)*. От тобі моя одповідь!

Корній *(витираючись. Глухо)*. А-а, так? Ну, хай буде, що буде! *(Хутко виходить)*.

Рита, дрижачи вся, падає знов на стіл і гірко ридає.

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Там же.
Виходять з коридору Ганна Семенівна, Сніжинка і Мігуелес.

Ганна Семенівна *(часто витирає сльози, говорить пошепки, весь час прислухаючись до кімнати Рити)*. Балакайте тихо... Вона може почути...

Сніжинка. Та в чому річ, що сталося?

Ганна Семенівна. Зараз, зараз... *(Підходить до дверей зліва і прислухається)*. Єсть... Він ходить, а вона співає. *(Ледве чути колискову пісню)*. Тихше... Я боюся на хвилинку вийти з хати. Два рази сьогодні вискакувала в коридор, і нікого вдома не було. Стукала, стукала до всіх...

Сніжинка *(нетерпляче)*. Та що ж сталося? Що? Може, з Лесиком що?

Ганна Семенівна *(плаче)*. Помер...

Сніжинка *(скрикує)*. Помер Лесик?!

Ганна Семенівна *(злякано)*. Тихо, ради бога! Вона як почує... Ох, боже, що тут діється!..

Сніжинка *(тихо)*. Коли ж помер?

Ганна Семенівна. Ще вчора ввечері, якраз, як вона надумалась взяти гроші у Янсона. Рішилася, і от... Хто б думав...

Сніжинка. Та він же недавно ще був зовсім здоровий?!

Ганна Семенівна. А, де вже там здоровий... В один день розгорівся і згорів. Ввечері *(плаче)* й не стало... Як свічечка, наприкінці несподівано блимнула й погасла.

Сніжинка. Бідний Лесик! От несподівано... Як же вони?

Ганна Семенівна *(озирається)*. О, тут ще більша біда! Я вже до вас... Поможіть мені якось з ними... Я ж сама, я нічого не можу! Вони сидять всю ніч, весь день і не одходять од трупика. А вона наказала, щоб я нікому не говорила, що він помер... Що вона хоче, я не знаю. Його нікуди од себе не пускає... Він цілий день нічого не їсть, дивиться на трупик, ходить по хаті, щось думає і знов дивиться... А вона он вже

співає над ним... Хотіла, щоб обмити ж, поховати... Ну, горе, нещастя,— та якось же треба порядок дати. Тільце ж хоч сховати, воно ж дух почне давати... А її ніякими словами не вговориш. Вчепиться, як... чиста пантера, і нічого з нею... Ради бога, поможіть мені якось... Вони ж обоє побожеволіють, як іще одну ніч посидять. Треба їх розлучити. Розвіяти трохи їх... Щось... Ну, я вже не знаю... *(Витирає сльози)*.

Мігуелес. Вибачте, сеньйоро, сеньйор Корній по своїй волі не хоче одходити од тіла сина?

Ганна Семенівна. Не знаю... Ні, вона його не пускає... Якби хтось прийшов, кудись покликав, він би пішов... Тш!... *(Прислухається)*. Щось голосно балакають. Він навіть хотів вийти, так вона не пустила. Потім, я ще боюсь, щоб вона йому й собі чого не заподіяла... Ви ж знаєте, *яка* вона. Вона все твердить тепер, що він її кине, що зв'язок порвано, що вони не простять один одному цього... І все шукала сьогодні вранці опіум. Пляшечка опіуму в неї була... Та, слава богу, не знайшла й покинула. Тільки сама вся така, що... страшно дивитись... Всю ніч билась головою об підлогу, а ми не давали... Ох, ця ніч!.. А тепер щось думає, сидить,як камінь, і думає, думає, аж страшно стає. Благаю вас, поможіть мені якось розважити їх, якось... Порядок якийсь дати. Ми ж усі побожеволіємо от так. Господи! Якби я знала, нізащо б не виїхала сюди. Думала, на старість з сином буду. І в таке попала. Внука не стало, сина ще не стане... *(Плаче)*.

Сніжинка *(розчулено)*. Ну, нічого, якось все буде. Треба щось зробити... Тільки як же зробити? Туди можна зайти?

Ганна Семенівна. Ой, ні, не пустить. Та й не варто туди йти, а надто вам. Треба, щоб вона вас і не бачила, бо й так часто говорить йому про вас і... боїться. Ах, горе хоч у кого розум помутить... Треба, щоб добродій Мігуелес з нею поговорив *(до Мігуелеса)*, вона найбільш симпатично до вас ставиться... А ви, Сніжинко, уже з ним, він вас послухається більш, ніж кого. Якби так, щоб її кудись хоч на годинку з дому вивезти, щоб подивилась на вулиці, на людей, це б її думки хоч трохи розвіяло б. А його теж... І трупик же, господи, треба обмити! Треба ж і труну купити, поховати. Якось же чи в поліцію, чи куди тут заяву зробити?.. Я ж нічого тут не знаю.

Сніжинка. Гм!.. Що ж тут придумати? Ви кажете, що вона мене боїться й говорить йому? Ви не подумайте... я для того питаю, що, може, все-таки мені можна піти до неї... Може, вже вона не так дуже вороже ставиться?.. Як ви думаєте? *(В очах жадність і напружена увага)*.

Ганна Семенівна. Ні-ні, лучче не йдіть!.. Буде гірше... Буде гірше... Не треба... Хай добродій Мігуелес...

Сніжинка. Ну, а... добродій Корній як до мене?

Ганна Семенівна. Корній нічого... Я от що думаю: ви, Сніжинко, йдіть на веранду і сховайтесь. Я викличу сюди Риту, скажу, що добродій Мігуелес має важну справу до неї... Як вона вийде, ви тоді через ті двері ідіть до Корнія й виводьте на веранду. А звідти вже сюди та й до себе чи куди там. Тільки дивіться, я буду кашлять, як можна йти... Щоб на неї не наскочити... От тільки як її з дому вивезти? Я вже думала так, щоб добродій Мігуелес сказав їй, що приїхала одна її подруга, Аня Смирнова,— вони дуже люблять — та заслабла і просить приїхати в отель. Тільки ж чого записки нема?.. От горе.

Мігуелес. Я скажу, що загубив записку!

Ганна Семенівна. Ага! Це нічого. А як же тоді, як ніякої подруги не буде? Що вона подумає? Вона й так боїться, що... Ах, горе ж яке, господи милостивий.

Мігуелес. Та навіщо все це? Я просто з нею поговорю. Сеньйора Рита людина розумна і зрозуміє, що не можна ж так весь час. Як ви думаєте, сеньйоро?

Ганна Семенівна. Ой, боюсь... Може б, їй це вже десь там сказали, щоб Корнія витягнути?

Мігуелес. Ну, добре! А як називається та подруга?

Ганна Семенівна. Аня Смирнова.

Мігуелес. Аня Смирнова? Добре.

Ганна Семенівна. І от ще що: не показуйте й знаку, що ви що-небудь знаєте, боже вас борони! Так, наче нічого не сталось. А то й не рушить нікуди. І ви, Сніжинко, слідіть же, як я буду знак давати... Буду кашлять, значить можна йти. І до нього в кімнату, і сюди.

Сніжинка. Добре.

Ганна Семенівна. От, господи, до чого дожила на старість! Ну, та що ж зробиш?..

Мігуелес. Чекайте, сеньйоро... Мені здається, що сеньйориті Сніжинці треба підождати на веранді доти, доки сеньйора Рита не вийде зовсім, бо вона може вернутись і не застати...

Ганна Семенівна. А правда, правда... Ох, і не раз, мабуть, ще вернеться... Та чи й піде ще?

Мігуелес. А потім ще: ця сеньйорита, Аня Смирнова, блондинка чи брюнетка? І яка з себе?

Ганна Семенівна. Не бачила, не знаю... Фотографію бачила, здається — блондинка.

Мігуелес. Гм! Ну, та нічого! Якось викручусь... Ідіть уже.

Ганна Семенівна Ну, Сніжинко, ховайтеся... Іду..

Сніжинка виходить на веранду, а Ганна Семенівна — в кімнату Рити. Мігуелес схвильовано ходить по ательє.

Сніжинка *(визираючи із дверей, тихо)*. Мігуелес!

Мігуелес. Що?

Сніжинка. Ви її довше не пускайте додому.

Мігуелес. Добре.

Сніжинка ховається, а він знов ходить.
Виходять Рита й Ганна Семенівна.

Рита *(в чорному, дуже бліда, на лиці строга, хмура задума)*. Добрий вечір, Мігуелес. Що ви мені хочете сказати? Вибачайте, я з вами не можу довго говорити, я дуже зайнята.

Мігуелес. Дуже вибачаюсь. Але справа не моя, а... одної особи, яка сьогодні приїхала в Париж і хоче вас бачити. По дорозі вона дуже заслабла і зовсім хвора зараз...

Рита. Це дуже неприємно. Шкода...

Мігуелес. Ця особа — ваша подруга Аня Смирнова.

Рита *(неуважно)*. Аня Смирнова? Коли ж вона приїхала?

Мігуелес. Вона приїхала сьогодні вранці й дуже хвора...

Рита. «Сьогодні вранці й дуже хвора»... *(Здавлює голову)*. Вибачте, добродію, мені трохи голова болить... Я вас не розумію, ви говорите, що хтось приїхав у Париж...

Мігуелес. Ваша подруга, Аня Смирнова...

Рита. Ну?

Мігуелес. І хоче вас бачити, бо сама прийти не може... Щоб ви прийшли до неї...

Рита. Ах, так-так... Зараз?

Мігуелес. Зараз.

Рита. Я не можу зараз... І взагалі, я більше не можу. Ви мені вибачте, я мушу вас лишити, у мене дуже важна справа...

Ганна Семенівна. Ритонько, Аня дуже хвора і хотіла б вас бачити. Аня Смирнова.

Рита *(здавлює голову)*. Чекайте... Мені трохи голова болить і здається все сном... Ви говорите... Ах так! *(Живіше)*. Ви говорите, Аня Смирнова в Парижі? Давно?

Мігуелес *(все більш і більш почуваючи себе ніяково)*. Вона сьогодні вранці приїхала, дуже хвора і просить вас прийти...

Р и т а. Вона дуже хвора? Аня?.. Господи, я нічого зараз не розумію. Чого Аня в Парижі? І через що ви, Мігуелес? Я нічого не розумію.

М і г у е л е с. Її знайомий — мій приятель... І, словом, я знаю...

Р и т а. І хвора?.. Хоче мене бачити? Аня? Господи, що ж мені зробити? Чекайте... *(Ніби про себе)*. Так... Так... Ну, все одно! Тільки я не можу довго... Я на півгодини. Гм. Добре! Це навіть дуже добре! Я з Анею... Добре, добре, я зараз. Я одягнусь і... дещо зроблю. Почекайте... Ви на мене не дивуйтесь, Мігуелес, у мене зараз одна така важна робота, що мені голова запаморочилась... Я навіть з хати не виходжу. Це, мабуть, всі помітили? Правда? У Корнія теж... Ми мусимо спішити...

М і г у е л е с *(з ніяковістю)*. О, сеньйоро, я вас цілком розумію...

Р и т а. Правда? Ну, то прошу зачекати одну хвилинку, я зараз... Я дуже рада, що так... що приїхала Аня, я її давно не бачила... Дуже дякую... Я зараз... *(Біжить до себе)*.

М і г у е л е с *(до Ганни Семенівни)*. Це дуже тяжка роль, сеньйоро... Я каюсь, що взяв її на себе.

Г а н н а С е м е н і в н а *(витираючи сльози)*. Я розумію вас. Я розумію... Але ви додержте вже до кінця.

М і г у е л е с. Я не знаю, чи зможу довго... Мені хотілось зразу признатись. Я дуже каюсь, що взявся. Це дуже тяжко, сеньйоро...

Г а н н а С е м е н і в н а. Ну що ж робити? Ви бачили самі, яка вона... В неї якась думка сидить, і вона нічого не бачить і не чує. Вона ж так збожеволіє... Принесіть уже таку жертву. Хай вона навіть розсердиться на вас. Що ж робити?

М і г у е л е с. Я на це готовий... Але я не думав, що це так трудно буде...

Г а н н а С е м е н і в н а. Ну, якось уже...

Виходить Р и т а одягнена.

Р и т а *(піднято говорить)*. Ну, я можу... *(За нею виходить Корній, лице сіре, стомлене, тупо-суворе)*. Корнію! Ти ж пам'ятаєш своє слово: ти нікуди не підеш. Чуєш?

К о р н і й. Я сказав, Рито, що нікуди не піду. Я сказав, і вже.

Р и т а *(до Ганни Семенівни)*. Мамо, ви мусите мені дати обіцяння, що Корній до мого приходу нікуди не піде...

Г а н н а С е м е н і в н а *(несміло)*. Йому б треба хоч трошки на свіже повітря пройтись...

Р и т а. Ні-ні!.. А Лесик? *(Злякано дивиться на Мігуелеса. Хапливо поправляється).* А наша робота? Ти мусиш вести її далі. Чуєш, Корнію?

К о р н і й. Та сказав же, Рито...

Р и т а. Я більше як сорок хвилин не буду. Мігуелес, це — недалеко?.

М і г у е л е с. Недалеко.

Р и т а. Я Ані два тільки слова і зараз же назад. Я мушу тобі, Корнію, неодмінно щось сказати. Ну, я йду. *(До Мігуелеса).* Ходімте.

М і г у е л е с. До побачення! *(Виходять).*

Корній ходить в задумі по хаті.

Г а н н а С е м е н і в н а *(обережно зупиняючи його).* Нію!

К о р н і й. Що, мамо?

Г а н н а С е м е н і в н а. Годі журитись, сину... Не можна ж так уже...

К о р н і й. Я, мамо, не журюсь...

Г а н н а С е м е н і в н а. Ну, як же не журишся? Всю ніч і ввесь день сидите обоє, нічого не їсте... щось думаєте... Над чим там довго думати? Ну, горе, нещастя, а все ж таки журбою не поможеш йому. Дасть бог, будуть ще діти...

К о р н і й *(тихо).* Ні, мамо, так більше дітей у мене не буде... А, так не буде...

Г а н н а С е м е н і в н а. Як «так»? Як же це «так»?

К о р н і й. Так, як було... Як було... Ну, мамо, не треба говорити. Зараз не треба говорити...

Г а н н а С е м е н і в н а. Та чому ж не треба? Як же то так було? Було, як у всіх людей буває. Що ти говориш, сину?

К о р н і й *(посміхаючись).* Ага, от то і єсть, як у людей. От то і єсть...

Г а н н а С е м е н і в н а. Так віки було, сину.

К о р н і й *(так само).* Ага, от то і єсть, що віки. От то і єсть...

Г а н н а С е м е н і в н а *(тривожно).* Та що ти, сину, говориш? Може, тобі... голова болить?

К о р н і й. Буде, мамо... Я нічого не знаю. От і вже... Я зараз нічого не знаю... Я знаю, що єсть два... ні, три трупи в хаті... От це я знаю...

Г а н н а С е м е н і в н а *(злякано).* Господи, Нію, що ти говориш?! Які трупи? Де?

К о р н і й *(посміхаючись, показує на хату Рити, на по-*

лотно й на себе). Он, он і ось... Ну, і годі, мамо. Годі... Ідіть до Лесика... Я хочу сам побути... Мені болить голова... Я хочу трохи спочити... Трохи спочити. От іменно... спочити б трохи... А там... Ну, йдіть, мамо, йдіть...

Ганна Семенівна. Нію... Тут хоче тебе бачити Сніжинка... Може б, ти з нею трошки пройшовся по вулиці... голова б посвіжішала. Ти ж не спав, не їв. Не можна ж так...

Корній. Ні, мамо, я нікуди не піду. Я Сніжинку... Ну, що ж, я нічого не маю проти Сніжинки. Нічого...

Ганна Семенівна. Так я скажу їй... *(Голосно кашляє, іде до веранди й одчиняє двері)*.

Входить Сніжинка і говорить Ганні Семенівні:

— Я трохи не замерзла. Добрий вечір, Білий Медведю! *(Підходить до нього)*.

Корній. Добрий вечір... Ви були на веранді?

Сніжинка. Вечір такий гарний, я собі гуляла там...

Корній *(пильно дивиться на обох)*. Не треба було цього, мамо.... А, не треба... Можна було прямо прийти...

Сніжинка. Я прямо й прийшла.

Корній. Ну, все одно... Тільки... негарно.

Сніжинка робить знак Ганні Семенівні, щоб та вийшла. Ганна Семенівна виходить.

Сніжинка. Що з вами, Білий Медведю?

Корній *(просто)*. Хіба ви нічого не знаєте? Знаєте ж, навіщо... ці комедії? Мати думає, що ми вже побожеволіли... Сідайте, Сніжинко.

Сніжинка. Сядьте й ви... Тут... на канапу...

Корній мовчки і важко сідає. Здалека чується гра на скрипці.

Корній *(тихо)*. Знов грає...

Сніжинка. Це той італьянець... Він тільки вночі може грати...

Корній. Так, вночі. Вночі — тихо...

Сніжинка. Дуже тяжко, Медведю?

Корній. Я стомлений... і порожній...

Сніжинка. Порожній?

Корній. Порожній, як... труп. Так мені здається. *(По паузі)*. Я — чужий собі... Так мені здається... От так мені здається, і вже...

Сніжинка. Нічого, знову будете повним... Все буде добре, Медведю... В кожному поганому есть часточка добро-

го... Ви зате можете бути тепер вільним... Як хочете, розуміється...

Корній. Не знаю... Нічого, Сніжинко, не знаю...

Сніжинка. Будете! В вас є сила, велика сила, вона своє візьме. Це тільки тепер... Ви стомлені, прибиті, вражені... Потім сила проб'ється вгору... І навіть добре, що так сталось!.. Така моя думка, Медведю.

Корній. Не треба, Сніжинко, не треба... Я нічого не знаю. І не треба... Потім. Все потім...

Сніжинка. А я думаю, що не потім, а зараз... тепер же! Ви — не хлопчик і мусите у всяких обставинах давати собі відчит... Що за легкодухість? Люди в більших нещастях не падають духом, а вам, може, й не нещастя це, а щастя.

Корній. Не говоріть так, Сніжинко... Не треба... Негарно.

Сніжинка. Через що?

Корній. Я не знаю... Негарно, і все... Так мені здається... І не в тому річ... Зовсім не в тому. Ну, помер Лесик... Ну, й помер. І вже. І горе, і жалко. Ну, і вже. Кінець, не оживе. Друге... А, друге єсть, друге.

Сніжинка. Що ж друге? Рита?

Корній мовчить.

Сніжинка. Рита, Медведю?

Корній. Не будемо говорити, не будемо. Не треба. Щоб говорити, треба знати... Треба все знати, Сніжинко. А що ми знаємо? Що я знаю? А, от то і єсть... Я знаю, що так не можна, а як?

Сніжинка. Що «так»?

Корній. Так, як було... А як інакше? Хто скаже? Я? Чи Рита? О, Рита... Вона інакше не скаже. О, вона не скаже... Ні-ні, вона не може сказати інакше... Ви думаєте, вона мені простить Лесика? *(Чудно посміхається)*. О, Чорна Пантера за дітей не прощає нікому. А, то вже ні... І вона права. Вона права... А я теж правий... Хто ж винен, Сніжинко? Хто? А, от то і єсть, що хто!

Сніжинка. Ви розійдетесь тепер?

Корній *(здивовано)*. Хто?

Сніжинка. Ви і Рита.

Корній. Як розійдемось?

Сніжинка. Ну, «як»? Як звичайно розходяться

Корній. Не знаю... Я цього, власне, й не знаю... Я тепер нічого не знаю... Ох, як стомився ж я! І все-таки нічого не знаю.. Усе-таки. Ну, все одно. Все одно, Сніжинко... Чуєте,

як грає? А тихо як... Бідна Рита! Ох, яка вона бідна! Ну, все одно... Щось буде. Побачимо...

С н і ж и н к а. Ви з нею говорили?

К о р н і й. Ні, ми нічого не говорили... Ми тільки чуємо. Розумієте, Сніжинко, як можна не говорити, а всі думки чути? Розумієте? От і ми чуємо! І я чую, і вона чує... Ну що ж. Побачимо... А що побачимо? Хто скаже? Ну, як треба, Сніжинко? Як?

С н і ж и н к а. За Риту я нічого не можу сказати. Я її не розумію... А вам скажу: ви хочете бути артистом? То мусите бути вільним. Артист не повинен мати сім'ї. Він — жрець. От і все!

К о р н і й *(мовчки, не згоджуючись, хитає головою)*. Ні... Ні, Сніжинко...

С н і ж и н к а. Ні, так!

К о р н і й. Ні, він буде... не цілий... Не цілий... Так я чую. От чую, і вже...

С н і ж и н к а. А так цілий, коли дає себе сім'ї і має те, що хоч і ви зараз? Так цілий?

К о р н і й. Ні, і так не цілий...

С н і ж и н к а. А як же?

К о р н і й. Ага... От то і єсть, що «як»! Як? Я знаю? Ми перенесли це, а нового не маємо... Форми нові треба... Це — вічне, Сніжинко... Вічне. Тут уже... годі... А форми не ті... От і єсть. От і душать, от і стискують... А як інакше? *(Ніби до себе)*. Ну як, от так просто: як? Чи Рита ж зможе якось інакше? Чи схоче? Ні... А Рита й не схоче, і не зможе. От і єсть... І вже...

С н і ж и н к а. Та чого ж неодмінно Рита? Хіба ви з нею навіки зв'язані? Є другі женщини, які схочуть і зможуть. Чого ж тільки Рита?

К о р н і й. Чого Рита? Того, що... *(Довго мовчить)*. Не знаю...

С н і ж и н к а. Ех, Білий Медведю, не Рити вам треба! Рита — для самця, а не для творця. Творець переріс самця. Ось в чому суть людини. Так-так! Людина має красу, а звір її не знає. От і все. Ви мусите звіра в собі вбити. Тоді ви дасте красу, яка в вас є. Є, мій Білий Медведю, є!.. Послухайте Сніжинки, яка найбільше чула й чує в вас цю красу. Встаньте зараз, сильний, твердий, напишіть листа Риті, й ходім зо мною. Творець мусить бути жорстоким, не всяку жалість треба допускати до себе. Ходім, Медведю! Я не говорю, щоб ви мене любили, щоб до м е н е йшли. Я хочу бачити вас вільним і гарним. Чуєте? Хочете, ми ніколи не будемо бачитись. Я не для себе. Хоча... хоча, Медведю, я думаю, що якби ви пішли до мене, я б дала вам все те, що вам треба, те нове, що

ви хочете й не знаєте. Медведю, дорогий, Білий. *(Стає на коліна перед ним)*. Послухайтесь Сніжинки. Вона вам хоче тільки краси, тільки краси. Медведю, ходім? Га?

К о р н і й. Сніжинко, Сніжинко, не треба, не зараз... Не треба.

С н і ж и н к а *(рішуче)*. Скажіть, ви любите Риту? Любите?

К о р н і й. Я не знаю, Сніжинко, не знаю...

С н і ж и н к а. Ну, скажіть, ви, очевидно, чуєте таку зв'язь з нею, що не можете порвати? Так?

К о р н і й. Не знаю ж, Сніжинко! Я чую тільки, що... що... порвалось щось. А що? Не знаю... Може, вона знає?

С н і ж и н к а. А вона це чує? Чує?

К о р н і й. І вона чує... А може, й не чує... Може, й я нічого не чую... Не знаю, Сніжинко. Не треба, не зараз.... Потім. Все потім... Там ще Лесик.

С н і ж и н к а. Лесика вже немає. Зв'язь порвано.

К о р н і й. Не знаю... Може, й порвано. Може, це й єсть...

С н і ж и н к а *(благаючи)*. Бідний Медведю, ходім зо мною! Ходім, Медведю... Ходім зараз, я боюсь за вас... Я боюсь, Пантера дужа... Вона не пустить вас...

К о р н і й. Ні, я не боюсь... нікого, а тільки... себе. От іменно себе.

С н і ж и н к а. Медведю, Білий, прекрасний...

Розчиняються двері в коридор, і хутко входить Р и т а. Забачивши Сніжинку, яка раптово підвелася, зупиняється і якийсь мент не може нічого сказати. Нарешті важко, трудно дихаючи, тихо і хрипло говорить:

— Я так і знала... *(Помалу йде до них. До Корнія)*. Так, значить, для *цього* виманили з дому?

К о р н і й *(спокійно, тихо)*. Я нічого, Рито, не знаю...

Р и т а *(до Сніжинки. Ледве чутно)*. Що вам треба тут?

С н і ж и н к а *(гордо)*. Я прийшла не до вас!

Р и т а. Ви знаєте, що там? *(Показує на свою хату)*.

С н і ж и н к а. Знаю. Там лежить мертвим те, що в'язало вас обох.

Р и т а. А-а... А ви прийшли *нову* зв'язь зробити?

С н і ж и н к а. Я прийшла од всяких зв'язів увільнити Білого Медведя!

Р и т а. Та-ак? *(Чудно посміхаючись)*. Але Білий Медвідь зв'язаний з Чорною Пантерою, ви це знаєте?

К о р н і й. А, лишіть це... Іди, Рито, до себе...

Р и т а. Я в себе. Може, комусь іншому треба йти до себе.

С н і ж и н к а. Я піду зараз, не бійтеся. Білий Медведю, ви хотіли трохи прогулятися? Ходім разом.

Р и т а. Білий Медвідь, добродійко, нікуди не піде!

К о р н і й. А, Рито, ну навіщо так? Схочу й піду... У мене голова болить, я трохи пройдуся.

Р и т а *(сильно)*. Ні, ти не підеш! Чуєш?

К о р н і й. Я піду, і вже... От і єсть... *(Хоче йти одягатись)*.

Р и т а *(якийсь мент мовчить, раптом кидається до нього, хапає за руку і благаючим голосом говорить)*. Нію, останься... Завтра підеш, куди схочеш... Куди схочеш і з ким схочеш... Сьогодні зостанься, прошу... Нію!

К о р н і й. Я на півгодини... У мене голова болить.

Р и т а. Завтра... Сьогодні зостанься... Останній вечір. Я розумію все... Чуєш? Зроби те, що останній раз прохаю...

К о р н і й *(вагається)*. Я на десять хвилин...

Р и т а. Завтра, завтра.

С н і ж и н к а. Ви йдете, Медведю?

К о р н і й. Ні, Сніжинко, я, мабуть, зостанусь.

С н і ж и н к а. А я раджу вам пройтись.

Р и т а *(люто до неї)*. Добродійко!..

С н і ж и н к а *(виходячи)*. До завтра, Медведю.

Р и т а *(спалахуючи)*. Так от чого вони виманили мене! А-а!

К о р н і й. Ах, Рито, ти знов! Я стомився, мені голова болить... Я не можу цих криків... Пусти мене трохи пройтись, я сам піду... Я не можу... Я мушу вийти.

Р и т а. Ні, ти не підеш... Ти не підеш... Чуєш? *(Бачачи, що Корній хоче йти до пальта, вона знов хапає його за руку)*. Ні! Не ходи...

К о р н і й *(рішуче)*. Пусти! Я не можу так... Це насильство...

Р и т а. Ну, я прошу тебе, благаю!

К о р н і й *(рішуче)*. Ні. Я хочу піти й піду... От і вже. Пусти.

Р и т а. До Сніжинки?

К о р н і й. То моє діло. От і єсть. Іду, куди хочу. *Веліть* мені ніхто не може. І вже. Пусти.

Р и т а *(придушено)*. Я благаю тебе, не велю, а молю, благаю.

К о р н і й. Це все одно... Я хочу піти пройтись...

Р и т а *(чудно зазираючи йому в лице)*. Ти інакше вже став говорити... Інакше.

К о р н і й. Я говорю, як говорю... Пусти ж...

Р и т а. А як писав мене і Лесика, так не говорив. Ой, так ти не говорив... *(Стріпнувшись)*. Корнію, не ходи! Не ходи, чуєш? Я все для тебе зроблю... Слухай, хочеш писати мене з Лесиком? Хочеш? Я візьму його, й ти будеш писати. Тепер добре буде, в мене, напевно, є ще більше «рисочок»

Ні-ні, я не сміюсь, я серйозно. Ось подивись в моє лице... Ну, подивись же... Правда, є?

К о р н і й. А, Рито, лиши... Не хочу я... Пізно!

Р и т а. Не пізно! Чому пізно? Що він — мертвий? То нічого, нічого. Зате в мені більше виразу буде...

Корній неймовірно дивиться на неї і проти волі вдивляється в лице їй.

Р и т а. Хочеш? Хочеш? Я покладу його на те саме місце і схилюсь над ним... А ти будеш кінчати. І завтра, і післязавтра: ми не дамо його, поки не скінчимо... Всю ніч, весь день будемо робити... Ти мусиш скінчить... Ти не віриш мені? Я правду говорю. Я хочу все тобі віддать, все, все... Все для мистецтва: сім'я, труп дитини, мій одчай — все йому... Я не сміюсь, Нію, не сміюсь, я правду говорю, я вже вірю, що треба нову форму сім'ї, цілком нову. І до Мулена, як хочеш, тепер піду. Я все буду робить уже... Хочеш, хочеш?

К о р н і й *(машинально ступає кілька кроків назад, не зводячи очей з її лиця)*. Пізно, Рито... пізно.

Р и т а. Чого пізно, чого пізно? Ти встигнеш. Тільки *зараз* же почнеш, зараз... Я зараз візьму Лесика, а ти бери палітру, фарби. Добре? Добре?

К о р н і й. У тебе зараз чудний вираз лиця.

Р и т а. Нічого, я буду дивитись на Лесика, і буде добрий... Буде чудовий вираз лиця. Я не сміюсь, я не сміюсь... Я вже вірю...

К о р н і й. Ти чудна, Рито, я не вірю тобі...

Р и т а. Чому? Чому? Говорю правду. Я тільки схвильована. Нерви підняті, ми ж так багато за цю добу пережили... Нічого, Нію. Я йду за Лесиком... Бери фарби, бери!

К о р н і й *(вдивляється їй в лице, поглядає на полотно, оживляється)*. Ну, добре... Не кажи мамі...

Р и т а. Ні-ні, я скажу, що ми тут посидимо. Я не скажу... Я зараз... *(Вибігає, опасливо озираючись на нього)*.

Корній підходить до полотна, скидає запону і вдивляється. Потім бере з столу палітру, фарби, готує їх, нетерпляче поглядає на двері.

Р и т а *(хутко входить з трупом дитини)*. Мама спить. Вона стомилась і заснула біля столу. Вона не чула. Ми двері замкнемо... Ми замкнемо всі двері й будемо малювати. Правда? Тепер все інакше буде. Все, все... Ось тут Лесик. Лежи, Лесику, лежи, тато буде тебе писати, він зніме з тебе вічне... Лежи, мій білий... О, ти білий тепер зовсім... Тепер блідість твоя зовсім чудова... Тепер тато буде з нас задоволений. Так я поклала, Нію? Так?

К о р н і й *(борючись між тривогою й артистичним чут-*

тям). Так-так... Тільки, Рито... Це якось не так все-таки... Трошки вправо. *(Береться за голову)*. Ах, якось мені...

Р и т а. Нічого, нічого!.. Ти тільки почни, подивись на нас, і все пройде, все забудеш. І я забуду, я «ввійду в себе». Ось, дивись, зараз, ось я тільки сяду і схилюсь над Лесиком. Він тепер цілком тихо лежить, він уже не буде плакати... О-о!! *(Лице їй кривить судорога муки, але вона перемагає себе)*. От так, правда? Добре тепер?

К о р н і й. Трошки нижче... Ще... так... *(Вдивляється, захоплюється, починає писати)*.

Рита чудно позирає на нього, іноді раптом посміхаючись й зараз же ховаючи посмішку.

К о р н і й. Сьогодні в тебе, Рито, не такий вираз лиця... А, боже... Зовсім не те на ньому.

Р и т а. Пиши, пиши... Те саме, що треба... Я стомлена...

К о р н і й. А ні! Зовсім не те... І Лесик не такий...

Р и т а *(раптом регочучи)*. Не такий? Ха-ха-ха!.. О, він тепер зовсім не такий, то правда. А я така, така... Ха-ха-ха!

К о р н і й *(тривожно)*. Рито!

Р и т а *(хапливо)*. Ні-ні, нічого, я... у мене нерви трохи... Але ти не звертай уваги. Пиши, милий, пиши, ми мусимо скінчити... Мистецтво вище всього! Я вже вірю тепер... Може, я не так сиджу? Нижче, вище?

К о р н і й. А, боже... Щось не так... Ти не говори нічого... Помовчи. Дивись на Лесика... Дивись і мовчи...

Р и т а. Добре... *(Дивиться на труп сина)*.

Далеко знову чути тужну гру скрипки. Лицем Рити перебігає мука і в болючій скорбі застигає.

К о р н і й *(весь оживившись)*. Так... Тепер так... Тепер дуже добре... Чудесно... Сиди, Ритонько, сиди, хороша... Так-так.

Скрипка грає.
Рита раптом падає на труп головою і жагуче, болюче ридає.

К о р н і й. Рито! Рито! А, боже, ну, сиди ж, так же не можна, тільки почав і... Рито ж!

Рита помалу підводиться, чудно дивиться на нього, посміхається й позує.

К о р н і й *(з одчаєм)*. Ну, от! Знов пропало... Знов не те... Дивись на Лесика.

Р и т а. Я трохи стомилась... Дай я спочину... Я зараз... У мене голова болить. І в тебе болить?

К о р н і й. А, боже, так же не можна... Ну, сідай...

Р и т а *(підходячи до нього)*. Трошки спочиньмо. Голова не болить? Ти не стомився?

К о р н і й. Трохи болить... Ну, та нічого... Сідай, Рито...

Р и т а. Може, випити трохи аспірину або чогось, щоб голова не боліла, бо я так не можу... Ось у мене єсть краплі, я зараз... *(Виймає з-за корсажу пляшечку, підбігає до столу, хапливо, дрижачими руками, але з рішучим, суворо-диким поглядом, наливає в склянку води і потім із пляшечки. Несе Корнієві)*. Хочеш, Нію? Голова не буде боліти. Може, ти сам винен, що у мене не такий вираз, не так бачиш, стомився, голова болить. На, випий, голова свіжіша буде... Ну, швидше, потім я... І будемо далі працювати... Ну?

К о р н і й. Та чи поможе? А голова справді болить... *(Бере і п'є)*.

Р и т а *(вся заціпенівши, дивиться на нього)*. Всю, всю!

К о р н і й. Фе, яке воно!

Р и т а. Нічого, тепер все пройде!.. *(Біжить до столу, наливає води, дивиться на Корнія, що вдивляється в полотно, і не п'є. Біжить назад)*. Ну, тепер далі!.. Я вже... Тепер пиши всю ніч... О, тепер ми цілком інакше все зробимо... Тепер ми вже не розстанемося, ні-ні... Я ж знаю, що ти це думав... Тепер ми знайдемо нову форму, ми будемо вільні, щасливі, ми сім'ю для мистецтва збудуємо. На цьому трупику, правда? Правда, мужу мій? Правда?

К о р н і й. Рито, Рито! Не хвилюйся ж так, сиди тихо...

Р и т а. Як Лесик? Ха-ха-ха! Нічого, будемо всі, як Лесик... Ми всі троє — одно. Чуєш, правда, ми всі троє — одно?

К о р н і й *(не чуючи)*. Рито, в тебе знов нема того. Рито, так же не можна... Я покину, коли так... А, боже!.. Фу, голова ще більше стала боліти.

Р и т а. Болить?.. Уже?..

К о р н і й. Що «вже»? Ще болить, а не вже...

Р и т а. Чи той, ще... Може, ти зморився дуже?

К о р н і й. Ні, нічого... Щось трохи ноги... Але нічого... Сядь лучче, Рито...

Р и т а *(надзвичайно тихо)*. Я сяду... Так?..

Застигає й дивиться на труп. Знову скрипка грає тужно і скорбно. Рита все більше схиляється на труп.

К о р н і й *(шепоче)*. Тепер єсть знов... От тут. Так-так... Це воно... Воно, воно...

Р и т а *(тихо, чудно)*. Воно? *(Посміхається)*.

К о р н і й. Так-так, нічого, нічого, посмішка ця нічого... Тепер добре... *(Малює)*. Ах, тільки голова болить... І ноги... не стоять... Якась слабість... Сиди, сиди... *(Малює, скрипка грає)*.

Р и т а *(тихо підводиться, урочисто підходить до Корнія)*.

Буде, Нію... Спочинемо... Годі, любий... Тепер треба спочинути.

К о р н і й *(слабо)*. Ще б трошки, Рито...

Р и т а. Ні, годі... Тепер уже годі... Нам треба вже спочинути. Правда?

К о р н і й. Щось голова і ноги... Ну, спочинемо трохи.

Р и т а. Спочинем, спочинем... Там, на канапі, правда? Візьмемо туди Лесика і всі спочинемо... Ходім! *(Веде його, бере труп і йде за ним)*.

К о р н і й. Навіщо Лесика? Може б, нехай там?

Р и т а. Ні-ні, він з нами. Ми всі троє — одно. Правда? Тепер ми всі троє — одно... Правда?

К о р н і й *(сідаючи на канапі, стомлено)*. О, як я стомився, слабість така по всьому тілі... Але гарно... Нам, Рито, треба спочити. То правда... Завтра ми будемо цілий день Я мушу скінчити... Ми, Рито,пережили багато... Ну, нічого... Зараз уже лучче. Правда?

Р и т а. Правда, любий, правда. *(Кладе Лесика посередині між собою й Корнієм)*.

К о р н і й. Це Лесик? О, яка слабість. Я чую, що засну... *(Заплющує очі й далі говорить з заплющеними очима)*.

Р и т а. Засни, засни... Ми всі заснем. Я тільки вип'ю води і теж... Я зараз... *(Біжить до столу, наливає в склянку з пляшечки і випиває. Біжить назад, сідає, обнімає Корнія, пригортає до себе й тихо говорить)*. Тепер усі заснемо... Правда? Як гарно грає скрипка. Вона нам грає... Нам, щоб ми заспокоїлись і заснули. Ми знайшли вже нове... Правда, Нію? Ти віриш мені тепер, віриш, що я вже інша?

К о р н і й. Не знаю, Рито, не знаю... Я хотів би тільки вірити... Бо я, Рито, так не можу, як було... Я більше так не можу.

Р и т а. Я знаю, знаю... О, я знаю, що ти не можеш... І через це... Тепер буде інакше... Зовсім інакше...

К о р н і й. А за Лесика... ти простиш мені?

Р и т а. Простю, простю, єдиний мій, за все простю... Ти любиш мене, скажи?

К о р н і й. Люблю, Рито, люблю такою, як ти зараз...

Р и т а. Правда?.. І я люблю... І Лесик любить... І ми всі троє — одно... Як колись... О, тепер ми не розстанемося... І нікуди ми вже не підемо, ні до Сніжинок, ні до Муленів, ми всі разом будемо... Правда?

К о р н і й *(ледве чутно)*. Правда.

Р и т а. Ну, поцілуй же мене... востаннє.

К о р н і й *(слабо повертає до неї лице, цілує)*. Хороша моя.

Р и т а. Прощай, мужу мій, Білий Медведю.

К о р н і й *(слабо посміхаючись)*. Прощай. До завтра. Як страшно і солодко хочеться спати...

Р и т а. Спи, спи... *(Суворо і скорбно дивиться на нього)*.

Скрипка все грає, тужно і жалісно. Рита раптом здригається, тихо встає і йде до полотна.

К о р н і й *(тихо)*. Рито! Куди ти?

Р и т а. Я зараз. Спи, спи... *(Підходить до полотна, знімає його з мольберта, бере з столу ніж і розрізає)*.

К о р н і й *(слабо)*. Що там, Рито?

Р и т а. Нічого, милий, нічого... Спи спокійно... Спи тепер.

Вертається, пригортає до себе Корнія, цілує Лесика, потім мужа, кладе голову йому на плече і з щасливою, стомленою посмішкою заплющує очі.

Скрипка грає серед мертвої тиші.

ДОЧКА ЖАНДАРМА

П'єса
на дві
дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Корольчук — робітник-машиніст.
Корольчукова — його мати.
Качуренко — жандармський вахмістр.
Оля — його дочка.
Наталка — робітниця.
Гнат
Кузьма
Василь
} робітники залізниці.
Лікар.
Офіцер.
Робітники.

ДІЯ ПЕРША

Залізниця. Зліва — стіна депо з великими дверима, з яких виходять рейки. Задня стіна — краєвид невеликого містечка. Вечір. В містечку видно вогні в деяких хатках. Перед розчиненими дверима, на рейках, накладено дошки: деякі з робітників ще носять на купу з депо шматки дерева й заліза.

Г н а т *(кладучи з Кузьмою дошку)*. Ну, й годі! Барикада — перший сорт! Тепер, товариші... Слухайте, товариші!

К у з ь м а *(клопотливо)*. Може б, слухай, той... може б, сюди вагонів підтягнути? Парочку вагончиків. От сюди їх...

Г н а т. Не треба. Чекай.

В а с и л ь. Кузьма, мовчи! Заткнись — твоє діло потім!

Г н а т. Так от, товариші. Тепер, значить, треба держатись. Паровоз наш. *(Показує рукою на депо)*. Але треба його вдержати у себе хоч до ранку...

Г о л о с и:
— Вдержимо! Ого!
— Чорта з два дамо!
— Хай спробують!

Г н а т. Чекайте, товариші! Тут діло треба обдумати. Будь у нас револьверів хоч з двадцять, так і думать нема чого...

К у з ь м а *(так же заклопотано)*. У Задубного б можна взяти, так далеко, чорт, живе. Якби хтось з хлопців...

Г н а т. Чекай, Кузьмо...

Г о л о с. Кузь, помовчи там!

Г н а т. Тут, братця, діло не в тому. Револьвери не штука. Тут без револьверів видержати. От факт! Паровоз ми відвоювали, а далі...

В а с и л ь. А тепер їхати на паровозі в Горохове! Комітет виручить.

Г н а т. А як ти поїдеш в Горохове? Хто повезе паровоза? Ти? Вони, сукини сини, знали, кого арештувать. Як ти без машиніста поїдеш?

Голоси: — А Федір Жмаха?
— А Корольчук?

Гнат. «Жмаха»... А де Жмаха? Найди його, як він десь третій день п'є.

Голос. А Корольчук?

Деякі поглядають на Олю, яка стоїть, спершись на барикаду.

Гнат *(неохоче)*. Корольчук... не годиться.

Голос. Та чому не годиться? Найлуччий машиніст...

Гнат *(сердито)*. Не годиться, та й годі!

Оля *(весело, спокійно)*. Корольчук, товариші, не за нас. Він не поїде...

Гнат. Ну, та що там!.. Треба Жмаху шукать. Хай хто-небудь поїде в Капустяне, він, мабуть, у свого тестя п'є.

Василь. Я поїду! Я його хоч мертвого, а приведу!

Кузьма. Як буде упиратись, скажи, що той... що не можна так... Тут уся, сказать, держава, увесь робочий клас, а він, сволоч, п'є. По всій Росії забастовка, а ми піддамося? Того не буде!.. Хай їде...

Гнат. Ех, шкода — Скляренка забрали! Той би без рельсів пробрався в Горохове... Ну, та що...

Василь. Ану, тихо! *(Прислухається до станції)*.

Всі озираються й дивляться.

Гнат. Ні, нічого... Вони не можуть так хутко. Не раніше, як на ранок збере. Ех, якби до ранку Жмаху знайти! Катай зараз, Василю. Чекай... А ми, товариші... Хай кожний іде додому. Стерегти паровоза будемо по черзі. Як що трапиться, щоб всі сюди бігли. Не давать їм паровоза! Вони хотять у губернію поїхать і привезти нам солдатів? Ну, цього не буде!

Голоси: — Не дать! Нізащо!
— З якої речі?
— Наш паровоз! Революційний!

Гнат. Хай приводять жандарми стражників, все одно! Не піддаватись!

Василь. Убить старого жандарма, щоб не...

Гнат *(змішано і строго до нього)*. Ну, ти з язиком поменше...

Всі дивляться на Олю.

Оля *(сміючись до Василя)*. Нічого, товаришу. Старий жандарм вже давно не батько мені... Тільки я думаю, що вбивать не треба.

Голоси — Розуміється, не треба.
— От ще сказав!

О л я. Чекайте, товариші... Не через те я кажу, що він мій батько, а тому, що те не поможе. Ну, уб'єм одного, а дадуть другого...

Г о л о с. Звичайно.

О л я. Нам треба, щоб ми самі видержали... А держатись нам трудно... Жандармам і начальству можна держатись, бо вони мають гроші, їм хоч рік буде стоять залізниця — нічого, а нам трудно. От вони тепер поїхали по селах збирать на нас усіх сільських поліцаїв... Вранці вони, може, вже будуть тут. Що нам робить?

Г о л о с и:
— Не давать, та й годі!
— Хай ідуть! Хай вбивають!
— Не даватись!

О л я. Товариші... Товариші... Чекайте. «Не даватись». Ну, вони заберуть паровоз і поїдуть в губернію. А з губернії привезуть салдатів і всіх нас арештують або перестріляють, як було на Болоховій. Нам, що б там не було, треба зв'язатись з нашими товаришами на Гороховім. Там нам дадуть грошей, зброї, і ми зможемо хоч з місяць страйкувати. А як не встигнемо до ранку виїхати і як прийдуть жандарми з поліцією, то... віддать їм паровоза.

Г о л о с и:
— Як? З якої речі?
— Як віддать?
— Ну, як же це? Нізащо!

О л я. Чекайте! Битись з ними ми не можемо. У нас усього два револьвери й одна рушниця. Що ми зробимо? Чекайте, товариші! Хай беруть паровоза. Тільки вони на ньому не поїдуть. Ми його попсуємо...

Г н а т. А як не встигнемо попсувати?

О л я. Попсуємо рейки.

Г н а т. А як і те не встигнемо?

О л я. Ну, так що ж буде доброго, як ми станемо тут і безоружні будемо не давати паровоза?

Г н а т. А, от тут і єсть. Що? Чорт його зна... Помремо всі, і кінець. Хай стріляють. Все одно вони нас по одному переловлять.

К у з ь м а. Ех, якби можна було по телеграфу в Горохове...

Г о л о с и:
— Е, в Горохове!
— А як вони по телеграфу в губернію дадуть знати?

Г н а т. Ну, то як, товариші? Давати без бою паровоза чи ні? Для якого ж біса ми його сюди таскали?

О л я. Треба Жмаху знайти!

Г о л о с. А Корольчук? Чому його не можна? Що він, жандармам передався, чи що?

О л я. Корольчук жандармам не передався, а тільки не схоче. А проте поговоріть з ним.

Г н а т. Поговорити можна... Ну, Василю, катай у весь дух в Капустяне за Жмахою! А ви, товариші, по хатах... Як буде — побачимо... Ми тут зостаємся стерегти — я, Кузьма й товаришка Оля. А потім о дванадцятій годині слідуючі... Щоб не забули.

Г о л о с и: — Ну, ще чого скажеш!
— Не забудемо!
— А як що — давайте знати!

Г н а т. Добре. Ну, йдіть. Та підіть по всіх товаришах, поговоріть, щоб не падали духом!

Г о л о с и: — Добре! Бувайте здорові!
— Добраніч!
— Щасливо!

Г н а т *(Василю)*. А Жмаху просто сюди веди. Ми тут будемо всю ніч, додому не підемо.

В а с и л ь. Добре. Бувайте!

Г н а т і О л я. Щасливо!

О л я. Трошки холодно. Треба погрітись. *(Ходить хутко по сцені)*.

Г н а т. Вечори холодні поставали. *(До Кузьми)*. У тебе ж заряджений револьвер?

К у з ь м а. Ну, от... А що ж би я його так держав?

О л я. Піду, обійду кругом депо. *(Іде вліво)*.

Г н а т *(по паузі)*. Що, Кузьмо, хотів би ти собі таку жінку? Га?

К у з ь м а. Е!.. З неї жінка... Яка з неї жінка?

Г н а т. Що? Не подобається?

К у з ь м а. Чого не подобається? Тільки жінка... Що то за жінка, як вона вроді хлопця з револьверами ходить.

Г н а т. Ха-ха-ха! А тобі б, щоб з макогоном?..

К у з ь м а. Та вже більше випадає з макогоном... Що там у них вийшло з Корольчуком?

Г н а т *(робить цигарку)*. Не знаю.

К у з ь м а *(цікаво)*. Е, знаєш... Що? Посварились? Чого Корольчук не хоче їхати?

Г н а т. Не знаю. Не хоче, та й годі.

К у з ь м а. Що ж він, за жандармів, чи що?

Г н а т. Не знаю, кажу тобі.

К у з ь м а. Брешеш, ти ж його приятель...

Г н а т. Посварились того, що й йому хочеться, щоб вона ходила з макогоном, а не з револьвером.

К у з ь м а. А-а...

Г н а т. «А-а»... Розумний, правда?

К у з ь м а. Та що ж? Тільки... Ну, нехай собі там з нею, а чого ж він нас цурається?

Г н а т. А от піди спитай його. Він цілий рік за нею ходив, от мав макогона їй в руки дати, а тут ми револьвера їй... Досадно... А як арештують її, то й зовсім пропала.

К у з ь м а. Що ж, вона його не любить хіба?

Г н а т. Чого так?

К у з ь м а. Та чого. Якби любила, не покинула б.

Г н а т. Ех, ти! *(Насува шапку на лоба)*. Якби ще тебе так хто любив, як вона його любить...

К у з ь м а. А чого ж той... чого ж вона не хоче так, як він каже?

Г н а т. Е, відчепись. Ходім і ми,— холодно.

Іде за депо, за ним Кузьма, наперед зачинивши двері. Якийсь час нема нікого.

Виходить К о р о л ь ч у к, за ним Н а т а л к а.

К о р о л ь ч у к *(спиняючись)*. Ну, чого тобі хочеться, кажи прямо?

Н а т а л к а *(мовчить, потупившись, мне руками хустку)*.

К о р о л ь ч у к. Ну, Наталко? Мені ніколи.

Н а т а л к а *(тихо, не підводячи голови)*. Не їдь у Горохове... Не ходи сюди.

К о р о л ь ч у к. Знов! А тобі кажу що від цього?

Наталка мовчить.

К о р о л ь ч у к. Ну?

Н а т а л к а. Тебе арештують або... уб'ють.

К о р о л ь ч у к. Ну, так що? Яке тобі діло? *(Наталка мовчить)*. Ніхто мене не арештує і не вб'є. Іди додому, прощай, у мене справа тут є.

Н а т а л к а. Оля тебе не любить.

К о р о л ь ч у к. А тобі яке діло? Ну, не любить, то що з того? Ну, чого ж мовчиш? Ти мені це хотіла сказати? Ну, я знаю. А що далі? Щоб я тебе полюбив? Не люблю й не полюблю. Ну?

Наталка мовчить, потім помалу мовчки повертається і йде назад. Корольчук іде до депо, хмуро роздивляється навкруги.

Виходить О л я.

О л я *(весело)*. А! Добривечір! Чого ж сам прийшов?

К о р о л ь ч у к. А з ким же ще?

О л я. Ну, хоч би з моїм татом та з десятком поліцаїв.

К о р о л ь ч у к. Ти знаєш, що ти говориш?

О л я. А що ж тут такого надзвичайного?

К о р о л ь ч у к. Я прийшов не лаятися з тобою, а побалакать... Там *(хита на станцію)* за стражниками поїхали.

О л я. Знаємо й чекаємо їх.

К о р о л ь ч у к. Вас усіх розгонять і заберуть паровоза.

О л я. А ти їм поможеш, правда?

К о р о л ь ч у к *(по паузі)*. Так от, я прийшов сказати тобі: хочеш, я поїду на паровозі в Горохове?

Оля робить здивовано-радісний рух.

К о р о л ь ч у к. Але з умовою...

О л я *(осідаючи)*. Ага!

К о р о л ь ч у к *(по паузі)*. Щоб ти зразу ж повінчалась зі мною й не мішалась до революції.

О л я. Так... Ну, так я не хочу. Можеш не їхати.

К о р о л ь ч у к. Ага! Так я й знав!

О л я. Нащо ж питав, як знав? *(Сміється)*.

К о р о л ь ч у к. Дурний. А дурний завжди вірить усім.

О л я. Що ж, ти вірив, що я згоджуся?

К о р о л ь ч у к. Я вірив, що ти справді любиш мене.

О л я. Може, й люблю, а може, й ні. Такого, який товаришів покидає для своєї втіхи, такого не люблю.

К о р о л ь ч у к. Яка ж моя втіха?! Що ти плетеш? Що ти справді? Яка втіха?

О л я. А така, що ти... А, Остапе, що двадцятий раз про те саме говорити. Годі. Не покину я товаришів, і кінець. Ти можеш — кидай.

К о р о л ь ч у к. А ти для своєї втіхи не жертвуєш інтересами товаришів?

О л я. Як саме?!

К о р о л ь ч у к. А так. Щоб не вийти за мене, ти не хочеш їхати зі мною в Горохове, а значить, помогти товаришам.

О л я. Так ти мене хочеш взяти? Силою? Примусом?

К о р о л ь ч у к. Як би не було, а ти хочеш так помогти товаришам? Га?

О л я. Ні!

К о р о л ь ч у к. Ага! Ну, то так ти мене любиш.

О л я. Не люблю я тебе! Зовсім не люблю й не буду любить. Іди звідси... Іди до жандармів!

Входять К у з ь м а і Г н а т.

Г н а т. А! Здоров... Ну, що? *(Ніяково дивиться на обох)*.

К о р о л ь ч у к. Здоров...

Г н а т *(до Корольчука)*. А паровоз тут! *(Хитає на депо)*.

К о р о л ь ч у к. Знаю. Відберуть все одно...

Г н а т. Ну, хто його зна. Може, хочеш проїхатись в Горохове?

О л я. Він у губернію поїде.

К о р о л ь ч у к. У вас же Жмаха єсть.

Г н а т. Жмаха. Чорт його зна, де той Жмаха!.. А то б, може, поїхав би, га? Виручити...

К о р о л ь ч у к. Не поїду.

К у з ь м а. Стидно, товаришу. Не годиться так...

К о р о л ь ч у к. Кому годиться, а кому й ні. *(До Олі)*. А щодо губернії, то... лучче б таких слів не говорить...

Вбігає В а с и л ь, задиханий.

В а с и л ь. Пропало діло! Ху! Жмаху арештували. Вже третій день в Капустянім. Тесть приїхав...

Г н а т. Та не може буть! Ну, пропало...

О л я. Та-а-ак...

О л я й К у з ь м а *(разом)*. Ах ти ж, господи! Що ж тепер?

В а с и л ь. Там хлопці хвилюються. Хотять іти в Капустяне й силою визволити Жмаху. Дурниця — нічого не вийде. Там стражники стережуть. Не можна одговорить... Іди, Гнате, щось скажи їм. Швидше... Вони хотять зараз іти.

Г н а т. Ех, пропало діло! Що ж тепер? Остапе!..

К о р о л ь ч у к. Ну?

Г н а т. Рішай.

К о р о л ь ч у к *(на Олю)*. Хай вона рішає.

Г н а т. Товаришка Оля?!

О л я. Я??

К о р о л ь ч у к. Ти.

О л я *(до Гната й Василя)*. Знаєте, що він хоче від мене? Щоб я їхала з ним у Горохове, повінчалась і покинула революцію. Тільки з такою умовою він поїде. Можу я так зробити?

Г н а т *(розводить руками)*. Ну, знаєш... А просто для діла, для нас не хочеш зробить?

К о р о л ь ч у к. Ви в мене одняли моє щастя, та щоб я його своїми руками ще й засипав? Ну, цього вже я не зроблю Верніть моє, я дам ваше...

О л я. Та я ж тебе возненавиджу, як червиву собаку! Чого ти хочеш?

К о р о л ь ч у к. То правда?

О л я. Як правда те, що я б тебе зараз своїми руками розірвала!

В а с и л ь. Хто там? *(Вдивляється направо)*.

Виходять К о р о л ь ч у к о в а й Н а т а л к а

О л я. О! Ось іде підходяща до тебе.

К о р о л ь ч у к о в а *(з плачем біжить до Остапа, припада до нього, голосить)*. Остапочку, сину мій єдиний. Навіщо ж ти? Ой, боже ж мій! На кого ж ти мене, стару...

К о р о л ь ч у к. Та що таке? Що вам, мамо? Та годі! Що таке? Що сталося?

К о р о л ь ч у к о в а. Не кидай же, не кидай мене...

К о р о л ь ч у к. Та хто кида? Що з вами? Чого ви прийшли сюди? *(До Наталки)*. Що там таке?

Н а т а л к а. Вони почули, що ти хочеш їхать у Горохове на паровозі...

К о р о л ь ч у к. Що за дурниці! Заспокойтесь, мамо. Нікуди я не їду й не поїду. Ідіть додому.

К о р о л ь ч у к о в а. Ходім разом...

К о р о л ь ч у к. Та кажу ж вам, нікуди не поїду. *(До Наталки)*. Негарно так робити. Одведи матір додому. Ідіть, мамо, присягаюсь вам, що зараз прийду додому й нікуди не поїду. У мене тут діло єсть. Ідіть.

К о р о л ь ч у к о в а *(до Олі)*. Я вас прохаю, Олю, пожалійте стару матір. Один він у мене. Не посилайте його нікуди.

О л я. Не бійтесь, Ганно Олексіївно, не пошлем. Ідіть спокійно додому.

К о р о л ь ч у к о в а. Господи, господи! Що ви затіяли? Олю, верніться додому.

О л я. Нічого, Ганно Олексіївно. За мене не бійтеся. А самі лучче йдіть додому, а то ще побачать вас тут та подумають, що й ви з нами. Он, здається, вже хтось іде сюди од станції.

Всі озираються.

В а с и л ь. Жандарми... Офіцер і...

О л я. І мій татко... *(До Корольчукової)*. Ось і сам тато сюди йде.

В а с и л ь. Але без стражників!

О л я *(до Гната й Кузьми)*. Товариші! Тікайте звідси. Швидше. Щоб не бачили вас, а то... Краще сховайтесь... або просто додому йдіть.

Г н а т. Та що ви! Додому?!

О л я. Ну, все одно пропало. А то ще заберуть.

Г н а т. А ви?

О л я. Мене все одно знають. Я хочу послухати, що вони казатимуть, а потім і я прийду. Прийду до вас, Гнате. Тікайте, швидше.

К у з ь м а. Та що ж? Ходім... Василю, ходім...

Г н а т. А вони арештують вас?

О л я. Ну, вдвох не посміють. А це що? *(Показує револьвер)*.

К о р о л ь ч у к о в а. Ох, боже наш, що ж це таке? На рідного батька? Сину, ходім звідси, а то на нас подумають. Сину, ходім!

Корольчук. Ідіть, мамо, я зараз прийду. *(Строго до Наталки)*. Наталко, іди з ними.

Наталка. Ходімте, Ганно Олексіївно. *(Бере й силою веде вбік)*.

Корольчукова *(озираючися)*. Сину, я тебе прошу, ради всього святого... Сину!

Корольчук. Та добре... Ідіть швидше.

Гнат *(до Кузьми)*. Може, не йти нам?

Оля. Та чого ж ви тут будете? Яка користь? Вас тільки знатимуть і завтра заберуть. Ну, і що з того? Все одно пропало. Жмаху забрали, нема кому їхать. Ідіть же, ради бога! Швидше!

Гнат. Ех! Ну, приходьте зараз до мене...

Оля. Прийду. Ідіть.

Василь. А знаєте що? Хто його зна, чого їм треба. Хай Гнат біжить до хлопців, а ми з Кузьмою сховаємось тут за депо. Як щось там таке буде... ми й вискочимо. Давай твій револьвер. А сам біжи.

Оля. Ну, хай так. Тільки швидше. Вже близько.

Гнат. То правда. На. *(Дає револьвер)*. Так до мене?

Оля. До вас.

Гнат *(до Корольчука)*. Остапе!.. Не поїдеш?

Корольчук. Ні.

Всі троє зникають.

Оля *(весь час позираючи до станції)*. Ну, чого ж ти зостався? Ще подумають, що й ти з нами. Тікай.

Корольчук. Краще б ти тікала. Іди лучче, Олю, додому. Подумай сама, що ти робиш. Чи це личить тобі... Ну, хай ми, мужчини, робітники... Іди додому, і я тоді, куди хочеш, поїду, піду... Віриш? Ну, говори!

Оля. Я вже тобі говорила. Пізно. Ось уже вони. Приходь до Гната. Прийдеш?

Корольчук. Не знаю.

Входять Офіцер і Качуренко.

Офіцер *(до Олі, прикладаючи руку до кашкета)*. Добрий вечір.

Оля не відповідає, мовчки посміхається.

Качуренко *(грізно)*. Тобі кажуть «добрий вечір»!

Офіцер. Тихо, тихо, Качуренко. *(До Корольчука)*. Ви теж брали участь в крадіжці паровоза?

Корольчук. Ні в яких крадіжках я не брав участі.

Качуренко *(до Олі)*. Іди зараз додому.

Оля. Це куди «додому» — в тюрму? Дякую, я ще не хочу.

Качуренко *(ступаючи до неї)*. Мовчать! Як ти смієш мені так говорити!

Офіцер. Тихо, тихо, Качуренко...

Качуренко. Забирайсь, кажу, зараз додому!

Офіцер *(до Олі)*. Ніхто вас в тюрму не хоче брати. Даю вам слово офіцера, що нічого вам не буде. Ради вашого батька.

Качуренко. Я тобі кажу — іди додому. Зараз тут буде поліція.

Оля. Мій дім — тут. Я вам сказала раз: я з жандармом жити не буду.

Качуренко. Чого ж ти хочеш? Чого ж ти хочеш, повіє? Щоб я тебе своїми руками пристрілив, як собаку? Що? Кажи мені зараз!

Оля. Стріляйте.

Качуренко. Іди додому!

Оля. Я додому піду, тільки до свого.

Качуренко. Ні, ти підеш до батьківського дому!

Оля. Ні, не піду!

Качуренко. Ти підеш, говорю, додому!

Оля. Ні, не піду.

Качуренко. Так я тебе в тюрму одправлю. Я арештую тебе. *(Вийма револьвер)*. Іди за нами.

Оля. Ні, не піду.

Качуренко *(люто)*. Іди!!! *(Ступа до неї)*.

Оля *(вийма револьвер)*. У мене є теж револьвер.

Качуренко. Ах, так ти на батька? Н-на! *(Цілиться і стріляє)*.

Оля хапається за плече і спирається рукою на барикаду.

Офіцер. Качуренко! *(Біжить до того)*.

Корольчук *(стрибає вперед, хапа за горло Качуренка)*. Що ти зробив?! *(Повертається до Олі й підхоплює)*.

Оля *(силкується стояти)*. Нічого. Дурниця. *(В цей мент вискакують Кузьма й Василь, вона до них)*. Нічого, нічого... Поможіть мені.

Качуренко весь осідає і з жахом дивиться на дочку.

Корольчук. Лікаря!! Беріть, на станцію... *(До Качуренка)*. Біжіть за лікарем! Кузьмо... Василю, за ноги! Швидше! *(До Качуренка)*. Та біжіть же!

Оля. Нічого, нічого...

Качуренко біжить уперед, за ним несуть Олю.

ЗАВІСА

ДІЯ ДРУГА

Станційна кімната. Направо — двері на станцію, наліво — в другу кімнату. Просто — вікна на залізницю.

На канапі лежить О л я; вона часом стогне, але не приходить до пам'яті. За канапою недалеко сидить К а ч у р е н к о. Він згорбився, осів, погляд йому несмілий, змучений. Сидить він, схиливши голову на руки. Як Оля застогне, він підіймається, обережно підходить до ліжка і, не сміючи показатись, зазирає ззаду. Знов сідає й сидить. Оля стогне, він підходить, боязко дивиться на неї, потім стає на коліна коло ліжка й тихо цілує її руку.

Весь час за вікнами чути гомін юрби.

Качуренко встає й підходить до вікна. І зараз же чути крики обурення і гніву — то його побачили робітники. Він одходить і знов сідає.

Входять Л і к а р і К о р о л ь ч у к.

Качуренко поспішно встає й мовчки дивиться на них, погляд йому той же несмілий і змучений.

Л і к а р. Доброго здоров'я... Що? Не приходила до пам'яті?

К а ч у р е н к о. Один раз. Минут п'ять... І знов.

Л і к а р *(до Корольчука)*. Що ж? Становище не змінюється. Треба подивитись. *(Підходить до Олі й обережно оглядає і вислухує її. Оля весь час тихо стогне)*.

Качуренко не сміє підійти близько, але з надією і страхом слідкує за всіма рухами лікаря.

Корольчук і Лікар стараються не дивитися йому в очі, коли балакають з ним, і, видно, почувають себе з ним тяжко, може, навіть жаліють.

К о р о л ь ч у к. Ну?

Л і к а р. В тому самому стані. Але все-таки трошки гірше. Треба операцію. Куля засіла в легені.

К о р о л ь ч у к. І ви абсолютно не можете?

Л і к а р. Не можу, голубчику. Рад би душею. Не маю інструментів, нічого. Треба з города, з губернії везти оператора... Нічого не зробите. І боюсь, і не маю чим. Душею б рад... І треба спішить...

К о р о л ь ч у к. А її повезти не можна?

Л і к а р. О, боже борони... Не можна рухати... Інакше — ні за що не ручуся. Треба спокою абсолютного. І поспішайте, поспішайте... За годин вісім-дев'ять — ручуся, а більше...

К а ч у р е н к о *(хрипло)*. Може померти?

Л і к а р *(силкуючись не дивитись на нього)*. Померти... не знаю, але комплікації всякі... І навіть... Не смію ховати од вас... навіть може бути смерть. Куля засіла в легенях... Кров просочується... Отже, може... Ну, словом, це річ дуже небезпечна. *(До Корольчука)*. Треба їхати в губернію. Скільки годин туди їхати?

К о р о л ь ч у к *(понуро)*. Як добре пустити, то за три години можна бути.

Л і к а р. От якраз добре: три туди, годину-дві там, три назад... Вісім-дев'ять годин... Якраз добре... Треба їхати. Ви теж страйкуєте?

К о р о л ь ч у к. Страйкую.

Л і к а р. Ну що ж... Попросіть товаришів дозволити вам поїхати в місто за лікарем. Тут нема політики... Паровоз начальство залізниці дасть. Він, здається, вже готовий стоїть, я бачив.

К о р о л ь ч у к. Готовий. Але начальство хоче разом зі мною послати і... жандарма...

Л і к а р *(як і Корольчук, весь час мимохіть подивляються на Качуренка, а між собою переглядаються розуміючими поглядами)*. Так... А може б, на цей раз начальство згодилось пустити вас самого? *(До Качуренка)*. Як ви думаєте, можна це?

К а ч у р е н к о *(хвилюючись)*. Не знаю... Трудно... Тут і так... арештувать хотіли. Ну, та вже для мене і що так бог покарав... Але я так кажу Остапу Гавриловичу — хай згоджується... Хай згоджується. А я зроблю, щоб не посилали більше нікого. Щоб сам Остап Гаврилович поїхав. Ну, а там уже як бог дасть... Як залізниця в руках революціонерів, його приймуть.

Л і к а р. А невідомо, в чиїх руках?

К а ч у р е н к о. Невідомо. Телеграф же попсовано. Нічого не знаємо. *(Глибоко зітхає)*. А як у руках начальства, то Остап Гаврилович покаже пакет, і... теж буде добре.

К о р о л ь ч у к. А в пакеті що буде написано?

К а ч у р е н к о *(озирається, тихо)*. Пакет ми підмінимо... Дамо другий. Напишемо, що тут все добре. І ви привезете тільки лікаря...

К о р о л ь ч у к *(пильно дивиться)*. А то правда?

К а ч у р е н к о. Господи!.. Правда.

К о р о л ь ч у к. Як же ви підміните? А підпис офіцера?

К а ч у р е н к о. Я вже якось зроблю...

К о р о л ь ч у к. Не знаю. *(До Лікаря)*. А в Гороховім нема лікаря?

Л і к а р. Нема.

К о р о л ь ч у к. Я це того питаю, що в Горохове ближче... За дві години можна.

Л і к а р *(поспішно)*. Я розумію, я розумію... На жаль, нема. Нема там...

К а ч у р е н к о. Ну, як же ви думаєте?

К о р о л ь ч у к *(дивиться на Олю)*. Не знаю... *(До Лікаря)*. Не можна її привести до пам'яті, щоб вона могла розуміти?

Л і к а р. Не варто... Вона тепер ослабла... Треба ждати,

коли сама це зможе... Штучні способи можуть більш ослабити серце.

К о р о л ь ч у к *(до Качуренка)*. Папери вже готові?

К а ч у р е н к о. Один готовий. А я зараз другий зроблю. Я зараз... Так ви згоджуєтесь?

К о р о л ь ч у к. Я мушу говорити ще з Олею...

К а ч у р е н к о. Але ж... Як вона не зможе?

Л і к а р. В крайньому разі можна зробити так, що зможе...

К а ч у р е н к о. Ну, то робіть, робіть.

К о р о л ь ч у к. Добре. Давайте другий...

К а ч у р е н к о. Я зараз. *(Поспішно йде у другу кімнату)*.

К о р о л ь ч у к *(тихо)*. Я думаю, що він хоче обдурить нас.

Л і к а р. Як саме? Через що ви так думаєте?

К о р о л ь ч у к. Якось це... все в їх продумано вже.

Л і к а р. Ну, він мусить думати про це.

К о р о л ь ч у к. Так, але... Як же підпис офіцера? Я знаю, що офіцер неодмінно хоче привезти з губернії салдатів. Бо вони довго не продержаться. Робітники можуть добути... сил і всіх їх перевішати.

Л і к а р. То правда.

К о р о л ь ч у к. А потім така річ. Він це при вас сказав. Як викриється, що він обдурив, ви ж можете показати на нього... Та й взагалі такі речі не говоряться при свідках. А він навіть і не подумав про це. Наче зарані знає, що за те йому нічого не буде...

Л і к а р. То правда. Але чекайте. Ви ж прочитаєте і той другий папір? Раз там не буде нічого такого, то чого ж вам?

К о р о л ь ч у к. Ну, хто його зна. Може, вони наготовили два папери і в другому якимсь тайним жандармським шифром написано те саме, що й у першому? Як ви взнаєте? Що робить?.. А я не можу привезти салдатів! Цього я не можу!.. Але ж як бути, як бути? Невже ви не можете?!

Л і к а р. Не можу... Не маю інструментів. Ви ж знаєте, я тут тимчасово... Ах, яке становище! Але не може бути! Він не обдурює вас...

К о р о л ь ч у к *(рішуче махає рукою)*. Ну, все одно їду, хай що буде, те буде. Їду.

Л і к а р. Їдете? Ну, бажаю вам успіху і щасливо вернутись... Тільки не баріться, і все буде добре... До побачення! *(Стискає руку й виходить)*.

К о р о л ь ч у к. Дякую вам дуже... До побачення. *(Ходить по хаті, зупиняється перед Олею й прислухається; тихо кличе)*. Олю!.. Олю!..

Л і к а р *(входячи)*. Я забув... Як треба буде мене, посилайте до Новикова, я буду в нього. А це ось вам пляшечка... давайте нюхать — може, це зможе її привести трошки до пам'яті. Але не треба багато. Як не помагає, лишіть...

К о р о л ь ч у к. Дякую.

Л і к а р. Тільки не багато. Бувайте здорові. *(Виходить)*.

К о р о л ь ч у к. Добре. *(Підходить знов до Олі і обережно дає їй нюхати з пляшечки)*.

О л я *(якийсь час стогне, затихає, крутить головою й розплющує очі. Слабо питає)*. А я вже лежу?

К о р о л ь ч у к. Нічого, нічого, скоро вста́неш... Ось прийде лікар, і нічого...

О л я *(ледве посміхаючись)*. Сил немає... А як там? *(Хита головою на залізницю)*.

К о р о л ь ч у к. Нічого. Робітники з самого ранку стоять. Все про твоє здоров'я питають...

О л я. А паровоз?

К о р о л ь ч у к. Паровоз... у начальства. Тут, знаєш, Олю... Тобі треба операцію робити.

О л я. Робіть...

К о р о л ь ч у к. Але цей лікар не може... Треба з губернії.

О л я. Ти хочеш їхати в губернію?

К о р о л ь ч у к. Начальство дає паровоза, щоб я поїхав.

О л я. І привезеш салдатів?

К о р о л ь ч у к. Як залізниця в руках революціонерів, то цього не буде...

О л я. А як в руках началь... Ох!

К о р о л ь ч у к. Що тобі?

О л я. Нічого... Навіщо ти повісив те жовте?

К о р о л ь ч у к. Яке жовте? Де?

О л я. Тут, на цьому дереві. Не треба...

К о р о л ь ч у к. Ніякого дерева немає... Олю! Нема, голубко, дерева...

О л я. Ох, я не можу... Прожени їх... Прожени!.. Вони ж мені на груди... Я не можу!

К о р о л ь ч у к. Олю!.. Олю!..

Оля стогне і знов лежить непритомно.

К о р о л ь ч у к. Олю!.. Олю!.. *(Дає нюхати пляшечку, але Оля не приходить до себе. Він безсило сідає і з одчаєм дивиться на неї. Потім рішуче встає й хоче вийти)*.

Входить Г н а т.

Г н а т *(шепотом)*. Ну, як? Лучче? Ні?

К о р о л ь ч у к. Гірше. Треба операцію робити.

Г н а т. Таки треба?

К о р о л ь ч у к. Інакше помре. Я їду в губернію за оператором.

Г н а т *(мовчить, потім)*. Так. Значить, привезеш салдатів.

К о р о л ь ч у к. Залізниця в руках робітників.

Г н а т. Ні. В начальства. Це відомо напевне.

К о р о л ь ч у к. Напевне?

Г н а т. Напевне. Приїхав Карпо, сам бачив: Скрізь салдати. Розсилають по різних станціях. Як поїдеш, так і сюди пошлють.

К о р о л ь ч у к. Старий хоче підмінити папір, щоб не посилали сюди, ніби тут спокійно.

Г н а т. Як? Старий за нас?

К о р о л ь ч у к *(не дивиться на нього)*. Цілком. Він обмане офіцера, я привезу лікаря, й більше нічого. Начальство пропустить паровоза...

Г н а т *(радісно)*. От так історія! Та їдь, коли так! Аби спасти Олю... *(Тихо)*. Вона чує?

К о р о л ь ч у к. Ні... Але треба робочим сказать, щоб вони не думали, що я їду за салдатами.

Г н а т. Так ходім, поговориш. А там, може, як-небудь і паровоза... Ех, все одно, аби Оля видужала... Знаєш, скажу старому, щоб лучче на двір не виходив... Хлопці так хвилюються, що може вийти чортзна-що. Хай краще сидить в хаті, поки виясниться...

К о р о л ь ч у к. Та він і сам знає. Ну, ходім...

Г н а т. Ходім. Хлопцям поки що не треба казати, що він до нас переходить?

К о р о л ь ч у к. Ні-ні, не треба, хай потім, як операція пройде.

Г н а т. Добре.

Виходять обоє.

Якийсь час нема нікого. Оля стогне й неспокійно рухається. Входить К а ч у р е н к о з пакетами в руках, озирається. Підходить до Олі, гукає — та не чує.

Знадвору входить О ф і ц е р.

К а ч у р е н к о. А, добре, що ви прийшли.

О ф і ц е р. Ну, що? Лучче їй?

К а ч у р е н к о. Ні, не лучче.

О ф і ц е р. Значить, операцію таки треба?

К а ч у р е н к о. Треба.

О ф і ц е р. Ага! Ну, а Корольчук як? *(Хита на Олю, тихіше)*. Вона чує?

К а ч у р е н к о. Ні, нічого не чує... Корольчук згоджується, але так, як я й казав, щоб підмінить пакет.

О ф і ц е р. Так. Значить, і він з ними? Добре, потім порахуємось. І поїде сьогодні, зараз? Я його бачив, він там щось з робітниками говорить!

К а ч у р е н к о. Радиться з ними.

О ф і ц е р. Слухай, Качуренко, я боюсь, що він як-небудь помітить. Там той значок... Не треба було.

К а ч у р е н к о. Нічого не помітить... Куди йому! Він цілком вірить... Хай тільки їде, а назад може й не вертатись. Лікар і без нього приїде.

О ф і ц е р. Треба попсувати путь на Горохове. Сьогодні вночі неодмінно хай підуть і попсують. З Горохового можуть наїхати.

К а ч у р е н к о. Ну, то пошліть.

О ф і ц е р. Зараз піду скажу. *(Дивиться в вікно)*. Ач, сволоч, зібрались. Нехай, нехай. Ти краще не виходь.... Чуєш? Мене вони милостиво пропускають. Нічого, я їм покажу милість. Ну, я йду. Приходь сказати, як Корольчук виїжджатиме. Чуєш?

К а ч у р е н к о. Слухаю. *(Офіцер виходить)*.

Качуренко сам, підходить знов до Олі, дивиться на неї, тихо цілує й іде в другу хату.

Якийсь час нема нікого. Оля щось бурмоче, ворочається, стогне.

Входять знадвору К о р о л ь ч у к о в а й Н а т а л к а.

К о р о л ь ч у к о в а *(підходить до Олі, дивиться й починає тихенько плакати)*. Бідна моя ясочко... Покалічили нещасну...

Н а т а л к а *(хмуро дивиться на Олю)*. Що ж це нема нікого?

К о р о л ь ч у к о в а. Покинув її... Робітники йому потрібні. Голубонько, ранена... *(Схлипує)*.

Н а т а л к а *(іде до вікна, дивиться, живо)*. А дивіться — робочі побігли до паровоза... Мабуть, Остап зараз поїде. Це він у Горохове!

К о р о л ь ч у к о в а *(швидко підходячи)*. Як у Горохове? Та стражники ж стережуть паровоза... *(Дивляться обидві у вікно)*. І офіцер з ними. Що ж то, боже мій?.. Куди ж то він зібрався?

Н а т а л к а. Мені казав Федір, що Остап хоче їхати в Горохове.

К о р о л ь ч у к о в а. У Горохове?.. То, значить, знов мене кидає? А Оля?.. Він же казав, що в губерню по лікаря поїде... Та чи єсть же в нього серце?! Що ж він собі думає! Вона ж помре!

Н а т а л к а. А як поїде в губернію, то сюди пришлють салдатів і всіх постріляють, як в Болоховім.

Корольчукова. То так їм і треба. Хай не бунтують. Ач, взяли собі моду!

Наталка. Бунтують, бо по всій Росії бунтують, свободи хотять...

Корольчукова. Якої їм ще свободи? Що, їх держать? Чого їм треба?

Наталка. Усі бунтують. А як Остап піде проти всіх, то... це негарно буде. Це — сором...

Корольчукова. Оце маєш! Що ж, значить, хай кине мене, її *(кива на Олю)* та їде в Горохове?

Наталка. А хіба лучче буде, як він візьме на свою душу сором?..

Корольчукова. А, одчепись ти од мене!.. Так і ти така?.. А ти ж учора що говорила?.. Не хочу я тебе слухать... І не смій йому таких слів говорить!..

Входить Корольчук.

Корольчукова *(до нього)*. Так ти їдеш у Горохове? Ти знов? Чи ти маєш хоч крихту жалості в грудях? Га? Та згляньсяся хоч на бідну дівчину *(кива на Олю)*, як на матір не вважаєш...

Корольчук *(здивовано)*. Та звідки ви взяли, що я їду в Горохове? Що вам бог дав?

Корольчукова. Усі говорять. Всі пальцями показують на такого сина, що кидає матір.

Корольчук. Ідіть лучче, мамо, додому, мені ніколи. Я їду зараз у губернію по лікаря. Ідіть, зараз сюди прийде лікар, мені треба з Олею тут дещо...

Наталка. Так ти їдеш не в Горохове?

Корольчук *(сердито)*. Та ні — кажу ж вам!

Наталка. Привезеш салдатів, значить?

Корольчук *(здивовано)*. І ти про салдатів?

Наталка. Хіба я не така ж, як усі?

Корольчук *(пильно дивиться на неї)*. А що мені треба робити? Чого б ти хотіла? Щоб я не їхав?

Наталка. Щоб не привозив салдатів.

Корольчук *(на Олю)*. А вона? Ти про неї думаєш?

Наталка *(потуплено)*. Вона одна, а нас сотні. Нас постріляють.

Корольчук *(посміхнувшись)*. Ага! Яка стала жаліслива. А вчора не така була.. Ну, так я тільки лікаря привезу... Ну, годі. Мамо, ідіть додому, я не їду в Горохове. Само начальство дає паровоза. Чого вам ще? Прощай, Наталко, мені нема часу.

Корольчукова. А коли ж ти вернешся?

Корольчук. Сьогодні ввечері. Ідіть, ідіть...

Корольчукова *(обніма)*. Ну, боже ж тобі поможи. Спасибі, синку, що не слухаєш всяких дурисвітів. Хай бог тобі помагає. *(Заглядає до Олі, сумно хитає головою й виходить, одвернувшись од Наталки).*

Наталка стоїть якийсь час з потупленою головою, потім раптом гірко плаче, закривається руками й хутко виходить.

Корольчук здивовано і хмуро дивиться їм услід. Потім підходить до Олі й тоскно приглядається. Далі згадує щось, підходить до дверей другої хати і стукає.

Виходить Качуренко.

Корольчук. Ну, як пакети? Є?

Качуренко. Зараз, зараз... Ось допишу одно слово. А що, вже поговорили?

Корольчук. Поговорили.

Качуренко. Ну, як? Згоджуються?

Корольчук. Згоджуються. Тільки... *(Мнеться)*. Тільки бояться, що з губерні пришлють сюди кого-небудь. Щоб ніхто, крім мене, не їхав. А на пакет мусять подивитись представники од робітників.

Качуренко. Та добре, добре... Поїдете самі. А пакет я зараз. Дописати одно слово...

Корольчук. То пишіть швидше.

Качуренко. Одна минута... *(Зникає)*.

Входять Гнат і Кузьма

Гнат. Ну, що?

Корольчук *(тихо)*. Зараз пакети дасть.

Кузьма *(заклопотано)*. А... той, а вони ж по формі будуть?

Гнат. Ну, розуміється. Що ж ти думаєш, він не знає форми? Слава богу, посивів на цьому... *(Підходить до Олі)* Ех!.. Н-ну, старий катюго! *(Грозиться кулаком до дверей)* Твоє щастя, що ми безсильні... Я б тобі показав

Корольчук. Він і так покараний... Дивитись на нього жалко...

Гнат. Жалко... Стерво старе..

Корольчук Тш!

Виходить Качуренко з паперами в руках Хитає головою Кузьмі й Гнатові, подає папери Корольчукові, боязко озираючись, говорить до Гната й Кузьми

Качуренко. Заступіть, щоб ніхто не побачив.. Ось це один. о... бачите... підпис? Тут ось написано. О ну, це

формальність, а ось тут... «прошу прислати військової допомоги... Станція в руках революціонерів»... ну, і так далі... Це один... А ось другий... Підпис той самий... Бачите? Цілком той самий...

Кузьма. Чекайте. Ану, дайте я подивлюсь.

Гнат. Та ну, що там дивитись, той самий...

Кузьма. Та треба ж... Не можна так...

Качуренко. Прошу, прошу... Ось, звіряйте. Ну?

Кузьма *(пильно роздивляється)*. Так... Той самий... А що написано в цьому?

Качуренко. Читайте... «Станція в наших руках... Трапився випадок... Прошу прислати досвідченого хірурга». Читайте самі. Нічого нема. Будьте спокійні...

Гнат. Все добре!.. Ну, чудесно. Можна їхати.

Кузьма. Ану, дайте мені ще.

Корольчук. Ах, товаришу, нема часу!..

Гнат. Кузьмо, ну тебе к чорту! Ти тільки час однімаєш... Чого тобі ще треба?

Кузьма. Та я хочу подивитись ще... Не можна ж так... Треба, щоб усе було як той... як слід. Печаті, наприклад... Як нема печаті, то й не годиться.

Качуренко *(з слабою посмішкою)*. Це — не прокламація... Нате, дивіться... *(Подає)*.

Кузьма. Я знаю, що не прокламація, а все ж таки... *(Розглядає, придивляється)*.

Гнат *(нетерпляче)*. Ну, годі... Мороку взяв з собою... Буде, кажу, часу нема... Чуєш, Кузьмо, давай, треба запечатувати.

Кузьма помалу вертає, мовчить.

Качуренко. Ну, так я цей рву. *(Рве перший)*. А цей... ось... *(показує)* даю вам... Ось в конверт... *(Запечатує)*. І от... Можна їхати... *(Дає Корольчукові)*.

Корольчук *(хова в кишеню пакет)*. Так... Що ж це лікаря немає?

Качуренко *(тривожно)*. А нащо лікар? Може, що з Олею?

Всі дивляться на Олю

Корольчук. Ні, нічого.. А треба б... Я хочу поговорити з Олею...

Качуренко. Та навіщо вам? Ідьте швидше.

Корольчук. Ні, не можу. Я мушу з нею поговорити. Це недовго... Зараз прийде лікар, він її приведе до пам'яті. Це п'ять-десять хвилин...

К у з ь м а *(хмуро до Корольчука)*. Нам треба б ще поговорити.

К о р о л ь ч у к. Про віщо ще?

К у з ь м а. Так... Про деякі справи...

Г н а т. А, покинь, Кузьмо, надокучив ти з своїми балачками.

К у з ь м а. А ти мовчи... Я маю справу, от і все... Не можна так...

К а ч у р е н к о. Ну, говоріть, я вийду...

К у з ь м а. Ми вас тоді покличемо, як можна буде.

К а ч у р е н к о. Добре, добре. *(Виходить)*.

Гнат стискає плечима.

К у з ь м а *(шепотом до Корольчука)*. Ану, дай сюди пакет.

Г н а т *(обурено)*. Кузьма! Ну, що це за нещастя, справді!

К о р о л ь ч у к. Навіщо?

К у з ь м а. Дай, я ще подивлюсь... Там щось таке... Щось не той. Дай.

Г н а т. Ну, що ти будеш з ним робить?!

К о р о л ь ч у к. Та він уже запечатаний, не можна розпечатувати.

К у з ь м а. Нічого... Дай... Я там щось бачив... Щось не те... Не можна ж так... А як вони щось написали шифром?.. Як можна так?..

К о р о л ь ч у к *(виймає пакет)*. Ну, я не знаю.

Г н а т. Та що ти там бачив?

К у з ь м а. Там якась така закарлючка єсть... Дай сюди... *(Бере пакет, озирається на двері й розриває. Розгортає і показує)*. О... бачите? Що воно таке? Для чого?

Всі розглядають.

Г н а т. Так собі... Просто карлючка, та й годі...

К у з ь м а. Е, карлючка. А ти знаєш, що вона значить? Жандарми, з ними треба той... Ану, якби пригріти на вогні... Може, вони тут хімічно написали? Га?

К о р о л ь ч у к. Ну що ти, як же гріть,— попсується!..

Г н а т. Хм!.. А може, справді, чорт їх знає... Давай лампу. Неси сюди... *(Біжить до столу, світить лампу)*.

Всі озираються на двері. Заступають собою лампу, Кузьма гріє папір. Всі напружено вдивляються.

К у з ь м а. Єсть! О!

Г н а т. Тш! Тихо. Справді... О, падлюки! Грій, грій...

Сюди... Читай... «Мушу посилати»... Грій тут. Пересунь. Грій більше... Тепер уже нема чого... Ах, падлюки!! «Салдатів... мушу по... посилати... бунтовщики»...

К у з ь м а *(читає)*: «Роту салдатів, машиніста держати під доглядом, але не показувати йому того». Ну?..

К о р о л ь ч у к *(читає, потім вириває папір, мне його й засуває в кишеню. Рішуче, люто)*. Ну, коли ви так! Добре... Я вам покажу! Я вам покажу!..

Г н а т. А старий?! А старий?!

К о р о л ь ч у к. Тихо. Не треба показувати. Чекайте Як же тепер? Давайте якось обсудимо... *(Забуває свої слова й прудко ходить по хаті)*. Ах ви ж, падлюки! Ах ви ж, падлюки... Ну-ну! *(Зупиняється)*. Що ж робити?!

К у з ь м а. От вам! Я дивлюсь, що там якась закарлючка...

Г н а т. Та годі, Кузьмо, ну, добре, знаємо... Що робити тепер? Їхати не можна. Що ж — привезти їм салдатів?

К о р о л ь ч у к. О, чорта з два! О, цього вони не діждуться, я йому, старому душогубові, покажу салдатів, я йому покажу, я його на вогні по шматочку буду пекти... Бережись ти, кате! *(Грозить кулаком)*.

Г н а т. Але як же бути? Як з Олею? Га?..

К о р о л ь ч у к *(осідає)*. Не знаю.

Г н а т. Невже цей лікар не може... нічого помогти?

К о р о л ь ч у к. Не може, проклятий! Не може... Що ж робить? Вона ж помре! Помре, Гнате.

Г н а т. Ах ви ж, с-сукини с-сини!

К у з ь м а. А той... а може б, ми їх якось... Чекайте, а в Гороховім нема лікаря?

Г н а т. Ну, то що? Як же ти з Горохового привезеш його сюди?

К о р о л ь ч у к. Та нема там, здається... Нема, казав цей лікар...

К у з ь м а. Ех, шкода! А то б з Горохового...

Г н а т. Та що ти верзеш дурницю!.. «З Горохового, з Горохового». Як же ти привезеш з того Горохового?

К у з ь м а. А так... Сів би Остап на паровоза та й поїхав би у Горохове... Не в губерню, а в Горохове... Хто його може спинить?

Г н а т. А правда! Остапе?

К о р о л ь ч у к. Та нема ж там лікаря.

Всі замовкають.

Г н а т. Що ж робить?

К о р о л ь ч у к. Їхати в губерню? З цим пакетом? А не

їхати — значить її на смерть оддати?.. Ух! *(Люто підніма стілець і хоче тріснути ним об підлогу).*

Гнат *(спиняючи його)*. Тихо, Олю стривожиш...

Корольчук. Ну що ж робить?! Ну? Радьте ж, якого чорта! Що робить? Бо я візьму й розіб'ю собі голову, вона нікуди не годиться... Я нічого не можу придумати... Говоріть. Рішайте. Їхати в губерню?

Гнат і Кузьма мовчать.

Корольчук. Ну, говоріть же... Рішайте.

Гнат *(тихо)*. Ти сам рішай...

Корольчук. Я сам, я сам...

Кузьма. Узять товаришку Олю і їхати... той... та й їхати з нею в Горохове.

Корольчук. Не можна її рушити, вона помре... І чого в Горохове? Чого? Що там є? Лікар? Нема там лікаря!

Лікар *(із скринькою, поспішно входячи)*. Що таке? Що трапилось? *(Дивиться на Олю).*

Корольчук. Ідіть сюди. *(Виймає папір, розгортає, показує)*. Бачите?

Лікар *(читає, обурено)*. Ах, падлюки!! Ах, мерзотні створіння!..

Корольчук. Що робити тепер?

Лікар. Піти, показать їм! Шпурнути їм в морду цей папір!

Корольчук. Ну, то що? Вони зовсім не дадуть паровоза. А Оля помре. Старий кат продасть її.

Лікар. Ах, які ж люди!.. Рідну дочку засуджує, старий мерзенник!

Корольчук. Ні, він її рятує. Тільки як?! Н-ну, чекай же ти!.. *(До Лікаря)*. Слухайте, зробіть, щоб вона могла поговорити з нами. Можете?.. Все одно тепер. Хай вона... Так! Хай вона рішає... Слухайте, це напевне, що в Гороховім нема лікаря? Це ж велика станція. Не може бути. Можна ще так зробити. Сісти на паровоз, взяти її й одвезти в Горохове.

Лікар. Як? Вони ж не дадуть паровоза?

Корольчук. Сказать їм, що їду в губерню. І заднім ходом, назад. Це можна... Тільки... чи видержить вона?

Лікар *(мнеться)*. Не знаю... Як казати щиро,— нема надії... Може б, якось ще з ними? Га? *(Хита на другу хату).*

Корольчук. Ні, з ними більше нічого! З ними потім будемо говорити. Ну, нічого... Робіть їй щось. Вона мусить це знати... Все одно. Робіть...

Лікар. Але це її схвилює.

К о р о л ь ч у к. Все одно. На годину раніше, на годину пізніше. Та робіть, ради бога. Що ви хочете, щоб я в губерню їхав, чи що?

Л і к а р. Добре. *(Поспішно виймає інструменти, підходить до Олі й робить їй впорскування).*

Всі підходять ближче й слідкують.

О л я *(підводить голову, оглядає всіх)*. Що таке? Що трапилось?

К о р о л ь ч у к. Олю!.. Ти не той. Не хвилюйся... Тут така історія... Треба тобі знати... Розумієш, ти... той... у тебе куля в легені.

Л і к а р. Позвольте, я скажу...

О л я. Ні-ні, хай говорить, що таке? Ну, я знаю... Ну?

К о р о л ь ч у к. Ну, і той... Тільки ти не думай нічого... Чи той... Тобі треба операцію. Ми хотіли з губерні привезти хірурга. Розумієш?

О л я. Ну-ну...

Л і к а р. Спокійніше, ради бога, спокійніше... Не треба так... Ляжте, Олю...

О л я. Нічого, нічого, я себе почуваю добре... Ну? Та що далі?

К о р о л ь ч у к. Ну, треба хірурга... Розумієш? Щоб кулю з грудей... І паровоз давали... Твій батько і начальство... Але... Вони той... казали, що тільки лікаря привезти, але обдурили й ось, бачиш *(показує папір)*,— це папір в губерню... а тут хімічно написали, щоб прислали салдатів... Розумієш?.. І тепер...

О л я *(лягаючи безсило)*. І ти хочеш їхати?

К о р о л ь ч у к. Я не хочу, але... твоя рана грозить тобі... Це дуже небезпечно...

О л я. Слухай, як ти поїдеш, я розірву руками рану.

Всі переглядаються.

К о р о л ь ч у к. Я не поїду, але... *(Хапа себе за голову)*.

К у з ь м а *(до Лікаря)*. А може, той... може, якось в Горохове можна?

Л і к а р. Немає лікаря в Гороховім.

О л я. Що Горохове? Що Горохове?.. Хто хоче їхати в Горохове? Остапе, ти їдеш в Горохове?

К о р о л ь ч у к. Та там же нема лікаря...

О л я. Але ти поїдеш? Поїдеш?

К о р о л ь ч у к. Я не можу їхати...

О л я. Чому? Вони ж дають паровоза. Ти можеш поїхати

не в губерню, а в Горохове. *(До інших)*. Правда? Це ж можна? Гнате, хіба не можна?

Г н а т. Та звичайно... Але в Гороховім нема лікаря...

О л я. Та навіщо лікар? Я ніякого лікаря не хочу...

Л і к а р. Ради бога, не хвилюйтесь, спокійніше...

О л я. Я все одно помру. Мені не треба лікаря... Чуєш, Остапе? Я тобі покажу, коли ти поїдеш в губерню за лікарем, я все одно помру... Ти їдь в Горохове! Чуєш? Поїдеш?

Л і к а р *(дає їй нюхати)*. Молю вас, спокійніше...

О л я *(нетерпляче однихає його руки)*. Ах, почекайте! Остапе, скажи: ти хочеш дати мені радість? Скажи?

К о р о л ь ч у к *(понуро)*. Радість тим, що... Ні, не можу я!

О л я. Ну так я все одно помру... *(Лягає на подушку, знову підводиться)*. Остапе! Поїдеш?

К о р о л ь ч у к *(довго мовчить, нарешті глухо говорить)*. Поїду.

О л я. Дякую. *(Лягає)*.

К о р о л ь ч у к *(Гнатові)*. Поклич старого.

Гнат стукає в двері.

О л я *(знов підводиться, шепотом)*. Значить, скажете, що в губерню? Правда? Добре?! *(Лягає)*.

Лікар складає свої ліки в скриньку.
Входить К а ч у р е н к о.

К о р о л ь ч у к *(до нього)*. Я їду зараз... Прошу бути коло Олі...

К а ч у р е н к о. А як їй? Лучче хоч трохи?

Л і к а р *(дивиться на Олю. Та лежить з закритими очима)*. Та... трохи лучче, але... Олю!..

Оля не обзивається.

Л і к а р. От вона знов... в забуття впала. Ну, тим краще! *(До Качуренка)*. Треба бути коло неї весь час. Як щось трапиться, кличте мене...

К о р о л ь ч у к. Ну, значить, можна... *(Підходить до Олі, нахиляється, цілує, поспішно одвертається й майже біжить з хати)*.

К а ч у р е н к о. Остапе Гавриловичу! Остапе Гавриловичу!

К о р о л ь ч у к *(зупиняючись в дверях)*. Що?

К а ч у р е н к о. Не забули пакета?

К о р о л ь ч у к *(дивиться нерозуміючими очима)*. Що?.. Пакет?

К а ч у р е н к о. Пакет, папір... До начальства...

Корольчук. А-а... Пакет?.. *(Чудно посміхнувшись)*. Ні, не забув. І не забуду! Чуєте? *(Виходить, за ним усі)*.

Качуренко непорозуміло дивиться їм вслід, потім помалу вертається й іде до Олі. Та неспокійно ворушиться, бурмоче щось.
Качуренко тоскно дивиться на неї.
Хутко входить Офіцер.
Качуренко одходить од Олі.

Офіцер *(лютий)*. Ну, почекайте ви мені... Яка мерзота: звертаюсь до Корольчука, так ввічливо; він, паршивець, тільки одвернувся... Ну, підожди! Ти у мене на колінах будеш балакати.

В цей час Оля приходить до себе, підводить голову, непорозуміло озирається і, помітивши офіцера, знову лягає і, притаївшись, слухає.

Офіцер *(хутко на Олю)*. Вона чує?

Качуренко. Ні. В забутті знов...

Офіцер. З горя? А чому він одвернувся і щось сказав цій компанії й зареготав? Ну, нічого, я йому покажу!.. І той лікарчук з ними! Почекайте ви, падлюки, я вам покажу... *(Підходить до вікна, дивиться)*. Ач, як вся сволоч витріщилась на мене... Він їм щось говорить. Іди сюди, подивись... Ораторствує... Що він їм може говорити? Говори, говори, голубчику, сам привезеш на себе, я з вами тоді поговорю... Так-так, поглядайте на мене...

Качуренко обережно виглядає,— зараз же чути крики й свист. Качуренко одхиляється.

Офіцер *(тривожно)*. Що він їм говорить?.. Щось показує. Якийсь папір... Слухай, він їм показує якийсь папір! Чи не той?..

Качуренко. То він, мабуть, щоб вони не боялися...

Офіцер. Ага! Правда... Знов говорить... А-а, зраділи! Радійте, дурні, радійте. Коротка ваша радість... Так-так, прощайтеся з ним. Чи побачитесь?..

Чути свисток.

Офіцер. Ну, останній акт... Але куди ж він їде? Чого ж він назад?..

Качуренко. Як назад?! *(Підходить)*.

О ф і ц е р. Чогось назад їде. Всі дають дорогу... Він їде на Горохове... Він обманув нас... Ми пропали, він на Горохове їде!!

Чути свисток, грохіт паровоза і за цим крик «ур-ра!».
Оля, яка весь час напружено прислухається, раптом теж кричить «Ур-ра!!» і падає без пам'яті на подушку.
Офіцер і Качуренко вражено озираються на неї й ціпеніють.

ЗАВІСА

МОЛОДА КРОВ

П'єса на чотири дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Морочинська — поміщиця, удова.
Антось — студент
Гаврусь — гімназист } її сини.
Степан Макарович
Макар Макарович } її брати.
Івга — наймичка у Морочинської.
Клим — її батько.
Микита — її дядько.
Явдошка — її сестра.
Панас — наймит у Морочинської.
Семен — парубок.
Баба Саламаха — ворожка.
Парубки, дівчата, селяни.

ДІЯ ПЕРША

Їдальня старовинного дому. Двері в кухню, в вітальню й у сіни. Вікна в сад. Стіл наготовлено до обіду. Коло столу й мисника швидко порається Ївга — гарненька дівчина в коротенькій спідниці, білій хустці й боса. Вона часом підбігає до вікна, вдивляється в його і знов біжить до столу.

Чується десь у покоях спів Антося. Ївга причепуряється перед дзеркалом. З вітальні входить Антось. Невеличкий, з піднятими плечима, запалими грудьми, рухи нервові. Побачивши Ївгу, перестає співати, озирається й підходить до неї. Ївга засоромлюється й любовно позирає на нього.

Антось *(таємно)*. А мати де?

Ївга. Там, у покоях.

Антось *(нервово, піднято потирає руки)*. Так. Зараз дядюшка приїжджає... Га? Їсю! Серденько б'ється. *(Хоче обнять)*.

Ївга *(злякано, соромливо)*. Ой, паничу!.. Побачать.

Антось. Ну, то що? Ти — моя жінка. Чого там? І потім, Їсю, знов «паничу»? От яка ти, їй-богу! Ну швидше б приїжджав дядюшка. Яка тепер година? *(Дивиться на годинника)*. Мусить уже бути. Мабуть, поїзд запізнився. *(Знов хоче взяти за руки Ївгу)*. Ну, Їсю, не треба бути такою боязкою. Хіба ж ми що?

Ївга раптом закриває лице хусткою й плаче.

Антось. Їсю! Чого ти? Що сталось?

Ївга мовчить.

Антось. Їсю, ради бога, що таке? Тебе хтось обидив? Ну, скажи ж!

Ївга *(не піднімаючи хустки від лиця)*. Я сьогодні одходжу од вас.

Антось. Одходиш? Чого? Що це має значить? Сьогодні? Таж приїжджає дядюшка, доля наша рішиться. Їсю! Нічого не розумію.

Їв г а. Я не можу бути у вас... З мене все село сміється Проходу нема.

А н т о с ь. Хто сміється? От маєш... *(Змішаний)*. Так чекай: сьогодні рішиться все і ніхто сміятися не буде.

Їв г а *(сумно, безнадійно крутить головою)*. Нічого не рішиться. Пани ніколи не дадуть свого согласія.

А н т о с ь. Дасть, Їсю! Їй-богу, дасть, побачиш. Дядюшка їй об'яснить, мама дуже поважає дядюшку Макара.

Їв г а. І дядюшка не согласиться... Мужичка... Ой, та що там казать...

А н т о с ь. Чекай, Їсю: ти дядюшки Макара не знаєш, значить, помовчи за нього говорить. А я тобі кажу, що не тільки согласиться, а вже согласився. Я ж тобі читав його листа. Пам'ятаєш, що він писав? «Лучче репана проста мужичка з чистим ясним серцем, ніж панянка з душею, як помийниця». Ну, чого ж тобі більше? Чудачка. Дядюшка не такий чоловік. Він недурно вчений. А вчені люди, Їсю, вже давно знають, що діло не в тому... Ех, чекай, от переїдемо по весіллі в город, побачиш сама. А як будеш учителькою...

Їв г а *(соромливо сміється)*. Ой, сядьте! Учителькою... Я й читать не вмію, а вони...

А н т о с ь. Все вмітимеш! Побачиш! За рік-два видержиш екзамен на вчительку. Ех, Їсю, переїдемо в город, зараз тобі учителів, книжок. Так тебе обмундируємо, що через місяць сама себе не впізнаєш. А потім здаси екзамен, построїмо в нашому ж селі чудесну школу, ти за вчительку, я за вчителя. Хай тоді сміються з нас.

Їв г а. За які ж гроші ви построїте?

А н т о с ь. Як за які? За свої! Зараз же по весіллі мене виділяють. Жити ми будемо скромно... Ти подумай, Їсю, скільки ми зможемо добра зробити людям! Така, наприклад, ясна, хороша душа, як у тебе, і в темноті. Читать не вмієш. А скільки ж таких, як ти!

Їв г а. А хазяйнувати не будемо?

А н т о с ь. Е, бог з ним, з хазяйнуванням! Ми з дітлахою будемо хазяйнувати. Ну, одходиш чи ні, говори швидше!

Їв г а *(тихо)*. Одходжу...

А н т о с ь. Усе ж таки не віриш? Ні?

Їв г а *(так само)*. А Килинка? *(Сумно дивиться на нього)*.

А н т о с ь *(змішавшись)*. Ну, Килинка... Що ж Килинка?.. Ну, правда, винен. Та я ж все-таки трохи покрив свій гріх... А за жінку вона була непідходяща мені. Винен, правда, не криюсь. Ну, а тепер хочу загладити свою вину.

Їв г а. А з мене вже сміються, що я на Килинчине місце

стала. Звели з розуму дівчину, пустили славу, а тепер куди вона? Я не хочу так. Я піду лучче додому...

А н т о с ь *(рішуче)*. Ну що ж? Катай, справді, додому; так, може, дійсно краще. Правда, так краще! А я прямо, значить, до тебе зашлю сватів. Так-так, це лучче! А то наймичка, у своєму домі. Правда. Молодчина Їська! Правильно, іди додому. Хай буде по всім правилам. Коли хочеш іти?

Ї в г а. Та не знаю, як там тато...

А н т о с ь. Правильно, іди! Бачитись ми можемо й так. Будеш виходити до мене в садок?

Ї в г а *(соромливо)*. Не знаю.

З кухні входить Я в д о ш к а, дівчина років 14—15.

А н т о с ь *(весело)*. А от і наша помошниця прийшла. Ну, як же там, Явдосю? Не бачили, не куриться дорога, не летить наш дядюшка-визволитель?

Я в д о ш к а. Ні, не видно ще.

А н т о с ь. А поїдете з нами, Явдосю, в город? Знаєш, Їсю, ми її теж на вчительки. Їй-богу! От, справді, чудесна ідея! Як же мені це в голову не прийшло? Ого! Такий інститут устроїмо, держись тільки! Правда, Явдосю? Хочете в город?

Я в д о ш к а *(говорить дуже швидко, дрібно й одноманітно)*. Атож, хочу. Я в городі ще не була. А, кажуть, там їздять на возах, що без коней. Ніби некіпажі такі, карети. Та не вйокають, як у людей, а гудуть у дудки такі. Та сила-сила їх! Та, мабуть, усе те брехня. Казав Семена Кривого брат.

А н т о с ь. Ні, правда. От побачите. Та що ж це нема їх з вокзалу? Може, що сталось? Пора б уже. Треба піти подивитись на дорогу. *(Заклопотано, швидко виходить)*.

Ї в г а *(як тільки зачинились за Антосем двері)*. А де тато? Чом же не йдуть? От, господи! Жду їх, а вони собі сидять там.

Я в д о ш к а. Та там причепились до них дядько Микита. П'яні такі, що аж страх. І знов за землю свою добиваються. Чистий клопіт. Та грозяться панам розказать. От горенько.

Ї в г а. Панам?

Я в д о ш к а. Атож! Розкажу, кричить, як ви панів під манастир хочете підвести. *(Підходить тим часом до столу, жадно огляда його, потім хутко хапа з нього наготовлену їжу і пхає собі за пазуху)*. Я трошечки, Їсю, трошечки. От ще цього. Та цього. А того можна? Я візьму, я небагато.

Ї в г а *(сердито)*. Явдохо! Та ти сказилася, чи що? А диви, хтось ввійде, що я казатиму? Забирайся собі геть! Пришелепувата! Годі ж, кажу! Чуєш? Явдохо! А диви!

Я в д о ш к а. Та я ж трошечки. От яка!

Ївга *(прислухається до гомону в сінях)*. От, здається, вже хтось і йде.

Входять Клим і Микита. Схожі один на одного, тільки Микита нижчий, добродушний на вигляд; п'яний.

Клим *(до Микити)*. Ну, йди, йди, п'янюго, йди! Побачимо. *(Неспокійно, злодійкувато озирається)*.

Микита *(ступає за поріг і вперто випростується)*. От же і ввійшов. Ну? Ввійшов і не боюсь.

Ївга *(незадоволено)*. Та чого ви сюди? Дядьку Микито, а що вам треба? Не можна, пани зараз обідати будуть. От, їйбогу! *(До Явдошки)*. Та чого ти ще тут? Іди звідси! *(Випиха Явдошку в кухню)*. Тату, заберіть дядька та йдіть собі. От, дивіться!

Микита. Ша, дівко! Ти знай, з ким говориш. Я тут, і, значить, так полагається. Поняла? Ти не думай, що високо вилетиш. Високо несешся, а низько сядеш.

Клим. Та годі, Микито. Ну, годі. Ну, чого ти? Хіба тут місце? Ну, випив і йди додому спати в солому. Випив і йди собі, ляж, проспись.

Микита *(до Івги, так само)*. Ти думаєш, що когось обдуриш? Нєт, я старий салдат, на похторитєльной службі салдатськую кров проливав.

Ївга *(озираючись на двері в покої)*. Дядьку Микито! От, боже ж мій! Зараз пані ввійдуть. Тату! А, господи. Ну навіщо ви їх сюди привели?

Микита. Я сам прийшов! Мене не треба водить. За правду я в огонь і в... куди вгодно піду. Ти мене...

Клим. Микито, ходім, бог з ним, ходім собі помаленьку.

Микита *(не глянувши навіть на брата, до Івги)*. Племінниця! Не задирай носа! Слиш? Я от — босяк, батько твій ограбував мене, ну, не задирай ще носа. Подожди ще трошки. Ти думаєш, много тямиш? А ти знаєш, скудова став челаєк на світі? Га?

Ївга. Ну от, вже тепер про обізяну почнуть. От, боже ж мій! Дядьку, я вас прошу: ідіть собі. Я вам винесу чарку горілки, тільки...

Микита. Подожди. Чарка чаркою, то само собою, а от обізяна, то, скажем, тоже само собою. Челаєк єсть од обізяни. Знаєш? Нє, постой. Од обізяни чи не од обізяни? Я от хочу пана спитати. Чи од обізяни, чи нє? Как од обізяни, так... *(Грізно повертається до Клима)*. Так как же ти смів забрать землю у рідного брата? Га? Давай січас свій вопрос! Я тебе тут питаю, і давай свій вопрос!

Ївга *(щоб залякати)*. Тшш! Пани йдуть, ідіть швидше!

Клим *(хапаючи Микиту за рукав)*. Пани йдуть, Микито, ходім, ходім!!

М и к и т а. Ну, так що? Я й спитаю панів! Що мені пани? І всьо. Весь вопрос. Я й спитаю пана: маєш ти право у рідного брата землю однімать? Ви думаєте, я не знаю, що ви тут затіваєте? А, нам всьо звєсно. Я на похторитєльной службі, как бил, у... Я, брат, понімаю всякі артикуляції.

К л и м *(рішуче)*. Ну, знаєш що, Микито? Ходім, я тобі щось скажу. Ходім до пана, хай пан нас розсудять. Ходім.. Ну, ходім! Пан у конторі, ходім. Раз так, то ходім. У контору, пан у конторі. Ходім!

М и к и т а. У канторі? А-а, ну, ходім у кантору. Ти думаєш, я кантори боюся? Я, брат, землі не крав у брата рідного, я...

К л и м. Ну, добре, добре. Іди. *(Обережно випихає його в сіни й зачиняє за собою двері)*.

У вікно в цей час зазирає кілька разів П а н а с. Коли брати вийшли, він підходить знов до вікна. Стиха стукає:

— Ївго! Ївго!

Ї в г а *(підбігає)*. Ой, чого тебе тут носить? Сховайся, а то як побачать...

П а н а с. Та вже можна чи ще не пора? Надокучило сидіти в кущах, хай воно сказиться.

Ї в г а. Можна. Іди, хтось іде! *(Хутко одходить)*.

Панас ховається.

З вітальні поспішно, щось поправляючи на собі, входить М о р о ч и н с ь к а, з добрим, невиразним лицем жінка й здивовано озирається по хаті. Питає:

— А де ж вони?

Ї в г а. Хто, пані?

М о р о ч и н с ь к а. Та... Хто ж тут оце балакав?

Ї в г а. Та то заходив прикажчик. Питався пана.

М о р о ч и н с ь к а. А я вже думала, що то наші приїхали з вокзалу. Що ж це їх так довгенько нема; ще, хай хранить господь милосердний, що трапилося в дорозі. *(В саду чується виття собаки)*. Ох, боже мій! Знов той собака! *(Схвильовано хапається за серце і тяжко дихає)*. Що ж воно таке? Та дивились хлопці в кущах? Не може ж бути, щоб не можна було найти її! Біжи скажи Панасові, щоб... чи кому там, щоб пошукати. Та пильно. *(Собака знов виє)*. От-от... *(Морочинська в тривозі й злякано озирається по хаті)*. Та що ж це, господи, таке? Біжи, Їсю, скажи хлопцям...

Ї в г а. Та шукали, пані. Кажуть, що то не собака виє.

М о р о ч и н с ь к а *(з захованою тривогою)*. Як то не собака? А що ж то може бути? Як то не собака, я питаю! Оце мені подобається. Ну, що ж то може бути, говори!

Ї в г а. А я знаю?

М о р о ч и н с ь к а. Як то не знаєш? Що ж то може вити вдень? *(Собака виє)*. Ні, це щось просто неможливе! Поклич мені сюди Панаса...

Ї в г а *(підходить до вікна й гукає)*: Панасе!.. Панасе!..

Голос Панаса з саду:

— Агов!.. А що там?

Ї в г а. Іди, пані кличуть. Та ногами, хутко!

П а н а с *(у вікно, скидаючи шапку)*. Пані мене кликали?

М о р о ч и н с ь к а. Панасе, що ж це таке? За чим же ви там дивитесь? Що то за біда така, що ви не можете вигнать якогось пса з саду? Пошукай та вижени мені зразу.

П а н а с. Та я, пані, оце саме й шукаю в саду того проклятого собаку. Та коли ж нема ніде тварюки. Прямо аж страх бере, що воно таке, єй-бо, пані, щоб я з цього місця не зійшов: чую — виє, біжу на те місце — нема. Нема, як крізь землю провалилось. А в мене ж під носом вило, он там, у кущах. Мара якась! Нечиста сила, чи що?

М о р о ч и н с ь к а *(махаючи на нього руками)*. А що ти говориш! Чи то можна таке верзти! А чи ти з розумом?

П а н а с. А що ви думаєте, пані? А чи не вив так само собака, чи хто його там зна, коло Самокиша, як мало статись з ним оте нещастя? Вило оттак самісінько, як оце у нас тепер. Єй-бо, пані.

М о р о ч и н с ь к а *(злякано, хрестячись)*. А що ти кажеш! А що ти говориш, хай бог боронить! Сказився ти, чи що? Іди собі. Таке наговорить. *(Дуже занепокоєна іде в покої)*.

П а н а с *(закусює губу й підморгує Ївзі)*. Злякалась-таки! Ще вити чи годі? *(Раптом затуля кулаком рота й приглушено регоче)*. От дурна стара, хай тобі западеться! А за бабою ще не хоче посилати?

Ї в г а. Стидається синів.

П а н а с. Покличе. Та ще вить чи буде? Буде, мабуть?

Ї в г а. Буде, буде. Ввечері приходь до нас.

П а н а с. Так десятка ж! Чуєш?

Ї в г а. Та добре. Тікай, щось іде.

Панас зникає за вікном.

Входить К л и м. Озирається й шепотом питає:

— А що, як там?

Ї в г а. Ай, тату! Ну чого вам? От, їй же богу, які люди...

К л и м. Тшшш! Розщитуєшся?

Ї в г а. Та розщитуюсь, сказала ж вам.

К л и м. Ну, то добре. Добре. Главне, щоб по закону! Раз буде діло по закону — нічого не бійся. І боже тебе борони там

щось так. Знаєш, паничі... вони там уміють... хусточку чи сережки. І той — і пропало... А як по закону...

І в г а. А, тату, як мені це вже остогидло. Ідіть у контору та беріть рощот. Я ж слухаюсь вас, одходжу, чого ж вам іще? Ідіть, а то дядько Микита знов прибіжать.

К л и м. Не прибіжить. А ти слухай, що батько говорить. Батько поганого не навчить. По закону кажу, то главне. Раз есть закон — ніхто тобі нічого. А то буде так, як з Килинкою. Що з того, що він їй хату поставив?..

Входить С т е п а н М а к а р о в и ч. Худий, випрямлений добродій з жовтим, недужим лицем. Побачивши Клима, незадоволено й строго питає:

— А що треба? Чого сюди прийшов? Що за безпорядок?

К л и м *(низько, угодливо вклоняючись)*. До вашої милости, паночку. Маю маленький клопіт до вас, панунцю...

С т е п а н М а к а р о в и ч. А порядок знаєш? Чи вчити треба? Чи, може, з своїми порядками прийшов? Ви тепер поставали розумні. Сказано раз — контора. Від другої до п'ятої в конторі. Геть звідци!

К л и м *(ще угодливіше вклоняючись і посміхаючись)*. Ей, куди вже нам, паночку, з своїми порядками. Та чи й найдеться у всьому світі така голова, щоб ваші порядки перемудрила. А я до вас нащот дочки своєї, от її... Хочу взяти од вас.

С т е п а н М а к а р о в и ч *(трохи пильніше)*. Івгу? Рощот? *(Схаменувшись)*. Ну, це все одно — в контору. Од двох до трьох.

К л и м. Бо бачите, паночку, почали вже люди верзти всяку чепухерію по селі нащот моєї дочки і, звиніть, вашого племінника, панича, значить, Антося. Так я, виходить...

С т е п а н М а к а р о в и ч. Приходь у контору. *(Раптом приходячи в гнів)*. В контору говориться вам, мурляки! «Антося, Антося»... А ти нащо так свою дочку виховав, що вона заводить всякі штуки з паничами? «Антося». Знать не знаю. В контору! Я вас навчу... Мазепня чортова. Помирать буде, а порядок... «Антося, Антося».

Втискується М и к и т а

С т е п а н М а к а р о в и ч *(люто)*. А тобі ще чого? Чого треба?

М и к и т а *(сердечно)*. Ваше благородіє! Я босяк, я понімаю... Ваше благородіє, позвольте вам вопрос. *(Клим хоче його випхнути)*. Пойди вон! Ти! Ваше благородіє! Дозвольте вам вопрос...

С т е п а н М а к а р о в и ч *(хутко іде до дверей в сіни)*. А, чортової душі мужичня!.. Панасе! Юхиме!

К л и м. Микито! Ходім, пан гніваються... Ходім, братику, бог з ним, он пан, бач, серчають...

М и к и т а. Ваше благородіє! З чого став чоловік? Позвольте вам вопрос.

С т е п а н М а к а р о в и ч *(рішуче й мовчки бере Микиту за плече й випихає з хати. За ним і Клима. До Ївги)*. За рощотом у контору. Чуєш?

Ї в г а. Чую, пане.

С т е п а н М а к а р о в и ч. А щодо Антося... Що там у вас, нарешті, з тим Антосем? Що? Женитись хоче? В тебе є розум у голові чи нема? Ну? Чого мовчиш? Може, дитина буде? Що?

Ї в г а *(соромливо затуляючи руками лице)*. Ой, що ви, пане!

С т е п а н М а к а р о в и ч. Ну так чого ж женитись? Він тебе обманув? Було що-небудь? Га?

Ї в г а. Ой, що ви!!!

С т е п а н М а к а р о в и ч. Ну так якого ж біса вам треба, зрештою? Навіщо женитись?

Ї в г а. А я знаю? Хіба то я? Панич хотять...

С т е п а н М а к а р о в и ч. Панич твій ідіот, а по-твоєму, по-мужицькому, йолоп. Розумієш? Так ти йому й скажи. Панича твого треба женить різкою.

Чути грохіт екіпажа.

С т е п а н М а к а р о в и ч. Хтось під'їхав? З вокзалу, мабуть. *(Хутко виходить)*.

Гомін голосів.

З вітальні входить Г а в р у с ь, хлопець років 17, в гімназичній блузі, яку, хвилюючись, обсмикує. В руках його папір, з якого він поспішно читає. Бачить Ївгу, до неї;

— Ївго! Слухай, Ївго. *(Соромиться)*. Я от написав вірші... на зустріч дядюшки та... той... не знаю... Чорт його зна, якось не...

Ї в г а *(поглядаючи ввесь час на двері, неуважно)*. Ага, ага. Хороші вийшли.

Г а в р у с ь. Та от не знаю. Ану, послухай, як воно виходить, чи добре збоку. Автору, знаєш, самому непомітно. От ти послухай. *(Ще більш хвилюючись, читає)*.

Привіт тобі, бурлаче рідний,
Ти мир і спокій нам несеш.

Мир і спокій — це нащот того, що дядюшка умовить маму согласитись на ваш шлюб... Розумієш? Нічого, правда?

Ї в г а. Атож... дуже гарно...

Гаврусь *(читає)*:

Ти мир і спокій нам несеш...
Нехай обнімуться багатий з бідним
І восхвалять, що ти живеш.
Ти — ангел кроткий, справедливий...
Привіт тобі ми всі речем...

Їв га. Ричим? А чого ж ми ричим?

Гаврусь. Та не «ричим», а речем. Це по-слов'янськи. Для рифми. Чекай! Ідуть, здається? Слухай, Ївго, а коли читать, як ти гадаєш? Як сядемо обідати чи тепер же, зразу? Га?

Їв га. Ой паниченьку, не знаю. А дуже страшні ваші дядюшка Макар?

Гаврусь. Що? Ні... мабуть, зразу, як ввійде. Так лучче. *(Обсмикує блузу)*.

Антось *(вбігає до Ївги)*. Ідуть. Нічого, все буде добре, ти не бійся. *(Огляда її, поправляє на голові хустку, хвилюється)*. Нічого, чудесно... Дядюшер трохи з дороги стомлений і сердитий. Та це нічого... Зараз будуть... А-а, Гаврусь! Вірші! Вірші, мабуть? Ну, катай! Коли написав?

Гаврусь *(не розуміючи й не чуючи його)*. Га? Не мішай, Антосю. *(Шепоче про себе, заклада руку за пояс, приймає пози)*.

Антось. Ну, нічого, читай, читай. Держись, Їсю. Ідуть! *(Підбадьорююче підморгує їй, одходить вбік)*.

Входять Морочинська і Макар Макарович — згорблений, нестарий, нервовий.

Макар Макарович. Прямо варварство! Люди культурні, двадцятий вік... О, і тут повно мух. Запам'ятай: мухи — це розношики мікробів. В Америці премії дають за знищення мух, а вам можна дати за добрий розплід.

Гаврусь, як тільки входить Макар Макарович, виступає наперед, чепуриться, прокашлюється й вичікує відповідної хвилини.

Антось. Нічого, дядюшка, ми вас од мух сховаємо!

Макар Макарович. А від мікробів сховаєш? «Мух»! Бричку дали таку, що всі нерви вимотала. Кучер — ідіот. Сонце пече. Тут мухи. Голова як не трісне...

Гаврусь *(виступивши трохи наперед, хоче читать)*. Дядюшка!

Макар Макарович. А, здоров, здоров! Виробляють тут собі всякі дурниці, а ти їдь, їх розбороняй.

Морочинська *(до Ївги)*. Чи там обід уже готовий?

Івга. Готовий, пані.

Морочинська. Ну, то, мабуть, можна давати. Сідай, Макарку, попоїси, то й пройде...

Макар Макарович. Може, маєш які порошки од голови? Пошукай-но...

Морочинська. Ех ви, городяни! Проїхав три з половиною версти та й розкис уже... Ну-ну, не буду, не буду. Фенацетину дать?

Макар Макарович. Давай що є.

Морочинська виходить.

Гаврусь *(прокашлявшись)*. Дядюшка!.. Привіт тобі, бурлаче рідний!

Антось. Почекай, Гаврюшка! Дядюшка, от моя наречена... *(Хвилюється й не може далі говорити)*.

Макар Макарович *(коротко оглядає Ївгу)*. Умгу... А де ж Степан Макарович дівся?

Івга хутко виходить у кухню.

Антось. Покликали чогось в контору. Так ви, дядюшка...

Макар Макарович. А ти все лайдачиш? На службу не хочеш? Для чого ж університетські лавки протирав? Учителювать? І то не погане діло. Побачимо, побачимо, не хвилюйся. Наперед дай оддихати від вашої азіатчини. А читать хоч уміє твоя наречена? Мордочка у неї нічого, та що за мордочкою? Коли й серце таке, як мордочка, то ще не біда. А нерви як? Панські?

Антось. Серцем вона, дядюшка, власне, й взяла мене. Страшно щира дівчина, чиста, соромлива.

Макар Макарович. Одне слово — ангел. Так і знав. Тільки ти не так голосно розхвалюй, у мене аж у вухах дзвенить од ваших голосів. Ви тут так кричите всі, наче ми в полі жнемо. Ну, де ж її той фенацетин? Брудно... Мухи скрізь... І некультурні люди... Учителем хочеш буть? Навчиш... А на обід, розуміється, борщ і свинина. Як з'їси, так і замреш, як... мумія, год на сто.

Морочинська *(входячи з шклянкою води і порошком в руках, до Макара Макаровича)*. Ось есть; зараз будеш приймать чи по обіді?

Макар Макарович. Куди там по обіді! Давай зараз... *(Бере порошок і випиває, дивиться на шклянку)*. Брудна, розуміється. А дворянство береже. Це фенацетин?

Морочинська. Фенацетин, Гаврусю! А ти ж чого

там стоїш такий похмурий? Біжи поклич Степана Макаровича. Хутенько! *(Гаврусь не рушиться)*. Сідай, Макарку. Сьогодні у нас борщ деревенський з свининою... Мабуть, давненько вже не їв, скучив?

Макар Макарович. А, скучив, скучив, що й казать. Тільки ти наперед попа поклич, хочу висповідатись. Ну та що робитимеш? Будем обідать. А у вас тут межиусобиці? Га? Антося обижаєте?

Морочинська. Його обидиш! Сідай, сідай, серце... От сюди...

Макар Макарович *(сідаючи)*. А що, сестро, як ти гадаєш? От я тобі маленьку загадку дам. Що краще: чи дегенератка-інститутка «благородної» дворянської крові, чи здорова духом і тілом дівчина з народу? Ану, розгадай. А я тим часом «свининки» собі покладу. Ну?

Морочинська. Так. Я так і знала. Чуло моє серце, що дурно ти їдеш. Значить, ти вже за адвоката у племінничка? Ну, давайте краще обідать. А того, Антосю, не буде. Хоч ти тут всіх дядьків своїх склич, хоч ріжте мене живою, а того не буде. Помру я, тоді хоч усі побратайтеся з мужичкою. А я — дворянка і за стіл з мужичкою не сяду. А ту наречену сьогодні ж виправлю додому. Вона того й пішла сюди служить. Батько має до сотні десятин землі, а дітей у найми віддає... Знаємо, чого їй хочеться.

Антось. Ви не маєте, мамо, ніякого права так говорити про дівчину...

Морочинська. А, дай мені спокій з своїми правами. Надавалися вже тих правів мужикам, годі...

Макар Макарович. Один мій приятель усе просить мене, щоб я йому дав рекомендації до своїх родичів-поміщиків робити у їх розкопки могил,— вишукує там всяку старовину. Чи не могла б ти часом дозволить йому приїхати до тебе? Йому б і копати не треба було, старовина з тебе так і випира зо всіх боків.

Морочинська *(раптом начинає плакати)*. Не бачились два роки. Приїхав — кричить, не привітався, сердиться. Мухи йому. Тепер мужичку якусь...

Макар Макарович *(ніяково, дратуючись)*. Ну, от, жіночі аргументи... Сльози... Чого, спитатися? Ну, чого? Маєш?

Морочинська. Сьогодні ж її вижену! *(До Антося)*. Можеш туди ходить до неї. Ти на ці штуки майстер...

Антось. Мамаша, позвольте вам сказать...

Морочинська. Я вже знаю, до чого воно йдеться, знаю. Не дурно ж той собака виє день і ніч. Ой, бачу, що не дурно!..

Макар Макарович *(дуже зацікавлено)*. А, так у вас тут є собаки-астрологи, що долю віщують? Їй-богу, пошлю сюди приятеля свого, він тут чудесні старовинні штуки може одкопать.

Морочинська. Смійтеся, смійтеся, вчені. Бачили ми вже таких розумних. *(До Антося)*. А ти ще молодий з матері сміятись. Чом ти не сміявся, як я тебе виходжувала, як слабий був? Тоді: «мамо»?

Входить Степан Макарович. Засапаний, говорить роздратовано:

— Мужичва подла! Ніяк не привчу до якоїсь системи, до дисципліни. Порядок — то їх лютий ворог. Ху-ху! *(До Морочинської)*. Дав рощот Климові. Івга одходить.

Морочинська *(вражено)*. Яка Івга?

Степан Макарович. Та яка ж? Наша...

Морочинська. Та як? Сьогодні? Зараз?

Степан Макарович. Сьогодні, зараз.

Антось. Бачите, мамо: трошки помилились? А дівчину образили... Так раз у раз... Е, що говорить!

Входить Івга, одягнена. Потупивши очі, підходить до Морочинської й тихо говорить:

— Простіть, пані. Тато велять додому йти. Я вже йду. Там за мене поки що Пріська буде.

Морочинська. Та чого ж так зразу? Чого тобі? Що тобі такого зробили тут? Обидив хто?

Івга. Ні, спасибі, не обидили...

Морочинська. Ну так чого ж ти?

Івга мовчить, уклоняється усім, тихо говорить «прощайте» й виходить.

Антось *(різко підводиться)*. «Чого», «чого»! Образили дівчину та й «чого».

Морочинська, видно, трохи змішана, стискує плечима.

Степан Макарович. Ну, чого там, обідать. Знов на десять минут пізніше обідаємо. Сідай, Антоне. Годі. А ти, Гаврусь?

Гаврусь *(увесь час намірявся сказати вірші; тепер рішуче підходить до Макара Макаровича, починає)*. Дядюшка! Позвольте вам принести наш привіт. *(Мне папір і хоче читать)*.

Макар Макарович. Що це? Вірші, може, не дай біг?

Морочинська. А, Гаврусю, дай-но спокій з своїми віршами, найшов час! Сідай краще обідать.

Гаврусь *(обурено)*. Ну, це, мамо, некультурно... і просто не... цивілізовано!! *(Повертається й швидко виходить з хати)*.

Морочинська *(до Макара Макаровича)*. От тобі ваша культура! Гарно? *(До Антося)*. Сідай обідать, годі там.

Антось. Не хочу!

Круто повертається й теж виходить.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

На задньому плані — хата й подвір'я Клима.
Передній кін — вулиця. Тин, ворота, перелаз.
Вечір.

Біля воріт стоять: Ївга, Панас, Явдошка й Семен, спокійний, добродушний, навіть флегматичний парубок. Всі часто подивляються в один бік, когось ждучи.

Панас *(Семенові)*. Та боже тебе борони говорить, що я казав. Чуєш? А то проженуть враз, гляди!

Семен *(крутячи головою)*. Ну, історія. Як же ти тепер, Панасе? Га?

Панас. Я? Ого! Я знайду собі раду. Правда, Їсю? *(Підморгує)*. Та що! Та ти знаєш, що він вигадує? Скажу, Ївго, страшно кортить. Знаєш, що він примудровує? «Як поженимось, каже, так я тебе вчителькою заделаю». Ну? *(Од душі регоче)*.

Семен *(здивовано)*. Та бре?

Панас. Щоб я пропав! От так учителька буде, ге-ге-ге. Їсько, а чого вчитимеш, га?

Ївга. Та тихо, сказився, чи що?

Панас. Нема нікого. Та, каже, спродаю землю, а на ті гроші настрою шкіл, та й будемо учить дітей. Та не тільки дітей, а й усяких, і старих. Он куди наша Їська пішла! А що?

Семен. Хороший чоловік, видно.

Панас. Хто? Антось? Дурак, і все. Я б, маючи його часть... та я б такого настроїв, що держись. Вся земля на весь в'єзд була б моя. «Хороший»! Жирує, стерво, не зна, куди гроші дівать. Ну, скажи на милість, бере дівку та за книжки й на учительку заделувать. Сказитись треба.

Семен. Е, не скажи, брат. Я он служив у інженера, дак бачив тих баришеньок з образуванням. Очирувательні дівчата. Єсть такі, що й за нашого брата стоять, верно.

П а н а с. Е, стоять... А ти, Івго, знаєш що: таки прибав трохи. Побий мене бог, мало! Ти ж сама подумай...

І в г а *(раптом дратуючись)*. Е, Панасе, іди ти к чортам собачим! Знаєш? Хочеш діло робить, то роби. А чого крутиш? «Мало»...

П а н а с. Та хто крутить? Сама ти крутиш, стєрво! Диви! Хто казав, що двісті рублів до весілля і двісті по весіллі? Ще й перекривляється. От візьму та й докажу твоєму розумнику, яка ти чесна, і будеш знать. Кривиться! Не кривилась, як бігала до мене в стайню. Двєсті рублєй давай! От і все! Подумаєш, яка дешева. І собакою їй вий, і того дурня підговорюй, і... Вона раптом буде собі паньою жити, а ти... Не согласен.

І в г а. Не согласен, не треба. Можеш іти до його доказувать, боюсь я тебе. Іди хоч зараз. Іди.

П а н а с. Та й піду.

І в г а. То йди, чого ж стоїш? Іди. Тільки знай, що завтра ж з економії полетиш. Чи повірить він тобі, а полетіть — полетиш, серце. Він йому повірить! Дурний ти, і дурний піп тебе хрестив.

П а н а с. Та ти вмієш чоловіка обійти. Звєсна.

І в г а. Та вмію чи ні — то мій клопіт, а ти не крути.

Якийсь час усі мовчать.

П а н а с *(примушено сміючись)*. Ну, дурненька! Я пожартував. Хай буде так. Не сєрчай...

І в г а. Та мені чого сєрчать? Про мене! Тільки ж...

Я в д о ш к а *(яка весь час прудко подивляється на всіх, наче жадно ловить кожне слово, до Панаса скоромовкою)*. А ти чого хвалився коло церкви, що схочеш, то можеш вивернуть Івгу, як рукавицю? Га?

П а н а с. А тебе не б'ють, не дригай ногами. Знаєш зась?

Я в д о ш к а. Овва!

І в г а. Цить, Явдохо. Хай собі говорить. *(До Семена)*. Так ти, Семене, не дуже ж, чуєш? А злегенька. Мовляв, так і так, не можна наших дівчат зводити. Ні битись, ні сваритись, а так...

С е м е н *(добродушно)*. Я понімаю: полякать. Це як я служив у інженера... Так він, сукин кот, знаєте, унадився за своєю горнишною, служанкою, виходить. Прямо біда! А вона там з другим любилася. Дак просила мене: «Здєлай, каже, пожалуста, йому що-небудь, щоб одчепився». Дак я що? Зачим битись? Я взяв ще одного парнішку та й засіли в сінях. Там, значить, де він мусить до неї йти. Ну, як тільки він до її дверей, а ми — хить! — та й накрили його моїм сіряком. Та січас один за ноги, другий за руки, обкрутили, та й по-

несли. Легенький був. І такий хороший собі чоловік, ласкавий. Ну, понесли. Винесли. Винесли на гору — крута така там була гора! — та й витрусили з сіряка вниз. Покотився, сукин син, з гори, як гарбуз... *(Добродушно сміється)*. Єй-єй! З тої пори ніколи вже не чіплявся. Биться не нада, зачим?

Ї в г а. Е, ні, і так не треба! Ви йому тільки так, словами... От, мовляв, що славу пускає на дівчину. Дівчина чесна, хтось би посватав, так тепер уже не може. От так якось...

С е м е н. Я понімаю: пристидить. Зачим строго? Панич — хороший чоловік, тут що не кажи. І простого народу не цурається, помогти коли, так перший чоловік. З хлопцями співати ходить, чого більше? Биться з таким чоловіком — гріх просто. Я по-городському з ним поговорю, по-благородному. Ти вже не бійся, жив між ними, то вже знаю, як і що сказать. Наслухався. Поговорю так, що...

З хати виходить К л и м, гукає:

— Ївго!

Ї в г а. Чого? Зараз.

К л и м *(підходячи)*. А, це хлопці... Балакаєте? А, то балакайте, балакайте. Драстуйте.

П а н а с. Драстуйте, дядьку Климе. Ось дочку вашу сватаєм, ха-ха-ха!

К л и м. Хе-хе-хе! Ну що ж, сватайте з богом, сватайте. Аби, мовляв, той... сваталось. *(До Ївги)*. Не було ще?

Ї в г а. Та ні, ще. Сидіть собі в хаті, чого ходите. От ще, їй-богу, наче з маленькою!

К л и м. Мовчи, дурна. Ти проживи з моє, та й сердься. З «маленькою»! Щастя — як птиця, випустив — не піймаєш. Лови його в десять рук.

П а н а с *(поважно)*. А що ж, дядько Клим правду кажуть

К л и м. А так! Ти поживи на світі. Що ти знаєш? Так думаєш, воно тобі так і сяде на плечі? Еге ж! Розум у тебе дівко, жіночий. Що ти знаєш? Миски, кочерги... От ти собі тільки й думаєш, як націлуватись з ним, як би в садок вибігти до нього. А що з того буде, те тобі й не в голові. А все село знає. «Панич, панич»... А панич що? Панич паничем. А коли по закону, так і панич тобі рівний. Закон всіх рівняє. Зв'яжи законом, і не розрубати сокирою. А так! От ти за горнишну була, а поступай по закону, будеш з паничами ручкаться. І нікого не бійся. А хто проти закону йде, той байстрюків водить, як-от та сама Килинка, що бігала до панича. От воно як!

Ї в г а. Ой, тату, аж у печінках мені сидять ваші балачки. Чула вже сто раз. Ідіть у хату, бо прийде, а ви тут. Як треба буде — Явдошка скаже вам. Ідіть.

К л и м. Та йду, йду. А хлопці ж уже... той... Уже говорила з хлопцями?

П а н а с. Уже, дядьку! Всю машинерію знаємо. Не бійтеся, могорич будете ставить!

К л и м. А, ну то боже поможи. Я піду-таки. Ти ж, Явдосю, нікуди не забігай. За тобою не дивись, то так і завієшся. Коло їсі будь.

Я в д о ш к а. Та добре вже, добре.

К л и м. «Добре, добре»! Учені... *(Бурмочучи щось, іде в хату)*.

П а н а с. А його щось немає. Може, мамаша не пустила?

І в г а. Прийде. Слухай, Явдошко, а баба Саламаха казала, що ждатиме в себе чи в невістки?

Я в д о ш к а *(скоромовкою)*. В себе. Казала: «Як тільки постукаєте в віконце, так і піду». Вже буде ждати. Може, збігати ще?

І в г а. Ні, побіжиш, як він прийде. Ще, може, справді стара Морочинська не схоче ворожити.

П а н а с. От же дурна, хай тобі лихо! А ще пані! Собака виє, а вона молебствія править та за ворожкою посилає.

С е м е н. Боїться. Бува, що й справді нечиста сила виє. От тут недавно...

Я в д о ш к а. Баба Саламаха каже, що вона сама вичитувала одну жінку: відьма на неї кинулась собакою. Так три дні лизала жінка денце помийниці. І помоглося.

С е м е н. От тут недавно один чоловік...

Я в д о ш к а. А в Волосній відьма перекинулась у жабу, та як учепилась одній дівці у шию, так і досі не може одірвать. Кров смокче.

С е м е н. І то буває. От тут один чоловік...

Я в д о ш к а. Баба Саламаха казала, що треба тій дівці розрізать жилу...

С е м е н. Тю! Та дай же сказати! Ну й язикате!

Я в д о ш к а *(хапаючись)*. Треба розрізать жилу, напустить у глечик крові. А тою кров'ю та поливать ту жабу. Так вона захлинеться та й одпаде. Тепер кажи ти!

С е м е н. Та я кажу, що тут один чоловік...

І в г а. Ану, помовчіть трохи: щось ніби співає.

Прислухаються. Чути спів А н т о с я. Слів не розібрати.

І в г а. Тікайте! Ідіть собі десь далі. Явдошко, ходім у хату.

П а н а с. А коли ж нам приходить?

І в г а. Так, трошки згодом. Ви десь тут поблизу сядьте, тільки щоб вас не видно було. А Явдошка потім прибіжить і скаже вам

Семен. Може б, ще хлопців та дівчат узять? При людях воно лучче.

Івга. Беріть. Та не треба тільки гостро. Чуєш, Семене? Це ж не парубок...

Семен. Та зачим гостро? От чудачка! Я понімаю, ти мене вже, брат, не вчи, як по-їхньому балакать... Конєшно, що не парубок...

Івга. Ну, то йдіть швидше, щоб не помітив.

Панас і Семен прудко одходять убік по вулиці і зникають. Івга та Явдошка, прислухаючись до Антосевого співу, ідуть до хати.

Клим *(виходячи)*. А що? Йде?

Івга й Явдошка *(разом)*. Ай, тату! Сидіть-бо там! Іде, тікайте в хату!

Всі ховаються. Явдошка й Івга визирають з-за дверей. Спів стає чутніше.

Антось *(помалу підходить і стиха співає)*.

Журба моя, журба, журба проклятая,
Ти ж мене засушила, з білих ніг звалила.

Кашляє. Припиняє ходу, озирається й трохи голосніше співа:

А я тій журбі та не піддаюся,
Піду до корчомки, горілки нап'юся.

Знов кашляє.
Явдошка, вибігаючи з хати, боязко озирається й підбігає до воріт.

Антось *(радісно)*. Добривечір! А де Їся?

Явдошка. Тш. Тато вдома. Не пускають.

Антось. Та ну?! От такої... Та хоч на хвилинку, може, можна? Як-небудь, крадькома. Покличте, Явдосю. Ви ж моя союзниця вірная. Га? Скажіть — на хвилиночку: діло єсть невеличке, але важне.

Явдошка. А ви обіщали хустку й сережки, та все не приносите!

Антось. Ах, правда! Забув, знов забув! Ну, що ти скажеш! Простіть, союзниця хороша, така у мене голова тепер, що геть усе забуваю. Клопоту мені тепер багато. Ну, більше не забуду. От вам присягаюсь, що завтра вже принесу. Покличте, не сердьтесь. Скажіть — на одну хвилиночку. Ми тут тихенько, так що тато не почують. Як миші будемо. Пошелестимо трошки і розійдемось. Га?

Явдошка. Добре, я покличу. Тільки глядіть, щоб завтра вже не забули...

А н т о с ь. Нізащо не забуду! Слово! От спасибі, союзниця.

Я в д о ш к а. Та сховайтеся за тин, щоб тато бува не побачили.

А н т о с ь. Сховаюсь, сховаюсь, куди хочете сховаюсь. Ось тут, добре? *(Присідає за тином).*

Я в д о ш к а. Добре. Та тихо сидіть. *(Біжить у хату).*

Ї в г а виходить з хати і нерішуче, щохвилини озираючись, наближається до воріт.

А н т о с ь *(підводячись).* Ну, слава богу! Добрий вечір!

Ї в г а *(тихо, соромливо).* Добрий вечір!

А н т о с ь. Перелазь сюди! Швидше!

Ї в г а *(злякано).* Ой, не можна, що ви! Тато так і пасуть мене очима. Зараз же кинуться шукати.

А н т о с ь. Ех, яке, їй-богу, свинство! Ну що ж, має рацію, що боїться, має. Ну, нічого, недовго вже. Сьогодні-завтра рішиться. Дядя Макар таки свого дійде. Я прийшов тобі сказати, що завтра має бути у нас дуже серйозна балачка. Так або так. Наша візьме, тут нема що... Сумно тільки, що таке діло приходиться з такою мукою добиваться... Ну, та нічого. Не треба про це говорити, все буде добре. Правда, моя чиста? Правда, моя невинна дівчинко? Га?

Ї в г а. А чи правда ж, що дядюшка Макар Макарович стоять за нас?

А н т о с ь. Та розуміється, правда! Бог з тобою, що ж я тебе, обманюю, чи що? Ах, не віриш ти мені...

Ї в г а. Та я вірю, тільки мені дивно: чого б їм стояти за мене? Ви — панич, можете взяти за себе багачку, панянку. А я що?

А н т о с ь. Знаєш, Їсю, що мені сказав дядюшка Макар у той же день, як приїхав і як побачив тебе? Ми з ним остались самі в хаті. Він взяв мене за руку, поцілував і сказав: «Ну, хлопче. Мати тобі дорікає, що ти береш мужичку й убогу. А я тобі скажу, що ти береш великий скарб. Я трошки людей знаю і скажу тобі, що це золота дівчина, у неї лице світиться». Так і сказав: «світиться». Ну? Ну, моя світла, що ти на це? Ех, Їсю, Їсю! Колись, як ми з тобою трошки поживем, як познайомишся ти з нашим панським життям, як трошки навчишся розбиратися у всьому, ти сама побачиш, що нема нічого дивного в тому, що всякий чесний розумний чоловік буде старатися, як каже дядюшка Макар, налити в свої жили нової, молодої крові. А в тебе чиста, молода, незаймана кров! От через що і я, і дядюшка Макар не хочемо панянки, а хочемо нашу милу мужичку, нашу Їську маленьку. Розумієш тепер?

Ївга *(ніжно)*. Розумію...

Антось. А може б, ти все-таки трошки посиділа зі мною в садку? Га? Так скучив за тобою. Хочеться посидіти близенько коло тебе, а тут усе видно, люди ходять. Ходім?

Ївга. Ой, не можу ж я, любий мій! Хіба ж я не рада сама? Серце крається, та що я вдію? Он тато грозилися, що як побачать мене з вами, то одішлють до дядька в Немазане. А я ж там пропаду без вас.

Антось. Та не «вас», а «тебе». Ну, скажи: «тебе».

Ївга *(дуже засоромлено)*. Я не смію...

Антось *(зворушено)*. «Я не сміюсь». Як мило ти це сказала! Ну, хіба ж може сказати так панна? Ні, чекай, ти тепер ще не можеш зрозуміти. Ти знаєш, Їсю, я тепер таким себе дужим почуваю, що... Ну, нічого, хай так. Потім ти все узнаєш... Колись...

Клим *(виходячи з хати)*. Ївго!

Антось поспішно присідає.

Ївга *(одходячи від тину, м'яко)*. Що, тату?

Клим. А що ти там робиш? Чого тобі там треба?

Ївга. Та я виглядаю Меланку, мала зайти до мене, та чогось немає...

Клим. «Меланку»... Знаю, яку ти Меланку виглядаєш. Я тобі покажу Меланок. З паничами водитись... Зараз мені в хату!

Ївга. О, «з паничами»!

Клим. В хату! В хату! А йому й ноги поперебиваю, як буде лазити тут. Знаємо вже його шутки. Як хоче тебе бачити, хай старостів засилає, а байстрят хай з другими плодить. «Меланку»...

Обоє заходять в хату.

Антось помалу підводиться й обережно визирає. Якийсь час задумливо й сумно стоїть біля тину, потім придивляється до хати й нерішуче кашляє. Злякавшись свого кашлю, хутко присідає. Знову визирає й кашляє.

Явдошка *(вибігає з хати, підбігає до тину, шепоче)*. Тихо, бо тато почують. Посидьте трохи, вони саме лягають спати.

Антось. Явдосю, союзнице мила! Ради бога, скажіть, що на одну хвилинку, я чогось не сказав. Скажу й піду. Хусточку й сережки завтра.

Явдошка. Тшшш! *(Біжить у хату)*.

Ївга *(поспішно прямує до тину)*. Ідіть додому швидше! Не можна, не можна!

Антось. Їсю, та почекай же. Що ж це таке, справді? Хіба ж я...

Їв г а. Ну що ж я зроблю, горенько моє! *(Припадає до тину й гірко плаче).*

А н т о с ь *(в розпуці)*. Ах ти, боже мій! Ну, годі, рибко, ну, годі. Я піду собі, це нічого. Ну що тут такого, що не побачимось кілька днів? Нічого. Прощай, я піду собі, а ти йди в хату... Іди, моя хороша.

Їв г а *(крізь сльози)*. Підождіть трошки. *(Боязко прислухається до хати, потім раптом повертається, обнімає Антося й починає палко цілувати, примовляючи)*. Голубчику мій, люблю ж я вас. Тяжко мені.

А н т о с ь. Ну, нічого, нічого, рибко, все буде добре... Ще трошки, ще кілька днів.

Ївга плаче ще гірше.

А н т о с ь *(тривожно)*. Їсю, Їсю, та чого ж ти? Га? Що таке? Їсю! Чого плачеш?

Їв г а. Сказали тато, щоб завтра їхала до дядька. *(Плаче)*.

А н т о с ь *(якийсь мент мовчить)*. Знаєш що, Їсю? Хоч це й дуже мені противно, гидко, та нічого не зробиш... Я согласен покликати до матері бабу Саламаху. Хай поворожить. Коли не послухає дядька, то, може, хоч Саламаха її налякає. Що ж робити? Ну, хочеш? Їсю!

Їв г а. Як хочете.

А н т о с ь. Тільки ти вже скажи татові, нехай почекає. Чуєш? А як і це не поможе... що ж, треба без благословення вінчатись. Скажи й це татові. Ну, як?

Їв г а. Не знаю, ви рішайте... Явдошко! Чекайте, я на хвилинку: скажу, щоб стерегла. *(Іде до хати)*.

Я в д о ш к а вискакує.

Обидві про щось шепочуться. Явдошка хитає головою й біжить за хату, а Ївга вертається до Антося.

Їв г а. Я послала Явдошку по бабу Саламаху. Як хочете, то говоріть з нею самі. Я їй нічого не казала. А тільки вона й сама знає, бо вже натякала мені. Ви, може, сердитесь, що я послала Явдошку? То я зараз верну її.

А н т о с ь. Ні, нічого, нічого. Добре зробила. Все одно. Навіть краще, зразу поговорю. Тільки я все ж таки думаю, що мати послуха дядька Макара. Мусить послухати. Ну, а на той случай, як не послуха, треба бабу Саламаху мати про запас. Правда? Добре. Хай так. А вона далеко живе?

Їв г а. Та де! Ось зараз, за нами хата, через тин. Мабуть, уже десь іде. Ану, тихо!.. *(Прислухається)*. Ну, так і є. Іде вже. Тільки ви, паничу, не смійтеся з баби. Вона дуже цього не любить.

А н т о с ь. Ні-ні. А, справді, вона. Швидко як!

І в г а. Е, вона баба проворна.

Виходить баба С а л а м а х а. Сувора й понура з виду. Висока.

От і баба. Добривечір, бабцю!

А н т о с ь. Добрий вечір, бабо! А швиденько ходите. Як здоров'ячко, бабо?

С а л а м а х а. В кого думка швидка, в того й ноги швидко ходять. Добрий вечір! Чого бабу кликали? Буду розводити? Розведем. Казала мала. Можна, можна. Чи заворожить, чи приворожить, баба все може. Казала мала. Собака виє? Знаю. Так щоб не вила?

А н т о с ь. Ні, бабцю, тут одного собаки мало. Треба трошки більше. Собака собакою, а треба якось так, щоб от нам побратись можна було, щоб мати моя не боронила. Га? Можете?

С а л а м а х а. А чому ні? Чому б баба не могла?

А н т о с ь. Тільки вже нікому про це ні слова. Добре? Щоб ні одна душа не знала. І ти, Їсю, скажи Явдосі, щоб не гомоніла. Добре?

І в г а. Ой, та чого вона мала б говорити комусь? Та ніколи!

А н т о с ь. Так я вас, бабо, сповістю, коли треба буде прийти. Я ще маю з матір'ю поговорити. Хто знає, може, не согласиться. Добре так?

С а л а м а х а. Авжеж добре.

А н т о с ь. Тільки глядіть, щоб ворожили вже так...

С а л а м а х а. А ви бабу не вчіть. Краще покладіть бабі на руку монету, щоб бабі в голові ясніше стало. Та швидше, а то он парубки вже сунуть. Недобре, як побачать мене з вами.

А н т о с ь *(сміючись, вийма гроші, дає Саламасі)*. Ну, хай буде ясніше. Аби тільки на добре пішло.

С а л а м а х а. Буде добре. На щедру землю щедрі й дощі падають. Так приходьте сказать. Прощайте!

А н т о с ь. Щасливо. Завтра, може, вже й прийду до вас.

С а л а м а х а. Добре. *(Зникає)*.

Чути весь час спів, що більше й більше наближається.

А н т о с ь. Парубки, Їсю, йдуть. Може б, ми заховались десь? Га? Ходім у садок?

І в г а. А що нам парубки? Хіба ми що робимо? У садку не годиться, а тут нічого. Знають же все одно, що ми... *(Соромливо замовкає)*.

А н т о с ь *(слуха її неуважно, бо прислухається до співу)*. Ех, поспівав би з ними. Ходімо до них? Ні-ні, я так... Так вони

сюди йдуть. Ану, слухай, що співають... А-а, люблю цю... *(Неголосно підтягує)*. Хороша пісня, правда? Як поженимось та будем учителювати, випишем нот і такий хор заведем, що куди там всяким операм. Знаєш, що таке опера?

Їв г а. Ідуть уже. Мені соромно все ж таки, що будуть бачити нас.

Антось. Ага! *(Любовно й ніжно перекривляє)*. А «мені соромно». А я казав! А тепер пізно тікать.

З'являються парубки й дівчата... Чуються голоси:

— А, добрий вечір!

Антось і Їв г а. Добрий вечір!

Парубки не в сивих шапках, чумарках і широких штанях, а в картузах, піджаках і вузьких штанях. Дівчата в спідницях, кохточках, в хустках. Деякі босі.
Попереду Семен.

Голос з юрби. Та кому й добрий вечір, а кому й не дуже. *(Сміх)*.

Антось. Ловку пісню співали. А де ж це Микита, що не видно? Хто сьогодні виводить?

Голос. Кого потягнуть за хвіст, той сьогодні й виводить. *(Сміх і чудні погляди та перешіптування)*.

Антось. Хто то у вас такий гострий обзивається? Може, закуримо? В кого, кажуть, люлька й табачок, тому й празничок.

Семен *(поважно)*. Ето, положить, і правда. Ну, буває, однак, і так, що й без табачка повсігда празничок.

Голос. Та ще, не дай біг, як не простого, а панського роду, так зовсім рай.

Антось *(уважно приглядається до парубків)*. І то правда.

Семен. Та що правда, то правда. А от чи правда то, братця, що на нашу вулицю дуже вже часто почали заскакувать непідходящі звірі. Га?

Голоси. А правда! Лапки б цим звірям трохи погладить!

Семен. Та інших дівчат з пуття, сволочі, збивають. От що! А як говориш до їх, так удають, ніби не про їх мова. Табачок, братця, розкурюють.

Антось *(вражено)*. Та це ви, може, про мене?!

Семен. Та про кого, то це вам краще знати. Ми по камназіях не обучались, кзаментів не здавали. Може, й про вас.

Антось. Та чекайте, Семене, що за нісенітниця, що ви якусь комедію тут завели? В чому річ? Говоріть прямо, не стройте дурака. Ну?

Семен. Нехай дурака строять дураки, а ми з дураками не знаємось. *(В юрбі сміх)*. А на злодію, видно, й шапка горить? Ну, тільки тепер не та пора, щоб давать наших дівчат на глум... Стидно вам, Антон Григорович, що ви такими ділами занімаєтесь. Я щитав вас за порадошного чоловіка, а ви, звиніть, как послєдняя сволоч і мерзалець поступаєте.

Антось. Та що таке? Сказився ти, чи що? Нічого не розумію!

Івга. Семене! Та що ти городиш? Схаменись! От, їйбогу, Семене! Годі!

Семен. Стидно, Антон Григорович! Я щитав вас за очирвательного господіна, а ви просто падлєц, і більше нічого. Дєвушка, може, жениха б собі знайшла, а ви її ославили, шлюхою зделали. На неї тепер ні один порадошний кавалєр дивитись не хоче. Що вона тепер? Самая послєдная! А ще...

Антось *(скипівши)*. Мовчать! Як ти смієш таке говорить? Яке ти маєш право?! Що це таке?! Та я тебе за такі слова... Мерзавець ти сам... *(Дуже хвилюється, труситься весь, наліза на Семена, розмахує руками)*.

Семен *(починає серйозно сердитись)*. Ну, руками не махать! Язиком мели, що хоч, а рукам волі не давать. Бо я геж махну так, що й юшкою умієшся тут.

Івга. Семене!.. Семене! Іди сюди, я щось скажу, Семене!

Семен. Пошла вон! Знаю сам. Не вчи! *(До Антося)*. А що, може, неправду сказав? Га? Чому не женитись, як слід, по закону? По правилу? Га?

Антось *(до Івги)*. Прощай, Ісю. Завтра прийду. *(Круто повертається й іде додому)*.

Семен. Ага, не сподобалось? Мерзальці! Знаємо вас!

Голоси *(навздогін Антосеві)*. Тю-у-у! Тю-тю-у-у!! Держи його! Ач, погнав як?

Івга страшенно обурена.

Семен *(до неї добродушно й спокійно)*. Ну, а що? Ловко, правда? Так і не всякий студент потрапить поговорить.

Івга. Сволоч ти послєдняя іменно, от що я тобі скажу! Чув? Попрохай дурня...

Семен *(здивовано)*. Та ти що? Здуріла? Чого ж ти сердишся?

Івга. Сам ти дурій! За що ти вилаяв чоловіка? Та ти мені, може, все життя спортив. «Чого сердишся»!..

Семен. Тю! Та ти ж сама просила, щоб поговорив. Ну, я поговорив. Хіба я його бив чи лаяв? Дурна ти сама, нічого не понімаєш, а лаєшся. Що він розсердився? Так вони повсігда, як так поговорять, то сердяться. Понімає!

Ї в г а. А, що з дурнем балакать! Пішов к чорту! *(Повертається і йде в хату).*

С е м е н *(непорозуміло розводить руками).* Оттуди к ли хій годині!

В юрбі сміх. Чути:

— Не потрапив, Семене?
— От так одчистив по-панському!
— Обідили женишка?
— Ну, ходім далі! Заводь пісні. Ходім! Чого там!

Заводять пісню і з нею йдуть далі, сміючись, гомонячи.

ЗАВІСА

ДІЯ ТРЕТЯ

Вітальня у Морочинських. Скляні двері на веранду в сад. Двері в покої Морочинської й у сіни.
Надвечір.
За столом сидять М а к а р М а к а р о в и ч, С т е п а н М а к а р о в и ч і М о р о ч и н с ь к а.

М о р о ч и н с ь к а *(жалібно).* А, так-так, я у всьому винна, я! Валіть усе на мене, валіть на женщину, вона все винесе... *(Плаче).*

М а к а р М а к а р о в и ч *(нервуючись).* Тільки не плакать! Тільки не плакать! Ради бога! Не ти винна, а та твоя дворянська кров, яку ви так бороните. Ти, я, він, покійник Григорій, дід, баба, всі ми винні... «Дворянська кров, дворянська кров...» От іменно через те, що дворянська кров, то й треба її змішати з чистою, молодою кров'ю...

За вікном голосно співає півень.

М а к а р М а к а р о в и ч *(зупиняється, робить страждаюче лице, слуха півня й говорить далі).* Ну, подивись ти на Антося, подивись простим, а не дворянським оком. Які будуть у нього діти? Які, я тебе питаю? Чи добре ж для дворянства, що воно буде плодить таких нащадків? Я тобі виясняю, як..

Знов співає півень.

М а к а р М а к а р о в и ч *(плачучим голосом).* Лено! Я ж тебе прохав забрати цього півня звідси. Він мені витягнув усі нерви своїм криком...

М о р о ч и н с ь к а. Та як його заберу? Ловили хлопці

Півень співає.

Макар Макарович *(люто хапає зі столу попільничку, біжить на веранду й кидає в півня, кричачи)*. А киш, киш, ти, проклята душа!!!

Морочинська. Макарку, Макарку! Та куди ж ти попільничку закидаєш? Оце, боже мій! То закинув чорнильницю на свиню, що хрюкала йому, тепер попільничку. Усі речі порозкидає.

Макар Макарович *(вертаючись)*. Це свинство, Лено! Я тебе прошу, а ти наче... Я не можу, розумієш ти, я не можу виносити ваших варварських ідилій, цих півнів, мух, гавкоту собак, хрюкання свиней, ваших криків. Я від вашої сільської «тишини» скоро збожеволію. «Нерви, нерви»! Нерви нервами!

Півень співає.
Макар Макарович безсило сідає й мовчить.

Степан Макарович. Ну, чого ти, Лено, справді не велиш піймати того півня?

Морочинська *(з одчаєм)*. Ну, господи боже мій! Наче я... Ловили хлопці... Та як ти його піймаєш, як він біжить у сад?!

Макар Макарович. Ну, добре. Завтра я виїжджаю, скінчимо нашу розмову.

Морочинська. Через півня виїжджає.

Макар Макарович. Через варварство! Розумієш? Через варварство! Я приїхав, щоб урятувати наш рід, а бачу, що він гине, гине через глупоту й неуцтво. Говорю тобі в останній раз, наш рід треба рятувати: він гине. Ти розумієш своєю дворянською головою, що це значить? Я теж дворянин, але не варвар! Варвар боїться змішати свою кров, а люди двадцятого віку повинні знати, що цей страх — погибель для них.

Під час розмови в саду з'являються Антось і баба Саламаха. Антось іде на веранду, обережно придивляється. Потім вертається, хова Саламаху в кущі, а сам іде в другий бік.

Макар Макарович. Та хоч ти подумай, що йому не дев'ятнадцять літ, а двадцять п'ять, що ти собі думаєш, що ти собі думаєш? Він же мужчина.

Морочинська. Боже милосердний! Та хто йому боронить? Хіба я йому слово сказала, як він з Килинкою водився?

Макар Макарович. Ну от, на це вона згодна!

Степан Макарович *(встаючи)*. І погано робила, що не казала! Погано. Коли хочеш знати мою думку, то погано. От в цьому й є вся біда! Розпуста нас губить! Так-так!

Ні закон, ні совість, ніщо нас не здержує. Дисципліни, порядку у нас немає. «Килинка...» Коли так, то хай іде вінчатись!.. Тягне до мужички? На, сукин син, на тобі мужичку, покуштуй. Але не смій розпутничати! Не смій! Ми самі даємо приклад беззаконія, безпорядку, а хочемо, щоб був закон і порядок. Ти сама що казала про Килинку? А тепер інше? Ні. Хай іде вінчатись. Не хочеш пошукати собі жінку з свого кола, не треба. Але не розпутничай. Хай вінчається, коли так!

Морочинська *(кротко)*. Того не буде.

Степан Макарович. Буде! Або закон, або нічого.

Морочинська. Поки я жива, закону з мужичкою не буде.

Степан Макарович. Буде!

Півень співає.

Макар Макарович. Ні, це щось неможливе! Та хоч ви, ради бога, не кричіть так. Чути й так добре. Лено!

Морочинська. Убийте мене, а тоді вінчайте з моєю служанкою.

Макар Макарович затуляє вуха пальцями, але зараз же пускає руки й безнадійно, знесилено сідає знов.

Степан Макарович. Чого ж ти хочеш? Щоб він розпусту тут розводив? Так?

Морочинська. А ти чого хочеш? Щоб мужичка залізла в нашу хату?

Степан Макарович. Я хочу, щоб не було беззаконія!

Морочинська. Так ти тоді, може, всіх родичів їхніх збереш, сватів пошлеш, п'янство тут розведеш? Це ж усе по їхньому закону.

Степан Макарович. Все, що по закону,— все зроблю. Коли інакше не можна.

Макар Макарович *(тихо зі стражданням)*. Чекайте трохи. Послухай, Лено, я не буду більше про це говорити. Я тобі скажу декілька слів, ти вислухай уважно і дай свою одповідь. Завтра я їду. Я більше не можу. Так от, послухай. Скільки літ я займаюсь наукою? Двадцять з чимсь. Так?.. Я тебе питаю: так?

Морочинська *(з непорозумінням)*. Ну, так...

Макар Макарович. Ти хоч трошки віриш в науку? Ти ж усе-таки дворянка, в інституті колись вчилась. Віриш ти, що наука щось-таки та знає, чи ні?

Морочинська. Ну?

Макар Макарович. Ні, ти не нукай, а говори прямо.

Морочинська. Ну, вірю, та що з того, коли...

Макар Макарович. Ні, ти підожди. Чудесно. Ти віриш в науку. Добре. Тепер я тобі скажу так: я двадцять літ займаюсь наукою, я люблю Антося і бажаю йому всього доброго. Значить, щиро говорю те, що думаю. І от, моя мила, коли ти віриш науці, коли бажаєш добра своєму родові, то подумай над моїми словами. Хай Антось жениться з цею дівчиною! Ні до хазяйства, ні до служби в його нема охоти, не силуй його, хай робить те, що до душі йому. Так лучче буде. Дівчина чудесна: здорова, розумна, з прекрасним серцем, любить Антося, якого тобі ще дідька треба?

Морочинська. Та яке прекрасне серце? Що ти мені говориш? Та це таке лукаве створіння, таке ледаче, брехливе...

Макар Макарович. Еге, Лено, не годиться так, не годиться: ти не хочеш мати її за невістку й порочиш. Дівчина...

Морочинська. Та одчепись ти, хто її порочить? Маєте собі! Я ж її знаю краще, у мене служила, а не в тебе...

Макар Макарович. Ні, Лено, тут я вже тобі не повірю. Я все ж таки трошки людей умію пізнавати: з таким лицем, як у неї, не може бути погана душа. Тут уже ти собі як знаєш, а я тобі не повірю, в тобі, без твоєї волі, говорить просто досада на неї, а не правда... Так-так, сестро...

Морочинська. Ну, що ти з ним будеш говорити? Та я тобі скажу, наприклад, такий факт з цею самою прекрасною душею. Посилаю я її якось...

Макар Макарович. Лено, я знаю, вона тобі не подобається, але повір мені, вона хороша людина. Повір, що я не дурно прожив стільки на світі й бачив людей. Ти краще подумай над моїми словами, навіть не над моїми, а над наукою, я тобі вже викладав усі міркування, подумай пильно, а потім скажеш свою рішучу думку. Зараз не рішай, подумай, ми собі підем погуляємо, а ти подумай... А тоді скажеш. Більше ж говорити нема сенсу. І від того, як ти рішиш, буде залежати, коли я поїду од вас. Ну, ходім, Степане, а ти думай. Думай, Лено, розважно й серйозно. І пам'ятай, що ти віриш в науку. Ходім.

Брати виходять на веранду... Співає півень. Видно, як Макар Макарович шукає у себе в кишенях і чимсь кидає в кущі туди, де сховалась Саламаха. Потім обоє ходять по веранді. Морочинська якийсь час сидить непорушно, далі глибоко зітхає, рішуче не згоджуючись, крутить головою, підводиться й іде до себе.

Антось й Гаврусь, прокрадаючись, входять у вітальню.

Антось. Ходять там... От якраз найшли місце, де ходити. Що ж його робить тепер? Ще як почне баба кашлять там... Треба сказати, що прийшла. *(Іде до дверей в покої, стукає)*. Мамо! Це я... На хвилинку.

Морочинська *(в дверях)*. Чого ще? Ні! Чуєш? Ні! От вам вся моя одповідь.

Антось. Та що таке? Чого «ні»? Там баба Саламаха прийшла... Вона сидить у кущах, а дядьки ходять по веранді. Що робити?..

Морочинська. От, матінки! Та нащо ж ти її туди привів?! Ну, що ж тепер буде, як вони її знайдуть? Макар проходу не дасть. Ти не казав часом йому нічого?

Антось. Ну що ви? Я ж обіщав вам... Як тільки їх прогнати з веранди? От задача... Хм! Чекай! Гаврику! Знаєш що? Іди до них і читай дядюшці Макару вірші. Їй-богу! Він зараз же втече, Гаврику!

Гаврусь *(ображено)*. А, Антосю, годі тобі дурні свої жарти показувать.

Антось. Та які жарти?! Їй-богу, голубчику, серйозно! Які тут жарти?! Тут...

Морочинська *(до Гавруся)*. Правда, сину, піди почитай, може, вони підуть собі десь далі...

Гаврусь. Ну, мамо! Це вже... Я не знаю...

За дверима в сіни чути голосну розмову. Двері розчиняються, і входять Микита й Клим.

Микита *(п'яний)*. Утоплю!.. Утоплю і знать не знаю... Ти мене втопив, ну, й я ж тебе... Пані, до вашої милості...

Морочинська. Чого вам треба? Чого лізете сюди?

Микита. Пані! Я понімаю. Позвольте вам із'яснить.

На гомін входять Семен Макарович і Макар Макарович.

Степан Макарович. Що таке? Чого вам?

Клим. Просто нещастя, паночку!

Микита *(до нього)*. Мовчать!.. Ваше благородіє!.. *(До Антося)*. Паничу, золоте серце! Позвольте вам із'яснить. От мій брат. Ето не брат, а, звиніть, гад. От смотріть: він прибіг за мною. Ти чого? Ти маєш діло до панів? Ну, говори своє діло, ану, говори, з каким ділом ти прийшов, как свиня, сюда в покої!

Макар Макарович щось питає у Морочинської. Та одповідає.

Клим. Прийшов сюди, що ти, п'яний дурак, безпокоїш панів. Ходім додому.

Микита *(з страшною зневагою)*. Пошов вон, свиня!

Макар Макарович *(підходячи до них)*. Так ідіть же ближче в хату. Прошу сісти. Сідайте, будь ласка, і говоріть своє діло. Прошу.

Всі здивовані. Степан Макарович мовчить, але не перечить.

Морочинська. Ще чого не було! Оце так!..

Макар Макарович. Лено, позволь хоч мені не бути варваром. Ввічливість не такий уже великий порок. Прошу, сідайте, будь ласка...

Клим. Та спасибі, паночку; ми й так... Микито, ходім, тобі кажу!

Микита. Покорніше балдарим, ваше благородіє! Ми сідать не можем. Я понімаю, що должен стоять во хрунт перед господами. Ну, тільки ж йому, етому гаду, я не подарую... Ваше благородіє! От пан знають, я — салдат, я царю служив. А етот гад утопив мене. Та йому не з панами сидіть, а з сибіряками. Пані! Пані! Позвольте вам із'яснить. Паничу, золоте серце, не довіряйтеся цьому гаду, он хоче вас обманить. Он свою дочку, мою, звиніть, племінницю, хоче за вас заміж оддать. От це мурло! А вона, єхида, замість того...

Антось. А ви б знаєте що зробили б, дядюшка Микито? Пішли б та краще виспались. Правда!

Клим *(що весь час іронічно, з жалем до Микити посміхався)*. Істинне слово!

Микита. Паничу, золоте серце!

Степан Макарович *(до Микити)*. А ви... А ти... *(Розсердившись, рішуче)*. А ти звідки знаєш, що тут обман?

Клим *(зітхнувши)*. От іменно!

Микита. Паночку! Все село знає...

Клим. Все село знає, що я не позволяю своїй дочці того, що вони позволяють своїм.

Микита. Брешеш, гад! Смиренник.

Степан Макарович. Ну, йдіть собі. Іди, Микито, проспись. Стидно так. З братом треба в злагоді жить.

Микита. Ваше благородіє! Позвольте ваш вопрос. А как нада тому...

Антось *(беручи його за плечі, злегка підштовхуючи до дверей)*. Ну, може, підем вже, дядюшка Микито? Годі, ходімте... Беріть, дядьку Климе, ведіть.

Микита. Паничу! Ну, будете ж ви... Ну, глядіть... *(Зникає в дверях)*.

Клим. Просю прощення. Звиніть на милость. Що скажете? *(Виходить)*.

Морочинська. От вам родичі! Хороші? *(Виходить до себе)*.

Макар Макарович *(задумливо і змішано ходить по хаті)*. Та-ак... Розуміється, це небажане явище, але... А у нас що робиться?

Антось *(понуро)*. В двадцять раз гірше!

Гаврусь нерішуче наближається до Макара Макаровича.

Степан Макарович. Чи гірше, чи ні, але культурніше, у кожнім разі.

Антось *(кида поглядом в сад і згадує про бабу Саламаху)*. А може б, ви, дядюшка, пройшли б тепер на конюшню,— здається, пригнали жеребців.

Макар Макарович. А, які тепер жеребці! Досить півнів та вас.

Гаврусь *(підходить)*. Дядю!

Макар Макарович *(злякано)*. Почекай, почекай, Гаврусь. Потім, ради бога... Прочитаєш потім. Справді, Степане, може б, ти показав мені жеребців? Ходім... *(Поспішно іде в сіни. За ним Степан Макарович)*.

Гаврусь *(обіжено)*. Я нічого не збирався читать, я хотів тільки спитать...

Макар Макарович. Потім, голубчику, потім. Ходім, Степане. *(Виходять)*.

Антось *(задоволено)*. Ну, молодчина Гаврусь! Спасибі. Бачиш, я казав!

Гаврусь *(сердито)*. А, йди к чортам! Я зовсім не хотів йому нічого читать. А ще культурний чоловік, учений! Дуже треба... «Потім»! Зовсім ніколи не буду читати, коли так.

Антось. Е, Гаврику, чого там обижатись? Плюнь. Тут ось який клопіт... І потім, ця неприємна комбінація з тою бабою. Не рад, що ув'язався. Ах, все якось так... Ну, нічого, якось буде... Слухай, Гаврику, поможи ще трохи... Ти постережи в сінях, а я проведу бабу до мами. Добре?

Гаврусь. Я не хочу піддержувати всякі забобони! Це — свинство, Антосю, що ти користуєшся...

Антось *(роздратовано)*. А, Гаврику, дай хоч ти мені спокій! Ти розсердився на дядька, а зо мною знов принципіальні балачки заводити хочеш. Я ж тобі вже говорив, ну й годі про це. Поможи лучче. Постережи, щоб не прийшли... Постережеш? Баба недовго. Я їй казав. Раз-два, і кінець. Сам знаю, голубчику, що свинство і гидко, та що робить, як нема нічого іншого. Ну?

Гаврусь. Та недовго, а то можуть вернутись...

Антось. Добре, добре. Одна минута. Ну, йди, а я за бабою...

Гаврусь виходить в сіни.

Антось *(вибігає на веранду й гукає)*. Бабо... Бабо...

Баба Саламаха виходить з кущів і йде за Антосем у вітальню.

Антось. Почекайте трохи, я покличу пані. *(Стукає в двері)*. Мамо! Мамо!

Морочинська *(в дверях)*. А чого? А, привів-таки... Добрий вечір, бабо!.. А де ж дядьки, Антосю?

Саламаха низько вклоняється.

Антось. Пішли в стайню. Ви швидше там, бабо, бо тут... Ви ж наготовили все, мамо, що казали баба?

Морочинська. Та наготовила, хай простить мене бог... То ходімте, бабо...

Саламаха. Як іти, то йти... *(Обидві виходять)*.

Морочинська *(вертаючись, в дверях)*. Сину! Ти ж постережеш?

Антось. Постережу, постережу, не бійтеся. Можете сміло, не пущу нікого. Як і буде хтось тут зі мною балакать, не бійтеся. Тільки недовго!

Морочинська. Ну, гляди. *(Заходить до себе)*.

Антось задумливо ходить по хаті, незадоволено часом покручуючи головою й посміхаючись.

Гаврусь *(зазираючи в двері)*. Уже пішла?

Антось. Уже, уже. Ти ж, Гаврику, гляди. Неприємно тобі, правда? Свинство роблю й тебе до цього прилучаю... Ну, нічого. Не хочеться, Гаврику, з мамою сваритись. Може, баба просто налякає, і все піде мирно. Я ж не можу маму переробить, раз вона вірить в це, то що ж тут зробиш. Правда? Ну, так нехай забобон її на користь принаймні буде. Так мені здається, га? Свинство, я знаю... Хоч би вже швидше, щоб не пійматись. А то дядько Макар так розлютиться на мене, що пропаде все... Стережи, Гаврику, пильно. Іди дивись, а то...

Гаврусь. Нічого: я чув, що вони пройшли в стайню. Шукай гавкав.

Антось. А, ну то добре...

Гаврусь. А цікаво подивитись, Антосю, що вона там робить... га?

Антось. Та бог з ними, нехай собі... Що-небудь з водою. Тшш!.. Наче йдуть? *(Чути нервовий голос Макара Макаровича)*. Так і є: ідуть! Що ж робить? Сюди, здається. Слухай. Так і є... Гаврику, ти старайся, щоб...

Макар Макарович *(держачись обома руками за серце, хутко вбігає в вітальню. Шукає очима, до Антося)*. Де мати?

Антось. Мама вийшла... в кухню. А що таке? Щось сталось? Що з вами, дядю? Чого ви такий блідий?

Макар Макарович *(безсило сідає)*. Ну-ну! Це, дійсно, послідне слово культурного хазяйства! Дякую.

Степан Макарович, увійшовши слідом, весь час блідо посміхається.

Антось *(до Степана Макаровича)*. Що там сталось, дядю?

Степан Макарович. Та нічого особливого. Ми проходили повз будку Шукая. Ну, він загарчав, а Макар трохи не умлів. І з серцем у нього щось...

Макар Макарович *(обурено схоплюючись)*. Це у тебе загарчав так?! О, дякую, дякую за таке гарчання!.. Здоровенна собарлюка вистрибує на тебе, трохи не хапа за горло, рявка, як з гармати, і він... «загарчав»! Ну, сільська ідилія. І це — культурне хазяйство.*(Б'є себе пальцем по лобі)*. Та це, голубчику, те саме варварство! Для якого чорта, я тебе питаю, тобі собаки? Для чого? Од кого? Од злодіїв? Та ніколи ще ні одна собака не втримала злодія! Ні одна! Це азіатчина. Це... тільки родичів одганять і нерви їм псувать. Тільки! Єдина користь з них. Правду тобі говорю. Фу, серце так б'ється, що... Антосю, голубе, поклич матір, хай дасть мені валер'янових крапель. Ні, годі. Завтра їду. Чекай, я сам піду до неї. *(Встає, хоче йти)*.

Антось *(клопотливо)*. Ні, ні, дядюшка, ви вже сидіть, я сам принесу все, що хочете. Я зараз... Гаврику... Ну, нічого, я сам... Так вам валер'янових крапель? Добре, добре. Може, ще чого? Гаврику... Тільки мами десь немає, пішла...

Степан Макарович. Та ходім до мене, я тобі дам, у мене, здається, повинні буть. Може, брому? То в аптечці єсть багато...

Макар Макарович. Все одно, що-небудь, таке серцебієння, що...

Встає. Антось і Гаврик дуже старанно помагають йому. Макар Макарович і Степан Макарович виходять.

Антось *(біжить до дверей в покої Морочинської)*. Ну, тепер швидше бабу випровадить. Гаврику, голубе, стережи!.. Мамо... Мамо! Це я... Виходьте, бабо... Ідіть швидше... Дядьки...

Морочинська з бабою Саламахою виходить сумна й задумлива.

Баба Саламаха. Так-так, пані... Що знала, те сказала, а тепер самі думайте. Що баба знала, те сказала, а ви

хоч плюньте на те. Атож. Прощавайте, пані, треба йти, мабуть... Кудою йти, паничу?

А н т о с ь *(виводячи на веранду)*. Сюдою, бабо, сюдою...

Щось питає її дорогою, баба одповідає й виходить.

А н т о с ь *(вертаючись до матері)*. Ну що, мамо? Як?

М о р о ч и н с ь к а *(виходячи з задуми)*. Та що? Дурниці, розуміється, хто може тому вірити, що плеще якась там баба? Так, просто мені інтересно було послухать, як то вони там гадають. Нічого не сказала, щось пошепотіла, подивилась у воду. Дурне все... Біляву дівчину якусь. Ну, правда, дещо й угадала... Так що то! *(Раптом бере Антося за руку й ласкаво притягає до себе)*. Сину мій, я ж не зла тобі хочу, коли противлюся... Яка вона тобі пара? «Білява, каже, собака...— чи той, тьху, хай тобі! — білява дівчина, каже, вирятує вас від того, що віщує собака». Атож, сину, і в науці відомо, що собаки часто виють перед нещастям. Правда ж, сину? Я от недавно ще читала один роман, так там прямо так і говорилось про це, та забула, як саме. Треба буде розшукати ту книжку... Як ти думаєш, сину?

А н т о с ь. Та... хто його зна! Наука, може, й не дуже... Але єсть деякі вчені, які серйозно займаються гаданням. В Англії, наприклад, багато людей вірить. Єсть щось таке, чого наука ще не може знати...

М о р о ч и н с ь к а. О-о, я ж це саме вам і кажу! А вам смішки. Ой сину, а ти знаєш, що оця Саламаха сказала мені таке, чого ні одна душа на світі не зна. А вона вгадала. Як? А, от то-то ж бо й є!.. «Білява дівчина»... Так-так, ніби все сходиться. Хто його зна... Що ж, якби не такі негарні люди були її батьки. А то ж такі неприятні, особливо той батько її. А де ж, сину, дядьки пішли? Вона мене так приголомшила, ця баба, що я вже й не слухала, хто тут і як... Пішли кудись?

А н т о с ь. У дядька Макара серце щось там. Шукай налякав... Так Степан Макарович йому брому, чи що... Та от вони, здається, йдуть. Хотіли до вас, та я не пустив.

М а к а р М а к а р о в и ч *(входячи)*. Ні, голубе, годі, буде з мене, погостив, набрався всяких сільських радощів, треба рушати в дорогу. Бог з вами, з вашими Шукаями, свинями, нареченими... Я піду до себе, в свій кабінет: там мене, принаймні, ніхто за ногу не вхопить... Зробить — нічого не робив. І бачу, що й не зроблю, хоч би тут всіх авторитетів науки привів. Авторитет тут інший. Тут вірять в дворянську кров, у відьму, в пристріт, а науці нема чого робить. *(Дратується)*. Якого чорта тільки я, йолоп, поїхав, спитатися? Не знав, з ким матиму діло? Здається, тисячу негрів міг би

переконати й навчити за цей час, а от її ніхто не переконає. От вона, я вже бачу, сидить так, немов на муку вийшла. По лиці бачу, що рішила ні за які скарби не мішати своєї чудесної крові з мужичою. А, хай вам... я не знаю що! Ідіть ви собі! Завтра вдосвіта давайте коней, і геть, геть звідси. Годі. Рішайте, як знаєте, я вже не можу, мені це коштує занадто багато. Он серце так і ходить... Ху!.. Ну, Лено, в останній раз тебе питаю, тільки ради бога, без сліз і без трагедій: згоджуєшся ти влити в наш рід молодої мужичої крові чи хочеш, щоб Антосеві діти були такі, як, наприклад, я, з такою чисто дворянською кров'ю? Хочеш?

М о р о ч и н с ь к а *(тихо, сумно)*. Хочу...

Всі здивовані.

М а к а р М а к а р о в и ч. Чекай, на що ти... Чого ти хочеш? Щоб женився Антон чи щоб не женився на мужичці?

М о р о ч и н с ь к а *(глибоко зітхаючи)*. Хай жениться... Хочу...

М а к а р М а к а р о в и ч. Чекай, я нічого не розумію. Це ти знов свої комедії чи серйозно?

М о р о ч и н с ь к а. Серйозно, Макаре... Хай бере її. Що ж робити? Проти долі не підеш. Значить, судилось. Аби було добре... Може, й справді ваша наука правду говорить...

Макар Макарович так здивований, що не може нічого сказати.

С т е п а н М а к а р о в и ч *(рівно)*. Так ти це твердо рішила?

М о р о ч и н с ь к а. Ну, а що ж мені робити? Рішила... Подумала та й рішила...

А н т о с ь. Мамуню, ви зробили... Од всеї душі вам спасибі. Мамо... Ну, добре... Мамо!.. *(Обнімає й цілує)*.

М а к а р М а к а р о в и ч *(зворушено, сердечно, урочисто)*. Ну, Лено, позволь же мені сказати... Ти знаєш, що луччої нагороди за всі довгі роки своєї наукової діяльності я не мав, як сьогодні, як в цю минуту. Я бачу, що наука все ж таки щось може! Ну, велике тобі, сестро, спасибі і за Антося, і за себе, і за науку. *(Дуже розчулений, обнімає сестру й гаряче цілує)*. Спасибі, спасибі. Прощаю тобі твоїх мух, півнів, собак, все... Ти піддержала свій рід і дворянство!

М о р о ч и н с ь к а. От тільки одно мені... Степане, ти вже не сердься. Що ж робити, може, справді так добре буде. От тільки, щоб не було ніякого весілля. Повінчатись, та й годі. А то ж, я знаю, вони зараз, щоб пить, щоб сватів, гульню... І коли б ще такі неприятні люди... Коли б хоч проста бідна мужича сім'я, а то ці багатії, я не виношу їх. А ще й Клим, там просто така п'явка, такий павук...

Макар Макарович. Ну що там! Не з ним Антон житиме.

Морочинська. Та як не з ним? Зараз же, я знаю, йому захочеться показатись перед всім селом, що от, мовляв, з панами роднюся. Коли бідний простий мужик, якось іначе, лучче... вони й люди кращі, ніж ці багачі.

Макар Макарович. Ну, Лено, що ж робити? Не можемо ж ми його розорить, щоб він тобі на втіху став бідним. Як є, так вже й буде...

Антось. Нічого, мамо, я ж з ним справді не житиму.

Морочинська. Та яка сім'я, такі й діти! Та Ївга... Ой, не лежить моє серце до неї, не лежить...

Макар Макарович. Е, Лено, це ти вже... теє... це неправда. Про батька не буду говорити: не знаю, а про дівчину скажу, що прекрасна дівчина; лице таке, що можна за одне лице повірить їй у всьому. Хороше лице! Вір мені... Лено, я все ж таки на жіночих лицях трошки знаюся. Колись... хе-хе.

Морочинська. Та вже, що робить. От тільки з цим весіллям. Чує моє серце, що вони будуть стоять на тому, щоб було. У них же то й не шлюб, як нема весілля. Вінчання, так то так. А головне — то їхні всякі штуки.

Макар Макарович *(весело)*. Ну, а як і так, то що там такого? Нехай собі! Навпаки, я люблю. Пам'ятаю, гімназистом страшенно любив ці їхні штуки, як ти кажеш. Народні обряди — чого ж, нехай. Каравай там, гілля, чи як то у них називається? Потім співають. Наші селяни знаменито співають на весіллях. От це буде дійсна сільська ідилія! Я радий! Принаймні не дурно поїхав на село.

Морочинська *(з мукою)*. А сусіди? А сусіди що говоритимуть?

Макар Макарович. Які сусіди?

Морочинська. Та які ж,— наші поміщики... Та нас же засміють. Та після того нас нікуди не пустять...

Макар Макарович. Е, знайшла чим журитись! Дурниці, ніхто нічого не буде... Е, тепер не ті часи. Ну що тут такого? Він же не буде все одно з ними жить. Переїде в город. Е, це не має значення. Як ти, Степане, на це? З обрядами чи без?

Степан Макарович *(хмуро)*. Я за те, щоб було все так, як повинно буть, чи то обряд, чи як інакше. Раз входиш в цю среду, то й приймай її так, як вона є. Раз, кажу, входиш.

Антось. Цілком згоджуюсь! Все приймаю! Все! Мамо, не бійтесь, все буде чудесно! *(Бачить Гавруся, що входить у вітальню)*. Урра, Гаврусь! Пиши оду в честь мене, згода! Наука побідила! І в честь дядюшки Макара!

Макар Макарович. Ну, в честь науки я готов слухать оди. Єсть у тебе, Гаврику? Читай!

Гаврусь *(непорозуміло дивиться на всіх, сконфужений загальною увагою)*. Я не розумію... Наука?

Антось. Наука, наука! *(Обіймає його й шепоче щось на вухо)*.

Гаврусь посміхається.

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорація третьої дії. Крізь розчинені двері веранди видно в саду довгий стіл, заставлений наїдками й напитками. Коло столу в різних п'яних позах сидять селяни обох полів і всякого віку. Вони одягнені по-празниковому, обнімаються, співають, голосно, до крику, балакають. Оддалік чути музику й тупіт ніг. За столом сидять родичі й приятелі Івги та сама Івга. Вона сидить рівно, прибрана по-городському, але незграбно. Перед нею книжка, в яку вона дивиться, одповідаючи нехотя на розмови.

Антось, розкуйовджений, з розгубленими очима, розмовляє, видно, сам не чуючи себе. Часом дивиться на Івгу і так стоїть якийсь мент, немов не вірячи собі. Тоді стріпується й щось голосно говорить, безглуздо сміючись.

Макар Макарович під натиском Микити, який весь час обнімає його й лізе цілуватись. Лице у Макара Макаровича змучене, він щохвилини озирається, ніби ждучи помочі; щось говорить і часами затуляє вуха пальцями.

Степан Макарович, Клим і ще кілька дядьків балакають. Степан Макарович оглядається на Макара Макаровича й Морочинську.

Морочинська серед бабів, які теж обнімають її, щось зо всіх боків кричать їй у вуха. Вона нарешті не витримує, підводиться й іде до покоїв. Щось каже до Степана Макаровича.

Макар Макарович, побачивши, що Морочинська і Степан Макарович ідуть, теж визволяється від Микити й спішить за ними.

Гаврусь стоїть перед чоловічком в дяківській одежі й декламує.

Степан Макарович. Ну, Лено! Не можна ж так. Ну, треба ж... Вернись... Чуєш?

Морочинська *(в одчаю)*. Не можу. Убийте мене, не можу більше. *(До Степана Макаровича)*. Все ти! Я тобі цього ніколи не забуду! Ніколи!

Степан Макарович *(обурено)*. Я! От це мені подобається. Я такий же винний, як той стілець. Треба було поменше слухать учених братів! А тепер пізно. Іди до них..

Макар Макарович *(піднімаючи руки догори)*. Я, значить, винен? А? О боже! Ні, знаєте, з мене доволі... Я зараз їду. Годі! Дайте мені коней, дайте зараз же!

Степан Макарович. Макаре, не хвилюйся й не кричи. Буде з нас цього трьохденного крику од тих «родичів»

Макар Макарович. І я кричу ще? Я?! Боги мої! Та в мене від вашого крику, од вашого варварства вуха вже позакладало й ще... Та ти розумієш, що я гіршого пекла не можу собі уявити, як це ваше весілля, як ваша тиша сільська...

Степан Макарович. А хто винен? Хто? Хто хотів ідилії, народних обрядів, поезії, караваїв? Хто? Хто молоду кров вливать хотів? Тепер бачиш, що то за кров? Бачиш?

Морочинська *(плачучи)*. Боже мій, боже мій!

Макар Макарович. Я не міг собі уявити, що тут може бути таке... Не міг. Я не знав, що це не селянин, а кулак, що він... що... Я думав, просто чесна сільська собі сім'я. А ти от знав, і ти повинен був...

Морочинська. А хто ж дочку розхвалював? Хто? «Прекрасна дівчина»... От тобі й прекрасна. Боже мій, боже мій, що ж це сталося з нами?! Та я вся горю соромом, я не можу більш, не можу. З служанкою, з наймитами. «Свахо, свашко». Ой, господи! От дожила! От дякую, брати мої милі, от дожились до слави, знайшла синові жінку, а собі невісточку. *(Ридає)*.

Макар Макарович. Давайте мені коней, я вас молю: ради всього, коней, бо я за свою голову не ручаюся.

Степан Макарович. Макаре! Ну, годі, не будь же дитиною. Не поможеш цим. Треба щось інше думати...

Макар Макарович. Нічого не хочу думати, дайте мені спокій! І коней!

Степан Макарович. Макаре, ну хоч до вечора. Ходім до них, а то все одно найдуть скрізь. Не сховаєшся. Ходім. До вечора... Лено!

Морочинська. Я не можу, робіть зо мною, що хочете: я не маю більше сил бачить її. Ви подивіться на неї: в корсеті, з книжкою, читати не вміє, зараз же в пани. От чого вона хотіла! А старий? Уже в хазяйство лізе! Родич! Давай йому й те, і се... Що ж це таке?! Як кошмар якийсь, як одуріли ми всі.

На веранду хутко входить Антось. Не звертаючи уваги на матір і дядьків, з півбожевільним виглядом прямує в сіни.

Морочинська. Антосю!.. Антосю!..

Антось *(зупиняючись, неуважно)*. Ну, що?

Морочинська. Чого ти, дитино, так ходиш?

Антось. Та я тут... Я зараз... Нічого, я зараз... *(Виходить)*.

Морочинська *(до Макара Макаровича)*. Полюбуйся, братику... Навчив хлопця.

Макар Макарович *(люто)*. Лено!! Коли ти мені скажеш ще слово, я... Давайте мені коней, я вам кажу! Ну, я пішки йду! Я...

За Антосем з саду біжить Клим, кричить.

Клим. Зятю!.. Зятеньку!!

Степан Макарович. Тесть біжить! Ходімо в сад!

Морочинська. Все одно! Погубили хлопця, погубили...

Степан Макарович. Ну, Лено, будь же...

Клим *(вбігаючи в вітальню)*. Антон Григорович! Зятю! А, сватоньки! Ви ж чого тут поховались? А-а, не годиться, не годиться... Ах, боже наш, боже наш!.. Надокучили вже вам... Ох, і в мене робота стоїть. *(Сідає поруч Морочинського)*. Ну, хвалить бога, що достигли закона, а робота якось... Будемо й робить тепер, будемо й спочивать. Та чого ви стоїте, сватоньку? Присядьте, наморилися ж. Садіться от тут... *(Посувається)*. Та ще й тепло, хвалить господа милосердного... А славні у вас, свате, от ті гніді коники, що купили у Нухима. Я вже дивився на них... Хе-хе-хе! Ви б, сватоньку, мені їх уступили.

З саду біжить Микита з пляшкою в руці.

Степан Макарович. Ну, про хазяйство ми, може, другим часом поговоримо... А тепер, може, й до гостей. Ми зайшли сюди, щоб поговорить. От брат хоче їхати, так...

Клим. А куди їхать? Хіба у нас не добре? Вам же, говорите, нравиться у нас?

Микита *(вбігаючи)*. Климе, сукин син! Ступай сюди!.. А-а! Ваше благородіє, сватоньку... Позвольте ваш вопрос. Как, на примєрах, п'ють господа, генерали? Румкою чи стаканом? Я ствержґаю, що стаканом. А как генерали стаканом, так і я стаканом! І всі стаканом должни пить. Упольні!

Клим. Микито!..

Микита. Сватоньку! Ви простіть мене, сукиного сина, що я свиня, мужик, надокучив вам. Вєрно... Ну, када ж п'яний. П'яний, і більш нічого. *(Бере стілець, сідає. Хоче налити)*. Ну, вип'ємо ж ще за наше здоров'я...

Клим. Ти б, Микито, пішов, там угощався, надворі, у нас тут... розговори...

Морочинська *(встає)*. Ходім, мабуть, усі до гостей.

Клим *(охоче)*. Та й то правда. До кумпанії, значить.

Микита *(випиває)*. Рад стараться!.. *(Встає, обніма Макара Макаровича)*. Господін, позвольте вас поблагодарить...

Макар Макарович *(з мукою)*. Та нема за що... *(Обережно визволяється)*.

Микита. Нєт, дозвольте вам із'яснить... я — мужик, свиня, но как, скажем на примєрах, ви — мой сват, родитель, на примєрах так я вже не свиня. Вєрно я говорю? Я — салдат, а ви — учоний господін, но... І я то понімаю. Дозвольте ваш вопрос. От ви вчора сказали, що правда, що челаєк став од обізяни. А я от несогласний! Нікогда! Не може того буть. Значить,— генерал і я — усьо одно? Га? Позвольте ваш вопрос.

Макар Макарович. Ходімте, може, в сад, нас кличуть...

Микита. Я ето понімаю. Как кличуть, так і підем. І в сад підем, і в солому підем, і схочем... на войну підем... Я на войні не був, ето правда. Ну, генералов бачив от так... От так вони стояли, а от так я... От так...

Макар Макарович. А он там, здається, вас кличуть? Га? Ви підіть, а мені тут одну річ...

Микита. А, добре, добре... Можна, можна... *(Іде в сад)*.

Макар Макарович сам ходить по вітальні, непорозуміло стискує плечима, стає, прислухається до гвалту в саду і знов ходить. Вийма з кишені порошок і приймає.

Степан Макарович *(озирається, шукає когось очима, потім іде в покої)*. Ти не підеш туди? Невже не видержиш до кінця?

Макар Макарович *(помалу, з посмішкою)*. Все ж таки я можу винести з цього всього одно дуже утішне для тебе... спостереження. Ти нарікав на них, що в них нема чуття законності. То неправда, Степане. Неправда. Я бачу, що воно єсть. І ти мусиш бачити.

Степан Макарович. Законність? При чому тут законність? Не розумію, яке має...

Макар Макарович. А ти дивись, як вони зразу пройнялись тим, що вони наші родичі законні! Га? Ні, серйозно! Вони це щиро! Вони вірять, що цілком рідні нам стали. Ще три дні тому назад вони були тільки мужики, а ми — пани. І щиро, щиро цілком. А на другий день, як закон нас зв'язав, уже родичі... Це дуже цікаво з наукового навіть погляду. Як ти гадаєш? Га? Ти мусиш бути задоволеним. Я дуже.

Степан Макарович. Я б тобі радив покинути іронію, нам не до сміху тепер...

Макар Макарович. А чому не до сміху? Он родичі як веселяться...

Степан Макарович *(понуро)*. Ходім краще туди, а то ще скандал учиниться. Я чув уже, як хтось з них казав, що ми ними гнушаємось і тікаємо... Ходім...

Макар Макарович. Ну, гнушання нема, а... не так уже весело, як їм. То правда... Ну, ходім. Чекай, я ще один порошок брому прийму, тоді, може, легше буде веселитись по-демократичному... *(Ковтає порошок і запиває)*. Ну, тепер гайда. Радив би й тобі прийняти.

Степан Макарович хмуро й безнадійно махає рукою. В саду гомін побільшується. Морочинська вже отовплена бабами. Макара Макаровича і Степана Макаровича зараз же обсідають дядьки. Микита з чаркою в руці обнімає Макара Макаровича, той кротко й без руху стоїть.

В покої ідуть Ївга й Панас.

Ївга з книжкою в руках, як дерев'яна, трохи шкандибаючи од тісних черевиків; сукня лежить настовбурчено. Але вигляд у Ївги поважний, гордовитий; вона трохи п'яненька, але це й сприяє занадтій горделивості.

Панас *(п'яний)*. Ні, не втечеш, пані! *(Регоче)*. Я, брат, і в покоях знайду. Ну, бариня, кажи послєднє слово... Послєднє, і кінець, не желаю далі...

Ївга. Та чого ти причепився до мене? Ти хочеш, щоб сьогодні ж полетів з економії? Ти договоришся...

Панас. Ой боюсь, ой рятуйте, налякала... Та дурна: я за ті гроші, що ти дала, тепер сам на пана заделаюсь. Ти мені дай ще сто, і я сам тебе покину, на чорта ти мені здалась. І даси! От лусну я на цьому місці, як не даси! Що? Ач, сто бісів її мамі, зробили її паньою, а вона й кирпу гне! Викладай січас сто рублів, бо скличу всіх і об'явлю, яка ти чесна була.

Ївга. Та що ти, сказився? Що ти мені тут?! А дивіться... Дурак! Пошов вон! Свиня! З ким ти говориш? Ти знаєш, що я законна жона твого пана?! Мерзалєц! От січас пожаліюсь, і полетиш звідци, як пух. Пошов вон з комнат, дурак!

Панас. Ой, Ївго, не задирай носа, бо одіб'ють...

Ївга. Хто одіб'є? Ти? Гляди, щоб вам не поодбивали. Я вам тепер покажу! Ви недостойні сидіти тут, а не то що... Розкомарує тут... Всіх вижену зараз! Назбігалися. На дурничку нажлукатись усі хороші, а як плели на мене й підкопувались, так те забули. Чекайте ви мені, мурляки, я вам тепер покажу. Чого тобі тут треба? Чого вилупив очі? Чого, мужик, заліз сюди? Пошов вон січас. А то покличу слуг, і в шию виженуть. Геть к бісовому батькові!!

Панас. Ой Ївго, не дуже, бо покличу свідків.

Ївга. Плювать я хотіла тепер на тебе й на твоїх свідків паршивих! Хоч весь мир клич. Сама скажу й не боюсь. Я тепер законна жона свого мужа, мурляко. А муж мій — то твій пан. А ти — мій слуга. І не смій мені тут патякати. «Сто рублів».

Та я тобі такі сто рублів покажу, що й своїх не впізнаєш. Які тобі сто рублів? За віщо?

П а н а с. За те саме, що й ті дала. Щоб мовчав, що ти моєю полюбовницею була. Забула?

І в г а. Брешеш ти, свиня, нічого я тобі не давала. А як будеш наклепи плести на мене, так я тебе в Сибіряку зашлю. Як ти смієш такі слова на чесну жону свого пана говорить? Га? Хто ти єсть? Мужик, наймит. Пошов сцюдова, дурак!

П а н а с. Ну-ну, скоро в пани перебралася! Навчилася. Гляди тільки, щоб не каялась... *(Іде)*.

І в г а. Іди, іди... Ач, мурляки! Я вам покажу!

П а н а с. Жаль мені тільки Антося, що порадошний чоловік та з такою стервою собі світ зав'язав. Говори: даси?

І в г а. Я тобі говорю: пішов вон!

П а н а с. Ой, гляди, зараз усім об'явлю. Не пожалію. Лучче дай.

І в г а. Пошов вон, не боюсь я тебе!

П а н а с. Ну-ну, гляди ж!!! *(Рішуче виходить)*.

Івга сама; схвильовано, але уперто й гордо ходить по хаті, часом з тривогою позираючи в сад. Панаса не видно. Івга сідає й розгортає книжку.

А н т о с ь *(з тим же розгубленим, нерівним виразом на лиці з'являється з сіней. Побачивши Івгу, нервово стріпується)*. А, супруга! Що робиш тут? З книжкою? Читаєш? Молодчина, скоро навчилася. Може,й учителькою можеш бути? А, я й забув, ти в учительки не хочеш... Так-так... Ну, читай так...

І в г а. А ти, якби був порадошний муж, оборонив би мене... Тут он усяка драньобижає мене... Якесь мурло, хамло приходить сюди й кидає на мене болотом. Що я, полюбовниця твоя якась, чи що?

А н т о с ь. Ні-ні! Ти не полюбовниця, ні! Ти, твоя правда, моя законна жона. Але тільки тебе, здається, трудно обидить. Га? Ні, ти мені скажи, як ти могла так... Ні, нічого вже не говори. Не треба... Читай...

Івга ображено одвертається й дивиться в книжку.

А н т о с ь *(підходить)*. Інтересна книжка? Га? Хто ж тебе навчив так держати? Батенько твій, мабуть? Чи догори ногами інтересніше?.. Фу, що ж це, господи, таке діється? Це та Ісся, що... Нічого не розумію... Як же ти могла... Ні-ні, не треба... Годі, все знаю. Але що ж це таке? *(Раптом вириває з рук книжку, шпурляє її в куток і кричить)*. Не смій! Скинь зараз же корсет і все це. На кухню забирайся! Падлюка! Уб'ю!!

Їв г а *(схоплюється, верескливим голосом, злісно)*. Та ти чого на мене кричиш? Чого кидаєшся книжками? Га? Я тобі не наймичка! Закон брав зо мною. Який! Учителькою... Гадюкою сичить на мене, що вчителькою йому не хочу буть. Не бачила щастя! Я в батька лучче жила, як твої вчительки. Для того за тебе такого пішла, щоб в злиднях жити?

Антось хапає себе за голову й помалу виходить в сад. Морочинська іде йому назустріч, щось питає. Антось однімає руки з лиця, дивиться якийсь мент і, нічого не одповівши, іде далі, зникає.
Івга розлютовано бігає по вітальні. Помітивши Морочинську, сідає й притуляє хустинку до лиця.

Морочинська *(входячи)*. Ну, що тут у вас знов? Що тут було?

Їв г а *(плачучи)*. Що я, наймичка якась, чи що? Кричить на мене. Взяла книжку, щоб обмахуватись, бо душно, а він вирвав і он шпурнув... Трохи мене не бив... Усе за те, що я не хочу в учительки йти, а хочу хазяйством заніматись... Наче я наймичка яка... Закон брали, не з улиці прийшла... По закону...

Морочинська *(тяжко зітхаючи)*. Ну, нічого... Він випив трохи, ніколи не п'є, кинулось в голову. Та й ти трохи винна... Мабуть, ти раніше була з ним не така, як тепер... Ну, йому й неприятно. Ну, нічого, привикнеться...

Їв г а. Яка ж я була? Яка була, така й є. Сам бачив. Я не просилася, сам ходив та просив, на колінах стояв, любов показував. Коли б була любов, не став би такий за два дні, яка б я не була... А то — наче наймичка...

Морочинська. Та годі тобі вже! Всі знаємо, що не наймичка...

Їв г а. А чого ж він? Що я йому зробила?.. Як повінчались, так і...

Морочинська. Ну, годі, буде... Іди до гостей, негарно тут самій сидіти. Іди, Івго, іди. Та, може б, другі черевики наділа, ці, мабуть, на тебе трохи тіснуваті? Ходити трудно...

Їв г а. Ні, вони мені якраз по нозі...

Морочинська. Ну, як знаєш... *(Глибоко зітхає)*.

З сіней входить Макар Макарович, за ним Гаврусь з папером у руці.

Макар Макарович *(до Гавруся)*. Звичайно, звичайно... Слухай, Лено, ти мені вибач, але молю тебе: скажи, щоб мені дали коней...

Морочинська. Ти таки хочеш їхати? Наробив та й тікаєш? Спасибі, братику, все життя тобі буду дякувати. Влив нам молодої крові. Спасибі.

Макар Макарович. Лено!!! Я тебе прошу рахуватись з моїми нервами. Вони у мене не з дроту!

Гаврусь. Дядюшка! Ви ж обіцали мені...

Макар Макарович. Лено! Чуєш? Дай мені коней...

Гаврусь *(образившись)*. Ну що ж! Тільки це не культурно і...

Макар Макарович *(скажено на нього)*. Та ти мені даси спокій? Варвари ви! Забирайся геть з своїми віршами! Мучителі ви мої!!! О, будь проклят той день, коли моя ідіотська голова рішила їхати сюди!.. Твої вірші паршиві, паскудні, безграмотні. Чуєш ти? Нікчемні, нездалі... Тобі не поетом буть, а соску смоктать. Варвари!..

Хоче бігти, але бачить, що в саду щось діється: всі збились докупи й починають кричати. Потім з юрби виривається Антось, держачи за руку Івгу і тягнучи її до покоїв. За ними спішать Степан Макарович, котрий умовляє в чомусь, Клим, Панас, Семен та інші. Всі п'яно кричать, розпитують один одного, махають руками.

Макар Макарович. Що там? Що сталось ще?.. Ну... от скандал... Тільки цього не хапало...

Морочинська. Господи! Що там? Ой боже мій!

Антось *(тягнучи Івгу на веранді)*. Ні, ходім!.. Ходім до матері. Я тобі покажу. Прилюдно покажу... А, дядюшка Макар! Ви, здається, хотіли бачить весільні народні звичаї? Ось я вам зараз покажу один. Іди! *(Шарпає Івгу)*.

Івга. Та що ти мене шарпаєш? Пусти мене!.. Тату!!!

Антось. Прошу, прошу і тата, прошу дуже! Панасе, де ти?

Панас. Ось тут!

Степан Макарович. Антоне! Чуєш, Антоне? Годі, не треба... Пусти, заспокойся...

Антось. Дядю, я спокійний, я тільки по закону буду... Мамо, не бійтесь. Я нічого страшного робить не буду... Панасе, іди сюди! Стій, ти!

Клим *(проштовхуючись наперед, вириває Івгу)*. А це... а це... зась!! Зась, кажу! Какоє маєте право знущаться? Га?

Антось *(скаженіючи)*. А ти... Одійди мені... Одійди, кажу, а то... Ти, поганець проклятий! Ти мені розбив все, що я... Я тебе уб'ю!! Іменно, гад. У-у!! *(Замахується)*.

Клим *(одхиляючись)*. Гвалт!! Рятуйте, убивають!!

Степан Макарович. Та тихо, чого кричите? Антоне, годі, говорю! Розійдіться, чого...

Морочинська *(вся дрижить весь час)*. Антосю, сину мій... Не треба... Сину! *(Хапа його за руки)*.

Антось *(дивлячись на неї божевільними очима, приходить трохи до себе)*. Нічого, мамо, нічого... Зараз... Чекай-

те... Панасе. Я тільки хочу... Панасе, скажи прилюдно: була вона, ось ця дівка, твоєю полюбовницею? Говори сміливо!

П а н а с *(голосно)*. Була. Ось свідки...

І в г а *(люто)*. Ах ти ж, босяк, злодій! Брешеш ти!

А н т о с ь *(шарпаючи її)*. Мовчи! Твоє слово потім. *(До Панаса)*. Дала вона тобі сто рублів, щоб ти мовчав? Говори!

П а н а с. Дала! Ось свідки можуть...

І в г а. Коли? Коли я дала тобі, щоб тобі так дихати дало? Ой боже мій, що ж вони зо мною роблять?! За що ж вони з мене знущаються?!

А н т о с ь *(до Івги)*. Це все, що ти можеш сказати? Все? Ну, а тепер... забирай свого підлого батька і... геть звідси!! Щоб нога твоя ніколи не показувалась на поріг цього дому! Геть! Пішла!

К л и м *(береться в боки, майже спокійно)*. А підождіть-но трохи, паничику. Не дуже женіть. Позвольте вас спитаться: как ето так пошли вон? Хто ми вам такі, що пошли вон? Га? Ви челаєк образований, ви должни понімать, що нема такого права, щоб вон на свою жону. Ето беззаконіє! Вона по закону шлюб брала. Це вам не наймичка, що не схотів, та й пошла вон! Пожалуйте в суд, по закону, а не так. *(До Степана Макаровича)*. Пане, ви челаєк законний, що ето таке дєлається? Как так? Це всякий сукин син прийде, скаже щось, і сейчас пошла вон? Коли хоче, щоб ми пішли, пожалуйте на стіл десять тисяч карбованців! Пожалуйте! А тоді й пошла вон. *(До Панаса)*. А тебе, прохвост, я судом буду. Ти можеш доказать свої слова? Можеш? Ти закон знаєш? Знаєш, що по закону за такі слова? З ким ти в іграшки зайшов?

П а н а с. Та я... А що ж... Конешно, що можу... Тільки ж як... Вона не зо мною одним, а все село знає...

І в г а. Брешеш, падлюка!!

К л и м. І все село в суд потягну! Ти мені по закону докажи...

А н т о с ь *(безсиліє, весь в'яне й тупо дивиться навкруги)*. Та-ак...

С т е п а н М а к а р о в и ч. Ну, годі, Климе... Потім поговоримо про все... Тепер розійдімось. Прошу всіх вийти до саду... Прошу, прошу... Буде все по закону, як хочете...

К л и м. Тепер не кріпацтво, тепер все по закону, іменно. Доказати треба. А нєт — пожалуйте гроші. Дівчину ославили, та й пошла? Нєт, я не позволю беззаконія! Не на того напали.

М а к а р М а к а р о в и ч *(підходячи до Антося, бере його за руку й тягне за собою)*. Ходім, Антосю, ходім звідси... Лено, Степане, скажи, щоб дали коней, ми їдемо в город...

К л и м. Як же це так? Позвольте! А жона как же?

Макар Макарович. Одійдіть, чоловіче. Ви своє зробили, зробили по закону, тепер ми будем робить теж по закону. Жону візьміть туди, звідки вона прийшла, а самі забирайтесь...

Клим. Нєт, так не буде... Я судом...

Макар Макарович *(не витримує свого спокою і скаженіє)*. А кажу, що буде, чуєш ти?! Геть усі! *(Кидається з кулаками на Клима, дрижить весь, тяжко дихає. Гості поспішно, задом висуваються на ганок)*.

Клим *(одсуваючись)*. Не маєте права! Я судом... Пане! Глядіть...

Степан Макарович. Макаре! Макаре, не треба, не гарно... *(Одтягає його)*.

Гості в саду; видно, як махають руками, шукають свої шапки, як палко балакають, збившись в купки.

Антось пада на стілець, закриває руками лице і кладе голову на спинку його. Морочинська весь час плаче.

Макар Макарович хапається обома руками за серце і злякано слухає. Потім обережно сідає, заплющивши очі.

Степан Макарович ходить по хаті рівними, твердими кроками.

Завіса тихо падає.

ПРИГВОЖДЕНІ

П'єса
на чотири
дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Тимофій Наумович Лобкович — професор.
Устина Марківна — його жінка.
Родіон — їхній син.
Настасія, Ольга, Ліма } дочки їхні.
Євген Михайлович Вовчанський — чоловік Настасії.
Борис Борисович Шелудько — чоловік Ольги, інженер
Микола Іванович Голубець — приват-доцент.
Олексій Захарович Гордий — журналіст.
Павло Петрович Вукул — студент.
Калерія Семенівна Прокопенкова (Кіля) — курсистка-медичка.
Антипович.
Няня.
Катя — покоївка.

ДІЯ ПЕРША

Вітальня Лобковичів. Обставлена гарно, зі строгим смаком. Рояль. Багато квіток. Куточок під пальмами. Двері: ліворуч у покої, просто в передпокій, праворуч до кабінету Лобковича. На сцені нема нікого. З кабінету виходять Лобкович, а з передпокою Антипович.

Любкович — високий, широкий в печах, горбиться. Обличчя з буйними рисами: сивувата нешироко борода; чоло високе, з зализами. Вираз лиця переважно непорушно-серйозний, не хмарний, але немовби задумливий. Посміхається рідко. Дивиться ніби, спідлоба і вбік од того, з ким балакає. Має довгий гарний сюртук. Любить ходити по хаті, заклавши руки за спину й серйозно мугикаючи якусь мелодію. Антипович — невеличкий, з круглим добрим обличчям, довгими вусами й сивою щетиною на щоках.

Лобкович ходить і мугикає зі стисненими губами. Витягає з бокової кишені плескувату пляшечку з шкляною затичкою, яка є також і чаркою, наливає в неї коньяку й випиває. Ховає усе з непорушно-серйозним, задумливим лицем.

Антипович журливо дивиться; крутить головою. Потім озирається й зазирає в двері ліворуч.

Лобкович. Ну, докладуй. Як?

Антипович. Та погано, Тимофій Наумович. Стривожили його сьогодні.

Лобкович. Хто?

Антипович. Та все ж Настасія Тимофіївна. А, боже, боже! Поїхала ж оце викрадати.

Лобкович. Поїхала?

Антипович. Атож. На поміч пана Вукула взяла, та й поїхала.

Лобкович. Якого це Вукула?

Антипович. Та студента отого великого. Та тої, що повсігди з Ольгою Тимофіївною. Гімнастик.

Лобкович. А, цей? Полюбовник її? Ну? Так Настя його на поміч?

Антипович. Атож. На случай, як доведеться з Євгеном Михайловичем борюкатись. Цей же гімнастик — студент, значить,— бугая може звалити, не то що такого хирля-

вого, як Євген Михайлович. А, боже! Хоч би дитину не вразили, хай бог милує. Дитина ж чим винна? Як цуценя якесь, прости господи, викрадають одне у одного.

Лобкович. А Родіона ж чим тривожать?

Антипович. Та все ж те саме: «Що це, каже, Антиповичу, у нас у сім'ї усе два табори: мати, Ольга, Настасія та батько, Ліма, Марія і я. Гадав, каже, от приїду з заслання, спочину вдома. А дома — каторга. Два місяці живу та все воюю».

Лобкович. Ну, це... А суперечки сьогодні не було?

Антипович *(робить таємну міну, шепоче)*. З Устиною Марківною голосна балачка була. За Ліму Тимофіївну заступився.

Лобкович. Знов шепочеш? Говори по-людськи.

Антипович *(зразу підбадьорюється, голосно говорить)*. Ну, про що саме був разговор, в точності сказати не можу. Балакали замкнувшись.

Лобкович. А як він спав цеї ночі?

Антипович. Погано, Тимофій Наумович. До трьох часов ночі я робив наблюдєніє за ним. *(Знов пошепки й таємниче)*. Я з саду тепер дєлаю наблюдєніє. Учора догадався. Драбинку підставлю до стіни біля віконечка, вилізу й подивлюся. Вилізу й подивлюся.

Лобкович. Не шепочи. Ну?

Антипович. Ну, не спить. Ходить, як повсігди,— це нічого. А от цеї ночі балакав з кимсь. *(Таємно)*. З ким, цього вже не міг побачити. У куток усе повертався. Підозріваю я, що з патретом панночки Прокопенкової. Щось він цілував там.

Лобкович. Чом же ти мені вранці нічого про це? Ти!

Антипович. Винуват, Тимофій Наумович. Ну, тільки ж я таку собі гадку мав: екстерность не велика, а вам лишні думки перед нівірсітетом. Як прийдуть з нівірсітету, думаю, тоді усе по повній програмі й викладу.

Лобкович. Ну, а про цю саму Прокопенківну що довідався?

Антипович. Та все те саме, Тимофій Наумович. Правильно: кінчає медицинські курси. Тільки не міщанка, а настояща крестянка, деревні Скелястої, Малослухняновської волості. Батьки по спеціальності — мужики природні. Атож, чистісінькі мужики.

Лобкович. А живе вона з чого?

Антипович. Урокам вчить, Тимофій Наумович, репетиторка, значить. Ну, і нащот кавалерів теж верно: багато. Казав швейцар того, значиться, дому, що без кавалєра й не виходить, і не приходить. Раз у раз якийсь треться. А то й два

чи три разом. Атож. Боюся я, Тимофій Наумович, за Родю Тимофійовича. Непідходяща вона.

Л о б к о в и ч. Непідходяща?

А н т и п о в и ч. Атож. Дуже вольна.

Зліва вбігає О л ь г а, буйна, рожева, весела. Наспівуючи дивиться у вікна. Біжить назад, насмішкувато поглядаючи на Лобковича й Антиповича.

Л о б к о в и ч. Так, так. *(Ходить, мугиче. Зупиняється, наливає коньяку й випиває)*. До трьох не спав? А прокинувся рано?

А н т и п о в и ч. У сьомім часу вже ванну брав. Питаю його: «Ви ж, кажу, чого так рано, Родя Тимофійович?» А він: «Не спиться, Антипович, нема коли спати». А чого нема коли, то й не знати. А, боже, боже!

Л о б к о в и ч *(підходить, ніяково обнімає за плечі Антиповича)*. Бережи його, Василь Антонович. Га? Будеш?

А н т и п о в и ч. Тимофій Наумович. Та хіба ж я?.. Господи боже мій, та я слуга ваш до могили, можна сказать...

Л о б к о в и ч. Не слуга, а друг. Чув? Тридцять літ разом прожили. Слуга. Кому слуга, а мені друг і дітям моїм. Моїм! Ну, от. Тільки чулий ти дуже.

А н т и п о в и ч *(схвильовано)*. Так точно, Тимофій Наумович: спеціальність уже така од бога. Та от ще що, Тимофій Наумович: знов він про цей свій, прости господи, пробний шлюб, з Лімою вже.

Л о б к о в и ч. З Лімою?

А н т и п о в и ч. Атож. Страх, що казав. Істинно, що тільки в хворобі отаке можна говорити. «А ти, каже, знаєш, як твій будучий чоловік хропе? А знаєш, що він за людина в себе вдома? А коли, каже, не знаєш, так узнай. Спи з ним на одній постелі, їж з ним за одним столом. Поживи отак, мовляв, років два вкупі, узнай його до нігтя, а тоді, мовляв, бери шлюб і дітей роди. От таке!» — «А як поживу-поживу та побачу, що не підходящий він мені?» — значить, питається Ліма. Спервоначалу сміялась, а далі й сердиться почала. «Ну що ж, каже, з другим спробуй. Не пощастить — з третім, поки, мовляв, не вибереш підходящого на все життя». Атож. Так і говорить. Говорить, та й посміхається. Та й не розбереш, як і раз у раз, чи сміється, чи всурйоз. Потім того, списочок у його такий є усіх знакомих та родичів, у кого, значить, щасливий шлюб, а в кого ні. Лімі показував. «Оце, каже, список пригвождених». Пригвождені, значить, котрі нещасливі. Тільки дві пари й найшов щасливих, а сто двадцять три, що він знає, ті пригвождені. «От, каже, коли не робитимеш отак, як я кажу, то й ти будеш розп'ята. Ти, каже,

народиш дітей, а діти, як гвозді, припнуть тебе до хреста. Треба, каже, по-новому родить дітей, от тоді й люди нові будуть». Це не вінчаючись, без благословення, по-новому. «Я, каже, й Миколі Івановичу, жениху твому, пораджу так пожить». Ну, Ліма тут як не розсердиться, як не заплаче! Він і схаменувся. Ну, тільки теж розсердився. «Дурна ти, каже, чого плачеш? От, каже, на мене подивись. Я теж, мовляв, збираюсь такий шлюб брати. Тільки в мене діти будуть неабиякі: і жінка в мене буде дружна. Вона, мовляв, любитиме мене по-настоящому». Це ця, що з кавалєрами! Він і не поміча за нею! Слухаючи його, так аж жалько й боляче. Боюсь я, Тимофій Наумович, як би він не взнав правду про хворобу Марусі Тимофіївни.

Лобкович *(неспокійно)*. А що?

Антипович. Та все питає. Устина Марківна, здається, щось йому сказала.

Лобкович. Так?.. Ну, знов наша розвесела йде. Надокучила. Ходім у кабінет.

Ідуть направо.

Наспівуючи вбігає Ольга. Біжить до вікна, визирає. Входять: попереду Ліма, позаду Устина Марківна.

Ліма — дівчина років 25—26. Одягнена у все біле. Худорлява. Намагається триматись з повагою.

Устина Марківна — тілиста, поважна жінка з твердими рисами.

Ліма *(несе в руках глечичок на квітки і квітки)*. Вона могла б для цього вибрати інший день! Не було ніякої потреби в день мого рождіння учиняти скандали в домі. Я розумію: це добра нагода зробити мені паскудство.

Устина Марківна. Які скандали, про які скандали говориш? Думай, що говориш.

Ліма. Я думаю, не турбуйся. Розуміється, скандал. Він напевне гнатиметься за ними, нажене біля нашого дому або ввірветься сюди саме тоді, як у нас зберуться. Дуже приємно і пристойно. Ще б пак. Розуміється, ні один порядний чоловік не хоче приходити до нас.

Ольга. Ну, один, Лімо, ходить. Можеш не клопотати собі голови. Вийдеш, нарешті, також заміж, вийдеш!

Ліма *(спалахуючи)*. Аякже! Вийду! А надто, як дім буде повний любовниками моїх сестричок!

Устина Марківна. Олімпіадо! Замовчи мені!

Ліма. З якої речі я маю мовчати? З якої речі? Ви мене ображаєте, ви мені життя нівечите, а я мовчатиму?

Устина Марківна. Яке життя? Що верзеш? Хто тебе ображає?

Л і м а. Ти та твої дочки любі. З якої речі ти однімаєш у мене мою кімнату й оддаєш її Насті?

У с т и н а М а р к і в н а. Настя з дитиною буде, казала я тобі? Згляньсь ж, егоїстко!

Л і м а. От, клопіт мені до її дітей! Мені теж треба повітря та світла. Ви готові мене в льох запроторити.

О л ь г а. О, тебе запроториш!

Л і м а. А ти мовчи там! Але май на увазі: я йому скажу, щоб забирався, коли він посміє тут зостатись.

У с т и н а М а р к і в н а. Олімпіадо, не кажись. Рано ще тобі виганяти людей з хати. Свій дім заведеш, тоді кого хоч можеш виганяти. *(Йде до вікна; дивиться).*

Л і м а. Сьогодні збираються *мої* приятелі. Я не хочу, щоб серед *моїх* приятелів були якісь... неприлічні люди. Ольга може в себе приймати своїх любовників, а я не маю бажання бачити їх у себе! Не маю! Це образа для мене і для моїх приятелів.

О л ь г а. Але ж і дурна, але ж і дурна! Це вона, мамо, через те хвилюється, що її приват-доцент, добродій Голубець, вважає нижче своєї гідності бути в товаристві разом із студентом. І це поступова, інтелігентна та й немолода вже дівчина. Мої гратуляції!

Л і м а. Так, бути разом з альфонсами, це нижче його гідності.

О л ь г а. Лімка!!!

Л і м а. А ти не кричи на мене! Розпутнице! *(Шпурляє вазу на підлогу).*

У с т и н а М а р к і в н а. Ви показились? Замовчіть!

Швидко одчиняються двері направо, виходять Л о б к о в и ч, за ним А н т и п о в и ч.

Л о б к о в и ч. Що сталось?

Ліма, плачучи, хапливо йде наліво.

У с т и н а М а р к і в н а. Антипович, прибери. Нічого не сталось. Олімпіада вазу розбила. Можеш заспокоїтись.

Л о б к о в и ч. Що сталось, я питаю?

У с т и н а М а р к і в н а. Не кричи, будь ласка.

Ольга, насмішкувато наспівуючи, йде за Лімою.

Л о б к о в и ч. Я тебе питаю, що сталось?

У с т и н а М а р к і в н а. Звичайна річ. Олімпіада нервується.

Л о б к о в и ч. Чого вазу розбила?

У с т и н а М а р к і в н а. Того, що їй так подобається. У вас же так.

Антипович з черепками виходить.

Лобкович. Ні з того ні з сього бить не буде.

Устина Марківна. Людина *здорова*,— так, не буде.

Лобкович. А ти все на це звертаєш? Ти й Родіонові казала про Олімпіадину хворобу?

Устина Марківна. Що казала, то я вже знаю.

Лобкович. Казала? Одповідай! Мені треба знати.

Устина Марківна. Мало чого тобі треба. Мені он треба грошей для Насті; а ти що на це?

Лобкович. Ти навіщо кажеш Родіонові, що не від рами заслабла Марія? Га?

Устина Марківна. Бо не від рами.

Лобкович. Ти вважаєш на те, що ти робиш?

Устина Марківна. А ти хотів би, щоб я *тебе* виправляла? Так? Двадцять п'ять літ це роблю. Годі. Чуєш: годі! Все скажу йому. Про Олімпіаду брешеш; нічого ще не казала. Але скажу. І про Марію! І про батька твого. Ти дав їм свою гнилу кров, а я мушу тремтіти і все життя брехати дітям? За віщо? Що ти мені? Я благаю тебе: спаси дочку свою, дай їй грошей, хай вона їде кудись з дитиною. Десять тисяч. Дурницю прошу. Ти що на це?

Лобкович. Чужим людям грошей не даю.

Устина Марківна. Настасія — дочка твоя, а не чужа.

Лобкович. Ні Настасія, ні Ольга не мої дочки.

Устина Марківна. Бо вони не хворі?

Лобкович. Бо ти їх прижила з Калиновичем!

Устина Марківна. Ти знов? Знов?

Лобкович. Ти сама сказала.

Устина Марківна. Я б тобі ще не те сказала! Ти доведеш!

Лобкович. Що ж ти ще можеш сказати? Що й Родіон не мій син?

Устина Марківна. А-а, ти хотів би цього? Правда? Але вибачай, голубе, цього я тобі нізащо не скажу. Навіть таким способом ти хотів би купити собі спокій? Ні, Родіон — твій син. Чуєш? Твій. І ти сам це чудесно бачиш і знаєш. І Марія твоя. І Олімпіада. А Настасія й Ольга мої, в мене вдались і тільки через те не хворі.

Лобкович. Тільки через це?

Устина Марківна. А хоч би й не через! Страшний ти мені! Тридцять три роки ти мало не кожного дня катуєш мене цим, та й що: боюсь я тебе? Ти купив моє тіло, але волю й душу мою не купиш, ні. Ти знав, що я не любила тебе, як купував у мого батька, як же ти смів думати, що я буду вірною тобі? Я ж благала тебе: не треба.

Лобкович *(ходить, мугиче)*. Неправда.

Устина Марківна. Що неправда?

Лобкович. Ти казала, що любиш. Сама продавалась, ніхто тебе не продавав. Потім придумала, що жертва. Для оправдання паскудства.

Устина Марківна. Я любила тебе?

Лобкович. Я цього не кажу. Розуміється, брехала, щоб купив тебе.

Устина Марківна. Ну, годі. Стара пісня. Я тебе питаю: даси Насті грошей? Вона одніме дитину, і треба буде тікати за кордон.

Лобкович. Ні, не дам.

Устина Марківна. Ба ні, даси! Даси! Примушу!

Лобкович. Гляди — погано буде: Родіона не займай.

Устина Марківна. Кажу, даси. Сам прохатимеш, щоб взяла. Краще так дай.

Лобкович *(раптом підходить до Устини Марківни. Грізно)*. Чий син Родіон?

Устина Марківна. Антиповичів. Буде з тебе?

Лобкович *(хапаючи її за руку)*. Чий син, кажи!

Устина Марківна. Що, може, битимеш знов? Бий!

Лобкович. Уб'ю!

Устина Марківна. Убий, убий, а не скажу. Мучся, проклятий!

Лобкович деякий мент мовчки, непорушно дивиться їй в лице, потім круто повертається й іде до себе.

Устина Марківна *(бліда, злісно насміхається)*. От так краще.

Виходить Ліма з новою вазою.

Устина Марківна. Можеш мою кімнату взять. Там багато світла, можеш малювати свої картинки. Малярка.

Ліма. Не треба мені твоєї кімнати, дай мені спокій.

Устина Марківна *(підходить до неї, м'якше)*. Ну, годі. Полаялись, і буде на сьогодні. Он волосся розкудовчилось, зачесалась би. Сьогодні ждеш освідчення?

Ліма. Дай мені спокій. Ніякого освідчення я не жду.

Устина Марківна. Студент цей піде, я скажу Ользі. Тільки не роби бешкету. Осуджувати й зневажати легко. Дай боже, щоб тобі не довелось на собі зазнати.

Ліма. О, прошу, не турбуйся. Я — не Ольга.

Устина Марківна. Усі ми, дівуючи, не Ольги.

Ліма. Ти надзвичайно вибачлива до Олюсі та Настусі. Це давно відомо.

Устина Марківна. Ну, не треба сваритися. Поправ зачіску. *(Виходить).*

Ліма ставить квітки в вазу. Підходить до дзеркала, поправляє волосся
Входить Родіон.
Він жилявий, постать важкувата, очі трохи запалі, насмішкуваті, але щирі
Одягнений модно, але трохи вахлаювато. Рухи підняті

Родіон. Ну, Лімо, значить так: розміркований шлюб? Га? *(Виймає записну книжку).* Так і внести тебе в списочок із знаком мінуса? Га?

Ліма *(з погордою, холодно).* Так, розміркований.

Родіон *(посміхаючись).* Ой, дивись!

Ліма. О, я вже досить надивилась. Шлюби через кохання я вже добре знаю. Приклад сестер мене не вабить. А повіддавались через кохання, через справжнє кохання. Одно одному в очі дивилось, зітхали, мліли, чого тільки не було. І Настя, і Ольга. А що тепер через сім-шість літ? Що? Пекло. Чого то так?

Родіон. Ото ж то, то ж то, Лімонько! От це ж саме й я питаю. Чого це ось у цьому списочку усе пекло та пекло? У одних тихе, нудне, прилічне, а у других, от як у нас, Лобковичів, буйне, галасливе? Чого то так? От з цього списочка більша половина склала шлюб через кохання. Все хороші, розумні, інтелігентні люди, а все ж таки пекло. Є й такі, що, як от ти, через міркування, є через рахунок. Але скрізь те саме. Чого ж то так? Що це, закон такий? Повинна бути причина? Чи ні?

Ліма. Чого тобі треба від мене?! Ти все про те саме? Так?

Родіон. Чекай, Лімо, ну чого ти все ображаєшся, сердишся? Яка ти чудна, образлива стала.

Ліма. Бо ви мені всі жити не даєте! Мені двадцять шість літ, розумієш? Чого ж ти хочеш, щоб я старою дівкою зосталася, коли згоджусь на твої дурниці? Так ти мені добра зичиш? Господи, коли ж цьому край буде?! Коли?! *(Плаче і швидко йде наліво).*

Родіон *(здивовано).* От знов! Ліма! Та що ти, Ліма?! Чекай! *(Спішить за нею).*

Деякий час нема нікого. Входять Прокопенкова і Гордий.
Прокопенкова — гарна, біляво-золотиста, очі темні. В рухах, голосі, поглядах, сміхові радісна недбалість, певність, виклик. Одягнена зі смаком, але недорого.
Гордий — років 30, смаглявий, з дуже гарною, густою бородою, великими жовтавими очима. Худорлявий, нервовий.

Прокопенкова. Ми — перші! Добре бути раз у раз першими, правда? Ну, тільки мені без цього виразу бандита. На іменинах нема ніякіської потреби в бандитах.

Гордий. Скажіть, Кілю, що б ви зробили?..

Прокопенкова. Вельмишановний Олексій Захарович, я останній раз нагадую вам, що мене звуть Калерія Семенівна, а не Кіля. Розумієте?

Гордий. Не можу я звати вас — Калерія. Це протиприродно.

Прокопенкова. Подумаєш! Якась Олена чи Жозефіна краще? А втім, як хочете. Коли не можете, що ж робити *(лукаво зітхає):* доведеться нам розстатися.

Гордий раптом обніма її й довго, злімно цілує, іноді поглядаючи на двері.

Прокопенкова *(з усеї сили пручається і, нарешті, вирuвається)*. Пусс...т-іть, ви!

Гордий стоїть і, чекаючи, понуро дивиться на неї.

Прокопенкова. Що це значить? *(Тяжко дихає, поправляється, озирається на двері)*. Що це значить, я вас питаю?

Гордий. Те, що я люблю вас.

Прокопенкова. Але тут, в чужому домі, при одчинених дверях?! Щохвилини можуть ввійти, і ви... *(Пильно дивиться на нього)*. Знаєте, я могла подумати, що ви збожеволіли, психічно захворіли. Але... я знаю, в чому тут штука. І скажу вам, що ви дурень. Хоча ви й розумна людина і пишете розумні статті в газетах, але я скажу вам, що ви дурень. Серйозно. Рахунок ваш зовсім дурнуватий, хоч і паскудний: ви рахували, що хто-небудь нас побачить і скаже Родіонові. Правда? Правда? Ну, майте ж мужність признатися. Правда?

Гордий. А хоч би й так! Я вам сказав, що годен на все і на все піду. Чого ж вам треба? Так, я психічно хворий, але хворий на вас.

Прокопенкова. Це видно, що хворі... *(Раптом сміється)*. Інакше б знали, що рахунок зовсім дурний. А результат його буде такий, що я з вами перестану бачитись. Та й годі. Абсолютно нема ніякої приємності в таких диких вибриках. Та ще, коли б щиро, а то комедія.

Гордий *(ступивши до неї)*. Не щиро?!

Прокопенкова. Ну-ну, прошу!

Гордий. Ви смієте говорить, що не щиро?! А коли я вас уб'ю, теж скажете — не щиро. Так?

Прокопенкова. Ух, страшний який... А знаєте, їй-богу, хочеться, щоб ви вбили. Себто щоб — не вбили, ану, промахнулися, чи що. Але щоб серйозно хотіли вбити. Та невже могли б?

Гордий. Ну, на промах не рахуйте.

Прокопенкова. Єй? Правда? Ні, серйозно, дуже цікаво. Що ж ви почуваєте? Ненависть? За віщо?

Гордий. Ідуть. *(Відходить убік).*

Входять Родіон і Ліма, під руку, весело.

Родіон. А, Калерія Семенівна! *(Покидає Ліму й радісно спішить до Прокопенкової).*

Прокопенкова. Гості прийшли, а хазяйнів немає. *(До Ліми).* А вас вітати треба? Вітаю. Але вибачте мені, мені раз у раз ніяково, коли я когось вітаю з днем рождіння або чимсь подібним. Ну що тут такого надзвичайного, що чоловік родився у такий-то день. Може, чоловік якраз кляне цей день, а ти його вітаєш...

Родіон здоровкається з Гордим.

Ліма *(тримається дуже ввічливо).* Ви страшна, Калерія Семенівна. Але вам на це можна зауважити: хто кляне день свого рождіння, той його не справляє.

Прокопенкова. Ого! Клясти кляне, а чого вимагає добрий тон і всяка нісенітниця... Ох, простіть, їй-богу!

Гордий *(хмарно, церемонно).* Дозвольте і мені, Олімпіадо Тимофіївно, скласти вам мої найщиріші гратуляції й побажати всього найкращого.

Ліма *(Гордому).* Дякую дуже.

Прокопенкова *(показуючи на Гордого).* Чи бачите? То ж зветься — вітає. Вигляд такий, наче у вас родич помер і він висловлює своє співчуття.

Родіон. Ну що, Калерія Семенівна, взяли той урок, що я рекомендував?

Прокопенкова. Ох, узяла! Та доведеться кинути. Не люблю я з мазунчиками займатись. А видно — мазунчик. Зовсім не пустун. Не люблю таких.

Ліма. Як?! Ви любите пустунів?!

Прокопенкова. А то ж найкращі мої ученики... З ними працювати — одна втіха, а з тими — казьонщина.

Вбігає Ольга. Зупиняється. Весело, голосно.

Ольга. А я думала, Настасія приїхала! Чую гомін, сміх. Драстуйте, Олексію Захаровичу, ви чого такий понурий? Обижають вас?

Прокопенкова. Атож, його обидили. Як же! Бандит...

З передпокою з'являється Голубець. Він одягнений у формений сюртук. Тонкий, з вузьким обличчям і люб'язно стуленими вустами. Дуже прилизаний і ввічливий.

Ольга. А, от і Микола Іванович! Швидше, швидше!

Голубець. Що сталось?

Ліма. Ольга, я тебе прохаю...

Ольга. Ах, вибачайте! Я й забула, що сьогодні урочистий день!

Голубець церемонно, з повагою підходить і цілує руку Лімі. Потім здоровкається зо всіма.

Родіон *(знайомлячи Прокопенкову з Голубцем)*. Микола Іванович Голубець, Калерія Семенівна Прокопенко.

Голубець. Надзвичайно приємно зазнайомитись. Часто маю щастя зустрічати вас в коридорах університету. Один час гадав, що вільна слухачка. Але зазнайомитись досі не удостоївся.

Прокопенкова. Через що?

Голубець. Себто, вибачте, як «через що»?

Прокопенкова. Через що не удостоїлись? Ви кажете «не удостоївся». Значить, хотіли зазнайомитись?

Голубець. Певного такого наміру не смів мати, але...

Прокопенкова. Чому ж не сміли? От взяли б і зазнайомились. І вдостоїлись би.

Голубець. Але як же так?!.

Прокопенкова *(сміється)*. Та от так, просто.

Голубець, зніяковівши, одходить од Ліми.

Ліма. Калерія Семенівна не визнає багатьох установ.

Прокопенкова. Ну, вибачайте, коли б добродій Голубець справді хотів так зробить, я б йому показала установу!

В передпокою гомін, жіночий піднятий голос.

Ольга. Настя приїхала! *(Кидається до сіней, потім до дверей наліво, кричить)*. Мамо, мамо, Настя приїхала!

Прокопенкова *(до Родіона)*. Хто це Настя?

Родіон. Старша сестра.

Прокопенкова. Ах, це та, що дитину?..

Родіон. Атож.

Ліма, зробившись строгою, бере Голубця під руку, одводить у куток під пальми. Вони шепочуться.

Гордий підходить до Прокопенкової і шепотом про щось питає.

Вбігає Настасія з дитиною на руках, за нею Вукул.

Настасія — дуже подібна до матері, буйна постать, тверді круглі очі. Вукул — високий гарний студент, з випнутими грудьми, ходить, як борець; волосся їжаком, лице голене.

Настасія *(в підняттю, екстазі торжества і радості, тримаючи дитину років трьох і підбігаючи з нею до всіх, високо піднімаючи її перед собою)*. Ось він! Ось-о! Ладька! Мій, мій, мій Ладюк! От дивіться! От дивіться!

Устина Марківна *(швидко входить, радісно)*. Удалось?

Настасія. Мамо! Ось він! Що? Що? Ах, ти, ти, ти! Я тебе загризу, замучу, я тебе... *(Жагуче, дико, бурно цілує дитину)*.

Устина Марківна. Насте, ти його задушиш!

Ольга. Вона його перелякає! Дай сюди, скажена! Оддай дитину, дивись, він плаче. Ладю! Ладюсю!

Настасія. Плачеш? Ти плачеш? Плач, плач! Цілий рік тебе не цілувала, цілий рік, чуєш ти?!

Устина Марківна. Годі, ходім. Треба його покласти спати, погодувать. Давай його сюди! *(Бере дитину, виходить)*.

Настасія. Бери, бери, тепер він дома! Наш!.. Ні, а як це вийшло! Як вийшло! Надзвичайно! Павло Петровичу, розкажіть ви, я не можу. Але добре-добре розкажіть! Ні, почекайте, нічого не розказуйте, я зараз, я покладу Ладюка спати. А втім, розказуйте, розказуйте, я не прийду.

Входить Лобкович, руки за спиною, губи стулені, дивиться вбік, мугиче.

Настасія. Батьку! Ладя дома! Ладька наш! Хочеш подивитись?

Лобкович. Умгу!.. *(Мугикаючи ходить)*.

Входить Шелудько.

Він — круглий, товстенький, з червоними соковитими губами, лисуватий.

Шелудько. А-а, сімейне торжество і одоленіє ворога? Вітаю. Вітаю. Перемога жінки над мужчиною?

Настасія. Так, перемога! А тобі не подобається? Ні? Ти хотів би, щоб він переміг? Так?

Шелудько. Та де! Та де! Я найвірніший приятель женщин, навіть власної жінки. Доброго здоров'ячка, Петропавловичу! Поспособствували? Га?

Вукул *(добродушно, самовдоволено)*. Атож, мав честь і приємність.

О л ь г а. Розкажіть, розкажіть, Павле Петровичу!

Н а с т а с і я. Тільки докладно розкажіть! Це буде чудово! *(Вибігає)*.

Ш е л у д ь к о. Вибачте, Тимофію Наумовичу, дозвольте привітатйся. Тут таке торжество, що...

Л о б к о в и ч. Драстуйте, драстуйте. Всі драстуйте... *(Киває головою й ходить далі з закладеними за спину руками, мугикаючи)*.

О л ь г а *(Вукулу)*. Як же це сталось, як? Розказуйте! Швидше!

Ш е л у д ь к о. Петропавловичу, не слухайте, не хапайтесь, а то пропустите якийсь із подвигів!

О л ь г а. Борисе! Помовчи трохи! Чули вже тебе.

Ш е л у д ь к о. Та я ж тільки що прийшов, як же...

О л ь г а. Павло Петровичу! Розказуйте!

В у к у л. Я з охотою... Ну, от... так. Значить, ми поїхали з Настасією Тимофіївною...

Ш е л у д ь к о. А не пішли? Ні? Ви це твердо пам'ятаєте? Глядіть, не введіть нас у заблуждєніє...

О л ь г а. Борисе! *(Сердито біжить до дверей, гукає)*. Насте! Насте!

В у к у л. Ні, поїхали. На автомобілі ж!

Ш е л у д ь к о. Ах, на автомобілі?! Ну, тоді розуміється, поїхали. Далі, далі!

В у к у л. Ну, от. Поїхали, значить. Атож. Ну, їдемо ото і дивимось. Зупинились біля бульварчика, там раз у раз нянька з Ладьою гуляє.

Вбігає Н а с т а с і я.

Н а с т а с і я. В чому річ?

О л ь г а. Розкажи, будь ласка, ти. Борис дуріє й не дає розказувати.

Н а с т а с і я. Борисе, замовкни! Павло Петровичу, підождіть, я сама.

О л ь г а. Ну, ви зупинились біля бульварчика й побачили няньку з Ладьою.

Н а с т а с і я. Та розказувати, власне, нема чого багато. Тут головне, як той гевал хотів мене схопити.

О л ь г а. Який гевал?

Н а с т а с і я. Та той же, якого Євген наняв стерегти няньку й Ладю. Здоровенний такий дядько. Той, що раз у раз...

О л ь г а. Ах, той? Ну-ну!

Н а с т а с і я. Ну, коли я підійшла до Ладі й узяла його на руки, цей гевал підскочив до мене й хап мене за руки... Мабуть, синці будуть, от тут. *(Тре руку нижче ліктя)*. Я, розуміється, не бачила його, думала — нема. А він сидів на

лавочці. Розумієш? Ну, думаю, пропала справа. Пропала. Зліть мене взяла. Аж раптом бачу, пика цьому гевалу починає корчитись, корчитись, корчитись, руки слабнуть, весь він перегинається, ось-ось упаде! Видно, що йому так скажено боляче, що він навіть крикнути не може. Мовчки все це робиться. А виявляється, розумієш, що Павло Петрович підійшов до нього ззаду та взяв за руки... От так. *(Заходить назад Ольги й бере її за руки нижче ліктя).* Розумієш?

Вукул. Ні, не так. Вище. От так узяв. *(Заходить Шелудькові за спину й хоче показати).*

Шелудько. Ні-ні, дякую красненько, я й без наочних прикладів дуже добре собі уявляю.

Вукул. Ні, я тільки показати.

Шелудько. Так-так, мерсі, знаю.

Настасія. Ну, той, значить, так і присів. Здоровенний геп, ти ж бачила! А присів, як хлопчик. Я тоді з Ладьою до автомобіля. Нянька отетеріла та тільки шипить: «Ой, матінки ж мої! Ой, матінки!» Почала вже й публіка збиратись. Але все так швидко вийшло, що я й не зчулась, як автомобіль уже летить. Як опинився на автомобілі Павло Петрович,— не розумію. Каже, навздогін.

Вукул. А я за вами. Посадив гевала на лавку та й за вами. Він і сидів собі там.

Ольга. Браво, Павло Петрович! Ура!

Шелудько. Але ж бо й сила яка у цього добродія! Ви — справжній Геркулес!

Вукул. Е, це що! А от як під час борні Волгіну Второму руку вирвав!

Настасія. Як вирвали?!

Вукул. А так. Не зовсім, але сухожилля перервав.

Шелудько. Ну, це вже, шановний Геркулесе, ви брешете.

Вукул. Ні, не брешу. Чого ж тут брехати?

Ольга. Це не важно. Не в тому річ... І, значить, гевал так і зостався?

Настасія. Так і зостався. *(Регоче).*

Шелудько. От, Родю, який у нас «друг дома»! Га? Правда? А ти чого такий... скупчений, делікатно висловлюючись? Га? Заздриш лаврам Геркулеса? Еге ж, братику. Вибачайте, Калерія Семенівна, не привітався з вами.

Прокопенкова. Драстуйте. Так Павло Петрович ваш друг дома? Познайомте мене з ним.

Шелудько. О? І вас скорив? Петропавловичу, дозвольте представити вас шановній Калерії Семенівні.

Вукул *(підходить, добродушно).* Вукул. Дуже приємно.

Настасія. Він і мене сьогодні скорив. Не будь Петропавловича, нічого б і не вийшло.

Ольга ревниво дивиться на Прокопенкову і Вукула.

Шелудько. А я вже давно покорений Петропавловичем! Во прах повержен. Правда, Олю?

Ліма *(обурена, демонстративно виходить наліво)*. Це бог зна, що таке!

Голубець холодно, рівно тримаючись, іде за нею.

Шелудько. Дорога виновниця торжества, куди ж ви? Що з ними?!

Ольга. Ах, дай їм спокій! Панове, хочете чаю? Настя, а як же дружинонька твій тепер без...

Хутко входить Вовчанський, худорлявий, елегантно одягнений. Вигляд схвильований, але силкується сховати це.

Настасія. А-а! Ось і він. *(Вся напружується)*.

Ольга робить рух до дверей наліво, немов збираючись перепинити туди дорогу.

Вовчанський *(ніби не помічаючи загальної уваги й замішання)*. Драстуйте. Не ждали мене? А я згадав, що сьогодні день рождіння Лімочки, рішив по дорозі зайти. *(Насамперед іде до Тимофія Наумовича)*. Доброго здоров'я, Тимофію Наумовичу, як ся маєте?

Лобкович. Драстуйте. Хочете до мене зайти?

Вовчанський. З охотою, з охотою! Але вперед дозвольте привітатись. Родю, здоров. Давненько не бачились. А, і Оля, і Борис Борисович? Я, знаєте, згадав, що сьогодні день рождіння. Атож... Я, здається, заважаю? Я на одну хвилинку. Я зараз... Я трохи, знаєте, той... стомився.

Лобкович. Ходімте до мене, Євгене Михайловичу.

Вовчанський. Зараз, зараз!.. Так. Я, знаєте, зовсім не думав, що таке товариство... А де ж Лімочка?

Настасія. Привітати її хочеш? *(Дивиться на нього зловтішно, з торжеством)*.

Вовчанський *(що уникав зупинитись на ній очима)*. З охотою. Драстуй, Настусю. Я якось не впізнав тебе зразу. Хе-хе-хе. Давно, знаєш, не бачились.

Настасія. Ти ж що такий, ніби не свій? Га?

Вовчанський. Хіба? Ні, нічого. Стомився трохи, швидко йшов. *(Утирається хусткою)*.

Настасія. Поспішався кудись?

Вовчанський. Ні, нікуди. Вечір гарний, рішив перейтися. Захід сонця подивитись, хе!

Настасія. Диви, як став кохатися в природі. А я, знаєш, теж їздила на автомобілі захід сонця дивитись. Дуже гарно! Чудовий захід! Я просто в захваті сьогодні! Не віриш?

Вовчанський *(тихо)*. Насте, оддай Ладю.

Настасія. Кого? Якого Ладю? Хто такий?

Вовчанський. Оддай, Насте.

Настасія. Та невже? От чудно. Так оддать, кажеш, Ладю? Зараз, підожди трішки. От викупають його й оддадуть. Чаю не хочеш? Закусити, випити? Ти стомився, милуючись з заходу...

Вовчанський. Тимофій Наумович! До вас... звертаюсь. Не можу без Ладі.

Лобкович. Не моя сила. З нею балакай.

Родіон. Євгене! Ну що ти, слухай! Хіба вона оддасть?!

Настасія. А чому б не віддала? Ти звідки знаєш? Віддам, але з умовою.

Вовчанський. Що хоч! Прошу!

Настасія. Чекай, не хапайся! Пам'ятаєш, як я місяць тому приходила до тебе? Пам'ятаєш? От, панове, втішне й цікаве побачення у нас було!

Вовчанський. Насте, п'яний я був.

Настасія. Чекай, ну, п'яний не дуже. Я, знаєте, хотіла з Ладьою побачитись. Він же й цього не дозволяв, оцей добряка... Кілька раз до нього приходила! То вдома нема, то з клієнтами зайнятий, то десь виїхав. Добре. Все ж таки ходжу. Ходжу, ходжу, ходжу! Нарешті, призначає: в суботу ввечері буду, мовляв, вдома. Приходь. Приходжу. Приготувалась, до всього, але десь ще не зовсім знала свого чоловіченька!.. Застаю, розумієте, цілу кумпанію: п'яні дами, мужчини, пошлі, нахабні. Вводять мене до них...

Вовчанський. Насте, п'яний я був! Насте, падлюка я був!

Настасія. Ні, чого падлюка? Не падлюка і не п'яний! Ну, вводять, добре. Спершу я була назад кинулась, в голову мені вдарила ця картина. Як же пікантно підведено: такий прийом у тій самій їдальні, де колись... Ну, добре.

Вовчанський. Ну, я піду... Що ж тут?

Настасія. Підожди, куди ж ти? А Ладя? А Ладю не хочеш взяти? Віддам, але з умовою. Виконаєш, оддам. От, при всіх кажу.

Вовчанський. Кажи умову!

Настасія. Почекай, скажу. Вислухай усе, це перша умова. Вислухай, як я перед тобою поневірялась. Я довго мріяла колись тобі розказати от так. Навмисне для цього цей день вибрала, щоб ти при гостях сюди прибіг. Знала, що прибіжиш. Ну, от. А тепер слухай, коли прибіг. Так... Зна-

чить, кинулась я назад, а потім думаю: та ні, не може ж бути, щоб людина такою підлою була. Мабуть, через те бенкет учинив, що з Ладьою прощається. По-своєму, гидко, брудно, але відчувся все-таки. І рішила все перетерпіти. Зціпила зуби, ввійшла. Пам'ятаєш, ти мені випить і закусить запропонував? Пам'ятаєш, як далі ти перед тими все наше життя оголював, як розгортав перед ними все-все? Я мовчала. Ти ж заявив, як я вдруге ввійшла, що вернеш мені сина.

В о в ч а н с ь к и й. Хотів вернути! Присягаюсь, хотів!

Н а с т а с і я. Вірю. Ну, я й терпіла. Все одно, думаю, хай що хоче робить зі мною, а без Ладі не піду. І коли ти крикнув мені: «На коліна! Чобіт цілуй!» — хіба я не впала, не цілувала твій чобіт? Ні? Ні? А після того хіба ти не сказав вивести мене й виштовхати з хати? Ні?

В о в ч а н с ь к и й. П'яний я був, Насте! Хотів оддать, жаль стало, з одчаю зробив! Віриш?

Н а с т а с і я. Добре. А тепер моя умова: ставай на коліна, повзи до мене й цілуй мій черевик. Візьмеш Ладю.

Серед усіх рух.

Р о д і о н *(гнівно)*. Насте! Лиши! Ти ж не п'яна!

Н а с т а с і я. Ні, я не п'яна. От через те й хочу.

В о в ч а н с ь к и й. А оддаси? Оддаси?

Н а с т а с і я. Сказала: оддам. Я — не ти. Але повзи! Повзи й цілуй.

О л ь г а. Так, повзи!

Ш е л у д ь к о. Євгене! Іди собі звідси. Іди! Тьфу, дурень, ідіот, ганчірка.

Н а с т а с і я. Борисе, не твоє діло!

В о в ч а н с ь к и й. Присягнись Ладьою, що віддаси...

Н а с т а с і я *(хвилину вагається)*. Присягаюсь! Віддам.

Р о д і о н *(швидко підходить до Вовчанського, хапає його за плече)*. Євгене, іди собі. Не смій цього робити.

Н а с т а с і я. Родіоне, не втручайся! Геть!

Р о д і о н. Євгене, ти не будеш достойний своєї дитини. Чуєш? Я перший буду проти тебе. Іди. Вона не оддасть, кажу тобі!

О л ь г а. Родіоне, не твоє діло!

Н а с т а с і я. Євгене, я присяглась. Повзи! *(Погрозливо)*. Не хочеш?

Р о д і о н *(тягне його вбік)*. Ходім.

В о в ч а н с ь к и й *(раптом однихає Родіона, до Настасії)*. Присягаєшся? Присягаєшся? Дивись!

Р о д і о н. О, підлий дурень!

Н а с т а с і я. Присягаюсь!

Лобкович *(що стоїть, весь час мугикаючи)*. Євгене! Не треба! *(Іде до нього, хоче взяти за руку)*.

Вовчанський. Все одно! Нехай! *(Кидається на коліна й плазує до Настасії)*.

Входить Устина Марківна.

Родіон. Фу, гидота яка!

Шелудько. От йолоп! От бовдур!

Устина Марківна. Насте, а ти що ж... *(Побачивши Вовчанського, що повзе, зупиняється)*.

Настасія. Мамо! Дивись! Дивись! *(Випростується, виставивши ногу наперед)*.

Устина Марківна *(задоволено, торжествуюче)*. А-а, повзеш? Так його! Цілуй, цілуй!

Вовчанський *(цілує й деякий час лишається в зігнутій позі, притулившись чолом до підлоги. Потім помалу встає. Тихо)*. Виконав.

Настасія. Виконав? Тепер нагороди ждеш? Так? Геть! Геть звідси!

Ольга. Геть! Антипович! Ганка! Біжіть за двірником!

Шелудько. Ні, вибачайте, добродійки! Дитину сюди давайте! Так не можна! Це паскудство!

Ольга. А ти мовчи, мовчи!

Родіон *(бере Вовчанського за плечі й веде до дверей)*. Іди. Годі.

Вовчанський *(тихо, з стражданням)*. А я ж так і знав! *(Покірно йде)*.

Настасія. Геть звідси! Геть!

Вовчанський *(раптом вирівається з рук Родіона, швидко повертається, люто кричить)*. Але ж пам'ятай це! Пам'ятай! Пригадаєш ти це!

Настасія. Геть! Геть! *(Регоче)*.

Вовчанський швидко вибігає.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Праворуч — тераса. Стіл, солом'яні фотелі. На задньому плані — кущі бузку, що роблять алейку на вулицю. Ліворуч — сад, посередині сцени — велике дерево, під яким круглий стіл і лави. Велосипеди чоловічий і жіночий, сперті на дерева. На гіллях цвіт. Доріжки посипані піском.

Далеко місто. Ледве чутний звук дзвонів. З саду долітають крики й сміх, там грають у теніс.

На терасу з будинку виходять Лобкович і Голубець. Лобкович убраний в широкий парусиновий костюм. Він напідпитку і в піднятому на-

строї. Голубець одягнений парадно, в форменому сюртуку, в руці формений картуз.

Л о б к о в и ч. Мені все одно! Розумієте: все одно. Приданого тридцять тисяч! І на раді підтримаю вашу кандидатуру. Решта мене не обходить. Женитесь, не женитесь — мені наплювать. Чуєте? Наплювать. Але кажу: не раджу.

Г о л у б е ц ь. Смію спитати, Тимофій Наумович, через що ж не радите?

Л о б к о в и ч. Не раджу! Зрозуміли? А там ваше діло. Тридцять тисяч і кандидатура. *(Шукає в боковій кишені)*. Кінець. Антипович!

Г о л у б е ц ь. Мені трохи чудне таке відношення. А втім, не смію задержувать. *(Уклоняється і з достоїнством іде в сад)*.

А н т и п о в и ч *(з карафкою в руці)*. А, боже, боже! З самого ранку. Годі, Тимофій Наумович.

Л о б к о в и ч. Сьогодні свято, Антипович. Чуєш? Люди он радіють, видзвонюють. От і я радію. У мене теж свято. *(Б'є кулаком по столу, випростується)*. Годі! Чуєш, я тобі кажу: годі! Кінець. Знять догляд з Родіона. Знять. Нічого не треба. Годі. *(Встає і ніби струшує щось з плечей, випростується)*. О! Годі! Вільний. Що хоч, будь ласка. Не торкається. *(Майже кричить)*. Нема вини моєї! Чуєш ти?! Нема. Доки то буде? Давай сюди. Налий. Налий, кажу! Швидше! Я з вами тепер... Догляд знять, не підглядать, не підслухувать і мені ніяких донесень не робить. Знать нічого не знаю. *(П'є)*. Ще... Ще, кажу!.. Я вільний. Хочеш женитись? Будь ласка. От тобі гроші на квартиру, на ідейне твоє видавництво, на що хоч! Прошу. Заміж? З охотою. Тридцять тисяч і кандидатура. Решта не обходить. Годі. Подумаєш, чорт забирай. Я вам, нарешті, покажу!

А н т и п о в и ч. А, боже, боже! *(Подає чарку)*.

Л о б к о в и ч *(п'є)*. Постав на стіл. Лимон принеси. Порядок забув? *(Хутко)*. Я з вами тепер...

А н т и п о в и ч. А, боже, боже... *(Іде в хату)*.

Виходять Н а с т а с і я й н я н я з дитиною.

Н а с т а с і я. Дивися ж, няню, боже борони на вулицю. І до хвіртки близько не підходь.

Н я н я. Та будьте спокійні, бариня. Ми он там гуляємо. Де ж таки можна.

Н а с т а с і я. А як що, зараз же двірника гукай. Скажи йому, щоб далеко не одходив.

Н я н я. Скажу, скажу. Він і так щодня гуляє з нами.

Н а с т а с і я. Ото й добре. Гляди ж.

Н я н я. Та вже не клопочіться, панійко. Де ж таки...

Настасія *(гаряче цілує дитину й одпускає)*. Ну, ідіть з богом. *(Стоїть і дивиться, поки няня з дитиною не зникають в саду. Потім іде в дім)*.

Лобкович *(ходить, заклавши руки за спину, мугиче)*. Все одно вкраде. *(Посміхається)*.

Настасія *(холодно, вороже)*. А ти радітимеш?

Лобкович. Укр-а-де.

Настасія. Поможеш йому?

Лобкович. Укр-а-де.

Настасія. «Укрр-а-де!» Як ворон! *(Швидко, злісно виходить)*.

Назустріч Антипович з тарілкою, на якій нарізаний кільцями лимон і цукор.

Лобкович *(сміється)*. Ні, тепер кінець... Двадцять п'ять літ. Ха! Ні, годі.

Антипович. А Родя Тимофійович цеї ночі зовсім не лягав. У саду просидів. На травичці лежав.

Лобкович *(раптом кричить)*. А мені яке діло? Яке діло, я тебе питаю? Га? Що сказано? Хоч головою хай б'ється об твою травичку. А коли ти мені ще хоч раз,— вон! Травичку... Знать не знаю! Чоловік я? Ні? Родя, Родя... Я сам Родя. Двадцять п'ять літ твій Родя мене... Та він же веселий сьогодні? Чого ж тобі?

Антипович. Та веселість ця, Тимофій Наумович, опасна. Ліма Тимофіївна перед тим теж отака весела була.

Лобкович. Закоханий він! Закоханий, розумієш? Дурень. Того й не спить, і веселий. Ну, годі, годі! Що сказав? Іди приготов одягатись, в город поїду. Іди, іди, годі.

Антипович. Грахвинчик можна прибрать?

Лобкович. Ні. *(Ходить, мугиче)*.

Перед терасою падає опука. З саду вибігає з ракеткою в руці Родіон.

Родіон *(піднімає опуку, дуже б'є і кричить)*. Ей, Вукул! Держіть! *(Потім біжить до хвіртки, нашвидку виглядає і пробігає в сад)*.

Лобкович. Ну, чого тобі ще треба? Чого? Бачив?

Антипович *(хмарно, сердито)*. А послухали б, як стогнав уночі, так не питали б. І Ліма теж, бувало, вдень сміється, співає — от, здається, веселіше й не треба, а вночі плаче. І... всякі спеціальні штуки.

Лобкович. Ну, так що ж ти мені скажеш робити? Що?! Що, тебе я питаю? Ну, кажи! Кажи!

А н т и п о в и ч. Прохвесора Іваницького покликати б.

Л о б к о в и ч. А він що, бог? Бог? Чи диявол? Душу йому можна продати, щоб урятувати? Коли можна — клич, продам. Клич. Ні? Так чого ж ти чіпляєшся до мене? Знать я нічого не знаю. Годі! *(Швидко йде в дім).*

А н т и п о в и ч *(підходить до столу, бере карафку, зі злістю заміряється нею, немов хоче викинути, бере тарілку і йде за Лобковичем, зітхаючи).* А, боже, боже!

Л о б к о в и ч *(вертається).* Ти... той... Поїдеш зараз до професора Іваницького...

А н т и п о в и ч. От спасибі, Тимофій Наумович!

Л о б к о в и ч. Підожди. Спасибі. Ніжний який. Скажеш на словах, щоб приїхав, як може, сьогодні.

А н т и п о в и ч. Слушаю.

Л о б к о в и ч. Та спитай спершу по телефону, чи дома, не жени навмання. А це *(хитає на карафку)* лиши тут.

А н т и п о в и ч. Слушаю, Тимофій Наумович, неодмінно по телефону. Повинен би бути в цей час. Слушаю-с. *(Швидко хоче йти, ніби забувши поставити назад карафку).*

Л о б к о в и ч. Куди? Постав на стіл.

А н т и п о в и ч *(скорбно крутить головою і ставить).* А, боже, боже! *(Виходить).*

Лобкович ходить по терасі, стиснувши губи й понуро наспівуючи.

У с т и н а М а р к і в н а *(виходить з дому. Вигляд скупчено-тихий, але твердий. Пильно вдивляється в Лобковича).* Тимофію, дай грошей Насті. Їй треба звідси виїхати.

Л о б к о в и ч *(зупиняється).* Ти таки про це саме? Але ж згодься: не можна сказати, що я людина нетерпляча й запальна. Правда?

У с т и н а М а р к і в н а. Це ти проти чого?

Л о б к о в и ч. Проти чого?.. Гм! Виховати чужих дітей, дать їм приданого по тридцять тисяч і спокійно ще слухать, як у моїх дітей схочуть для цих однять їхнє. Для цього треба таки характер мати.

У с т и н а М а р к і в н а. Навіщо даремно мучити себе, Тимофію, навіщо? Усі діти — твої. В тисячний раз кажу тобі це.

Л о б к о в и ч. Насті грошей не дам. Нема. Є для Олімпіади й Родіона. Їхні частини. Усім було нарівно. Не моє діло.

У с т и н а М а р к і в н а. А маєток?

Л о б к о в и ч. Маєток належить Марії, Олімпіаді й Родіонові. Спадщина. Хвороба — спадщина, маєток — спадщина. Може, Настя їх лічитиме й годуватиме? Май совість, Устино. *(Наливає, п'є).*

У с т и н а М а р к і в н а. Усі діти — твої, Тимофію. Я не кажу *усе* ділить нарівно. Але ж не так несправедливо.

Л о б к о в и ч. Яке ти слово сказала?! Яке?! Несправедливо? Так?.. Ти, ти смієш говорити це слово?

У с т и н а М а р к і в н а. Смію, Тимофій Наумович.

Л о б к о в и ч. Не смієш ти! Чуєш? Грабіжниця! Грабіжниця ти! Чуєш? Ти нас ограбувала.

У с т и н а М а р к і в н а. Я ограбувала?!

Л о б к о в и ч. Дивуєшся? Невинна? Ти життя моє ограбувала! Дітей одняла, ти найкраще, найдорогше у людини, любов до дітей своїх ограбувала в мене. Не було дня за всі 25 літ, щоб я не думав: мої чи не мої. Мій син? Моя дочка?

У с т и н а М а р к і в н а. Слухай, Тимофію! Коли ти...

Л о б к о в и ч. Та зрозумій ти, зрозумій цей жах: я готов радіти з хвороби дітей своїх! Га? Значить — мої, значить — наш рід! Значить — моя, моя гнила кров! Га? Та це ж жах один! Справедливо це? Га? Що ж ти мовчиш?

У с т и н а М а р к і в н а. Мені нема чого на ці...

Л о б к о в и ч. Ні, більше тобі скажу. Слухай: я радий думать, я радий узнать, що вони не мої діти. Щасливий буду. Значить, є для них надія. Щасливий. Га? Ти подумай: щасливий, що у всіх дітях обманула мене, що осміяне усе життя моє, що крала мою любов, що гра-а-била мене!..

У с т и н а М а р к і в н а. Тимофію! Ради бога, вислухай!..

Л о б к о в и ч. Але хай так, все одно! Дай тільки спочинути, нема більше сил. Не можу, стомився, смертельно стомився. От він женитися хоче. Женитися! А я можу сказати йому: не женись, не смій, не повинен женитися? Не можу сказати, не можу вбити його. Та чи мій же він? Ну, скажи, скажи мені правду, звільни мене. Пожалій, покарай, убий, що хочеш, але скажи: чий він син? *(Падає навколішки)*. Устино, от... благаю: скажи!

У с т и н а М а р к і в н а *(кидаючись до нього)*. Що ти, що ти?!

Л о б к о в и ч. Хай бачать усі! Не встану, поки не скажеш. Прилюдно готов стати перед тобою. Дай полегшення. Прости все, але дай!

У с т и н а М а р к і в н а. Тимофію. Встань. Скажу, все скажу! Встань!

Л о б к о в и ч. Скажеш?

У с т и н а М а р к і в н а. Скажу, скажу.

Л о б к о в и ч *(трудно встає)*. Кажи.

У с т и н а М а р к і в н а. Але що ж, що ж тобі сказати?

Л о б к о в и ч. Чий син Родіон?

У с т и н а М а р к і в н а. Чий син Родіон? *(Вдивляється*

в Лобковича). Чий син Родіон? Ти хочеш знати, чий син Родіон?.. Так?

Лобкович. Так.

Устина Марківна. Добре. Ти зможеш тепер спочинути. Хай так... Добре... Родіон... не твій син.

Пауза.

Лобкович *(ноги йому помітно тремтять, він спирається на стіл і сідає в фотель. Шепотом)*. Не мій син?

Устина Марківна. І Марія, і Олімпіада — не твої. Настасія і Ольга — твої. Ти бачиш, я правду казала, що ти мучиш себе без вини.

Лобкович. І Марія, і Олімпіада? Не мої?! Так у мене зовсім нема дітей? Нікого? Ні одної? Господи, що ж ти робиш зо мною?! Що ж це? За віщо?!

Устина Марківна. Ольга й Настасія — твої.

Лобкович *(не розуміє)*. Ольга й Настасія? Ні, що ж це? Кошмар? *(Раптом люто схоплюється)*. Так Родіон — не мій? Ти... ти... брехала мені?! *(Хапає її за руку вище ліктя, стискує)*. Останнє ограбила! Оссс...таннє, прроклята!!!

Устина Марківна *(вигинаючись од болю)*. Болить же! *(Запалюючись люттю, дуже випручується)*. Не смій!

Лобкович. Задушу тебе!

Устина Марківна. Задуши! Задуши, я заслужила: пожаліла тебе, за людину взяла. А ти — звірюка, і Родіон — *твій* син. Твій! Хотіла хоч на день, на тиждень полегшення дать, пожаліла, дурна; задуши, я варта того!

Лобкович. Ти збрехала?! Тепер?!

Устина Марківна. Так, тепер. Ти ж прохав у мене цеї брехні, ти на коліна за неї став. Чого ж тобі? Твоя, твоя кров у Родіона. Радій!

Лобкович *(весь спадаючи, тихо, в непорозумінні)*. Що ж правда тепер? *(Стоїть деякий час, потім помалу йде в дім)*.

Назустріч Антипович.

Антипович. Нема вдома професора Іваницького, Тимофій Наумович. В сім часов будуть.

Лобкович зупиняється, чудно дивиться на Антиповича і, нічого не сказавши, виходить.

Антипович, поглядівши на Устину Марківну, іде за ним.

Устина Марківна сідає в фотель і тихо гірко ридає, затуливши руками лице. Витирає очі хусткою й понуро, задумливо дивиться в сад.

Входить Настасія.

Настасія. Ну? Що?

Устина Марківна. Нема грошей.

Настасія. В такому разі я скажу все Родіонові! Коли він сам робить так, як пропонує, то він не повинен женитися!

Устина Марківна. Насте, не казись. Почекай. Надія є. Але пам'ятай: коли ти щось скажеш Родіонові, все пропало. Чуєш? Ніколи нічого не матимеш від батька. Знай це. Родіона лиши. Без цього вихід знайдемо.

Настасія. Скажи ти Родіонові. Хай він дасть мені свою частину. Не можу ж я тут! Не можу! Зрозумій ти! Євген краде Ладю. Це ж катування — чекати. Зрозумій мене!

Устина Марківна *(зітхнувши)*. Ох, занадто розумію! Потерпи! Вихід знайдемо. *(Іде в дім)*.

Настасія *(сходить з тераси, дивиться в сад, гукає)*: Ня-яню!.. Ня-яню!

Голос няні *(з саду)*. О-ось я!

Настасія. Добре, добре... Зоставайся. *(Махає рукою)*. Я так. Не плакав?

Голос няні. Ні, грається.

Настасія. Добре. *(Озирається навкруги, іде в хату)*.

Пауза.

Рипить хвіртка, і з'являються Прокопенкова і Гордий. Прокопенкова веде велосипеда в руках; вона в коротенькій сукні для велосипедної їзди.

Гордий *(хмарно, сердито)*. Ну, до побачення.

Прокопенкова. Як?! Ідете-таки?

Гордий. Мені тут більш нічого робити. Провів, виконав обов'язок слуги, більш, здається, ні на що вам не потрібний.

Прокопенкова. Страшенно я не люблю, коли ви такий! Фрр! Але ж хоч спочиньте. Сядьте, спочиньте. А днина яка! Га? Сонечко яке! Хмаринки! Га? Ви!

Гордий. Ви з таким виглядом це кажете, ніби й день, і сонечко, і ці хмаринки усе вам належить.

Прокопенкова. Звичайно! А в вас хіба ніколи не було такого почуття? Все моє, весь світ! Ні? Ну, годі бурмоситись, в слідуючу неділю поїду з вами. Сьогодні з Лобковичем, а тоді з вами. Добре? Поїдемо по Горощенському шосе в Галушківку молоко пить. Там у мене є чудовенька бабуся, похожа на мою матір. Вона мене донею називає.

Гордий. Їдемо зі мною!

Прокопенкова. Куди? В Галушківку?

Гордий. В Фінляндію.

Прокопенкова. От тобі й маєш! Оце мені подобається! Та в мене ж екзамени, любий Олексій Захарович, про це ж хоч подумайте.

Гордий. Після екзаменів.

Прокопенкова. А у вас жінка, діти.

Гордий. З жінкою я розійдуся. А на дітей робитиму.

Прокопенкова. Чудно. І час ви чудний вибрали для цеї пропозиції. Боїтесь, що попередять вас? *(Сміється)*.

Гордий. Авжеж, боюсь! Цілком добре влучили. Ви ж торгуєтесь. Ждете, хто більше дасть. Я даю все моє життя. Все, що маю. Капіталів нема, прохаю вибачення. Батьків поміщиків та професорів не мав.

Прокопенкова. Дуже шкода. Гроші — теж цінність. Та й немала. Це ж і книжки, і музика, і сукні, і мебель, і спочинок. Чого тільки нема в цих поганих кружальцях! І страшенно паскудно, коли нема їх. Ну, розумієте самі, що ми будемо робити. От їдемо в Фінляндію. Чудово. Жінка ваша і діти зостаються тут. Ви заробляєте своєю журнальною й газетярською працею... ну, скажемо, двісті рублів на місяць. Не більше, я гадаю?

Гордий. Досить пікантна любовна розмова! Модерна.

Прокопенкова. Ну, ні! Це старе, як самі гроші. Тільки одні — або брешуть, або дурні, а другі — чесніші й розсудливіші.

Гордий. О, то правда — розсудливіші! Ні, Калерія Семенівна, я беру свою пропозицію назад. Вибачайте і прощайте, не маю часу.

Прокопенкова. Підождіть. Ну що ви, Олексій Захарович, як гімназист якийсь. Ви серйозно, ну й я серйозно.

Гордий. Занадто ви серйозні! Занадто. От що погано. А з Лобковичем напевне так щиро про гроші не балакаєте? Ні?

Прокопенкова. А ви звідки знаєте, як я з ним балакаю? Балакаю так, як зо всіма, як з вами.

Гордий *(саркастично)*. Правдоньку ріжете?

Прокопенкова. Поки що я маю доволі сили в собі, щоб обходитись одною правдою. Коли послабшаю, почну, мабуть, брехати. А поки що... нема для чого.

Гордий. Яку ж «правду» ви йому кажете?

Прокопенкова. Таку, яка є.

Гордий. Яку саме? Що, мабуть, згодитесь стати жінкою... його грошей?

Прокопенкова *(сміється)*. От дурень! Та таку ж, як і вам: завоюйте мене, коли так мене бажаєте. Розумієте ви це чи ні? Що ви все вимагаєте? Візьміть, завоюйте! Зробіть так, щоб я не могла нічого хотіти, крім вас. Будьте таким цінним, бажаним для мене, щоб я не могла, розумієте: не могла хотіти другого. От чудаки, їй-богу. Ніяк своєю старою, дурною, мужсько-власницькою психологією не можуть зрозуміти такої простої речі. Ну да, я ціню, люблю людину за

цінності. Що ж тут такого? Розумний, гарний, чесний, багатий, дужий, ніжний, все це важно. І всього цього я хочу. А ви пропонуєте тільки якусь одну частинку і вимагаєте, щоб я признала за вами і всі інші. Це нечесно. Власне, за грош п'ятаків хочете купити.

Гордий. Навіщо ж ви... Навіщо ж ви дозволяли мені цілувати вам руки, обнімати вас, говорити про своє кохання? Навіщо?

Прокопенкова. Ах, боже, яке страхіття — руки цілувать, про кохання говорить. Ну, обнімати ви мене, вибачайте, не обнімали. Хіба що силою, але ж я вам цього не *дозволя-а-ла.*

Гордий. А хоч би й руки? Ви ж цим мені надію подавали. Ви показували, що не байдужі до мене.

Прокопенкова. А хіба я кажу, що байдужа?

Гордий. Але ж ви так само й до Лобковича не байдужі! І до Вукула, з яким і вчора, й позавчора, як кажете, бачились?

Прокопенкова. Атож, не байдужа.

Гордий. У вас були любовники?

Прокопенкова. А вам яке діло? *(Сміється).* Розлюбите, коли були? Не розлюбите, коли *любите.* А коли хочете бути любовником, то це вам помогти не може.

Гордий. Ви тільки законною жоною, супружницею хочете бути? Любовники не вигідно?

Прокопенкова. От дурний! Ну, чого ви казитесь?

Гордий. Того, що ви холодна, жорстока, рощотлива жінка.

Прокопенкова. Ой.

Гордий. Так, ви рощотливі й холодні. При красі це додає вам страшної сили. Ви жорстокі й цинічні, але краса усе заступає. От ви, іменно, за грош п'ятаків хочете купити. За одну красу і чесність — і всі геройські якості купити. Ловко! У мене,— як ви колись зволили сказати,— мою жагучість любите, вона хвилює вас!

Прокопенкова *(весело-лукаво хитає головою).* Атож.

Гордий. У Лобковича — його щирість, чесність. А у Вукула, мабуть, мускули? Так? І до всіх не байдужі. Але позаяк ні в мене, ні в Вукула нема грошей, то ясно, що переможе щирість Лобковича. І це зветься правдою?! Брехнею це зветься, розумієте! Звичайною, поганою брехнею! А «оцінка» ваша є проста продажність проститутки! От і все! Прощайте!

Прокопенкова *(тихо, винувато).* Ну, не треба мене лаяти. Їй-богу ж, це не так. Не йдіть. Їй-богу, я вам правду кажу. Ну, який ви!

Гордий. Та навіщо я вам? Навіщо?!

Прокопенкова. Ну, не знаю. Підождіть.

Гордий. Хочеться, щоб я вбив себе або вас?

Прокопенкова *(кривиться)*. Ну от, знову ви гучні слова. А я серйозно хочу...

Гордий. Не гучні це слова! К чорту гучні слова! Мені нічого іншого не зостається зробити. Та зрозумійте ж ви, що я не можу так далі існувати! Дома у мене мовчазне пекло. Жінка — людина тиха й благородна. Але тим більше вона страждає. І головне — непевність становища! От що найбільше мучить. Так або так, але кінець. От чого хоче й вона, і я. А який кінець? Який кінець я можу вибрати, коли я хворий вами? Я злюсь, я дивуюсь з себе, обурююсь, я *розумом* дуже добре бачу, що ви не любите, а в той час не можу не бажати вас, не надіятись, не ревнувати. Безглуздя якесь, а зробити нічого не можу. А ви кажете «гучні слова». Не до гучних слів мені. Мені виходу треба. Розумієте ви це? Вихід... або я збожеволію!

Прокопенкова. Ну, добре... Але що ж можу зробити? Ну, я поїду. От скінчу екзамени й поїду. Два тижні потерпіть ще.

Гордий. Та не поїдете ви, а вийдете заміж за Лобковича.

Прокопенкова. Ні, коли це треба, то я поїду.

Гордий. А зі мною не хочете поїхати? Підождіть, Кілю. Ніхто вас так не любитиме, як я. Чуєте? Ви знаєте мене, я не можу удавати, ви самі бачите, як я люблю вас.

Прокопенкова. Олексій Захарович, але ж для мене далеко важніше, щоб я любила. Зрозумійте ж, що я хочу любити. Я, я, я, а не мене!

Гордий. Ви любите мене. Так, ви любите, але ви боїтесь бідності, злиднів. Ви хочете продати себе.

Прокопенкова. Ні, Олексій Захарович! А втім, так, я хочу продати себе, але не тільки за гроші. Я не знаю, за що і як продам, але продам тільки тоді, коли буду вся, з ніг до голови хтіти цього. Підождіть! Може, я схочу продати себе й за вас. Але в цей мент цього бажання нема. Ну, голубчику, не сердьтесь на мене. Їй-богу, я не заслуговую. Ви мені дуже подобаєтесь, але коли ви хочете через щось бути нещирим, то... мені стає нудно. А ви ж такий розумний, живий...

Гордий. Словом, «не гарний, але симпатичненький».

На сцену викочується опука. І зараз же за нею вибігає Вукул з ракеткою в руці.

Вукул *(радісно)*. А-а, Калерія Семенівна! А ми ждемо. Доброго здоров'ячка. Що ви так пізно? *(Здоровкається з Прокопенковою й Гордим)*.

Прокопенкова. Хіба пізно? Ні, якраз. Ну, як гра? Хто перемагає?

Вукул *(дуже здивовано)*. Розумієте: Родіон Тимофійович! Уявіть собі! Га! Щось, розумієте, надзвичайне, сьогодні виробляє чудеса. Їй-богу.

Прокопенкова *(дивиться дуже привітно, широко на Вукула, шукаючи його поглядів)*. Хіба? А ви?

Вукул. А я, як кінь, сьогодні граю. Ні до чого. Страшенно досадно. Ну, я біжу, там ждуть. Приходьте туди швидше... Ну, та й гарні ж ви сьогодні! *(Крутить головою, потім швидко піднімає опуку й біжить)*.

Гордий. Надзвичайно галантний комплімент одгилив.

Прокопенкова. Ну, до побачення, Олексій Захарович. Ви туди не хочете? *(Лице їй розсіяне)*.

Гордий. Я не хочу, але от ви, здається, не від того.

Прокопенкова. Ну, бувайте!

Гордий *(бере її руку, не пускає)*. Чого ви так зблідли?

Прокопенкова. Зблідла? Хіба?.. Ну, пустіть, я піду.

Гордий. Чого ви так зблідли? Чого захапались? Цінності Вукула побачили?

Прокопенкова. Так, побачила. І хочу до нього. Ну, й що?

Гордий *(ошелешено)*. До нього?

Прокопенкова. Так, до нього. Пустіть руку.

Гордий *(пускаючи)*. Ідіть.

Прокопенкова. Бувайте! *(Іде за Вукулом)*.

Гордий непорушно стоїть і дивиться їй услід.
Прокопенкова раптом повертає назад, підходить, сідає на лаву, деякий час сидить, хмарно і непорозуміло дивлячись перед себе.
Гордий стоїть так само.

Прокопенкова *(стріпуючись, злісно)*. Нічого не розумію! От єрунда яка!.. Що ж це таке?!

Гордий. Чого не розумієте?

Прокопенкова *(встає, тре лице руками)*. Чого не розумію? Голова крутиться! Розумієте? Ноги, руки слабнуть, в голові туман, серце пада кудись. І це щоразу, як він підходить до мене. Оцей нерозумний, добродушний, незначний чоловік! Розумієте ви що-небудь? *(Рішуче)*. Ні, це чортзна-що таке! Ні-ні, це ми ще побачимо. Прощайте. Я піду туди.

Гордий. Підождіть, я хочу...

Прокопенкова. Ні-ні, я не можу! Я хочу з цим покінчити! Не сердьтесь, приходьте завтра. *(Швидко йде наліво)*.

Гордий довго дивиться їй услід.

На терасу виходить Лобкович. Підходить до столу, випиває й непорушно дивиться в одну точку.

Гордий *(бачить його, щось думає і раптом рішуче прямує до тераси. Виходить і говорить одривисто, понуро)*. Доброго здоров'я, Тимофій Наумович! Мені треба побалакати з вами.

Лобкович *(байдуже)*. Драстуйте. Балакайте.

Гордий. Вибачте, що... що... А втім, нема за що вибачати. Річ в тім, що ваш син Родіон Тимофійович має намір женитися з мадемуазель Прокопенковою. Оскільки мені відомо, він матеріально залежить від вас. Це так?

Лобкович. Ну?

Гордий. Так чи ні? Коли залежить, я буду далі казати. Коли не залежить, мені нема про що говорить.

Лобкович. Залежить.

Гордий. В такому разі... В такому разі я мушу вас попередити, що Прокопенкова вашого сина не любить і хоче вийти за нього для грошей. Вона сама мені це сказала. Сказала через те, що вона... що ми в близьких відносинах. Я до вас звертаюсь тому, що люблю її й що в моїх інтересах, щоб вона не вийшла за вашого сина. Але і в його інтересах, бо вона обманює його. Коли ви зичите добра своєму синові, то... ви повинні знати, як бути в такім випадку.

Лобкович. А як це все неправда?

Гордий. Перевірте. Не давайте синові грошей, і, побачите, поки він не матиме грошей, вона не буде його жінкою, перевірте.

Лобкович. Перевірить, кажете? Вона в близьких відносинах з вами?

Гордий. Так.

Лобкович. Он як? *(Живіше)*. Перевірити? Так, так... Гм! Так, так... Добре, добре. Для грошей, значить? Йому сказати можна?

Гордий. Можна, але він не повірить. Я не раджу. Він скаже їй, і вона *муситиме* хитрувати до кінця. Краще не казати. Просто перевірте.

Лобкович. Ага. Так?.. Гм... Все одно. Це добре. Це, знаєте, дуже добре! Дякую вам, дякую. Добре, добре. Це можна, це можна. Неодмінно перевірю!

Гордий *(з деяким непорозумінням поглядає на нього. Потім рішуче, понуро)*. Ну, бувайте здорові. Я поспішаю.

Лобкович. Поспішайте, поспішайте, це добре. Бувайте здорові. Так, так, це добре. Антипович, Антипович! *(Заклопотано іде в хату)*.

Гордий сходить з тераси, дивиться в сад і, нарешті, рішуче й швидко виходить на вулицю.

Лобкович з'являється знов, швидко наливає й випиває дві чарки, одна за одною. Потім швидше, ніж звичайно, ходить по терасі, заклавши руки за спину й мугикаючи.

З саду виходять Родіон і Прокопенкова. Ідуть швидко. Прокопенкова оживлена, озирається назад, неуважна.

Прокопенкова. Але ж ви не сердитесь? Не сердитесь? Ні? Я поїду з вами завтра, ні, завтра не можу, а... а...

Родіон *(в помітному піднесенню)*. Не треба, не треба призначати! Коли-небудь. Коли захочеться! Так? Ну, от. Боюсь, що сідло для Вукула буде занадто низьке. Він трошки вищий за мене. Чи то пак, не занадто, а трохи... *(Кричить)*: Вукул, швидше! Сідло спробуйте!

Прокопенкова. Вукул, швидше! Годі вам... Родіоне Тимофійовичу, у вас насос є? Мій попсований....

Родіон *(біля велосипеда)*. Є, є! І добре функціонує. Чудесно. А шини надуті у вас?

Прокопенкова. Надуті, надуті! Але ви не сердитесь?

Родіон. Та ні ж бо, ні! Господи! Та я... Ех, ви! Ех, ви! Та з ким хочете, як хочете! Бо коли хочеться, Кілю... то... що ж тут? Ну, ви можете не поїхати. Можете, але...

Прокопенкова *(озираючись, не слухаючи)*. Та швидше ви, незграбо! Я палаю від нетерплячки перегнати вас!

З'являється Вукул, в піджаку, поправляючи краватку.

Родіон. Вукуле, сідло спробуйте. Чуєте? Чи не високо? Чи, той, не низько? *(Подає велосипед)*.

Вукул. А ось зараз. *(Пробує)*. Чудово! Як улипло. *(Добродушно сміється)*. Ну, їдемо, Калеріє Семенівно. Бувайте поки що. Родіон Тимофійович, ми, мабуть, пізненько вернемось, то я велосипедик вам завтра заведу. Добре?

Родіон. Коли хочете, коли хочете.

Прокопенкова. Через що пізно?

Вукул. А що ж ви собі гадаєте? Заїдемо куди-небудь, закусимо, поки те та се, то й вечір. Я вас хутко не одпустю, не бійтеся. Ну? Гайда!

Прокопенкова деякий мент стоїть непорушно, поклавши руку на велосипед.

Вукул. Ну ж бо, Калерія Семенівна. Що ж ви?

Прокопенкова *(дивиться на Родіона з блідим усміхом)*. Нічого не розумію. Єрунда якась. Не їхати хіба? Га? Вже не хочеться чогось.

Родіон. Чому? Ну, от ще! Чому не хочеться? Дайте спокій. Їдьте.

В у к у л. Як?! Не хочеться? *(Іде до Прокопенкової, бере за руку вище ліктя)*. Ні, це вже вибачайте. *(Ніжно й грубувато)*. Прошу, прошу! Нема чого. *(Веде)*. Ну, от. А то «не хочеться».

П р о к о п е н к о в а *(покірно йде, зупиняється)*. Чекайте. Пустіть руку. Фу, душно стало! *(Шукає хустку, спирається на велосипеда)*. Стомилась я ніби.

В у к у л. Уже стомились? Е, вибачайте! *(Знов підхоплює під руку й веде)*.

П р о к о п е н к о в а. Ну, їдьмо! *(Швидко йде вперед)*.

Родіон стоїть і дивиться їм услід. Потім сідає на лаву, весь час чудно посміхається.

З саду, задихавшись, швидко виходить О л ь г а, за нею Ш е л у д ь к о.

О л ь г а. Куди вони пішли?

Р о д і о н. Поїхали кататись.

О л ь г а. І ти йому свій велосипед дав? Сам підвів? Сам?

Р о д і о н. Сам.

О л ь г а *(регоче)*. З тебе чудовий муж вийде! Чудовий! Ух, ти! Ганчірка, бовдур!

Р о д і о н. Ольга, не будь смішною.

О л ь г а. Я смішна?! Я?!

Ш е л у д ь к о. Розуміється, ти смішна! Як же ти допустила, що вони поїхали? Як? Дожени, верни, зупини. Олесю, швидше! От велосипед. Прошу. Швидше. Ах ти, господи!

О л ь г а. І візьму! І візьму! Подай сюди велосипед! Ти! Подай!

Ш е л у д ь к о. Слухаю, слухаю! *(Біжить до велосипеда)*.

О л ь г а. Ух, ви! Ви тільки на те й здатні, щоб велосипеди подавать. Ганчірка! *(Повертається і в гніві йде назад у сад)*.

Ш е л у д ь к о. Олесю, куди ж ти? А доганяти? *(З велосипедом поспішає за нею)*. Олесю, я ж подав, їдь, дитинко. Дожени їх, поганих! Олесю! *(Зникає наліво)*.

Родіон сидить, посміхається.

Л о б к о в и ч *(що весь час слідкував за сценами в саду)*. Родіоне!.. Іди сюди.

Р о д і о н *(легко, жваво підводиться й весело йде до батька)*. Що скажеш, тату?

Л о б к о в и ч. Сідай, побалакати треба.

Р о д і о н. Невже серйозно? Я сьогодні в такому настрої, що, мабуть, на серйозність не здатний. Занадто вже хороший день! П'яний якийсь... Ну, все одно. Спробую. Тільки не довго? Га? Щось мені не сидиться. А ходити можна? Хочу рухатись.

Лобкович. Посидь. Очі чого червоні? Не спав?

Родіон. Не спав. Ну, в чому річ? Викладай. *(Любовно обіймає батька).*

Лобкович. Ти хочеш женитися на цій... дівчині?

Родіон. Хочу, батьку.

Лобкович. А вона?

Родіон. А вона... Вона ще не хоче. Так і чув, що про це розмова буде! *(Сміється).*

Лобкович. Не хоче? Гм? Через що?

Родіон. Через що? Значить, не любить так, як треба. Але, до речі, ти гроші мені даси завтра? Я квартиру все ж таки на двох лаштую. А раптом полюбить? Га? *(Сміється).* Раптом візьме та й полюбить!

Лобкович. Ти чого такий радісний?

Родіон. Силу велику чую! Колосальну силу! Все нічому, батьку! Ти що: бачив, що вона з цим поїхала кататись? Так? Та він же щеня проти мене! Що гарний? Так є ж сила більша за красу. Хай їде, хай! Побачимо! Комік!

Лобкович. Так. А грошей я тобі не дам.

Родіон. Через що?

Лобкович. Не можна тобі на цій дівчині женитись.

Родіон. Чому так?

Лобкович. Не любить тебе.

Родіон. Як не любить, не женюсь.

Лобкович. Непідходяща.

Родіон. А це ми побачимо. Поживемо, придивимося. Підійдемо — добре. Не підійдемо — що ж робити.

Лобкович. Знов свою дурницю? Не вінчаючись хочеш жити?

Родіон. Поки вияснимо, батьку. Навіщо зв'язувати себе без потреби?

Лобкович. Дурниця! На такий шлюб згоди не дам.

Родіон. Та що тобі сьогодні, тату? Вчора ще ти не так ставився до цього питання.

Лобкович. Вчора, вчора! Вчора теорія, а сьогодні діло.

Родіон. Так і треба, мені здається. Що кажеш, те й роби. А то для якого ж чорта теорія.

Лобкович. Добре. Дивлячись, які теорії. Та й взагалі, ця... Прокопенківна до тебе не підходить. Ніяк.

Родіон. Мені чи тобі, батьку?

Лобкович. І мені, й тобі. Не дам грошей, і не підійде.

Родіон. Підійде. Все одно підійде. Та що з тобою, їйбогу, батьку? Чого раптом таке?

Лобкович. Того, що негарні речі взнав про неї. Обма-

нює тебе. На гроші ласиться. Любовників мала. І має. Та й сам бачив.

Родіон *(добродушно сміється)*. Ну, я бачу, що розмова справді серйозна. Звідки ж ти взяв ці речі?

Лобкович. Моє діло.

Родіон. А я не мав любовниць?

Лобкович. Дурниці! — не з хлопчиком балакаєш!

Родіон. Слухай, батьку, я не впізнаю тебе сьогодні. Їй-богу. Вчора ще ти...

Лобкович. Вчора, вчора! Вчора одно, а сьогодні друге. Вчора про любовників не знав.

Родіон. Та які любовники?

Лобкович. А от такі, як от цей, що поїхав.

Родіон. Нісенітницю ти, батьку, плетеш, вибач мені.

Лобкович. А блідий чого? Чого блідий? Сам віриш.

Родіон. Та що з того, що були чи не були любовники? *Мені* яке до того діло? *Мене* вона любить? Коли любить, то ніяких любовників не буде. А що були, то це ще й краще!

Лобкович. От як? Навіть краще?

Родіон. Щоб ти знав! Значить, з одвертими очима вибиратиме. Сама може бачити, що бере.

Лобкович. А чого ж ти блідий? Чого хвилюєшся? Коли краще, так радій.

Родіон. Блідий того, що... спадщина батьків гарчить мені! Задоволений? Так, блідну, коли тільки думаю про це, признаюсь. Але ось тут, уже зараз... Сміюся з цього! *(Сміється, ходить)*.

Лобкович. Ну, годі. Вибачай, що потривожив. Іди грай. Потім.

Родіон. Мені плювать на вашу жіночу «честь». Не в тому честь жінки, що були чи ні в неї любовники, а в її людському достоїнстві, в її людських якостях! Мені в ній не «честь» її потрібна, а жона, а людина, з якою я хочу дружно й чесно прожити життя і дітей родить.

Лобкович. Я тільки раджу.

Родіон. Добрі мені поради! Та й пізно ти схаменувся радити, батьку, пізно. Це треба було робити п'ятнадцять-десять літ назад, як я ще вступав у життя. Та й не тобі, прости мене, радити. Не тобі! Коли ти сам не міг збудувати свого життя, то не маєш права радити. А тим паче, так, як ти це робиш. Подивись на життя Насті, Ольги. Чого ти не порадив їм улаштувати своє життя так, щоб не було у них цієї каторги? Чого?

Лобкович. Про це у матері їхньої питай.

Родіон. А ти їм хто? Не батько?

Лобкович хоче ніби крикнути щось, але спиняє себе, швидко наливає коньяку і п'є.

Родіон. А чого ж ти сам склав нашу родину так, що всі живемо ворогами? Чого?

Лобкович. Родіоне, годі, замовчи!

Родіон. Ні, не замовчу! Я давно збирався сказати це тобі та матері, та жалів. Ви як нас родили? Як? Будучи ворогами? Ненавидячи одно одного? Знаю! Все знаю! Ви закохались, повінчались і думали, що все зробили для того, щоб мати право родити дітей. Так? І нас так учите?

Лобкович. Годі, кажу, Родіоне! Іди собі.

Родіон. Ні, я не піду! Але коли я спробував сказати матері, що вона губить Олімпіаду, зв'язуючи її з людиною, невідомою їй, то мати висміяла мене і аж розлютилась. Вона вважає диким і безумним вибирати собі товариша на все життя, узнавать його, перевіряти перед тим, як родити з ним дітей. Це дико, по-вашому? А не дико, не злочинно родити дітей з людиною чужою, незнайомою, часто ворожою й ненависною? Не злочинство? Ні?

Лобкович. Ти не можеш нас судити!

Родіон. Ні, можу! Можу й маю право! Маю право, бо ви багато одняли у мене. Можу, бо й тепер однімаєте. Тепер, коли я гірким досвідом, стражданнями, поневіряннями виробив собі свої правила, ви забороняєте мені жити по них, насилуєте мене. От ви, батьки, ви дійсно не маєте права судити нас, бо ви нічого в цьому відношенню не зробили: ви примушуєте нас, дітей, роками вчити нікому й нічому непотрібні різні латинські та грецькі мови, ви десятки літ — десятки літ! — вчите нас, щоб ми могли потім мати службу, писати якісь папірці, а для того, щоб улаштувати свою сім'ю, щоб могли вибрати людину, з якою треба прожити все життя, цього ви нас ні одного дня не вчили. Подумай сам, подумай: чи не жах це?

От ти, професор, тридцять літ ти вчиш студентів всяких юридичних хитрощів, хоч би раз сказав цим хлопцям, як треба шукати дружину, що треба для цього знати, вміти, що треба їм, щоб не покалічити ні свого, ні чужого життя. Ні разу ж не сказав? Правда? Ні ти, ні другий якийсь професор. Такої науки немає у вас в університеті? Правда? Навпаки: ви, батьки, ви вважаєте себе достойними похвали, коли пускаєте до шлюбу своїх дітей цілковитими неуками, невинятками. Це зветься у вас «чистотою, незайманістю, свіжістю». Та я, що шукаю у своєї жінки свідомості, щирості, святості в акті рождіння дітей, я в вашій «чистоті» тільки зло й злочинство бачу! Так, злочинство! І через те я сам не хочу бути

ні злочинцем, ні каторжником, який родить дітей каліками! Мої діти будуть... Що з тобою?

Лобкович, поклавши голову на руку, що лежить на столі, беззвучно ридає.

Родіон. Тату, дорогий мій, близький, рідний, прости ти мене, подлого, прости, ради бога! Тату!.. Батьку!

Лобкович махає рукою, щоб Родіон ішов собі.

Родіон. Ну, прости. Забудь. Я схвилювався. Це моє болюче місце. Не хотів тебе образити. Тату!

Лобкович *(стихає. Встає, одвернувшись)*. Нічого, випив зайве. Не звертай уваги... Ти маєш рацію у многому. Роби, як... вважаєш чесним. Але пам'ятай. Як коли-небудь... Словом, пам'ятай. *(Іде в дім)*.

Родіон схвильовано ходить по терасі.
З улиці, з велосипедом у руках, з'являється Прокопенкова, весело кричить:

— Добридень! Уже приїхала! Швидко, правда?

Родіон *(збігаючи)*. Через що? Що трапилось?

Прокопенкова. Нічого. Скучно стало. Я взяла та й повернула назад. Ух, Вукул десь там, мабуть, лютує, шукає мене. Хай! Ми, розумієте, поїхали наввипередки. Він випередив. А мені вже й раніше нудно стало. От я взяла, потихеньку й повернула назад, та й гайда додому. Добре зробила? Добре?

Родіон. Гм! Коли б це ви зі мною зробили, я сказав би, що не зовсім добре.

Прокопенкова. А коли з Вукулом? Га?

Родіон. Та й з ним... не варто б.

Прокопенкова. А ви ревнували? Признайтесь. Ревнували?

Родіон *(уникаючи її погляду)*. Ну що ви!..

Прокопенкова. Ох, брешете! Я ж бачила ваше лице, а надто посмішку. Знаєте: Олексій Захарович раз у раз грозиться вбити і ніколи не вб'є, а ви ніколи не грозитесь, а швидше вб'єте.

Родіон *(злякано)*. Ну що ви? Дурниці!

Прокопенкова. Правда. Знаєте, коли я оце їхала, то раптом згадала ваше лице й особливо оцю посмішку. І тут же подумала це. Уб'єте.

Родіон. Ну, що ви? А через що скучно стало?

Прокопенкова. Ах, яке ловке питання! Через щось! *(Бере його руку й гладить)*. Як у вас сьогодні страшенно очі блищать. І це я згадала на велосипеді. І страшенно захотілося до вас. Нудно мені якось з ними, швидко стомлююсь.

Скажіть, Родіоне Тимофійовичу, ви справді щирий чоловік і такий... такий, яким виказуєте себе? Чи ні? Правду мені скажіть.

Родіон. Через що ви це питаєте?

Прокопенкова. Так. Потім скажу. Скажіть спершу ви.

Родіон *(помовчавши, тихо)*. Ні, не такий, Калерія Семенівна. Це та посмішка навела вас на це питання?

Прокопенкова. Атож.

Родіон. Ні, не такий. Хочу бути таким. Всею душею не хочу бути таким, як батьки. А чи досить же цього? Не знаю. Ех, Калерія Семенівна! Все життя я борюсь з собою. Ви знаєте, я раз трохи в монахи не пішов. Правда! Два роки толстовцем був. Океан води вилив на себе по системі Кнейпа й інших. Цілий рік щоночі години по три простоював голими коліньми на дрібних камінцях. Все виганяв із себе духа батьків. А в один прекрасний день візьму і... Ну, добре. Ходімте грати.

Прокопенкова. Ви — чудний. Знаєте: ви — чудний! Я тільки сьогодні, оце тепер зрозуміла це. Знаєте, я ніяк не можу забути вашої посмішки й очей. Не можу передати, що я побачила, але, розумієте, стоять вони переді мною. І зовсім ви інший. І уявіть: кращий. Атож, кращий.

Родіон. От і Вукул!.. Шкода. Ну, потім поговоримо. Добре?

Прокопенкова. Добре!

З'являється Вукул.

Родіон. Що, Вукуле? А де ж Калерія Семенівна? Загубили? Га? Ех, ви ж!

Вукул *(сердито)*. Нічого я не загубив! Це вона мене загубила.

Прокопенкова. А навіщо погнались вперед?

Вукул. Та ми ж — хто швидше!

Прокопенкова. Ну, от я швидше й приїхала... додому!

Вукул. Еге, швидше. Ну, чекайте. Я помщуся.

Прокопенкова. Як саме?

Вукул. Побачите.

Родіон. Ану, Вукуле, хочете силу спробувати? Га? Давайте, хто кого подужає. Об заклад іду, що подужаю, іде?

Вукул. Як?

Родіон. А от так. *(Сіда біля столу і ставить на нього руку ліктем до столу)*. А ви сідайте навпроти й теж так. Потім, хто чию руку покладе на стіл.

Вукул. А? Це? Ну, програєте.

Прокопенкова. Ану! Ану!

Родіон. А що, як не програю? А чую, що не програю. Вчора програв би, а сьогодні, здається, нізащо. Навмисне хочу спробувати. Самому цікаво. Ну, давайте руку. Так.

Вукул. Чекайте... Ну, так. Добре. Готові?

Родіон. Готов. Можна?

Вукул. Ех! *(Дуже напружується)*. Ач, чорт!.. Справді... Здорово!.. Ні, жарр-туєте... Ач... ох!.. Диви, диви!.. Фу, чорт!

Родіон нахиля його руку до столу.

Прокопенкова. Браво, Родіон, браво! Ух, гарно!

Родіон. Ще раз?

Вукул. Це — піджак. Я скину. Чоррт! Ну?

Тиснуть. Вукулова рука тремтить і падає ще швидше.

Вукул *(розтеряно, здивовано дивиться на Родіона)*. Та ви що?!

Родіон *(сміється)*. Нічого. Не помилився. Може, поборотись хочете?

Вукул. Ну, це вже той... Хочу! Давайте! От це давайте!

Прокопенкова. Але ж ви, Родіоне, теж скиньте піджак!

Родіон. Розуміється. Там, на полянці? *(Киває наліво)*. Добре! Бережіться, Вукул, осоромитесь і тут. Сьогодні у мене скажена сила. Сам дивуюсь.

Вукул. Добре, добре. Ходімте!

Родіон. Ходім!

Прокопенкова. Я почуваю, що Вукул осоромиться. Осоромиться, осоромиться!

Всі йдуть у сад.
Виходить нянька з дитиною.

Няня. Дяді й тьотя пішли. Куди дяді пішли, Ладю? Га? Дяді? Бачиш, пішли? Що будуть робить? Бач, піджаки на землю покидали. Ходім, Ладю? Ладю?

Помалу зникає в саду.
Якийсь мент нема нікого. Ледве чути голоси й сміх Прокопенкової. З улиці, огинаючись, показується Вовчанський. Озирається, приглядається і швидко йде в кущі. Пауза. Чується несамовитий крик няні. Вибігає Вовчанський. На руках у нього Ладя. Пробігає на вулицю, чується чохання і рявкання автомобіля.

Няня *(вибігаючи за Вовчанським)*. Ой, гвалт! Рятуйте! Ой боже ж мій! Ладечка!

З будинку вибігають Настасія, потім Устина Марківна і Антипович.

Настасія. Що? Що? Що? Де Ладя?! Ладя! Ладя! А-а-а!!! *(Біжить на вулицю).*

Няня. Ой боже ж мій! Ой боже ж мій!

Вибігають: Родіон, Вукул, Прокопенкова. Родіон хапає велосипед і біжить з ним на вулицю.

Няня. Ой боже мій! Ой боже ж мій! *(Стоїть і труситься від жаху).*

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Вечір. Вітальня у Родіона. Речі в непорядку — квартира тільки лаштується. В кутку стоять згорнуті килими; фотелі не на місці, квіти обмотані білим.

В хаті: Родіон, Настасія, Ольга, Вовчанський.

Родіон стоїть біля стінки, склавши руки на грудях, посміхається.

Настасія (кричить Вовчанському). Ти гірше звіра, гірше!

Вовчанський *(напідпитку; в пальті; капелюх на потилиці; руки в кишенях штанів; регоче).* Правильно! Цілком правильно! *(Раптом поважно, наказуючим тоном).* Ну, слухай, ти! От моє останнє слово: вексель папахена в двадцять тисяч. Це гарантія, що не вкрадеш Ладьку. І негайно забирай свої речі й переїзди до мене. Раз-два. Опля!

Настасія. Ох, Євгене, гляди: я піду! Але щоб тобі погано те не вийшло.

Вовчанський. Що? Вб'єш? *(Сміється).* А признайся, і зараз маєш в торбинці револьвера?

Родіон теж сміється, але інакше.

Ольга *(до нього).* А ти чого сміешся? Ти?

Родіон. Ви з мене, а я з вас.

Ольга. Це смішно? Так?

Родіон. Дуже!

Шелудько *(вбігає, захекавшись).* Спізнився я? Га?.. Драстуйте. Затримали. Ну, що? Як на «нейтральному грунті»? Як рішили? Га?

Ольга. Як? Спитай он у нього, ач який. Тепер який! Забув, як лащився тоді!

Вовчанський *(регочеться).* Ні, не забув, Олесю, не

забув! Пам'ятаю. Я ж казав, що згадаю. Ну, Насте? Хочеш з сином жити? Будь ласка!

Шелудько. Он як? Значить, цілковита згода?

Ольга. Аякже! Вексель вимагає в двадцять тисяч. На случай піде з сином. А сам навмисне таке пекло їй зробить, що вона на другий же день утече. Він двадцять тисяч стребує і знов украде дитину. Для цього й кличе.

Вовчанський. Так, для цього самого! Ну, Насте?

Настасія *(сидить деякий час мовчки, непорушно дивлячись в землю, потім підводиться, підходить до Вовчанського й говорить сумно, задушевно, м'яко)*. Євгене, давай кінчимо оце страхіття. Ну, я винна, ну, прости мене, забудь. Я теж прощаю все. Господи! Та невже ми не можемо бути людьми?! Євгене, голубчику, їй-богу, давай забудемо все. Га? Не можна ж так! Ради Ладі! Чекай, чекай! Ну, хай ми вже не зможемо так жить, як колись, нехай. Але ж можемо ми жити, як люди. Ми ж любимо свою дитину. Любимо ж? Ну, й давай жити для цеї любові, для Ладі. Євгене, ти ж не зла людина, ти... ти ж можеш бути хорошим, сердечним, добрим! Що ж робити? Не зійшлись ми, не випало нам в особистому житті. Ну й бог з ним! Будемо для сина жити. Ну, Євгене?

Вовчанський *(спочатку вражено, іронічно посміхається, потім вдивляється в Настасію і слухає з серйозним дивуванням)*. Гм! Не розумію... Нічого не розумію! Що значить цей сон?

Настасія. Євгене! От при всіх даю тобі моє велике слово: більше не заважатиму тобі жити. Живи, як хочеш. Чуєш? Буду тобі товаришем і матір'ю твого сина. Тільки! Більш нічим! Слова від мене не почуєш. Тільки не треба більше ворожості, боротьби, підозрілості. Я стомилась, не можу більше. Та й ти ж стомився. І тобі треба спочинути. Спробуємо, Євгене! Добре?

Вовчанський. Чудно! Надзвичайно чудно. Ти все це серйозно?

Настасія. Серйознішими хіба що мертвяки можуть бути, Євгене. Ну, годі. Давай простягнемо руки і... будемо жити по-людськи. Ми ж колись любилися, Євгене! Згадай перші роки. Згадай, як ти мене Натою звав. Було ж це? Чому ж хоч вдячності не може бути у нас тепер? Хоч тіні чуття, хоч теплоти? Ну, давай хоч спробуєм, Євгене! Ну, давай!

Вовчанський мовчки, пильно, допитливо вдивляється в Настасію.

Настасія. Ти не віриш мені? Не розумієш?

Вовчанський *(мовчить)*. Чудно! Навіть не віриться. Гм! Так, кажеш, спробувати? А як обманеш?

Настасія. Ех, Євгене! Та хіба ж ти не чуєш в моєму голосі справжньої правди? *(Обережно бере його за руку, гладить по плечу)*. Та в чому ж я можу обманути тебе? В чому? Я чесно і прямо кажу тобі: давай жити разом. Та невже ж ми, інтелігентні, не глупі, не злі люди, не можемо найти способу жити без ворожнечі? Що ж це таке?

Родіон слухає серйозно, часом хоче щось сказати, але стримується, чекає.

Вовчанський. Дуже чудно!.. Дозвольте мені, панове, сісти, я ніби... той... Ви вибачте, панове, що я трохи в такому стані...

Настасія і Ольга *(поспішно підставляють йому стільця)*. Ось. Сідай.

Вовчанський. Дякую. *(Сідає. До Родіона, хитаючи на обстановку)*. Окремо житимеш?

Родіон. Окремо, Євгене.

Вовчанський. Так. Ну що ж? Так дуже ти мене здивувала, Насте. Навіть раптом ослаб. І знаєш чим? Голосом своїм. Давно я такого голосу не чув у тебе. Навіть запахло тобою. Їй-богу! Пам'ятаєш, як ти перші роки пахла? Ти прости, що я так при всіх. І взагалі за многе прости. Що ж ти стоїш? Сядь і ти. От тут-о, поруч. От так. Ну, подивись на мене. Це ж ти? Га? Ти, ти. *(Бере руки Насті)*. Я, панове, хвилююсь, але ви не смійтеся. Несподівано, розумієте. Ішов сюди і думав, що навік уже розійдемось ворогами, а раптом так несподівано...

Родіон *(теж схвильований)*. Тим краще, Євгене! Тим краще! Я дуже радий. Ти, Насте, молодця!

Шелудько. Брраво, Насте! Браво. Вітаю. Панове, я навіть пропоную викликати старих або до них піти. І спрснути. Правда, Євгене?

Вовчанський. З охотою! Я з охотою...

Ольга *(простягає руку Вовчанському)*. Прохаю вибачення і прощення, Женю. І дякую, дякую!.. *(Міцно стискає руку, потім в пориві чуття цілує його)*.

Вовчанський. Господи! Це так несподівано, що... Я навіть не знаю... Ех, Нато, Нато! Нещасні ми з тобою. Забути б усе, вернути старе, почати все спочатку! Та чи вернеш?

Настасія *(м'яко)*. Спочатку? Ми вже раз починали, Євгене, спочатку. Може, тепер краще вже якось інакше? Га?

Вовчанський *(насторожуючись)*. Себто ти хочеш сказати, що не віриш мені?

Настасія. Я вірю, Євгене, даю слово, вірю! Але чи можеш ти змінитися? Я цього не вимагаю, не вимагаю. Бог з тобою, будь таким, який ти є. Але ж не вимагай і від мене, щоб я змінилась. Це неможливо. І через те, коли все знов

почнемо так, як ішло спочатку, то знов прийдемо до цього самого. Так от, я кажу, може, краще далі вже йти? Щоб розчарування не вийшло?

Вовчанський. Так. Розчарування. Правда: старого не вернути і змінить себе неможливо. Правда? Так для якого ж біса нам жити разом, спитатися?!

Настасія. Для сина, Євгене.

Вовчанський. Для сина вже жили! А потім одного прекрасного дня не вподобалось, взяла сина та й фіть — бувайте здоровенькі!

Настасія. Євгене, присягаюсь тобі!..

Вовчанський. Е, присягаюсь! І я присягався, і ти присягалась. Це ми вже знаємо. Ні! Старого не вернути. Треба по-новому. *(Встає)*. А коли по-новому, так давай вексель. Тоді, будь ласка.

Настасія. Та яке ж це довір'я до мене, коли вексель?

Вовчанський. А таке саме, як у тебе до мене. Ти не віриш, що я можу змінитись? І я не вірю, що ти змінилася. А гарантії мені все ж таки треба.

Родіон. Ех, панове! Та невже ж ви можете... А втім, правда... *(Махає рукою, змовкає й посміхається)*.

Настасія. Євгене, не треба, не треба ніяких векселів! Повір же ти мені!

Вовчанський *(гостро)*. Не вірю! Вексель! Це вірніше. Даєш?

Настасія *(схоплюючись)*. Ні! Нізащо! Ти хочеш зв'язати мені руки й ноги цим векселем? Так? Рабою своєю безодмовною зробити? Ні!

Вовчанський. Як ні, то й ні. Як хочеш! А я, було, повірив. Подумав ще: дасть вексель, згодиться — значить, усе щиро було. А насправжки виходить те саме. Прощайте, панове. Мерсі і до побачення! *(Іде з хати)*.

Настасія. Євгене! Підожди!

Вовчанський в дверях, не обертаючись, махає рукою й виходить.

Ольга *(палко, з обуренням)*. Ну, розуміється, йому тільки вексель хочеться! Це ясно! Мерзотник!

Шелудько. Занадто сильно висловлюєшся, голубонько!

Ольга. Ах, з вами ще не так треба!

Шелудько. Ще не так? Гм! Здається, далі було б уже й не зовсім цензурно.

Настасія. Ольго! Мама нікуди не мала йти з дому?

Ольга. Ні, нікуди. Чекає на нас. А що?

Настасія *(Родіонові)*. Можна поговорити в тебе по телефону?

Р о д і о н. Будь ласка! *(Веде її в кабінет).*

Ш е л у д ь к о *(злісно до Ольги).* Слухай, ти! А ти що ж це, забула умову нашу? Га?

О л ь г а. Яку ще умову?

Ш е л у д ь к о. Яку? Не знаєш? Ти навіщо своєму любовникові, Вукулові цьому, розказала? Га? Ми про що вмовлялись? Він при всіх робить мені натяки, що моя жінка мусить мати любовників, бо чоловік не може бути мужем. Це що?

О л ь г а. Нічого я йому не розказувала, забирайся ти собі! А ти не налазь! Ти чого раз у раз налізаєш? Чого перед всіма виставляєш, що він мій любовник? Ліберала удаєш? Мене розпутницею виставляєш? Будь ласка! Сам винен, та й ще...

Ш е л у д ь к о. Почекай, я з тобою побалакаю!

Входить Р о д і о н.

Р о д і о н. Ти ж чого так запізнився?

Ш е л у д ь к о. Задержали. А я так і ждав, що нічого у них не вийде. І ніколи не вийде. Все лихо в тому, що ви, Лобковичі, ревниві, як чорти. За виїмкою хіба Родіона. Та й той принципіально.

О л ь г а. Що верзеш?! Настя ревнива і через те...

Ш е л у д ь к о. Іменно! В цьому й уся біда. Вона вимагає, щоб Євген тільки її любив. А він звичайно...

Родіон сміється.

Ш е л у д ь к о. Ти чого?

Р о д і о н. Нічого. Смішні ви слова, панове, вживаєте. «Любив»! Ну хіба ж можна казати про любов у вас? Хіба ви знаєте, що це таке? А тільки й чуєш: «Любов», «люблю», «любить». Кощунствуєте ви, панове!

О л ь г а. Ну, поїхала філософія! Мені нема часу. Прощай. *(До чоловіка).* Ти йдеш?

Ш е л у д ь к о. Іду, іду. Мені з тобою, голубонько, ще побалакати треба.

О л ь г а *(йдучи, зневажливо).* Прошу!

Ш е л у д ь к о. Прощай, серце. Гніздечко готуєш до сімейного щастя? Га? До справжньої любові?

Р о д і о н. Так, серденько, іменно до любові, до справжньої любові.

Ш е л у д ь к о. Диви! Гляди лишень, щоб не помилитись. Це буває. Прощай, ніколи! *(Вибігає).*

Родіон сам. Посвистуючи, переставляє меблі, приміряє картини, як повісити. Швидко входить П р о к о п е н к о в а. Вигляд їй трохи збентежений.

Родіон. А, нарешті! Нарешті! Так це на шість годин? Уже вісім? Га?

Прокопенкова. Не могла. Я на одну хвилиночку, сказати, що не буду.

Родіон *(тим же тоном)*. Що таке? Через що?

Прокопенкова. Розмова з Гордим. Чекає мене тут біля дому, завтра прийду. *(Нашвидку оглядає)*. Ви самі порядкуєте?

Родіон. Зовсім завтра? Зовсім?!

Прокопенкова. Як зовсім? Нічого подібного. Через що зовсім?

Родіон. А чому ні?

Прокопенкова. Який ви чудний сьогодні. Чого ви такий радісний?

Родіон. Радісний? Ха! Це не те слово. Захват — от це слово! Страшенний захват, екстаз, раювання!

Прокопенкова. Через що?

Родіон. Через що? Їй-богу, не знаю, через що. Але такий захват, що навіть самому моторошно.

Прокопенкова. Очі у вас справді якісь... моторошні.

Родіон. Правда? А знаєте чому? Знаєте? Ні? Тому, що... ви існуєте на світі! От чому! Ідіть, ідіть, розмовляйте з ким хочете! Розмовляйте, гуляйте, цілуйтесь. А будете ви моєю! Правда?

Прокопенкова. А диви! Через що?

Родіон. Та через те, що... А чому ні? Ну, чому? Боїтесь, що не підійдемо, що нічого не вийде? Так?

Прокопенкова. І це трохи.

Родіон. І це? А головне все те саме? Щоб «без остатку» потягло? Потягне! Потягне! Кілю! Ідіть, розмовляйте!

Прокопенкова. Не боїтесь?

Родіон. Нічого не боюсь! Навіщо ж цей захват у мені? Навіщо? Через що?

Прокопенкова. А як я візьму та сьогодні ж поїду з ним у Фінляндію? Га?

Родіон *(мовчить)*. Ні! Не може того бути! З ним не поїдете. Він — не той.

Прокопенкова. Чому не той? А коли той? А коли я зайшла з вами попрощатись?

Родіон. Попрощатись?.. Серйозно?

Прокопенкова. Ага!

Родіон. Ніколи не по... *(Зупиняється, розтеряно дивиться на Прокопенкову)*.

Прокопенкова. Що таке?

Родіон *(тихо)*. Думка випала.

Прокопенкова. Як «випала»?

Родіон. Так. Знаєте, як буває іноді в надрукованому рядку порожнє місце — це в наборі під час друку випали літери. Отак і в мене раптом буває. Все добре, і вмить — пустота, абсолютна, біла пустота. Потім знов усе як слід. Ну, це дурниці! Так про віщо ми говорили? Ах, так! Виїжджаєте, значить?

Прокопенкова. Ах, не знаю! Слухайте, я хочу вам сказати... А втім, не варто. Ну, бувайте. Він чекає. Може, ще бозна-чого наробити там. Завтра! *(Біжить до виходу)*.

Родіон. Жду! *(Знов швидко, в піднесенні ходить по хаті, насвистує, переставляє меблі)*.

Входить Настасія.

Настасія. Ті вже пішли?

Родіон. Давно!

Настасія. Родіоне! Ти дав би мені грошей, коли б я попрохала тебе?

Родіон. По-перше: їх немає у мене. Друге: дивлячись на віщо.

Настасія. Діло не твоє, на віщо. Дав би чи ні?

Родіон. Швидше всього ні.

Настасія *(злісно й погрозливо)*. Ні, даси! Коли ти чесний чоловік, то даси! Чуєш? Прощай! *(Вибігає)*.

Родіон сміється, підставляє драбинку до стіни, бере картину й виміряє. Швидко входить Гордий. Вигляд дуже піднятий.

Гордий. Доброго здоров'я. Я вам перешкоджаю?

Родіон. Доброго здоров'я. Анітрошки. Що сталось? Що-небудь з Калерією Семенівною?!

Гордий. Ні-ні, нічого. Я до вас. Я... особисто... *(Раптом гаряче, з нотками ридання)*. Родіоне Тимофійовичу! Спасіть мене, спасіть!

Родіон. Я? Вас?! З охотою, коли, розуміється...

Гордий. Одступіться од Калерії Семенівни. Почекайте, дайте мені все сказати! Вона вас не любить, ви їй так само подобаєтесь, як і я. Ви не сердьтесь на мене... А втім, не до того тепер! Але ви — багаті, а вона боїться бідності! І вона вибере вас. Чекайте! Я не докоряю, не вимагаю, я благаю, розумієте: паскудно, мерзотно, підло благаю! Я згоден, так, як чоловік вашої сестри, впасти перед вами на коліна й хапати вас за ноги. Згоден, щоб ви мене одіпхнули ногою, але сказали: бери й забирайся. Згоджуюсь! Калерія Семенівна там на вулиці чекає вашого рішення. Вона послала мене сюди.

Хотіла сама вам сказать, але послала мене. Родіоне Тимофійовичу! У мене нещастя: жінка поїхала од мене й забрала дітей. Я самотній. Але це все одно. Почекайте, ні, почекайте! Ради бога, хоч не зразу кажіть «ні». Я здатний від сорому кинутись на вас. Від одного сорому. Не кажіть!

Родіон. Олексій Захарович! Заспокойтесь трохи, заспокойтесь. Я нічого не буду казать. Але все ж таки скажу. Що не від мене ж це залежить. Калерія Семенівна — не річ якась.

Гордий. Це нічого! Це нічого! Тільки одступіться! Вам легше. Ви дужчі за мене, молодші, багатші, ви знайдете те, що вам треба. Я ж не можу без неї жити. Ах, не фраза це, не фраза! А психоз, божевілля, хвороба,— що хочете, але не можу, але не можу. Ви повинні, чи той... не повинні — вибачте за дурне слово — ви можете, ви способні пожертвувати для другого своїм... своїм спокоєм. Ви були в тюрмі, в засланні, ви повинні зрозуміти мене... простіть, я, здається, кажу не те, але ви розумієте?

Родіон *(суворо)*. Чекайте, Олексій Захарович. Скажіть мені... Ви сказали, що Калерія Семенівна чекає, там, десь на вулиці. Вона знає, чого ви пішли сюди?

Гордий. Та знає ж, знає! Вона згодилась на це. Вона здає на ваш суд.

Родіон. Вона по своїй волі згодилась? Охоче згодилась?

Гордий. Родіоне Тимофійовичу, я вас благаю...

Родіон. Ні, ви мені прямо відповідайте на моє питання. По своїй волі?

Гордий. Коли згодилась, значить, воля її брала участь.

Родіон *(майже кричить, грізно)*. Ні, ви прямо відповідайте, я вам кажу!

Гордий. Не знаю. Я благав її. Вона спочатку не згоджувалась. Потім сказала: «Ідіть до Лобковича. Коли він одступиться від мене, я буду вашою». Так вона казала. Вона боїться образити вас. Вона спочатку прохала почекати. Але я не можу. Вона ж не згодилась бути вашою жінкою. Ні? Це правда?

Родіон. Так, це правда.

Гордий. Але ж і не в ній, не в ній річ, Родіоне Тимофійовичу! Річ у вас. У вас одному. Од вас залежить, Родіоне Тимофійовичу! *(Хоче стати навколішки)*.

Родіон *(кривиться)*. Лишіть, лишіть!.. Та ви розумієте, чого ви хочете від мене?! Розумієте? Розумієте, як дико, безглуздо, немислимо те, чого ви хочете од мене?! Щоб я взяв і своїми руками віддав вам те, чого усе життя шукав! Так?

Г о р д и й. Ви ще знайдете! Ви можете шукати, ви сміливі, незалежні, ви — чесні. Ви знайдете.

Р о д і о н *(не слухаючи його)*. Та з якої речі? Через що? Через те, що ви страждаєте? Що від вас поїхала жінка? Навіщо ж ви зробили своє життя таким, що вона... Ах, та й це мені наплювать! Не хочу я вам оддавати, от і все! Я — як?! Самому одступиться?! Та через що?!

Г о р д и й *(тихо)*. Через те, Родіон Тимофійович, що я тут же, в цій кімнаті, вб'ю себе. *(Виймає револьвера)*. Я це рішив. А ви б себе не вбили на моєму місці. Між нами різниця.

Р о д і о н *(теж тихо)*. Чекайте. Я нічого не розумію. У мене щось чудне діється в голові. Ви нічого не чуєте: ніщо не дзвенить? Тоненько-тоненько? Ні?

Г о р д и й *(трохи здивовано)*. Ні, я нічого не чую... Так от яка між нами різниця.

Р о д і о н *(ходить по хаті)*. Ви мені можете дати декілька днів подумати?

Г о р д и й. Я буду мучитись всі ці дні...

Р о д і о н *(скажено)*. А я не буду?!

Г о р д и й. Добре. Я згоджуюсь. Але пам'ятайте, Родіон Тимофійович, моє життя в ваших руках.

Р о д і о н. Калерію Семенівну можна покликати сюди?

Г о р д и й. Можна. Зараз. *(Підходить до вікна, визирає й махає рукою)*.

Мовчання.
Родіон швидко ходить.

Г о р д и й. Я знаю, ви глибоко зневажаєте мене. Я сам зневажаю себе до... бажання взять і вбить себе, нічого не дожидаючись. Але й цього не можу: проклята надія, що ви змилуєтесь, і цього не дає зробить.

Р о д і о н. Я не думаю, що ваше життя з Калерією Семенівною буде щасливим.

Г о р д и й. Через що?

Р о д і о н. Не знаю в цей мент, через що. Так почуваю. Не ревність, ні. З цим чуттям я навчився і вмію боротись. Почувається чимсь іншим.

Г о р д и й. Я не завсігди такий... гидкий.

Р о д і о н. Я розумію. Але на жалості не можна будувати...

Г о р д и й. Хто на чому може, Родіон Тимофійович? Ви, може, вже каєтесь, що обіцали подумати?

Р о д і о н. Звідки ви взяли це? Навпаки, мені здається, що я згоджусь. Мені від душі жаль вас.

Г о р д и й. Гірко й боляче слухати вас, але... спасибі, Родіон Тимофійович.

Р о д і о н. Ні, жаль мій не образливий. Я сам колись був у подібному становищі.

Входить П р о к о п е н к о в а. Зупиняється біля порога й мовчки, з блідою, жалюгідною посмішкою дивиться на обох.

Р о д і о н. Що ж ви стали там, Калерія Степанівна? Ідіть ближче.

Прокопенкова йде і сідає.

Р о д і о н. Мені Олексій Захарович сказав тут... чи то пак, запропонував одну річ. Я рішить зразу не можу. Я мушу подумати. Хоча, мені здається, рішати повинен не я, а Калерія Семенівна.

П р о к о п е н к о в а. Я не можу рішати.

Р о д і о н. Чому?

Прокопенкова мовчить.

Г о р д и й *(схоплюючись, з мукою)*. Ні, це занадто соромно, занадто образливо! Я відмовляюсь, я відмовляюсь! Не треба! Прощайте! *(Хоче бігти)*.

П р о к о п е н к о в а *(злякано схоплюється)*. Ні-ні, підождіть! Не треба! Ради бога, підождіть. Сядьте. Ну, сядьте ж!

Г о р д и й *(сідає)*. Як гидко, як гидко! *(Схоплюється)*. Ні-ні, я не можу! Я не можу! Я мушу, я не можу!

П р о к о п е н к о в а. Підождіть! Родіон Тимофійович, вийдіть, будь ласка, на хвилинку, я хочу сказати декілька слів Олексію Захаровичу.

Родіон поспішно виходить в кабінет.

П р о к о п е н к о в а. Олексій Захарович! Коли ви бажаєте мене, то будьте ж достойні того, будьте мужньою людиною! Як вам, нарешті, не сором?!

Г о р д и й. Мені?! Мені не сором?!

П р о к о п е н к о в а. Так, вам не сором! Дайте спокій, не лякайте мене. Я не боюсь. Розумієте: не боюсь! Можете йти стрілятись хоч тут, при мені, не залякаєте. Але мені боляче й соромно за моє відношення до вас!

Г о р д и й *(тихо)*. Прощайте, Калерія Семенівна.

П р о к о п е н к о в а. Підождіть! Підождіть, я вам кажу! Куди ви йдете?

Г о р д и й. А вам що до того?

П р о к о п е н к о в а. О господи!

Г о р д и й *(затуляє лице руками)*. Боже мій, боже мій, що ви зі мною зробили! Що ви зі мною зробили!

Прокопенкова *(підходить, ніжно, з болем)*. Олексій Захарович, не треба, годі. Годі, любий!..

Гордий. Соромно мені! Соромно!

Прокопенкова. Ну, нічого... Ну, не треба... Ну, годі, все добре. Годі...

Гордий *(хапаючи її руки)*. Кілю, спасіть мене! Кілю!

Прокопенкова. Ну, добре... Ну, добре... Але тільки не треба.

Гордий. Правда? Правда? *(Обнімає, цілує)*.

Прокопенкова *(одбивається, кричить)*. Пусті-іть!

Гордий *(не пам'ятаючи себе, цілує)*. Правда? Правда?

Родіон *(з'являється на порозі кабінету, не то з зойком, не то з ричанням кидається до Гордого, хапає його за горло й валить додолу, хриплючи)*. А-а?! А-а?!

Прокопенкова. Господи! Родіон, Родіон, киньте! Пустіть!.. Що ж це?! Родіон! *(Дуже тягне його назад за волосся)*.

Родіон *(випускає Гордого, підводиться, напівбожевільно озирається навкруги, потім проводить рукою по лиці і прямує в кабінет. На півдорозі зупиняється, обертається й говорить)*. Ну от, тепер я рішив. Ви перемогли, Олексій Захарович. Кінець. *(Іде в кабінет)*.

Гордий лежить долі, схиливши голову до підлоги.

Прокопенкова. Олексій Захарович! Ви можете встати? Вставайте, ходімте швидше! Вставайте ж!

Гордий *(помалу підводиться)*. Ну що ж? Тепер мені лишається вбити або його, або себе...

Прокопенкова. Ах, убить, убить! У вас тільки один вихід: убить, задушить. Ходімте!

Гордий. Я не можу тепер жити. Після цього я не можу жити.

Прокопенкова. Ну, годі, Олексій Захарович, ходімте!

Гордий. Я-як?! Ходімте?! *(Кричить)*. А він, як підлий боягуз, утік, сховався? Ні, я не піду звідси!

Родіон *(виходячи з кабінету)*. Я не сховався. Я готов дати вам яке хочете задоволення. Хочете застрілити мене — стріляйте.

Гордий. Я таки тебе, як собаку... *(Витягає револьвер)*.

Прокопенкова *(кидаючись)*. Дайте сюди револьвер! Чуєте?

Гордий. Ні! От же тобі! *(Стріляє)*.

Родіон хитається назад, але стоїть.
Гордий слабіє і, коли Прокопенкова кидається на нього й однімає револьвер, дає не перечачи.

Прокопенкова *(штовхаючи його до дверей)*. Ідіть! Ідіть швидше! *(На порозі з'являється злякана покоївка)*. Нічого, нічого, Катю. Тут непорозуміння... Я зараз, Олексій Захарович! Ідіть до мене.

Гордий і покоївка зникають у передпокою.

Прокопенкова *(швидко йде до Родіона)*. Ви не ранені? Ні?

Родіон. Ні.

Прокопенкова. Слава богу! Фу!.. *(Пауза)*. Але що ж це таке, Родіоне?! Що?! Як ви могли?!

Родіон. Значить, міг... Що ж, тепер кінець? Самі рішите, з ким іти?

Прокопенкова. Через що?

Родіон. Та через це ж...

Прокопенкова *(крутить головою)*. Ні, це нічого не міняє.

Родіон. Це? А що?.. А що?.. Чекайте! Значить, коли я рішу «ні», то ви будете зі мною?

Прокопенкова. О, ні!

Родіон. Як ні?

Прокопенкова *(різко)*. Так! Я піддалась легкодухості. Він погрожував убити себе. А я сказала, що вже обіцяла бути вашою жінкою. А коли ви, мовляв, одступитесь, тоді я...

Родіон. О-он як?

Прокопенкова. А я поїду звідси зовсім. І все питання буде розв'язане. Ні йому, ні вам. Це найкраще. Ну, а тепер я піду. Він, напевне, жде на вулиці. Щоб знов чого не вийшло. Бувайте. *(Простягає руку)*. А очі які у вас!.. І блідий ви який!.. Ляжте, заспокойтесь.

Родіон *(держачи її руку)*. Так поїдете зовсім? Ні йому, ні мені?

Прокопенкова. Поїду. Ну, бувайте.

Родіон. Ні, мені! Чуєте, мені! Скрізь вас найду. Скрізь! Через усіх переступлю! Хай хоч ще десять Гордих стріляються.

Прокопенкова. Добре. Пустіть руку.

Родіон. Чуєте? Чуєте? Ви — моя! Це буде, це мусить бути!

Прокопенкова *(слабнучи)*. Так? Ви так гадаєте?

Родіон. Я так знаю! Тепер напевне знаю. Ідіть. Ідіть, куди хочете. А завтра приходьте сюди. Так?

Прокопенкова. Не знаю.

Родіон. Ні, так? Так? Так?

Прокопенкова. Не знаю! *(Вириває́ться і швидко йде в передпокій).*

Назустріч входить Устина Марківна. Холодно відповідає на уклін Прокопенкової.

Родіон. А, мамо? От несподівана візита! Ти що така, ніби схвильована? Сідай. От тут краще.

Устина Марківна сідає, важко дихає, злісно шукає хустку в торбинці.

Родіон. Що трапилось? Ще що-небудь з Настею?

Устина Марківна. З батьком твоїм балакала. Цього досить, щоб... щоб... Ну що ж! Я не винна. Чуєш, ти? Я не винна. Боротьба так боротьба. Побачимо!

Родіон. Нічого, мамо, не розумію. Що сталось?

Устина Марківна. Сталось те, що Насті треба підписати вексель на двадцять тисяч. Це тобі відомо.

Родіон. Значить, вона таки рішила згодитись?

Устина Марківна. А що скажеш їй робити? Що? Як твій батько радить,— в содержанки йти? Так?

Родіон. Що ти, мамо?

Устина Марківна. Ні, що ви! Двадцять тисяч він не може дати здоровій дочці, а... Слухай, Родіоне. Він сказав, що в його, окрім твоїх грошей, нічого нема. Ти згоджуєшся дати Насті ці гроші?

Родіон. А я з чим буду?

Устина Марківна. Батько тобі дасть.

Родіон. Ні, коли я віддам Насті, не дасть. Ти сама це добре знаєш. Але, чекай, річ, власне, не в тому. Але чи варто Насті це робити? Вони не вживуться.

Устина Марківна. Це тебе не обходить. Це її справа. Не дівчинка. Находить, що це єдиний вихід? Хай. Ти згоджуєшся помогти їй?

Родіон. Чекай, мамо. Я теж збираюсь женитися, збираюсь... *(Зупиняється, стоїть непорушно).* Фу, чорт! Що це зі мною?.. Так, я теж збираюсь... збираюсь почати хороше, потрібне діло. І розміркуй сама, мамо: я ставлюсь негативно до їхньої злуки, переконаний, що вийде з цього тільки зло, що дитині вийде це на гірше. І от ти раптом приходиш і кажеш: оддай свої гроші, які тобі потрібні для хорошої справи і для... урядження сім'ї, на діло, якого ти не ухвалюєш і яке вважаєш шкідливим. Посуди сама, мамо, чого ти від мене хочеш. І я, розуміється, цілком згоджуюсь з батьком, який не хоче дати на це гроші.

Устина Марківна. Звичайно, ти згоджуєшся! Ще б пак! Але річ не в тім. А в тім, що ти повинен з шлюбом... трохи почекати.

Родіон. Почекати з шлюбом? Через що?

Устина Марківна. Через те, що у тебе погана спадковість.

Родіон. Погана спадковість? Що ти хочеш цим сказати?

Устина Марківна. Твій дід, батько твого батька, був... хворів на психічну хворобу. Він помер у психіатричній лікарні. Я вважаю за свій обов'язок сказати тобі це. Батько досі по легкодухості ховав. Але я вважаю... шкідливим далі ховати і гадаю, що ти згодишся з цим, знаючи твої погляди.

Родіон *(тихо, хрипко)*. Але ж батько — здоровий?

Устина Марківна. Та звичайно... Але сестри, які вдались у нього, Марія та Олімпіада, вони... не здорові...

Родіон. Марія? Значить, Марія не від рами!

Устина Марківна. Ні. Ми брехали вам. Вона незабаром вийде з лікарні. Це буває періодами. З Олімпіадою теж був легкий припадок. В цьому немає небезпеки, але... тобі треба почекати.

Родіон. І з Олімпіадою?.. Значить, і зі мною буде!

Устина Марківна. Ні, з тобою не буде, але треба...

Родіон. Ні, буде, буде! *(Чудно пильно дивиться на матір, не бачачи її)*.

Устина Марківна. Не буде, кажу тобі! Чуєш, Родіоне?

Родіон. Тепер я все розумію. Так, тепер я розумію. *(Моторошно посміхаючись)*. Знаєш, у мене бували галюцинації. І все, і все, значить... Значить, я — божевільний.

Устина Марківна. Родіоне! Слухай же, коли тобі кажуть...

Родіон *(схоплюється й майже бігає по хаті)*. Значить, я — божевільний... Значить, я — божевільний. Значить, я — божевільний.

Устина Марківна. Родіоне! Родю... Послухай!.. Родю!

Родіон *(зупиняється, озирається навкруги. Раптом дико, з жахом, в одчаю)*: Ма-а-мо! Ма-а-мо!

Устина Марківна *(кидаючись до нього)*. Родю, Родю, дорогий, бог з тобою! Послухай же, послухай, нічого в тебе немає, нічого! Присягаюсь тобі, Родю, дитинко моя!

Родіон *(опанувавши собою)*. Що я, що я!.. Дурниці! Цього не може бути... Я цілком здоровий... Галюцинації бувають і у здорових людей. Говорімо про щось інше. Не треба на цьому зупинятись. У мене сьогодні просто нерви трохи підняті. Я погано спав.

Устина Марківна. Правда, правда! Ти послухай, Родю, я питала у професора Іваницького. Він категорично запевняє, що ти не захворієш. Категорично!

Родіон. Професор Іваницький? Так?

Устина Марківна. Атож! А він же відомий. І коли б я сумнівалась, хіба б я сказала тобі? Сказала б? Ти вже з цього одного можеш бачити, що тобі нічого не погрожує.

Родіон. Так-так, розуміється. Дякую, мамо, дякую. Та я вже й не думаю. Все минуло. Ти прости мене. Мене раптом схопив безглуздий, скотячий жах. Я взагалі сьогодні збентежений різними ви... *(Застигає з безглуздим, розтерянним виглядом).*

Устина Марківна. Родю?!

Родіон. Що? Ні, це нічого. Зі мною часто це буває, що випадає думка. Це буває. *(Підводиться, тихо).* Так, мамо, я збожеволію... *(Іде, натикається на меблі й повертає в кабінет).*

Устина Марківна *(біжить за ним).* Родю! Родику мій! Господи, господи!

Тихо. Чути голоси з кабінету.
Входять Лобкович і Антипович.

Антипович *(благаюче, шепотом).* Тимофій Наумович! Не треба! Навіщо! Яка е стерность? Тимофій Наумович, ходімте додому!

Лобкович *(суворо).* Не можу, Антипович. Не можу. Дай мені спокій. Годі. Розумієш ти це слово: не мо-жу!

Антипович. Розумію, Тимофій Наумович, але ж не треба. Уб'єте ж ви його. Уб'єте ж! Та од одних ваших слів, од страху він... хворий стане. Тимофій Наумович!

Лобкович. Не можу, Антипович, повинен. Повинність моя, повинність. Урозумій же ти це! Та я ж загризу себе, коли з ним станеться потім, як він уже жениться. Він же мене навіки прокляне. А я й так, Антипович... Чого ти хочеш од мене?! Не можу! Іди собі звідси, іди!

Антипович. Тимофій Наумович!

Лобкович *(голосно).* Родіоне!.. Є хто-небудь? Родіоне!

Антипович. А, боже, боже!.. Тимофій Наумович!

Голоси в кабінеті. Входить Родіон і за ним Устина Марківна.

Родіон *(безживно).* Це ти, батьку? Здоров.

Устина Марківна зупиняється біля дверей кабінету. Лобкович пильно дивиться на них обох.

Родіон. Що дивишся так, батьку? Я поки що... все ще розумію.

Лобкович *(скажено до Устини Марківни)*. Ти сказала?! Ти сказала?!

Устина Марківна *(тихо, рівно)*. Сказала, Тимофію...

Лобкович. Як же ти сміла?! Як ти сміла?! Родіоне, не вір! Чуєш, не вір! Неправда! Це через гроші... вона хотіла, щоб я твої гроші оддав Насті. Це Настя послала її сюди! Не вір, Родю! Ти здоровий, цілком здоровий! Хлопчику, не вір!

Родіон. Батьку, батьку, не хвилюйся. Я не вірю. Я знаю: дурниці.

Лобкович. Я тобі кажу, не вір, Родю! Чуєш? Ти сам побачиш... Ух, ти! Ти! Пам'ятай!

Родіон. Тату, не треба. Це добре, що сказала. Так треба. Все одно.

Устина Марківна стоїть непорушно, суворо жде.

Лобкович. Та що «треба»? Ну, що «треба»? Що?

Родіон *(підходить, обіймає батька)*. Нічого, тату. Все дурниця. Не треба хви... *(Застигає з порожнім виразом і зараз же стріпується)*.

Лобкович. Що тобі!.. Що з тобою?!

Родіон. Це нічого. І це нічого! Все нічого, батьку! Будемо боротись, дурниці! Правда? *(Жалібно, криво, страдницьки посміхається)*.

Лобкович *(незграбно, незвично-ніжно, соромливо-стримано голубить)*. Розуміється, розуміється! Не треба тільки... той... Треба міцніше того... А головне, не вір, не вір! І все буде, як перше, як перше!

Устина Марківна опускається на стілець, кладе голову на спинку його й голосно, з одчаєм ридає.

Лобкович. Устино! Замовкни!.. Що ти робиш? Замовкни зараз же!

Родіон. Нічого, нічого, нічого, батьку. Нічого. Хай!

Лобкович. Замовкни ж ти!!!

Устина Марківна встає і йде в кабінет.

Родіон. Нічого, батьку. Нічого. Все нічого. Що там? Хай!

Лобкович. Хлопчику!.. Хлопчику мій! Не вір ти, не вір! Чуєш?!

Родіон *(стомлено опускається на стілець, дивиться в одну точку й байдуже говорить)*. Я не вірю, батьку.

Антипович одвертається і, витираючи очі, виходить.
Лобкович з загубленим виразом дивиться на сина.

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Кабінет Родіона. Праворуч — канапа. На канапі — подушка і плед. Ліворуч — великий стіл до писання, на ньому телефон. Так само, як і в вітальні, речі в непорядку. Ранок. У вікна б'є сонце. На них штори.

Родіон ходить по кімнаті, напружено думаючи.

Антипович обережно визирає з-за портьєри з передпокою й ховається.

Родіон *(зупиняється біля столу, деякий час стоїть непорушно, дивлячись в одну точку перед себе; потім лице йому немов здригується, й очі осмислено приковуються до чогось на канапі. З усиллям говорить перші слова)*. Знов?.. Даремно. Цілком даремно. Все одно не вірю. Будь ласка, скільки хоч. Ну, що ж? Так, ти галюцинація, й більш нічого. Я ж знаю, розумієш ти, знаю, що ти привид мій, привид, і плюю на тебе. *(Плює)*. Бачиш? І ти мені нічого. У тебе сьогодні навіть бородавка на виску, як у діда на портреті. Дурень, навіть цього не вмієш зробити. І ще хочеш злякать. Що ж ти мені можеш зробити? Привид ти! При-и-вид!! *(З жахом і люттю кричить останнє слово й кидається вперед до канапи)*.

Антипович *(заглядає, прислухається і швидко йде до Родіона. Неголосно, спокійно)*. Родіон Тимофійович, чай пора пить.

Родіон *(кидається до Антиповича, хапається за нього)*. Це ти, Антипович? Ти? От добре. Яка година, Антипович? Чого штори на вікнах? Підніми, Антипович. Розчини вікна.

Антипович. Зараз, зараз. Ви ж самі, Родіон Тимофійович, не веліли. А я зараз підніму штори. Деньок, Родіон Тимофійович, сьогодні спеціальний, душистий. От після чайку погулять собі підете. На лісапетику прокатаєтесь. Чого в кімнатах сидіть? Ач сонечко яке спеціальне! Га? *(Піднімає штори. Промені падають на підлогу снопами)*.

Родіон *(підходить до вікна)*. Правда, правда, як гарно! Піду гулять, неодмінно піду!

Антипович. Авжеж! Випийте кофійку та ідіть. Ніякої екстерності нема сидіть у хаті. А ми тут з Катею приберемо чистенько. Пожалуйте, Родіон Тимофійович, самуварчик вже давно піджидає.

Родіон. Зараз, зараз, Антипович. А дерева усі в цвіту... Все цвіте... От дерева, будинки, люди йдуть собі, собаки бігають... Все як слід. Правда, Антипович?

Антипович. Авжеж! Живуть собі.

Родіон. Живуть собі? Ну, то ми житимем! Чай, кажеш? Зараз, зараз! Катя там є? Вона там у їдальні?

Антипович. А де ж би їй бути? На своїм місці. Вона дівчина справна.

Родіон. Чудово. Я зараз... Непорядок тут у мене, Антипович. Ти вже поможи нам. *(Киває)*. Ага! А листа однесли?

Антипович. Однесли, Родіон Тимофійович. Панночка ще спали.

Родіон. Відповіді нема, розуміється?

Антипович. Ви ж казали ніякої відповіді не приймать. Панночка хотіли одвітить...

Родіон. Так-так! Дуже добре. І от що, Антипович: як прийде панночка Калерія Семенівна, так ти не приймай. Чуєш? «Нема вдома». Розумієш? І в квартиру не пускай. Каті теж скажи: «Нема дома». Розумієш?

Антипович. Розумію, Родіон Тимофійович.

Родіон. Ну, от. Нема вдома, та й годі. Коли буду — невідомо. Та вона сама знає, не питатиме. Ну, от. А порядок ми самі тут зробимо. Правда?

Антипович. І-і, пусте! Хіба це важко?

Родіон. От і чудово. І будемо собі жити. Правда? А ви вже думали, що я застрілюсь, отруюсь і таке інше? Так? *(Сміється)*. Е, нема чого, нема чого! А навіщо тебе до мене приставили? Га? Боялися самого на ніч лишити?

Антипович. Не через що таке спеціальне лишили, Родіон Тимофійович, а як квартира нова, і вам чи подать що, чи так щось. Катя — дівчина, неловко.

Родіон. Ну, розуміється! Досі було ловко, а тепер неловко. Ну, та добре. Я нічого. Смішно мені тільки. Чудаки ви. А я, може, розумніший за вас всіх. *(Сміється)*. А скажи, Антипович, як заслабла Марія? Га? Як?

Антипович. Ну, що тут, Родіон Тимофійович, про такі глупості розказувать. Ідіть краще чай пить.

Родіон. Чого ж глупості? Та ти чого боїшся? Ти ж сам бачиш, що я цілком спокійно питаю про це. Ну, розкажи, Антипович.

Антипович. Та нема чого розказувать. Ну, що тут розказувать? Ну, сиділа Марія Тимофіївна в гостиній. Ну, сиділа собі біля стіни, значить. Коли це як зірветься картина «Осінь в лісу» — пам'ятаєте? — ну, і впала. Провалила голову. Ну, от і весь вам розказ.

Родіон *(сміється, обіймає Антиповича)*. Ах ти ж, психолог! Навіть «Осінь у лісі». Оця сама картина і впала?

Антипович. Атож. Як зараз пам'ятаю.

Родіон. Диви! Хороша пам'ять. *(Серйозно)*. Ну, а ти мені по совісті розкажи. Байки покинь. Мати мені ясно сказала, що це вигадка. Мені, розумієш, як з мильним пузирем. Я здоровший за тебе. Ну?

Антипович. Та що ж я вам скажу?

Родіон. Ну, чи бували, наприклад, у Марії до того галюцинації, привиди?

Антипович. Не пам'ятаю... Ні, не бувало.

Родіон. Ну, та й сердиш ти мене! Ти вперто маєш мене за божевільного!

Антипович. Родіон Тимофійович! Бійтесь бога!

Родіон. Ну, так чого ж не хочеш говорити? А Родіоном, а не Родьою, чому раптом став звати? Чому?

Антипович *(здивовано)*. Як повсігда. Присягаюсь, не знарошне.

Родіон. Ну, розказуй! Пошану до мене почув? От і з цього видно, що маєш за сумасшедшого. Добре, добре. А я, як бачиш, щось не дуже похожий на нього. Навіть це помітив. А ти сам не помітив.

Антипович. Присяй-біг, не помітив, Родіоне... Родя Тимофійович!

Родіон *(сміючись)*. А бач? Бач? Ех, ви!.. Ну, а Ліма як? Що з Лімою було?

Антипович *(благаюче)*. Не питайте ви мене, Родіон Тимофійович! Брехать вам трудно, а правду тяжко мені із'яснять. Впослєдствії, як схочете, розкажу вам спеціально.

Родіон. Ну, бог з тобою. Так чай пить? Гайда чай пить! *(Іде, обертається)*. Гляди ж: панночку не пускать! *(Виходить)*.

Антипович. Слухаю, Родіон Тимофійович. А, боже, боже! *(Бере з канапи подушку і плед і виносить в передпокій. Вертається, іде до столу, озирається і пробує одчинить шухляди. Вони замкнені. Зітхає)*. А, боже, боже! *(Ходить по хаті, шукає ключа)*.

Входить Лобкович, озирається.

Лобкович. А де ж Родіон?

Антипович. Чай п'є. Чай п'є.

Лобкович. Ну, як?

Антипович. Нічого. Все благополучно.

Лобкович. Навіщо самого пустив чай пить?

Антипович. Нічого, Тимофій Наумович. Він веселий, спокійний. Не треба дуже на очі лізти. І так сердиться. «Ви,— каже,— за мною наблюдєнія робите, а я здоровший за вас усіх». Все замічає, Тимофій Наумович. Нічого, нічого, самого мало-мального такого в йому нема. Як повсігда.

Лобкович. Спав як?

Антипович. От тільки зовсім не спав. І вночі... неспокійний був. Плакав.

Лобкович. Плакав?

А н т и п о в и ч. Атож. Дуже плакав. Я не тривожив його, не входив, у сінях, он там за польтерою стояв і слухав. І кричав. А, боже, боже! Сидить ото, значить, тихо-тихо. Все нічого. Та раптом як закричить: «Ма-а-ма!» Та так же страшно та жалібно, як, бувало, хлоп'ям побачить щось страшне у темній кімнаті. І зараз же сам собі другим, своїм, теперішнім голосом: «Що я, що я!» Один раз я ввійшов до нього. Та тільки удаю, що нічого не чув, а так ніби зі сну щось почувалось мені, чи не подать води. Щоб соромно йому не було. А другий раз так тільки в сінях покашляв, щоб голос людський подать йому.

Л о б к о в и ч. А... розмовляв?

А н т и п о в и ч. З привидами? Розмовляв. Я їх жену: то кашляю, то ніби за чим увійду. Та це все нічого, а от що: пляшечка у його якась є, каламарчик такий манесенький. Все він його в руках крутить. Боюсь, чи нема чого... недоброго в каламарчику тому?

Л о б к о в и ч. Нюхає?

А н т и п о в и ч. Та от в тому й штука, що не нюха нічого. Тільки держить та дивиться на нього. Задумається і довго сидить так, а потім знов крутить, дивиться, говорить щось про себе, а що саме, не дочуваю.

Л о б к о в и ч. Він у кишені в його?

А н т и п о в и ч. Та де! — не в кишені. У столі. Це я теж запримітив. Все в стіл ховає. Міг би в кишеню покласти, пляшечка малесенька,— ні, кожного разу в стіл. І ні разу не виймав пробочки. От у цім ящику. Замкнене.

Л о б к о в и ч. Треба вкрасти, Антипович. Неодмінно!

А н т и п о в и ч. Та як? Ключ треба підібрати. Або в його вкрасти ключ? Я вже думав: уночі, як роздягнеться, візьму одежу й вийму ключ. Помітить, що пляшечка пропала? Помітить. Другу, таку саму підкласти з водою? Га? Так я думав.

Л о б к о в и ч. Правда, другу.

А н т и п о в и ч. Не інакше, як другу. Тільки б найти таку саму, сходственну.

Л о б к о в и ч. Це найдемо. Швидше тільки, Антипович.

А н т и п о в и ч. До ночі треба постараться. Вдень нічого, вдень йому легше. Сонечко побачив, людей, собачок, і зразу йому вияснилось. Веселіше й чай пішов пить. От тільки не пойму я, Тимофій Наумович, навіщо він звелів не пускать до себе панночку Калерію Семенівну?

Л о б к о в и ч. Звелів не пускать?

А н т и п о в и ч. А ні боже мій! Дома, каже, говори — нема.

Л о б к о в и ч. Був я оце в неї. Листа він їй написав. Ти одсилав?

А н т и п о в и ч. Я, я!

Л о б к о в и ч. Прощається з нею в листі.

А н т и п о в и ч. Прощається?

Л о б к о в и ч. Атож. Ну, ми з нею побалакали. Любить, видно, його.

А н т и п о в и ч. Любить?

Л о б к о в и ч. Любить. Так не одійде. Не така. Сказала, що зараз приїде сюди. «Одвойовувать,— каже,— приїду».

А н т и п о в и ч. А диви! Одвойовувать? А що ж, Тимофій Наумович, і одвоює. Хто-хто, а вона може. І це ви правильно, Тимофій Наумович, що до неї. Йому, може, страшніш усього, що од неї одказується. Це правильно. Е, вона воєвода! Одвоює!

Л о б к о в и ч. Так ти, звичайно, пусти, але йому щось вигадай.

А н т и п о в и ч. Та й вигадувать не треба. Аби прийшла, аби побачив її. Чого ж так і боїться, щоб не впустили?

Л о б к о в и ч. Ну, а більше чого?

А н т и п о в и ч. Приказав по телефону Миколу Івановича, жениха, значить, Ліми Тимофіївни для чогось визвать.

Л о б к о в и ч. Навіщо? Не знаєш?

А н т и п о в и ч. Не сказав. І Микола Іванович теж питали навіщо. Ну, обіцяли приїхать перед нівірсітетом. Зараз, мабуть. Ну, і знов же Настя Тимофіївна хоче бачить Родю. Питала, чи встав. Навіщо, не знаю.

Л о б к о в и ч. Не знаєш? У-у, поганка! Це вона, вона за все винна! Усе, за тим же! Їй діла нема, що людина гине, їй давай, їй. Ну, добре. Хай явиться сьогодні з векселями! Кажу: гроші Родіонові, він хазяїн. Так вона тепер до нього. Через його на мене. Мати вже не...

Входить Р о д і о н.

Р о д і о н *(побачивши батька, говорить весело, безтурботно)*. А-а, батьку! Здоров, здоров! Дякую, що зайшов. Ну, як справа?

Л о б к о в и ч. Нічого. Ти як?

Р о д і о н. Я? Я — чудесно! Знаменито спав, оце поснідав. Гулять піду або на велосипеді махну куди-небудь. А то Антипович мене тут зовсім заганяв своїм доглядом. Все підглядає, чи не закукурікаю або чи не лізтиму на стінку з піною в роті... Ну-ну, я жартую, Антипович. Я жартую. Я ж розумію: цілком натурально чекати від мене чогось такого після вчорашнього. Сам злякався вчора. Ну, як мама? Заспокоїлась?

Л о б к о в и ч. Заспокоїлась.

Р о д і о н. Ну, й чудесно. І не було чого хвилюватись. А що сказала, так це тільки добре. Принаймні, одної дурниці

не зроблю. А ти мені гроші, батьку, все ж таки давай. Давай, давай.

Л о б к о в и ч. Хоч сьогодні.

Р о д і о н. Дуже добре. Справи я все ж таки не покину. Та й взагалі — усе нісенітниця!.. Ну, піти погуляти, чи що? Ти куди? В університет?

Л о б к о в и ч. Ні, сьогодні не йду. Так вийшов...

Входить Н а с т а с і я, пильно вдивляється в Родіона.

Н а с т а с і я. Можна? *(Вигляд стриманий, похмурий).*

Р о д і о н. Можна, можна! Здорова, Насте, здорова!

Н а с т а с і я. Можна тебе на хвилинку?..

Р о д і о н. Хоч і на десять, Насте. До твоїх послуг. Секрет чи й при батькові можеш?

Н а с т а с і я. При батькові навіть краще.

Р о д і о н. Тим краще, коли краще. Про гроші балачка буде? Так?

Н а с т а с і я. Про вексель. Попрохай батька підписати вексель.

Р о д і о н. Таки хочеш іти до нього?

Н а с т а с і я. Хочу. Іншого виходу нема. Попрохай батька.

Лобкович встає, ходить, понуро мугиче.

Р о д і о н. Та невже іншого виходу немає? Жаль мені тебе, Насте. Нічого ж не вийде з цього.

Н а с т а с і я. Я грошей не прохаю. Тільки вексель підписать.

Л о б к о в и ч. Це все одно.

Н а с т а с і я. Ні, не все одно. Я не піду вже від нього. Розумієш? Не піду. А вексель тільки в тім разі пред'явить, коли піду.

Р о д і о н. Та ти ж сама казала, що він примусить тебе піти. Таке життя тобі зробить, що не видержиш і втечеш. І вийде те саме, тільки гроші пропадуть.

Н а с т а с і я. Не втечу! Не втечу, бо сама йду до нього, по своїй волі, свідомо. Знаю, що йду на розп'яття, як ти колись сказав. І через те не втечу. Хай робить, що хоче. Коли знатиму, навіщо робить, мені легше буде... Родіоне, ти повинен мене зрозуміти, ти ж стільки говорив про дітей. Для сина йду на розп'яття! Він же погубить його! Хай моє життя гине, а не дам хоч дитину загубить!

Р о д і о н. Підпиши, батьку.

Лобкович не відповідає, мугиче.

Настасія. Кажу, грошей не прийдеться платить. Знаю, на що йду. Знаю навіть, що буде гірше, ніж було. Але не втечу! Та повірте ж ви мені, повірте муці моїй!!!

Родіон. Підпиши, батьку! Підпиши!

Лобкович. Підпишу.

Настасія. Слово?

Лобкович. Сказав — підпишу. Якого ще слова?

Настасія. Добре. Дякую, Родіоне. Прощай. *(Простягає руку).*

Родіон. Бувай здорова, Насте. Бажаю тобі. Просто до нього йдеш?

Настасія. Так. До нього. Спасибі. Прощайте. *(Виходить, тримаючись рівно, урочисто, суворо).*

Родіон *(дивлячись їй услід)*. Дійсно, як на розп'яття пішла.

Лобкович. Ну, я теж піду.

Родіон. Чекай, разом вийдемо.

Лобкович. Мати хотіла до тебе зайти. Підожди її. Потім підеш. Зараз має бути.

Родіон. Ну, добре. А ти куди поспішаєш?

Лобкович. Невеличку справу тут маю. Хутко прийду. Бувай. *(Іде в сіни).*

Родіон. Швидше приходь! Бувай!

Лобкович. Антипович!.. Сказати треба...

Видко, як у сінях щось говорить Антиповичу. Той хитає головою. Родіон, наспівуючи та посвистуючи, бадьорячись, ходить по хаті: поглядає на вікна, переставляє меблі.

Швидко входить Прокопенкова. Прямує до Родіона, весело посміхається.

Родіон. Кіля?! Калерія Семенівна?!

Прокопенкова. Доброго здоров'ячка! Не ждали? Думали, так я вас і послухалась? Ну? Руку давайте! Ач який! *(Гладить його руку, пригортає її до грудей)*. Ну, чого так дивитесь? Думаєте, вашого Антиповича злякалась? Аякже! Взяла та й увійшла. Бо маю повне право! Ну?

Родіон. Навіщо?

Прокопенкова. Бо хочу! Хочу, от і все!

Родіон. Я ж писав...

Прокопенкова. А я читала! Прочитала та зараз же й пішла. Добре зробила? А писали ви дурниці. Чи той, простіть, любий, хороший, я не так сказала. Писали ви неправильно, під першим враженням. І я розумію це. Але не згоджуюсь, розуміється. Та ви самі вже, напевне, так не думаєте. Розходитись нам нема ніяких причин. Рішуче ніяких. А навпаки, розумієте: нав-па-ки.

Р о д і о н. Ну що ви! Що ви! Не треба цього казати, не треба! Не треба, не треба, Кілю, ради бога! Дуже добре, що прийшли, але більше нічого не треба.

П р о к о п е н к о в а. Та через що не треба? Через що? Вчора треба було, а сьогодні ні? Треба й буду.

Р о д і о н. Та хоч через те не треба, що я вас не люблю.

П р о к о п е н к о в а *(по мовчанню)*. Ви мене не любите?

Р о д і о н. Так, я вас не люблю. Цеї ночі я це виразно зрозумів і побачив. Не люблю.

П р о к о п е н к о в а *(сміється)*. Ух, як злякав! А коли ж ви розлюбили?

Р о д і о н. Ніколи не любив! Захоплювався, як говориться, це так, але не любив. Серйозно кажу. Вибачте за щирість.

П р о к о п е н к о в а. Охоче вибачаю. Але вибачте й ви мені за щирість, Родіоне: ви брешете. Але цього не треба, нема для чого.

Р о д і о н. Ні, не брешу. Любити можна те, що *знаєш*. А я вас не знаю. І не хочу знать. Не хочу.

П р о к о п е н к о в а. Через що?

Р о д і о н. Через що? Я вам писав. Через те... що нема для чого.

П р о к о п е н к о в а. Але ж нічого того, про що ви писали...

Р о д і о н. А ви звідки знаєте?

П р о к о п е н к о в а. Знаю. Про ваш стан давно знаю, про ваші галюцинації — так, навіть про галюцинації знаю!

Р о д і о н. Про галюцинації?!

П р о к о п е н к о в а. Атож. Антипович мені сказав. Я теж, знаєте, не дурна. Я збирала про вас відомості, перше ніж згодитись узнавати вас тут.

Р о д і о н. Неправда. Ви сьогодні це взнали. І з жалості говорите.

П р о к о п е н к о в а. З жалості до кого б то не було я не маю бажання губити себе! Знайте це. От дістала й від Гордого листа. Пише, що коли не відповім йому згодою, застрелиться. А я навіть зовсім забула відповісти, хоч вірю, що він може зробити цю дурницю. І відповім, що не згоджуюсь, хоч мені й жаль його. Ну? Жаліть? Чого ж до вас така, а до нього така жаліть? Згоджуюсь, хоч мені й жаль його. Ну? Жаліть? Чого?

Р о д і о н. Де цей лист?

П р о к о п е н к о в а. Не вірите? *(Виймає з торбинки листа, розгортає, дає)*. От читайте: «Чекаю відповіді. Ви розумієте, що після цього листа я мушу себе вбити. Врятувать мене може тільки ваша згода. Ваш О. Гордий». Ну?

Р о д і о н *(ослаблено сідає)*. Але ж через що?!

П р о к о п е н к о в а. Що «через що»? Через що до вас не те, що до нього?

Р о д і о н. Так. І чому сьогодні? Вчора ж ще не було?

П р о к о п е н к о в а. Не знаю — може, й було. Повинно було бути. Але сьогодні, після вашого листа, я зразу зрозуміла, що... ви — *той*. Зрозуміла через те, що ви в небезпеці. Не жаліть, а небезпека. Розумієте? І коли я побачила вас у небезпеці, я почула такий жах, таку тугу за вами, так уся всередині беззвучно закричала, що... що ніякого сумніву у мене не може бути. Ви — той. От і все.

Р о д і о н *(схоплюючись)*. Не треба так говорить! Не треба, не треба! Та ви ж цими словами страх що робите зі мною!

П р о к о п е н к о в а. Я роблю те, що каже мені моє велике чуття до вас, мій біль, моя любов.

Р о д і о н. Мовчіть! Та мовчіть же!!!

П р о к о п е н к о в а. Та чому мовчать?! Чому?!

Пауза.

Р о д і о н *(тихо)*. Та тому, що я тепер мушу вбити себе! Мушу. Чуєте? Жити тепер я вже не можу. Розумієте ви це?

П р о к о п е н к о в а. Вбити себе? Тепер? Іменно тепер?

Р о д і о н. Так, іменно тепер... Іменно тепер. Поки я не знав, що ви мене... що у вас є чуття до мене, я... я міг жити. Як-небудь, але жить. А тепер... А тепер хіба можливий наш союз, про який я стільки... Союз рівних, творящих, будуючих свою любов, свій шлюб? Хіба це тепер можливо? Яка ж тепер рівність, творчість, коли буде страх, жаліть, брехня кожну хвилину. Та це ж буде те саме розп'яття! Господи, як же мені жити тепер? Як? Де взяти сил жити і знати, що ви... що я... Кілю, благаю вас життям своїм: поможіть, скажіть, що ви не любите мене, з жалості, що я гидкий вам, що я... Ну, скажіть, скажіть! Я не ображусь, мені буде боляче, але легше. І я буду... я зможу... Кілю, як ви не розумієте, як не розумієте?

П р о к о п е н к о в а. Родю, дорогий мій!..

Р о д і о н *(скажено)*. Мовчіть!! Не смійте так говорить зі мною! Дегенерат я, а не Родя! Розумієте? Жаліть мене прийшли? Рятувать? Від чого рятувать? Коли вам *по-людськи* жаль, то вбийте мене! От жаліть, так!.. Та я ж і без вас підлий, і без вас! І без вас я вже брешу собі, ховаю правду. *(Кричить)*. Я — божевільний! Чуєте? Божевільний, наслідственно хворий! Усі мої екстази, підняття, безсонниці — хвороба, а не... *(сміється)* любов. Я думав — любов! Ніякої любові

мені не треба тепер! Нічого не треба! Край всьому... І я, і я, виявляється, всього-на-всього паршивий дегенерат! А я хотів творити життя, любов, сім'ю... Я! Я?! Хотів родити «сильних, здорових, нових» дітей!.. Ви! Розумієте ви, на що ви могли наскочить? Га? Почуваєте ви цей жах? Га? І розумієте ви, на яке злочинство ви тягнете мене? Розумієте?.. Ідіть звідси! Ідіть швидше! Швидше, швидше!

Прокопенкова *(спокійно)*. Ні.

Родіон. Ні?

Прокопенкова. Ні.

Родіон. А чого ж ви хочете? Мучить мене?

Прокопенкова. Щоб ви спокійно вислухали мене.

Родіон. А навіщо мені спокій?

Прокопенкова. Щоб зрозуміти.

Родіон. А розуміть навіщо? Навіщо ме... Що це? Чуєте?.. Гомін якийсь... Ніби крик юрби.

Прокопенкова. Я нічого не чую.

Родіон. Так?.. Умгу!.. Значить, це я чую. Добре. Слухайте: ну чого ви хочете від мене? Щоб я став падлюкою? Поганим боягузом і злочинцем? Так? Чекайте! Ви хочете переконати мене, що я не хворий і маю право родити... дегенератів? Так? І це ви, ви хочете?! Ідіть до Гордого, до Вукула, до кого хочете, але звідси тікайте. Чуєте? Ви ж розумієте, що мені треба спершу падлюкою стать, а потім бути мужем і батьком. Розумієте ви це?!

Прокопенкова. Ні, не розумію!! Я тисячу червоноликих здоров'яків не візьму за одного такого хворого, як ви! Ви це розумієте? І як ви можете говорити про це? Як смієте? Хіба я похожа на тих, яких беруть заміж? Хіба я сама не знаю, на що йду? Хіба я сама не вибираю, не шукаю, не оцінюю? Хіба я не хочу чесно й свідомо родить дітей?!

Родіон. Так. І от через те ви й повинні...

Прокопенкова. Так, через те я й кажу вам: хочу вас! Правда, будуть й страждання, і страх, і тривога, але хіба щастя в безхмарності, в задоволеному хрюканню? Та ми ж творити його будемо, згадайте! Ми самі будемо робити наше щастя! Брехать? Навіщо вам брехать? Хіба ми не досить сильні, щоб казати правду одно одному, яка б вона не була?

Родіон. Тепер, може, й сильні, а потім? А потім, коли я почну слабнути? А я ж неодмінно почну, неодмінно! Коли гостро не заслабну психічно, то буду нікчемним, слабосилим. У мене перед очима приклад: Олімпіада. Шість років тому це була добра, чула, сміліва дівчина, революціонерка. А тепер? Тепер — це обідчива, але егоїстка. І мені ясно, через що така зміна. Оце саме мусить бути й зі мною. Необхідно.

Прокопенкова. Та чому необхідно?

Родіон. Господи! Та кажу ж вам: я — психічно хвора людина. Вдумайтесь же ви в це! Я ще тверезо думаю, але божевілля вже живе в мені. Уже є воно, я почуваю його всією істотою своєю, я жду його. От я балакаю з вами, а сам уже прислухаюсь, як воно підкрадається до мене. От-от, і в цю мить по мені йде хвиля жаху. Мороз, мороз... от тут, по руках... Уночі сиджу, й раптом хвиля котиться, котиться, ось-ось щось лусне в голові, й мозок мій розіллється вогнем божевілля... Хіба я цього не помічаю?.. Бачите, зблідли? Бачите?

Прокопенкова. Ні, я нічого... Я тільки...

Родіон. А що ж далі буде? А галюцинації? Дідок мені з'являється. Маленький, сивенький, з гострими, от такими губками... *(Кашляє, поспішно хапає за руку Прокопенкову)*. Нічого, нічого... Мороз іде по тілі, але він не явиться. Він з'являється, як я сам. Сидить і посміхається, хитро, паскудненько, ласкаво. І не так сам він страшний, як чекання його, як той мент перед тим, коли він з'явиться. Жах дикий, іменно — божевільний, кричащий обхоплює. Це страшніш усього. От я вже боюсь, боюсь, що він прийде! Кілю, я боюсь! Він тут, він зараз...

Прокопенкова. Родю, Родю, нічого нема! Родю, дорогий!

Родіон. Кілю, спаси мене! Він ззаду, він ззаду... *(Кричить)*. А-а-а!

Прокопенкова *(обхоплює його голову, тре виски, цілує)*. Родю, Родю, не треба!

Родіон *(зразу опадає, немов очутившись від власного крику)*. Фу, що це зі мною?! *(Встає, ходить)*. Господи, яка гидота! Простіть, Кілю. Цього не повинно було бути, я міг утриматися...

Прокопенкова. Сядьте сюди. У вас попсовані нерви, й більш нічого. Я сама могла так само закричати, як ви. Та трохи й не закричала. Нічого дивного нема: кожний закричить, як почне розмальовувати. Не треба, насамперед, думати про це. Не треба.

Родіон. Так, коли думаєш... *(Задумується)*.

Прокопенкова *(бере його за руку)*. Треба тільки полічитися, та й годі. Давайте поїдемо за кордон, поживемо десь в здоровій місцевості, спокійно, тихо, й нічого не буде. Правда?

Родіон сидить, стиснувши голову руками, не чуючи.

Прокопенкова. Правда, Родю? Слухай, любий, хороший мій. Слухайте, що я вам...

Р о д і о н *(раптом, буйно схоплюючись)*. Так ні ж! Ні! Цього не буде! Не скоряюсь! Чуєте: не скоряюсь! Кілю, хочете бути моєю жінкою? Хочете?

П р о к о п е н к о в а. Хочу!

Р о д і о н. Не боїтесь родити зі мною дітей? Ні? Я той? Той? Твердо вірите в це? Не боїтесь?

П р о к о п е н к о в а. Нічого, не боюсь!

Р о д і о н. І не бійтесь! Не бійтесь, кажу я вам. Я-ак?! Маючи свідомість, волю, маючи цю колосальну силу, ми можем чогось боятись?! Нічого не боюсь! Не вірю! От стіл, вікна, дерева, небо! Ось та, яку я люблю. Отже, мої думки чисті, ясні, здорові. В чому ж річ? В чому? Ні, годі! Годі! Більше про це не думати. Так? Давай балакати про щось інше.

П р о к о п е н к о в а. Так-так, про інше. Слухай, навіщо ти хотів сьогодні бачити Миколу Івановича?

Р о д і о н. Миколу Івановича? *(Зразу хмарніє; мовчить понуро)*. Хочу сказати йому, що Олімпіада хвора й що він не повинен женитися з нею.

П р о к о п е н к о в а. Та-ак?! Миколі Голубцю ти хочеш це сказати? *(Сміється)*, Ну, знаєш! Голубцеві він хоче сказати такі речі! Та хіба йому сестра твоя чи діти потрібні? Та це ж найпаскудніший з доцентів, кар'єрист і підлиза. Всі студенти кажуть. Дай ти йому спокій. Не до таких треба звертатись.

Р о д і о н. Та невже він такий?

П р о к о п е н к о в а. Препоганий суб'єкт!

Р о д і о н *(хмуро)*. А він прийде. Що ж я йому скажу, для чого прохав зайти?

П р о к о п е н к о в а. От дурниці! Скажи, що хотів сказати одну річ, та потім рішив, що він не вартий того. Та й край.

Р о д і о н *(сміється)*. Так і сказати, що не вартий?

П р о к о п е н к о в а. Так і скажи.

Р о д і о н *(глибоко зітхаючи)*. Кілю! Невже помилування? Га? Невже? У мене в цю мить такий стан, який, мабуть, буває у присуджених до смерті й помилуваних. В перший час помилування. Ще стоять в душі тіні жаху, ще все пам'ятається, але вже й спалахує щось ясне, яскраве. Знаєш, Кілю, поїдемо кудись, де багато-багато сонця. Кажуть, в Єгипті чи в Алжірі воно завсігди є. Добре? І будемо жити. Тільки дітей у нас не буде, поки все не стане ясно-ясно. Так? Так?

П р о к о п е н к о в а. Так! Ми зробимо все, що в нашій силі.

Р о д і о н. Чудово! Їдемо. *(Пауза)*. Страшенно дивний стан весь час: я ніби трісочка на хвилях. То зносить угору, на самий гребінь, і все блискає в душі, кричать від радості хочеться. То шпурляє тут же вниз, в сіру ковбаню. От і цю мить.

Уже туга. Страшенна туга! Слухай, Кілю, а чи не легкодухість це? Не підлота моя, що я згоджуюсь? Уступка ж, уступка! Це ж не те, про що я мріяв! Я ж брешу собі! Га? А це ж найстрашніше, коли брешу собі. Краще смерть, ніж брехня собі! Краще вбити себе, ніж... Кілю, я ж брешу, брешу! Га?

Прокопенкова. Родіоне! Ти що обіцяв? Годі. З тим усим покінчено. Держись на гребіню. Навіщо ж воля у тебе? Родю?

Родіон. На гребіню? *(Обнімає)*. Спасаєш? Спасаєш мене чи сама віриш? Віриш?

Входять Голубець і Ліма.

Родіон. А, Микола Іванович!.. І Ліма?

Прокопенкова. Родіоне, не треба! Добре? *(Виходить наліво, киває головою гостям)*.

Голубець *(ввічливо)*. Виконую обіцяння, Родіоне Тимофійовичу. Я люблю точність. Моє поважання.

Родіон. Дякую. Сідайте. Але я... знаєте... Я, власне, прохав вас самих зайти... Та й річ, про яку я хотів говорити, вже не... Вибачайте, Миколо Івановичу, я сьогодні трохи... той...

Голубець. Я розумію, я розумію. Будь ласка.

Ліма. Чого мадемуазель Прокопенкова втекла?

Родіон *(сидить, похмурившись, думає, не чує її)*. От що, Миколо Івановичу... Я хотів з вами побалакати на таку тему... Лімо, ти не можеш вийти на хвилинку?

Ліма. Ні.

Родіон. Чому?

Ліма. Я можу знати все, що торкається мого будучого чоловіка.

Родіон. Звідки ти знаєш, що це твого мужа торкається?

Ліма. Чую. І маю право знати все.

Родіон. Ах, зараз же це «право». Ну, коли право, то прошу! От що, Миколо Івановичу... Ліма, вийди, я тебе прохаю!

Ліма. Ні! Але коли ти...

Родіон. Добре! Для тебе ж буде корисно. Прошу. Вам, Миколо Івановичу, відомо, що у нас погана наслідственність?

Голубець *(встаючи)*. Ви про це? В такому разі не турбуйтесь, Родіон Тимофійович: Тимофій Наумович сьогодні все мені сказав. Я лишаюсь при своїому. Це справи нітрошки не міняє.

Ліма. Яка наслідственність? Що таке?

Голубець. Нічого, Лімо. Потім я тобі поясню. Дуже я вам дякую, Родіоне Тимофійовичу. Це все, що ви хотіли мені сказати?

Родіон. Так, це все.

Голубець *(Лімі)*. Бачиш, нічого небезпечного й протизаконного нема. Вона боялась одпустити мене самого, думала, що ви будете запрошувать мене в нелегальне товариство. Ну, до приємного побачення. Я поспішаю.

Родіон *(посміхаючись)*. До побачення. Значить, вас це не турбує?

Голубець. Родіоне Тимофійовичу! У кожного своя наслідственність. Я трохи знайомий з вашим відношенням до цього питання, але находжу його... занадто, як би сказати, експансивним. Бувайте здоровенькі!

Ліма. Всього доброго, Родю. Як ся маєш?

Родіон. Бувайте. Дуже добре себе маю.

Ліма і Голубець виходять.

Родіон *(швидко ходить по хаті, потім кличе)*. Кілю!

Прокопенкова *(входячи)*. Ну що?

Родіон *(злісно сміючись)*. Нічого. Сказав. Але він не боїться. Він цілком свідомо готовий засмічувати людськість своїми дітьми. Не злочинець? Ні? Спокійно і безжурно. Ради якогось десятка тисяч рублів. А сам писатиме статті й читатиме лекції про добро, правду, Спінозу, Канта, красу, справедливість. Та яка ж правда й добро можливе, коли ми, падлюки, засмічуємо життя? Ми даємо людськості дегенератів і тут же гаряче балакаємо про красу, правду, справедливість! А я? А я сам? Не такий же хіба? Ні?

Прокопенкова *(сильно, гнівно)*. Ні! Ти хочеш бути іншим, а ці не хочуть! Годі!.. Ти сам раз у раз казав, що в цьому вся різниця. Годі, годі! Я не хочу більше. Ти дав слово. Не думай і не говори про це. Я сказала Каті, щоб вона нікого не пускала. Я хочу побути з тобою без цих візитів. Добре? Ходім, сядемо... Ходім. Сядемо, поговоримо. Отак... Ну, посміхнись, і годі. Дивись,сонце яке! А в Єгипті? Га? Подумай: беремо паспорти, їдемо по чужих краях, городах. Щодня разом і серед усього світу. І ти мій, мій без кінця! Ввесь мій! *(Обіймає, цілує)*. Мій!

Родіон. Кілю! Кілю! Що ти робиш зі мною? Що ти робиш зі мною?

Прокопенкова. Люблю тебе! Чуєш? От і роблю. Люблю, люблю! І нікому не віддам! Нікому, нічому, ніколи, нізащо!

Родіон раптом обнімає її й бурно, жагуче цілує. Потім спускається перед нею на підлогу й жадно цілує ноги, сукню, коліна, руки, хустинку.

Прокопенкова *(заплющивши очі)*. Так... Так... Так... Так...

Родіон. Моя?.. Моя?..

Прокопенкова. Твоя! Вся, вся твоя! Нікуди не піду! Ні на хвилину! Чуєш? Чуєш? От, зараз посилаю Катю за своїми речами. Хай все кладе в купу, запхне в скриню й везе сюди. Я ні на мент не піду звідси. І зараз же, зараз, негайно! Де в тебе чорнило? Записку хазяйці! *(Біжить до столу).*

Родіон. Потім, Кілю, потім! Іди до мене!

Прокопенкова. Ні! Я хочу бути тут уся! Щоб ніде ні частинки мене не було! Тільки з тобою! Іди сюди.

Родіон підходить.

Прокопенкова *(пише й говорить).* «Прошу подателю цеї записки видати мої речі. К. Прокопенко». Та й усе. Здивується, але більше писати зараз не можу. Нехай!.. Тепер до Каті! Хай негайно іде. Негайно! *(Вибігає наліво).*

Родіон *(з посмішкою ходить. Зупиняється, думає. Лице здригається мукою, одчаєм. З жахом вривається).* Ма-а-мо! *(Злякано стихає, озирається й ніби щось одгортає од голови руками. Потроху затихає, сідає й сидить задубіло. Помалу підводить голову і вмить зо всеї сили б'є себе рукою по лиці).* Падлюка!! Падлюка! *(Схоплюється, напівбожевільно, скажено).* Ні!.. Ні-ні! *(Хапливо, щохвилини озираючись на двері, одмикає шухляду столу, виймає каламарчик, одкубрює його, не перестаючи бурмотіти «ні-ні-ні-ні»).*

Входить Прокопенкова.
Родіон озирається.

Прокопенкова *(побачивши його лице, кричить).* Родю!! *(Кидається до нього).*

Родіон схоплюється на ноги, кричить «Ні!!» і випиває. Робить не то здивовано, не то з жахом «А?!» і падає на підлогу.

Прокопенкова. Родю! *(Сіпає його, термосить).* Ан-ти-и-пович! Антипович!

Антипович вбігає з запискою в руці... Спочатку з жахом скрикує: «Ой», потім довго кричить: «О-ой» і кидається до Родіона.
Прокопенкова безсило опускається на підлогу біля Родіона й ридає.

Завіса

ГРІХ

**Драма
на три
дії**

ДІЙОВІ ОСОБИ

Марія Андріївна Ляшківська.
Ніна — її подруга.
Іван Чоботар — чоловік Ніни.
Олена Карпівна — тітка Ніни.
Ангелок, Михась } товариші Івана.
Середчук — батько Михася.
Сталинський — жандармський підполковник.
Ніздря.
Вахмістр.
Пристав.
Жандарми, поліцаї, двірник.

ДІЯ ПЕРША

Затишно обставлена кімната. Вікна на вулицю. Двері: на балкон, у передпокій, у сусідні кімнати. На столі наготовлено до чаю.

В хаті Марія й Ніна.

Марія — років 26, волосся темно-русяве, колір лиця рівно-білий, рисунок уст чіткий, тонкий. Постать гнучка, ходить легко, але немов недбало. Манера балакати насмішкувата, гумористична: важко спочатку пізнати, коли глузує, коли говорить поважно. Одягнена в сіру сукню сестри-жалібниці. Лежить на канапі й задумливо грається шарфом.

Ніна — років, 24, біляво-золотиста, рожева, невеличка. Любить горнутись у що-небудь тепле й пухнасте, лежати клубочком на канапі і їсти солодке. В ній багато дитячого, ясного, але вона, знаючи про це, свідомо підкреслює ці риси й кокетує ними. Сидить за столом, загорнувшись у велику хустку, п'є чай, вибираючи на столі що-небудь смачне, й по-дитячому зі смаком їсть, запиваючи чаєм.

Марія *(ліниво)*. Котра година, Муфто?

Ніна. А я знаю?

Марія. А ти що-небудь взагалі, крім поцілунків з Іваном, знаєш?

Ніна. Одчепись від мене.

Входить Олена Карпівна.

Олена Карпівна — років 38, стара дівка, суха, тонка, ходить і тримається рівно, рушає з місця ніби прожогом, любить прибирати величні пози, образлива.

Олена Карпівна *(стає в викликаючу позу, закинувши голову назад, говорить)*. А дозвольте спитати, хто це з вас брав лампадку в мене й не поставив її на місце? І для чого, для якої потреби її чіпали?

Ніна *(швидко)*. Я, тіточко, не брала. Їй-богу, не брала!

Марія. Я. Я брала.

Олена Карпівна. Навіщо?

Марія. А я, Олено Карпівно, не мала сірників та закурила з неї цигарку.

Олена Карпівна *(ошоломлено)*. Цигар... З лампадки?

Марія. Атож.

Пауза.

Олена Карпівна. Як же у вас такий вчинок називається?

Марія. Закурити цигарку з лампадки.

Олена Карпівна *(велично до Ніни)*. Ну, після цього, моя дорога, я вже, як собі хочеш, лишатись у тебе не можу. Я не дозволю глуму над собою й над моєю релігією! Я вже не кажу, що це такий гріх, який... Ну, я про це в присутності деяких осіб балакати не буду. Не бажаю балакати.

Марія *(встаючи й ліниво прямуючи до дверей)*. Ви, Олено Карпівно, не турбуйте себе даремно,— я на цьому тижні виїжджаю на фронт. *(Виходить)*.

Олена Карпівна *(здивовано й стурбовано)*. Що це значить? Я її образила? Вона це серйозно чи жартує?

Ніна. Ай, тіточко, хіба ж ви не знаєте Марії? Хто її впізнає, чи жартує, чи серйозно? Нічого вона мені про фронт не говорила.

Олена Карпівна. Значить, через мене. Але ж ти сама подумай: з лампадки цигарки закурювати! Я думала, що вона цілком щиро говорила вчора про те, що вірить у бога, й раптом... А чого вона в монастир їздить, ти не знаєш?

Ніна. Нічого я не знаю. Дайте ви мені спокій з вашою Марією.

Олена Карпівна. Та яка ж вона твоя близька подруга, коли ти про неї нічого не знаєш? У нас в інституті...

Ніна. Ах, тіточко, то в інституті, а це...

Олена Карпівна. Ну, коли ти не хочеш балакати взагалі, то, розуміється, мені нічого іншого не лишається, як піти собі...

Ніна. Ну, а я ж кажу вам, що нічого не знаю.

Олена Карпівна. Так, ти таки, справді, здається, нічого не знаєш. Це я починаю бачити виразно. А чого вони раз у раз сваряться, твій Іван і Марія?

Ніна. А я знаю? *(Раптом вередливо)*. І чого ви всі до мене сьогодні причепились? І Івана ще й досі немає. Ну що це таке, справді! *(Виходить)*.

Олена Карпівна *(винувато й ображено)*. Я ж нічого злого не хотіла сказати. *(Виходить за Ніною з ображеним виглядом)*.

Якийсь час нема нікого. Входять Марія й Михась.
Михась — молодий хлопець, років 21—23, студент, чорнявий, з маленькими, тоненькими, як ниточка, вусиками; тримається рівно, трохи напружено. Дуже соромливий.

М и х а с ь *(увіходячи за Марією, оглядається по хаті)*. Їх що, немає? *(Старається не дивитись на Марію)*.

М а р і я. Ба є. Хіба не бачите? *(Показує рукою по кімнаті)*.

М и х а с ь *(через соромливість і молодість силкується бути суворим, поважним)*. Дивно, що так забарились. Це щось навіть непевне. *(Раптом суворо)*. Біля вашого будинку стоїть шпик.

М а р і я *(вдаючи надзвичайно вражену)*. Та невже? *(Сміється й ловить його за руку)*. Ну, скажіть, Михасю, чого ви зі мною раз у раз такий суворий та поважний? Можна подумати, що вам років шістдесят.

М и х а с ь *(соромливо випручує руку, бурмотить)*. Я зовсім не суворий. Мене дуже турбує, що їх досі немає. Я боюсь, що їх арештували.

М а р і я. Дурниця. А як арештували, посидять.

Михась здивовано швидко зиркає на неї.

М а р і я. Розуміється! А що ж їм більше робити? *(Посміхається)*. А ви дуже будете скучать за мною, як вас заберуть? Га? А в тюрмі, знаєте, страшно гарно скучається за кимнебудь. Як гадаєте, будете? Чи, мабуть, і не згадаєте ніколи? *(Бере за руку і з цікавістю й тонкою посмішкою слідкує за Михасем)*.

М и х а с ь *(обережно визволяючи руку, удаючи заклопотаного)*. Треба піти на вулицю, постежити за тим типом. *(Хоче йти)*.

М а р і я *(зупиняючи за плече)*. Чого ж ви не відповідаєте, коли вас питають?

Михась мовчки дивиться на неї, хоче щось сказати й повертається йти.

М а р і я *(не пускаючи)*. Е, ні, не пущу. Відповідайте. Ну? Будете скучати?

М и х а с ь *(суворо)*. А навіщо?

М а р і я. Треба. Ну?

М и х а с ь. Серйозно, треба піти на вулицю.

М а р і я. Ну добре, бог з вами. А ви скажіть от що: чи то правду кажуть, що ніби ви ще не знали... гріха кохання й не любили ще ні одної жінки? Га?

Михась, дуже зніяковівши, хутко виходить.
Марія сміється йому навздогін, потім зразу стає серйозною і швидко йде до вікна, з тривогою дивлячись на вулицю.

Н і н а *(входить. Сонним голосом з дитячими вередливими нотками)*. Ну що ж це таке, їй-богу! Коли ж вони прийдуть!

Я спать хочу... І самовар захолонув... *(Бере з столу коробку з пастилою*[1]*, неохоче, в'яло пробує, потім їсть охотніше, далі бере з собою коробку, жвавенько йде до канапи, затишно з ногами умощується на ній і починає їсти пастилу)*. Марусю, хочеш пастилі?.. Що ти там дивишся?

М а р і я *(навшпиньки, з таємним, ледве помітним голосом з посмішкуватим виглядом підходить до неї)*. Там шпик.

Н і н а *(злякано)*. Ма-ма... *(Схаменувшись)*. Неправда. Ти лякаєш мене. Ну, скажи швидше, що лякаєш, ну, скажи!

М а р і я. Їй-богу, шпик. Подивись сама. От підійди до вікна. Стоїть на другому боці вулиці й дивиться на наші вікна. Йди, подивись.

Н і н а. Ой, нізащо! Ти думаєш — він за нами?

М а р і я. А за ким же? Спеціально за тобою... Ах ти, Муфто моя! Ніяких шпиків там немає. Їж пастилю й дай мені шматочок.

Н і н а. Ну, Манька погана! У мене в пучках комашки позалазили, так ти мене перелякала. Не дам за це пастилі. На, на! А правда, що нема шпика? А чого Йвана так довго немає? Чого?

М а р і я. А ти думаєш, що його впіймав отой шпик та й не пускає? Зараз прийде, їж, кажу, пастилю. Ах, Муфто! Ти таки справжня муфта! Така ти вся тепла, затишна, м'якенька... Сховала в себе Йвана і трусишся тепер, щоб не відняли.

Н і н а. Я помру, як його арештують.

М а р і я. А як одіб'ють?

Н і н а. Хто?

М а р і я. Ого, мало охотниць на таке золото знайдеться? Ну, хоч би я перша?

Н і н а. Ну, як такі будуть одбивать, то я не боюсь. Хай усі жінки будуть з ним такі, як ти. Знаєш, я, їй-богу, часом боюсь, щоб ви коли-небудь з Іваном не побились.

М а р і я *(сміючись)*. Та ну? Гм. Може, й поб'ємось коли-небудь. *(З нудьгою, схованим неспокоєм потягається, раптом)*. Муфто. Ідьмо зі мною завтра в монастир. Хочеш?

Н і н а. По що?

М а р і я. Там є один дуже інтересний монах. Він двадцять літ сидить в печері, прикутий за ногу до стіни. І по своїй волі нікуди не виходив. Подумай, Нінко, двадцять літ!

Н і н а. Уявляю, яке там повітря в тій його печері. Брр.

М а р і я. І уяви собі: ні разу за двадцять літ не стригся, не мився. Нігті оттакі, чорні, покривлені...

Н і н а. Ой, не говори. *(Одсуває пастилю)*.

М а р і я. Хотіла б ти, щоб у тебе такий красунчик закохався? Га?

Н і н а. Хай він тобі сказиться. Перестань, Марусю. Їйбогу, мене починає нудити.

М а р і я. А я б хотіла. Страшенно інтересна фігура! У сто раз інтересніша за твого Йвана. Ну, що твій Іван? *(Перекривляючи його, розтягуючи слова й роблячи ніби сонне обличчя)*. «Моя Ніночко, я вважаю, що кохання є приємна штука. Через те-е ти мене поцілуй два рази». Подумає, розміркує й поцілує два рази.

Н і н а. І неправда.

М а р і я. А печерний монах — зовсім інша річ. Я вже пробувала пускать йому чортиків очима, та монахи не дають. От цікаво було б, коли б він закохався та виліз зі своєї печери та й побіг за мною. Треба постаратись. У житіях святих диявол раз у раз буває в образі жінки. Страшенно приємно бути дияволом!

Н і н а. І ти могла б поцілувати таку страшну мацапуру?

М а р і я. В кожному разі, з більшою приємністю, ніж твого чистенького Йвана. Мацапуру я принаймні розумію. Тут жага, стихія, дикунство, екстаз. Він убив трьох людей і думає, що це такий гріх, який треба відмолювать усе життя. І він знає, що таке гріх. Розумієш ти? А твій Іван — святий, без гріха, солоденька мамалига, кваша, благообразний інтелігент, бездарна поміркованість, нездатна ні на який гріх. А значить, і ні на яку святість. *(Перекривлює)*. «Вибачайте, мої панове, я вважаю, що алкоголь є отрута для організму, й через те я не буду пить». Фе, гидота!

Н і н а *(з сльозами)*. Неправда, він ніколи нічого такого не говорив, бо сам любить випить. Ти з злості говориш на нього.

М а р і я. Ого! А чого ж я злощусь?

Н і н а. А я знаю? Ти ввесь час нікому не даєш спокою: ні мені, ні Йванові, ні тітці. Наче ми винні, що ти зраджувала свого чоловіка й він кинувся під німецькі штики.

М а р і я. Та я ж диявол, Муфто. Я от і твого чоловіка спокушу, а він кинеться під жандармський арешт. Побачиш.

Н і н а. Ти таки здатна на це.

М а р і я. Правда. А слухай, Муфто, а що, як Іван уже мій любовник, а я тільки навмисне оце дражнюся з тебе, щоб помаленьку підготовити тебе до цього? Га?

Н і н а. Забирайся собі геть. Я не хочу говорити з тобою.

М а р і я *(сміється)*. Ти часом не думала про це? Ні? Га?

Н і н а *(злякана)*. Ти неправду кажеш. Ти не смієш цього зробить.

М а р і я. Чому? Гріх, як каже твоя тіточка? Ах, Муфто ти тіточчина! Гріха на світі нема ніякого. Розумієш ти? Нема, пропав, помер гріх. Так ти й тіточці своїй скажи. Гріх зостався

ще в печерах у монахів та ще в печерних тіточок. А більше ніде нема. Їй-богу, Муфто. Поїдь на фронт, і ти переконаєшся зразу. Там за одну годину робиться стільки всяких чудесних гріхів, що всім печерним монахам і тіточкам не відмолить за мільйони літ. Лежить собі, наприклад, чоловік в рівчаку, держить у руках рушницю й «пах-пах» — убиває собі людей. Всяка ж тіточка тобі скаже, що вбивати — страшенний гріх. Або ось, вривається одна купа людей до других і — лусь! хрясь! бах! — убивають, грабують, насилують, катують. А потім сидять собі, сміються, п'ють, співають, вихваляються. А це ж великий гріх, Муфто, красти, грабувати, насилувати жінок. Правда? Як говорить про це тіточка? А скільки, Муфто, гріхів там робиться проти сьомої заповіді! Чоловіки зраджують жінок, жінки чоловіків, любовників; лікарі мають жіночі гареми, сестри-жалібниці мають чоловічі гареми, міняються, продають. А всяке інше? Мужні герої обдирають ранених товаришів, добивають їх, крадуть у мертвих, гризуться за крадене. І головне, Муфтонько, головне в тому, що нема в цьому ніякого гріха. Ніхто не думає зариватись у печери й по двадцять років не вмиватись через це. Той монах із своїми трьома вбитими перед любою якою-небудь сестрою з фронту — немовлятко, інститутка щодо гріховності. Та я сама вбила своїми руками з десять німців. І можу хоч зараз убити тобі кого хочеш і ніякого гріха не буду почувати. А ти мене лякаєш: «Не смієш». Я чоловіка свого під самим його носом зраджувала з близьким його другом, а ти — «не смієш»... *(Сміється)*.

Н і н а *(злякано)*. Марусю, ти серйозно чи жартуєш? Я боюся...

М а р і я. Розуміється, жартую, хіба ж ти не почуваєш? І жартом візьму та й заберу з собою на фронт твого Йвана. Га? І нічого серйозного в тому не буде. Хіба ж на світі є щонебудь серйозне? Плюнь, Муфто! Найсерйозніший чоловік, якого я бачила на світі коли-небудь, це є отой монах у печері. Але й той не вмивався двадцять літ. А сама я була серйозною, знаєш, коли? — як мені було год шістнадцять-сімнадцять. А особливо одного разу, як страшенно вилаяла Діву Марію за те, що вона не допомогла мені на іспиті. От коли ще жив гріх на світі. Аж сіркою пахло од жаху. Хотілось оддати себе на катування, на роздирання звірів, стояти цілими ночами голими колінками на камінні. Як отой монах. А тепер... «Не смієш». Ну, скажи мені такий гріх, якого б я не сміла зробити! Ну, скажи, Муфто!

Н і н а *(зі сльозами)*. Ма-аню, я не хочу... Перестань...

М а р і я *(сміється)* Боїшся? Дурненька Муфто, нічого в житті страшного немає. Нудно тільки. От це найстрашніше.

Обережний стук в двері.

Н і н а. Ой, хто там?

М а р і я. Ввійдіть. Це, напевне, той монах.

Входить С е р е д ч у к.

Середчук—невеличкий, худорлявий, старенький чоловічок, одягнений по-міщанському. На лиці весь час, навіть як говорить про серйозне, добра соромлива посмішка.

С е р е д ч у к. Звиніть, пожалуста, що з таким опозданієм клопочу вас. Я — Середчук, отєц Михайла Середчука, студента, котрий...

М а р і я. А, ви батько Михася. Дуже приємно. *(Вітається з ним).*

С е р е д ч у к *(незграбно, але дуже ввічливо потискує руку їй і Ніні).* Приятно познакомиться.

М а р і я. Сідайте, будь ласка.

С е р е д ч у к. Я до вас, звиняйте, по маленькому дєлу. Как, значить, мій син у неізвєсності, то я хотів би знать, де він знаходиться в настоящеє врем'я.

М а р і я. Як «де»? Ту, у городі. От тільки що тут був.

С е р е д ч у к *(помалу з полегшенням хреститься).* Ну, слава богу! Думав, що арештували вже.

М а р і я. А ви ж самі де живете? У селі?

С е р е д ч у к. Нє, тут же, в городі. Та — вже я вам по секрету скажу, тільки не говоріть йому — он трошки стидається мінє. Ви, говорить, папаша, не про... про-ле-таріат, а мєлкобуржуазний господін. Я, звиняйте, таких слов не особенно понімаю, я не вчений. Ну й стидається.

М а р і я. А ви ж чим занімаєтесь?

С е р е д ч у к. Я тепер занімаюсь по слюсарній часті. Кадась я був хорошим слюсарем, ну, тепер який уже там з мене слюсар. Та за слюсарство я уп'ять недавно взявся... Мєсяця два усього. А то в мене бакалейна лавочка була. Как почув, що йде старість, стало ломить руки, ноги, работать не в силах, ну, став шукать легшої роботи. Та й найшов лавочку. А Миші не спонравилось. «Ви, говорить, не пролетаріат і з народу кров смокчете». А яка там кров з тої лавочки? Як заробиш на харч, то й слава богу. Чесноє слово. Та ще многі просяться, щоб у борг дав. Просить, молить. Ну, бачиш, що біда. Бог з тобою: оддаси — оддаси, ні — ну то й так буде.

М а р і я. Ну, а Миша перестав сердитись?

С е р е д ч у к. Та будьто би перестав. І книжки став читать мені. Я, признаться, плохо понімаю, старий уже до книжок, ну, йому не показую. Поддакую, грішний чоловік. Тільки ви вже, пожалуста, йому не розказуйте.

М а р і я. Ну, що ви, що ви. Ми розуміємо. Ви дуже любите його?

Середчук. Та як же не любить? Один он у мене, нікого больше нема на світі. Уся моя втіха й надія. Якщо з ним, нехай його боронить бог, що-небудь станеться, то й мені жить нема чого. Кому я нужний і навіщо мені те життя тоді? Нагорювався, нажився упольні. Годі з мене. Так він, значить, тут? І не больной?

Марія. Ні-ні. Та він от-от має прийти.

Ніна. Ви посидьте у нас трошки, він зараз-зараз прийде. Може, чай будете пить? Я вам зараз... *(Хоче встати)*.

Середчук *(схоплюється, тривожно)*. Нєт, нєт, покорно благодарю вас. Я лучче пойду сібє. А то, як побачить мене тут, застидається. Я й одєтий скверно, і говорить з благородними не вмєю. І ви йому даже не говоріть, що я був тут. Пожалуста, я вже прошу вас. Він казав, що як уже дуже чогось нада буде, то щоб я по тетому адресу обратився. Ну, звиніть, пожалуста, що побезпокоїв. Спасибі вам, що заспокоїли. До свідання. *(Ніяково, незграбно прощається за руку)*.

Марія. Всього доброго. Коли треба буде чогось, заходьте!

Ніна. Бувайте здоровенькі, приходьте до нас.

Середчук. Спасибі, спасибі... до свідання... *(Кланяється посміхаючись, виходить)*.

Марія. От так «Миша». Ну-ну, я ж йому тепер задам...

Ніна. Ні, ти йому нічого не кажи. А то він од сорому забіжить безвісті. Бог з ним, він хороший.

Марія. Чекай, здається, гомонять, мабуть, наші приїхали.

Ніна *(схоплюється, біжить з хати, по-дитячому кричить)*. Наші! Наші! Чую голос Івана! Приїхали! *(Вибігає)*.

Марія, сама, схвильовано швидко чепуриться перед дзеркалом, хоче поправляти зачіску, але раптом сама себе спиняє: насмішкувато посміхається й кидає зачіску, як є.

Входять Чоботар Іван і Ангелок, несучи в руках: перший — велику валізку, другий — пакунок, загорнутий в папір.

Іван — високий, кремезний, з чисто голеним лицем, квадратовим, упертим підборіддям і добродушно-ласкавими очима; ходить, говорить і робить усе дуже повільно, розмірно, немов обдумуючи кожне слово й рух. Одягнений чепурно, з смаком, по-європейському, нагадує англійця.

Ангелок — дуже худорлявий, негарний, з немов вимоченим лицем, з сірим, кострубатим, неохайним волоссям, яке стирчить на всі боки. Одягнений дуже неохайно, недбало, штани короткі, брудні, обтріпані, піджак куций, сорочка брудна. Говорить теж обтріпаними, незграбними фразами, перестрибуючи з одної думки на другу. Але любить виставляти себе як головну особу в кожній акції.

Іван *(помалу пускаючи валізку на підлогу)*. Ну от. Так. Тепер добривечір.

Н і н а *(обнімає його, пригортаючись, лащачись)*. Поганий, поганий, чого так забарився?

І в а н. Не можна було, розумієш, раніш. І так добре.

Н і н а. А що тут таке? Можна подивитись?

І в а н. Зараз побачиш. *(З посмішкою)*. Перенеси чемодан ближче до світла й подивись.

Н і н а *(хапається за ручку валізки, хоче підняти й не може рушити з місця)*. Ой! Як це ти ніс його? Що тут таке важке?

А н г е л о к. Зараз побачите. Треба, Іване, той, швидше... Взагалі, як не... До ранку неодмінно. Іграшкам тут не місце... *(До Марії)*. Тут, розумієте, цілий клопіт вийшов. Я сказав, щоб Василь вдома сидів, а він той... пішов. Без нього неможливо було... А тут хазяйка, боїться. Ну, без Василя...

Н і н а. Що без Василя? Що? Я ніколи нічого не розумію, що говорить Ангелок. Іване, скажи йому, щоб він не говорив так коструба́то. І щоб не копався, як говорить, у своїх папірцях.

А н г е л о к *(говорячи, любить виймати у себе з бокової кишені папірці й щось заклопотано шукати серед них)*. А ви той... не той... не перешкоджайте. Ну, без Василя. Мусив сказати Йвану, щоб брав та ніс. Нічого не зробиш. І взагалі, щоб до ранку. Ну, треба починать. *(До Ніни)*. У вас ще одна лампа є?

Н і н а. А що буде? Навіщо?

І в а н. Так-так, лампу необхідно. Будемо складати прокламації. Тут друкарський шрифт і каси. Треба, щоб до ранку все було готово.

Н і н а. Ой, як це інтересно... І я буду складати?

А н г е л о к. Аякже, так і той... і будете.

І в а н. І ти будеш. А ви, Марусю, ще не зволили змінити свого настрою? Будете складати?

М а р і я. Ні, ще не змінила свого настрою й буду складати.

І в а н *(увічливо й гумористично вклоняється)*. Дуже приємно бачити таку постійність.

М а р і я *(так само вклоняється)*. Дуже рада, що роблю вам приємність. Це так рідко буває.

Н і н а. Ну, почали знов. Давайте швидше складати! Я хочу подивитись. Другу лампу треба? Ходімте, Ангелок, принесете. Чуєте? Чуєте, Ангелок? Беріть самовар, несіть за мною. Та покиньте ви свої папірці. От кара господня з цим чоловіком!

А н г е л о к *(посміхається з виразом вибачливості й вищості)*. Власне кажучи, вам слід би було інакше той... не гаяти часу. До ранку треба конче... *(Бере самовар)*.

Н і н а. Він так говорить, ніби на тиждень кудись виїжджає. Ой, Ангелок справжній! Та куди несете? Не в ті двері. Ой-ой! Мацапуро. *(Підпихує його в спину й виходить за ним).*

І в а н *(розпаковує валізку).* На шість годин ранку треба встигнути. Гм, навряд. Це так що, мабуть, навряд. *(Робить дуже повільно, розмірено).*

М а р і я *(стоїть біля нього і з посмішкою слідкує за його рухами. Перекривляючи його, розтягуючи слова).* Чому ж не встигнете? Ви з такою експресією, так блискавично все робите, що аж в очах миготить од ваших рухів.

І в а н *(добродушно, ясно посміхається до неї).* Така вже, видно, вдача, Марусенько. Так, мабуть, бог дав.

М а р і я. Страшно цікаво подивитись, як ви обнімаєте жінок. Так само, як оце валізку розв'язуєте?

І в а н. Я можу показати, коли ви так цікавитесь.

М а р і я. Ох, подумаєш. Ви можете показати? Такий високоморальний, благочестивий, ідейний чоловік? Та ви хіба знаєте, що таке кохання? Уявляю собі, як ви обнімаєте... *(Показує, роблячи заклопотане лице).* Гм, так... А тепер отак-о. *(Сміється).* Страшенно палкий з вас любовник був би...

Іван мовчки пильно, серйозно дивиться на неї.

М а р і я. Ой-ой, не буду, не буду, не буду. Зараз нотацію, проповідь, акафіст буде читати. Ради бога, простіть, нізащо більше не буду.

І в а н. Гм. Якось все... чудно.

М а р і я *(перекривляє).* Гм. Якось і мені все це... чудно.

І в а н. Ну, добре! *(Починає жвавіше розв'язувати валізку).*

М а р і я *(з хитрою посмішкою слідкує за ним).* Тихше, Іване, тихше, ви шворки порвете. Куди ви так поспішаєтесь? Що з вами?

І в а н *(випростуючись).* А що з вами таке, скажіть ви мені? Га?

М а р і я *(раптом ступаючи до нього, швидко, гарячим шепотом).* Сказати? Га? Хочете, щоб сказала? Хочете?

І в а н. Хочу.

М а р і я. Ну, так слухайте. Я... *(Пауза).* Я купила собі нові черевики. Подивіться. *(Показує і сміється).* Чудесні, правда?

І в а н. Гм. Непогані. Скільки дали?

М а р і я. «Гм». Двадцять карбованців.

І в а н. Дешево як...

М а р і я. Навіть черевиків не варта! Бідна я! Ну, бог

з вами. Поїду на фронт, там дорогих черевиків не треба. Ніна аж перехрестилась, як довідалась, що я завтра їду на фронт.

І в а н *(вражено)*. Завтра на... Та ви жартуєте.

М а р і я. Я, добродію, ніколи не жартую. Чого це вас так дивує?

І в а н. Чекайте, а партійна ж робота? А лазарет ваш?

М а р і я *(важно)*. Я їду боронити рідний край, високоповажний пане.

І в а н. Гм. Коли ж це ви придумали?

М а р і я. «Гм». Сьогодні, вчора. Я знаю коли!

І в а н. Через що?

М а р і я. Так собі.

Входить А н г е л о к з лампою.

А н г е л о к. Ну, тепер, значить, так. Ви вже розв'язали, Іване? А де текст? Та ви ще не розв'язали! Що ж ви робили?

І в а н. Зараз розв'яжемо, чого там. *(Розв'язує)*. А де ж Ніна?

А н г е л о к *(помагаючи йому, невдоволено)*. Нічого не роблять, балачки... Ніна ваша щось там той, їсть... Ну, от тепер, значить, так. Ви відмикайте, а я тим часом текст... Ні, касу спочатку... Давайте касу.

М а р і я. Страшенно ви, Ангелок, безпорадний командир.

А н г е л о к. А ви той, лучче помагайте. Несіть оце туди, на той стіл.

М а р і я. Слухаю. *(Бере вийняту з валізки частину каси й несе її до столу)*.

І в а н. Ангелок, не захоплюйтесь дуже, не захоплюйтесь, розсиплете.

А н г е л о к *(зневажливо)*. Не турбуйтесь... От чорт! *(Розсипав)*.

І в а н. Бачите? Ну, нічого, трошки. Треба переносити потрошки. Марусю, ви переносьте шрифт. Добре?

М а р і я. Все, що скаже начальство.

А н г е л о к *(серйозно)*. В такому разі, той... От що... Підождіть. *(Марія й Іван лукаво переглядаються)*. Ага, так. Так ви хочете так? Ну, беріть, беріть. Кладіть на той стіл. Тут по літерах пакунки. Яка це літера, «ж»?

М а р і я. Так точно, пане Ангелок.

А н г е л о к *(поважно)*. Так. Умгу.

М а р і я. Куди скажете класти?

А н г е л о к. Там у касі знайдіть «ж» й висипте у скриночку. Та не розсипте, бо ви... Знаю я вас.

М а р і я. Слухаю, пане Ангелок.

Вбігає Н і н а, щось жуючи.

Ніна. І я. І я. Що мені робить?

Марія. Цілуй швидше Івана.

Ніна. Через що?

Марія. Та ти ж питаєш, що тобі робить.

Ніна. Ай, дай мені спокій. *(Вередливо)*. Іване, що мені робить? Я теж хочу помагать.

Іван. Добре. Зараз. Іди сюди. Бери ось ці пакуночки. Розумієш?

Ніна. Розумію.

Іван. Тільки обережно бери, щоб не розсипать. Прочитай, яка літера насипана там, потім ту літеру знайди там, у касі, й висипай.

Ніна *(дуже уважно)*. Добре.

Марія *(підходячи, тоном Івана)*. Потім вернись, нахились над валізкою, простягни руку, візьми пакуночок, та обережно, помалу, щоб не розсипать. Одхились, повернись і йди до каси. Розумієш?

Ніна. Іване, скажи їй, щоб вона не чіплялась до мене. Що це таке?

Іван *(строго)*. Марусю. Не смійте чіплятись до Ніни. Іди сюди, я тебе пожалію.

Ніна *(лащиться до нього)*. Вона цілий вечір сьогодні шпигає мене.

Іван. Ах, бідна моя дитинка. *(Голубить її)*. От я їй задам...

Ніна. І говорить всякі дурниці про тебе.

Іван. Нехай, нехай: я їй покажу говорити про мене дурниці.

Марія. Ну, от і знайшла собі роботу. Бачиш, дурненька. Я ж казала...

Ніна. А ти роботяща. Ну, й буду цілувати, й буду. А що? Ага!

Іван. Гм. Тільки дві роботи все ж таки разом важко робити. Або цілуватись, або шрифт розкладати.

Ангелок. Ну, от, той... цілуються.

Марія. Нічого, Іване, ми поділимось. Ви цілуйтесь собі, а ми будемо шрифт розкладати.

Ангелок. Ну, треба поспішати. Що справді... цілуватись.

Ніна. Ну-ну, Ангелок... Ми вже будемо робить. У, та важкі які. Яка ж це літера? «К». Тепер туди, Іване?

Іван. Туди, туди. Ти носи, а я буду тобі подавать.

Марія. Може, вже й мені подаватимете, коли ваша така ласка?

Іван. Прошу, з великою охотою.

Ніна. Ага, тепер і тобі. А сама сміялась.

А н г е л о к *(строго)*. Тільки швидше, Іване, й не розсипте, обережно.

І в а н. Добре, добре.

Н і н а. Ангелок — справжній генерал.

А н г е л о к *(самовдоволено, трішки засоромившись, посміхається)*. «Генерал». Самі ви генерал. Коли з вами інакше не можна... Цілуються, наприклад, тут. Кожна, кожна хвилина, можна сказати, той... А вони... Революціонери.

М а р і я. Так їх, Ангелок, так. Що, справді, затіяли тут...

Швидко входить, захекавшись, М и х а с ь, схвильовано, пошепки говорить.

М и х а с ь. Жандарми йдуть. Поліція. Тікайте.

Всі на мент кам'яніють.

І в а н *(зразу швидко підвівшись, твердо, рішуче)*. Далеко?

Н і н а *(з жахом, пошепки)*. Ой, боже мій!

М и х а с ь. Ні, недалеко... Ху, не можу... говорить. Ідуть уже сходами. Зайняли всі виходи. На подвір'ї поліція. Я думав, не до нас. Слідкував увесь час з парадного.

А н г е л о к *(без ладу починає пхати собі в кишені шрифт)*. Я так і знав. Я так і знав, що ж тепер? Га?

І в а н *(рішуче, сильно, зовсім іншим голосом і тоном, ніж звичайно)*. Перш за все не хвилюватись. Ми маємо ще час. Ангелок, одчиняйте двері на балкон. Швидко. Та киньте шрифт, на якого біса він вам? Марусю! Драбинку. Ніно, не хапай мене за руки, не трусись. Нічого страшного нема. *(До Михася)*. Вони були далеко від вас?

М и х а с ь. Поверхи на три нижче. Тепер уже, мабуть, підходять.

М а р і я *(вийнявши з буфету мотузяну драбинку, підносить її Йванові; серйозним, але майже спокійним голосом)*. Ось є. Що далі?

І в а н. Давайте. *(Бере драбинку й біжить із нею до Ангелка і з ним разом одчиняє двері на балкон. Вибігає туди. Видно, як прив'язує драбинку)*.

Марія вибігає в сіни.

М и х а с ь. Куди ви? Вони зараз будуть дзвонить. Ми не встигнемо. *(Біжить до вікна, дивиться на вулицю)*.

Ніна стоїть, злякано труситься, прислухається.

І в а н *(вбігаючи)*. Готово. Можна спускатись. Ніно, йди. Де Маруся?

Н і н а. Вона... вона вийшла.

І в а н *(сердито)*. Що за дурниці? Куди? Для чого?

Марія *(вбігаючи з одежею в руках. До Ніни)*. Бери своє пальто, одягайся. Іване, ваше пальто, капелюх...

Іван. А ваше ж де?

Марія. Я встигну. Драбину приробили? Ну, швид...

Голосний дзвінок. Усі на мент застигають.

Іван *(шепотом, спокійно)*. На балкон, швидше.

Марія *(пхає Ніну)*. Швидше, швидше, ради бога!

Іван. Михась, Ангелок, спускайте жінок. Вони зараз будуть ламати двері. Ми не встигнемо. Я піду їх затримаю.

Марія. Ви не маєте права цього робити. Подивіться на Ніну. Беріть її і спускайтесь. Я задержу.

Дзвінок і зараз же гупання в двері. Крик жіночий.

Марія. Вони ламають. Олена Карпівна прокинулась. Швидше, я вам кажу.

Ангелок *(розтеряно хапає Ніну й тягне її до балкона)*. Ходімте, ходімте...

Ніна. Іване, Іване. Я не піду без Івана.

Марія *(пхаючи Івана)*. Та йдіть же ви. Ах, господи! Михасю, чого ж ви?

Михась. Я зостанусь, я задержу.

Ніна. Ва-аню.

Іван хапає її й майже виносить на балкон.

Марія *(злісно штовхає Михася до балкона)*. Ідіть-бо, я вам кажу. У вас старий батько. Швидше. Чуєте?

В квартирі тупотіння ніг. Дзвінок. Михась, махнувши рукою, вибігає. Марія біжить у передпокій. Іван ще раз виглядає, зачиняє за собою балконні двері й зникає. Чути голосні балачки, брязкіт острогів, важкі кроки, шамотня.

Входять: Марія, Сталинський, поліцай, жандарм.
Сталинський — років 38, з довгою викоханою чорною бородою.

Марія *(йдучи попереду жандармів і поліції)*. А це моя кімната. *(Спокійно зупиняється і стоїть)*.

Сталинський *(дуже ввічливо, майже ніжно)*. Ага, це ваша кімнатка! Дуже приємно, дуже приємно. Мила кімнатка.

1-й поліцай *(знаходить на столі шрифт і зараз же підносить до Сталинського)*. Типограффія, ваше високоблагородіє.

Сталинський *(живо)*. А-а, шрифт. Он як. Багато?

1-й поліцай. Так точно, порадошно. *(Показує рукою на стіл)*.

Сталинський. Ага, це тільки що, очевидно, принесений. *(До Марії, дуже привітно, добродушно)*. Правда?

Марія. Хіба вам не все одно, коли принесений?

Пристав *(розглядаючи валізку)*. Пудів зо три буде. *(До поліції)*. Двері на балкон подивись. Живо!

2-й поліцай. Там какаясь біла вещ, ваше високоблагородіє.

Пристав. Подивись. Корнієнко, книжки передивись. Шрифт у одно місце. Та не розкидать мені.

Сталинський *(ходить по кімнаті й уважно роздивляється. До Марії ласкаво)*. А чия ж це друкарня, дозвольте спитати?

Марія. Моя.

Входить Олена Карпівна, закутана в велику хустку.

Олена Карпівна *(зачувши слова Марії, гордо, велично)*. Прошу вас не вірити. Ця особа живе тут в гостях. Квартира ця моя і друкарня моя.

Сталинський *(з ласкавою й серйозною посмішкою)*. А, ваша? А дозвольте вас спитати: для якої потреби ви маєте у себе друкарню?

Олена Карпівна. То моє діло. Тільки я вам заявляю...

Марія. Олено Карпівно, ну навіщо ви це?..

Олена Карпівна. Я вас не розумію, Маріє Антонівно.

В цей час другий поліцай знаходить драбинку на балконі і кличе знаками туди пристава. Пристав через якийсь мент вертається з драбинкою в руках у кімнату і прямує до Сталинського.

Пристав *(тихим голосом)*. Мотузяна драбинка.

Сталинський *(жваво)*. Де була? На балконі? Значить, вони тудою тільки що втекли. Що ж ви мені показуєте її? Свисніть моментально. Вони ж тут, на подвір'ї, в сусідніх квартирах. Обшукать весь будинок.

Пристав. Слухаю, ваше високородіє. *(До поліцаїв)*. Подать свисток на двір. А ти, Сівашов, біжи на вулицю. Стій, я сам. *(Вибігає)*.

Сталинський *(до Олени Карпівни і Марії)*. На великий жаль, доводиться турбувати вас такої пізньої години, але що зробиш. В тих кімнатах нікого більше немає?

Олена Карпівна. Немає. *(Раптом)*. Я сподіваюсь, що ви, арештовуючи мене, дозволите взяти з собою необхідні речі? А також Євангеліє.

Сталинський. О, будь ласка, будь ласка. Але ви зовсім даремно гадаєте, що я вас буду арештовувать. Абсо-

лютно непотрібно. Я от попрохаю тільки шановну паню поїхати зі мною на півгодинки в управління — там напишемо протокольчика. Шрифт ми, розуміється, мусимо забрати у вас. Це вже прошу вибачити мені, але ж ви не маєте промислового дозволу на хатню друкарню? Ні?

О л е н а К а р п і в н а. Ні, не маємо.

С т а л и н с ь к и й *(тим же ввічливо-серйозним тоном)*. Ну, от бачите. Значить, ви незаконно тримаєте у себе без дозволу промислове знаряддя.

О л е н а К а р п і в н а. Хіба ж я не маю права тримати у себе промислові речі?

М а р і я. Ах, Олено Карпівно, жандарм глузує з вас, а ви...

С т а л и н с ь к и й *(поспішно, навіть з образою в голосі)*. Бог з вами, бог з вами. Де ж ви тут бачите глузування? Я цілком серйозно кажу, що не маю за що арештовувати шановну пані. А шрифт мушу конфіскувати. Вас же прошу зі мною на півгодинки для протоколу...

П р и с т а в *(вбігаючи, радісно)*. Дозвольте доложить. Злочинці спустились в квартиру під нею. Вони арештовані.

С т а л и н с ь к и й. Ага! Чудесно. Так прошу вас, шановна пані. *(Показує рукою на двері. До пристава)*. А ви тут самі докінчуйте трус.

П р и с т а в. Слухаю.

Сталинський, погладжуючи бороду рукою й задоволено посміхаючись, помалу виходить за Марією й Оленою Карпівною.

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Кабінет жандармського підполковника Сталинського. М'які фотелі [2], шафи з актами, бібліотека, портрети царів, стіл. Одні двері — в прийомну, другі — в сусідню кімнату. Велика шафа з скляними дверцями, запнутими зсередини сітчатим серпанком.

В кімнаті Н і з д р я й В а х м і с т р.

Ніздря — років 50, високий, худий, з понурими чорними вусами і хмарним лицем п'яниці.

Вахмістр — молодий, франтуватий.

Н і з д р я *(стоїть біля шафи й тримає в руці табакерку з табаком, з якої часом нюхає)*. А ти думаєш, ти на старість не дойдьош до тетой шафи? Дойдьош. Каїн доведе.

В а х м і с т р. Я на казьонной службє, мені він нічого зробить не в силах. *(Прибирає на столі)*.

Н і з д р я. Хто? Каїн не в силах? Понімаєш ти, з носа та в рот. Та Каїн, брат, тобі кого хоч, самого генерала, как схоче,

в острог посадовить. «Казьонна служба»! Він тобі з кого хоч, з усіх апостолів юд може подєлать. Я по какой причині в нього на шкафном положеніі состою? Га? Я до Каїна, знаєш, хто був? Га?

В а х м і с т р. Та чув, машиністом.

Н і з д р я. Так ото ж понімай! А познакомився з цим Каїном, і от що получилося. Га? Достоїн я, щоб мене полові у трактирах по морді били? Совершенно упольнє достоїн. А хто причина? Каїн. Та ти мене, бувало, ножем ріж, огнем печи, щоб я товариша виказав. А тепер? Гм. «На казьонній службі»! Ну, згадаєш моє слово: уб'ють Каїна.

В а х м і с т р. Хто?

Н і з д р я. Найдуться такі. Та ти перший можеш убить, знаєш ти це чи ні? Посміхаєшся. А от згадаєш мене. Хіба це офіцер как офіцер? Це диявол. Вєрно, диявол. Нечистий дух. Ти смотри: другі офіцери як спольняють службу? Прийшов, позанімався, скільки полагається, того допросив, тому приказав, там підписав, напився чаю, покурив і пішов додому. Так. А тетот?А тетот нє-є. Тетот не довольний допросом, не довольний тим, що чоловік сидить у тюрмі год, два, три, що, може, здоров'я потеряв. Йому наплювать. Що йому допрос? Йому душу свою давай. Понімаєш? У душу йому нада залізти, сковирнуть її, обплутать, обснувать, як паукові. От що йому нада. От він мене у шкафу засадовить, щоб я записував і підглядав за арештованими. І сиджу, сукин син, сиджу. Скаже задушить своїми руками — і задушу. А як він насилував тут оту, що потом повісилась у тюрмі, хіба ж я не сидів отут у шкафі й не бачив того? Бачив і не пікнув. А спробуй я пікнуть про це, то іменно, що тільки пікнув би.

В а х м і с т р. А в шкафі ж таки чхаєте?

Н і з д р я. Ну, а ти не чхнув би, якби бачив, що чоловік от-от лізе сам у павутиння? Га?

В а х м і с т р. Так ви ж проти служби. Змєну, значить, дєлаєте.

Н і з д р я. Яку службу? Хіба по службі полагається чоловіка заплутувать? Када він винуват,— допроси його, суди, в тюрму одправ. А не совращай його душу страхом і обманом.

В а х м і с т р. А Каїн на цей щот сволоч порадошна, то правда.

Н і з д р я. У-у, сатана, нечистий дух. Стой, кажись, сам іде. Його голос. Оце, значить, уже тих мовчунів на допрос привезли. *(Хова в кишеню табакерку)*. А молодці. Сім місяців б'ється з ними й ні одного слова не добився. Тшш.

Входить С т а л и н с ь к и й.

Сталинський *(різко, сухо, строго)*. Приготовлено все?

Ніздря *(влесливо, з м'якою запобігливою посмішкою)*. Так точно, ваше високоблагородіє.

Сталинський *(до вахмістра)*. Впусти паню Чоботар.

Вахмістр мовчки повертається й виходить.

Сталинський. А табакерка де?

Ніздря. Дома зосталась, ваше високобл... Василь Павлович.

Сталинський. Чхать не будете?

Ніздря. Боже борони, Василь Павлович! Що ж я, служби не понімаю, чи как? Ну, согрішив у той раз, так хто, Василь Павлович, не грішний?

Сталинський. Ну, на місце. В будку. Марш!

Ніздря зирка на нього, одчиняє шафу й залазить у неї.

Сталинський. Папір, перо, все є?

Ніздря. Так точно, Василь Павлович. Прикажете замкнутись?

Сталинський. Замикайтесь.

Ніздря зачиняє за собою двері шафи. Сталинський сідає за стіл, готує теку з паперами.

Вахмістр попереду, за ним Ніна входять. Ніна схудла, змарніла, з боязкими широкими очима, в теплій в'язаній блузці й дитячій, теж в'язаній, шапочці. Вахмістр пропускає Ніну вперед і виходить.

Сталинський *(прибирає вигляд простої, добродушної людини; ввічливо встає, подає стільця)*. Сідайте, будь ласка. Ще раз вибачайте, що знов потурбував вас. Знаю, знаю, лаєте мене, а що ж я маю робити? Ну, так як, і сьогодні мовчатимете?

Ніна мовчить і засува руки в рукав — видно, їй трошки холодно.

Сталинський. Вибачте, вам, здається, трошки холодно? Може, дозволите скляночку чаю? Я гадаю, що це така штука, що й од жандарма можна прийняти. Га? Дозволите? *(Надушує гудзика дзвінка)*.

Ніна мовчить і дивиться повз Сталинського.

Сталинський *(сміється)*. Ну, ви ж і запеклий народ. *(До вахмістра, що входить)*. Дві склянки гарячого чаю. *(Вахмістр виходить)*. Так. Ну, так що ж мені робити з вами, мовчунами милими? Мені наказано начальством покінчити вашу справу за всяку ціну. А як його скінчиш, коли ви такі

непохитні? Я б уже й сам радий одчепитись од вас, аби мені хоч дві-три чисто формальні графи заповнить. І тоді — бог з вами, одчепіться од мене. *(Добродушно сміється)*. Ну, на формальні запитання будете відповідать? Де родились, де вчились? Тут же нічого страшного немає. Га?

Ніна не рухається, мовчить. В а х м і с т р входить з чаєм, ставить на стіл, виходить.

С т а л и н с ь к и й *(підсовуючи склянку Ніні)*. Прошу. Будь ласка, погрійтеся.

Ніна не дивиться на чай, мовчить.

С т а л и н с ь к и й *(з захопленням сміється)*. А, їй-богу, мені це подобається. Я це люблю. Таких противників я люблю. Оце видержка, сила, строга тактика. Прекрасно, прекрасно! І скажу вам так, знаєте, по щирості, не по-жандармськи, а по-людськи. *(Озирається, тихіше)*. Держіться раз у раз такої тактики. Мовчіть і ні пари з уст. Головне, ні одного згуку, ні одного слова. Для нашого брата, жандарма, нема нічого гірше, як отаке абсолютне мовчання. Це, я вам скажу, вбивча, безнадійна штука. Туман, непроглядний туман. Я, по правді сказати, зовсім поганий жандарм, мене таке мовчання просто вводить в апатію, і я готов сяк-так замазати справу, швидше зіпхнуть її з рук. Як от з вами. А от є у нас такі поети жандармського діла, яких така, як ваша, тактика доводить до сказу, до хвороби. Їй-богу. Нехай арештований бреше, заплутує, вигадує, нехай лається, аби не мовчав, аби подав голос одним, двома словами «не знаю», або «не хочу відповідать», або що-небудь. Тут, розумієте, з психологічного боку важне отаке подавання голосу. Розумієте? Бо коли арештований каже «не знаю» або «не хочу відповідать», то цим він усе ж таки відповідає. Він уже входить в певний контакт із слідчим. Ви розумієте цю різницю? Розумієте?

Ніна мимоволі з цікавістю починає слухати його й киває головою.

С т а л и н с ь к и й. Ні, ви не розумієте саму ідею цього бажання? Розумієте?

Н і н а. Розумію.

С т а л и н с ь к и й. Тут одно-два слова, кивок голови, й уже тоді піде. А от з вами просто біда. Але ви молодці! Аж шкода, їй-богу, що вам доводиться все ж таки дорогенько платити за цей принцип. Наприклад, ваш чоловік. Чудесна, значна, сильна особа. Але... *(сумно хита головою)* тюремний лікар казав про нього неприємні речі.

Ніна тривожно дивиться на нього.

С т а л и н с ь к и й. Не знаю, чи буду я ще з вами бачитись і чи варто вам це казати?

Н і н а *(тривожно)*. Він хворий?

С т а л и н с ь к и й. Ні, так щоб дуже, то не можна сказати, але... у нього починається туберкульоз. Ви це, мабуть, знаєте? Йому треба якомога швидше з тюрми вийти. Інакше...

Н і н а *(гаряче)*. Господи! Так випустіть же його.

С т а л и н с ь к и й *(посміхаючись)*. Будь ласка. Будь ласка. Та ви ж самі не хочете виходить. Як же я вас випущу, коли я не можу пустих формальних відомостів записати? Наприклад, я й досі не знаю, коли ви подружились.

Н і н а. Ну, три роки.

С т а л и н с ь к и й. Ну, от бачите. Три роки, а ваша шановна тіточка каже — три з половиною.

Н і н а. Ну, може, три з половиною.

С т а л и н с ь к и й. Отак-о. «Може, три з половиною». Та мені ж треба точно це знати. Ви, здається, жили тоді в Полтаві?

Н і н а. В Полтаві.

С т а л и н с ь к и й. Але подружились ви ще до знайомства з Михайлом Буначенком?

Н і н а. З Буначенком? Ні, ми познайомилися з Буна... *(Злякано замовкає)*.

С т а л и н с ь к и й. Ну, от ви й злякались уже. Так я й знав. Ну що тут такого, що ви знайомі? Це ж не революціонер, а мирний обиватель собі...

Н і н а. Я не можу відповідати вам. Одпустіть мене.

С т а л и н с ь к и й. Як хочете. Як хочете. Я тільки в ваших інтересах. Чим довше я не зможу зібрать про вас формальних відомостів, тим довше ви сидітимете. А здоровля вашого чоловіка від того не покращає. Як хочете, наприклад, мені треба чисто таку... пусту справочку: за скільки день до того, як у вас в квартирі була друкарня, ви з вашим чоловіком їздили у Миронівку.

Н і н а. Вибачайте. У нас ніякої друкарні не було.

С т а л и н с ь к и й. Ах, простіть, я не так висловився. Як ми прийшли до вас на квартиру, за скільки день до того ви виїхали?

Н і н а. Я не знаю. Пустіть мене.

С т а л и н с ь к и й. Ви не хочете відповідати чи не знаєте?

Н і н а. Я не хочу відповідати. Чи, той я не знаю... Я ні про що не знаю. І я не хочу відповідать. І пустіть мене. Я вас прошу... Я не можу... *(Говорить з сльозами в голосі)*.

С т а л и н с ь к и й. Добре, добре. Я ж нічого. Зараз же вас одведуть, ви не хвилюйтесь. *(Дзвонить)*. Я ж тільки для вашого добра хотів. Не я сиджу, а ви. Я тільки службу вико-

ную. *(Вахмістру, що входить).* Одвести пані Чоботар у приймну. Прощайте. Ще раз вибачте, що потурбував.

Ніна, не уклонившись, хапливо виходить.

Сталинський *(тихо до вахмістра).* Підожди. Івана Чоботаря. Під час допиту я викличу Марію Ляшківську. Потім подзвоню три рази. Чуєш? Тоді ввійдеш і скажеш, що мене негайно просить до себе на хвилинку генерал. Чуєш?

Вахмістр *(тихо).* Слухаю. *(Виходить за Ніною).*

Сталинський *(швидко підходить до шафи, одчиняє).* Про Буначенка записано?

Ніздря. Так точно, Василь Павлович! Напрасно ви тільки пустили її так швидко, вона б іще сказала. Уже була на мазі.

Сталинський *(мовчки відходить).* Замкніться.

Ніздря хапливо зачиняється. Входить з вахмістром Івани, дуже схудлий, заросліий бородою, під очима сині западини, часто кашляє, беручися за груди. Іде помалу, слабо тримаючись на ногах, як людина, що недавно встала після тяжкої хвороби, горбиться.

Сталинський *(попереднім своїм тоном, м'яко і добродушно).* Прошу сідати. Дуже, дуже мені прикро, що доводиться турбувати вас, але що ж зробиш, мене турбують через вас. Ну що ж, як ваше здоров'я?

Іван сідає помалу, немов сам у хаті, виймає цигарку.

Сталинський *(поспішно витягає сірники, запалює й підносить).* Прошу.

Іван, ніби не бачачи, так саме, не хапаючись, запалює свого сірника й закурює.

Сталинський *(сміється).* Ех, панове, панове! І сміх із вас, і горе, і жаль на вас дивитись. Самі собі шкодите, а нас катами називаєте. Дивився я оце на вашу дружину й думав собі: ну за що ж хоч оця дитина страждає? Кому то потрібно? Молоде, невинне, сидить у тюрмі, тужить. Ах, ви! Вважаєте себе за людей гуманних, чулих, чесних, а робите таку жорстокість над найближчими вам людьми. Егоїсти ви, мої панове, та й більш нічого. Егоїсти і боягузи. Нема у вас ні гідності, ні честі: напакостять, нашкодять, а потім ховаються за спідницю і примушують за себе майже дітей страждать. А що, не так? Ну для чого ви держите у тюрмі вашу жінку? Я вам кажу: ну, дайте мені відповідь на два-три чисто формальних запитання, і я випущу вашу жінку. Ні, не хочете; нехай, мовляв, і вона сидить зі мною. Неправда хіба? Ні? Ага, вам тут

легко мовчать, я знаю. Ні, коли ви такі герої, коли ви такі сміливі люди, так виходьте на бій одверто, груди на груди. Ану, я вам даю слово, що як тільки заговорите, так моментально я вас накрию й за два допити довідаюсь все, що мені треба. Хочете заклад? Бачите, я чесно пропоную вам бій і відкриваю свої карти. Ну?

Іван сидить і поводиться так, ніби нікого в кімнаті, крім нього, нема. Курить, подивляється навкруги, позіхає, кашляє.

С т а л и н с ь к и й. Ну, правда, чесність у вас не в пошані, я знаю. Вибачайте, що про таку нісенітницю забалакав. Джентльменства ви також не розумієте. Ви розумієте тільки страх. Правда? Ну, в такому разі, чого ж ви боїтесь? Щоб не сказати на самоті зі мною чого-небудь зайвого? Боїтесь, щоб товариші в чомусь не запідозрили? Добре. Я можу покликати сюди ваших товаришів. Говоріть при них. Згоджуєтесь? Мовчання — знак згоди. Чудесно. Зараз покличемо ваших товаришів, як вам так цього хочеться. *(Дзвонить)*. Можна й це зробить для вас. *(Вахмістрові, що входить)*. Попрохай сюди пані Марію Ляшківську. Швидко. *(Вахмістр виходить)*. Ви нічого не маєте проти цієї особи?

Іван ніби не чує.

С т а л и н с ь к и й *(цинічно сміється)*. Приємна дамочка. Але, по правді, ваша жіночка мені більше подобається. Таке собі пухкеньке, м'якеньке. Вона в вас, здається, лоскоту боїться. Га? Я її трошки обняв, а вона зараз же зовсім по-дитячому сміятись почала. Хе-хе-хе. *(Пильно дивиться, жде, іншим тоном)*. А правда, з мене немудрий жандарм? Ви собі сидите й думаєте: якими дурницями хочете розсердити мене, щоб моя жінка та під обіймами поганого жандарма засміялась. Правда, так думаєте? Але, я вам скажу, буває, що й сміються, буває, ви не думайте. Може, не зовсім хочеться сміятись, а коли треба... Розумієте, т р е б а — то і з жандармами сміється. І не тільки сміється, а буває дещо й більше. В жінок це буває. У них серце м'якше, більше. Вона готова свою честь ради коханого в жертву принести. А ваша дружина, здається, любить вас дуже? Га? *(Сміється)*.

Входить М а р і я, не пізнає Івана, підходить до столу.

С т а л и н с ь к и й *(біжить їй назустріч, дуже привітно)*. Прошу, прошу! Сідайте, будь ласка. Вибачте, що турбую вас... Ось тут...

І в а н *(підводиться, посміхається до неї, простягає руку)*. Невже не пізнаєте?

М а р і я. Господи. Та не може бути! *(Хапає його руку,*

не випускає, вдивляється). Боже, що ж вони з вами зробили! Я чула про вашу хворобу, але не уявляла...

Сталинський. Вибачайте. Добродій Чоботар висловив бажання, щоб я покликав кого-небудь з товаришів, і тоді він буде давати відповіді.

Марія *(швидко, здивовано дивиться на Івана)*. Ви справді?..

Іван *(ніби не чувши цього)*. Ну, як же ви живете?

Марія *(зрозумівши Івана)*. О, я прекрасно. Панам жандармам не так-то легко довести мене до такого стану, як вас. Та ви сядьте. Вам, видно, й стояти трудно, а тут іще в такому чудовому місці, як оце...

Сталинський. Ви, панове, самі винні, що губите своє здоров'я. Я вам давно раджу.

Марія. Ви були в лікарні?

Іван. Трохи був.

Марія. Запалення легенів?

Іван. Та здається. Неважно. Ну, як там Ніна? Бачите її коли-небудь?

Марія. Аякже. Майже щодня. Нічого, добре себе почуває, не турбуйтесь.

Сталинський. Мушу перебити вашу розмову, вибачте,ради бога. Але ж я вас тут скликав не для побачення. Пан Чоботар виразно сказав мені, що може відповідати на мої запитання тільки при свідках. Я...

Іван. Скільки ж це ми не бачились?

Входить вахмістр.

Вахмістр *(до Сталинського)*. Ваше високоблагородіє, їх превосходительство просять вас на хвилинку до них у кабінет по екстреному ділу.

Сталинський. Зараз?

Вахмістр. Так точно.

Сталинський *(невдоволено)*. Гм. Чорт... Я занятий зараз.

Вахмістр. Просили. Приказали сказать, дуже екстрено.

Сталинський. Добре. Зараз іду.

Вахмістр виходить.

Сталинський. Мушу протягти ваше побачення. Сподіваюсь, що за це ви, принаймні, будете привітніші зо мною. *(Приємно посміхається й виходить)*.

Іван. Гм. Що ж це значить? Га?

Марія *(ніжно перекривляє його)*. «Гм». Такий і зостався.

Але, господи, як змінився! Борода ще ця, я просто не впізнала.

І в а н. Не дозволяють чогось стригтись. Ну, як же ви? Але постійте, що ж це значить, що він лишив нас тут удвох, без варти? Це щось...

М а р і я. А, та чорт з ним. Дайте на вас як слід подивитись. Я ж стільки думала про цей момент, стільки уявляла, як ми зустрінемось. І ніколи не думала, що це буде так. Господи. Бідний ви мій, хороший. Ах, що там за церемонії. *(Раптом сильно обнімає й жагуче цілує)*. Все одно. Нехай тепер.

І в а н *(вражено, розтеряно)*. Гм. Що ж це?..

М а р і я. «Гм». А ви що ж думали? Що ж ви уявляли? Що я ненавиджу вас? Що я раз у раз ненавиділа вас? Ну, почекайте, це потім. Я щось хотіла важне сказати, поки можна. Чекайте. Він зараз може прийти і... Ох, я не знаю, з чого почати. Таку масу треба сказать, що все розбігається. Чи у вас білизна є? Ні, не те, дурниці я кажу. Ага. Ну, як друкарня? Де вона?

Чути чхання.

І в а н *(озирається)*. Хтось, здається, чхнув тут?

М а р і я *(теж озираючись)*. Ні, то, певне, в сусідній кімнаті.

І в а н. Підождіть... Ви скажіть мені... Я не... я не розумію... Що це було?

М а р і я. Ах, ви мій благочестивий. Ну, що ж це було? Як ви гадаєте? Я вкусила вас, правда? Ні, я не можу вас бачити таким. Я не можу. Невже ж не можна втечу зробити? Ніяк? Я на все готова, чуєте? Коли вам треба буде людину на смерть, на що хочете, пам'ятайте про мене. Чуєте ж? Я без ніяких жартів.

І в а н. Тш. Треба. Я боюсь ласки цього Каїна. Чудесну назву самі жандарми йому дали. Ви майте на увазі, це ідейний їхній жандарм. Ви строго мовчите?

М а р і я. Не бійтесь. Так строго, що аж самій дивно й важко, а іноді страшенно хочеться з ним поговорити. О, я б поговорила...

І в а н. Ні-ні, ради бога, ні слова. Ви не можете собі уявити, що він може зробити з одним згуком вашим. Я дуже з цього приводу боюсь за Ніну, особливо щоб вона як-небудь не проговорилась про...

Чхання.

І в а н. Тут хтось є. Я виразно чув. Не треба нічого говорити. *(Закашлюється)*.

М а р і я *(з тривогою дивиться на нього)*. О, що ж вони зробили з вами!..

Входить С т а л и н с ь к и й.

С т а л и н с ь к и й *(задихано говорить)*. Ну, от і я. Ви не скучали без мене? Ну, мої панове, так як же? Будете відповідать?

М а р і я *(суворо до Йвана)*. Вам хоч ліків дають яких-небудь оці мерзотники?

І в а н. Які там ліки. Вчора з темного карцеру випустили.

М а р і я. Як? Хворого в темний карцер?..

І в а н. А чого ж? Вони й мертвого посадовили б.

С т а л и н с ь к и й. Вибачте, панове. Я все ж таки хочу вияснити...

М а р і я *(голосно, з ненавистю, Іванові)*. О, з якою радістю я плюнула б в нахабні очі цього індивіда!

С т а л и н с ь к и й *(дзвонячи, ніби не зрозумівши)*. Ну, в такому разі, коли ви не хочете, я не можу гаяти часу. *(До Йвана)*. Мушу вас попрохати вийти. *(До вахмістра, що входить)*. Проведи пана Чоботаря.

І в а н *(простягаючи руку до Марії)*. Ну, до побачення.

М а р і я *(сильно стискує його руку)*. До скорого побачення. Кланяйтесь там товаришам. Постарайтесь добути шапку-невидимку та прилітайте до нас на жіночий корпус.

І в а н. Добре, постараюсь. Бувайте здо... *(Починає кашляти і так, кашляючи й держачись за груди, виходить)*.

Марія суворо, хмарно дивиться йому вслід.

С т а л и н с ь к и й. Туберкульозник, панійко, туберкульозник справжній.

Марія раптом озирається й пильно з ненавистю дивиться на нього.

С т а л и н с ь к и й *(сміється)*. А от не вилаєте. Хочеться страшенно, а не сміете. Укусили б, та зубки собі підпилили. Ех, ви! Революціонери. Хіба такі революціонери бувають? Ніякої у вас амбіції ні гордості немає. Один страх. Вам можна плюнуть в обличчя, і ви мовчатимете зі страху, щоб не попастися. Товариш явно помирає. А вони гордо мовчать і смішною тактикою своєю женуть його в могилу. Ні, голубчики, коли ви так багато говорите про боротьбу, так прошу боротись, прошу, ну! От я вам говорю одверто, що як тільки ви забалакаєте зі мною, так я вас зараз піймаю. Піймаю своєю логікою, розумом, хитрощами. Ви в порівнянні зі мною — діти.

М а р і я. Слухайте, пане жандарме. Я чудесно розумію, чого ви добиваєтесь своїм нахабством. Але не думайте, що

я заговорила через ваш фокус. Я настільки не боюсь вас, що хочу раз назавжди сказати вам от що: коли хто-небудь з наших товаришів помре по вашій вині, то можете записать це на свій рахунок і ждати одплати. Чуєте? Я теж одверто заявляю вам це.

С т а л и н с ь к и й. Чудово! Чудово! О, це мова справжньої революціонерки. Нарешті я почув, з ким маю діло. Я так і знав, що така жінка, як ви, повинна стояти на десять голів вище за всіх.

М а р і я. Отож я вам раджу запам'ятати те, що я вам сказала.

С т а л и н с ь к и й. Запам'ятаю, запам'ятаю. Неодмінно. Будьте спокійні.

М а р і я. Ну, а тепер скажіть, щоб мене одвезли в тюрму. Більше я з вами балакати не маю ніякого бажання.

С т а л и н с ь к и й. Ну чого ж ви так поспішаєте? Посидьте ще трошки.

М а р і я. Пане Сталинський! Ви не з дівчинкою маєте діло. Нічого ви од мене не дізнаєтесь, і нема чого гаяти часу.

С т а л и н с ь к и й. Господи! Та хіба ж я сам не бачу, з ким маю діло? Мені просто цікаво, приємно хоч посидіти разом з вами. Ви думаєте, чого я так часто кличу вас на допит? Думаєте, мені дуже потрібна ваша друкарня і вся ваша справа, яка, власне, нічого не варта? Дурниці. Мені хочеться вас бачити. От кажу вам одверто. Смійтеся, глузуйте, плюйте, я готовий до всього.

М а р і я *(сміється)*. Це таки, справді, досить комічний номер. Драма для кінематографа: «Закоханий жандарм, або Лобзаніє Юди».

С т а л и н с ь к и й. І повірте, що вийшла б драма не гірше всякої людської драми.

М а р і я. Охоче вірю.

С т а л и н с ь к и й. У нас тут, в цій самій охранці, не раз одбувались такі драми, тяжкі, часом кроваві, а від них страждали й жандарми.

М а р і я. Страждають і крокодили, і паразити. Охоче вірю і в жандармське страждання.

С т а л и н с ь к и й. Так, страждають. Бо жага, панійко, не знає ні соціальних, ні політичних перепон, не знає ні страху, ні законів логіки, ні навіть законів честі, нічого. Вона сама для себе ввесь закон. Ну, от я закохався в вас. Яке мені діло, що ви революціонерка, а я ваш ворог, жандарм? Мене це ще більш розпалює. Чим з більшою огидою ви ставитесь до мене, тим з більшою жагою я буду прагнути вас. Ну і що ж мені робити? Ну, скажіть самі?

М а р і я. Ну, розуміється, покликати ваших унтерів чи

вахмістрів і за їхньою допомогою згвалтувати мене, як ви це торік зробили з Лукашовою. Нічого другого для вас не зостається. Цілком входжу в ваше становище.

С т а л и н с ь к и й. І ви не боїтесь?

М а р і я. О, господи! Маючи діло з таким джентльменом, як ви, перестаєш взагалі чого-небудь боятись і до всього приготуєшся.

С т а л и н с ь к и й *(підходить до неї)*.Та-ак. А ви саме така, що можете довести до всякого безумства. *(Хоче взяти її за руку)*.

М а р і я *(спокійно встає)*. Майте на увазі, пане жандарме, що завтра ж тюрма найде мене мертвою в камері, коли ви дозволите собі своє звичайне «безумство».

С т а л и н с ь к и й. Жага, я вам сказав, не знає ні страху, ні законів. *(Підступає до неї)*.

М а р і я *(відступаючи)*. Пане Сталинський, коли у вас є хоч трохи порядності, покиньте ці дурниці й жарти.

С т а л и н с ь к и й. Отож-то й горенько, дорога моя, що це не жарт. Ви мусите бути моєю. Я цілих шість місяців здержував себе і був порядним, але далі, вибачайте, не маю вже порядності. Звичайно, я міг би взяти вас за першим допитом, як я брав інших ваших революціонерок, але...

М а р і я *(з огидою й гнівом)*. Брешете ви, мерзотнику.

С т а л и н с ь к и й. Я вам можу доказати, коли хочете. *(Підходить до неї м'якими кошачими кроками)*.

М а р і я *(відсуваючись назад)*. Я буду кричать...

С т а л и н с ь к и й. О, скільки хочете. Ви можете бути спокійні, нас ніхто не потривожить.

М а р і я *(з жахом і одчаєм озираючись)*. О боже мій!

С т а л и н с ь к и й. Я шість місяців кричав: «О боже мій». Тепер ви трохи покричіть. Я вас попереджав, я радив вам не затягувати справу. Ви все відмовчувались? Ну, тепер треба й заплатити за мовчання. Раджу вам заспокоїтись і не доводити діла до унтерів. *(Підходить до Марії)*.

Марія одступає, шукає очима вікон.

С т а л и н с ь к и й. Ні, серденько, втікати абсолютно нема куди. Повірте вже мені.

М а р і я. Ви, значить, присуджуєте мене до смерті? Так?

С т а л и н с ь к и й. Ну що ви, що ви! Навіщо такі страшні слова? Дозвольте вам не повірити. Дозвольте думати, що ви самі не так-то вже цього боїтеся, що ви цього ждали і приготовились. Коли б ви так уже боялися, то я вам вихід давав. Я вам натякав, що друкарня коштуватиме вам дорого.

М а р і я. Ага. Все діло, значить, в друкарні. *(Ступає до*

нього). В такому разі можете кликати своїх унтерів. Кличте. *(Кричить)*. Ей, ви там, ідіть допомагати вашому обер-мерзотникові!

С т а л и н с ь к и й. Ви можете не турбуватись, не спішіть. Сам це зроблю.

М а р і я. Так робіть же, чого ж ви? Прошу!

С т а л и н с ь к и й. А я хочу протягти насолоду. Чого мені спішити? Я люблю протягти все приємне. Правда, це збільшує насолоду?

М а р і я. Ей, ви! Вахмістри! Сюди!

С т а л и н с ь к и й. Легше трошки. Ви ж можете собі так горлонько попсувати. Яка жагуча, нетерпляча женщина... Ще встигнете націлуватись мене. *(Іде до столу, дзвонить)*. От зараз і вахмістри будуть тут. Щодо мене, то я, знаєте, хотів би без свідків, але коли в вас такий смак, то що ж робити? Ви, очевидячки, любите пікантність. *(В а х м і с т р о в і, що входить, строго й холодно)*. Проведи арештовану в жіночу кімнату і дай води. Через п'ять хвилин щоб арештована була тут, чуєш?

М а р і я. Я вимагаю, щоб мене одправили в тюрму, я не прийду більше сюди.

С т а л и н с ь к и й *(до вахмістра)*. Веди її. А коли подзвоню, щоб арештована була тут. Чуєш?

В а х м і с т р. Слухаю, ваше високоблагородіє.

С т а л и н с ь к и й. Марш.

Марія й вахмістр виходять.

С т а л и н с ь к и й *(одчиняє шафу й випускає Ніздрю)*. Ну, є що-небудь? Дайте сюди запис.

Н і з д р я. Нічого такого, Василь Павлович. Про діло зовсім не говорили. Все більше цілувались.

С т а л и н с ь к и й *(з цікавістю)*. А-а? А як цілувались? Як родичі? Товариші?

Н і з д р я. Ну, родичі, Василь Павлович, на моє мнєніє, так не цілуються. Вона його так обнімала та горнулась, що куди там і жінці. Аж мені, Василь Павлович, трошки душно стало. Мойо такоє мнєніє, що вона б вам піддалась, када б серйозно взялись. Азартна жіночка.

С т а л и н с ь к и й *(пробігає очима запис)*. І невже нічого про діло?

Н і з д р я. Прямо-таки нічого, Василь Павлович. Вони почали були щось про друкарню... от тут і записано, ви якраз увійшли, а вони й замовкли.

С т а л и н с ь к и й. А ви не чхали знов?

Н і з д р я. Та боже спаси й помилуй! Ото... Як же я можу?

Один раз тоді согрішив по нечаянності. Так я тепер і дітям закажу...

Сталинський. Так. Добре. Так, значить, дуже про здоров'я його клопоталася?

Ніздря. У, страх як. На смерть, каже, за тебе б пішла б, на що вгодно, аби тебе з тюрми вирвать. Надіється, стало бить, ще погратися з ним на волі. Бідо-ова жіночка. Сама перва йому на шию кинулась. У, бідова, шельма...

Сталинський *(раптом)*. Так. Ну, марш назад.

Вертає йому папір і зачиняє за ним дверці. Дзвонить. Задоволено потирає руки, як людина, що придумала нову хитру комбінацію. Сідає за стіл і жде. Коли входить з вахмістром Марія, лице йому стає лукавим, добродушним, він починає сміятись тихим, нечутним сміхом, не зводячи очей з Марії. Вахмістр зараз же виходить. Марія з тісно стисненими устами сідає й мовчить, дивлячись убік.

Сталинський *(не перестаючи хитро, добродушно сміятись)*. Ну, признайтесь: я таки гарненько налякав вас? Га? Правда, з мене чудесний актор вийшов би? А все-таки мушу просити в вас вибачення. Згоджуюсь, спосіб доволі грубий, але що ж мені з вашим братом робити, коли ви всі такі вперті? Я теж людина вперта і мушу ту друкарню знайти, хоч пропади. Ну, мир, га?.. Ото, їй-богу. Та невже ви й тепер ще думаєте, що я справді хотів отаке безумство зробить? Ви ж самі бачите, що мені тільки друкарня потрібна. Тут амбіція моя зачеплена, нічого не зробиш. А я, скажу вам одверто, до певної міри, романтик, поет у своїому ділі. Я люблю його, працюю, коли хочете, ідейно. Люблю, грішний чоловік. Я ж сам колись був революціонером. Але ваша робота нудна й пріснувата. За вами полюють. А я люблю сам полювати. Ну так от: я полюю за вашою друкарнею. Я мушу її, кажу вам, знайти. Так от, будемо, значить, начистоту вести справу. Я говорю одверто: цеї справи не покину, я піду на що хочете, я заморю всіх вас у тюрмі, вимучу, половину в могилу зажену, а свого досягну. Другий жандарм на мойому місці, я кажу щиро, покинув би, але я не покину. От я вас попереджаю. Але, знаючи й вас, я готовий іти на компроміс: дайте мені тільки саму друкарню, а я вам всім дам волю. Хочете?

Марія пильно дивиться на нього.

Сталинський. Серйозно, без усяких хитрощів. Тільки друкарню, людей мені не треба.

Марія. Себто. ви мені пропонуєте провокацію, зрадництво?

Сталинський. Яким способом? Зовсім ні. Я пропоную вам дати мені друкарню. Так, як на війні: я вас переміг і вимагаю здати зброю.

Марія. О, на щастя, війну ведуть не жандарми.

Сталинський. Чекайте. Що ви можете мати проти моєї пропозиції? Це тільки уступка з вашого боку. Ну, скажемо навіть, невеличке зрадництво. Нехай навіть так. Так де ж ваша уславлена готовність жертвувати собою для інших? І чого ви готові сидіти в тюрмі, почувати себе мучениками й героями, а дійсної жертви не можете принести? Розуміється, така жертва важча, але хіба не важче знати, що через твою моральну чистоту, через твій егоїзм страждають і гинуть близькі тобі люди? Для вас саме це повинно б бути важче, коли ви такі альтруїсти. Кажу ще раз: друкарню я все одно, так чи сяк, знайду. Я заморю вас, доведу до самогубства, доведу до справжнього зрадництва слабших із вас, а своєї жандармської честі не дам на поругу. У кожного своя честь, дорога моя. Так чи не розумніше, не альтруїстичніше прийняти на себе невеличкий, майже зовсім невинний гріх і тим позбавити своїх од страждання, хвороб, смерті й великих гріхів? Ну, скажіть самі?

Марія. І ви всіх нас випустите? Всіх?

Сталинський. Усіх до одного.

Марія. Зараз же? Завтра?

Сталинський. Ну, завтра, може, й ні, але днів через три ви всі будете на волі.

Марія. А про друкарню зараз вам сказати?

Сталинський. О, ні! Можете після того, як випущу.

Марія. Але це значить, що треба видати ту людину, в якої зараз стоїть друкарня.

Сталинський. Навіщо? Можете закопати друкарню де-небудь у полі й тільки сказати мені, де її шукати. Зрозумійте ви, що мені тільки друкарня ваша потрібна. І через те вам не треба навіть товаришам своїм казати що-небудь про це. Хай закопають, а ви мене сповістите, й більш нічого.

Марія. А потім ви знов усіх нас заберете?

Сталинський. Ну, знаєте!.. Все ж таки в нас є своя честь і совість.

Марія. А в чому гарантія? Ніякої честі й совісті я досі в вас не бачила. Чим ви можете поручитись, що так не буде?

Сталинський. Нічим, розуміється. Тільки логікою. Для чого я вас буду арештовувати? Щоб ви знов мовчали, а я скандалився перед начальством? Ви ж зрозумійте, що я в цій друкарні маю собі пристойний вихід. Навіщо ж я знов зачіпатимусь з цею нещасливою для мене справою? Крім того, я вам даю слово офіцера...

М а р і я *(посміхається)*. О, це найпевніша гарантія...

С т а л и н с ь к и й. Але ж я вірю, що ви дотримаєте свого слова?

М а р і я. Ну, ви маєте трошки більше гарантії. Як я не дотримаю, ви мене можете арештувати, пороти, згвалтувати, на каторгу послати, що схочете. А я що можу вам зробити?

С т а л и н с ь к и й. Ви мене можете вбити. Та не в тому річ. А чим ви рискуєте? Оддасте друкарню, зате всі погуляєте на волі. Як не віритимете мені, то зможете ж усі повтікати.

М а р і я. А як саме випустите нас? Чистими, без діла, на всі чотири сторони?

С т а л и н с ь к и й. Ні, попереджаю: візьму під догляд поліції. Без цього мені не дозволять випустити вас. Але це ж пуста формальність, як самі знаєте...

М а р і я *(думає)*. І більше нічого від мене не вимагаєте?

С т а л и н с ь к и й. Абсолютно нічого!

М а р і я *(думає, мучиться, встає, сідає. Рішуче, суворо)*. Ну що ж, нехай і так. Я згоджуюсь. Побачимо. Значить, через три дні ви нас випустите?

С т а л и н с ь к и й. Так-так. Не пізніше, як через три дні. Мені ж треба деякі формальності, ви розумієте?

М а р і я. Добре. Тепер я можу йти?

С т а л и н с ь к и й. Так. Можете. *(Дзвонить)*. Чекайте. А як саме ви мені дасте знати про друкарню? Може, напишете два слова: там-то й там-то? Просто — місце схованки, й більш нічого. Підпису не треба ніякого, я вже знатиму. Ну, яку-небудь одну літеру внизу, замість підпису, щоб я все-таки знав, що це від вас. Ну, скажемо, «А». Добре?

М а р і я *(думає)*. Можна й не своєю рукою, а на машинці, наприклад?

С т а л и н с ь к и й. О, як хочете, як хочете.

М а р і я. Добре. Я напишу.

С т а л и н с ь к и й *(до вахмістра в дверях)*. Проведи їх. І всіх можна відправлять назад. *(До Марії)*. Всього доброго.

Марія ледве хитає головою й поспішно виходить. За нею вахмістр.

С т а л и н с ь к и й *(задоволено посміхається, потирає руки. Йде до шафи й випускає Ніздрю)*. Ну, давайте, давайте. Точно записано?

Н і з д р я *(улесливо)*. Так точно, Василь Павлович! *(Сміється)*. А попалась пташка. Довго пурхала, а таки лапку встромила. Ну, ви ж, Василь Павлович, хоч кого можете обплутать. І дав вам бог!

С т а л и н с ь к и й *(самовдоволено посміхаючись, ховає в кишеню запис)*. Так, сьогодні нам, Ніздря, повезло. Пта-

шечка попалась. Хе-хе-хе. Ну, занятій більше не буде. Можна погулять. *(Весело посміхаючись, виходить).*

Н і з д р я. Да, поработали, можна сказать, з успєхом совершенно упольнє. *(Коли Сталинський виходить, з ненавистю грозить йому кулаком, про себе).* У-у, Каїн!!

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Кімната Марії. Троє дверей: у передпокій, у їдальню, в інші кімнати. Обстановка зі смаком. Телефон.

М а р і я *(сама. Сидить за столом, обхопивши голову руками і хмарно задумавшись. Безсило кладе голову на стіл і якийсь час сидить так. Раптом схоплюється, прислухається до сусідньої кімнати, звідки чути гомін голосів, підходить обережно до дверей у ту кімнату, слухає якийсь мент, потім щільніше причиняє двері і швидко йде до телефону. Бере рурку й говорить).* 75-56. Будь ласка: 75-56. Так. Дякую. *(Слуха).* Василь Павлович дома? Нема? А коли буде? Ага. Так. Добре. Дякую. *(Кладе рурку на апарат, підозріло озирається, прислухається до сусідньої кімнати. Стук у двері. Поспішно сідає за стіл. Голосно).* Ввійдіть.

А н г е л о к *(входячи).* Ну, той, товаришко Маріє, ви не маєте права. Таке важне питання, не можна ж... Це ж той... Взагалі, коли так...

М а р і я *(сидить, приклавши руку до голови, слабким голосом).* Товаришу, я ж вам сказала... що я хвора. Не можу я. Невже без мене не можна сьогодні?

А н г е л о к. Не можна. Це дуже важне питання. Ми повинні серйозно обміркувати. В нас, безперечно, є провокатор. І коли кожний, як ви, то що ж буде? Це не той...

М а р і я *(різко).* Я не можу, я ж вам сказала. Мені голова болить!

А н г е л о к. Ми вам той, ми аспірину...

М а р і я. Ах ти, боже мій! Ідіть собі. Я не піду.

А н г е л о к *(обурено знизує плечима й виходить).* Ну, як так, то... що ж...

Марія сама. Схоплюється й бігає по хаті. Потім іде до дверей і підслухає. Одбігає.
Стук.

М а р і я. Увійдіть.

Н і н а *(з серйозним, понурим лицем і з потупленими очима).* Можна до тебе?

М а р і я *(звичайним тоном)*. Можна, можна. Ти чого така... поважна? Що сталось? Та сідай.

Н і н а *(уникаючи її погляду, не сідаючи)*. Я на хвилинку. Зараз піду.

М а р і я. Та що таке? Що з тобою? Та присядь же.

Н і н а *(не сідає, хвилюється, потім із зусиллям)*. Ти не можеш виїхати від нас?

М а р і я. Оце маєш! Чого так?

Н і н а. Ти сама знаєш.

М а р і я *(тривожно зиркає на неї, роблено весело)*. Абсолютно, Муфтонько, нічого не знаю.

Н і н а *(понуро, уперто-суворо)*. Ні, знаєш.

М а р і я *(ще неспокійніше поглядає на неї)*. Та в чому річ? Що за таємності?

Н і н а *(раптом дивиться на неї)*. А чого ж ти так зблідла?

М а р і я *(сердито)*. Що ти вигадуєш дурниці? *(Різко)*. В чому річ, кажи швидше!

Н і н а *(потупившись)*. Нехай тобі твоя совість скаже.

М а р і я. При чому тут моя совість? Що за комедія така? Кажи, що таке? Що має сказати моя совість?

Ніна сідає й раптом починає гірко плакати.

М а р і я. Ах ти, господи! Ну, що таке? Кажи, коли що знаєш! Ну, годі, кажи ж уже, нарешті.

Н і н а. Я... знаю все.

М а р і я *(по паузі, глухо)*. Що ж ти знаєш?

Ніна тихо плаче.

М а р і я *(злісно шарпа її за плече)*. Ну, кажи одверто! Годі ревти! Ну?

Н і н а. Я читала... того листа.

М а р і я. Якого листа?

Н і н а. Що Іван тобі дав.

М а р і я *(з непорозумінням)*. Іван? Коли?

Н і н а. Сьогодні.

М а р і я. Я ніякого листа не одержувала. Що ж в йому було?

Н і н а. Ти сама знаєш.

М а р і я. Та кажу ж тобі, що не мала ніякого листа. Ну, що він писав?

Н і н а. Що любить тебе.

М а р і я. Ну... І це все?

Н і н а. А що ж тобі ще?

М а р і я *(раптом піднято, з полегшенням, бурхливо сміється, обійма Ніну)*. Ах ти, Муфтонько моя! Ах ти, квіточко моя! Ах ти... О, господи!

Ніна незрозуміло дивиться на неї.

М а р і я. Так Іван мене любить? Іван сміє мене любить? Ах, поганець! Ах, зрадник! Ах, ви ж мої безмежно хороші!

Н і н а *(ображається)*. Розуміється, ти можеш собі сміятись...

М а р і я. Та як же мені не сміятись, Муфтонько ти моя прекрасна? Як же мені не сміятись, подумай ти сама: твій Іван мене любить! Твій божественний, ідеальний, чудовий, розпрекрасний Іван. Га? Та хто б не сміявся з радості, коли б його полюбив Іван? Та так-таки просто написав, що мене любить, та й годі?

Ніна ображено мовчить.

М а р і я. От анафема. Скажіть, який хитрий: написать написав, а листа не послав. І мені ні словечка не сказав. І сьогодні за цілий день хоч би ж натякнув. Може, Муфто, ти помилилась? Га? Може, то тобі той лист написаний?

Н і н а. Ти все неправду кажеш.

М а р і я. Ану давай покличемо зараз Івана. Хочеш?

Н і н а. Так ти листа не мала?

М а р і я. Ні, не мала. Та й не матиму. Бо це ти все вигадала. Бо не міг мені Іван ні сіло, ні впало писати любовні листи. Оце ще маєте собі.

Н і н а. Так я ж своїми очима читала того листа!

М а р і я. Ну, і що ж там було написано?

Н і н а. Що він... Що він мусить тобі писати... що далі він не може мовчати... *(Мовчить)*.

М а р і я. Ну?

Н і н а. Щоб ти не ображалась на нього...

М а р і я. Ну?

Н і н а. Ну, а більш я не встигла прочитать...

М а р і я. Ах, шкода. Ах, та й шкода ж. Може б, далі вичитала, що він мене дуже любить.

Н і н а. Далі, мабуть, це й було.

М а р і я. Мабуть, ти трошки дурненька, моя дитиночко. Знаєш ти це? Ти так закохана у свого Івана, що починаєш уже виробляти дурниці. Фе, сором! Така велика дівчинка, а така дурненька!

Н і н а *(посміхається)*. Еге ж! А чого ж ти так злякалася?

М а р і я. Як ти прийдеш до мене ще раз з таким страшенно серйозним обличчям, я знов злякаюсь. Обіцяю тобі. От побачиш.

Стук з передпокою.

М а р і я. Ввійдіть. Ну, заспокоїлася трошки ти? Га? *(Обнімає її)*.

Входить Середчук.

Середчук *(низько вклоняється, трохи п'яненький)*. Я дуже звиняюсь. Я на маленьку минуточку... Добрий вечір.

Марія. Доброго здоров'ячка. *(Вітається)*.

Ніна. Драстуйте. Ну, як Михась? Ви були в нього? Дали побачення?

Середчук. Дали, дали. Сьогодні вже бачились. Бачились, як же. Нічого, просив кланяться вам. *(До Марії)*. А вам особливо казав поклониться. Так і сказав напослєд: «А Марії Антонівні особливо поклоніться».

Марія *(примушено посміхаючись)*. Чого ж так?

Середчук *(хитро)*. Та так уже...

Ніна. Ну, як же він? Скучає дуже?

Середчук. Та як же не скучать? Тюрма, понятное ділo. Ну, просив книжок йому. Ви мені звиніть, я сьогодні трошки, знаєте... випив, хе-хе-хе. Не пив уже п'ятнадцять лєт: як жона померла, так запив, та от тепер. Що ж мені тепер? Все одно пропадать.

Ніна. Ну, чого ж пропадать?

Середчук. Ну, так как же. Був один син, і того якийсь падлєц, звиніть за вираженіє, запакував у тюрму. *(Таємно, гнівно, пошепки до Марії)*. Просив сказать вам, що неодмінно єсть предатель серед вас. Його предали неодмінно. І просив вам особенно це сказать.

Марія. Що ж, у нього єсть які-небудь дані, що серед нас є предатель?

Середчук. Єсть, єсть. Він докопається.

Ніна *(підходить до дверей, прислухається)*. Уже, здається, перерва? *(Весело виходить)*.

Марія. А які саме дані, не казав?

Середчук. Не казав. Не можна було, тут же сидить сторожа. Дожився на старості літ, що з родним сином при салдатах бачиться треба, за рішотками. *(Витирає сльози)*.

Марія. Нічого, його швидко випустять.

Середчук. То ж є серед вас страшні люди! Свого, свого взять і предать ворогам! Та такого... *(Раптом схоплюється, з ненавистю, трясучись)*. Та такого... такого нада по куску різать, нада його... пошматувать, сукиного сина. Це ж Юда христопродавець, будь він проклят у всіх ділах своїх! *(Зразу лякається, тихо)*. Звиніть мені, пожалуста. Ну, не можу ж я, не можу ніяк... Сидів оце у трактирі, балакав з знакомими, та як згадав, що він там оце за рішоткою, у камері, сам, а той, що предав його, гуляє собі, сміється, як згадав, то так мене за серце взяло, що давай кричать на весь трактир. Бутилки побив, графінчик... Їй-богу, повірите? І сам не знаю, що на мене таке найшло, нікада такого не бувало.

М а р і я *(хмарно)*. Хіба йому так погано там?

С е р е д ч у к. А чим гарно? Подумать собі: тюрма. І ще дуже просив переказати, щоб ви на свідання до його прийшли, щоб як-небудь виклопотали свідання й прийшли. Дуже він за вами скучає. Любить вас дуже. «Марія Антонівна», каже, «необикновенна женщина така», каже, «тату, замічательна, добра, чесна»... Ну, словом... ви вже звиніть мене, якщо не так... улюбився він у вас. Ви вже не сердьтесь, що...

М а р і я *(силувано посміхаючись)*. Ні, нічого. Що ж тут?

С е р е д ч у к. І просив, щоб ви особенно береглися того предателя. І щоб товариші шукали його неодмінно. Він єсть серед вас. Серед вас, щоб шукали пильно.

М а р і я *(підводячись)*. Скажіть, що знайдено. Чуєте? Так і скажіть, що я сказала, що предатель швидко найдеться. Що вже от-от підходить той час. Чуєте? Ну, а тепер, вибачте мені, я мушу вас покинуть, мені треба... *(Протяга руку)*.

С е р е д ч у к *(потискуючи руку)*. Нічого, нічого, я вже піду. Я зайшов, щоб переказать, дуже просив... До свідання. Так я йому так і скажу, що предателя ви найдете...

М а р і я. Так і скажіть... Прощайте.

С е р е д ч у к. До свідання. *(Уклоняється й виходить. На порозі згадує й пошепки)*. Забувся, звиніть. Ще просив на пам'ять йому карточку вашу.

М а р і я *(різко)*. Добре. Передам.

С е р е д ч у к *(винувато, злякано дивиться на неї, посувається до дверей)*. Звиніть, пожалуста... *(Тихенько виходить)*.

М а р і я *(хапа себе за голову, наче хоче з люттю роздушить її. Тихо з мукою)*. О боже!

В сусідній хаті чути веселий хоровий спів, потім голосний сміх, знову спів. Входить О л е н а К а р п і в н а, в капелюсі, в пальті, з маленькою валізкою в руці, з парасолем. За нею Н і н а.

О л е н а К а р п і в н а *(до Ніни)*. Ти можеш, ти можеш скільки хочеш слухати ці мерзоти в свойому домі. А мене увільни від цього.

Н і н а. Але ж, тіточко, це для конспірації. Вони не справді співають, а...

М а р і я. В чому річ?

Н і н а. Тіточка образилась, що товариші співають. Сьогодні страсний четвер.

М а р і я. Ах, гріх.

О л е н а К а р п і в н а. Так, поважна пані, гріх. Вам смішно? О, я знаю, що для вас гріха немає ні в чому. Я знаю.

М а р і я *(піднято, з болем сміючись)*. Ні, не смішно, а... не це гріх, Олено Карпівно. Ні, Олено Карпівно, гріх є, тільки

не це, дорога моя. *(Раптом)*. Сказати вам, де є справжній, найстрашніший гріх? Сказати? *(Показує на кімнату)*. Знаєте, для чого вони там засідають і співають? Щоб одкрить отой гріх. Щоб піймати справжнього, страшного грішника. Страшного мерзотника, від якого сіркою тхне. Який сам собі нігтями серце роздирає. Серйозно, серйозно, Олено Карпівно. А ви невинний їхній спів за гріх маєте. Ах, Олено Карпівно, якби на світі всі були такі грішники, як ви та оті, що співають у страсний четвер!..

О л е н а К а р п і в н а *(гордо, холодно)*. Я прийшла сюди не для дебат із вами. З такими людьми я не сперечаюсь. Таке моє правило. Я прийшла взяти у вас мою книжку. «Житіє Марії Єгипетської». Будь ласка.

М а р і я. А знаєте що, Олено Карпівно? Давайте поїдемо завтра в монастир. Га? Їй-богу. Я хочу з вами. Даю слово, я не жартую. Ну, вірите ви мені? Поїдемо, мені страшно хочеться. Ну, голубонько...

О л е н а К а р п і в н а. На жаль, шановна пані, я виїжджаю з цього города й не можу виконати вашого хорошого бажання, коли воно є щире. Прошу дати мені мою книжку.

Н і н а. Ну, тіточко, вони ж ненавмисне. Вони для того, щоб не знали, що тут засідання, щоб думали, що гості.

О л е н а К а р п і в н а. В такі дні й засідання робити негарно. Негарно. Можете сміятись, як ті там, а я говорю вам, що негарно...

М а р і я. Ну, покиньте, Олено Карпівно. Давайте поїдемо. Роздягайтесь. Не треба. Запевняю вас, це все не гріх, це невинність, це... Ніно, бери парасоль, давайте сюди валізочку. І нехай вони співають, дорога Олено Карпівно, нехай собі. І нехай собі судять під цей спів справжнього грішника.

О л е н а К а р п і в н а. Почекайте, почекайте. *(Хоче вирвать парасоль і валізку з рук Ніни й Марії)*.

Н і н а *(сміючись, тікає)*. Ні-ні-ні, не дам. Ви арештовані. Урра!

О л е н а К а р п і в н а. Ніно! Ніно! *(Строго)*. Ніно, кому я кажу? Ну, знаєте, я не сподівалась. Ніно, віддай!

Н і н а. Не дам. *(Тікає з хати)*.

О л е н а К а р п і в н а *(за нею)*. Ніно, я буду сердитись. *(Виходить)*.

Назустріч співаючи входять А н г е л о к і І в а н. Іван стає рівно, як солдат перед офіцером, перед Оленою Карпівною.

Олена Карпівна з гордовитим холодним виглядом проходить повз нього.

І в а н *(посміхаючись)*. От буде сьогодні катавасія!..

А н г е л о к. Ну, це той... Неважно. *(До Марії)*. Ми до вас.

М а р і я. Слухаю. Ну що, вирішили що-небудь?

А н г е л о к. «Вирішили». Коли всі так взагалі, то хіба можна? Ми рішуче настоюємо, щоб ви... Рішуче. Бо що ж це...

І в а н. Так, Маріє, вам би також слід взяти участь...

А н г е л о к. Розуміється. Що тут? Я кажу, що провокатор тут. О! Без свого, розумієте, свого провокатора тут не було. О! Перше: друкарня. Через що? Ага? Потім той, як його, ну,— та Василь, потім Михась... і взагалі. Неодмінно провокація.

І в а н *(з натиском, дивлячись на нього, помалу)*. Так, провокація, ви маєте рацію.

А н г е л о к. Я навіть... От підождіть, нехай я справу з новою друкарнею, тоді... В мене є дещо... *(Заклопотано шукає в кишенях, виймає купу папірців, листів, довбається в них, вони падають на землю, він піднімає, знов губить)*. Я маю дещо... Тут є деякі дані. А, чорт... Тут, безперечно...

М а р і я *(сміючись)*. Ой, та невже, навіть дані маєте? Молодчина, Ангелок!

А н г е л о к. Безперечно, тут справа досить той... Де ж це я?.. Чорт. Я, мабуть, там забув... *(Щось про себе заклопотано бормочучи, виходить, розпихаючи по дорозі папірці по кишенях)*.

М а р і я *(сміючись)*. Страшенний комік. Провокатори в нього стають уже манією.

І в а н. А мені здається, не тільки комік, трошки більше. Мені ця манія видається перебільшеною і... підозрілою.

М а р і я. Ого! Чим саме?

І в а н. Тим, що звичайно провокатори теж люблять одвертати від себе увагу перенесенням цеї уваги на кого-небудь іншого.

М а р і я *(злякано)*. Ну що ви! Ради бога! Ще тільки цього не доставало...

І в а н *(хмуро)*. Мені його поведінка здається дуже підозрілою. Сентименти ми лишім. Серед нас, це правда, мусить бути провокатор. Це факт. Але хто? Ну, переберіть усіх інших. Не я ж? І не ви. І не Семенко. А коли дійде до Ангелка, то неодмінно спинитесь.

М а р і я. Ні-ні! Бог з вами. Чого ради? Він чудний, розхристаний, але щоб здатний на таке... Ні-ні, я абсолютно не вірю!

І в а н. Ну, це ми скоро вияснимо. *(Раптом іншим, жагучим тоном)*. О, нехай тоді бережеться той... гад!

М а р і я. Ну, а що б ви зробили, якби дізнались? *(Криво посміхається)*.

І в а н *(здивовано)*. Як то що? Знищить поганця моментально!

М а р і я. І невже ви могли б убити?

І в а н. А як же інакше?

М а р і я. Ну, а якби раптом виявилось, що це хтось із ваших близьких. Га? От цікаво, як би ви тоді реагували?

І в а н *(здивовано)*. Я гадаю, так само.

М а р і я. От який ви герой. Ну, а коли б, припустім, вияснилось, що чоловік зробив те не ради своїх егоїстичних інтересів, а ради спасіння другої людини? Ну, от уявімо собі, що той самий Ангелок продав нас ради того, щоб урятувати од смерті матір або дружину?

І в а н *(спалахнувши)*. Чорт забирай! Та яке ж він мав право жертвувати ради своєї близької людини громадою й нами! Добра мені справа...

М а р і я. Ну, коли б ради вас це було зроблено, то ви все ж таки, мабуть, трошки інакше поставились би до цього. Якби, наприклад, Ніна взяла та й...

І в а н. Ну, знаєте, не будемо говорити про те, що неможливе.

М а р і я. Ні, мені все ж таки цікаво познайомитись з вашою психологією. От уявіть собі. Що б ви тоді? Га?

І в а н. Гм. Невже ви гадаєте, що як ради другого, то це погано, а ради мене, то інакше?

М а р і я. І ви б убили Ніну? Бідну Муфту?

І в а н. Власне, чого ви хочете? Чого ради така оборона цих... поганців?

М а р і я *(раптом сміється)*. Не розумієте? А може, я закохана в провокатора й хочу як-небудь виправдати його. Га?

І в а н. Хіба що так.

М а р і я. Може, він задля мене став провокатором? Га? А я, як грішна негеройська людина, не така, як ви, не можу, ну, не можу вбити його й хочу якось виправдати хоч перед собою. Нехай судять його другі, нехай усе, що хочете, а мені треба перед собою мати його чистим. Га?

І в а н. Та буває всяко, розуміється...

М а р і я. А ви ж уявіть собі, що той чоловік мусить переживати. От ви тільки уявіть. Стати провокатором, зрадником. Га? Хіба не жах? От ви подумайте тільки це про себе. От уявіть, що ви, саме ви, раптом — провокатор, зрадник, що ви сидите отут, балакаєте зі мною, а самі собі знаєте, що ви є зрадник, що вас ловлять ваші товариші, що вас мають убить, розшматувать. Ви можете собі уявити таку страшну ситуацію?

І в а н. Ні, не можу.

М а р і я. Ні, підождіть. «Не можу». Ви зараз же страшно чеснотно одповідаєте. Але ви можете собі уявити, що ви кого-небудь любите? Можете?

І в а н. То що з того?

М а р і я. І можете собі уявити, що ви ради тої людини зробили маленьку, ну, зовсім маленьку, майже невинну зраду. Ну, це ж навіть з вами могло б бути, їй-богу, могло б. Правда? Правда ж?

І в а н. Вам, здається, дуже хочеться, щоб це могло бути. Ну, припустім.

М а р і я. Припускаєте? Добре! От ви зробили. Так. Зовсім невинно. Але це все ж таки зрада. І от це саме й губить вас. Ви ж не можете сказати про нього вашим товаришам. Правда? Хто вам повірить, що маленька? А може, й велика. Ви мусите мовчати. Мусите... Ну, от. А в цьому і є загибель для вас. Жандарми цього тільки й хотіли, щоб ви мусили мовчати, щоб піймати вас оцим мовчанням і тримати в руках. Розумієте? І от, щоб вони вас не видали вашим товаришам, ви мусите видавать їм своїх товаришів. Але чекайте, чекайте, це не все. Коли б тільки це, ви б махнули на себе рукою — і чорт його бери. Але ж вас піймано не тільки на цьому, а на тій самій любові. Коли ви не будете видавати, то ту ж вашу кохану людину знов будуть мучити. Для чого ж ви тоді зробили перше злочинство? Правда? Треба вже далі йти. І от потроху, помалу ви стаєте зрадником. Ні, ви уявляєте собі цю страшну річ? От ви, Іван Чоботар, поважаний усіма, чесний старий товариш, ви потихеньку ходите до жандармів, до ворогів своїх, і по одному видаєте своїх товаришів. Га? А ті товариші поводяться одверто, щиро. А ви собі сидите з ними і знаєте, кожної хвилини знаєте, що ви той, якого всі шукають, якого ненавидять, од якого з жахом і огидою одсахнуться всі, коли дізнаються. Розумієте? Уявляєте собі свої почування? Правда, досить інтересні?..

І в а н *(пильно дивлячись на неї)*. Гм. Досить інтересні. Ну, далі...

М а р і я. Ах, слухайте. Невже ви не можете хоч хвилину побути просто людиною? Невже ви не можете мати хоч трошки уяви? Невже ви не почуваєте, що... «далі»? А далі ви починаєте страшно брехать. А далі ви починаєте плювать на себе. Ви лежите вночі й думаєте, думаєте. І бачите, як ви страшно самотні. Ах, яка ж страшна, чорна, безнадійна самотність! Ні одної близької людини у зрадника не може бути, ні товариша, ні друга. Ви ж подумайте: він навіть не може одкритись тій людині, ради якої сталось це. Яку він любить, за яку прийняв ввесь цей жах на себе. Він не може прийти до неї й пожалітись, хоч пожалітись їй. І яке смішне, правда, яке комічне становище? Ну, скажіть самі, невже не можна хоч пожаліти такого дурного, такого романтичного зрадника. Га?

І в а н. Гм. Справа стає серйозною. *(Рішуче, строго)*. Ви, очевидячки, щось знаєте?

М а р і я. Ну, розуміється, знаю. Я ж вам сказала, що закохана в такого дурня. Ви шукайте його біля мене, тут, тут. Даю слово, найдете.

І в а н. Ні, серйозно?

М а р і я. Та цілком же серйозно. Але невже ви можете так само вбить такого зрадника, як і того, щоб ради своїх інтересів це робить? Га?

І в а н. Хто це такий?

М а р і я. Ой, як рішуче. От так і скажу вам...

І в а н. Слухайте, Маріє, коли ви це серйозно, то мене дивує ваше відношення.

М а р і я *(пильно дивлячись на нього, по маленькій паузі)*. А ви як гадаєте? Серйозно чи жартую?

І в а н. Я гадаю, що щось серйозне ви знаєте.

М а р і я. І ви сподіваєтесь, що вам віддам цю людину, яка душу поклала за мене? Так, власне, душу поклала, продала її, заплювала, втокмачила в бруд, в гидоту, в розпусту. Щоб я її видала вам, тупим, жорстоким, сухим? Ви гадаєте, що я могла б це зробити? Могла б?

І в а н. Коли для вас інтереси громади важніші, то могли б.

М а р і я. А ви могли б? Ви могли б? По щирості. Тільки, ради бога, подумайте серйозно, вдумайтесь, не спішіть. Могли б?

І в а н *(думає)*. Міг би.

М а р і я. І могли б ту людину виставити на ганьбу, на посміховисько, на зневагу, на смерть. Могли б?

І в а н *(по паузі)*. Міг би.

М а р і я *(сміється)*. Браво! Ви видержали блискуче іспит. Браво. Я вами задоволена. Ну так дозвольте вам сказати, що ви дуже чесний, дуже громадський, благочестивий і таке інше чоловік, але... трошки непрозорливий. Ну, скажіть ви мені, ради бога, звідки ж я могла б узяти провокатора? Га? Як ви могли серйозно повірити, що я закохана в якогось дурного, романтичного зрадника? Га? Ех, смішна ви, велика людина...

І в а н. Гм. Ви так правдоподібно говорили, так хвилювались...

М а р і я. «Гм». Але ж я давно відома брехлива людина. Я можу вам заграти, кого хочете, й ви подумаєте, що щиро. Навіть можу представити закохану в вас. І ви хіба повірите? Повірите?

І в а н. Гм! Невже ви жартували тільки?

М а р і я. Ні, серйозно балакала.

І в а н. Ні, скажіть серйозно. Дайте слово, що жартували.

М а р і я. Оце мені подобається. Я кажу, що балакала серйозно, а він вимагає чесного слова, що жартувала.

І в а н. З вами таки трудно серйозно балакати.

М а р і я *(гірко, з посмішкою)*. Ого! Підождіть, колись побачите, як ще можна серйозно балакати зі мною. Аж здивуєтесь. Ого!..

І в а н *(з усиллям)*. А я таки хочу побалакати з вами серйозно про деякі речі.

М а р і я. Хіба? То ж то й я помічаю, що ви все на мене так пильно поглядаєте. Наче прицілюєтесь, з якого боку краще вхопить.

І в а н. Ухопить?

М а р і я *(сміється)*. О, вже образився. Хіба ж такий доброчинний, святий та божий чоловік може «хапати» своїх добрих приятелів? Та я ж не провокатор, правда? Ну, годі. Давайте, справді, балакати серйозно, поважно, як колись ми балакали. Пам'ятаєте, як ми колись, ще до нашого арешту, часом уміли розмовляти між собою. Так тепло, тихо, затишно. Ох, як же то страшно-страшно давно було!. *(З вибухом муки)*. Боже мій, як то давно було! І ніколи, ніколи ж не вернеться. Нізащо, ніякими силами не вернути того...

І в а н *(хвилюючись)*. Але хто ж, власне, винен? Ви самі змінили відношення до мене. Я саме про це й хотів поговорити з вами нарешті. Після тюрми ви так змінилися до мене, що... я просто не знаю, як і тримати себе з вами. Якась через щось ворожість, холодність, уникання мене, наче я... наче ви мене підозріваєте мало не в провокаторстві. Серйозно, я вже й це думав. Я кілька раз починав писати вам листи, але в листі не скажу усього як треба. А сказати я вже мушу. Мушу! І ви повинні самі знати, що я не можу так... Особливо мусите знати після того, що сталось тоді на допиті в охранці. Ви мусите знати, що я... що те на мене повинно було вплинути в певний бік. Я не знаю, для чого ви тоді зробили, але я маю підстави гадати, що це було зроблено не жартуючи. Я багато думав і потім у тюрмі, і вийшовши на волю. І ніяк не міг зрозуміти вашої поведінки.

М а р і я. Здається, там уже перерва? Треба, мабуть, нам іти в їдальню.

І в а н. Ви знов уникаєте вияснення.

М а р і я. Не уникаю, а... чи є що виясняти?

І в а н. Ви думаєте, що нема? *(З натиском)*. Ви думаєте, що нема?

М а р і я. Не знаю. Мені так здається.

І в а н. Ні, ви повинні знать, є що виясняти чи нема. Кажіть.

М а р і я *(вагаючись, блідо посміхаючись)*. Що за чудний тон у вас?

І в а н *(хапаючи її за руку)*. Маріє! Ви така хороша, така прекрасна, навіщо ви хочете здаватись...

М а р і я *(різко вириваючи руку)*. Ну, лишіть. Нам нема про що балакати з вами. Все вже вияснене. Все!

І в а н. Коли?

М а р і я. Ну, годі. Ідіть на засідання.

І в а н. Гм. Значить, так?.. *(Ходить по кімнаті, схвильовано, хмуро свище, зупиняється біля Марії, понуро питає)*. Що ж мала значити ваша поведінка там, на допиті? Маю я право хоч спитати про це?

М а р і я. Нічого не значила. Просто жаль вас стало. Та й годі.

І в а н. Так? Я інакше зрозумів. Ну що ж, вибачайте. *(Уклоняється й виходить)*.

Марія робить рух, ніби хоче спинити його, крикнути щось, але не робить того. Якийсь час стоїть непорушно. Потім бачить на столі забутий Іваном маленький блокнот, швидко бере його в руки й жагуче притуляє до вуст.

Стук у двері.

М а р і я *(хапливо ховає блокнот за блузку на груди)*. Ввійдіть.

І в а н *(входячи, шука́є очима, хмуро)*. Вибачайте, що турбую. Я не лишив тут свого блокнота?

М а р і я *(починає теж шукати)*. Ні, я не бачила. А ви з ним прийшли?

І в а н. Не пам'ятаю. Пригадується, що десь поклав його на столі. *(Раптом)*. Ну, значить хтось узяв його навмисне. Поруч зі мною був увесь час Ангелок.

М а р і я. І ви думаєте?..

І в а н. Я не думаю, я певен. *(Рішуче виходить)*.

Марія якийсь час стоїть так само, потім швидко витягає блокнот і злісно шпурляє його на підлогу. Сідає за стіл і в одчаї кладе голову на стіл. Входить без стуку С т а л и н с ь к и й. Він у штатському, одягнений елегантно, без бороди, без вусів, волосся пофарбоване на чорний колір, на носі пенсне.

С т а л и н с ь к и й *(з перебільшеною ввічливістю вклоняється і трошки насмішкувато каже)*. Добрий вечір, дорога Маріє Антонівно.

М а р і я *(швидко підвівшись, вражено, обурено)*. Ви?!

С т а л и н с ь к и й *(спокійно, гумористично)*. Я.

М а р і я. Ви сміли явитися сюди?

С т а л и н с ь к и й. А от, як бачите...

М а р і я. Ви хочете, щоб вас тут упізнали?

Сталинський. Ну, бійтесь бога, хто ж мене може впізнати? Мене сам ваш генерал не впізнав. Ні, про це ви, хороша моя, не турбуйтесь.

Марія. Але сюди може ввійти хто-небудь, хто був на допиті у вас, і по голосу впізнає.

Сталинський. Голубонько, повірте ви старому, досвідченому жандармові й не хвилюйтесь даремно. А як і впізнає, то що ж тут такого? Га? *(Сміється).*

Марія. Що вам треба тут?

Сталинський. О, це інша річ. *(Присуває собі фотель, помалу сідає й рукою запрошує Марію сісти).* Сідайте, будь ласка.

Марія не рухається.

Сталинський *(озирається по хаті).* А в вас у хатці непогано. Мені вже давненько хотілося прийти до вас у гості. О, не по службі, не в справі, а так, по-приятельськи. Ми ж з вами — приятелі, правда? *(Посміхається).* Та сядьте, чого ви стоїте? Хе-хе-хе. Ви так само мовчите, як колись на допиті. Але, здається, ви вже самі могли переконатись, що з мовчання нічого доброго не виходить.

Марія. Що вам треба тут?

Сталинський. Боже мій! Я ж вам уже сказав, що прийшов у гості. А гостеві чого треба: ввічливості, трошки уваги, приємної посмішки, чашечки чаю. Я за вами скучив. Їй-богу. Цілий тиждень не бачились. Чого ви до нас не завітали цього тижня? Га?

Марія. Не мала чого.

Сталинський. Невже? Ну, а хоч би так, побачитись, посидіти. Отже, я скучив і прийшов. Та ще, знаєте, з чим прийшов? Нізащо не вгадаєте. Узяв я, розумієте, відпустку собі, та аж на два місяці. Хочу трошки відпочити. Та оце думаю, знаєте, поїхати десь у Крим, на сонечко. Але не сам, не сам. А маю думку, знаєте, запропонувати вам поїхати зі мною. Га? Як ви до цього? *(Посміхається).*

Марія. Більше не маєте нічого сказати?

Сталинський *(добродушно).* Ні, маю. Ми матимемо там собі гарну вілку, казенну яхту, ну й автомобільчик.

Марія *(посміхаючись).* Цікаво, до чого може дійти нахабство самовдоволеного жандарма. Ну, що там іще буде?

Сталинський *(тим самим тоном).* Там буде гарна музика, квітки, вбрання, знаменитий кухар, вино і... моя любов, розуміється.

Марія *(пильно, довго дивиться на нього).* Ви все ж таки розумієте, що ви патякаєте? Ви п'яні?

Сталинський. А, що ви, що ви! Ото, їй-богу,— п'яний! Бог з вами, як би ж я посмів п'яним явитися сюди? Хоча... може, трошки й п'яний. Маєте рацію, маєте. Але не від алкоголю, не від алкоголю, від чогось іншого. Зовсім іншого. Так як? Га? Їдемо? Чого ви так пильно дивитесь? Думаєте, жартую? Їй-богу, ні. Я маю найсерйозніший намір з вами поїхати в Крим. Давненько вже мрію, та все не було часу. Серйозно, серйозно, Маріє Антонівно. І післязавтра, знаєте, треба їхати, післязавтра. Отже, будь ласка, голубонько, ви вже не задержуйте. Про туалети там і всякі такі штуки не турбуйтесь,— ми це в Севастополі або в Ялті чудесно справимо.

Марія. Іншими словами, ви хочете, щоб я зараз взяла револьвер і пустила вам у вашу нахабну пику кулю? Так?

Сталинський *(сміється)*. Оце маєте! Абсолютно, ані на крихту не маю такого бажання. Та й за що? Хіба я вам пропоную що-небудь неприємне? Навпаки, пропоную найвищу насолоду: любити чоловіка, якого ненавидиш. Серйозно, серйозно, дорога моя,— це найвища насолода. Вам ніколи не доводилось так любити? А, ото ж бо то й є. Любовників у вас, розуміється, було доволі, але такого, я певен, ніколи. От ви подумайте: вам хочеться схопити мене за горло, задушить, загризти, а ви, в той же час, обнімаєте мене, цілуєте. Га? Запевняю вас, це оригінально, пікантно. Більше того: це гостро, це... не маю слова, щоб висловити як слід. У цьому є щось сатанинське, як казала одна революціонерка, яка мене так само любила. Їй-богу, Маріє Антонівно, не жартую. Вам на перший погляд це здається, може, диким, неможливим жартом, але потім ви самі побачите, як перед таким коханням збліднуть всі ваші найжагучіші попередні кохання. Ну, а щодо револьверів, куль і тому подібного, то не будемо, знаєте, краще говорити. Бог з ними — ми обоє занадто серйозні люди для таких іграшок. Так от, дорога моя, післязавтра ввечері попрошу вас бути у мене не пізніше десятої години. Поїзд одходить рівно в одинадцятій.

Марія *(посміхаючись)*. Значить, все це цілком серйозно?

Сталинський. Серйозно, голубонько, серйозно.

Марія *(сідає, виймає з шухляди столу револьвера й рішуче наводить його на Сталинського)*. Серйозно?

Сталинський *(з докором і сумом)*. Ну, от бачите, от бачите. Ах-ах, як це неприємно: така серйозна, поважна женщина і таки не вдержалась, таки револьвер...

Марія. Забирайтесь звідси моментально. Буду стріляти.

Сталинський. Ну от. Ну от. «Забирайтесь моментально», «буду стріляти», а потім ще сльози. Фе, як це вуль-

гарно, шаблонно, я від вас цього не сподівався. Од кого-кого, а від вас, то вже ні.

М а р і я. Слухайте, ви: я теж не люблю жартувати. Коли кажу, що стрілятиму, то так воно й буде. На все є межі, через які навіть такому досвідченому жандармові, як ви, переступати не слід.

С т а л и н с ь к и й. Та які ж я тут межі переступив? Я вам пропоную таку насолоду, якої ви ще не мали, а ви мені за це револьвер. Де ж логіка? Але головне ж те, що не стрілятимете, це ж ясно. Тільки самим потім буде соромно й ніяково. Ну, підождіть, яка рація вам стріляти в мене? От розсудіть ви самі. Ну, от ви вбиваєте мене. Чудесно. А що далі? Невже ж ви думаєте, що я пішов сюди, не маючи на увазі, що, може, не вийду? Ні, я мав. І як тільки мене годину не буде, сюди вже прийде поліція, жандарми. Знайдуть мій труп, і... Ну, що далі буде, то ви вже й самі можете собі уявити. Ну, припустім, що ви ще й себе за компанію уб'єте. Що ж ви думаєте, що всіх ваших все ж таки не заберуть? Заберуть, дорога моя, всіх заберуть. І вже, вибачайте, галантності вони тоді од наших нехай не сподіваються. Ну, а через що саме ви мене вбили, то це стане відомо й вашим, і нашим. Цим ви не сховаєте, ким ви були для них. Ну, яка ж рація в револьвері? Його треба сховати в шухлядочку, де він і був собі. А хто-небудь увійде, й буде негарно: сидять двоє пристойних приємних людей і балакають з револьвером у руках.

М а р і я. Значить, ви гадаєте, що можете робить зі мною все, що вам забажається?

С т а л и н с ь к и й. Ну, розуміється, дорога моя. Хіба ви цього не знали досі?

Пауза.

С т а л и н с ь к и й *(безпечно сміється)*. Ви — моя, зіронько, з голови до ніг, з душею, з серцем, із тілом, тепер і навіки. Розумієте, хороша моя? Ви навіть померти без моєї згоди не можете. О, не дурно ж ви револьвера в столику тримаєте. Очевидячки, щоб застрелитись? Правда? А я от не дозволю застрелитись, і не застрелитесь.

Марія посміхається.

С т а л и н с ь к и й. Посміхаєтесь? А чого ж досі не застрелились? Не смерті ж ви боїтесь? Смерть — що? Один момент сильного напруження волі. Страшніше щось друге. Страшне те, що після смерті буде. І не там, не-там угорі, а тут, тут на землі, з отими, що там. *(Киває на сусідні хати)*. От якби було цілком байдуже, ну й тоді... але в тому-то річ, що тоді, коли б було байдуже, то, може, й помирати не треба б

було. Одне за одне, розумієте, зачіпається. Через те, що небайдуже, хочеться померти, але не можна померти. Я ж, знаєте, не втерплю й розкажу вашим засмученим, здивованим родичам, чого саме ви померли. Неодмінно скажу, як же ж можна...

М а р і я. Що ж ви, власне, такого можете сказати, що мене там навіть, за домовиною, злякати може?

С т а л и н с ь к и й. Та вже щось знайду, знаєте, щось знайду.

М а р і я *(посміхається)*. Ви дуже банальний, пане. Ваша метода залякування не завжди годиться. Щоб добре злякати, треба й мати для того відповідні засоби.

С т а л и н с ь к и й *(сміється)*. Ай, та й хитра ж ви. Підштрикуєте мене, щоб випитать, що я ще маю. Ну, та бог з вами, я хоч і розумію вас, але як чоловік гарячий, з амбіцією, чоловік нестриманий, я не можу вдержатись. *(Дістає з бокової кишені пакуночок, загорнутий у папір, розгортає, виймає фотографію, в цей час говорить із добродушною посмішкою)*. Мушу вам показати. Що ж, мушу. *(Бере фотографію і, не даючи до рук Марії, показує)*. От подивіться, будьте ласкавенькі. Бачите? Хто це такий? Га? Пізнаєте? Оце ви, моя хороша. О, ось це. Так. А ось це — полковник Сталинський, себто ваш покірний слуга. Ви у мене в кабінеті. Пригадуєте собі? От і капелюшок той, що ви після тюрми купили. Ще й вуалька. Густа вуалька, щоб не впізнали, коли до мене йшли. Це тоді, як друкареньку мені видавали. Пам'ятаєте? Ні-ні, голубонько, дивіться здалеку, в руки не дам. А от друга. Це тоді, як видали Михася Середчука. Це трошки пізніше. І знов-таки зо мною. Я приємно посміхаюсь до вас. Значить, ми собі любенько сидимо й розмовляємо. Ну, яких же доказів більше? Га? Чого ви сиділи зо мною? Чого революціонерка без арешту сама піде до жандарма й буде сидіти з ним у кабінеті? Та ще в такій інтимній позі, за столом із чаєм, пляшками: я сміюсь, а ви посміхаєтесь. Га?

М а р і я. Я не пила вашого чаю й вина. Ага, так от для чого вам тоді хотілось, щоб я сіла за той стіл?

С т а л и н с ь к и й. Авжеж, авжеж! Щоб сфотографувати вас. Розуміється. Щоб ви вже не могли сказати, що вас залякували, тероризували. Тут, видно, вже цілком приятельські відносини: пляшки, чайок, посмішки, словом — любесеньке тет-а-тет.

М а р і я. Ох, який же ви мерзотник!

С т а л и н с ь к и й *(сміється задоволено)*. Ого, дорога моя, ви ще підождіть хвалить. Ви ще подивіться на оці штучки... *(Виймає з пакунка папірці, здалеку показує)*. Пізнаєте?

«Триста карбованців на рахунок гонорару одержала від Михайла Івановича Сокоринського».

М а р і я. Ну, і що ж з того? Розписка Сокоринському, моєму патронові, в якого я служу секретаркою.

С т а л и н с ь к и й. Та-ак. Гм. А Сокоринський є співробітник охранки. Гроші ці я сам для вас видавав Сокоринському. Так і по книгах заведено: гонорар «Гордої» стільки-то. Ви ж у нас «Гордою» прозиваєтесь. Ну, значить, ви працювали у нас не тільки за страх, але й за гроші. І то ж факт. Ви брали гроші. Ну, який же дурень платив би вам по триста карбованців у місяць за те, що ви напишете два-три нікчемних листи в день. І я, признаюсь, думав, що ви самі давно догадались, що то за «гонорар».

М а р і я. О боже!

С т а л и н с ь к и й. Ну що, моя ви чи не моя? Га? І не тільки життя, але й ваша смерть у моїх руках. Правда?

Марія схоплює голову руками і спирається ліктями об стіл.

С т а л и н с ь к и й *(встає й нахиляється до Марії, тихенько, влесливо)*. А сказать, у чому секрет моєї влади над вами? Га? Хочете?

Марія одводить руки й мовчки дивиться на нього.

С т а л и н с ь к и й. Сказать? Ну, слухайте. Секрет у вас самих. Так, так, дорога моя, у вас самих. Не розумієте? Ну, поясню. Чого для вас ця історія така тяжка, а для мене чого байдужа й навіть навпаки? Того, думаєте, що ви порядна, а я мерзотник? Моральність тут не грає ніякої ролі. Того, хороша моя, що ви виступаєте проти *своїх*, а я виступаю проти *ворогів*. Ви продаєте *своїх*. От у чому вся штука. Розумієте? Це є найбільше злочинство серед людей. Навіть ми, жандарми, не можемо цього робити. І от чого вас це так мучить. Коли б ви видавали нас, своїх ворогів, то вам справді не було б ні тяжко, ні соромно. Правда ж? Ну от, а в цій муці вашій власній і є моя сила над вами. Як не стане тої муки, то не стане й моєї влади. Це ж ясно. От і уявіть собі, що вам це цілком байдуже, що ви переламали так свій світогляд, що ці люди перестали бути для вас своїми, і що зразу виходить: що я для вас моментально стаю нулем. Ну, що я вам тоді можу зробити? Арештую ваших? Арештуйте собі, мені байдуже. Розкрию? Розкривайте, мені не соромно, не тяжко. Розумієте? Вся моя влада розвіється, як дим.

М а р і я *(з мукою)*. Що вам треба од мене? Кажіть уже швидше, що? Якої ще муки, глуму треба?

С т а л и н с ь к и й. Ну от. Ну от. Знов нерозуміння. Я сам собі шкоджу, що відкриваю вам секрет своєї влади, а ви...

Марія посміхається.

С т а л и н с ь к и й. А як же не шкоджу? Що ж ви думаєте? Хіба мати повну владу над такою гарною, сильною, прекрасною женщиною, як ви, не велика втіха? От я хочу поїхати з вами в Крим, давно вже хочу, давно вже мрію, як цілуватиму оці гнівні, зневажливі, повні огиди до мене вуста. Що ж ви гадаєте, позбавитись цієї насолоди для мене не шкода? Хе!

М а р і я. Вам, значить, для чогось треба, щоб я ставилась до своїх байдуже? Ну, що ж далі?

С т а л и н с ь к и й. І більш нічого. Абсолютно нічого. Далі буде тільки те, що не буде моєї влади над вами. От і все.

М а р і я *(втомлено, апатично, з посмішкою)*. Для чого ж вам це потрібно?

С т а л и н с ь к и й. Хіба я вам кажу, що мені це потрібно? Навпаки, я хочу, щоб ви були моєю. Хе-хе-хе. Мені тільки з чисто психологічного боку це інтересно. Я знаю, що ви не зробите, а тільки, ну... тільки пробую свою силу над вами. От мені цікаво: настільки ви мене ненавидите чи настільки, що навіть од своїх одмовитесь.

М а р і я. Гм. Вам, очевидно, мало того, що ви маєте. Вам треба всю душу до останнього затягти до себе?..

С т а л и н с ь к и й *(сміється)*. А ви психолог. Вас трудно обхитрити.

М а р і я. Правда? *(Ніби ліниво підводиться)*. Ну, а я вас таки перехитрила. Зараз ви побачите, як я без ваших порад позбавлюсь вашої влади. *(З вибухом ненависті)*. О, ти зараз побачиш мою владу над тобою. Чуєш ти, проклятий?

С т а л и н с ь к и й *(в захваті любуючись з неї)*. От-от-от. Яка чудова, пекуча ненависть. От в такому стані, уявіть собі, хіба б ви не могли б гризти мене поцілунками? Навіть на «ти», навіть на «ти»?

М а р і я. А, ти смієшся?! *(Рішуче кидається до дверей)*.

С т а л и н с ь к и й *(підводячись)*. Глядіть, щоб не каялись. Чуєте, ви?

М а р і я *(зупиняється, злісно сміється)*. Ага, поганець! Ти поставив там своїх філерів. Ні, голубчику, коли вони сюди прийдуть, вони нас тут уже не застануть. Дякую, що попередив. Ми з тобою поїдемо вдвох «у Крим». Чуєш? Ми вдвох поїдемо. Але поїдемо ж.

С т а л и н с ь к и й. Майте на увазі, що у мене в кишені...

М а р і я *(не слухаючи, йде до дверей)*. О, я все маю на увазі. Все!

Стук у двері.

Марія. Ага, вони якраз самі йдуть. Увійдіть.

Сталинський. Маріє Антонівно, я вам раджу...

Входять Ніна й Ангелок, ведучи під руки Івана, який невдоволено пручається.

Ніна. Ні-ні, не пустимо! Марусю! Дозволь тобі представити нашого Шерлока Гольмса... Він... *(Зупиняється, побачивши Сталинського)*. Ой, вибачай, ми не знали, що ти не сама. *(Хоче йти назад, тягнучи за собою Івана)*.

Марія *(піднято, весело)*. О, нічого,нічого. Ми, навпаки, будемо вам раді. Я навіть хотіла сама вас покликати, щоб познайомити от з нашим спільним приятелем. Будь ласка... *(Проводить рукою в бік Сталинського, на якого дивиться з сміхом)*. Ви не впізнаєте цього добродія?

Сталинський *(дуже привітно, ввічливо спішить назустріч, уклоняється, потискує всім руки)*. Дуже радий, дуже приємно. Ми з Марією Антонівною старі приятелі. На фронті ще... Полковник Федосюк. Дуже приємно. Полковник Федосюк...

Іван. Ми наче десь бачилися з вами?

Сталинський. Дуже може бути, дуже може бути...

Марія *(злісно сміється)*. Невже ви не пам'ятаєте, полковнику?

Сталинський *(добродушно)*. Не пам'ятаю, не пам'ятаю... *(До Івана)*. Ви в Одесі не бували?

Іван. Ні, не був... *(Подивляється на Марію)*.

Марія. А ви спитайте полковника, чого він тримає праву руку в кишені.

Сталинський. Контужена, контужена. *(До Івана)* І, знаєте, як тримаю в кишені, трошки грію, то легше. А то весь час ніби щемить.

Марія. А мороз не ходить у вас по тілі? Га?

Сталинський. Ні-ні, цього не буває. *(До Івана)*. Так справді, де ж ми бачились?

Іван. От щось знайоме, а де... Гм.

Марія. Та чого ви всі стоїте? Сідайте, будь ласка. Так нам усім буде краще. Полковнику, сідайте, для вашої контуженої руки буде легше. Нінко, сідай. Так ви Івана в Шерлоки записали? Це дуже добре, нам якраз це зараз треба буде.

Ангелок. Власне кажучи, як той... то спочатку не Іван...

Ніна. Ну, Ангелок, не заздріть: спочатку ви, а потім він.

М а р і я. Чудесно, чудесно. А ми з полковником говорили якраз про жандармів, провокаторів. Полковник, майте на увазі, старий революціонер, а тепер... А тепер, полковнику, хто ви? Га?

С т а л и н с ь к и й. А тепер звичайний собі вояка, та й годі. На фронті сиджу, як кріт у норі, хе-хе-хе. Власне, як кріт. Так-так, ми з Марією Антонівною якраз говорили на ці теми. Дійсно, провокатори — то страшна річ. Куди гірше жандармів. Жандарми — це одвертий ворог, він, так сказать, іде в атаку. А провокатор — це зрадник. Провокатора не знаєш, не бачиш, він тут, може, біля тебе сидить, з тобою балакає, обнімає тебе, всі твої плани з тобою обмірковує, а завтра візьме й видасть. Не будь провокаторів, жандарми самі рішуче нічого не могли б. Це вже давно установлено. Давно.

М а р і я. А хто ж робить тих провокаторів?

С т а л и н с ь к и й. Жандарми. Безперечно, жандарми.

М а р і я *(раптом з піднятим сміхом)*. А що, панове, як от серед вас раптом сидить провокатор і ми з ним балакаємо, сміємось до нього, вважаємо його за свого? Га?

Н і н а. Ну, Марусю, що ти таке кажеш?

М а р і я. А от же всім стало ніяково. *(Дивиться на всіх і беззвучно сміється)*.

І в а н. Чого ж, може, й є.

А н г е л о к. Ну, знаєте, психологія, той, теж річ така, що вибачайте. Ми психологію можемо відрізняти. Взагалі, це не так важко схопити тон... І крім того...

Н і н а. Ангелок. Я рішуче заявляю, що нічого не зрозуміла.

А н г е л о к. Вам ще рано розуміти... *(Сміється)*.

М а р і я. А от дивіться: всім стало ніяково. Але ж не можуть всі бути провокаторами. Правда? Очевидячки, кожний думає собі: «А що, як на мене подумають?» А предатель сидить собі і сміється. Га? *(До Сталинського)*. А жандарм, кажете, бореться цілком одверто, не ховається?..

С т а л и н с ь к и й. Е, ні. Я знав одного жандарма, що переодягався й ходив до революціонерів. Знав, знав. І уявіть собі: раз у раз з бомбою в кишені ходив! На той випадок, що як схоплять, то, принаймні, не сам загине, а всі з ним. *(До Марії)*. Не з револьвером, розумієте, а власне з бомбою. Такої страшної сили, що могла ввесь будинок рознести. Подумайте, яка мерзота: за одного себе він може на той світ одправити цілий будинок із невинними людьми, не тільки з революціонерами, а просто з обивателями. Тільки жандарм може бути такий жорстокий.

Марія пильно дивиться на нього.

Н і н а. А його не впіймали ніколи?

С т а л и н с ь к и й. По правді сказати, про це нічого не можу сказати. У, страшно поганий народ жандарми: кмітливий, лютий, подлий. Але все ж таки провокатор, на мою думку, куди гірший. Гірший, панове, гірший.

Н і н а. Це правда.

А н г е л о к. Ну, зате ж провокаторів і той... зовсім інакше...

І в а н *(дивиться на нього)*. Так, провокаторів зовсім інакше. Ви маєте рацію.

С т а л и н с ь к и й *(підводиться)*. Ну, Маріє Антонівно, побажаю вам усього найкращого.

М а р і я. Куди ж ви так швидко? Не хочете ще посидіти?

С т а л и н с ь к и й. Та треба вже, знаєте. Та й, може, ви зайняті. *(До Ніни)*. Вибачайте. Я перебив вам.

Н і н а. О, що ви! То ви повинні вибачити нам, що ми перебили. Але ми зараз підемо собі. Ну, Шерлоки, ходім. *(До Сталинського, прощається)*. Бувайте здорові.

С т а л и н с ь к и й. Всього добренького. *(До Йвана, добродушно)*. Так і не впізнали?

І в а н. Ні, не впізнав. Потім, напевне, пригадаю. Бувайте здорові.

С т а л и н с ь к и й. Всього найкращого, всього найкращого.

Н і н а. А ти ж, Марусю, швидко прийдеш? Там гості чекають.

М а р і я. Зараз.

Іван, Ніна й Ангелок виходять.

С т а л и н с ь к и й *(витираючи піт з лиця)*. Ух, аж душно стало. Ну, знаєте, моментик був дуже пікантний. Але я люблю такі хвилини, з перчиком.

М а р і я. Ви, розуміється, збрехали, що у вас бомба?

С т а л и н с ь к и й *(задоволено сміється)*. А от уявіть собі, що й збрехав. Га? От досадно. У мене навіть ніякого револьвера нема, а ви мене злякались. Хе-хе-хе. А все ота ваша любов до своїх. Не будь її, ви б мене схопили. Ух, виказали б. А так... прийдеться в Крим їхати. Га? Їдемо, значить?

М а р і я *(стомлено сідає й заплющує очі. Потім зразу благаюче простирає до Сталинського руки, з сльозами в голосі)*. Ради бога, ради всього вашого святого,— є ж і в вас що-небудь святе,— відпустіть мене. Я скоряюсь. Я ж зробила для вас усе, що могла. Пожалійте, пустіть мене. Я вже не можу більше, я не можу.

С т а л и н с ь к и й. Ну от, я ж казав: тепер сльози. Як це

негарно. А така сильна, серйозна женщина. І не сором вам? Та я б на вашому місці... світом заволодів би. Мати таку красу, такий розум... Та станьте ви вище всяких зрад, вище всяких своїх. Що вони вам, оці людці? Перед вами тисячі людей ждуть, щоб ви скрутили їх, панували над ними. А ви плачете отут передо мною, канючите. Ех, ви!

М а р і я. Ви не хочете відпустить мене?

С т а л и н с ь к и й. Ні, не хочу. З якої речі? Коли ви самі себе не хочете відпустить, то чого ради я повинен це робить?

М а р і я *(мовчить, потім тихо)*. Добре. Я післязавтра їду з вами в Крим.

С т а л и н с ь к и й *(пильно вдивляється в неї)*. Так, значить, ви хочете в Крим? Ой, голубонько, глядіть: коли ви щось замишляєте, то бережіться.

М а р і я. Що я можу ще замислить? Ви самі знаєте, що я ваша.

С т а л и н с ь к и й. Глядіть.

М а р і я *(посміхається)*. Ви не зовсім вірите, що я ваша? Трошки сумнів бере?

С т а л и н с ь к и й. О ні, не турбуйтесь, дорога моя. Чого ж мені сумніватись? Я тільки так, не вірю, що ви хочете їхати в Крим. А коли помиляюсь, то тим краще. Тим краще. *(Підходить до неї й сідає на канапі)*. Значить, ви все ж таки не настільки ненавидите мене, щоб за всяку ціну вирватись од мене? Правда? Може, навіть... і... трошечки цікаво проїхатися зо мною? Га? *(Бере її за руку)*.

М а р і я *(визволя руку)*. Сидіть тихо, а то й бомба ваша не поможе вам.

С т а л и н с ь к и й *(сміється)*. Ого! А як же в Криму буде?

М а р і я. Що буде в Криму, то того тут не буде.

С т а л и н с ь к и й. Хе-хе. А буде ж напевне. *(Пробує знов взяти за руку)*. Та хоч маленький завдаточок. Га? А то ж я не повірю...

Марія не вириває руки.

С т а л и н с ь к и й. Манесенький завдаточок. Яка чудова, прекрасна ручка. *(Цілує)*. А хочеться мене задушити за горло? Га? *(Сміється)*.

М а р і я *(схоплюється)*. Ідіть собі. Ідіть швидше.

С т а л и н с ь к и й. Так? А завдаточок. Це ж мало. Мало, їй-богу. Хоч посидьте коло мене. Ну, сядьте. А як же ми разом їхати будемо в одному купе? *(Ввесь час допитливо вдивляється)*.

Марія підходить і сідає.

Сталинський. Ну, от. От і добре. *(Бере її руку, цілує, потім злегка обнімає Марію)*. А правда, є щось сатанинське в цьому? Га? *(Цілує в уста й довго-довго не випускає)*.

Марія не пручається, не рухається, очі заплющені.

Сталинський *(вдивляється в неї, на губах йому посмішка, шепотом)*. А потім ще не так цілуватиму. Чуєш? *(Сильно обнімає, слідкує за нею)*.

Марія *(мертвим голосом)*. Сюди можуть увійти.

Сталинський. Що ж такого? Хай увіходять.

Марія. Я вас прошу піти вже. Післязавтра я буду у вас о десятій годині.

Сталинський. Гм. Будете? Майте на увазі, що за вами слідять сотні моїх очей. Ви це знаєте?

Марія. Знаю.

Сталинський. І все ж таки кажете, що прийдете?

Марія. Прийду.

Сталинський. Значить, моя влада над вами не така вже огидна вам?

Марія. Я буду у вас о десятій годині.

Сталинський. Ну, чудесно, чудесно. Тим краще. Хе-хе-хе. Я так і знав. Буду вас ждати. Ну, поки що, бувайте здоровенькі. *(Подає руку)*.

Коли Марія протягає йому свою, він її цілує.

Сталинський *(нахиляється до Марії, шепче)*. А все ж таки не забувайте, що в ваших руках величезна сила. Чуєте? Гроші, люди, розкіш,— все до ваших послуг. Не над вами буде влада, а ваша над іншими. Подумайте перед Кримом про це. Чуєте?

Марія. Добре. Я подумаю.

Сталинський раптом обнімає її, довго, брутально, цинічно цілує її, часом пильно вдивляючись у неї й ніби ждучи якоїсь реакції на ці обійми. Марія стоїть в обіймах нерухомо.

Сталинський *(люто)*. Але глядіть: усіх немилосердно закатую, коли що. Чуєте? Я не жартую. Прощайте. До післязавтра. *(Виходить)*.

Марія *(поспішно біжить до туалету, хапає пляшку з одеколоном, падає на канапу й гірко ридає. Миє собі руки, обличчя, губи. Далі якийсь мент сидить непорушно, схоплюється, виймає зі столу пакет і кладе перед собою. Підводиться, рішуче прямує до сусідньої кімнати, але на півдорозі зупиняється, вагається, нарешті одчиняє двері й гукає)*: Іване, на хвилинку можна?

Входить І в а н.

М а р і я. Зачиніть двері й ідіть сюди. *(Іде до столу й зупиняється).*

І в а н *(зачинивши двері, підходить до неї. Хмуро).* Чим маю служити?

М а р і я. Скажіть: коли б треба було, вся наша родина могла б за один день виїхати десь і сховатись, маючи на увазі, що за нáми є надзвичайно пильне слідкування?

І в а н *(зиркає на неї, думає).* Дуже напруживши енергію,— можна.

М а р і я. Напевне можна? Всім? Вам, Ніні, Олені Карпівні й іншим товаришам? Паспорти є?

І в а н. Є. У чому річ? Хто цей тип, що був?

М а р і я *(бере зі столу пакет і подає йому).* З цього пакета ви все дізнаєтесь. Навіть про цього типа. Тільки от що: ви мусите дати мені слово, що почнете читати листа тільки через три години. Даєте?

І в а н. Що сталося?

М а р і я. Даєте?

І в а н. Ну, даю. Але що сталося? Кажіть мені без листів. Що?

М а р і я. Що? *(Якийсь мент дивиться на нього, потім одразу обіймає, починає цілувати).* От що сталось. От що...

І в а н *(стискує її в обіймах).* А-а, нарешті!..

М а р і я. Так-так, нарешті. Все одно. Нехай. Ти ж мій болючий. Чуєш ти? Ти — мій єдиний на все життя, знаєш ти це? Ох, ти ж... Ні-ні, стій так, я хочу нарешті надивитись на тебе. От так просто, близько, всією душею.

І в а н. Підожди. Я хочу спитати...

М а р і я. Ні-ні, питати нічого не можна. Потім питатимеш. І мовчи. Чуєш? Мовчи, нічого не кажи. Ми будемо говорити потім про все, про все. Це ж ти! Ти, господи, який ти... *(Тихо, довго цілує).* Ні-ні, не треба ворушитись. Отак...

І в а н. Марусю, два слова... Тільки два слова... Ти ж...

М а р і я. Шш. Слухай. Дай мені посидіть отак з тобою тихо-тихо.

В сусідній кімнаті співають урочисто й сумно.
Марія пригортається до Йвана, сидить, слухає, потім раптом плаче.

І в а н. Марусю, що таке, що ти?

М а р і я. Нічого, нічого. Я так, од радості, од щастя. Я так довго, так жагуче ждала такого моменту, й тепер... тепер, коли... Ну, годі, годі, йди. Але приходь до мене, як прочитаєш листа. Чуєш? Зараз же приходь. Але не читай раніш, як через три години. Пам'ятай. А тоді приходь. Я ждатиму тебе. Це буде години о другій вночі. Всі вже спатимуть. І тоді...

Тоді ми будем говорити. Чуєш? Тоді ти будеш... моїм. Чуєш? Прийдеш?

І в а н. Ти ще питаєш? Ти ще можеш сумніватись? Га?

М а р і я. Ну, а тепер іди. Чекай... *(Обнімає, цілує)*. Тепер можна. Так я ждатиму...

Іван цілує, виходить похитуючись, як п'яний, та ховаючи пакета в кишеню.

Марія розбито іде до столу й сідає.

З сусідньої кімнати знову спів.

Марія плаче. Потім виймає з шухляди столу слоїк [3], іде з ним до дзеркала, дивиться, чепуриться. Потім підходить до канапи, приладжує настільну лампу, гасить електрику під стелею, сідає на канапу. Якийсь час сидить так. Потім рішуче підносить слоїк до вуст.

З а в і с а

ЗАКОН

П'єса
на чотири
дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Панас Михайлович Мусташенко — професор.
Інна Василівна — його жінка.
Марія Андріївна — тітка Інни.
Юрій Маркович Круглик — друг Мусташенка.
Люда.
Покоївка.

ДІЯ ПЕРША

Будуар Інни,— з дбайливим, випещеним смаком убрана й обставлена кімната в тонах червонявого осіннього, пожовклого листя. Стіл до писання, телефон. Ліворуч од глядача — двері в покої Інни; праворуч — у вітальню; просто — в коридор.

Коло канапи на низенькому столику наготовлено до пиття кави.

Мусташенко ходить по кімнаті, поглядаючи на двері.

Входить Марія Андріївна з кошиком пундиків.

Мусташенко — чепурно одягнений, літ 38—40, лице жовто-смагляве, східного типу; волосся густо-чорне. Натура палка, нестримана; ввесь час у боротьбі з собою; через те у спокійному стані рухи перебільшено поважні, розмірені, з виразом вибачливої вищості; у хвилини ж сильної емоції — різкі, прудкі, некоординовані, голос крикливий; у такі хвилини або перед ними для заспокоєння себе й опанування собою погладжує себе по руці й одягає пенсне.

Марія Андріївна — поважна, висока постать. Волосся сиве. Одягнена в усе темне. Лице має раз у раз суворий, але не злий вираз, навіть як жартує. Густі довгі навислі брови. Говорить коротко, впевнено, спокійно.

Мусташенко *(з вибачливою поважністю)*. Кгм!.. Ну, Маріє Андріївно, я все ж таки хочу, щоб ви мені пояснили поведінку Інни. Наприклад: що це таке? *(Киває на столик із чашками для кави)*.

Марія Андріївна. Хіба ж не бачите: копиці сіна.

Мусташенко. Жарти — річ хороша, але я вас дуже прошу, Маріє Андріївно, сказати мені, для кого це готується кава?

Марія Андріївна. Для вашої жінки та вашого друга.

Мусташенко. Дякую. А може, ви будете такі ласкаві і скажете мені також, через що моя жінка не обідала дома? І взагалі, Маріє Андріївно, я давно хочу серйозно поговорити з вами з приводу поведінки Інни. Я пробував із нею самою говорити, але... вона уникає розмов, сміється, а вночі, коли думає, що я не бачу, не спить і, здається, плаче. Цілими днями її немає дома. Якісь ресторани, театри, кабаре. Ви, як найближча до неї людина, тітка-мама, чи «Тама», як вона

вас називає, ви можете роз'яснити мені, в чому тут річ? Мені сумно, так, мені навіть боляче признатись, що після вісьмох літ, смію сказати, справжньої любові, згоди, щирості між нами я... я тепер мушу звертатися до других за роз'ясненнями. Але нехай так. Що значить така поведінка Інни? Через що? Які причини? Не можна ж справді так! *(Голос стає різким, крикливим, схвильованим).*

Марія Андріївна *(підходить помалу до нього, грозиться перед обличчям його пальцем).* Казала тобі: не викликайте духа. Тепер маєш. Оце вам тепер ваша операція.

Мусташенко. При чому ж тут операція?

Марія Андріївна. Ех, а ще професор психології та філософії!

Мусташенко. Але при чому ж тут операція?!

Марія Андріївна. А при тому, голубе, що ви собі нею жінку, а мені дитину знівечили. Казала вам: послухайтеся старої людини, не чіпайте; немає дітей — не ваша сила, а божа воля, не боріться з богом. Ні,— наука. Наука все може. А вийшло що? Зробили операцію, та вже й на віки дітей не буде. Та от тепер вона по театрах та ресторанах бігає, а ви з чужими дітьми по садках у пісочку граєтесь. От вам і наука ваша, поцілуйтеся тепер із нею. А Інні, думаєте, не болить, що ви ото з чужими дітьми граєтесь? Що ви безплодною її зробили?

Мусташенко *(спалахнувши, з різкими рухами, зразу стративши всю вибачливу поважність).* Я?! Я зробив?!

Марія Андріївна. Ви, голубе, ви. Треба було мати дітей, як природа давала їх. Ні, для втіхи жінку хотіли мати. От і втішайтеся тепер.

Мусташенко. То я винен?! Я?!

Марія Андріївна. А ви, серце, не хвилюйтесь і не кричіть. Криком не поможете.

Мусташенко *(зразу схаменувшись, швидко виймає пенсне й невміло одягає його; покірно, тихо).* Простіть, ради бога,— несвідомо, проклятий мій характер... Так, значить, у цьому причина? Гм! Я так і боявся... Ну, а що ж робити, Маріє Андріївно?

Марія Андріївна *(не відразу).* Терпіти. Насамперед покиньте в сад до дітей бігати. Ви ж тим Інну, як батогом, по очах стьобаєте, професоре психології! «Театри, ресторани». Ну й нехай. Або кава ця. Чого гвалтуєте? Кава то й кава. Дзвонить мені телефоном: «Хочу каву з Юрієм Марковичем. І щоб ти сама зварила й подала». Нехай. І зварила, й подала. Вона от приїде й зовсім не питиме, а заперечте,— то поїде в ресторан і навмисне з лікерами питиме. От вона для чогось одну дівчину третій день уже примушує сюди ходити. Службу

ніби їй шукає. Аж телефоном про неї питалася. Яку вона службу може найти? Але нехай, я мовчу. І ви мовчіть, стримуйте свою натуру, не перечте, згоджуйтесь, що б не вигадала. Не перешкоджайте, а поможіть їй. Думаєте, з добра вона оте виробляє? Треба, значить, їй так. Справиться — перестане.

М у с т а ш е н к о *(підходить до Марії Андріївни, ніяково)*. Спасибі, Маріє Андріївно! *(Цілує їй руку)*. І вибачте мені, будь ласка, мою нестриманість. Ви ж самі знаєте, скільки я маю раз у раз через неї неприємності й сорому. Татарська, дика кров, нічим її не переборешь, плава над свідомістю, над культурою, як масло на воді.

М а р і я А н д р і ї в н а. Нічого, нічого, якось-то буде. Знаю, що й тобі нелегко. Від своїх дітей не бігав би до чужих. Ну, та що вже там... Ідіть, голубе, до своїх книжок, а як приїде Інна, то щоб ніякого вже татарського масла. Балакайте собі, посміхайтесь, так наче нічого нема. Не перечте ні в чому. Так лучче буде, побачите.

М у с т а ш е н к о *(з задумливою посмішкою)*. Ну, добре. Піду *(Помалу, розміреним кроком, одкинувши з поважністю тулуб назад, виходить)*.

Марія Андріївна сама. Виймає з-за пояса годинника, дивиться й хитає головою.

Входить Л ю д а.

Люда — поставна дівчина, років 22—23, одягнена просто, але чепурно і зі смаком; лице гарне, свіже, одверте; волосся пухнасте, ясно-русяве; з чужими — соромлива, зі знайомими — сміливо весела; в переповненому силами тілі, в рухах, словах вибивається несвідоме прагнення активності.

Л ю д а *(входить несміливо й довірливо посміхаючись)*. Можна ввійти?

М а р і я А н д р і ї в н а. Та, мабуть, можна, коли ввійшли. Що таке?

Л ю д а *(з цікавістю й захопленням оглядаючи кімнату)*. Я хотіла спитатися, чи мені ще дожидатись Інни Василівни, чи, може, йти собі? Вже десята година.

М а р і я А н д р і ї в н а. А ви тільки до десятої на службу наймаєтесь?

Л ю д а. Та я хоч усю ніч!.. А вам же, може... *(Обережно підходить до стіни й поправляє картину, що криво висить)*.

М а р і я А н д р і ї в н а. А то для чого?

Л ю д а. А вона криво висіла.

М а р і я В а с и л і в н а. А вас хто просив поправляти?

Л ю д а. Так криво ж!

М а р і я А н д р і ї в н а. Так вам, кажу, яке діло? Може, тут так і треба, щоб усе криво було.

Л ю д а. Так аж муляє дивитись!

М а р і я А н д р і ї в н а. Е, голубонько, дуже багато свого розуму маєте! Як на службі будете поправляти, чого не просять, то недовго прослужите. І як от тебе отаку батьки випустили?

Л ю д а *(щиро, наївно)*. А яка ж я? Не приймуть ніде?

М а р і я А н д р і ї в н а. Прийняти то, може, й приймуть, та... що з того буде? Ні тобі проста дівчина, ні панночка. В гімназії не були?

Л ю д а. Я з нагородою чотирикласну школу скінчила! Мій тато в містечку Сороковатому поштовий урядовець. Я й на писальній машинці вмію писати.

М а р і я А н д р і ї в н а. От то ж то! «Панночка з машинкою». Раніш такі панночки *шили* на машинках, тепер *пишуть*. Ану, тихо, немов гомонять? *(Устає)*.

Л ю д а *(визирає в коридор, тихо)*. Прийшли! З якимсь добродієм. Так я там підожду. *(Швиденько вислизає з кімнати)*.

Входять І н н а і К р у г л и к.

Інна — літ 28; тонка, гнучка: волосся темно-руде з червоним одливом; колір лиця — матово-білий; уста — яркі, широкі.

Круглик — невеличкий, із черевцем, дуже негарний; все кругле й разом з тим загострене: ніс широкий, але кінчик плескуватий; вуха великі, круглі, але кінці витягнені догори; голова кругла, але лисина випинається рубом: гостренька борідка, випнуті вилиці на круглому лиці.

І н н а *(в капелюсі, весело похитуючись)*. Тамуню! Я п'яна! Розумієш: п'яна, як биндюжник. Могорич пили! *(До Круглика)*. Так я кажу? Це «могорич» називається?

К р у г л и к *(вітаючись із Марією Андріївною)*. Добрий вечір, Маріє Андріївно!.. Еге, могорич, могорич. Бездоганно.

І н н а *(скидаючи капелюха й кидаючи його Кругликові)*. Фу, заморилась! Ловіть! Гоп! Ех, ви!.. Киньте його куди-небудь. Тамуню, ти не сердишся? *(Обнімає)*. Тільки ти не дихай, як я цілуватиму, а то від мене, мабуть, страшенно могоричем пахне. Добре? *(Цілує)*. І ще тут, і тут. От і все. Пахне? Ти скажи правду.

М а р і я А н д р і ї в н а. А чого ж то ви могоричі п'єте?

І н н а. А пахне, пахне? Скажи.

М а р і я А н д р і ї в н а. Та пахощами пахне.

І н н а. І могоричем! Бо я, Тамуню, знаєш, я вступаю... в опереткову трупу! Круглику, швидше води, Тамуні зараз погано стане.

М а р і я А н д р і ї в н а *(з ледве помітною посмішкою, суворо)*. А в гусарський полк іще не думаєш?

І н н а. Серйозно, Тамо, серйозно! Ти, їй-богу, не жартуй Ну, могорич же вже пили! Я ж цілий день із ними вовтузи-

лась: і співала їм, і грала, й танцювала. З режисерами, з директорами. Вони всі, Тамуню, кажуть, що я через два місяці, «уб'ю» чи «заріжу»,— я не пам'ятаю, як вони казали,— всіх їхніх примадонн. І заріжу! Правда, Круглику?

К р у г л и к. Виріжете, як курчат! Всіма своїми кучерями ручуся.

І н н а. Ач, найшов чим ручитись! Але я сама знаю. Як це? *(Співає з модної оперетки)*. Правда, гарно, Тамуню? Та чого ти так дивишся на мене? Ну, їй-богу ж, не жартую. Я тільки п'яна, як анафема, й не можу тобі серйозно все розказати. Але ж ти будеш лаяти мене? Правда?

М а р і я А н д р і ї в н а. А чого ж мені тебе лаяти? Ти ж сама себе не лаєш?

І н н а *(кидаючись на Марію Андріївну, обнімає, душить)*. Ти! Ти! Ти!

М а р і я А н д р і ї в н а. Та годі!.. Та Інно!.. Але ж яка!..

І н н а *(до Круглика)*. А що, чия правда? Тамо, він казав, що перш за все страшенно суворо, як ти це тільки вмієш, висміє мене. Потім будеш лаяти. Потім разом із Паном замкнете мене в льох. А потім виженете з дому... А бачите? Чия правда? А мені аби Тамуня не сердилась і зрозуміла, а з Паном ми вдвох із Тамунею справимось. *(Раптом серйозно)*. А та дівчинка є ще? Не пішла?

М а р і я А н д р і ї в н а. Та дожидається там. Нехай іде собі?

І н н а. Ні-ні, я хочу ще з нею побалакати. Але вперед кави. Є, Тамуню, кава?

М а р і я А н д р і ї в н а. Як не википіла вже вся, то є. Будете зараз?

І н н а. Зараз, зараз! Круглику, лікер! Тамуню, ми з лікером. Я ж тепер актриса — без лікерів не личить. Де ж лікер, ви, Гострику! Тамуню, правда, в його неправильне прізвище, він увесь гострий, а не круглий. Дійсно, бог спочатку хотів зробити його круглим, але потім роздумав і все кругле позагострював. Ти подивись на нього. Я вношу поправку і пропоную змінити йому прізвище: не Круглик, а Гострик.

К р у г л и к. Бездоганно! Але прошу взяти на увагу, чи згодиться бог на таку поправку. Щодо мене, то я на все, що ви пропонуєте...

І н н а. Ну-ну, покотився вже на компліментах, як на велосипеді. Лікер де, я вас питаю?

Круглик киває на Марію Андріївну, що розставляє чашки.

І н н а. Та чого ви на Тамуню киваєте? Хіба ми щось погане будемо робити? Де лікер, кажу вам? Я хочу дома до... домо-го-ри-чи-ти!

К р у г л и к. Слухаю. *(Виймає з бокової кишені плескувату пляшку і ставить на стіл).*

І н н а. Ну, от. Браво! Відіткніть!

М а р і я А н д р і ї в н а *(скоса подивляється й ніби нічого не помічаючи).* Піду до кави подивлюся. Боюся — википіла. *(Виходить).*

І н н а *(швидко до Круглика).* Ну, тепер марш до Панаса! Та дивіться ж: обережно підготовляйте. Я, знаєте, що вам раджу: як будете говорити про оперетку, то ставайте так, щоб поміж вами та ним було що-небудь — стіл, шафа. Розумієте?

К р у г л и к. А як кинеться на мене, можна пхнути на нього шафу?

І н н а. Серйозно, Круглику, серйозно!

К р у г л и к. Не турбуйтесь, Інно Василівно, ви ж знаєте, що я з вашим Паном, а з моїм Паньком, з дев'яти літ умію балакати. Від того приємного моменту, як він мені пальця прокусив, я вже знаю, що і як йому говорити. Та хай навіть горло мені прокусить, а коли вам це треба, то я сам готов підставити йому. Ще й сигару закурю.

І н н а. Тільки слухайте, Круглику, залишіть ви, ради бога, вашу цю фантазію. Що це вам справді бог дав? Вісім літ знаємось, і нічого такого, й раптом... залицяння, компліменти, поезія. Не поважний фабрикант, не мільйонер, а просто якийсь собі бідний поет, студент! Що ви, голубчику?

К р у г л и к. Я ж вам кажу, Інно Василівно: всі вісім літ, од того моменту, як Панас уперше зазнайомив мене з своєю нареченою,— ця «фантазія», як ви кажете, була в мене. Хронічно. Тільки тепер вона виявляється.

І н н а. Через що ж тепер?!

К р у г л и к. Ви ж пам'ятаєте, що я — нахаба?

І н н а. Ну, це ж ваша тактика, як ви кажете.

К р у г л и к. Бездоганно справедливо! Ну, так тепер виявляється через те, що є надія.

І н н а. Що-о?!.. *(Регочеться).* Кругличку, ви страшенно милий і «бездоганний» нахаба! Знаєте ви це?

К р у г л и к. Добре сміється той, хто сміється останній, Інно Василівно. Вас смішить, що я такий негарний і смію мати надію? Але ж негарність, Інно Василівно,— дурниця. Запевняю вас! Треба тільки звикнути до мене, частіше бачити мене. Я ж звик до себе, бо щодня бачу себе в дзеркалі. Серйозно, Інно Василівно! Це вже бувало не раз. Спочатку — регіт, просто регіт, і більш нічого. От так, як у вас оце. А потім — потрошки, потрошки людина звикає, притерплюється й, дивись, уже не помічає ні того, ні цього. А потім і оцю саму лисину цілує.

І н н а *(сміючись).* Ну, Круглику, годі дурниць! Ви —

поет. Це ясно. Йдіть до Панаса. Але пам'ятайте, що ми умовились: як я скажу «о-го-го», так зараз же йдіть додому і ждіть мого телефону. Чуєте?

К р у г л и к. Слухаю. Пам'ятаю.

І н н а. А як скажу телефоном: «Як ся маєте?» — зараз же їдьте до нашого будинку, я ждатиму вас на розі вулиці. Але прошу тільки, Юрію Марковичу, залишити вашу дивну фантазію. Ви ж розумієте, що ви мені утруднюєте прийняти від вас поміч у моїх скрутних обставинах.

К р у г л и к. Простіть, Інно Василівно, але що вам із цього? Образити я вас не можу, бо вам це тільки смішно. Проти Панаса я не грішу, бо все одно з Панасом у вас уже щось тріснуло. А я вже не можу... Почекайте! Я так довго мовчав, так довго, Інно Василівно, мовчки терплю свою хворобу, що... дозвольте мені хоч поговорити про неї. А, крім того... я ж певен, що раніш чи пізніше моя фантазія здійсниться. Запевняю вас, Інно Василівно.

І н н а *(сміється)*. Що ти йому скажеш?! Ну, я не маю часу на дурниці. Йдіть. Але чекайте: майте на увазі, що моя розмова з Панасом може скінчитись і не розривом, і я зостануся тут. Тоді я не потребуватиму ваших послуг.

К р у г л и к. Значить, це пізніше буде.

І н н а. Але щоб ви дурно не ждали всю ніч мого телефону, то як тут вийде добре, я вам скажу: «Ви ще не спите? Ну, то лягайте спати». Добре?

К р у г л и к. Бездоганно. Але я волів би...

І н н а. А тепер ідіть! Марш! От і Тама з кавою.

К р у г л и к. Слухаю. *(Йде праворуч)*.

М а р і я А н д р і ї в н а. Не википіла, а вихолола. Куди ж ви, Юрію Марковичу?

К р у г л и к. Я на хвилинку до Панаса. Я зараз. *(Виходить)*.

І н н а *(обнімаючи й пригортаючись до Марії Андріївни)*. Тамуню, бідна моя: сама ходить, варить, носить. Я страшенна поганка, Тамуню дорога. Я така бідна, погана поганка, Тамочко. Знаєш ти це? Скажи.

М а р і я А н д р і ї в н а. Знаю, моя поганочко, знаю. Нічого. Все перетреться.

І н н а. Ну, спасибі. А ти, справді, Тамо, серйозно згоджуєшся, щоб я поступила в оперетку?

М а р і я А н д р і ї в н а. Як ти серйозно, то й я серйозно.

І н н а. Я цілком серйозно, Тамо. Тільки, може, не в оперетку, а в драму. І не зразу, а підготовлюсь. *(Раптом жагуче)*. Але Пан тільки спробує мені щось... моментально не то що в оперетку, а в кафешантан піду! Чуєш, Тамо? Моментально! Сьогодні ж!

Марія Андріївна *(суворо)*. Слухай, Інно, ти не дівчинка.

Інна. Так, Тамо: на жаль, я не дівчинка.

Марія Андріївна. От то ж то. Рішай, що хочеш. Тільки рішай не через те, що щось тобі Панас скаже, а як тобі *треба*. Не підкидайся життям, як ганчіркою.

Інна *(посміхається)*. Гм! Як мені *треба*... Та дівчина дожидається?

Марія Андріївна. Та пусти ти її, нарешті! Та й мене теж. Мені спати пора.

Інна. Прости мене, Тамо! Я тебе стомлюю. Я ці дні зовсім-таки погана. Але мені чогось, знаєш, ці дні... трошки нудно. Це пройде. Ти вже не сердься на мене́.

Марія Андріївна *(раптом обнімає Інну за голову, цілує)*. Роби, моя дитино, що треба тобі робити. Чуєш? Хоч у кафешантан. А як треба, то й мене бери з собою. Оце моє слово. А тепер — пий собі каву. А я спати йду. До завтра. *(Цілує в чоло, йде до кімнати)*.

Інна. Тамонько, скажи тій дівчині, щоб підождала ще півгодинки. Тільки півгодинки. Скажеш, Тамуню?

Марія Андріївна. Та скажу, скажу. *(Виходить)*.

Інна сама; закинувши руки за голову, похмурившись, швидко ходить по кімнаті. Потім іде до дверей направо, потихеньку відчиняє їх, слухає, причиняє і швидко йде до столика з кавою. Поспішно наливає в чарки лікер, у чашки каву; сідає в фотель: згадує, закурює цигарку й прибирає недбалу позу. Прислухається. Тихо. Перестає курити, ставить чарку на стіл, одкидається на спинку фотеля і, заплющивши очі, суворо похмуривши брови, непорушно сидить. Зачувши гомін голосів, раптово випростовується і знову прибирає загоністу позу, взявши цигарку в рот. Входять Круглик і Мусташенко.

Круглик *(обнявши за стан Мусташенка, голосно, весело)*. Інно Василівно! Дозвольте вам представити бездоганного мужа й істинного філософа: не задушив мене, не розчавчив шафою, навіть пальця не прокусив. Можете собі уявити?

Інна. Та що ви кажете?! Я боюсь, що ви балакали з кимсь іншим. *(До Мусташенка)*. Добродію, дозвольте з вами познайомитись.

Мусташенко *(вибачлива, спокійна посмішка)*. Невже, добродійко, ваш страшний муж так-таки душить вас, чавчить шафами, відкушує пальці? Як ви досі живі зосталися?

Інна. Ну, добродію, як поводиться мій муж, не будемо дуже заглиблюватись у ці питання. Чи відкушує пальці, чи вивертає руки, в цьому, філософічно розглядаючи, сутньої

різниці немає. Правда? Дозволите вам чашечку кави з лікером?

Мусташенко. Ні, дякую.

Інна. Ах, вибачте, може, це нижче вашої гідності — пити каву в товаристві опереткової актриси?

Мусташенко *(погладжуючи себе по руці, тихо, серйозно)*. Навіщо цей тон, Інно?

Інна. Який же мій тон? У нас у трупі іншого немає. Ми, розуміється, не професори філософії...

Мусташенко *(пильно дивиться на Інну, не перестаючи гладити руку; розмірено, поважно)*. Юрій був такий ласкавий, сказав мені, що ти хочеш поговорити зі мною про твій намір піти на сцену. Я прийшов.

Інна. Про намір? Юрій Маркович помилився: про постанову.

Мусташенко. Ну, хай про постанову.

Інна. Круглику! Пийте ж каву і лікер. Наливайте самі. Я занадто п'яна, щоб докладно розмірити віддалення чайника від чашки. *(До Мусташенка)*. А ви з нами чарочку лікеру не хочете випити? Це — могорич. Ми до-мо-го-ри-чуємо. Так я кажу, Круглику?

Круглик. Бездоганно правильно!

Інна. Чого ви в мене, пане професоре, так глибоко, як у якусь філософічну проблему, вдивляєтесь? Мені аж страшно. Я вам раджу пенсне одягти. Чуєте: пенсне. Круглику, ви знаєте, для чого іноді деякі професори пенсне одягають?

Мусташенко ввесь вирівнюється, вражено, з страхом дивиться на Інну.

Інна *(сміючись)*. Ой Круглику, викличте, будь ласка, телефоном пожарну сторожу, тут зараз вибух і пожежа буде!

Мусташенко відвертається й іде в другий куток кімнати, швидко погладжуючи себе по руці.

Круглик робить очима й лицем знаки Інні, які говорять: «Навіщо ви його дратуєте? Не треба».

Інна відповідає мінами: «Не мішайтесь, я знаю, що роблю».

Круглик *(голосно, немов проводячи перервану розмову)*. Ні, серйозно, коли пробути на оперетковій сцені півроку, то потім уже не так трудно перейти в оперу. Запевняю вас. Школа в вас є. Голос вам поставлено бездоганно. Талант ви, безумовно, маєте. Тільки сценічної техніки треба. Через півроку-рік ми матимемо чудесну оперну співачку.

Мусташенко розглядає картинки.

Інна *(киває Кругликові на Мусташенка)*. А ви ж мені будете букети підносити?

К р у г л и к. О, засиплю квітками! З Африки, з Індії, з Австралії випишу!!

І н н а. О-го-го! Завтра контракт підписувати! Ви ж прийдете, Круглику?

К р у г л и к. Неодмінно, неодмінно. *(Підводиться)*. Ну, а тепер дозвольте з вами попрощатись. У мене ще побачення з одним чоловічком. *(Цілує руку Інні)*. Добраніч, Паню! Бувай, голубчику! Завтра, може, забіжу.

Мусташенко мовчки потискує йому руку.
Круглик, заклопотано дивлячись на годинника, виходить.
Інна, заклавши ногу на ногу, попиває з чарки.

М у с т а ш е н к о *(сідає, спирає лікті на коліна, кладе голову в руки; мовчить; немов про себе, дивлячись у землю)*. Вісім літ нічого не варті. Була любов, товариськість, рідність. І за тиждень-два все зникає. Чужість, ворожість, глузування при других, ні за що, без вини. Враження таке, ніби в нас звичайне, міщанське подружжя, що ми — люди, які нестерпно остогидли одно одному, й навіть при сторонніх не можемо не сваритись. Навіщо ж плювати на минуле?

І н н а. Ніхто й не плює.

М у с т а ш е н к о. Плюєш. Ти смієшся при других із мого болючого, інтимного. Ми з тобою разом, як товариші, як... ми вдвох умовилися про це пенсне. Це — моя боротьба з диким і темним у мені, це — моє й твоє інтимне, нехай смішне, але для мене важне. І те, що ти з цього смієшся при других, розкриваєш його, це значить, що ти вже не моя Інна, не мій друг і товариш, а... чужа, ворожа людина, яка знає мої секрети. *(Раптом, несподівано з вибухом гніву схоплюється)*. Дикун я? Ха! Пенсне одягти? На тобі пенсне! *(Скажено жбурляє пенсне на підлогу й топче ногами)*. На, на, на! Можеш завтра своїм оперетковим друзям розповідати, «для чого деякі професори пенсне одягають». Можеш розповідати, які вони дикуни, як вивертають руки своїм жінкам, як одкушують пальці. Прошу! Будь ласка! Прошу навіть розказувать, як цілують, обнімають. Бий, плюй, топчи: все к чорту! Прошу!

Інна, стиснувши уста, мовчить.
Пауза.

М у с т а ш е н к о *(швидко ходить по хаті, зупиняється)*. Любовника вже маєш?

І н н а *(байдуже)*. Вісім літ маю.

М у с т а ш е н к о. Коли ти про мене, то я був твоїм чоловіком. Я про любовника питаю, чи маєш куди переїхати?

І н н а. Я чоловіка не мала.

М у с т а ш е н к о. Он як уже? Навіть і цього зрікаєшся?

І н н а. Може, й мала, але тепер не маю.

М у с т а ш е н к о. Ну, розуміється! Ще б пак!

І н н а. Не маю! Я не жінка твоя! Любовниця. Утриманка! «Рідність», «родина»... Яка з нас родина? Де? Твоя родина у садках із тими дітьми, до яких ти бігаєш. А моя... померла під операційним ножем. Для чого мені твоя рідність?

М у с т а ш е н к о. Родина буває й без дітей, коли є те; що...

І н н а *(з огидою)*. Мовчи, мовчи! Не говори мені цих банальностей. Ні родини, ні чоловіка, ні жінки без дітей немає. Все брехня. Я мала родину, я мала чоловіка й була жінкою, поки я мала хоч надію бути матір'ю, розумієш ти: ма-ті-р'ю! А тепер... Що я тепер? Ну, скажи мені, що я таке? Для чого я? Я — каліка, паразит, я безпотрібна істота.

М у с т а ш е н к о. Люди живуть не тільки для того, щоб дітей родити...

І н н а. Ах, прогрес, людськість, цивілізація, краса й так далі? *(Схоплюється)*. Ти! Дай мені дитину, і я віддам за це всю красу, ввесь комфорт, усю вашу цивілізацію. Чуєш? Я піду в наймички, я буду мити підлоги, я буду жити в норі, в лісі. Я хочу почувати біля серця й лизати,— чуєш, лизати! — мою дитину без ніяких ваших філософій і цивілізацій. Чуєш, ти?

М у с т а ш е н к о. Але ж ти знаєш, що...

І н н а. Знаю, все знаю! Але ж я не хочу скоритись! Не хочу! Мільйони нікчемних, гнилих жінок мають дітей, купи дітей, а я... Я голодна, я ввесь час голодна, мене смокче голод дитини. Знаєш ти це? Ну що мені робити? Собачку собі купить? Любовника завести? Реферати про жіночу емансипацію писати? Ну, скажи, ну, давай сюди твою філософію, науку, мораль — нехай кажуть, що робити. Хай дадуть мені «закон», як каже Тама. Закон дай мені!

М у с т а ш е н к о. Я не розумію, Інно, чого ти хочеш? На нас спало нещастя. Значить, убити себе, чи як?

І н н а. Будь щирий! Не можемо мати родини? — не треба обдурювати себе. А як хочеш, щоб була родина, щоб ми дійсно були чоловік і жінка,— треба, щоб була *дитина.*

М у с т а ш е н к о. Але ж ми не можемо мати дитини!

І н н а. Я не можу, а ти можеш.

М у с т а ш е н к о *(якийсь мент мовчки дивиться на Інну)*. Що ти хочеш сказати?

І н н а. Ти можеш мати дитину.

М у с т а ш е н к о. Значить, ти пропонуєш розійтися, щоб я міг мати дитину?

І н н а. Ні, я цього не кажу.

М у с т а ш е н к о. Ну, а як же?!

І н н а *(мовчить; потім тихо, спокійно, суворо)*. Ти можеш п'ять хвилин цілком спокійно й мовчки вислухати мене?

М у с т а ш е н к о. З охотою. Будь ласка.

І н н а. Ні, ти повинен пам'ятати про те, що ти мусиш спокійно слухати. Сідай.

М у с т а ш е н к о. Я можу й...

І н н а. Ні, ти сідай. От тут. Сідай і постарайся, що б я не казала, до кінця й не перебиваючи вислухати.

М у с т а ш е н к о *(уважно вдивляється в неї й сідає)*. Добре. Слухаю.

І н н а *(сідає по другий бік столика, кладе лікті на стіл і на мент закриває собі очі пальцями)*. Ну, так от: ти повинен мати дитину від другої жінки, взяти ту дитину до нас, і... я буду їй матір'ю.

М у с т а ш е н к о *(якийсь час чекаюче дивиться на неї)*. Це все?

І н н а. Все.

Мусташенко посміхається з жалем і сумом.

І н н а. Не посміхайся. Я цілком серйозно це кажу, Панасе. Іншого виходу нам немає. Ти все одно раніше чи пізніше скінчиш тим, що ми розійдемось і ти оженишся з другою, яка може мати діти.

Мусташенко виразніше посміхається.

І н н а. Так-так! Це мусить бути. І нехай! А я піду на сцену. Коли я не можу мати родини, з якої речі я мушу бути любовницею, забавкою одної людини? Забавка? Так нехай забавляються всі. Принаймні служитиму людям, красі, а не... Я тебе питаю: хочеш зробити те, що я пропоную?

М у с т а ш е н к о. Вибач, Інно, ти пропонуєш фантастику.

І н н а. Через що ж фантастику?

М у с т а ш е н к о. Їй-богу, я про це серйозно навіть говорити не можу.

І н н а. Але через що ж? Конкретно кажи. Неморально, розуміється? Зрада мене? Але я дозволяю тобі цю зраду. Я сама прошу тебе за це. Ну, що ж іще?

Мусташенко посміхається, знизує плечима.

І н н а. Та ти не знизуй плечима, а кажи, що тут фантастичного? Що так смиренні, моральні обиватели не роблять? Ну, будемо говорити конкретно. Ти свідомо шукаєш якусь жінку. Заводиш із нею роман. Маєш од неї дитину. Береш дитину до себе, всиновляєш. Що тут фантастичного, неможливого? Що?

М у с т а ш е н к о. Гм! Не кажучи вже про моральний бік цього питання, ти забуваєш... Ні... це просто абсурд!

З якою ж жінкою я можу мати роман, коли я ніякої іншої жінки, крім тебе, не хочу й не можу хотіти? Це перше.

І н н а. Зможеш. Повинен, мусиш!

М у с т а ш е н к о *(ніжно бере її за руку)*. Мій дорогий Ін! Ти ж перша, коли ти мене хоч трошки любиш, ти перша сама не витримаєш цього експерименту.

І н н а *(визволяючи руку)*. Про мене ти не турбуйся. Я знаю, що я кажу й що пропоную. Я рятую своє щастя. Хочеш рятувати разом? Але рішуче кажу: або це, або я завтра вступаю в оперетку. Вибирай.

М у с т а ш е н к о. Можна взяти чиюсь дитину.

І н н а. Ми про це вже колись говорили. Ти сам сказав, що нести відповідальність за інших ти не хочеш. А я не зможу любити її так, як хочу, як *мушу* любити. Ми повинні мати *нашу* дитину. Твоя дитина — значить і моя. Ну, ти ж уяви собі, тільки в'яви: твоє — крихітне, тендітне, тепле... Ось воно тут, серед нас, усе заповнює! Навкруги відразу ж стає так повно, розумно, затишно. В мене тепер часто таке почування, що ми з тобою ізольовані від усіх людей, такі якісь самотні, бідні, покинуті. А як тільки в'явлю собі, що маємо дитину,— стає зразу так, неначе ми тісно-тісно зв'язані з усіма людьми, з усім світом... Ну, через що ти, власне, проти моєї думки? Ми можемо знайти яку-небудь молоду, здорову, гарну дівчину, з села, з містечка. Потім ти її забезпечиш. Вона з охотою віддасть тобі свою дитину, все одно ж вони або підкидають їх кому-небудь, або здають у захисток, або навіть убивають. Можна зробити й так, що вона й не знатиме, що дитина в тебе: немов на виховання віддати. Це ж стільки робиться. Ви ж, мужчини, не одну таку дитину маєте по захистках.

М у с т а ш е н к о *(з посмішкою)*. Це значить: я, професор філософії, повинен познайомитись десь на вулиці або на базарі з якоюсь покоївкою чи модисточкою, залицятись до неї, ходити до неї в гості на кухню, лузати з нею, з двірником і кухаркою насіння, ходити в кінематограф...

І н н а. Зовсім ні.

М у с т а ш е н к о. Ну, а як же? Та ще ж треба мати гарантії, що дитина не буде від якого-небудь конкурента — пожарного або писаря з поліції. От тобі, коли конкретно взяти твою вигадку. Уяви собі мене в цій ролі. Можливе це?

І н н а. Це неможливе. Але можливе інше. Уяви собі, що тобі треба переписати твої виклади, твою нову книжку, одно слово — тобі треба постійної переписувачки на машинці. Вона житиме в нас, їсть із нами, ну, як своя. Це — можливе? Скажи?

М у с т а ш е н к о. Ти — мрійниця, Інно.

І н н а. Але це цілком можливе? Так?

М у с т а ш е н к о. І ти думаєш, що я згоджуся у своєму домі з якоюсь дівчиною обманювати тебе, ображати тебе перед нею?

І н н а. Обману не буде ніякого, бо ж я все знатиму. Вона буде обманена, коли вже на те пішло. А образа... В чому образа? Ми хочемо мати від неї твою дитину. От і все. Я тільки це знаю. Більш ніщо мені нецікаве й неважне.

М у с т а ш е н к о. І ти гадаєш, що тобі буде легко й неважко, коли я...

І н н а. Абсолютно! Ти ж *любити* її не будеш? Ну, словом, я тобі обіцяю, що з цього боку ти не матимеш ніякого клопоту. Це моє діло. Я все беру на себе. Згоджуєшся?

М у с т а ш е н к о. Слухай, Інно, це — неможливе, це...

І н н а. Значить, більш можливий мій вступ в оперетку?

М у с т а ш е н к о *(ходить по хаті, з посмішкою знизує плечима)*. Та вже хоч би з того погляду взяти, що мене не схоче молода дівчина.

І н н а. О, про це не турбуйся!

Пауза.

М у с т а ш е н к о. Але ж ти розумієш, яку ти мені смішну, тяжку, негарну ролю накидаєш?

І н н а. Ти думаєш, що моя роля буде легша?

М у с т а ш е н к о. Ну, тим паче! Для чого ж це? Ми ж обоє все одно не витримаємо, й вийде тільки ряд безпотрібних неприємностей...

І н н а. Коли ми дійсно хочемо досягти своєї мети й у нас є воля, а не слиняве моралізування, то витримаємо.

М у с т а ш е н к о *(зачеплений)*. Добре. Коли ти ставиш так питання,— оперетка, розрив або цей дикий експеримент,— добре, я згоджуюсь. Стривай, стривай! Але попереджаю: я робитиму сумлінно все, що в моїх силах, але май на увазі, є межі моїм силам. І ти не повинна робити це приводом до розриву. Хочеш розірвати наш шлюб? — роби це тепер же, чесно й без таких приводів.

І н н а *(підбігає, обнімає, пригортається, радісно, як дівчинка)*. Значить, згода? Згода?

М у с т а ш е н к о. Я зарані знаю, що все це...

І н н а. Браво, Пан! Я знала, що ти згодишся. Ти ж мій чудесний, розумний дикун! Ти ж уже сам бачиш, що це чудова ідея...

М у с т а ш е н к о. Навпаки! Я бачу тільки...

І н н а. Бачиш, бачиш! А за пенсне й за все ти мені прости. Ради бога, прости, Пан! Але ж мені так досадно було, що ти мене не зрозумієш і будеш сперечатись... Але тепер уже все

вияснено, тепер усе буде добре. Правда? *(Вдаючи Мусташенка, басом)*. «Розлюбила, розійтися хочеш». І ти вірив, як казав це? Ух, ти! *(Цілує його)*.

М у с т а ш е н к о. Слухай, Ін, але невже ж ти серйозно всю цю історію хочеш виробляти?

І н н а. Ну, а як же, дитинко? Треба!

Мусташенко сміється.

І н н а. Та запевняю тебе, інакше ніяк не можна. І ти, будь ласка, не думай, що я жартую. Я вже навіть маю ту... що... ну, твою секретарку чи переписувачку. Вона вже тут.

М у с т а ш е н к о *(вражено)*. Інно! Я сподіваюсь, ти...

І н н а. Нічого не сподівайся, а я зараз покличу її сюди, й ти, будь ласка, ввічливо, тепло побалакай із нею.

М у с т а ш е н к о. Постривай! Ти, значить, усе це зарані наготовила?

І н н а. Я все обміркувала. Я два тижні вдень і вночі це обдумувала. Тепер ти сам можеш судити, що це не жарт і не хвилева фантазія. Я хочу бути матір'ю твоєї дитини й буду. От і все. І коли ти поважаєш своє слово, то прошу сумлінно, як ти сам сказав, робити все, що в твоїх силах. А в твоїх силах є не робити великих очей, не спалахувати, не філософувати, а спокійно поговорити з дівчиною, яка шукає роботи. Я їй обіцяла помогти. І от тепер, поговоривши з тобою, ми вияснили, що можемо запропонувати їй лишитись у нас для переписування на машинці твоїх праць. От і все. Це не є понад твої сили?

М у с т а ш е н к о. Що ж це за дівчина?! Звідки вона?!

І н н а. Що, звідки,— все це вона сама, та й я тобі, потім розкажемо. А тепер я покличу її, бо вже пізно, вона й так давно дожидається. Я зараз! *(Поспішно йде з кімнати)*.

М у с т а ш е н к о. Та чекай, Інно! Так же не можна, Інно!

І н н а. Потім, голубчику, потім. Треба відпустити дівчину додому. *(Виходить)*.

Мусташенко сам, схвильовано ходить по хаті, знизує плечима, мимоволі зупиняється перед дзеркалом, оглядає себе, причісує волосся, але тут же ловить себе на цьому; знову обурено знизує плечима, посміхається, хмурить-ся й нетерпляче поглядає на двері.

І н н а входить; за нею, мило соромлячись, але цікаво зиркаючи на Мусташенка, іде Л ю д а.

І н н а. Ну, от, Панасе Михайловичу, дозволь представити тобі твою переписувачку: панна Люда. *(До Люди)*. Можна вас називати просто «панна Люда»?

Л ю д а *(соромливо, але намагаючись опанувати собою)*. Прошу дуже. Можна навіть просто Люда.

І н н а. Панна Люда вміє добре писати на машинці і згоджується на твої умови.

М у с т а ш е н к о *(почуваючи ніяковість, до Люди, холодно, поважно)*. Ви раніше де працювали?

Л ю д а *(боязко)*. Я писала в конторі на цукроварні. *(Сміливіше)*. Але я зразу навчуся всього, що треба! Ви побачите. Мені треба тільки показати.

М у с т а ш е н к о. Гм!.. Так. Розуміється. Але в даний момент якраз...

І н н а *(поквапом)*. Ну, от значить і чудесно! Панна Люда завтра вранці вже переїжджає до нас і приступає до виконання своїх обов'язків. Ну, я рада. *(До Люди)*. Тепер ви можете бігти додому, а завтра рано просимо до нас зовсім.

Л ю д а *(соромлячись, тихо)*. Я така щаслива, що аж і не вірю собі... Я вам так дякую...

І н н а. Ну, що мені? Панасові Михайловичу дякуйте, це він придумав дати вам роботу в нас.

Л ю д а. Я дуже дякую. Я буду старатися...

І н н а *(сміється)*. Ну, глядіть же! Ну, добраніч, біжіть тепер додому! Швиденько!

Л ю д а. Добраніч!.. *(Хоче ще щось сказати, але, засоромившись, повертається і швидко, немов утікаючи, виходить)*.

І н н а. Ну? Бачив, яка вона?

М у с т а ш е н к о. Це гидко, Інно! Негарно... Мені за тебе боляче.

І н н а. Ффіть! *(Підходить до нього, ніжно зазирає йому в лице і,тихо кажучи «Пан!», розводить обидві руки на чверть аршина одну від одної, виставивши тільки указові пальці, немов визначаючи розмір чогось)*. Пам'ятаєш?.. Пам'ятаєш, як ми ждали *наше*, й ти мені от так показував, і як цим жестом приборкував мене? Пам'ятаєш? Тепер тобі показую. *(Ніжно, лукаво розводячи руки)*. Панасе?..

Мусташенко зиркає, відвертається й сідає в фотель.

І н н а *(обнімає його за голову, бурно цілує)*. Буде, буде, буде! Чуєш, ти? Я знаю вже, що буде. *(Біжить до телефону, гукає)*: 25-44, 25-44... Так... Дякую... Юрій Маркович? А ви ще *не спите? Ну, то лягайте спати!*.. Так-так, власне: *лягайте спати!* Добраніч! *(Сміється, кладе трубку, підбігає до Мусташенка, стає на коліна перед ним і, лукаво зазираючи в лице й показуючи руками, ніжним і наказовим шепотом каже)*. Бу-де!! *(Міцно пригортається)*.

З а в і с а

ДРУГА ДІЯ

Сцена поділена на дві половини.

Праворуч — кабінет Мусташенка, шафи з книжками, бюрко, канапа. Недалеко від бюрка невеличкий столик з машинкою до писання. Столик цей стоїть vis-a-vis [1] до дверей, що ведуть до вітальні. Двері в коридор і вітальню.

Ліворуч — вітальня. Двері в кабінет, у коридор і інші кімнати.

В кабінеті Мусташенко й Люда.

Мусташенко сидить за бюрком і перечитує аркуші паперу, списаного машинкою. Часом скоса, непомітно слідкує за Людою. Люда швидко, старанно переписує.

Мусташенко *(підходить до Люди з аркушами; тримається поважно, з холодною вибачливістю)*. Маленька помилочка, панно Людо...

Люда *(злякано)*. Ой! Хіба? Що ж я там написала?

Мусташенко. Ну, нічого такого страшного. Замість «репродукція», ви написали «ерпордукція». Треба відмітити тут олівцем. *(Нахиляється до Люди й показує помилку, скоса дивлячись на її лице, волосся)*.

Люда. Зараз, зараз! Дайте мені, будь ласка. Ото яка, їй-богу! «Ерпордукція». *(Рішуче)*. Я наново перепишу цей аркуш.

Мусташенко. Ну що ви, бог з вами! *(Сміється)*. Виправити тільки, та й годі.

Люда *(благаюче дивиться на нього)*. Але ж це негарно, що будуть помилки. Подумають, що ви не знали цього слова.

Мусташенко *(сміється)*. Ну, що ж робити? Або подумають, що переписувачка помилилась. А помилилась через те, що втомлена, що занадто багато працює.

Люда. Та де ж багато?! От як на цукроварні писала, так ото справді було багато.

Мусташенко. А чого ж ви перестали там працювати?

Люда *(соромиться)*. А, ну їх!

Мусташенко. Умови праці були тяжкі?

Люда. Ні, умови нічого... Та... *(Замовкає, хоче писати)*.

Мусташенко. Посварилися з ким-небудь?

Люда. Атож.

Мусташенко. З ким же то?

Люда. Та... з директором.

Мусташенко. Он як! З самим директором? За яку ж справу?

Люда. А за таку, що я йому вподобалась! Він хотів, щоб я в його кабінеті писала. А я не схотіла. Нехай пошукає собі інших.

Мусташенко. Умгу! Залицявся?

Люда. Аякже! Жонатий чоловік, троє дітей. Соромився б!

М у с т а ш е н к о. Так... *(Одразу похмурюється, відходить).*

Люда, винувато зиркнувши на нього, починає писати.

М у с т а ш е н к о. Так-так. Ні, панно Людо, вам безумовно треба хоч трохи гуляти. За три тижні, що ви в нас, ви не більш, як двічі ввечері виходили з дому. Це не годиться.

Л ю д а. Та мені нема куди ходити! Та й не хочу я.

М у с т а ш е н к о. Ну, як-таки нема куди? Дівчина ви молода, вам треба розваги. Познайомтеся з молодими людьми, ходіть до театру, в кінематограф, у сад. До себе в гості покличте. Ви не в тюрмі, ви маєте повну волю. А так не можна, як ви живете. Через те ви й помилки робите.

Л ю д а. Мені знайомих ніяких не треба. А помилок я буду старатись не робити. Їй-богу! От побачите!

М у с т а ш е н к о. Та не в помилках річ, чудна ви дівчино! А... а річ в тому, що вам же нудно так жити в нас.

Л ю д а. Мені нудно в вас? *(Схаменувшись, кидається писати).*

Мусташенко пильно дивиться на неї, похмурюється й починає читати аркуші. Люда непомітно погляда на Мусташенка.

М у с т а ш е н к о. От і тут помилка...

Л ю д а. Ой господи! *(Схоплюється й підходить).*

М у с т а ш е н к о *(з посмішкою).* От бачите? Значить, треба розваги, спочинку.

Л ю д а. Та, їй-богу ж, то не через це!

М у с т а ш е н к о. А через що? Раніш ви далеко менше помилок робили. Або ви втомлені, або ж... закохані в когось, і нема тої уваги.

Л ю д а *(соромиться).* Ну от, закохана! Я просто й сама не знаю, що це таке.

В вітальню під час цієї сцени входить І н н а; тихо, навшпиньках, прислухаючись, підходить до дверей у кабінет, слухає, потім входить за портьєру між дверима й лишається там.

М у с т а ш е н к о. Ну, не знаєте. Скучили, мабуть, за «ним», думаєте про нього багато, от і...

Л ю д а. За ким «за ним»?!

М у с т а ш е н к о. Ну, за тим, у кого ви закохані, кого покинули там десь.

Л ю д а *(зневажливо кривить губи).* Кого я могла там покинути? Дуже вони мені потрібні... А з помилками — я просто не розумію... Здається ж, я... Дозвольте мені цей аркуш.

М у с т а ш е н к о *(помалу простягаючи аркуш)*. От і зблідли ви в нас трошки. *(Немов не навмисне бере її за руку)*. Мені сумно, що ви можете своє здоров'я в нас попсувати...

Л ю д а. Та я здорова зовсім... А тут також треба відмітити олівцем? *(Легко пробує визволити руку)*.

М у с т а ш е н к о *(неуважно)*. Еге-еге, розуміється, відмітити... Безумовно, відмітити... Так закохані, га?

Люда соромливо посміхається, визволяє руку й іде до свого столика. Мусташенко з усміхом читає аркуші.

І н н а виходить з-за портьєри, тісно стуливши вуста, відходить і сідає в фотель, одкинувши голову назад.

М у с т а ш е н к о *(раптом змітає посмішку, похмурюється, швидко витягає пенсне й одягає, встає й зовсім іншим — поважним, серйозним тоном)*. Так-так. Жарти жартами, панно Людо, а вам треба моціону, руху, повітря. Здоров'я насамперед. А потім... Чи не можна, щоб деякі речі ви переписували в себе в кімнаті? Тут я вам заважаю. І взагалі... я гадаю, що тут, у кабінеті, треба писати тільки те, що я диктуватиму.

Л ю д а *(стурбовано дивиться на нього, несміло підводиться)*. Мені зараз же перейти туди?

М у с т а ш е н к о. Ну, зараз... я не знаю. Я хочу тепер вам іще дещо продиктувати. Але завтра ви можете працювати в себе.

Л ю д а *(сідає)*. Мені взяти чистого паперу для диктовки?

М у с т а ш е н к о *(підходить до неї)*. Чекайте, ви на чому зупинились? *(Скидає пенсне, нахиляється над плечем Люди, читає про себе)*. Умгу... Так... Тут іще трохи лишилося? Ну, це вже ви допишіть зараз...

Люда хапається писати.

М у с т а ш е н к о. Та ви не спішіть так. Вас ніхто не жене звідси.

Люда мовчки так само поспішає.

Інна підходить до дверей і знову входить за портьєру.

М у с т а ш е н к о. Та не хапайте ж так, кажу... *(Бере Люду за руки вище ліктів, притримує)*. Тихше, тихше. Повільніше... Поспішать не треба. *(Не випускаючи її рук, нахиляється до її плеча так, що його лице приходиться зовсім близько до її лиця, й ніби дивиться в аркуш)*. Ну, пишіть так. Я буду вашу енергію регулювати. Ну?

Л ю д а *(тихо)*. Мені так незручно писати...

Мусташенко *(хвилюється)*. А то не треба спішити. Га? Спішити не треба, коли вам кажуть. Ну?

Люда. Але ж ви кажете, щоб я швидше йшла звідси.

У дверях кабінету з лійкою в руці з'являється Марія Андріївна: бачить сцену й одсувається назад, слідкуючи далі з-за дверей.

Мусташенко. Ну, я не сказав «швидше». І швидше писати не треба. А оттак... Повільно, спокійно, помаленьку. Оттак... *(Раптом сильно стискує Люду за руки, так що кінці їх аж догори здіймаються, і рвучко відходить до свого столу).*

Люда зараз же починає швидко писати.

Марія Андріївна *(входить)*. Та квітка зовсім засохне тут у вас. Інна поставити поставила, а поливати нема кому. *(Поливає, пильно непомітно оглядаючи Люду й Мусташенка).*

Інна відходить од дверей і сідає на канапу з болючою посмішкою.

Мусташенко *(ніби зайнятий аркушами, байдуже, спокійно)*. Полийте, полийте. Панно Людо, будь ласка, дайте мені той аркуш, що ми вдвох тільки що переглядали.

Люда. Цей?

Мусташенко. Не знаю, покажіть.

Люда підносить.

Мусташенко. Так, цей. Дякую. Я тут зроблю вставочку...

Люда відходить, сідає писати.
Марія Андріївна, оглянувши ще раз Люду, виходить.
Мусташенко, провівши Марію Андріївну очима, сидить якийсь час непорушно, гидливо скрививши губи й дивлячись в одну точку. Потім похмуро підводиться і, не глянувши на Люду, рішучим, поважним кроком виходить у вітальню. Люда стурбовано дивиться йому вслід.
Інна, зачувши рип дверей, швидко міняє позу й немов щось шукає в кутках канапи.

Мусташенко *(йде рішучою ходою, але, побачивши Інну, зупиняється)*. А, ти тут?

Інна. Шукаю мого гребінця з коронкою. Ти не бачив, Пан?

Мусташенко. Ні, не бачив. Але я тобі скажу, Інно, що я далі цієї твоєї вигадки робити не буду. Як собі хочеш...

Інна. Через що?

Мусташенко. Не можу й не хочу. От і все. Я зараз вийду хвилин на десять перейтись, а ти в цей час, будь ласка, відпусти цю панну на всі чотири вітри. Чуєш?

І н н а. В чому річ? Невже вона...

М у с т а ш е н к о. Інно, не будемо про це говорити. Все це — негарне, гидке, понизливе, образливе! Розумієш? Я не хочу, й більше нічого. Здається... *(Змовкає)*.

Входить М а р і я А н д р і ї в н а з лійкою.

М а р і я А н д р і ї в н а. Квітки мати — всі люблять, а послідкувати, щоб поливати, ніхто не догадається. *(Йде до квіток)*.

М у с т а ш е н к о. Я з тобою ще сьогодні хочу поговорити.

І н н а. Неодмінно.

М у с т а ш е н к о *(виходить у кабінет; сухо до Люди)*. Ви тут дописуйте, я хутко прийду. *(Виходить)*.

Люда дивиться йому вслід, задумується, раптом хапа себе за щоки, потім починає швидко писати.

М а р і я А н д р і ї в н а *(поливаючи квітки)*. А треба, треба тобі з ним поговорити. Треба.

І н н а *(пильно глянувши на неї)*. А про що, Тамуню?

М а р і я А н д р і ї в н а. Та про що ж: про високу мораль, про філософію, про любов. Він же в тебе такий моральний, чистий чоловік. Професор, не якийсь собі легковажний студентик. Людина поважна. Аякже!..

І н н а. Ой Тамуню, я боюсь! От уже твої брови кусливо сміються.

М а р і я А н д р і ї в н а *(мовчить, підходить до Інни)*. Хочеш спокій у домі мати?

І н н а. Хочу.

М а р і я А н д р і ї в н а. То поклич сюди зараз оту машинкову панночку, дай їй за місяць, дай за десять, двадцять місяців уперед, і нехай вона йде собі писати деінде.

І н н а *(здивовано)*. Через що?

М а р і я А н д р і ї в н а. Через що? Через те, що твій філософ дуже пильно придивляється, як вона пише. Удвох уже починають писати на машинці.

І н н а *(сміється)*. Ну, Тамуню, бог з тобою!

М а р і я А н д р і ї в н а. Зо мною бог був і є, а от хто з професором твоїм, то це вже не так смішно. Кажу тобі: випровадь її сьогодні ж.

І н н а. Та за віщо?

М а р і я А н д р і ї в н а. За те, що твій чоловік обнімає її за плечі і пригортається щока до щоки. Буде з тебе?

І н н а. Коли ж це було?

М а р і я А н д р і ї в н а. Три хвилини тому назад. Ти собі тут сиділа, а вони за отою стіною пригортались. Навіть дверей у кабінет добре не зачинили.

Інна регочеться, обнімає Марію Андріївну.

Марія Андріївна *(визволяючись)*. Тобто так віриш у свого морального філософа, що аж смішно тобі?!

Інна. Тамуню! Абсолютно не вірю. Постривай, постривай! Що ти бачила, як він близько нахилився до неї, я в це вірю. Але, Тамочко, це пояснюється просто: він без пенсне здалеку погано бачить. Запевняю тебе! Зо мною це раз у раз бувало, як я йому переписувала. Бувало ввесь ісхилиться над моїм плечем. Щоб Пан?! *(Сміється)*.

Марія Андріївна. Ну, скажи мені, коли ти така мудра: як люди пишуть на машинках?

Інна. Ну, як? Пишуть собі, та й годі.

Марія Андріївна. А ти бачила, щоб їх хто-небудь ззаду ще за лікті підтримував?

Інна *(весело, жваво, здивовано)*. Та невже Пан підтримував?! Правда?! Ну, який же, дивись!.. Виграв! Уяви собі, Тамуню, ми побилися об заклад: він жалівся, що панна Люда занадто старається, спішить, хоче показати, що вона справжня переписувачка, й через те робить багато помилок: «Просто, каже, хоч бери за лікті її притримуй». А я йому сказала, жартом, розуміється: «А ти візьми коли-небудь та й притримай її». А він на це: «І, їй-богу, притримаю». Я почала сміятись. Ну, уяви ти собі Пана з його соромливістю, який бере панночку за лікті! А він образився, що я сміюсь, татарська кров спалахнула: «А давай об заклад, що притримаю!» — «Давай!» І так-таки тримав за лікті?! Як слід? І довго? Бо я сказала, щоб не менше хвилини тримав, навіть тоді, як вона писатиме. Довго тримав, Тамуню?

Марія Андріївна *(збита з пантелику)*. Гм!.. Може, й... Ну, коли ти кажеш, що бились об заклад, то, може... Тільки щось воно...

Інна. Але ж який Пан, виграв!

Марія Андріївна. Ну, то я раджу тобі все ж таки не битися об такі заклади. Коли б ти бачила його очі після того, як він «об заклад» тримав лікті тої дівчини, ти б була обережніша.

Інна *(з веселою цікавістю)*. А які, які очі, Тамо?

Марія Андріївна *(сердито)*. А ти з мене забавки не роби собі! Молода ще. І дурна...

Інна. Тамуню, їй-богу ж, я не з тебе сміюся! Мені з Пана смішно. В його після пенсне бувають раз у раз такі якісь не то сонні, не то наче п'яні очі. Правда, неначе п'яні?

Марія Андріївна. Еге ж: «після пенсне»!

Інна. Ну, Тамочко! Не думаєш же ти, що я...

Марія Андріївна. Я думаю, що ти занадто віриш у твого Пана. От що! А я вже давненько помічаю, що щось

між ними є. Ой, є! Хоч мої очі й старі, але я й без пенсне ще вмію дещо бачити. Може, він із тобою для того й об заклад побився, щоб...

І н н а. Ну, Тамуню, я ж тобі кажу, що я сама перша накинула йому цю думку! Ти, їй-богу, супроти Пана несправедлива. Ну, хіба ти можеш сказати, щоб за вісім літ він колинебудь чи поглядом, чи рухом, чи як-небудь зрадив мене з якою-небудь жінкою? Можеш?

М а р і я А н д р і ї в н а. Та ні, цього не можу сказати, але ж...

І н н а. Ну, так як же ти можеш раптом такі підозріння до якоїсь переписувачки? Скільки було всяких жінок, і раптом тільки ця... Їй-богу, мені аж образливо за Пана й за себе. Тобі щось здалося, а ти вже...

М а р і я А н д р і ї в н а. Ну-ну, добре. Нехай так. Може, й справді помилилась. Вибач. А йому нічого не кажи. Ще через цю дурницю та неприємності можуть вийти. Мабуть-таки, й мені доведеться загнуздати в пенсне свої очі,— щось вони вже...

І н н а *(сміється, обнімає Марію Андріївну)*. Ми тобі, Тамуню, знаєш, такі великі, круглі, як у шоферів, окуляри купимо. Добре?

М а р і я А н д р і ї в н а. Та не інакше... Ну, піду я вже спати, нехай очі спочинуть, може, краще бачитимуть. На добраніч, професорше! *(Цілує Інну)*.

І н н а. Добраніч, Тамуню. Спи добре.

М а р і я А н д р і ї в н а. А все-таки поглядай за професором! *(Виходить)*.

І н н а. Добре, добре! *(Сміється, голосно наспівує, підходить до рояля, бравурно грає з нахмуреним, задумливим лицем)*.

Л ю д а то швидко пише, то, задумавшись, непорушно сидить. Зачувши спів і гру Інни, повертається всім тілом у той бік, потім схоплюється й рішуче йде до вітальні, немов із якимсь твердим наміром. Але на півдорозі зупиняється,схиляє голову, стоїть так і тихо вертається назад. Сівши за столик, кладе голову на машинку й сидить.

Інна встає і швидко йде в кабінет.

Люда хапається писати, зачувши стукіт дверей.

І н н а. А Панас Михайлович іще не прийшов?

Л ю д а. Ні, немає. Панас Михайлович казав, що зараз прийде.

І н н а *(привітно)*. А ви все пишете? Пізно ж уже.

Л ю д а *(не дивлячись на Інну)*. Треба неодмінно на завтра переписати...

І н н а. Ну, як пишеться тепер? Панас Михайлович вами нахвалитись не може. Каже, що нізащо не розстанеться з вами.

Л ю д а *(раптом підводиться і, не дивлячись на Інну, з усиллям)*. Я, Інно Василівно, хочу вас просить... Я не можу більше служити в вас. Я прошу мене...

І н н а. Що-о?! Оце маєш! Через що? Важко вам?

Л ю д а *(живо)*. Ні-ні, мені зовсім не важко!..

І н н а. Образив вас хто-небудь?

Л ю д а. Ні, ніхто не образив. Усі зі мною так, як із рідною... І ви... особливо...

І н н а. Ну, так у чому ж річ?!

Л ю д а. Я... Мені треба додому... Я скучила...

І н н а. За ким же ви скучили? У вас, може, наречений є?

Л ю д а. Ні. Але... Ну, я просто не можу... Я поїду додому.

І н н а *(пильно вдивляється в неї)*. Ну що ж, коли не можете, то силою не вдержиш. Мені дуже-дуже шкода, що ви хочете йти від нас. А я вже думала: от ми літом виїдемо на село, на дачу, вам там буде вільніше. Ну, що ж робити? Але я все-таки сподіваюсь, що ви ж не сьогодні-завтра покинете нас. Тиждень-два ви ще поживете з нами? Ми ж мусимо знайти іншу переписувачку. Правда?

Л ю д а. Я б завтра вже хотіла виїхати...

І н н а. Та чого ж так раптово?!

Входить Круглик.

І н н а. Ну, ми ще побалакаємо. Добре?

Люда сідає до писання.

К р у г л и к *(з порогу кричить)*. Інно Василівно! Вибачте за пізню візиту, але вечір такий чудовий, що я насмілився приїхати спокусити кого-небудь із вас проїхатись на автомобілі за місто. *(Цілує руку Інні)*. Панні Люді моє вітання! А де ж Панас?

І н н а. Вийшов трохи пройтись. Він зараз прийде, підождіть.

К р у г л и к *(уважно поглядаючи на Люду)*. Нема коли ждати, дорога Інно Василівно: місяць такий бездоганно прекрасний, бузок так пахне, що аж моторошно, що ви сидите в хаті. Панно Людо, кидайте ви тарабанити оту філософію, та їдьмо з Інною Василівною та зі мною в поле!

І н н а. Панні Люді нема часу, а ми ходімте звідси, не будемо заважати їй докінчити роботу. Ходімте! *(Бере його під руку й веде з кабінету в вітальню)*.

К р у г л и к. Ну що ж, мушу скоритися такому насильству. *(Пильно дивиться на Люду)*.

І н н а. Розуміється, мусите! *(Виходять)*.

Люда кладе лікті на стіл, бере голову в руки й сидить так, потім береться писати і знову задумується.

І н н а. Ну, сідайте, де хочете, й розповідайте, що новенького. Цигарки маєте? Дайте, будь ласка.

К р у г л и к *(поквапом подає портсигар)*. З охотою! Прошу дуже. Що — ви, очевидячки, в маленькому підняттю?

І н н а. Чого так думаєте?

К р у г л и к. А цигарочку треба закурить. Жінка, яка не має постійної звички до куріння, курить од кохання, від гніву, взагалі від хвилювання.

І н н а. А я ж чого: від гніву чи кохання?

К р у г л и к. А ви... від Панаса та панни Люди.

І н н а. Що за дурниці?! Що ви мелете?!

К р у г л и к. Вибачте, Інно Василівно; я розумію, вас ображає, що вас можуть підозрівати в хвилюванню через якусь там панну Люду, але що зробиш: факт. Хіба ні? Га?

І н н а. Серйозно, Круглику, ви часом не випили занадто багато вашого рюдесгаймера?!

К р у г л и к. Ні, Інно Василівно, я тільки зайшов оце на хвилинку до Марії Андріївни. Як своєму старому приятелеві, вона мені в секреті дещо розказала. Ви ж, ради бога, не видайте мене!

І н н а. Ах, он через що! *(Весело сміється)*. Так, так, уявіть собі: Пан і панна Люда вдвох на машинці пишуть! Що ви скажете? Пан за лікті тримав панну Люду, а вона так писала. Тама, як побачила це, так трохи не зомліла.

К р у г л и к. А знаєте, Інно Василівно, цікаве явище: от вуста ваші сміються, а в очах видно біль.

І н н а *(сміючись)*. Та не може бути?! Оце лишенько! Що ж мені робити?

К р у г л и к. Так, ваше становище дійсно погане. Така ідеальна вірна любов, восьмилітнє родинне бездоганне щастя, й раптом... якась міщаночка... А головне: вас *обдурюють* і вас *жаліють*. В а с, ви подумайте це! Га?

І н н а *(сміючись)*. Слухайте, любий Круглику: я вам не раз казала, що ви не фабрикант, а поет, Жюль Верн, Фенімор Купер. Їй-богу. Вам би тільки фантастичні поеми писать.

К р у г л и к. Але ж і гордість у цієї жінки!! Але ж і гордість! Мене це просто захоплює. Панас на моїх і на ваших очах цілуватиме другу жінку, й ви все-таки будете мені казати, що ні. Не сміє цього бути — й кінець! Правда?

І н н а. Жюлю Верне, не хвилюйтесь.

К р у г л и к. Але, на жаль, це є, Інно Василівно, є. І давненько вже є, коли хочете знати. Я вже з тиждень, як помітив це в очах Панаса. А я ж у його очах, як у книзі, читаю. Ну, так що я вам кажу, коли ви це краще за мене знаєте. А от, хочете, я вам краще скажу, що з цього всього буде?

І н н а. О, та ви ще й ворожбит? Ану-ну, поворожіть. Дати руку?

К р у г л и к. Ні, я й без руки скажу. Так от, слухайте: ви... будете моєю.

І н н а *(вражено дивиться на нього й вибухає щирим реготом)*. Ой Круглику! Ой милий! Ви вже Фенімора Купера перегнали...

К р у г л и к *(спокійно посміхаючись)*. А от послухайте спокійніше,й ви побачите, що так воно й мусить бути. Це дуже цікаво. Любов ваша вже скінчилась.

І н н а. Уй, боюсь!

К р у г л и к. Любов скінчилася. Ви ще якийсь час будете нічого «не помічати», боротись і так далі. А потім одного чудового дня...

І н н а. «Бездоганно чудового!..»

К р у г л и к. Бездоганно чудового дня ви раптом помститесь на Панасі. Але жорстоко, болюче помститесь. А для цього... ви зрадите його зі мною. Так-так, не смійтесь, власне зі мною. Бо я — його друг. Це раз. Я — такий негарний. Це — два. З кимсь іншим зрада не буде для нього така болюча, а зі мною... надзвичайно болюча й образлива. Далі: ви — горді, ви до останнього будете старатись, щоб ніхто не знав про ваш скандал. Правда ж? Через це ви знов-таки зі мною зрадите, бо знаєте, що своєю помстою ви дасте одній людині біль, а другій — надзвичайне щастя, про яке вона мріє довгі роки, за яке на всяке злочинство готова піти. А це притягає. Бачите, як витворюється логічна, фатальна необхідність? І це буде! Інно Василівно, побачите, це *мусить* так бути!

І н н а. А знаєте, Круглику, треба признати, що ви досить хитро провадите свою гру: під виглядом одвертості чи нахабства ви вмовляєте в мене зарані певні вчинки. Ви просто гіпнотизер.

К р у г л и к. Ні, Інно Василівно, я тільки трошки знаю душу людини. Щоб перемогти панну Люду, цю *нову* й через те бажану для Панаса женщину, вам треба самій стати для нього новою й бажаною, треба викликати жадність самця, яка тепер звернена на панну Люду... А це...

Інна раптом починає про себе закотисто, довго сміятись.

К р у г л и к. Можна знати, що вас так смішить?

І н н а *(серед сміху)*. Ні, *тепер*... не можна... Колись... колись, може, й довідаєтесь.

К р у г л и к. Шкода, шкода, що не можу з вами тепер посміятись.

І н н а. Нічого, колись, кажу, посміетесь. *(Встає)*. Та ще як же, Круглику, посміетесь!.. Ну, я дуже дякую вам, що

ви так турбуєтесь нашим родинним щастям і даєте такі хороші поради, але я гадаю, що мені вдасться й без таких екстрених заходів зберегти його. *(З гумористичним пафосом піднімає руку)*. Все переможу! *(Сміється)*. Ну, а тепер, вибачте мені, піду я спати. А ви їдьте кататись під місяцем і творити фантастичні поеми. Добре? *(Простягає руку)*.

К р у г л и к. Ну, побачимо, чия перемога буде. Я думаю, що кінець кінцем буде моя. І панна Люда *мені* в тому допоможе.

І н н а *(сміється)*. Хіба? А я, уявіть ви собі, думаю, що панна Люда власне *мені* поможе!

К р у г л и к. Вам? Дуже сумніваюсь.

І н н а. Побачите.

К р у г л и к. Та побачимо. Ну, спіть спокійно, коли зможете.

І н н а. А чого ж би мені не змогти? Всього доброго.

К р у г л и к *(ущипливо-ввічливо)*. Панасові й панні Люді моє привітання.

І н н а. Дякую.

Круглик посміхаючись виходить.

Інна з похмурeним виразом лиця тихо підходить до дверей кабінету й дивиться в щілину на Люду, що сидить, сперши голову на руку. Відходить од дверей і прямує до рояля.

Входить М у с т а ш е н к о, тримаючись роблено-поважно, з спокійно-вибачливою посмішкою.

І н н а. Круглика зустрів?

М у с т а ш е н к о. Він сідав в автомобіль, я не хотів його зупинити й непомітно ввійшов у дім... Ну, балакала ти з нею?

І н н а. Балакала. Вона, уяви собі, перша заявила бажання піти від нас.

М у с т а ш е н к о *(живо)*. Ах, так? *(Зразу ж поважніше)*. Ну що ж, тим краще. Значить, ніяких перепон нема скінчити цю нісенітницю. Я радий. Коли вона відходить?

І н н а. Вона настоює, щоб неодмінно завтра або навіть ще й сьогодні, зараз же.

М у с т а ш е н к о. Он як? Гм! Ну що ж, чудесно, нехай іде собі з богом. Вона там? *(Киває на кабінет)*.

І н н а. Там. Дописує роботу.

М у с т а ш е н к о *(несподівано злісно)*. К чорту! Не треба ніякого її дописування! Нехай забирається зараз же!

І н н а *(ввесь час пильно слідкує за ним; тихо)*. Чого ж ти сердишся?

М у с т а ш е н к о *(нестримано, з різкими жестами)*. А ти гадаєш, що нема чого сердитись? Ні?

І н н а. Гадаю.

М у с т а ш е н к о. Ха! Поставити мене в ідіотичне, ганебне становище якогось старого ловеласа!.. Розуміється, їй гидко стало, й вона тікає. Цілком зрозуміло.

І н н а. З чого ж вона могла те ловеласт во помітити? Ти ж не залицявся до неї?

М у с т а ш е н к о. «Не залицявся». Вже те, що вона пише в мене в кабінеті, коли може писати в себе в кімнаті, є залицянням. І вона це розуміє.

І н н а. Ну, це ще далеко до залицяння. Можливо, що ти виявив якісь інші знаки... уваги до неї? Потиснув їй руку або ще що-небудь таке? Га?

М у с т а ш е н к о. Нічого я їй не потискував, а взагалі вся ця історія гидка мені! Будь ласка, випровадь її з мого кабінету й порахуйся з нею. Нема про що більше балакати.

І н н а. Але це руйнує всі наші плани!

М у с т а ш е н к о. Не наші, а твої! І тим краще. *(Ходить по хаті)*.

І н н а. Мені здається, що вона з інших причин хоче відійти від нас.

М у с т а ш е н к о. Мені нецікаво знати ці причини. Годі з цим.

І н н а. Я певна, що вона... в тебе закохана...

М у с т а ш е н к о *(зупиняється з посмішкою)*. І дуже закохана?

І н н а. Мабуть, дуже. І тікає вона не того, що їй гидко, а що вона не сміє надіятись на твою... увагу.

М у с т а ш е н к о. Не вигадуй, Інно, дурниць, а лучче кінчай швидше цю історію.

І н н а. Для чого ж кінчати, коли є всі дані за те, щоб вести її далі, до кінця?

М у с т а ш е н к о. Ти хочеш, щоб я і далі грав цю негарну, соромну ролю старого розпусника?!

І н н а. Перш за все перестань ти, нарешті, кокетувати словом «старий»! А потім, ніякої тут розпусти немає, в нас є наша велика, чиста ціль. Ти згодився, що ми маємо моральне право досягти її таким способом. При чому ж тут ці непотрібні, жалісні слова «старий», «сором», «розпуста» й тому подібне? Я можу зрозуміти тебе, коли ти відмовляєшся через те, що тобі здається, що ти викликаєш у тої дівчини огиду. Але коли цього немає, а є, навпаки, те, що нам треба для нашої цілі, то чого ж ти міняєш свою постанову?

М у с т а ш е н к о. Так, ціль наша чиста, але засоби... нечисті.

І н н а. Що таке чисте й нечисте? Чим нечисті наші засоби?

Мустаценко мовчить, ходить.

І н н а. Чим же нечисті?

М у с т а ш е н к о. Вони бруднять нашу любов. Вони вносять у наші відносини щось заховане, щось... образливе, підле, лукаве й... небезпечне.

І н н а. Ти почуваєш це по собі?

М у с т а ш е н к о. Не по собі, а по... нас обох. Ти сама розумієш, що ти робиш. Ти не береш у рахунок тих наслідків, які можуть вийти незалежно від нашої волі й хотіння.

І н н а. Ти боїшся, що... закохаєшся в неї?

М у с т а ш е н к о. Я не боюсь цього, але... я боюся того, над чим наша свідомість і воля не мають влади. Я не бог і не камінь! *(Гнівно)*. І мене лють і образа бере, що я — не камінь! Розумієш ти?

І н н а *(тихо)*. Вона хвилює тебе?

М у с т а ш е н к о *(злісно)*. Так, вона мене хвилює! Приємно це тобі?

І н н а. Приємно. Швидше й краще досягнемо цілі.

М у с т а ш е н к о. Чого ж твої губи такі сірі стали? Від неприємності!

І н н а. Губи як губи. Не в тому річ, а...

М у с т а ш е н к о. А як я зараз піду до неї й почну цілувати, теж буде приємно? Цілувати, душить її в обіймах так, як тебе. Як тебе!.. І ти будеш тут, у цій кімнаті, а я з нею там. Хочеш цього?

І н н а *(тихо, рівно)*. Хочу, йди.

М у с т а ш е н к о *(брутально)*. Слухай: я від цеї ночі спатиму в спальні! Чуєш? *(Сильно обнімає її, хоче поцілувати)*.

І н н а *(різко вирвавшись)*. Ні!

М у с т а ш е н к о. Що це значить?!

І н н а. Ні! Не смій! Не торкайся до мене!

М у с т а ш е н к о. Що це значить, я питаю!

І н н а. Йди до неї, ти її хочеш.

М у с т а ш е н к о. Нехай вона йде к чорту! Чуєш ти? Я тебе хочу! *(Підходить до неї)*.

І н н а. Не підходь! Я буду кричати!

М у с т а ш е н к о. Ти збожеволіла, Інно?!

І н н а. Сідай там. Ну, сідай, я тебе прошу!

М у с т а ш е н к о. Для чого?

І н н а. Сідай. Я хочу, щоб ти спокійно вислухав мене.

М у с т а ш е н к о *(сідає)*. Добре. Кажи. Тільки швидше. І коротше.

І н н а *(мовчить; тихо, рішуче)*. Йди до неї.

М у с т а ш е н к о. Більш нічого?

І н н а. Стривай: ти мусиш піти до неї. Вона тобі подобається. Значить, тобі буде навіть приємно. Стривай, кажу!

Я нічого не маю проти. Тільки... ти повинен говорити мені *правду.* Чуєш? *Усю* правду. Не обдурювати й не жаліти мене. Ти ж розумієш, коли ти мені все говоритимеш, то ніякої зради не буде. Скажи: ти вже цілував її?

М у с т а ш е н к о. Інно, я не хочу цього!

І н н а. Ти відповідай, що я питаю. Цілував ти її?

М у с т а ш е н к о. Ти, їй-богу, зовсім захворіла від цієї ідеї!

І н н а. Панасе, я тебе благаю, будь зі мною щирим, правдивим! Тільки цього я хочу від тебе, й тоді роби, що хочеш. Ну, скажи одверто: торкався до неї? Потискував руки? Обнімав як-небудь? Ради бога, не допускай ні крихітки затаювання, обману. Чуєш?

М у с т а ш е н к о. Ти просто божевільна! Не цілував, не обнімав, рук не потискував і не хочу ні обнімати, ні взагалі всієї цієї негарної дурниці виробляти! Чуєш? Я неправду тобі сказав, що вона мене хвилює. Сказав для того, щоб примусити цим тебе припинити всю цю комедію. Мені тяжко й соромно від усього цього, й більш нічого. Мені соромно, що Марія Андріївна й прислуга знають, що вже два тижні я через щось сплю в кабінеті, що в нас ніби щось сталося. Мені соромно, що мене, як гімназиста, захоплюють наодинці з цією дівчиною. Мені тяжко, що ми з тобою ста́ли якісь немов чужі, щось улізло між нас. Це занадто велика жертва для тої цілі. Я більш не можу й не хочу, Інно!

І н н а *(підходить ближче).* «Сором», «прислуга», «гімназист» — усе це дурниці. Дивись... *(Показує руками розмір на чверть аршина).* Хіба ти не хочеш цього? А це ж *може* бути! Хіба все те — не є дурниця в порівнянні з цим? Скажи сам. Ну, нехай вона тебе хвилює. Ну що ж такого? Вона молода, гарна, ти їй подобаєшся. Це ж природно... Ти ж філософ, мій Пан. Ти ж можеш зрозуміти, що все це — умовно. «Що скаже прислуга, Тама, Круглик, громадянство»? Нехай говорять, вони нічого не знають, а ми собі маємо і знаємо *своє.* Йди до неї. *(Підводить його за руку).* Ну, йди.

М у с т а ш е н к о. Інно, ми граємо небезпечну гру.

І н н а. Ніякої гри ми не граємо. Ми хочемо мати свою родину. Йди, можеш робити з нею, що хочеш. Можеш мені нічого не казати. Можеш навіть брехати мені, обдурювати, що хочеш. Я не боюсь. Нехай. Тільки йди. А не підеш, то пам'ятай моє слово: твоєю жінкою я все одно не буду. Чуєш? Я буду нею тільки тоді, як матиму твою дитину. Знай це.

М у с т а ш е н к о. Але ж я її не хочу! Я хочу *тебе!*

І н н а *(з обуренням).* Панасе!.. *(Стримує себе).* Все одно: хочеш не хочеш, ти мусиш *сьогодні ж* зробити її своєю коханкою!

М у с т а ш е н к о *(спалахнувши)*. Я сьогодні ж *вижену* її! Доки це буде, чорт його забирай?!

І н н а. Панасе, ти не смієш цього зробити! Чуєш?

М у с т а ш е н к о. А от ми побачимо! Можеш тоді робити, що собі хочеш! *(Рішуче йде до кабінету)*.

І н н а. Панасе, підожди! *(Хоче його зупинити)*.

М у с т а ш е н к о. Дай мені спокій! *(Одпиха її і входить у кабінет, зачинивши за собою двері)*.

Інна зупиняється біля дверей, хоче ввійти за Панасом, не відважується і слухає.

М у с т а ш е н к о *(підходить до свого столу)*. Панно Людо, ви скінчили свою роботу?

Л ю д а *(як тільки входить Мусташенко, пильно й непомітно зиркає на нього; встає й підходить до нього з роботою)*. Скінчила.

Мусташенко бере аркуші, хмуро переглядає.

Л ю д а. Панасе Михайловичу! Я прошу вас одпустити мене. Я не можу більше служити в вас.

М у с т а ш е н к о. Так? Ну що ж... Інна Василівна мені вже казала. Будь ласка. Я не можу вас затримувати. Коли вам не подобається, то що ж.

Л ю д а. Мені подобається, але я... скучила за своїми.

М у с т а ш е н к о. За своїм коханим? Га? Ну, добре, добре. За ким би ви не скучили, це все одно. Коли ви хочете їхати додому?

Л ю д а. Я хотіла б завтра, коли можна.

М у с т а ш е н к о. Завтра то й завтра. Нема вже сил так довго в розлуці бути?.. Ну, це зрозуміло. Листа, мабуть, од його одержали? Кличе? Га?

Л ю д а. У мене ніякого... такого немає.

М у с т а ш е н к о. Ну-ну, соромитись нема чого. Що ж тут такого: річ молода, природна. Ну, бажаю вам скорого й веселого весілля і щастя у шлюбі.

Л ю д а *(відвертається, з сльозами і гнівом у голосі)*. Ніякого шлюбу у мене не буде! Я не того їду!..

М у с т а ш е н к о. Ось тобі й маєш! Чого ж ви плачете?

Люда мовчки плаче.

М у с т а ш е н к о. Гм!.. Я, може, образив вас?.. Га?.. Ну, панно Людо, в чому річ?

Л ю д а. Нічого... це так... я зараз...

М у с т а ш е н к о *(бере її за руку вище ліктя)*. Ну, чого ж ви, га? Що таке? Правда, не образив вас? Мені було б

сумно, коли б я на прощання не хотячи зробив вам неприємність. Ну, скажіть, і я попрохаю в вас пробачення. Ну? *(Потискує їй руку, хвилюється).* Ну, чого плачете?

Л ю д а. Так, нічого...

М у с т а ш е н к о. Як же нічого? Ну, чого? *(Обнімає за плечі).*

Люда хоче визволитись.

М у с т а ш е н к о *(раптом брутально, міцно обніма обома руками Люду, пригортає до себе).* Ну, чого, кажи! Га? Любиш? Га? Любиш? *(Впивається губами в її вуста. Люда завмирає, потім хоче вирватись, але Мусташенко ще міцніше, брутальніше обнімає, тримає одною рукою, другою гасить лампу на столі й веде Люду до канапи).*

Інна підводиться, помалу відходить од дверей, сідає на канапу, хапає подушку й сильно вгризається зубами в неї.

З а в і с а

ТРЕТЯ ДІЯ

Праворуч — фасад сільської вілли з терасою. Просто — далекий краєвид із широкою річкою внизу. Ліворуч — одкрита з колонами альтанка; в ній стіл, покритий скатеркою, заставлений самоваром, тарілками, склянками. Кущі, шезлонги [2], столики. Ранок.

За столом сидять: І н н а, М у с т а ш е н к о, М а р і я А н д р і ї в н а, К р у г л и к, Л ю д а.

М у с т а ш е н к о *(обнімаючи за плечі Круглика).* Ні, слухай, Юрку: так невже ж ти таки серйозно організуєш цю експедицію на південний полюс?

К р у г л и к. Це найсерйозніша справа в моєму житті!

І н н а *(весело).* А через що ж усе-таки вам така чудна фантазія впала в голову?

К р у г л и к *(осміхаючись).* Хочу одною чудною фантазією другу ще чуднішу вибити. *(Пильно дивиться на Інну).*

І н н а. А вдасться?

К р у г л и к *(жваво).* А ви думаєте, що ні?

І н н а *(сухо).* А я звідки знаю? Ваші фантазії, то вам і знати. Тільки мені здається, що ця нова фантазія є тільки... воєнна хитрість для першої. І нікуди ви не поїдете.

М у с т а ш е н к о. Яка хитрість? Про що ви?

К р у г л и к. Інна Василівна мені не вірить. Думає, що моя експедиція є біржова гра, хитрість. Ну що ж?

І н н а. Ну, в кожному разі, спасибі, що приїхали. Сподіваюсь, ви в нас трошки поживете? Правда? Постривайте: я вам не забула — за все літо ні разу не приїхали до нас!

К р у г л и к. І це була хитрість, Інно Василівно.

І н н а. Напевно! *(Встає)*. Ну, мої панове, я мушу вас на хвилинку покинути. Панасе, ти відправляєш почту сьогодні?

М у с т а ш е н к о. Неодмінно. Коли маєш що, давай зараз же.

І н н а. Моментально! *(Іде в дім. До Люди)*. А вам на сонце пора, панно Людо!

М у с т а ш е н к о. А так-так, панно Людо! Пора на сонечко! Га?.. Дозвольте бути вашим кавалером. *(Подає їй руку)*.

Л ю д а. Ой, те мені сонце! Я вже спеклась, як перепічка. *(Іде)*.

М у с т а ш е н к о. Нічого, нічого, треба. Здоров'я насамперед. *(До Круглика)*. Я зараз, Юрку! Відправлю почту.

К р у г л и к. Прошу, прошу! Будьте, як дома.

Л ю д а *(тихо йдучи)*. А чого вчора не вийшов? Вийдеш сьогодні?

М у с т а ш е н к о. Не можна було, не можна було,— за нами слідкують.

Л ю д а. А сьогодні вийдеш? Як вийдеш — лежатиму на сонці; не вийдеш — піду купатись. Вийдеш?

М у с т а ш е н к о. Тихо-тихо, на нас дивляться.

Л ю д а. А вийдеш, вийдеш?

М у с т а ш е н к о. Вийду. *(Голосно)*. Ну, от, лягайте й печіться. *(Помагає лягти в шезлонг, що стоїть праворуч біля тераси)*. От так... Ну, от. Лежіть.

Л ю д а *(тихо)*. Гляди ж! Я буду ждати!

М у с т а ш е н к о *(тихо)*. Добре, добре. *(Йде в дім)*.

М а р і я А н д р і ї в н а *(перемиваючи посуд, тихо)*. Бачили, як із жінкою...

К р у г л и к *(тим же голосом)*. І вже не ховають її вагітності?

М а р і я А н д р і ї в н а. Інна сама за нею, як за сестрою, ходить. Вірить, що від якогось почтальйона. Подумайте: так її задурили, що всьому вірить.

К р у г л и к *(посміхається)*. Гм... «Вірить». Гордість, Маріє Андріївно! Помре, а не признається. Та-ак. Цікаво. Що ж далі буде, як ви гадаєте, Маріє Андріївно? *(Пильно дивиться на неї)*.

М а р і я А н д р і ї в н а. Що буде? Нещастя. Інна сміється, а що за тим сміхом, то... то нехай бережуться оті! Бачили, як схудла Інна? Марніє з кожним днем. Марніє, а сміється. Ох, боюсь я, боюсь! І їх загубить, і себе. І всіх. Поговоріть ви з Панасом, Юрію Марковичу! А я з цією. Підіть поговоріть, друже. Нехай він її відправить. Може, хоч вас послухає.

К р у г л и к. Думаєте, зараз?

Марія Андріївна. А що ж? Чого чекати? Я за кожну хвилину боюсь. Хто ж Інну може вгадати?

Круглик *(думає)*. Гм?.. Ну, добре. До речі, напишу й я листа в місто. *(Рішуче йде в дім)*.

Марія Андріївна *(підходить до Люди)*. Ну, дівчино, треба нам поговорити. Встаньте, та сядьмо гарненько. *(Сідає)*.

Люда *(живо встаючи)*. А про що говорити?

Марія Андріївна. А про гарненьку суконьку для вас та про вашого коханого «почтальйона».

Люда. Ви знов починаєте мене лаяти?

Марія Андріївна. Якби я тебе бить почала, то й то, мабуть, мало було б. Ну, кажіть мені просто й щиро: чи не час би вам уже від нас кудись поїхати собі з богом? Га?

Люда мовчки широко дивиться на Марію Андріївну.

Марія Андріївна. Я серйозно, дівчино, кажу, серйозно. Годі вже мовчки в піжмурки грати. Треба ж усе-таки колись і сором мати. Вас же так прийняли, так приголубили, Інна з вами як із рідною, а ви її так безсоромно, так нахабно обманюєте, так безчесно руйнуєте її життя.

Люда. Кого я обманюю?!

Марія Андріївна. Ти не любовниця професора?..

Люда. Та що ви таке кажете?!

Марія Андріївна. Я тебе питаю: ні?

Люда. Ні...

Марія Андріївна. Ага. Ну, як ні, то тобі вже зовсім нема чого тут бути. Виїжджайте, панно Людо.

Люда *(з образою й соромом)*. Ви скажіть це Панасові Михайловичу! Я вже давно хочу відійти, але він не пускає. Та й Інна Василівна теж. А я готова хоч сьогодні! Хоч зараз. *(Устає)*.

Марія Андріївна. Почекайте. Не хвилюйтеся. Спокійненько. Що Панас Михайлович вас не пускає, то я вірю. Але що Інна, то й ви не вірте, хоч вона казатиме. На місці Інни друга вас давно з собаками вигнала б, а від Інни ви ні одного недоброго слова за все лихо, що ви їй накоїли, не почули. Правда ж?..

Люда. Яке ж я їй лихо кою?

Марія Андріївна. Дівчино! Май сором. Май сором, кажу! Мовчи. Краще мовчи, та хоч не бреши. Я вас питаю: хочете по-доброму виїхати від нас? Не бійтеся, ми вас так не покинемо в такому стані. Я вам зразу дам двадцять тисяч, а потім десять літ видаватиму на дитину щомісяця сто карбованців. Письмове зобов'язання видам. Хочете?

Л ю д а. Та за що мені такі гроші? Я й так виїду. Ви думаєте, мені легко? Я сама хочу давно. Не треба мені ні ваших грошей, нічого! Поговоріть ви самі з Панасом Михайловичем, а я хоч зараз...

М а р і я А н д р і ї в н а. А нащо вам Панас Михайлович? Ви справді хочете виїхати? То й виїжджайте, не питаючись. А від грошей не відмовляйтесь. Куди з дитиною дінетесь?

Л ю д а. То моя річ! Утоплюсь, а грошей од вас не візьму! Я — непродажна. А без згоди Панаса Михайловича я не можу виїхати! Як собі хочете.

М а р і я А н д р і ї в н а. Ага, он як? Знаєш, що він нізащо не розстанеться з тобою, й на його спихаєш? Знаєш, що Інна краще вмре, ніж понизиться до розмови з тобою про це, й на те б'єш? Ой бережись, дівко, бережись, кажу. Я понизилась на розмову з тобою, я можу й на більше піти. Я не дам своєї дитини на глум якоїсь пройдисвітки! Я не дозволю вам топтати щастя моєї дитини! Кажу тобі не жартом, і слухай пильно мого слова: мені шістдесят п'ять літ, я одною ногою стою в домовині, я не пожалію рештку свого життя віддати за життя моєї дитини. Не життя тобі тут. Поки я жива, ти тут не будеш. Чуєш? Нехай мене судять люди, а бог мені простить, бо він бачить правду. Оце я тобі сказала, а ти собі рішай, як знаєш. Тільки пам'ятай, дівко, я слова свого не міняю. Даю тобі строку до обіду. Подумай добре. Чуєш? *(Іде ліворуч у сад).*

Люда стоїть якийсь час на одному місці, дивлячись услід Марії Андріївні. Потім із суворо-похмурим лицем поквапом іде в дім.

Справа з саду виходять М у с т а ш е н к о з листами в руках і І н н а.

М у с т а ш е н к о *(вигляд приниженний, ніжний, покірний).* Ти не хочеш побути зі мною і п'ять хвилин?

І н н а *(сміючись).* Дуже хочу, але там гість — Юрій Маркович.

М у с т а ш е н к о. Він пише листа. *(Загороджує дорогу).* Підожди... Так довше не можна. Ти мене уникаєш, як ворога. За все літо я майже ні разу не був із тобою наодинці...

І н н а. І дивна річ: ти собі живий і здоровий!

М у с т а ш е н к о. Так, я живий і здоровий, але за що мене так мучити? *(З глибокою ніжністю).* Інно, ну, прости мене, забудь і дозволь вернутись до тебе! Я ввесь холону і хвилююсь, коли чую твої кроки, твій голос. Я цілую твої шпильки й ношу їх у кишені, як гімназист. *(Виймає з бокової кишені й показує).*

І н н а *(з сміхом).* Ну, от, а я дивуюсь, де мої шпильки діваються. Пачок сім уже купила. Вони всі в тебе?

М у с т а ш е н к о. Ти не скажеш мені ні одного теплого слова? Ти все забула? Але за віщо ж? Я ж робив те, що ти хотіла.

І н н а. Дякую. Хвалю.

Мусташенко гладить себе по руці.

І н н а. Може, почуваєш потребу пенсне одягти? То вперед пропусти мене.

М у с т а ш е н к о. Інно, я люблю тебе. Чуєш, я люблю тебе.

І н н а. А, дуже приємно! Я й не знала.

М у с т а ш е н к о. Дозволь мені сьогодні ввечері прийти до тебе. Дозволь!

І н н а. Що-о?!.

М у с т а ш е н к о. Я трошки посиджу з тобою. Я сидітиму тихо й буду тільки дивитись на тебе. Ін!

І н н а. Пан, ти забуваєш, що я тобі сказала.

М у с т а ш е н к о. Ти, очевидячки, хочеш, щоб я відправив Люду? Так?

І н н а. Одправляй, але разом із нею ти відправляєш мене.

М у с т а ш е н к о. Та чого ж ти хочеш?! За що ти мене мучиш?!

І н н а. Я хочу, щоб ти пам'ятав, що я тобі сказала: я твоєю жінкою буду тоді, коли стану матір'ю твоєї дитини. Здається, так просто й ясно. Ти стільки складних філософських формул пам'ятаєш, а такої простенької формули не можеш засвоїти. В той день, як вона піде з нашого дому й лишить тобі твою дитину, в той день я стану твоєю жінкою. Будеш пам'ятати?

М у с т а ш е н к о. Я не можу ждати так довго!

І н н а. Підождеш. І нащо я тобі тепер? Я стала «новою й бажаною», як сказав один психолог? *(Сміється)*. Іди краще до неї, а то ще приревнує.

М у с т а ш е н к о. Я сьогодні ж вижену її, й уся відповідальність ляже на тебе! Без тебе мені нікого й нічого не треба!

І н н а. Дивна річ: три, чотири місяці тому тобі без неї нікого й нічого не треба було. Тепер без мене. Що ж буде ще через три місяці?

М у с т а ш е н к о. Ніколи цього не було!

І н н а. Пан, я бачу, в тебе дуже попсувалася пам'ять. Це небезпечно. Я навіть дивуюсь, що ти мені тепер дозволяєш ізгадувати про неї. Пам'ятаєш, як ти мені заборонив писати про неї, заборонив торкатись ваших інтимних відносин. Чи ти й це вже забув?

М у с т а ш е н к о. Я це для тебе зробив.

І н н а. З жалощів до мене? Ах,який добрий! І для мене возив її в окремі кабінети? І разом із нею жалів мене там? Га?..

М у с т а ш е н к о. Неправда, ніколи, ні одного слова я з нею про тебе не говорив. Ху, чорт, як же ти про мене погано думаєш! Як погано, боже мій.

І н н а. Не вірю. Ви *мусили* говорити, вона *мусила* тебе розпитувати. Я по вас бачила! Ти говорив їй про мене. Слухай же: коли ти хочеш, щоб я коли-небудь вернулася до тебе — чуєш? — коли ти дійсно щось почуваєш до мене, ти мені скажеш *усю* правду. Чуєш? Що б я не спитала. Побачимо, як ти любиш мене. Але пам'ятай: правду! Не смій лицемірно ховатися за жалощі! Хочеш говорити?

М у с т а ш е н к о. Питай.

І н н а. Говорив ти з нею про мене? Але правду!

М у с т а ш е н к о *(мовчить, із зусиллям)*. Говорив.

І н н а. Так. *(На мент від болю заплющує очі)*.

М у с т а ш е н к о. Інно, не треба. Для чого?

І н н а. Що саме розказував?

Мусташенко мовчить.

І н н а. Що саме, питаю!

М у с т а ш е н к о. Чи я тебе дуже люблю... Коли полюбив...

І н н а. І ти їй міг про це говорити?! Ти дозволив їй про це питати?!

М у с т а ш е н к о *(гнівно)*. Я *мусив дозволити*! Ти сама цього хотіла! Я тебе попереджав. Вона — не вулична дівчина, вона *кохала* мене, вона мала право на мою... інтимність. Ти сама принесла в жертву нашу любов! Чого ж ти хочеш тепер од мене?!

І н н а *(з посмішкою)*. Чого я хочу? Йди сюди. *(Швидко йде до альтанки)*. Сідай. Тепер я хочу з тобою поговорити. Все тепер мені кажи. Що найінтимнішого про нас ти розказав їй? Але *правду!* Чуєш?

М у с т а ш е н к о *(жорстко)*. Те, що я тобі сказав уже.

І н н а. Я хочу деталі знати. Що саме.

М у с т а ш е н к о. Як я з тобою познайомився.

І н н а. І як... і як уперше поцілував? І це ти?..

М у с т а ш е н к о. Ні.

І н н а. Правда?

М у с т а ш е н к о. Правда.

І н н а. Вона тебе розпитувала чи ти сам?..

М у с т а ш е н к о. Вона.

І н н а. А як ти не хотів казати?

М у с т а ш е н к о. Ображалась. Уникала мене.

І н н а. І вона певна, що я нічого не знаю?

Мусташенко киває головою.

І н н а. І з легким серцем мене обманює?

М у с т а ш е н к о. Їй від того мука.

І н н а. Хе, їй мука!.. Але вона сміє тебе питати, вона сміє торкатись!.. А в той же час певна, що до її інтимного ніхто не торкнеться, бо ти ж нікому не можеш сказати. От що пікантне! *(Зразу брутально)*. Вона до тебе зовсім невинна була?

Мусташенко киває головою.

І н н а. Коли вона обнімає, які вона інтимні слова говорить?

М у с т а ш е н к о *(глухо)*. Навіщо це, Інно?

І н н а *(з ненавистю)*. Кажи! Все кажи! Витягай сюди *ваше* все, я хочу, я вимагаю цього. Чуєш?.. Які слова вона говорить?

М у с т а ш е н к о. «Любчик», «котик»...

І н н а *(злісно, довго регочеться)*. «Любчик»... «котик»... А «цуцик» ні?.. А ти її як називав?

М у с т а ш е н к о. Може, годі, Інно? Для чого самокатування?

І н н а. Як ти її називав?

М у с т а ш е н к о. «Мила», «хороша».

І н н а. Ще як? Інтимніше! Не ховай! Давай сюди!

М у с т а ш е н к о. Годі, Інно, я потім сам усе розкажу. Годі.

І н н а. Так, тепер ти мені будеш розказувати все! Всю душу її, до найінтимніших куточків ти мені віддаси! А потім, коли вона віддасть дитину, ти скажи їй, що я *все-все знала.* Чуєш? Вона це мусить знати.

М у с т а ш е н к о. Я тобі все розкажу. Але під одною умовою... Я розкажу моїй *колишній* Інні, тій, що має право на це...

І н н а. Що-о?! Ти смієш мені ставити умови?! Ти?! *(Зневажливо, гнівно щулить на нього очі)*.

М у с т а ш е н к о *(погладжуючи себе по руці, рівно, спокійно)*. Так, смію, смію, бо я люблю тебе.

І н н а. Котику, любчику, ти занадто...

М у с т а ш е н к о *(схоплюється, з вибухом гніву)*. Інно!!!

І н н а. Ах, найсвятіше зачепила?

М у с т а ш е н к о. Невеликодушно, жорстоко, не...

На терасу швидко виходить Люда.

Л ю д а *(голосно, схвильовано гукає)*. Панасе Михайловичу!

І н н а *(тихо)*. Он, кісочка вийшла, біжи до неї.

М у с т а ш е н к о *(озирнувшись, різко)*. В чому річ? Вибачте, я тепер не можу, я — зайнятий.

Л ю д а *(рішуче)*. Мені треба з вами поговорити! Дуже важно. Зараз же! А то я... *(Круто повертається й біжить у дім)*.

І н н а. Іди, там, здається, щось ізчинилося.

М у с т а ш е н к о. Підожди тут. Я зараз. Я хочу докінчити розмову. Підождеш?

І н н а. Іди, йди.

Мусташенко швидко йде в дім. Інна сама, схиляє голову на стіл і непорушно сидить так, раптом стріпується, підводиться, хоче йти в дім, але роздумує й сідає на старе місце.

М у с т а ш е н к о швидко виходить із дому на терасу і сходить униз із суворим лицем.

І н н а *(стурбовано)*. Що там?.. Недобре їй?.. Упала?

М у с т а ш е н к о. Гірше: вона хоче зараз же їхати від нас.

І н н а. Через що?! Ти їй сказав що-небудь?

М у с т а ш е н к о. Їй сказала Марія Андріївна, категорично й ультимативно, що коли Люда сьогодні ж не виїде, то вона її вб'є.

І н н а. Коли це було?!

М у с т а ш е н к о. Десять хвилин тому назад. Люда вся тремтить, укладає речі, ні слухати, ні говорити нічого не хоче.

І н н а. От цього я раз у раз більш за все боялась!

М у с т а ш е н к о. Так. Але що робити тепер? Люда хоче їхати до батьків. Або десь утопиться. Вона в такому стані, що все може. І це тоді, коли вже...

І н н а. Треба зараз же з Тамою поговорити!

М у с т а ш е н к о. Що ж ти їй скажеш? Що це моя дитина? Що ти цього хотіла? Що ти про все знала? Можеш ти їй це сказати? І чи ти певна, що вона тоді все одно не вб'є її, тебе й мене за це?..

І н н а. Треба з нею поговорити, щоб вона не чіпала Люди, поки та не родить. А тоді та сама виїде.

М у с т а ш е н к о. Безнадійно. Вона рішила боронити твою честь і родинне щастя. Вона — мати. І я розумію її. І вірю, що вона зробить, що сказала. І Люда вірить. Та й ти віриш.

І н н а *(не зразу)*. А як Люда житиме цей час окремо?

М у с т а ш е н к о. То вона з дитиною може зробити все, що схоче. Ти подумай тільки: з моєю дитиною! Вона ж увесь час викидень хоче зробити. І, розуміється, зробить.

Ха! Всі образи, ввесь бруд, усі жертви — ні до чого! Кінець. І через що кінець?

І н н а. Я скажу все Тамі! Вона зрозуміє. Вона не може не зрозуміти!

М у с т а ш е н к о. Добре, кажи. Але як не зрозуміє, що тоді?.. Ти уявляєш собі, що тоді вже напевне все пропало, бо Люда тобі своєї дитини не віддасть. Коли ти цілком ручишся за Таму, кажи.

Інна мовчить.

М у с т а ш е н к о. Нехай Тама поїде на кілька місяців до тітки Ліни. Та давно кличе її до себе.

І н н а. Це значить — вигнати Таму? Так?!

М у с т а ш е н к о. Не вигнати, а...

І н н а. Це — вигнати! Це — вигнати. Ради цієї вигнати Таму! *(Регочеться)*. Ти уяви собі тільки це!..

Л ю д а *(виходить на терасу, в капелюху. Голосно)*. Панасе Михайловичу!

М у с т а ш е н к о. Зараз, панно Людо! Дві хвилинки.

Л ю д а. Я не можу ждати!

М у с т а ш е н к о. Зараз! Зараз!

Люда входить в дім

М у с т а ш е н к о. Вона вже одягається.

І н н а. Що ж ти хочеш?

М у с т а ш е н к о *(не дивлячись на Інну)*. Треба якось рішити: їде ця, так нехай їде к чорту!..

Інна, сильно закусивши долішню губу, непорушно стоїть, дивлячись у землю.

М у с т а ш е н к о *(ходить туди й сюди; раптом рішуче підходить до Інни, щиро, ніжно, сердечно)*. Слухай, Ін: нехай Люда їде собі. Що ж робити? Признаюсь: мені це тяжко. Я вже почав вірити в реальність нашої мрії. Крім того... я вже... почув себе батьком. І мені страшно думати, що та може зробити з дитиною. Але нехай. Ми мусимо вибирати: Люда або Тама. Але ми не можемо вчинити Тамі такої образи. Досить було жертв. Годі. Ну що ж, давай попрощаємося з нашою мрією, й... кінець. Я скажу собі, що в мене не було ніякої дитини, що вона вмерла, й годі. І нехай їде собі й робить, що хоче. Зате ми вернемо собі наше життя. Я верну собі *тебе*, а це для мене більш за все. Так, Інно?

І н н а *(мовчить, тихо, задумливо)*. Значить, ще й це?.. *(Жорстко, рішуче)*. Ну що ж, хай так! Тама мусить виїхати. Можеш сказати Люді, щоб лишалася.

М у с т а ш е н к о. Інно, ми не можемо цього сказати Тамі.

І н н а. Все можна, коли треба. Я беру на себе.

М у с т а ш е н к о. Ну, коли так, то ми візьмемо це на нас обох! Але... подумай, Інно, ще є час. У нас не вистачить жорстокості.

І н н а. Годі, Панасе. Йди скажи Люді, щоб лишалась.

М у с т а ш е н к о *(стоїть мовчки, тихо)*. Я не знаю, як ми це зможемо зробити. *(Ніжно, сумно)*. Не треба, Інно, не треба, моя голубко! Бог з ним. Ти дивись: ти вже й так страшенно бліда. Це страшніше за вбивство. Може, ми якось із Людою...

І н н а. Іди, Панасе, вона може щось зробити з собою... *(З мукою)*. Та йди ж ти, ради бога!!

Мусташенко, стиснувши зуби, рішуче швидко йде в дім. Інна застигло стоїть на одному місці.

Зліва чується голос М а р і ї А н д р і ї в н и:

— А теля нащо ото пустили в сад? Га? Де Павло? Вижени мені зараз же теля!

Інна, зачувши голос, здригується і злякано хоче тікати, кидається праворуч, потім ліворуч, зупиняється, слухає, вдивляється в сад і з жахом, помалу, крадучись, іде в дім.

М а р і я А н д р і ї в н а *(виходить зліва, бурмотить)*. Порозпускали худобу по всьому саду. Садівники!.. *(Тяжко, стомлено сідає, оглядає стіл)*. От і тут досі не прибрали. *(Встає, знову дивиться в сад, гукає)*. А нащо ж ти за хвоста теля тягнеш? Га?.. От я тебе!

Х л о п ч а ч и й г о л о с. Так воно так не йде!

М а р і я А н д р і ї в н а. От я тебе не піду! Ач який пастух хороший! *(Хитає головою і знову сідає)*.

На терасу виходять І н н а й М у с т а ш е н к о.

І н н а *(зупиняючись, задихаючись, тихо)*. Я не можу говорити. Говори ти.

М у с т а ш е н к о *(тихо)*. Інно, може, не треба?..

І н н а *(рішуче, ідучи далі)*. Треба!

Сходять униз.

М а р і я А н д р і ї в н а *(побачивши їх)*. Ви б, Панасе Михайловичу, вашого Павла трохи прижучили. Він більше за дівчатами дивиться, ніж за садом. Повен сад худоби.

М у с т а ш е н к о. Добре, я з охотою... Я неодмінно... сьогодні...

І н н а *(підходячи до Марії Андріївни, тихо)*. Тамо, ми хочемо з тобою поговорити.

М а р і я А н д р і ї в н а *(пильно вдивляється в обох)*. А що таке?

Інна мовчить.

Марія Андріївна. Та що ж таке? Ну, говоріть.

Мусташенко. Бачите, Маріє Андріївно... Кгм!.. Тут вийшла така неприємна річ... Ми просимо вас нічого такого не подумати, але просто з людяності...

Марія Андріївна. Нічого не розумію. В чому річ? Та що ви, як прохачі-дядьки?..

Інна. Ти, Тамо, дуже налякала панну Люду, й вона...

Марія Андріївна. А, сказала-таки? Пожалілась?

Інна. І вона хоче їхати від нас.

Марія Андріївна. Ага, ну, слава богу,— таки послухалась. Ну так що?

Інна. Ну, так вона... Але її батьки, як довідаються, що вона...

Марія Андріївна. А нехай не розпустує. Заслужила.

Інна. Зі всяким може нещастя трапитись. За що ж її карати?

Марія Андріївна. Та ти чого хочеш? Грошей їй дати? Давайте.

Інна. Не грошей, а не... треба її звідси проганяти.

Марія Андріївна *(пильно дивиться то на Інну, то на Мусташенка)*. І це ти сама цього хочеш? Ти?

Інна. Я.

Марія Андріївна *(до Мусташенка)*. От до чого ви її довели! І вам анітрішки не соромно, Панасе Михайловичу? У вас вистачає совісті дивитися при цьому мені в очі?

Мусташенко. Я не маю чого соромитись, Маріє Андріївно. Я вас не розумію. Що ми не хочемо погубити бідну дівчину...

Марія Андріївна *(обурено)*. Та мовчи ж ти хоч, лицеміре ти! Та як же в тобі язик повертається говорити мені отаке?! Невже ж ти думаєш, що я нічого не бачу, не чую, не розумію? Ти думаєш, що й мене можна обдурити, як її, оцю нещасну? «Він не розуміє, бідна дівчина»... Ах ти ж, боже мій, до чого може дійти безсоромність! І ти, бідна, віриш, що твій мораліст рятує «бідну дівчину»? Та чи ти осліпла, чи вони твою волю так обплутали, що ти сама на себе плюєш, сама себе сміховищем в очах людей робиш? Що вони з тобою зробили, скажи мені, бідна ти моя? До чого вже довели, що вона сама утримує любовницю свого чоловіка! Сама! Оце вже по-філософському! Ну-ну!..

Мусташенко. Я не буду сперечатись з вами. Ви дуже помиляєтесь, і колись я вам докажу, що ви несправедливі до мене...

Марія Андріївна. А, бідненький! Усі йому кривду роблять.

Інна. Але я прошу тебе, Тамо: дозволь панні Люді лишитись. Коли вона родить, вона сама собі поїде.

Марія Андріївна. Інно, та не соромся ж ти! Та з тебе ж уся прислуга, все село сміється! Боже мій, що ж це таке діється? Чи я вже на дитячий розум перейшла, чи світ перевернувся, чи розпуста вже законом стала?!. Та краще я останні дні свого життя на каторзі покінчу, а не допущу далі цього глуму, безчестя! Чуєш, ти?! Нехай ота поганка якомога швидше забирається звідси, бо її мертвою заберуть! Коли ти сама за себе заступитись не можеш, коли вони тебе так обдурили, чи загіпнотизували, чи що вони з тобою зробили, що ти ні сорому, ні гордості, ні волі своєї не маєш, то я ж, я маю й сором, і гордість, і волю! Чуєте, ви? І не допущу глуму з моєї дитини! Доки це буде?! Щоб сьогодні ж і ноги цієї поганки тут не було! *(До Мусташенка)*. Чуєте, ви?.. Годі!

Інна й Мусташенко мовчать.

Марія Андріївна. «Бідна дівчина»! Бачите, до чого дійшло? Га?

Інна. Ну... ну, я тебе прошу, Тамо... Мені так треба. Ти потім, може, про все дізнаєшся. Я не можу, щоб вона виїхала. Я тебе благаю!

Марія Андріївна. Або ти хвора, або це, справді, якась скажена, хвороблива гордість... Але ти — ненормальна, Інно. Це — ясно. Ти просто-таки ненормальна!

Інна. Нехай я ненормальна, нехай без сорому, без волі, нехай усі сміються, але я тебе благаю, ну, благаю, Тамо, нехай вона тут зостанеться, й не чіпай її!

Марія Андріївна. Слухай, Інко, коли ти ненормальна, то я ж, кажу тобі, здорова! Я не можу більше цього терпіти. Не можу, не маю сил. Я не сплю, не їм, я не можу на тебе дивитись, я не можу людям у вічі глянути. Не можу, кажу тобі! Або вона й цей сором, або я. Не можу...

Інна. Ще кілька місяців...

Марія Андріївна. І кількох днів, кількох годин не можу!

Інна *(мовчить, потім глухо, ледве чутно)*. Тітка Ліна... давно вже... просить тебе приїхати до неї... Може б...

Марія Андріївна *(підводиться)*. Я-як? Ну, кажи далі, кажи...

Інна мовчить.

Марії Андріївна. Значить, не її, а *мене* ви виганяєте? Так, чи що? Кажіть просто... Ну?

Мусташенко. Вам тут тяжко. Тільки на той час, поки...

Марія Андріївна *(тихо)*. Що ж це таке діється?! Мене, свою матір, що викохала, на своїх руках виносила, мене ради любовниці свого чоловіка своя дочка виганяє...

Інна. Тамо! Не говори так! Ну, не говори так! Не виганяє, ніхто не виганяє!

Марія Андріївна. Оце так!.. Оце дожилась! *(Убито сідає)*. Не її, а мене. Вона, ота повія,— рідніша, миліша. На каторгу за неї збиралася, за її щастя. А її щастя в любовниці чоловіка. За неї матір виганяє... *(Встає)*. Ну що ж, дай боже тобі щастя. *(До Мусташенка)*. Всяко я про вас думала, але щоб на отаке ви були здатні, цього я вже не припускала. Ну що ж, треба йти, коли так... *(Іде)*.

Інна *(кидається до Марії Андріївни)*. Тамо! Ради бога, не треба так іти від нас! Я тобі потім...

Марія Андріївна *(з силою відпихає)*. Геть, нікчемнице, безвільна, гидка ганчірко! Так тобі й треба. Ганчірки й на те є, щоб ними гидь та бруд затирати.

Справа з-поза дому виходить Круглик із листом у руці.

Круглик *(здалеку кричить)*. Де ти пропав, Паньку?! Ввесь дім і сад обшукав. Ще не відіслав почти? *(Уважно дивиться на всіх, тривожно)*. Що сталося, мої панове?

Інна й Мусташенко мовчать.

Марія Андріївна. Нічого особливого не сталось, Юрію Марковичу: дочка виганяє з дому свою матір. Звичайнісінька річ. Чи можете ви мене, Юрію Марковичу, зараз на своїй машині до міста або до станції відвезти?

Круглик *(вражено дивиться на всіх)*. В чому річ, панове? Інно Василівно, що сталося?

Інна. Тама їде від нас.

Марія Андріївна. Неправду кажеш: Таму виганяють. Ходімте, Юрію Марковичу, проведіть мене до вашого автомобіля. Дайте руку, чогось ноги в мене...

Круглик *(поспішно подаючи руку)*. Але ж... Чекайте... Та так зараз оце?.. Речі ж? Одягтися?..

Марія Андріївна. Нога моя більше не ступить на поріг цього дому. Схочуть переслати мої речі,— спасибі; не схочуть,— теж спасибі. *(До Інни)*. Будь щаслива, Ін-

но. Од усього серця бажаю тобі, щоб ніколи не покаялась за це. Ходімте, Юрію Марковичу... *(Йде праворуч у сад).*

Круглик, ведучи Марію Андріївну, непорозуміло озирається на Мусташенка й Інну.

Мусташенко хапає себе за волосся й падає так на стіл. Інна непорушно стоїть, закусивши губу, як людина, що от-от готова закричати від болю.

Л ю д а тихо, несміло виходить на терасу й дивиться услід Марії Андріївні.

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Кімната вбрана квітками, що стоять у вазонах, висять у гірляндах на стінах і стелі, на столах у вазах.

Обстанова 1-ї дії.

К р у г л и к сам; задумливо ходить по кімнаті, прибираючи її, часом задумується, стоїть непорушно, потім знову береться за квіти.

Швидко входить І н н а в капелюсі, з букетами квіток у руках; у радісному піднятті кладе квітки на стіл, скидає капелюха, говорячи до Круглика ще з порога.

І н н а. Уже, тут я! Довго була? Правда? А ви працюєте, голубе? Що Тама?

К р у г л и к. Здається, спочиває з дороги. Якась вона, знаєте, чудна, Інно Василівно. Часом, наприклад, зовсім не чує, що їй кажуть. Мені здається, що вона навіть хвора. Між іншим, ви зверніть увагу на її торбинку, вона не випускає її з рук. У неї якась idee fixe.

І н н а. О, в неї одна-однісінька idée fixe: рятувати мене! За цим і приїхала. *(Радісно сміється).* Мила, чудесна Тама! Але ця ідея розлетиться в неї сьогодні ж: усе вже врятоване! Вона тут не була?

К р у г л и к. Ні, була, але нічого не помітила.

І н н а. О, помітить! Усе помітить! Яка година?

К р у г л и к *(дивиться).* Пів на сьому.

І н н а. Ще півгодини. Круглику мій! Кругленький, дорогий, ще півгодини! Чуєте? Чекайте, я потелефоную Панові. *(Телефонує).* 11-19, 11-19. Так. Дякую... *(Слухає).* Нема. Він, значить, у панни Люди. Кругличку, швиденько ці квітки треба в ті вази. А ви гіацинти все ж таки туди помістили? І, знаєте, дуже гарно! Чудесно. У вас є смак, Кругличку, давайте сюди ту синю вазу. Тільки, голубчику, хороший, не будьте таким кисленьким. Ви ж — Круглик, а все кругле — добре, привітне, веселе, а ви сьогодні не Круглик, а Кислик. Ви ж дивіться, які вони соромливо-невинні, ці рожеві троянди. Так і хочеться сказати їм на

вухо що-небудь таке, щоб почервоніли. Правда, Кругличку?

Круглик. Ви скажіть їм, де ви оце були, вони почервоніють.

Інна *(весело-здивовано)*. Ой? А де ж я була?

Круглик *(посміхається)*. Ех, Інно Василівно, яка ж ви ще роженевинна трояндочка! Невже ж ви думаєте, що я не знаю кожного вашого кроку?

Інна. Ну, а де ж я була?

Круглик. Готували квартиру для сьогоднішнього переїзду панни Люди. Вознесенська, число вісім. Два тижні тому ви самі найняли. Навіть учора самовар купили, бо в хазяйки нема зайвого. Так?

Інна. О, та ви добрих шпіонів маєте!

Круглик. Нічого собі. Але невже ж ви, Інно Василівно, настільки ще наївні, що думаєте, що вся річ у виїзді панни Люди? І що тоді Панас буде цілком ваш?

Інна. Думаю, Кислику! Ой, та як думаю! Давайте сюди троянди. Швиденько!

Круглик. Гм!.. Ну, а дитина?

Інна *(хитро, весело)*. А що з дитиною?

Круглик. Та нічого особливого. Тільки мені здається, що хоч ця дитина й від почтальйона, але Панас буде сидіти коло неї день і ніч. Буває часом таке з людьми.

Інна. Ну, розуміється, буде! День і ніч сидітиме. Сама його посаджу коло неї! *(Регочеться, обнімає квітки, як дитину, цілує, танцює)*.

Круглик *(пильно дивиться на Інну)*. Вибачте, Інно Василівно, але... я трошки боюсь за вас.

Інна. Ненормальна? То правда, Кругличку, то правда! Треба боятись. Знаєте, я сама трошки боюсь.

Круглик. Ні, боюсь вашої гордості. І ці квітки, й ця бурхлива радість ваша, все ж це, Інно Василівно, з гордості. Так-так! Та й ви самі це в глибині душі знаєте. І мені, правду сказати, сумно дивитись на вас.

Інна *(сміється)*. Ви маєте рацію, любий. Я горда! Пам'ятаєте, колись я вам сказала: перемога буде моя? *(Показує широким, веселим жестом на квітки)*. От вона! От!

Круглик. Інно Василівно, дозвольте мені спокійно сказати вам декілька слів. Можна?

Інна. Ой, «спокійно»!.. Ну, нічого, кажіть. А знаєте, сюди краще перенести той букет.

Круглик. Ні, постривайте хвилинку. Пам'ятаєте, колись у вас вирвалося з душі: «Ах, заїхати б кудись далекодалеко, в Австралію, в Африку, щоб зовсім-зовсім зникнути!» Пам'ятаєте?

І н н а. Ну?

К р у г л и к. Я тоді зрозумів вас, зрозумів увесь ваш страшний стан. І от, дозвольте вам тепер сказати, що вся ця експедиція готувалася для вас, Інно Василівно.

І н н а. Ви сказилися, Круглику?!

К р у г л и к. Не помічаю цього. Я знав, що настане такий момент, коли вам треба буде або знову в оперетку, або вбити себе, або «заїхати кудись зовсім-зовсім далеко». Такий момент незабаром настане, Інно Василівно, може, навіть через тиждень-два. І от майте на увазі тоді експедицію. Більше я нічого вам не хочу сказати.

І н н а. Кругличку! Коли це правда, що ви для мене затіяли цю експедицію, то ви — божевільний чоловік! Розумієте ви це? Цілком божевільний!

К р у г л и к. Не знаю. Не думаю.

І н н а. Ну, я тепер не маю часу про це говорити, ми потім іще поговоримо, але це страшенна помилка з вашого боку, Кругличку. Страшенна! Ви самі швидко побачите. А тепер давайте сюди букет. Ради бога, швидше! *(Згадавши)*. О господи! А де ж орхідеї? Ви ж повинні зараз же за орхідеями їхати! Магазин сьогодні прислати не може. А я без орхідей теж не можу. Кругличку, дорогий, їдьте зараз же! Вони вже готові. Це дві хвилини.

К р у г л и к. З охотою, з охотою. З орхідеями чи без, а все одно...

І н н а. Ви — милий, Кругличку! Ви — милий! Я готова вас розцілувати. Весь світ, усю землю — осінню, холодну, брудну, стареньку нашу землю готова обняти й обцілувати. Кругличку! Розумієте ви це?

К р у г л и к. Буває, буває. Так більші чи менші орхідеї брати?

І н н а. Більші, найбільші! Та швиденько. Ой, я ще маю до свята переодягтися!

К р у г л и к. Через десять хвилин буду тут. *(Виходить)*.

І н н а. Та не поламайте! Чуєте? *(Нашвидку обнімає квітки й, весело наспівуючи, виходить ліворуч)*.

Пауза.

Справа швидко входить Л ю д а, за нею М у с т а ш е н к о.

М у с т а ш е н к о. Людо! Зупинись, я тобі кажу! Чого тобі треба від Інни Василівни?

Л ю д а. Нічого. Я тільки скажу їй, як у матері дитину однімають. Нехай вона розсудить. Я їй усе, нарешті, розкажу! Я вже більше не можу! Нехай усе знає!

М у с т а ш е н к о. Покинь дурниці, Людо. Інни немає

вдома. Двадцятий раз кажу тобі: дитині буде там краще, ніж у тебе.

Л ю д а. Без матері? Краще без матері?!

М у с т а ш е н к о. Але ж ти сама згоджувалась, чорт забирай!

Л ю д а. Я дурна була. Що я знала тоді? Хіба ж я знала, що таке мати? Та щоб я ото свою дитину кудись оддала?! Та мільйони мені давайте, та на шматки мене ріжте — не віддам! Яке виховання?! Хто ж може краще виховати, як не мати? Та в курки, в собаки віднімiть її дитину, то вона вам очі видряпає. А я гірша за собаку?

М у с т а ш е н к о. *(ходить по кімнаті, гладить себе по руці; потім швидко виймає пенсне, одягає; дуже стримано, розмірено, поважно)*. Але ви забуваєте, панно Людо, що й я маю право на нашу дитину. Ви мене обманули. Так, ви обманули мене: ви казали, що віддасте дитину на виховання. Коли б я знав, що ви будете так поводитись, я б не допустив, щоб у вас була дитина від мене. Я не допустив би цього!

Л ю д а. Я не обманювала вас! Я не знала. Та що ж я така страшна, погана, що не можу мати своєї дитини?! Ну, відвезіть мене в якесь інше місце, я житиму там із Михасем, ніхто не знатиме нас.

М у с т а ш е н к о. Я не можу не бачити своєї дитини.

Л ю д а. Ну, так тут лишіть і ходіть хоч щодня.

М у с т а ш е н к о *(дуже спокійно, тихо)*. Не можу й цього. Інна Василівна знатиме тоді, що це — моя дитина.

Л ю д а. Інна Василівна, Інна Василівна! Так я через це повинна віддати кудись свою дитину? Та ніколи!.. Убийте мене вперед, а тоді...

М у с т а ш е н к о *(раптом вибухнувши гнівом, ступаючи до неї)*. Ні, ти віддаси її! Чуєш ти?!

Л ю д а. Ніколи!

М у с т а ш е н к о. Оддаси, кажу тобі! *(Кидається на Люду, хапа її за горло)*. Прроклята!.. Оддаси, кажи?

Л ю д а *(хрипить і крутить головою)*. Ні!.. *(Ноги підгинаються їй)*.

М у с т а ш е н к о *(схаменувшись, випускає Люду, швидко відходить, скидає пенсне, люто, але тихим голосом)*. Я тобі дитини не віддам! Чуєш?

Л ю д а. Поліцію покличу, оддасте. Я — мати, дитина — моя! *(Починає гірко, з образи плакати)*. За що?!. Я любила, руки цілувала... Ну, розлюбили. Але щоб отак?! *(Вибухнувши риданням, схоплюється і швидко ходить)*.

М у с т а ш е н к о. Людо, Людо!.. *(Спішить за нею)*.

Входять Інна й Марія Андріївна. Пауза. Інна в іншій сукні, святочній. Марія Андріївна змарніла, схудла, ходить уже не рівно й поважно, а зігнувшись, нетвердо. Вигляд має скупчено-задумливий, неуважний.

Інна *(обнявши Марію Андріївну, веде її до фотелю, садовить, у радісному піднятті голубить)*. Ну, от ти знову вдома, в себе. Сюди, Тамуню... От тут, от... тут. А я коло тебе, як колись. *(Стає на коліна перед Марією Андріївною, пригортається)*. Тамуню моя! Єдина! Ну, обніми свою поганку. Обніми як слід. Дай сюди твою оцю торбинку. Нехай тут полежить. Обніми... От так. Тепер так спокійно, так затишно. Я зовсім, зовсім вдома. Як тихо. Як божественно, радісно-тихо, Тамуню! Правда? Ти чуєш?

Марія Андріївна. Так, так, бува, дитино, бува... А панна Люда таки сьогодні виїжджає?

Інна. Сьогодні, Тамуню, сьогодні. Зараз, через півгодини. І вже зовсім-зовсім, Тамо. Ми будемо самі, як колись. І ще краще. Ще краще, Тамо! Ти побачиш!

Марія Андріївна. Дитино моя дорога!.. Бідна моя!

Інна. Я бідна?! Тамо! Та немає людини щасливішої за мене! Знаєш ти це? *(Схоплюється)*. Та ти подивись. *(Показує на квітки навкруги)*. Надворі починається зима, а в мене весна. Ти бачиш: це ж свято! Та ти ж не можеш собі уявити, яка я щаслива, Тамусю! Я тобі потім колись багато-багато розкажу. І ти все-все зрозумієш і не осудиш мене, бо... переможців, Тамо, не судять. Ах, Тамо!.. Ні, ти й десятої частини не можеш уявити собі, яку величезну радість дає мені сьогоднішній день! Перш за все ти ж тут. Але це наче так і треба було, щоб ти якраз сьогодні вернулась до нас. Я готова, знаєш, вірити в якісь таємні сили...

Марія Андріївна. Так-так... Ну, а та дівчина, Люда, куди виїжджає? Далеко?

Інна. Ні, вона житиме собі тут, у місті.

Марія Андріївна. Треба б з нею все ж таки лагідно попрощатись.

Інна. Ну, розуміється. Чого ж нам на неї сердитись?

Марія Андріївна. Та й мені б хотілось помиритися з нею. Грішила я проти неї. Може, нам зробити б тут чай або каву, покликать її та на прощання всім посидіти? Так мені незручно просити в неї прощення, а тут то й нічого, якось би воно...

Інна. Та яке прощення?! Господь з тобою!..

Марія Андріївна. Ну, не прощення, так помиритись. Усе ж таки ми тоді розійшлися немирно.

І н н а *(пильно, підозріло поглядає на Марію Андріївну)*. От дурниці! Абсолютно нема ніякої потреби якісь церемонії розводити.

М а р і я А н д р і ї в н а *(ввесь час говорить рівним, тихим голосом, дивлячись у землю)*. Ну, які ж там церемонії — випити разом на прощання кави.

І н н а. Та що тобі так неодмінно тої кави?!

М а р і я А н д р і ї в н а. Посидіти... поговорити. Що ж тут такого?

І н н а *(все дивлячись на Марію Андріївну, любовно обнімає її)*. Бог з нею, Тамуню, хай собі їде без ніяких кав! Не треба. Я зараз покличу Пана та спитаю його, в якій годині вона виїжджає. Я тобі в секреті скажу, що вона таки надокучила нам, особливо Панові. Він жде не діждеться, щоб вона вже виїхала. *(Підбігає до телефону)*. Я зараз спитаю його.

М а р і я А н д р і ї в н а *(підводиться)*. Спитай, спитай. А я піду та скажу все-таки Ганні, щоб подала сюди каву. Я вже замовила їй давненько. А ти поклич Панаса та панну Люду. Поклич, дитино...

І н н а. Тамо! Та для чого ж це? Запевняю тебе, що...

М а р і я А н д р і ї в н а. Треба, треба, ти вже не кажи... *(Виходить)*.

І н н а *(посміхається, телефонує)*. 11-19... Так. Дякую. *(Жде)*. Пан? Ти де був? У неї? Йди сюди, швидше... Зараз, зараз іди! Моментально! Чекаю... *(Відходить, іде до квіток, поправляє, переміщує, наспівує. Бачить на фотелі забуту торбинку Марії Андріївни, швидко розчиняє її, виймає слоїк з печивом, похмуро розглядає; кладе в торбинку й одходить)*.

М а р і я А н д р і ї в н а *(входячи)*. Торбинку свою забула. От стара!.. А, боже мій!

І н н а. Хіба? Де ж вона? *(Немов шукає)*. А, ось! *(Подає)*. Що там у тебе за ліки, Тамусю? Твій незмінний морфій?

М а р і я А н д р і ї в н а. Та морфій, морфій! А, стара голова!.. *(Виходить, невдоволено крутячи головою)*.

Інна похмурено, роздумливо дивиться їй услід; потім уся весело стріпується, немов одмахнувшись од думок, кидається до квіток, знову прибирає, розставляє.

Входить М у с т а ш е н к о, в пенсне, вигляд стриманий, поважний.

І н н а *(кидаючись до нього)*. Ну, що? Швидко? В мене все готове. Може хоч зараз їхати. Навіть самовар звеліла їй наставити.

М у с т а ш е н к о. Вона складається.

І н н а. Правда?! *(Бурно, радісно обнімає Мусташенка).* Пан, Пан! Нарешті! Нарешті я можу з тобою привітатись як слід. Здоров був, Пан! Ти ж так довго, так далеко був од мене, мій муж, мій коханий, мій... єдиний Пан... *(Раптом).* Та ти чого такий? *(Тривожно).* Що сталось?

М у с т а ш е н к о. Вона виїжджає з дитиною.

І н н а *(вражено, не розуміючи).* Як з дитиною?!

М у с т а ш е н к о *(втомлено сідає).* Так, вона не хоче віддати дитини.

І н н а *(мовчить, тихо).* Я не розумію... Не хоче віддати. Кому не хоче?

М у с т а ш е н к о. Нікому не хоче. Ні на виховання, нікуди. З собою бере.

І н н а. Постривай... Як же це? Я, ти вибач мені, я не зовсім розумію. Значить...

М у с т а ш е н к о. Значить, дитини в нас не буде. Вона нізащо не хоче віддати її.

І н н а *(мовчить, глухо).* Але ж вона казала?.. Може, вона боїться, що...

М у с т а ш е н к о. Вона нічого не боїться й нічого не хоче. Я пропонував їй векселі, гроші, все; я обіцяв їй ходити до неї, любити її, я грозився, що не дам ні копійки й ніколи не бачитимуся з нею, я душив її за горло; я на колінах стояв перед нею. Ні-за-що!..

І н н а *(з жахом).* Господи, що ж це таке?!

Мусташенко сидить, обхопивши голову руками.
Пауза.

І н н а *(помалу, тихо, роздільно).* У нас не буде дитини...

Пауза.

І н н а *(ще тихіше).* У нас не буде дитини. *(Раптом вибухає повним одчаю, сухим, коротким риданням і зараз же сама себе спиняє й затихає).*

Мусташенко на мент підводить голову і кладе її в долоні.
Пауза.

І н н а *(схоплюється, люто).* У нас не буде дитини!! Ти розумієш цей жах?! Ти розумієш? Значить усе, все було тільки для того, щоб дати їй дитину?! Свою любов, гордість, честь топтала, бруднила, ганьбила, свою матір понижувала перед якоюсь... і все для того, щоб вона... О, ні! О, ні!.. Цього не буде!.. *(В несамовитій люті кидається до столу, гарячково шукає чого-небудь гострого, кидає речі на підлогу).*

М у с т а ш е н к о *(злякано підбіга до неї, заспокоює)*. Інно, Інно, заспокойся!.. Не треба!.. Інно!..

І н н а. О, ні! Я вб'ю її!.. Я одніму!.. Вона мусить! Вона не сміє! Я горло їй перегризу!

М у с т а ш е н к о *(обнімає, тримає)*. Інно, Інно, не треба! Голубко! Хороша моя, не треба... Постривай! Сідай! Заспокойся! Ми поговоримо.

Інна визволяється, опановує собою.
Мусташенко помалу відходить і сідає на своє місце, схилившись.

І н н а *(раптом із жорстоким, упертим виразом лиця)*. Цього не буде! Вона повинна віддати дитину! Ти повинен узять її, ти — батько.

М-у с т а ш е н к о. Юридичне право за нею, як я візьму?

І н н а. «Юридичне право»! Але є вище право: право справедливості! Я — мати цієї дитини, а не вона! Вона не хотіла її, боялась, ненавиділа, вона хотіла на першому ж місяці життя вбить її. Ми з тобою вберегли її, ми викликали її до життя, ми хотіли її. Хто дійсна мати? Хто? Хто має дійсно право на цю дитину?

М у с т а ш е н к о. Хто б не мав, а дитина лишиться в неї, й ми нічого не можемо зробити.

І н н а. Можемо! Я скажу їй усе. Я заявлю своє право. Вона не сміє не віддати мені моєї дитини, коли вона чесна людина. Коли ж вона хоче шантажувати цією дитиною, коли хоче тебе нею прив'язати до себе, то... то ми побачимо! Я буду боротися за своє життя!

М у с т а ш е н к о. Безнадійно, Інно, говорити з нею. Зайве пониження, зайвий сором і мука. Вона не віддасть. Вона не хоче шантажувати, але вона твого права не признає, бо вона... всією своєю кров'ю почула в собі матір. Розумієш, матір. Ніяка логіка, ніяка справедливість, ніщо тут не поможе. Ми самі викликали силу, що більша за нас, і за неї, й за все...

І н н а. Значить, кінець усьому?!

М у с т а ш е н к о. Кінець.

І н н а. І ти так легко миришся з цим? Вона бере твою дитину, і ти навіть не матимеш права побачити її? Ти миришся з цим?

М у с т а ш е н к о *(схоплюється, люто, з мукою)*. А що ж я маю робити, скажи мені?! Що?!. Ну, кажи тепер! Ти хотіла цього. Ти викликала духа. Що робити з ним тепер? Що зробити, щоб мене не обхоплював сліпий жах, коли я тільки подумаю, що вона завезе мою дитину? О, будь проклятий той день, коли я згодився на це! Я став звіром. Голим, первісним звіром. Я попав у якийсь вихор темних,

страшних нелюдських сил, які крутять мною, як пір'їною. Я нічого тепер не думаю, нічим не цікавлюсь, мені все байдуже. Наука? Філософія? Професура? Цього всього нема. Я повний тільки якогось звірячого гарчання, туги, страху за отой шматочок живого червоного м'яса. Я вночі корчусь од сорому за себе, я боюсь самого себе. А ти шарпаєш мене за рану й питаєш, як я можу з цим миритись!.. Я боявся цього. Я від першого ж дня, як побачив її з дитиною, як помітив у неї в очах цей тьмяний, хижий блиск, коли вона вперше годувала дитину, я тоді вже почув холод у серці. Я тоді вже зрозумів, що вона не віддасть і що смішно й дико навіть говорити про це. Її можна різати на шматки, й вона не випустить дитини з обіймів. Бо вона — м а т и. Ти забула, що «закон», як ти казала, є для в с і х «закон»...

І н н а *(тихо)*. Як же буде тепер?

М у с т а ш е н к о. Чи я знаю? Якби ж мені хто сказав, як воно буде, як вийти з цього страшного кутка, в який ми самі себе загналц!

І н н а *(пильно вдивляється в Мусташенка)*. Але все ж таки ти щось думаєш із цього приводу?

М у с т а ш е н к о. Що ж я можу тут придумати?

І н н а. Боротися треба за себе.

М у с т а ш е н к о. Як?!

Інна мовчить і не зводить із його очей.

М у с т а ш е н к о *(теж дивиться на неї, розуміє, з страхом)*. Інно! Ти що задумуєш?!

І н н а. Вона відбирає в нас життя. Ми маємо боронитись.

М у с т а ш е н к о. Інно, ти збожеволіла?!

І н н а. Але ж мені відбирають життя! Життя мені відбирають!

М у с т а ш е н к о *(швидко підходить до неї, обнімає, з глибокою, зворушеною ніжністю, сумом)*. Моя бідна, моя єдина!.. Не треба цих думок... Не треба, моя рідна. Це вже щось хворобливе, божевільне. Не треба. Ну, так. Ну що ж, іще раз спало нещастя на нас. Будемо нести його твердо, не впадаючи в одчай і безумства. Закон вищий од нас. Будемо жити нашою старою родиною, як жили... Може, й краще... Не треба, Іннусю, не треба.

І н н а *(м'яко визволяється, відходить, машинально поправляє квітки. Розбитим, байдужим голосом)*. Як же тепер із цією... з Людою?

М у с т а ш е н к о. А що ж з нею? Нехай переїздить собі на те помешкання, та й годі.

І н н а. І ти будеш ходити до них?

Мусташенко *(мовчить, тихо)*. Ні, очевидячки, вже ходити не буду.

Інна. Будеш. Там буде твоя справжня родина. Родина там, де є дитина.

Мусташенко *(з мукою)*. Ах, Інно, навіщо себе без потреби мучити! Таке мені це тяжке, болюче, страшне, але коли я кажу, що не буду, то я знаю вже, що я кажу. Для чого ж іще... Ех! *(Махає рукою, сідає в фотель і кладе голову в руки)*.

Інна *(підходить до нього, ніжно гладить рукою по голові)*. Це наша друга операція, Пан. Тепер ми обоє — однакові. Тепер ми будемо собі й дітьми, й батьками, й родиною. Так, мій Пан, так, мій дорогий.

Мусташенко хапає її руку, жагуче цілує, пригортається лицем до руки.

Інна *(любовно, сумно гладить другою рукою по голові)*. Ми — бідні сироти. Сьогодні ми зовсім, зовсім осиротіли...

Мусташенко раптом стурбовано підводить голову і прислухається.

Інна. Що таке?

Мусташенко. Мені почулось?.. Чи Михасик закричав?

Інна. Я нічого не чула.

Мусташенко. Може, вона йому щось зробила? *(Встає)*. Вона в такому стані, що може схопити його й без нічого вибігти.

Інна. Нехай біжить, *тепер* усе одно.

Мусташенко. Ну, як же так? Надворі холод, мокрий сніг. А він і так трохи хворий. Чекай, я подивлюсь. Я певен, що він закричав. *(Швидко виходить)*.

Інна блідо, гірко посміхається й так стоїть момент. Потім зразу сильно випростується, стріпує головою, немов приймаючи чийсь виклик і з загрозою, у злому, веселому підняттю про себе говорить: «А-а?» Швидко йде до дзвінка, дзвонить; нетерпляче ходить по хаті, піднято посміхаючись.

Покоївка у дверях.

Інна. Ганно, скажіть Марії Андріївні, що я чекаю кави. Зараз же подавайте сюди! Чуєте? Зараз, зараз!

Покоївка, уклонившись, виходить.
Мусташенко при останніх словах Інни входить.

Інна. Ну, що?

Мусташенко *(похмуро)*. Нічого. Виїжджає. Послала по візника.

Інна. Так швидко?!

М у с т а ш е н к о. Вона нічого не бере з собою. Ні копійки не хоче взять од мене.

І н н а. Тільки дитину? Браво! Вона спритно грає, вона знає, що все потім нею візьме. Шантажистка!

М у с т а ш е н к о. Вона — мати. А за це їй багато простити можна.

І н н а. Вона — мати?! Ця вирахувана, безсердечна, безсовісна міщанка, яка без крихти сорому обманює мене в мойому домі й шантажує дитиною?! Простить їй?! Ха!

М у с т а ш е н к о. Ах, Інно, ти думаєш про неї гірше, ніж вона є! Коли б тебе душили за горло й вимагали в тебе твою дитину...

І н н а. Ну, годі, не будемо про це говорити. Але її в такому стані пускати все ж таки неможливо. Вона може бозна-що з дитиною зробити. Вона ж і квартири нашої тепер не прийме?

М у с т а ш е н к о. Розуміється.

І н н а. З нею треба помиритись! Неодмінно!

М у с т а ш е н к о. Спробуй.

І н н а. Ну, це ти можеш зробити, коли захочеш! І ти *ради дитини* повинен це зробити. Чуєш? Піди помирись сам і приведи її сюди,— ми тут із Тамою рішили зробити маленьку каву й попрощатися з Людою. Вона побачить, що ні я, ні Тама нічого проти неї не маємо, й тоді спокійніше виїде і прийме від тебе все. Йди.

М у с т а ш е н к о. Та не помириться вона й не прийде сюди! Може ж бути і в неї гордість, сором, честь?

І н н а. Коли вона любить тебе, то простить і все забуде. Забувала ж вона цілий рік і сором, і честь. І ще раз забуде. Ну, йди, а то вона візьме дитину й виїде, навіть не сказавши тобі ні слова. Швидше йди!

Мусташенко нерішуче виходить.
Інна швидко починає готувати столик до кави.
Входить К р у г л и к із орхідеями.

К р у г л и к *(з порога)*. Можна? Не запізнився?

І н н а. А, Юрій Маркович? Привезли? Дякую. Поставте їх куди-небудь.

К р у г л и к. А чудесні які. Га? Подивіться. Бездоганні.

І н н а *(неуважно)*. Так-так, дуже гарні. Дякую, голубчику, дякую.

Круглик пильно поглядає на Інну.

І н н а. А ми зараз будемо пити каву, Юрію Марковичу. Проводжаємо панну Люду. Останнє привітання. Останнє, Круглику! І тоді... Але що ж це Тама не йде?

К р у г л и к. Можна спитатись, Інно Василівно, що сталося?

І н н а. Де?

К р у г л и к. У вас.

І н н а. Нічогісінько. Абсолютно нічого. А що таке? Чого питаєте?

К р у г л и к. Та так... Мені здалося, що...

І н н а. А вам усе якісь дурниці здаються!.. А, нарешті!

Входять М а р і я А н д р і ї в н а й за нею п о к о ї в к а з кавою, яка, поставивши каву, виходить.

І н н а. Браво, Тамо! Я страшенно хочу кави. Зараз прийде Панас із панною Людою. *(До Круглика)*. Тамуня хоче як слід попрощатися з панною Людою. Я також. Вона хороша дівчина. Правда, Тамуню?

М а р і я А н д р і ї в н а *(готуючи столик)*. Правда, моя дитино, правда. Правда...

Круглик пильно поглядає на обох.
Входить М у с т а ш е н к о.

І н н а. А панна Люда?

М у с т а ш е н к о *(з ніяковістю)*. Вона не може, в неї голова дуже болить...

І н н а *(жваво)*. Голова?! О, так це.. Так треба їй дати кілька крапель морфію! Пан, неодмінно приведи її! Чуєш? Скажи, що ми її зараз вилічимо. Вона не може в такому стані їхати. Абсолютно не може! Чуєш?

М у с т а ш е н к о *(вітається з Кругликом, примушено посміхаючись)*. Та, крім того, в неї якийсь чудний психічний стан: вона боїться на хвилину відійти від дитини...

І н н а. Боїться.

М а р і я А н д р і ї в н а. Ну, це часто буває в молодих матерів. Так що ж такого, нехай іде сюди з дитиною. А як голова болить, так справді дамо їй капель. Приведіть, приведіть. Чого вона там сама буде?

І н н а. Ну, розуміється, вона може навіть із дитиною прийти сюди. Але це необхідно, це необхідно, щоб вона перед від'їздом побула з нами! Іди, Пан! Пан, іди!

Мусташенко, почуваючи себе ніяково, рвучко, рішуче виходить.

К р у г л и к. А панна Люда оце зараз від'їжджає? З дитиною?

І н н а. Ну, от така фантазія в неї. Неодмінно сьогодні!

М а р і я А н д р і ї в н а. Молоді матері раз у раз трошки ненормальні. Це нормально. *(Розливає каву, відвертається спиною, виймає з торбинки слоїк)*.

К р у г л и к *(з посмішкою)*. Здається, взагалі нормальна ненормальність стає тепер нормальністю. *(Нахиляється до Інни і, киваючи на Марію Андріївну, тихо)*. Що це значить? Марія Андріївна з Людою?..

І н н а *(теж тихо)*. Потім, потім розкажу. Не звертайте уваги. *(Голосно)*. Так що ви, значить, виїжджаєте з експедицією, Юрію Марковичу? Сумно, сумно. *(Непомітно слідкує за Марією Андріївною, бачачи, що вона вийняла слоїка, бере під руку Круглика, підводить до квіток)*. А дивіться, Юрію Марковичу, як це фарби гарно комбінуються. Правда? Правда? *(Дивиться, як Марія Андріївна наливає в чашку з слоїка)*.

К р у г л и к. Так, чудесно... *(Раптом здригнувшися, здивовано дивиться на Інну, злякано)*. Що з вами, Інно Василівно?

І н н а. А що таке?

К р у г л и к. Ви страшенно зблідли й так здушили мені руку, що...

І н н а *(сміючись)*. Та невже здушила? Я не помітила. Я підвелась, і мені закрутилась голова.

К р у г л и к. Може, ви б сіли?

І н н а *(з сміхом)*. Ну що ви! Вже все пройшло.

К р у г л и к. Але ж ви бліді надзвичайно!

І н н а. Ну, дурниці! А от і Панас із панною Людою!

Входить Л ю д а, за нею М у с т а ш е н к о, ніяково посміхаючись. Люда тримається стиснено, соромливо, боязко.

М у с т а ш е н к о *(голосно, вдаючи веселу посмішку)*. Ну, от! Насилу вмолив панну Люду. Страшенно боїться, щоб хто не вкрав її скарбу дорогого. Нікому не довіряє.

М а р і я А н д р і ї в н а *(йде назустріч Люді)*. І добре робить, що не довіряє. Доброго здоров'я, панно Людо. Просимо до нас. Що було, те було, не будемо згадувати. Всяка людина помилитись може. Сідайте, будь ласка.

Л ю д а *(тихо)*. Дякую. Але я... зараз мушу їхати.

М а р і я А н д р і ї в н а. Та ви це справді на ніч хочете їхати з дитиною?

Л ю д а. Мені треба... мене ждуть.

М а р і я А н д р і ї в н а. Та боже борони! Де ж це чувано?

М у с т а ш е н к о. Бачите, панно Людо, всі це вам скажуть...

Л ю д а. Я не можу... я мушу зараз...

Інна стоїть з блідою посмішкою.

К р у г л и к *(тривожно дивлячись на неї, тихо)*. Інно Василівно, може, ви б сіли?

І н н а *(не глянувши на Круглика, напружено рівно йде до Люди, дуже ввічливо)*. Прошу сідати, панно Людо, будь ласка!

Л ю д а. Спасибі... Я тільки... Я зараз хочу їхати.

І н н а. Та куди їхати? Ми вас не пустимо. Вам не можна, вам треба ще в ліжку лежати. Сідайте, сідайте. Голова болить?

Л ю д а *(сідаючи)*. Болить... трохи.

І н н а. Ми вам крапель дамо, перестане. Неодмінно крапель! Тамо, там у тебе повинен бути морфій. Треба дати панні Люді кілька крапель.

М а р і я А н д р і ї в н а. Є й краплі, а найкраще — кава. *(Йде до столика)*.

І н н а. Ні-ні, неодмінно треба з кавою кілька крапель морфію! Це чудесно помагає. Я знаю. Ти, Тамуню, нічого не розумієш. Дай сюди! Дай мені твій слоїк з морфієм, я сама зроблю для панни Люди... Дай!

М а р і я А н д р і ї в н а. Але ж...

І н н а *(нетерпляче)*. Ну, дай, Тамо! Дві краплі, це необхідно. *(Бере торбинку, виймає слоїк і капає в чашку Люди, в підняттю говорячи в цей час)*. Ти нічого не розумієш. З кавою дві краплі морфію — надзвичайно гарно проти болю голови. Я раз у раз так роблю. От і все! Знаменито. Тепер панна Люда чудесно засне. *(До Люди)*. Їхати вам сьогодні, розуміється, абсолютно не можна. Ви зараз ляжете спати, виспитесь гарненько, а завтра спокійно поїдете собі. Правда? *(Підносить обережно чашку до Люди)*.

Люда ввесь час почуває себе тяжко, хоче щось сказати й не відважується.

І н н а *(простягаючи їй чашку)*. Прошу, панно Людо. Випийте, мила, вам зразу легше стане... Випийте, голубко...

Люда раптом поривчасто бере простягнену з чашкою руку Інни й гаряче цілує.

І н н а *(як пронизана током, уся випростовується)*. Що ви?! Що ви?!

Л ю д а. Я недостойна вашої ласки! Я — паскудна, погана, я повинна вам ноги цілувати, а ви мене так... *(Вибухає риданням)*.

М у с т а ш е н к о *(тихо)*. Панно Людо! Панно Людо!.. Не треба... Ну, годі!

І н н а *(якийсь момент закам'яніло стоїть, не зводячи вражених очей із Люди, потім умить, немов ненавмисне, випускає чашку на підлогу, тихо скрикнувши)*. Ой!.. Господи!..

М а р і я А н д р і ї в н а *(кидається до Інни)*. Що ти зробила?! Що ти?! Ай, боже мій!.. Ай, боже мій!

І н н а *(обнімаючи Марію Андріївну, немов здивовано, заспокоюючи)*. Тамо, Тамуню! Ну, чого ти, чого? Ну, що ж тут такого? Ну, випустила...

М а р і я А н д р і ї в н а *(зразу ослабнувши)*. Ху! Як ти мене злякала! Аж ноги мені ослабли. Юрію Марковичу, поможіть мені... Піду я ляжу... *(Круглик підбігає до неї)*.

І н н а. Прости мене, Тамуню! Ну, прости мене!

М а р і я А н д р і ї в н а. Нічого... Нічого... *(Беручи Круглика під руку)*. Стара стала... Нічого... Вибачте мені.

К р у г л и к *(ведучи її)*. Це з дороги. Стомились ви, Маріє Андріївно.

М а р і я А н д р і ї в н а. Так-так, мабуть, із дороги... Мабуть. *(Виходять)*.

Інна стомлено сідає й розбито опускає руки.

М у с т а ш е н к о. Панно Людо, почекайте трошки...

Л ю д а. Ні-ні, я краще піду, я краще піду! *(Майже вибігає)*.

Мусташенко хоче йти за нею.

І н н а. Панасе!

М у с т а ш е н к о. Я зараз, Інно, я тільки...

І н н а *(з силою)*. Панасе!

М у с т а ш е н к о. Я зараз. Я тільки хочу... Я зараз, зараз! *(Швидко виходить)*.

І н н а *(якийсь мент із гіркою посмішкою хитає головою. Застигає, сидить непорушно. Потім раптом рішуче, суворо встає й іде до дверей ліворуч, одчиняє їх і гукає)*. Юрію Марковичу! *(Коли з'являється Круглик, піднятим, але холодним, жорстоким тоном говорить)*. Юрію Марковичу, можете ви зараз же, негайно вивезти мене й Таму звідси і сховати так, щоб ніхто, чуєте, ніхто нічого не міг знати про це?

К р у г л и к. Думаю, що можу... Але...

І н н а. В такому разі йдіть до Тами і скажіть їй, що ми мусимо зараз же виїхати. Автомобіль ваш тут?

К р у г л и к. Тут.

І н н а. Ідіть. Я зараз прийду. Коли нас на виході хтонебудь зустріне,— веземо Таму до лікаря. Чуєте?

К р у г л и к. Слухаю.

І н н а. Ідіть одягайте Таму. Я зараз.

Круглик поквапом виходить. Інна йде до столу і швидко пише записку, яку спирає об лампу, що на столі. Бере фотографію зі столу, виймає її з рамок і кладе собі на груди. Потім зриває зі стін гірлянди, викидає з ваз букети, перекидає вази, топче квітки. Гасить електрику, лишивши тільки лампу на столі, щоб горіла. На якийсь мент зупиняється, оглядає кімнату,

немов прощаючись, і швидко виходить ліворуч.

Пауза.

Входять Мусташенко й Люда, одягнена в пальто, капелюх, із дитиною на руках.

Мусташенко *(оглядається по кімнаті)*. Що це? Темно. Нема нікого. Інно! Панна Люда хоче з тобою попрощатись. Інно!.. Що це значить? *(Бачить записку на столі, кидається, читає, потім важко сідає і кладе голову на стіл)*.

Люда стоїть непорушно з широко розкритими враженими очима. Починає плакати дитина. Люда шикає, заспокоює. Чути заглушений ріжок автомобіля. Дитина скрикує голосніше.

Мусташенко на вскрик дитини швидко і стурбовано підводить голову, дивлячись на неї.

Люда сідає, поквапом розстібає сукню на грудях, прикладає дитину і, заспокоюючи, наспівує колискову пісню й похитує її. Мусташенко знову кладе голову на стіл. Настає тиша.

Помалу опускається завіса

ПРИМІТКИ

І кількісно (понад 20 драматичних творів), і якісно драматургія В. К. Винниченка є одним із найвагоміших надбань усієї української драматургії. Не позбавлені окремих творчих прорахунків, «п'єси Винниченка,— писав провідний театральний критик Олександр Кисіль,— завжди цікаві й на них видко руку талановитого автора. Постаті, виведені в його п'єсах, здебільшого живі, типові й складають цілу галерею типів української революційної й буржуазної інтелігенції доби поміж двох революцій. Винниченко зафіксував у них цілий етап життя нашого громадянства, коли з розвитком капіталістичного ладу на Україні почали виявлятись і ті суперечності, які носить він у собі й які хвилюють сучасну людність, що живе в його формах» [1].

Іншу причину надзвичайної популярності п'єс В. К. Винниченка цей же критик убачав у тому, що «вони були й своєю формою і своїм змістом тісно пов'язані з новішими течіями європейської драми, становлячи собою ніби її українську галузь, і тому переходили вже вузькі межі лише національного театру, як це було з п'єсами побутовими. Через це п'єси Винниченка набирали ширшого інтересу, як драматургічна продукція не тільки для української сцени, а й для театру інших народів... чи не вперше після Котляревського в перекладах виставлялися на російській сцені не тільки провінціальних, а й столичних театрів — у Петербурзі та Москві,— і тим свідчили перед сусідами про культурне відродження українського народу» [2].

«Вибрані п'єси» — перше перевидання драматичних творів В. К. Винниченка на Радянській Україні за останніх шість десятиліть. До нього увійшли найбільш вагомі п'єси, що репрезентують до- і пореволюційну творчість Винниченка-драматурга, зокрема твори, написані під час перебування автора в еміграції за межами УРСР.

Всі п'єси, представлені у цьому збірнику, видавалися в радянський час на Україні у 20-ті роки, зокрема в зібранні «Творів» у 24 томах (видавництва «Рух» та «Книгоспілка», тт. 10—15, Х.—К., 1926—1928 рр.), що давно вже стали бібліографічною рідкістю.

У зв'язку з відсутністю оригіналів тексти творів, що ввійшли до перевидання, подаються за зазначеними виданнями; за винятком п'єси «Memento» (публікація в «Літературно-науковому вістнику», 1909, кн. 2). Тексти узгоджено з нормами сучасного правопису із збереженням Винниченкової мовно-стилістичної стихії, персонажів його творів.

У примітках висвітлено історію написання й опублікування п'єс, їх сценічну долю (хоч висвітлити це уповні й неможливо за відсутності грунтов-

---

[1] Ол. Кисіль. Український театр.— К., 1925.— С. 139—140.

[2] Там же. С. 140.

них, узагальнюючих праць дослідників історії театру з даного питання), розкрито зміст і смислові відтінки вжитих у п'єсах слів та специфічних висловів, що можуть бути важкозрозумілими сучасному читачеві.

Memento

П'єса написана 1909 року. Вперше надрукована в «Літературно-науковому вістнику» (1909.— Кн. 2).

Перевидавалася на Радянській Україні 1926 р. в 10 томах зібрання «Творів» В. Винниченка (Х.— К., «Рух», «Книгоспілка»).

Друкується за джерелом: «Літературно-науковий вістник»,— 1909.— Кн. 2.— С. 241—303.

[1] *«Як умру, то поховайте...»*— Мається на увазі текст «Заповіту» Т. Г. Шевченка на мелодію, складену полтавським композитором Гладким.

[2] *«Місяць яснесенький...»* — Колискова на слова Лесі Українка.

Базар

П'єса написана 1910 року. Вперше надрукована того ж року у «Літературно-науковому вістнику» (1910— Кн. 2). Перевидавалася окремим виданням під цією ж назвою 1918 р. (К., «Дзвін»); на Радянській Україні (1926 р.) — в 11 томах зібрання «Творів» В. Винниченка (Х.— К., «Рух», «Книгоспілка»).

1917 р. п'єса ставилася київською «Студією», що невдовзі реорганізувалася у «Молодий театр» під керівництвом Леся Курбаса.

Друкується за виданням: В. Винниченко. Твори. Т. 11. К., «Книгоспілка», 1926.

[1] *...Не Талія!* — Талія — у грецькій міфології одна з дев'яти муз, покровителька комедії. В переносному значенні «не Талія» — не те, з чим треба бути особливо делікатним, обходитися вишукано, як із музою.

[2] *«...Сбейте оковы»* — мається на увазі відома російська пісня каторжан і засланців «По пыльной дороге...».Перекладена з польської, вона набула поширення наприкінці XIX — на початку XX ст. особливо серед в'язнів царських тюрем. Текст пісні в п'єсі В. Винниченка подається із певними змінами, можливо, як один із її варіантів, зокрема із відсутніми другою та п'ятою (заключною) строфами й неповним приспівом, у зв'язку з чим необхідно навести повний текст цього твору:

По пыльной дороге телега несётся,
А в ней по бокам два жандарма сидят.

Приспів:

Сбейте оковы, дайте мне волю:
Я научу вас свободу любить. } 2

Юный изгнанник в телеге той мчится.
Скованы руки, как плети, висят.

Приспів.

Дома оставил он мать беззащитную,
Будет она горевать.

Приспів.

Дома оставил он милую сердца,
Будет о нем тосковать.

Приспів.

Вспомнил он, бедный, про дело народное,
Вспомнил, за что пострадал.

Приспів:

Вспомнил и молвил он: «Дайте мне волю:
Я научу вас свободу любить». }2

(Див. текст і клавір твору в обробці Н. Чемберджі у вид: «Песни каторги и ссылки».— М., 1930.— С. 38—39).

[3] *...Цинтує в Умані.*— Цинтувати (жарг.) походить, можливо, від «цинтір» (діал.) — цвинтар: умовна назва в'язниці в лексиконі кримінальних злочинців. Цинтувати — перебувати у в'язниці, відбувати визначений термін ув'язнення.

[4] *...Мовчи, масалка!* — Масалка (жарг.), напевне, зменшувальне від «масалига» (жарг.): марнотратник, шахрай.

[5] *«Гей, не дивуйте, добрії люди...»* — Подається один із варіантів української народної пісні «Не дивуйтеся, добрії люди (Пісня про Максима Кривоноса та Богдана Хмельницького)».

[6] *«Ревуть, стогнуть гори-хвилі...»* — Пісня з драми М. Кропивницького «Невольник» (за Т. Г. Шевченком).

[7] *...idee fixe...* (фр.) — нав'язлива ідея.

[8] *«Зоре моя вечірняя...»* — Текст Т. Г. Шевченка (вступ до поеми «Княжна»). Мелодія народна.

Брехня

П'єса написана 1910 року. Вперше надрукована того ж року в «Літературно-науковому вістнику» (1910. — Кн. 10). Перевидавалася окремим виданням під цією ж назвою 1915 р. (Харків); на Радянській Україні — 1922 р. (Київ, видавництво «Спілка») та 1926 р. — в 12-му томі 24-томного зібрання «Творів» В. Винниченка (Х. — К., «Рух» та «Книгоспілка»).

«Брехня» — одна з найхарактерніших для В. Винниченка п'єс, де морально-філософська та етична проблематика органічно сполучається з «психологічним дослідженням в рамках подій, що розвиваються досить напружено», є «зразком поєднання творчих принципів традиційної та нової драми» (П. Федченко, Л. Мороз. Повернення із забуття // «Культура і життя».— 1988.— 25 грудн.).

П'єса ще до Жовтневої революції йшла на сценах багатьох театрів, зокрема, 1916 р. у російському перекладі — в одному з найпрестижніших, Александринському театрі в Петербурзі. В радянський час — на сцені Київського драматичного театру ім. І. Я. Франка (1920, 1924 рр.).

Подається за виданням: В. Винниченко. Твори. Т. XII. Х. — К., «Рух», 1926.

[1] *«Тихо, тихо...»* — Мається на увазі українська народна лірична пісня «Тихо, тихо Дунай воду несе», виконуваний текст якої міг бути таким:

Тихо, тихо Дунай воду несе,
А ще тихше дівка косу чеше.
Чеше, чеше та на Дунай несе:
«Пливи, косо, тихо за водою,
А я піду услід за тобою.

Припливи, косо, к зеленому лугу,
Скажу тобі всю твою притугу.
Нема краю тихому Дунаю,
Нема впину вдовиному сину,
Що звів з ума дівку-сиротину.

Ох,ізвівши, на коника сівши:
«Оставайся, слави набирайся!
А я молод,— слави не боюся,
Вийду з села, зараз оженюся.

Мені, дівко, та пришиють квітку,
Тебе ж, дівко, завертять в намітку».

[2] *...Ну, так «Ой сів пугач».*— Мається на увазі українська народна пісня «Ой сів пугач на могилі», виконуваний текст якої міг бути таким:

Ой сів пугач на могилі
Та й крикнув він: «Пугу!
Привітайте, козаченьки,
Товариша з Лугу!» } *2 рази*

Наші шаблі пощербились,
Мушкети без курків...
А ще серце козацькеє
Не боїться турків! } *2 рази*

Ой колись ми панували,
А тепер не будем,
Того щастя, тої долі
Повік не забудем! } *2 рази*

Співочі товариства

П'єса написана 1911 року. Вперше надрукована того ж року в «Літературно-науковому вістнику»(1911.— Кн. 1). На Радянській Україні твір перевидавався 1926 р. в 12 томах зібрання «Творів» В. Винниченка (Х.— К., «Рух», «Книгоспілка»).

П'єса входила до репертуару Київського драматичного театру ім. І. Я. Франка (1920—1921 рр.).

Подається за виданням: В. Винниченко. Твори. Т. 12. Х.— К., «Рух», 1926.

[1] *...Що воно за бенеря?..*— Бенеря *(діал.)* — якась незрозуміла річ, інколи вживається у виразах у тому ж значенні, що й «холера», хоч саме хвороба і не мається на увазі.

Чорна Пантера і Білий Медвідь

П'єса написана 1911 року. Вперше надрукована того ж року в «Літературно-науковому вістнику» (1911. — Кн. 4). Перевидавалася окремим виданням 1918 р. (К., видавництво «Дзвін») та в 13 томах зібрання «Творів» В. Винниченка (Х.— К., «Рух», «Книгоспілка», 1926).

«В останній п'єсі В. Винниченко поширив межі своєї творчості пробою рішення проблеми мистецтва, і се лише спричиниться до дальшого розвитку його таланту...» — писав у зв'язку з першою виставою за цією п'єсою театральний критик тижневика «Неділя» М. Данько, висловлюючи сподівання, що «п'єса на українській сцені мусить мати цілком заслужений успіх». («Неділя».— Львів.—1912.—№ 35.— С. 4).

1917 року постановкою цієї п'єси офіційно відкрилася діяльність «Молодого театру» Л. Курбаса (постановка здійснена за участю режисера-постановника Г. П. Юри). 1919 р. «Чорна Пантера і Білий Медвідь» ставилася на сцені Київського «Молодого театру», 1920 і 1923 рр. — Київського драматичного театру ім. І. Я. Франка, 1925—1926 рр. — Одеського театру Жовтневої революції. На екранах Німеччини тих років демонструвався фільм «Чорна

Пантера», сценарій якого грунтувався на п'єсі В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь».

Подається за виданням: В. Винниченко. Твори. Т. 13. Х. — К., «Рух», 1926.

[1] *Ná! (польськ.)* На! — Вигук, що може мати різний смисловий відтінок.

[2] *Madame (фр.)* — Пані.

[3] *Comprenez? (фр.)* — Розумієте?

[4] *Voilà tout, mon ami! (фр.)* — Ось і все, мій друже!

[5] *...mon cher... (фр.)* — мій дорогий.

[6] *Pardon! (фр.)* — Вибачте!

[7] *C'est ça (фр.)* — Ось як.

[8] *...adieu! (фр.)* — До побачення!

[9] *...добрий ростбіф.*— Від англ. roast-beef: смажена яловичина, вирізка з хребтової частини туші.

[10] *C'est ca, monsieur (фр.)* — Ось так, пане.

[11] *Voilà! (фр.)* — Так!

[12] *Yes! (англ.)* — Так!

[13] *Bonjour, messieurs — dames! (фр.)* — Здрастуйте, панове, пані!

[14] *Servus! (угорськ.)* — Вітаю!

[15] *...amie (фр.)* — подруга.

[16] *...Grands Boulevards... (фр.)* — Великі бульвари.

[17] *...mon vieux (фр.)* — старик (фамільярно).

[18] *Eh bien, mon ami... (фр.)* — Ну, гаразд, мій друже...

[19] *Si voules de l'amour,*
Dépêcher vous toujours.
O-la-la la-la la la-la.—

Слова бульварної французької пісеньки:

Якщо ви хочете кохання,
Завжди поспішайте.
О-ля-ля ля-ля ля ля-ля.

[20] *Hélàs! (фр.)* — На жаль!

[21] *...blanche (фр.)* — біле. (Мається на увазі біле вино).

[22] *Trés bien! (фр.)* — Дуже добре!

[23] *...Chat noir... (фр.)* — буквально «Чорний кіт». Очевидно, місцева назва якогось публічного чи розважального закладу.

[24] *...Я хочу танцювати танок апашів.*— Апаш (у Франції) — хуліган, бандит.

[26] *...Пам'ятаєш у Кіплінга? Пам'ятаєш: «ми всі троє одно»?* — Вислів одного з героїв відомого анімалістичного твору англійського письменника Д. Р. Кіплінга (1865—1936) «Книга джунглів» (1894).

Дочка жандарма

П'єса написана 1912 року. За свідченням М. Євшана, уперше надрукована того ж року в тижневику «Вперед» (Львів) — органі Галицько-української соціал-демократичної партії. Друкувалася також у вид. «Червоний прапор» (Львів.— 1912.— № 11). На Радянській Україні перевидана 1926 р. в 13 томах зібрання «Творів» В. Винниченка (Х.— К., «Рух», «Книгоспілка»).

Друкується за виданням: В. Винниченко. Твори. Т. 13. Х.— К., «Рух», 1926.

Молода кров

П'єса написана 1913 року. Вперше надрукована того ж року в місячнику «Дзвін» (1913.— №№ 7—8). Перевидавалася на Радянській Україні окремими виданнями 1921 р. (Х., ДВУ), 1923 р. (Х., «Рух») та в 14 томах зібрання «Творів» В. Винниченка (Х.— К., 1927, «Рух», «Книгоспілка»).

Комедія відверто політичної спрямованості відразу ж після публікації привернула найсерйознішу увагу тогочасних критиків. «Український театр,— писав один з її прихильників, театральний оглядач «Літературно-наукового вістника» Ю. Сірий,— збагатився новою п'єсою В. Винниченка, яка, безперечно, займе в репертуарі почесне місце. Для сього вона має всі дані, а найголовніше те, що ся п'єса дає справжній малюнок життя, як взяв для своєї праці автор... В ній автор сміливою рукою розриває перед нами завісу і показує, яка справді безодня лежить у відносинах поміщицького кола і селянського, показує, оскільки здеморалізоване наше селянство, принаймні частина його, тою культурою міста, яка, як найлютіша пошесна хвороба, калічить його душу» («ЛНВ».— 1913.— Кн. 11.— С. 378—379).

П'єса йшла в багатьох театрах України і справді користувалась успіхом у глядачів, як, зокрема, на сцені театру Миколи Садовського (1913 р.).

«Молода кров»,— писав один із театральних критиків журналу «Сяйво» (виступив під псевдонімом Benevolus),— зробила на публіку величезне враження». («Сяйво».—1913. №№ 10—12.— С. 261).

1920 р. п'єса ставилася на сцені Київського драматичного театру ім. І. Я. Франка.

Друкується за виданням: В. Винниченко. Твори. Т. 14. Х.— К., «Рух», 1927.

Пригвождені

Перша редакція п'єси побачила світ 1915 року і мала назву «Розп'яті». Першим з нею ознайомився В. І. Немирович-Данченко — відомий театральний діяч, один із засновників Московського художнього театру. «Немирович-Данченко,— згадує В. Винниченко,— прийшов у такий захват від «Пригвоздених» [1], що написав Станіславському величезного листа з приводу п'єси. Станіславський обіцяв мені дати його, але не встиг до мого побачення з Немировичем. А по побаченні... вже я й не допитувався. Злякав я Немировича ідеєю: сказав, що Художній театр зробить велике діло, коли візьме під свою оборону справу перетворення людини й перебудови шлюбу. Після цих моїх слів він так виразно змінився в поводженні, що мені стало ясно, що сподіватись на успіх нема чого. Де ділись усі компліменти, які він казав мені, і бажання прийняти п'єсу під свою відповідальність. Пішов я з досадою і тяжким чуттям...»

Незважаючи на це, п'єса відразу пішла в Москві й Петербурзі у відомих театрах К. Незлобіна, в Саратові (театр ім. О. Островського), в Харкові (театр М. Синельникова), в Києві (теж театр М. Синельникова), в Самарі (театр В. Лебедєва), у Тбілісі (театр Гітаєвої) та ін. В радянський час — на сцені Київського драматичного театру ім. І. Я. Франка (1921 р.).

Українською мовою в новій редакції, під назвою «Пригвождені» п'єса була вперше надрукована в тижневикові «Промінь» (Москва, 1916.— Ч. 2—4; 5—6; 1917.— Ч. 7—8). На Радянській Україні — в 14 томах зібрання «Творів» В. Винниченка (Х.— К., «Рух», «Книгоспілка»).

Друкується за виданням: В. Винниченко. Твори. Т. 14. Х.— К., «Рух», 1927.

[1] *...Мої гратуляції!* — Гратуляція (польськ. gratulacja) — вітання.

---

[1] В спогаді В. Винниченко вживає остаточну назву п'єси, яка в час, про який іде мова, мала першу назву, «Розп'яті».

Гріх

П'єса написана, очевидно, 1919 року. Вперше надрукована окремим виданням празьким видавництвом «Нова Україна» 1920 р. На Радянській Україні перевидавалася 1922 р. київським видавництвом «Спілка» та 1927 р.— в 15 томах зібрання «Творів» В. Винниченка (Х.— К., «Рух», «Книгоспілка»).

«Гріх» — один із найдовершеніших драматичних творів В. Винниченка, присвячених революційній боротьбі з російським самодержавством в роки першої світової війни, сценічна популярність п'єси, на думку Ол. Кисіля, зумовлювалась, поряд з усім іншим, і композиційними достоїнствами. «Напруженістю дії й майстерною композицією,— писав критик,— «Гріх», може, найкраща п'єса Винниченка, при виконанні на сцені вона цілком опановує глядача, й зацікавлення нею не спадає протягом усього часу, особливо в третьому акті, хоч він і найдовший в драмі» (Ол. Кисіль. «Український театр». С. 138).

Прем'єра вистави п'єси відбулася 1919 р. на сцені «Молодого театру» Леся Курбаса за участю режисера-постановника Г. П. Юри (м. Київ). В 1920—1921 та 1923 рр. п'єса входила до репертуару Київського драматичного театру ім. І. Я. Франка.

Подається за виданням: В. Винниченко. Твори. Т. 15 Х.— К., «Рух», 1927

Пастила (в кулінарії) — фігурний виріб із тіста, цукру; вид солодких ласощів.

[2] *...м'які фотелі.* Фотель (діалект.) — крісло з високою спинкою.

Слоїк (від польськ. sloik) — банка.

Закон

П'єса написана 1923 р. Вперше надрукована того ж року окремим виданням у Празі видавництвом «Нова Україна». На Радянській Україні перевидавалася 1927 р. в 15 томах 24-томного зібрання «Творів» В. Винниченка (Х.— К., видавництва «Рух» та «Книгоспілка»).

П'єса відразу ніcля публікації була перекладена німецькою мовою й ставилася у Німеччині, згодом — в інших країнах Європи.

Подається за виданням: В. Винниченко. Твори. Т. 15. Х.— К., «Рух», 1927.

[1] *...vis-à-vis (фр.)* — напроти.

[2] *Шезлонг (фр.* «chaise longue» — букв. «довгий стілець») — легке розсувне крісло, в якому можна напівлежачи відпочивати.

ЗМІСТ

М. Г. Жулинський. Володимир Винниченко: поворот на Україну 3
МЕМЕНТО 17
БАЗАР 85
БРЕХНЯ 143
СПІВОЧІ ТОВАРИСТВА 209
ЧОРНА ПАНТЕРА І БІЛИЙ МЕДВІДЬ . . 271
ДОЧКА ЖАНДАРМА 331
МОЛОДА КРОВ 359
ПРИГВОЖДЕНІ 407
ГРІХ 477
ЗАКОН 535
Примітки 597

ВИННИЧЕНКО ВЛАДИМИР

ИЗБРАННЫЕ ПЬЕСЫ

Составители:

Жулинский Николай Григорьевич,
Бурбела Виктор Анастасьевич

Вступительная статья
Жулинского Николая Григорьевича

Примечания
Бурбелы Виктора Анастасьевича

Киев, «Мыстэцтво», 1991

На украинском языке

Редактор *Ю. П. Косенко*
Художник *Р. К. Пахалюк*
Художній редактор *В. В. Красій*
Технічний редактор *Л. Л. Ніколенко*
Коректори *Н. В. Петухова, Н. М. Шугай*

ИБ № 2072

Здано на виробництво 14 09.89.
Підписано до друку 15.03.90.
Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 2
Гарнітура літературна. Друк високий.
Умовн. друк. арк. 32,76 (в т. ч. 0,84 вкл)
Умовн. ф.-відб. 33,18. Обл.-вид. арк 36,82.
Тираж 15 000 пр. Зам. 9—3592.
Ціна 4 крб.

Видавництво «Мистецтво». 252034, Київ-34,
Золотоворітська, 11.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига». 252057, Київ-57,
вул. Довженка, 3.

Винниченко В. К.

В48 Вибрані п'єси / Упоряд.: М. Г. Жулинський, В. А. Бурбела; Авт. вступ. ст. М. Г. Жулинський.— К.: Мистецтво, 1991.— 605 с.

ISBN 5— 7715—0397— 5 (в опр.): 4 крб.
15 000 пр.

До книжки ввійшли драми і комедії письменника, чиє ім'я майже невідоме сучасному читачеві. Колись популярні його твори — оповідання, романи, п'єси,— які друкувалися в журналах, альманахах, шкільних хрестоматіях, виходили окремими і багатотомними виданнями, перекладалися на багато мов, протягом останнього півстоліття виявилися вилученими із культурного життя народу. Розрахована на широке коло читачів.

В $\frac{4702640100—058}{M207(04)—91}$ 63—90

ББК 84Ук1—6

У нашому видавництві
ближчим часом з'явиться книжка:

Запорожці. Зб. (Упоряд. І. Є. Кравченко).—
К.: Мистецтво, 1991.— 25 арк.

Дедалі більше зростає інтерес читача до історії свого народу, його звичаїв, культури. Серед видань, які наше видавництво запропонує вашій увазі в недалекому майбутньому, одним з найгрунтовніших і найцікавіших обіцяє стати збірник «Запорожці».

Матеріали цієї щедро ілюстрованої книжки дозволять поглянути на українське козацтво у трьох його іпостасях: захисників батьківщини, творців духовної та матеріальної культури. Мета видання — оцінити під новим кутом зору це суспільне явище в житті народу як унікальне серед історичних доль націй світу

B. Burkhardt & Co.